

การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชน
ที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

นางสมศรี จินะวงษ์

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชาสารัตถศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2544

ISBN 974-17-0286-8

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

AN ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY LEARNING PROCESSES AND INCOME DISTRIBUTION
OF COMMUNITIES ADOPTING SUFFICIENCY ECONOMY DEVELOPMENT PROGRAM

Mrs.Somsri Jinawong

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy in Development Education

Department of Foundation of Education

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2001

ISBN 974-17-0286-8

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจาย
รายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง
โดย นางสาวสมศรี จินะวงษ์
สาขาวิชา พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ ดร.อมรวิชัย นาครทรรพ

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับเป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

..... คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ไพฑูริย์ สินลารัตน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(อาจารย์ ดร.อมรวิชัย นาครทรรพ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.บุญมี เณรยอด)

..... กรรมการ
(ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย)

สมศรี จินะวงษ์ : การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง (AN ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY LEARNING PROCESSES AND INCOME DISTRIBUTION OF COMMUNITIES ADOPTING SUFFICIENCY ECONOMY DEVELOPMENT PROGRAM) อ. ที่ปรึกษา : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พฤทธิ ศิริบรรณพิทักษ์, อ.ที่ปรึกษา ร่วม : อาจารย์ ดร.อมรวิทย์ นาคกรทรรพ , 377 หน้า. ISBN 974-17-0286-8.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน 2) วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง และ 3) วิเคราะห์การกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้วิธีวิจัยเอกสาร วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม) และวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (วิธี Decomposability โดยใช้ Gini Coefficient กลุ่มตัวอย่างจำนวน 123 ครัวเรือนในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ และจำนวน 49 ครัวเรือนในชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม) ตามลำดับ ผลการวิจัยพบว่า

1) แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและในปัจจุบันมีทั้งสิ่งที่เป็นจุดร่วมและจุดต่าง สำหรับจุดร่วมคือการเน้นในเรื่องพออยู่ พอกิน การพึ่งตนเอง การพึ่งพาซึ่งกันและกัน การมีความสุขตามอัตภาพโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม จุดต่างคือในสภาพปัจจุบันการผลิตเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนและเพื่อการค้า การบริโภคเป็นไปทั้งเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตและเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต การแลกเปลี่ยนเป็นไปทั้งในระดับชุมชน ระดับประเทศ และระดับโลก การจัดสรรหรือการแบ่งปันเป็นไปทั้งในระดับชุมชนและระดับรัฐ

2) กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอาศัยปัจจัยการเรียนรู้ทั้งปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยสภาพแวดล้อม โดยมีลักษณะการเรียนรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและการรวมกลุ่ม จากแหล่งเรียนรู้ทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชน โดยชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้ศรัทธาที่มีต่อบุคคล และชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม ใช้ความศรัทธาในตนและกระบวนการมีส่วนร่วม เป็นเครื่องหนุนนำการเรียนรู้

3) เมื่อพิจารณาจากแหล่งที่มาของรายได้ทั้งรายได้หลักและรายได้เสริม พบว่าหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ของคนในชุมชนดีขึ้น

ภาควิชา	สารพัดศึกษา	ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา	2544	ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

4184943927 MAJOR : DEVELOPMENT EDUCATION

KEY WORD : ECONOMIC ACTIVITY / LEARNING PROCESS / INCOME DISTRIBUTION / SUFFICIENCY ECONOMY

SOMSRI JINAWONG : AN ANALYSIS OF ECONOMIC ACTIVITY LEARNING PROCESSES AND INCOME DISTRIBUTION OF COMMUNITIES ADOPTING SUFFICIENCY ECONOMY DEVELOPMENT PROGRAM. THESIS ADVISOR : ASST.PROF.PRUET SIRIBANPITAK, Ph.D., THESIS CO-ADVISOR : AMORNWICH NAKORNTHAP, Ph.D., 377 pp. ISBN 974-17-0286-8

The objectives of this study were 1) to investigate the concept of sufficiency economy development program from past to present 2) to analyze economic activity learning processes in the communities adopting sufficiency economy development program 3) to analyze income distribution of communities adopting sufficiency economy development program. Documentary research, qualitative research (in-depth interview, group interview, participatory observation and non-participatory observation) and quantitative research methodologies (Decomposability by means of Gini Coefficient in analyzing income distribution through 123 household samplings in Ban Sukjai community, Kalasin province and 49 household samplings in Phor pheng community, Mahasarakham province) were employed respectively. The findings were as follows :

1) The concept of sufficiency economy development program from past to present was found in common and different aspects. The common aspects included sufficiency mode of living, self-reliance, interdependence and happiness with no harm to oneself, others and environment. The different aspects could be found in existing scenario of production to meet the demand of household and commercial consumption. Consumption was in fact for the need to live a life and for the development of life quality. Exchange was done at the community, national and global levels while allocation were done at the community and government levels. 2) Economic activity learning processes in the communities depended upon learning factors, external, internal and environmental context. The existing learning processes was seen at the individual and group levels from different learning sources outside and inside the communities. Faith in individuals played a crucial role in Ban Sukjai community, Kalasin province while self-faith and people participation were most important in sufficiency community, Mahasarakham province to support learning processes. 3) In considering sources of major and supplementary income. It revealed the betterment of income distribution in the communities adopting sufficiency economy development program.

Department	Foundation of Education	Student's signature	<u>S. Jintong</u>
Field of study	Development Education	Advisor's signature	<u>P. Siribantapak</u>
Academic year	2001	Co-advisor's signature	<u>A. Nakornthap</u>

กิตติกรรมประกาศ

จุดเริ่มต้นที่ทำให้เกิดการศึกษาระดับ“ปริญญาเอก”ของผู้วิจัย ถูกจุดประกายจากผู้บังคับบัญชาคนแรกในชีวิตราชการของผู้วิจัยคือ คุณประมุข พงษ์ศิวกาย ซึ่งผู้วิจัยขอ กราบขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ ถึงแม้ว่าในวันที่ผู้วิจัยสำเร็จการศึกษา ท่านจะมีได้มีโอกาส ชื่นชมกับความสำเร็จของผู้วิจัยเพราะได้ ล่วงลับไปแล้วก็ตาม

ในการศึกษาครั้งนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้เลย หากไม่ได้รับการประสิทธิ์ประสาทวิชาจาก ท่านคณาจารย์ทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ที่ปรึกษาในการทำวิทยานิพนธ์ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พทุทธ์ ศิริบรรณพิทักษ์ และ อาจารย์ ดร.อมรวิรัช นาคทรพร อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่มีความเมตตา กรุณาและเสียสละเวลาอันมีค่าของท่านในการให้คำปรึกษา ชี้แนะ จนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ ตลอดจนคณะกรรมการในการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ช่วยชี้ช่องทางให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์ มากยิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านคณาจารย์ทุกท่านเป็นอย่างสูง รวมทั้งขอขอบคุณสถาบัน การศึกษาอันทรงเกียรติแห่งนี้ที่ทำให้ผู้วิจัยได้มีโอกาสในการได้รับการศึกษาในครั้งนี้

นอกจากความรู้ ความช่วยเหลือ การชี้แนะ ซึ่งผู้วิจัยได้รับจากท่านคณาจารย์แล้ว ข้าพเจ้า ยังได้รับสิ่งดังกล่าวจากเพื่อน พี่ และน้อง ชาวพัฒนศึกษา ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สามารถสำเร็จการศึกษา ได้

บุคคลอีกท่านหนึ่งที่มีส่วนช่วยเหลือให้การทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ คือ ผู้อำนวยการกองกลาง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ คุณสมยศ สิงห์คำ ที่ได้กรุณาเป็นธุระในการติดต่อ ประสานงานในการลงพื้นที่ภาคสนามของผู้วิจัย ตลอดจนให้การช่วยเหลือในการหาข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้อง กับการทำวิทยานิพนธ์เป็นอย่างดี ผู้วิจัยจึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้ด้วย รวมทั้งขอขอบคุณผู้ที่ให้ข้อมูลใน พื้นที่ที่ทำการศึกษาทุกท่านซึ่งไม่สามารถเอ่ยนามได้หมดในที่นี้

นอกเหนือจากนี้แล้ว “กำลังใจ” ที่ทำให้ผู้วิจัยมุ่งมั่นและมีความเพียรพยายามจนได้รับ ความสำเร็จในการศึกษาครั้งนี้ มีที่มาจากสถาบันครอบครัวอันอบอุ่น ทั้งจากพ่อ แม่ พี่ น้อง และจากสามีและ บุตรสาว

สิ่งที่กล่าวมาทั้งหมดข้างต้น ประกอบกันอำนวยผลให้ผู้วิจัยสำเร็จการศึกษาในระดับสูงสุด ของสังคมไทยได้ ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณและขอขอบคุณอีกครั้งหนึ่ง และผู้วิจัยไม่มีสิ่งใดจะตอบแทนได้ นอกจากการให้คำมั่นว่าจะใช้ความรู้ที่ได้รับจากการศึกษานี้ให้เกิดประโยชน์กับส่วนรวม กับประเทศชาติให้ มากที่สุด

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	9
ขอบเขตการวิจัย.....	10
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	10
ระเบียบวิธีวิจัย.....	11
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	15
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	17
ตอนที่ 1 เส้นทางการพัฒนาของสังคมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน.....	17
1.1 เศรษฐกิจพอเพียงกับวิถีการพัฒนาในอดีต.....	17
1.2 พัฒนาการของภาวะความทันสมัยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ.....	28
1.2.1 ที่มาของทฤษฎีความจำเป็นเติบโตแบบไม่สมดุล.....	28
1.2.2 การพัฒนาเศรษฐกิจกับปัญหาการกระจายรายได้.....	35
1.2.3 การแก้ปัญหาการกระจายรายได้.....	38
1.2.4 การปรับเปลี่ยนทิศทางและนโยบายการพัฒนา.....	43
1.3 เศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน.....	45
1.3.1 ที่มาของแนวคิด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน.....	47
1.3.2 เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์หรือ อยู่เหนือเศรษฐศาสตร์.....	58
1.3.3 การสังเคราะห์ความเห็นของนักเศรษฐศาสตร์ ต่อเศรษฐกิจพอเพียง.....	62
ตอนที่ 2 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้.....	67
2.1 กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์.....	76

สารบัญ (ต่อ)

ช

หน้า

2.2	กระบวนการปรับตัวในวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน.....	79
2.3	กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน.....	82
2.4	กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง.....	86
2.5	ปัจจัยของการเรียนรู้.....	88
2.6	กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้.....	92
ตอนที่ 3	แนวคิดเรื่องการกระจายรายได้.....	95
3.1	ที่มาของรายได้ของบุคคล.....	95
3.2	การแบ่งสรรรายได้ที่ดี.....	97
3.3	ความหมายเรื่อง "การกระจายรายได้".....	112
3.4	การวัดความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้.....	114
บทที่ 3	วิธีการวิจัย.....	118
	ขั้นตอนการวิจัย.....	118
	วิธีดำเนินการวิจัย.....	118
	- การศึกษาความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน.....	118
	- การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ.....	119
	- การวิเคราะห์การกระจายรายได้.....	124
บทที่ 4	แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง.....	128
	แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต.....	129
	การคลี่คลายจากการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่ภาวะความทันสมัยใน ระยะแรก.....	133
	การคลี่คลายจากการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่ภาวะความทันสมัยใน ระยะที่สอง.....	137
	แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน.....	140
บทที่ 5	กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ.....	155
	ชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์.....	160
	กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ.....	172
	ด้านการผลิต.....	172
	ด้านการบริโภค.....	198
	ด้านการแลกเปลี่ยน.....	206

สารบัญ (ต่อ)

ณ

หน้า

ด้านการจัดสรร.....	214
ชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม.....	222
กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ.....	236
ด้านการผลิต.....	236
ด้านการบริโภค.....	251
ด้านการแลกเปลี่ยน.....	256
ด้านการจัดสรร.....	263
บทที่ 6 การกระจายรายได้.....	283
บทที่ 7 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	331
รายการอ้างอิง.....	354
ภาคผนวก.....	363
ภาคผนวก ก แบบสัมภาษณ์.....	364
ภาคผนวก ข แบบสอบถาม.....	370
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	377

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตาราง		หน้า
1	อาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	291
2	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	291
3	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	292
4	รายได้จากแหล่งต่าง ๆ ของครัวเรือน.....	293
5	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักย้อนหลังไปเมื่อปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	294
6	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมย้อนหลังไปเมื่อปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	295
7	ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	297
8	รายละเอียดเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร.....	298
9	ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	302
10	ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	302
11	แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายค่าอุปโภคของครัวเรือนในปีปัจจุบัน เปรียบเทียบกับปี 2539.....	303
12	แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานของครัวเรือนในปี ปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539.....	304
13	การนำที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้ของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	305
14	กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สินของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	306
15	แสดงความแตกต่างระหว่างหนี้สินของครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับ ปี 2539.....	306
16	สวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐที่ครัวเรือนได้รับ.....	307
17	Paired Samples correlation.....	308
18	แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ เมื่อปี 2539.....	308
19	แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ ปีปัจจุบัน.....	309
20	อาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	312
21	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	312
22	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	313
23	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักย้อนหลังไปเมื่อปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	314
24	รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมย้อนหลังไปเมื่อปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	315

สารบัญตาราง (ต่อ)

๘

ตาราง		หน้า
25	ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	317
26	ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรทั้งหมดในปีปัจจุบัน.....	318
27	ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	321
28	ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	322
29	แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายค่าอุปโภคของครัวเรือนในปีปัจจุบัน เปรียบเทียบกับปี 2539.....	323
30	แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานของครัวเรือนในปี ปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539.....	323
31	กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สินของผู้ตอบแบบสอบถาม.....	324
32	แสดงความแตกต่างระหว่างหนี้สินของครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับ ปี 2539.....	325
33	สวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐที่ครัวเรือนได้รับ.....	325
34	Paired Samples correlation.....	326
35	แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ เมื่อปี 2539.....	327
36	แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ ปีปัจจุบัน.....	327

 สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญญภาพ

ฎ

ภาพประกอบ

หน้า

1	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของ หน่วยเศรษฐกิจ.....	69
2	แสดงความเท่าเทียมกันของรายได้โดยเส้น Lorenze curve.....	115
3	การคลี่คลายของเศรษฐกิจพอเพียงจากอดีตสู่ปัจจุบัน.....	144
4	แผนที่แสดงขอบเขตจังหวัดใกล้เคียง.....	157
5	แสดงขอบเขตของบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์.....	160
6	แผนผังบ้านสุขใจ.....	163
7	การใช้ศรัทธาเป็นตัวนำการเรียนรู้ของชาวบ้าน.....	174
8	วิธีการแก้ปัญหาปากท้องของชาวบ้านในชุมชน.....	178
9	วิถีของชาวบ้านในการทำนา.....	182
10	การประกอบอาชีพเสริมของชาวบ้าน.....	189
11	กิจกรรมทางเศรษฐกิจของเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและในปัจจุบัน.....	207
12	แผนผังชุมชนพอเพียง.....	224
13	กระบวนการสร้างศรัทธาของผู้นำชุมชน.....	242
14	การประสานองค์ความรู้ของชาวบ้าน.....	245
15	องค์ประกอบของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน.....	272
16	กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนบ้านสุขใจ จ.กาฬสินธุ์.....	278
17	องค์ประกอบในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านสุขใจ.....	274
18	องค์ประกอบในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนพอเพียง.....	281
19	การเปรียบเทียบ Gini Coefficient ปี 2539 และปี 2543 ชุมชนบ้านสุขใจ.....	310
20	การเปรียบเทียบ Gini Coefficient ปี 2539 และปี 2543 ชุมชนพอเพียง.....	329
21	บทบาทในแต่ละช่วงของผู้ที่ร่วมในกระบวนการพัฒนา.....	333
22	ลักษณะความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจระดับต่าง ๆ.....	341
23	ความสัมพันธ์ของการศึกษาในการเชื่อมโยงสังคมที่แตกต่างกัน.....	347
24	องค์ประกอบการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชน.....	351

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตของผู้คนเกือบทุกระดับในสังคมไทย สืบเนื่องมาจากเรื่องเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนโดยตรง การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร อย่างน้อยที่สุดก็เป็นไปเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต จึงเกี่ยวพันกับชีวิตของผู้คน ตั้งแต่ระดับบุคคล ชุมชน สังคม ประเทศ ดังนั้น เมื่อเกิดวิกฤติเศรษฐกิจขึ้น การที่จะแก้ไขปัญหาได้จำเป็นที่จะต้องแก้ปัญหาด้านเหตุ และต้องใช้ระยะเวลา

ปัญหาซึ่งเราประสบอยู่ ณ ขณะนี้ มิใช่เป็นเพียงวิกฤติที่เกิดจากความอ่อนแอของระบบการเงิน ซึ่งนำไปสู่ภาวะเศรษฐกิจถดถอย อันที่จริงปัญหามีรากลึก เนื่องเพราะเกี่ยวข้องกับวิถีการพัฒนากิจการที่เราได้เลือกเดินในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2542: 13) ซึ่งในเรื่องนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2539ก: 19-21) ได้วิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ไว้อย่าง ชัดเจน จึงขอยกมาอ้างไว้ในที่นี้ ดังนี้

“ในโอกาสที่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาฉบับแรกนั้น ผู้นำของประเทศ คือ ท่านนายกรัฐมนตรี (จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์) ก็ได้มีสาส์นไปถึงที่ประชุมสงฆ์ ขอความร่วมมือจากพระสงฆ์ไม่ให้สอนหลักธรรมเรื่องสันโดษ เพราะจะเป็นการขัดขวางไม่เกื้อหนุนต่อนโยบายการพัฒนาประเทศ ดังความตอนหนึ่งในสาส์นของนายกรัฐมนตรี ถึงที่ประชุมสังฆมณฑล พระคณาธิการทั่วราชอาณาจักร วันที่ 18 เมษายน 2503 (แถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม 48 ภาค 7. 25 กรกฎาคม 2503 หน้า 585) ว่า

“นี่เป็นเรื่องที่ทางรัฐบาลและกรมเองร้องขอเพราะเหตุว่า พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามีอยู่ทุกทาง ที่สามารถจะเลือกเอามาสอนหรือจูงใจให้คนประพฤติปฏิบัติ มีคำสั่งสอนให้คนมักน้อยสันโดษ ไม่อยากทำอะไร ไม่อยากได้อะไร อย่างที่เคยสอนกันว่า ไม่จำเป็นต้องขวนขวาย ตายแล้วก็เอาไปไม่ได้ คำสอนอย่างนี้อาจจะเหมาะสำหรับกาลสมัยหนึ่ง แต่จะไม่เหมาะสำหรับสมัยปฏิวัติ ซึ่งต้องการความขวนขวายหาทางก้าวหน้า จำต้องเลือกสรรเอาธรรมะที่สอนไว้มี วิริยะ อุตสาหะ ขยันหมั่นเพียร ประกอบสัมมาอาชีพ ไม่ประมาท ไม่พึ่งคนอื่น พึ่ง แต่ตนเอง และความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจเหล่านี้ ซึ่งกระผมเข้าใจว่ามีพุทธศาสนิกชนอยู่มากหลายที่จะ

นำเสนอได้ จึงใคร่ขอรับรองคณะสงฆ์ให้พยายามสอนคนไปในทางนี้ จะเป็นการช่วยแผนการเศรษฐกิจ และงานทุกอย่างที่รัฐบาลปฏิบัติกำลังทำอยู่ โดยมุ่งความวัฒนาถาวรของประเทศชาติ ซึ่งเป็นความวัฒนาถาวรทางพระศาสนาเอง”

คงต้องยอมรับว่า ในการส่งสาส์นกล่าวคำเสนอแนะนี้ ผู้นำของรัฐมีเจตนาที่ต้องการให้เกิดประโยชน์สุขและความเจริญก้าวหน้าแก่บ้านเมือง แต่ปัญหาอยู่ที่ความคิดเห็นและความรู้ ความเข้าใจ โดยเฉพาะทฤษฎีที่เป็นฐานของความคิด

ผู้นำฝ่ายบ้านเมืองเวลานั้นเข้าใจว่า ถ้าประชาชนมีความอยากมาก ๆ คืออยากมีกิน มีใช้ อยากมีเงิน อยากมีสิ่งฟุ่มเฟือยบ้าง ร่ำรวยมีความสุขพร้อม ๆ กัน อยากได้เงินมาก ๆ ก็จะทำกันขยันขันแข็งทำงานทำการเป็นการใหญ่ บ้านเมืองก็จะเจริญพัฒนา แต่ถ้าประชาชนสันโดษ คือพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ รู้จักออม รู้จักพอ ก็จะไม่กระตือรือร้นจนชวนชวย หรือถึงกับเกียจคร้าน การพัฒนาบ้านเมืองก็จะไม่สำเร็จ

ความเข้าใจอย่างนี้ มองดูเผิน ๆ ก็คล้ายจะเป็นจริง แต่ที่แท้เป็นความเข้าใจผิดซ้อนกันทีเดียว 3 ชั้น คือ ผู้บริหารประเทศเป็นเช่นเดียวกับชาวบ้านหรือสังคมไทยทั่วไปที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมที่กล่าวถึงนั้นเคลือบคลาดไม่ชัดเจนเพียงพอ แล้วกลับมีความเห็นเป็นปฏิกิริยาต่อหลักการนั้นที่ตนเข้าใจไม่ถูกต้องอยู่แล้ว พร้อมกันนั้นหลักการในการพัฒนาที่ตนใช้เป็นฐานในการมองก็ไม่ถูกต้อง และในที่สุดความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงเหตุผลระหว่าง หลักการพัฒนาที่ตนจะนำมาใช้กับผลที่ต้องการก็ไม่ถูกต้องอีก

ทั้งหมดนี้เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อปัญหาในการพัฒนา ทำให้เราเริ่มต้นยุคพัฒนาอย่างผิดพลาดแล้วเดินทางผิดสืบมา”

การพัฒนาประเทศ นับตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) จนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แนวทางในการพัฒนาประเทศก็ยังคงดำเนินรอยตามวิถีการพัฒนาระบบเดิม ภายใต้กรอบทฤษฎีภาวะความทันสมัย ซึ่งเน้นค่านิยมในเรื่องของการแข่งขัน (competitive) การพัฒนาอุตสาหกรรม (industrialization) และการทำให้เป็นเมือง (urbanization) เป็นวิถีการพัฒนาระบบที่มีลักษณะ unity คือเป็นวิถีทางเดียวของการพัฒนาของโลก ซึ่งแนวโน้มการพัฒนาของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา มีลักษณะของการพัฒนาที่มุ่งสู่ความทันสมัยเป็นหลัก โดยมีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นกรอบแนวคิดของการพัฒนา เป็นกระบวนทัศน์ที่มุ่งบรรลุเป้าหมายในเชิงปริมาณหรือความเติบโตทางวัตถุ การแสวงหาความมั่งคั่งสูงสุด แสวงหากำไรสูงสุดจากการผลิต แสวงหาความพอใจสูงสุดจากการบริโภค ทุกสิ่งที่ทำให้มนุษย์พอใจถือว่าเป็นสิ่งที่ดี และยังมีมากเท่าไรก็ยิ่งดีมากขึ้นเท่า

นั้น (The more...the better หรือ more is prefer to less) และหากมีการสูญเสียเกิดขึ้น จะทดแทนความสูญเสียด้วยราคา หรือผลได้ในรูปตัวเงิน

การพัฒนาประเทศในรอบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา สังคมไทยเลียนแบบอย่างความสำเร็จของตะวันตกด้วยการปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาไปสู่การทำให้ทันสมัยด้วยแนวทางการพัฒนาแบบไม่สมดุลโดยเน้นภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ปรับเปลี่ยนจากสังคมเกษตรกรรมซึ่งสังคมไทยมีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ ไปสู่การผลิตในภาคอุตสาหกรรมซึ่งประเทศไทยไม่มีฐานทรัพยากรทางด้านนี้อยู่เลย ดำเนินเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั้ง ๆ ที่ในความเป็นจริงโดยทั่วไป ประเทศกำลังพัฒนามักจะขาดแคลนในเรื่องของทุน การพัฒนาแบบพึ่งพิงจึงเกิดขึ้นตั้งแต่จุด เริ่มแรกของการดำเนินการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการช่วยเหลือทั้งด้านวิชาการ เทคโนโลยี เครื่องจักร เงินทุน และวัตถุดิบ ซึ่งจำเป็นต้องนำเข้าจากภายนอกประเทศและต้องอยู่ในภาวะจำยอมที่ไม่มีอำนาจต่อรองในการส่งออกปรับเปลี่ยนจากสังคมที่มีเศรษฐกิจแบบ พอเพียงเป็นสังคมแห่งการบริโภค และเน้นการเจริญเติบโตทางด้านวัตถุเป็นหลัก มีงานวิจัยหลายชิ้นระบุตรงกันว่า ปัญหาสังคมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นล้วนมีผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาที่เรา “นำเข้า” จากต่างประเทศแทบทั้งสิ้น

นอกจากการพัฒนาที่ทำให้ทุนของสังคม ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ อากาศ แร่ธาตุ ฯลฯ ถูกนำมาใช้อย่างฟุ่มเฟือยเพื่อผลแห่งความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาโดยตลอดตั้งแต่เริ่มต้นพัฒนาเศรษฐกิจใน พ.ศ.2504 เป็นต้นมาแล้ว มาถึงบัดนี้ทุนของสังคมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้นล้วนแล้วแต่เสื่อมโทรมลงจนยากที่จะเยียวยา ในขณะที่ทุนของสังคมที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ก็ถูกครอบงำทางความคิดจนไม่มีฐานที่มั่นคงของตนเองให้ยืนหยัดอยู่ได้อย่างมั่นคงและปลอดภัย

ผลประโยชน์ของการนำเอาทุนของสังคมมาใช้ในนามความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจไม่ได้ตกแก่สังคมไทยโดยรวมเลย เพราะเป็นการนำเอาทุนของสังคมมาดำเนินธุรกิจเพื่อผลประโยชน์ของนายทุน โดยแนวทางการพัฒนาประเทศที่รัฐบาลเลือกใช้ทฤษฎีการพัฒนาแบบไม่สมดุล (unbalanced growth) เป็นหลัก ด้วยการมุ่งให้คนส่วนหนึ่งซึ่งเป็นจำนวนน้อยเติบโตก่อนโดยมีความเชื่อว่าการสะสมทุนของนายทุนเหล่านั้นจะทำให้การพัฒนาทางเศรษฐกิจสำหรับประเทศกำลังพัฒนาเป็นไปในอัตราที่สูง ซึ่งจะส่งผลต่อการจ้างงาน การเพิ่มผลผลิต และการเพิ่มรายได้หรืออำนาจซื้อแก่ประชาชน ลักษณะของการเจริญจะเป็นไปแบบ Trickle down effect คือ ค่อย ๆ กระจายจากส่วนบนซึ่งประกอบด้วยนายทุนจำนวนน้อยสู่ส่วนล่างซึ่งประกอบด้วยประชาชนทั่วไปและแรงงานจำนวนมาก กล่าวคือ การกระจายผลประโยชน์ที่เกิดจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ นายทุนจะเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้รับผลประโยชน์ก่อนแล้วจึงส่งผ่านไปสู่คนทั่วไปและแรงงานในรอบที่สอง (คือได้รับประโยชน์จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจทางอ้อม) ซึ่งหมายความว่าสัดส่วนของผลประโยชน์ที่คนกลุ่มหลังได้รับ

จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจย่อมมีน้อยกว่าคนกลุ่มแรกเสมอ ดังนั้นเราจึงพบว่าการพัฒนาในแนวทางนี้ ยิ่งพัฒนาช่องว่างของความแตกต่างในการกระจายรายได้ก็ยิ่งมากขึ้น เกือบสี่สิบปีของการพัฒนาประเทศด้วยความเชื่อดังกล่าว พบว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในช่วงที่ผ่านมาเอื้อประโยชน์ให้แก่กลุ่มนายทุนมากกว่า รายได้ไม่ได้ถูกกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่อย่างเป็นธรรม แต่เกิดการกระจุกตัวอยู่กับคนส่วนน้อย ข้อเสนอสนับสนุนในเรื่องดังกล่าว จากการศึกษาของผาสุก พงษ์ไพจิตร (2542: 17) พบว่า ช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู พ.ศ.2538 คนรวยสุดร้อยละ 10 ได้รับร้อยละ 50 ของรายได้รวมที่เพิ่มขึ้นในช่วงนั้น กลุ่มคนที่เหลือคือผู้คนส่วนใหญ่ก็ได้รับรายได้เพิ่มขึ้นบ้างแต่เป็นสัดส่วนที่ต่ำกว่า ส่วนมากแล้วมีชีวิตที่มั่นคงน้อยลงเพราะสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเลวลง และระบบสังคมซึ่งเคยเป็นตัวเสริมช่วยให้เกิดความมั่นคงในชีวิต เช่น ระบบครอบครัว เครือญาติ ทรัพยากรท้องถิ่น เสื่อมลงโดยไม่มีสิ่งใหม่เข้ามาทดแทน

จากรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจสังคมของครัวเรือน สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2542) พบว่า การกระจายรายได้ที่วัดจากรายได้ของครัวเรือน (Household income) ในปี 2542 มีปัญหามากขึ้น คนจนสุด 20% มีสัดส่วนรายได้ลดลงจาก 4.2 เป็น 3.8 ในขณะที่คนรวยสุด 20% สู้ทำยมีสัดส่วนรายได้สูงขึ้นจาก 56.5 เป็น 58.5 แสดงให้เห็นว่ารายได้ไม่ได้ถูกกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่ แต่เกิดการกระจุกตัวอยู่กับคนส่วนน้อย ซึ่งการณที่เป็นไปเช่นนี้สืบเนื่องมาจากแนวทางการพัฒนาของประเทศที่กล่าวข้างต้น และมาจาก “ความไม่รู้จักพอ” ของคนกลุ่มที่ได้เปรียบจากผลของการพัฒนา ทำให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบ การมักได้เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน การทำลายสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นของส่วนรวม เพราะแม้แต่หลักการให้ผู้กระทำสิ่งแวดล้อมเสียหาย ต้องเป็นผู้จ่าย (Polluter-pay principle) นายทุนซึ่งเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์ก็ยิ่งพยายามทุกวิถีทางที่จะไม่จ่ายเพราะเป็นการเพิ่มต้นทุน และทำให้กำไรที่ได้รับต้องลดลง เป็นต้น

ถึงแม้ว่าการลดปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม จะเป็นเป้าหมายหนึ่งที่กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเกือบทุกฉบับ และนโยบาย รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยได้ให้ความสำคัญในการแก้ปัญหาดังกล่าว แต่ความไม่เท่าเทียมกันใน รายได้ก็มีแนวโน้มสูงขึ้นเรื่อยๆ ทั้งในระดับภูมิภาค ทั้งในระหว่างภาคเมืองและภาคชนบท ทั้งในระหว่างอาชีพต่าง ๆ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากสาเหตุที่ก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันนั้นยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างแท้จริง ทำให้ตลอดช่วงระยะเวลาของการพัฒนาที่ผ่านมา ประเทศไทยมีอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูงเป็นที่น่าพอใจ ในขณะที่ช่องว่างของการกระจายรายได้ก็มีมากขึ้นเรื่อย ๆ และนับวันจะทวีความรุนแรงและก่อให้เกิดปัญหาสังคมมากขึ้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิกฤติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะนี้ถือว่ารุนแรงและแผ่ขยายเป็นวงกว้างที่สุดนับแต่ประเทศไทยได้ทำการเปิดประเทศตั้งแต่ทำสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา ทำให้เกิดข้อจุกคิดแก่คนทั่ว ๆ ไปว่าแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาที่ภาครัฐเลือกใช้ทฤษฎีการพัฒนาแบบไม่สมดุล (Unbalanced growth) ดำเนินรอยตามทฤษฎีภาวะความทันสมัยตามกรอบการพัฒนาของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจะยังคงมีความเหมาะสมแก่สังคมไทยต่อไปอีกหรือไม่ และแนวทางการพัฒนาประเทศจะมีเพียงแนวทางเดียวเท่านั้นเองหรือ ทำให้เกิดการขยายแนวคิดถึงการหาหนทางที่จะมาช่วยแก้ไขหรือบรรเทาวิกฤติที่เกิดขึ้น และแนวคิดที่อยู่ในกระแส ความคิดของประชาชนทั่วไปสามารถจำแนกออกได้เป็น 2 แนวทางใหญ่ ๆ คือแนวทางหนึ่งเห็นด้วยกับรัฐบาลที่คิดว่าวิกฤติที่เกิดขึ้นครั้งนี้เป็นเพียงวิกฤติทางการเงิน จึงพยายามทุกวิถีทางเพื่อจะให้ต่างชาติมาลงทุนในประเทศเพื่อเศรษฐกิจจะได้ฟื้นตัว อีกแนวทางหนึ่งเห็นตรงกันข้าม โดยฝ่ายที่เห็นตรงกันข้าม เช่น วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ (2542: 107) ได้ให้ข้อคิดเห็นว่า “เมื่อเรามองถึงนโยบายและมาตรการ “ฟื้นฟู” เศรษฐกิจ ก็ไม่เห็นว่าการพยายามที่จะ “ฟื้นฟู” เศรษฐกิจให้กลับคืนสู่สภาพก่อนเกิดวิกฤติการณ์ว่าจะเป็นเรื่องที่ไม่ถูกต้อง เพราะเท่ากับเป็นการกลับคืนสู่สภาพในทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่พึงประสงค์อีกครึ่งหนึ่ง ถ้าหากว่าเศรษฐกิจจะฟื้นตัวแล้ว ก็สมควรที่จะให้หลักประกันว่าจะเป็นเศรษฐกิจที่ “พอเพียง” และมีความ “ยั่งยืน” มิใช่เศรษฐกิจที่ยังมีการเสียสมดุลทางเศรษฐกิจของราษฎรส่วนใหญ่ต่อไป ในขณะที่ความไม่เป็นธรรมก็ยังคงปรากฏอยู่ ระบบเศรษฐกิจที่ขาดสมดุลและไม่เป็นธรรม ไม่ว่าจะดูว่ามีความทันสมัยเพียงใดย่อมจะไม่ยั่งยืน และจะประสบกับความวิบัติต่อไปอีก ไม่ช้าก็เร็ว การพัฒนาเศรษฐกิจที่ยั่งยืนนั้นต้องการฐานรากที่มั่นคง ซึ่งสำหรับเศรษฐกิจไทย เศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทคือฐานรากของเศรษฐกิจไทย” เศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพัฒนามาจากฐานรากของสังคมไทยในอดีต จะเป็นเศรษฐกิจที่เอื้อประโยชน์ให้กับคนยากจนซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในชนบทโดยตรงมากกว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจเช่นที่ผ่านมา

แนวความคิดหนึ่งที่จุดประกายความหวังและนำไปสู่ทางปฏิบัติที่เป็นไปได้แก่สังคมไทยในขณะนี้ ก็คือ พระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทาน เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540

“...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถที่จะอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็ใจร้อนเพราะเดือดร้อน แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ ก็จะสามารถที่จะแก้ไขได้...”

“...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นตอน ต้องสร้างพื้นฐานคือ ความ พอมี พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการเพื่อให้ได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยสร้างค่อย

เสริมความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้เห็นปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศ และของประชาชนไทยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด...”

“การช่วยเหลือสนับสนุนประชาชนในการประกอบอาชีพ และตั้งตัวให้มีความพอกิน พอใช้ ก่อนอื่น เป็นพื้นฐานที่สำคัญอย่างยิ่งยวด เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเองย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าระดับที่สูงได้ต่อไปโดยแน่นอน ส่วนการถือหลักที่จะ ส่งเสริมความเจริญให้ค่อยเป็นค่อยไปตามลำดับ ด้วยความรอบคอบ ระมัดระวัง และประหยัดนั้น ก็เพื่อป้องกันความผิดพลาด ล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์...”

จากพระราชดำรัสดังกล่าวข้างต้น เราจะพบนิยามของการให้ความสำคัญกับเรื่องของความพอมี พอกิน ของประชาชนส่วนใหญ่มากกว่าเรื่องของการจะมุ่งทุ่มเทความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ให้ความสำคัญในเรื่องของความเสมอภาค และความเป็นธรรมในการกระจาย รายได้ เพราะหากประชาชนที่เป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศและเป็นฐานรากของสังคมพอมี พอกิน พอใช้ และสามารถช่วยเหลือและพึ่งตนเองได้ จะทำให้การพัฒนาในระดับที่สูงขึ้น ๆ เป็นไปอย่างมั่นคง ซึ่งเป็นแนวทางที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนของสังคมไทยซึ่งประกอบด้วยประชาชนส่วนใหญ่ที่ยากจน

ในเรื่องให้คนพอมีพอกิน หรือในเรื่องเศรษฐกิจนี้ พระพุทธศาสนาถือว่า เศรษฐกิจมีความสำคัญมาก พระพุทธเจ้าตรัสว่าคนที่ถูกความหิวครอบงำ มีความทุกข์จากความหิว แม้จะแสดงธรรมให้เขาฟัง เขาก็จะไม่สามารถเข้าใจได้ ชิมจฉาปรมา โรคา แปลว่า ความหิวเป็นโรคที่ร้ายแรงที่สุด สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ที่หนักหน่วงที่สุด เศรษฐกิจจึงมีความสำคัญมาก แต่ในทางกลับกัน การได้บริโภคหรือความพร้อมพร้อมในทางเศรษฐกิจก็ไม่ใช่จุดหมายในตัว แต่มันเป็นฐานสำหรับการพัฒนา มนุษย์ เป็นฐานที่จะให้มนุษย์ได้คุณภาพชีวิต ได้สิ่งที่มีคุณค่าสูงยิ่งขึ้นไป... กิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ครองเวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์ เวลาส่วนใหญ่ในชีวิตของมนุษย์นั้นใช้ไปในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ถ้าจะให้เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าอย่างแท้จริงในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ ก็จะต้องให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการผลิตก็ดี การทำงานก็ดี การแจกจ่ายก็ดี เป็นกิจกรรมในการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต และพัฒนาศักยภาพเพื่อชีวิตที่ดีงาม เราสามารถทำให้กิจกรรมในทางเศรษฐกิจทุกอย่าง เป็นกิจกรรมในการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตลอดเวลา และนี่เป็นทางหนึ่งที่จะทำให้ เศรษฐศาสตร์มีคุณค่าที่แท้จริงในการที่จะแก้ไขปัญหาของมนุษย์ คือให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกกิจกรรมเป็นกิจกรรมในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตไปด้วยพร้อมกัน (พระธรรมปิฎก, 2541ก: 65-68)

สังคมไทยในอดีตมีระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงบนพื้นฐานวัฒนธรรมไทย เป็น วัฒนธรรมแห่งการมีเมตตาปราณี การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การมีน้ำใจไมตรีต่อกัน การร่วมมือกัน การซื่อสัตย์ การให้อภัยซึ่งกันและกัน การกตัญญูรู้คุณ การอยู่อย่างสันติทั้งต่อเพื่อนมนุษย์ สัตว์ และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนเห็นได้จากความเชื่อ ค่านิยม ประเพณีที่ก่อรูปขึ้นมา เช่น การบูชาพระแม่โพสพ การบูชาแม่คงคา การทำขวัญข้าว เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่มีความสำคัญกับคุณค่าทาง “จิตใจ” แทบทั้งสิ้น ทำให้วิถีชีวิตของคนไทยในอดีตเป็นไปอย่าง สมถะ เรียบง่าย สงบสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งทางร่างกายและจิตใจ

ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตตามปกติของมนุษย์ กระบวนการยอมรับแบบแผนการดำรงชีวิตและพฤติกรรมใด ๆ จนเป็นวิถีชีวิตนั้น หากยุทธศาสตร์การพัฒนามีพื้นฐานมาจากระบบทุนนิยมและนโยบายเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ พื้นฐานทางวัฒนธรรมของระบบทุนนิยม (Capitalistic Culture) ย่อมกระทบต่อวัฒนธรรมที่มีในสังคมนั้น (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, 2539) ซึ่งสิ่งนี้ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เรียกว่า การฝังตัวของวัฒนธรรม (Culture Embodiment) คือเมื่อเราได้รับการพัฒนาแบบตะวันตก รับวัฒนธรรมตะวันตกซึ่งเน้นวัตถุนิยม บริโภคนิยม ให้คุณค่าความสำคัญกับ “วัตถุ” “เงิน” “การแข่งขัน” ก็ทำให้เราเกิดการเรียนรู้และยอมรับเข้าอยู่ในวิถีชีวิต หากการยอมรับดังกล่าวกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นจริงไม่อาจบรรลุถึงสิ่งที่ได้ให้คุณค่าไว้ ก็จะทำให้เกิดข้อขัดข้องใจและส่งผลมาถึงพฤติกรรมที่แสดงออก ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมต่าง ๆ ตามมามากมาย การเสนอหนทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยนำ “เศรษฐกิจพอเพียง” มาเป็นอีกทางเลือกหนึ่งนั้น ขณะนี้กำลังถูกจุดกระแสขึ้นในสังคมไทยเป็นวงกว้าง และแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้ถูกกำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) เพื่อนำทางให้การพัฒนาประเทศให้เป็นไปในทางสายกลางแล้ว ทั้งนี้โดยกำหนดเป้าหมายไว้เพื่อลดความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิต

เนื่องจากระบบเศรษฐกิจเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม-วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจมีอิทธิพลต่อระบบสังคมวัฒนธรรมแต่ก็ได้รับอิทธิพลจากระบบสังคมวัฒนธรรมเช่นกัน กล่าวอีกลักษณะหนึ่งก็คือ กระบวนการทางเศรษฐกิจ มีลักษณะเป็นระบบที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นั่นคือ มีลักษณะพลวัต ไม่ใช่อยู่ในภาวะดุลยภาพ โดยมีลักษณะแบบเปิด (รับผลกระทบจากภายนอกระบบได้ และให้ผลกระทบแก่ภาวะภายนอกระบบ) และเป็นส่วนหนึ่งของโครงข่ายที่สลับซับซ้อนของสัมพันธ์ภาพทางสังคมวัฒนธรรม พัฒนาการทางเศรษฐกิจจึงเป็นผลิตผลของระบบสถาบันต่าง ๆ ในสังคม ดังนั้น การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจจึงต้องวิเคราะห์ในกรอบของระบบการเมืองและระบบสังคมควบคู่กันไปด้วย อำนาจและความขัดแย้งกันเป็น องค์ประกอบหลักในกระบวนการทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ โดยที่การกระจายผลผลิตและรูปแบบการกระจายรายได้เป็นภาพสะท้อนของกระบวนการดังกล่าวซึ่งเป็นผลลัพธ์ของ (การใช้) อำนาจและความขัดแย้ง ปรากฏการณ์และพฤติ

กรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นภายในกรอบของสถาบันต่าง ๆ ของสังคมหนึ่ง ๆ มีลักษณะเฉพาะตัวและเฉพาะกาล (ไกรยุทธ ธีรตยาคินันท์, 2530: 125)

ดังนั้น กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจพอเพียงจึงไม่ได้มีเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังประกอบไปด้วยมิติทางการเมือง ทางสังคม และทางวัฒนธรรมด้วย และโดยที่ระบบการศึกษามีฐานะหน้าที่เป็นเพียงบทบาทลูกของระบบเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม ซึ่งเป็นระบบใหญ่ ดังนั้น หากเราต้องการให้ระบบการศึกษาผลิตคนเพื่อสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เราจึงจำเป็นต้องศึกษาว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจพอเพียงว่ามีสภาพอย่างไร เพื่อที่ระบบการศึกษาจะได้ผลิตคนได้ตรงตามความต้องการ ซึ่งในเรื่องนี้จะขอยกความคิดเห็นของ ศ.เสนห์ จามริก ซึ่งได้กล่าวไว้ในกาให้สัมภาษณ์ในหนังสือ “สานปฏิรูป” ฉบับที่ 3 ปีที่ 1 เดือนพฤษภาคม 2541 ว่า “ถ้าจะพูดถึงระบบการศึกษาในแง่ที่ว่าทำอะไรให้การศึกษได้สนองตอบคนส่วนใหญ่ ต้องถามเสียก่อนว่าตัวระบบใหญ่นี้ ซึ่งระบบการศึกษาเป็นเข้ารับให้อยู่ สอนองตอบคนส่วนใหญ่หรือเปล่า วิฤติเศรษฐกิจในปัจจุบันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกระแสนโยบายเศรษฐกิจ การเมือง ที่มันเอื้อต่อคนส่วนน้อย ระบบการศึกษาทุกวันนี้ก็เอื้อส่วนนี้ เพื่อผลิตกำลังคนไปสนองตอบความต้องการของตลาดรับจ้าง ส่งเสริมคนเป็นลูกจ้าง การศึกษาต้องมองคน 100% คน 60 ล้านคน ไม่ใช่มองเฉพาะกลุ่มที่ต้องการ จะต้องดูทั้ง 100 คน ส่วน 20 คนจะไปป้อนตลาดรับจ้างก็ป้อนไป อีก 80 คนจะทำอะไร เราต้องดูสถานะของเขา ทำอย่างไรให้คน เหล่านั้นได้รับการสนองตอบในสิ่งที่เขาต้องการเรียนรู้เพื่อดำรงชีวิตของเขา

ในชนบทที่ผมทำงานอยู่ทุกวันนี้ ความจริงเป้าหมายผมคือ การศึกษา แต่ไม่ใช่ว่าอยู่ดี ๆ ผมจะไปตั้งโรงเรียนหาคนมาสอนวิชานั้น วิชานี้ ซึ่งอาจจะบรรจุหลักสูตรที่ถูกต้องก็ได้ แต่ว่าตัวมันเองจะไม่สนองตอบอะไรเลย มันต้องผลักดันระบบสังคมใหญ่อย่างเดียว ผมจึงเข้าไปจับเรื่องของการเกษตร อุตสาหกรรม โดยเริ่มที่ผู้ใหญ่ก่อน สร้างความสำนึกของชุมชนก่อน เพราะเรามีต้นทุนของเราอยู่ในนี้ อย่างที่ดินพวกไร่นาต่าง ๆ ไม่ใช่ว่าเป็นวัตถุที่เป็นสินค้า ที่ราคาดีก็ขายไป ไม่ใช่ แต่มันเป็นต้นทุนของเขา เขาต้องพยายามทำนุบำรุงปรับปรุงขึ้นมาในเรื่อง พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ควรจะศึกษาควรสร้างขึ้นมา รวมทั้งเรื่องสุขภาพอนามัย สมุนไพร แพทย์แผนโบราณ พุดง่าย ๆ เป็นวิถีชีวิตของเขาทั้งมิติของธรรมชาติ มิติของสังคม วัฒนธรรม รวมทั้งมิติการเมือง ร่วมกันสร้างขึ้นมา จากนั้นระบบโรงเรียนก็จะเข้ามา ไม่ใช่ว่าอยู่ดี ๆ จะมาตั้งโรงเรียนที่ไม่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของเขา เพราะฉะนั้นการปฏิรูปการศึกษาอย่างแท้จริง ต้องเดินหน้าด้วยการปฏิรูปทางเศรษฐกิจการเมืองที่เราเรียกว่าการพัฒนาชนบท การพัฒนาชนบทไม่ใช่เพียงแต่ต้องการให้คนแก้ไขปัญหาความยากจน มีชีวิตอยู่รอด ให้พึ่งตนเอง แต่ในทัศนะผม การพัฒนาชนบทมันมีเป้าหมายที่ไกล เป็นการสร้างระบบที่คาดว่าจะอยู่ในระบบเศรษฐกิจชุมชน ในกระบวนการที่เกิดถึงจุดหนึ่งแล้วระบบมันจะขึ้นมา อย่างหนึ่งถ้าผู้ใหญ่เริ่มเห็น เริ่มสำนึก เริ่มเข้ามา มีส่วนร่วมแล้ว การมีส่วนร่วมมันจะอยู่ในพื้นฐานเดิม คือไม่ใช่ทำโดยเอาตัว

การศึกษาแบบแบบเลื่อนลอย...เราจะเห็นว่าระบบการศึกษาในชนบทมี 3 มิติ มิติที่หนึ่ง เราใช้คำว่า "ต้นทุนชีวิต" เอาเป็นฐานเลย พวกธรรมชาติ ดิน แหล่งน้ำ ความหลากหลายทาง ชีวภาพ ฯลฯ เราใช้คำว่า "ต้นทุนชีวิต" เพราะว่ามันซื้อขายไม่ได้ พวกที่นาอะไร ไม่อย่างนั้นคนหนึ่งก็ต้องเป็นเหยื่อของอีกคนหนึ่ง ฟังราคาที่ดินแล้วไปซื้อขายกัน ต้องทำให้เขาเข้าใจ เกิดสำนึกตรงนี้ได้ เราจะจัดการการเรียนรู้รู้อย่างไร ระบบหลักสูตรอย่างไรนั่นอีกเรื่องหนึ่ง มิติที่สอง คือ "ดุลยภาพชีวิต" เขาจะต้องดูแลเรื่องอาหารการกิน สุขภาพอนามัย ครอบครัว สภาพแวดล้อม ชนบทมีความสบายเรื่องอาหาร แต่ว่าต้องมีการพัฒนาสิ่งนี้ให้ถูกสุขลักษณะสมัยใหม่ วิทยาศาสตร์เบื้องต้นต้องรู้ ผมคิดว่าเมื่อมีต้นทุนชีวิตมีดุลยภาพชีวิตแล้ว ต้องมีมิติของการพัฒนาชีวิตและสังคมไปกับกระแสของโลกภายนอก นั่นคือกระแสการพัฒนาชนบท ซึ่งได้แก่เรื่องของการแปรรูป เพิ่มมูลค่าการออม กองทุนชุมชน และเศรษฐกิจท้องถิ่น ฯลฯ วัฒนธรรมการเรียนรู้มีแกนกลางคือ คน ครอบครัว ชุมชน ในแผนฯ 8 จะบอกว่าเอาคนเป็นแกนกลางเฉย ๆ ไม่ได้ อันนี้เป็นคติของฝรั่งแบบปัจเจกนิยมที่เราเอาเข้ามาใช้ แต่ในสภาพของไทยเราต้องดูในชนบท ชุมชน และครอบครัวต้องเป็นแกนกลาง เกษตรกรที่ขาดชุมชนจะไปไม่รอด"

การพัฒนาที่ผ่านมาคือการพัฒนาที่ละเลยภาคเกษตรกรรม ผลจากการพัฒนาทำให้การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นมีช่องว่างหรือความแตกต่างมากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ถึงกระนั้นก็ตามเมื่อเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจขึ้นภาคเกษตรกรรมก็ยังสามารถเป็นที่รองรับคนส่วนหนึ่งในภาคเมืองและภาคอุตสาหกรรมที่ได้รับผลจากวิกฤติที่เกิดขึ้นได้ ข้อสงสัยที่เกิดขึ้นก็คือ ภาคเกษตรกรรมหรือภาคชนบทของไทยย่อมต้องมีกระบวนการเรียนรู้ของตนเองที่ทำให้สามารถอยู่รอดได้จากการถูกกระทำตลอดระยะเวลายาวนานที่ผ่านมา และในสภาพปัจจุบันที่สังคมได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วจากอดีตโดยสิ้นเชิง การฟื้นฟูเอาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในบริบทปัจจุบัน ปรับเปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับเรื่องของวัตถุนิยม บริโภคนิยม มาสู่การพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน
2. เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง
3. เพื่อวิเคราะห์การกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตในการวิจัยดังนี้คือ

1) เลือก “ชุมชน” เป็นพื้นที่หรือสนามที่ใช้ในการศึกษา โดยเลือกแบบเฉพาะเจาะจงในชุมชนที่ใช้เศรษฐกิจพอเพียงที่ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งโดยได้รับการยอมรับจากหน่วยงานทางราชการในการเป็นที่ศึกษาดูงานของชุมชนอื่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตามเป้าหมายในเรื่องจปฐ. (ความจำเป็นขั้นพื้นฐาน) ของกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

2) ศึกษาเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

3) ศึกษาเกี่ยวกับรายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สินของครัวเรือนเฉพาะปี 2539 ซึ่งเป็นปีก่อนที่สังคมไทยจะประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ เพื่อทำการเปรียบเทียบกับข้อมูลในปี 2543

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การดำเนินเศรษฐกิจแบบพออยู่ พอกิน ด้วยการพึ่งตนเอง โดยใช้ “ปัญญา” เป็นฐานในการสร้างองค์ความรู้ และมีความสุขตามอัตภาพโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินกิจกรรมของมนุษย์ ด้วยการเชื่อมโยงความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรที่มี เพื่อจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น โดยมีองค์ประกอบของการเรียนรู้ ประกอบด้วย ปัจจัยในการเรียนรู้ ลักษณะการเรียนรู้ และแหล่งของการเรียนรู้

กิจกรรมทางเศรษฐกิจ หมายถึง กิจกรรมที่เกี่ยวกับการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร สินค้าหรือบริการ

การกระจายรายได้ หมายถึง การแบ่งสรรประโยชน์ที่ได้จากการผลิตอย่างยุติธรรม โดยไม่คำนึงว่าบุคคลหรือครอบครัวเหล่านั้นเป็นปัจจัยการผลิตหรือเจ้าของปัจจัยการผลิตประเภทใด

ปัจจัยภายนอก หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกตัวบุคคล/ชุมชน/ประเทศ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ อาจจะเป็นได้ทั้งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต

ปัจจัยภายใน หมายถึง ส่วนประกอบทางด้านกายภาพและจิตใจของมนุษย์ในระดับปัจเจก ส่วนประกอบต่าง ๆ ของความเป็นชุมชนในระดับชุมชน และส่วนประกอบต่าง ๆ ของความเป็นประเทศในระดับประเทศ ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่กำหนดการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยส่งผลต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมา

ครัวเรือน หมายถึง กลุ่มของบุคคลซึ่งอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยใช้จ่ายค่าอาหารและสิ่งอุปโภคบริโภคที่จำเป็นแก่การดำรงชีพร่วมกัน บุคคลที่อยู่ร่วมกันนี้จะป็นญาติพี่น้องกันหรือไม่ก็ได้

สมาชิกของครัวเรือน หมายถึง บุคคลซึ่งมีส่วนร่วมในการจัดหาและใช้สิ่งอุปโภคบริโภคที่จำเป็นต่อการดำรงชีพร่วมกัน สมาชิกของครัวเรือนอาจมีเพียงคนเดียวหรือมีตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป

รายได้ของครัวเรือน ประกอบด้วย

1) ค่าแรงและเงินเดือน จากการทำงานรับจ้างต่าง ๆ เช่น รับจ้างทำงานในกระบวนการผลิต การก่อสร้าง และอื่น ๆ เช่น เป็นเสมียน พนักงานขาย หรือทำบัญชี เป็นต้น รวมทั้งค่าตอบแทนอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากเงินเดือน เช่น ค่าครองชีพ ค่าช่วยเหลือบุตร ค่าล่วงเวลา และ สวัสดิการต่าง ๆ เช่น ค่าเสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย ค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น

2) กำไรสุทธิจากการประกอบธุรกิจการเกษตร เช่น ทำไร่ ทำนา ทำสวน เลี้ยง ปศุสัตว์ ทำการประมง เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ เป็นต้น

3) กำไรสุทธิจากการประกอบธุรกิจที่ไม่ใช่การเกษตร เช่น ทำธุรกิจเกี่ยวกับการค้า การผลิต และการบริการ

4) รายได้จากทรัพย์สิน เช่น ค่าเช่าที่ดิน ดอกเบี้ย และเงินปันผล เป็นต้น

5) เงินได้รับเป็นการช่วยเหลือ ได้แก่ เงินที่ได้รับจากบุตรหลาน ญาติที่อยู่นอกครัวเรือนส่งมาให้เงินบำนาญบำนาญ เงินทุนการศึกษา เป็นต้น

6) รายได้อื่น ๆ เช่น เงินที่ได้จากการประกันภัยหรือประกันชีวิต เงินรางวัลสลากกินแบ่ง เป็นต้น

ค่าใช้จ่ายของครัวเรือน ประกอบด้วย

1) จำนวนเงินที่ครัวเรือนได้ใช้จ่าย เพื่อซื้อสินค้าและบริการต่าง ๆ

2) มูลค่าของสินค้าและบริการที่ได้รับเป็นส่วนหนึ่งของค่าแรง เงินเดือน สินค้าหรืออาหารที่ครัวเรือนผลิตและบริโภคเอง (รวมค่าประเมินค่าเช่าบ้านที่ครัวเรือนเป็นเจ้าของและอยู่เอง) หรือได้มาโดยไม่ต้องซื้อ

3) รายจ่ายอื่น ๆ เช่น ค่าภาษี เงินบริจาค ค่าเบี้ยประกันภัย ค่าสลากกินแบ่ง ดอกเบี้ยจ่าย และรายจ่ายที่มีใช้เพื่อการบริโภคอื่น ๆ

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยในระดับจุลภาคในชุมชนที่ใช้การพัฒนาแบบเศรษฐกิจ พอเพียงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยในการวิจัยจะแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 เป็นการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน โดยจะศึกษาและวิเคราะห์จากเอกสาร

ขั้นตอนที่ 2 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น โดยจะวิเคราะห์จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในภาคสนามในชุมชนที่เลือกศึกษา

ขั้นตอนที่ 3 เป็นการวิเคราะห์การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในการพัฒนาตามแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยจะวิเคราะห์จากการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณในภาคสนามในชุมชนที่เลือกศึกษา

- แหล่งข้อมูล

1. เอกสารที่ใช้ในการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน ประกอบด้วย เอกสารรายงาน วารสาร หนังสือ ตำรา บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานการประชุมสัมมนา

2. “ชุมชน” ที่ใช้เป็นสนามในการศึกษา คือชุมชนที่เลือกแบบเฉพาะเจาะจงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 2 ชุมชน ที่นำแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้อย่างต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 3 ปี และประสบความสำเร็จในการพัฒนาในระดับหนึ่งโดยได้รับการยอมรับจากหน่วยงานทางราชการในการเป็นที่ศึกษาดูงานของชุมชนอื่น

- ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนทั้งหมดเป็นประชากรในการศึกษา สำหรับในการวิจัยเชิงปริมาณ ผู้วิจัยใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยในการศึกษา โดยในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 303 ครัวเรือน ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 123 ครัวเรือน (ประมาณ 40 % ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด)

สำหรับอีกชุมชนหนึ่ง คือชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 57 ครัวเรือน ผู้วิจัยจึงใช้จำนวนครัวเรือนทั้งหมดเป็นประชากรในการศึกษา

- เครื่องมือการวิจัย

ประกอบด้วยแบบสำรวจชุมชน แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ก) และแบบสอบถาม (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ข) รวมทั้งอุปกรณ์เทปบันทึกเสียงเพื่อช่วยในการเก็บข้อมูล

- วิธีการจัดเก็บข้อมูลภาคสนาม

การเก็บข้อมูลเชิงปริมาณ

ในการศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ในการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง จะดำเนินการเก็บข้อมูลในเชิงปริมาณโดยใช้แบบสอบถามที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้น โดยในการสร้างแบบสอบถามจะใช้แบบสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นกรอบในการสร้างแบบสอบถาม โดยแบ่งออกเป็น 2 ตอน

ตอนที่ 1 เกี่ยวกับประวัติส่วนบุคคลในเรื่องของอายุ เพศ อาชีพ การถือครองทรัพย์สิน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน อาชีพหลัก อาชีพรอง การผลิตภาคเกษตร นอกภาคเกษตร เป็นต้น

ตอนที่ 2 เกี่ยวกับที่มาของรายได้ รายจ่าย และภาวะหนี้สินของครัวเรือน ประกอบด้วยรายได้ที่เป็นตัวเงินและที่ไม่เป็นตัวเงิน รายจ่ายที่ใช้ในการบริโภค รายจ่ายที่ใช้ในการผลิต จำนวนสมาชิกที่ต้องเลี้ยงดูและให้การศึกษา ที่มาของภาวะหนี้สิน การเป็นหนี้ในระบบหรือในระบบ เป็นหนี้ในการบริโภคหรือในการผลิต เป็นต้น

หลังจากจัดทำแบบสอบถามเสร็จแล้ว จะทำการตรวจสอบความตรงและความเที่ยงของเครื่องมือวิจัยนี้ โดยการนำไปทดลองใช้ในชุมชนที่มีการใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ในชุมชนอื่น หลังจากนั้นจะนำแบบสอบถามที่ได้รับการตรวจสอบความตรงและความเที่ยงแล้วไปเก็บข้อมูลในชุมชนที่ใช้เป็นสนามในการศึกษาทั้ง 2 ชุมชน โดยเก็บข้อมูลในปี พ.ศ.2543 และข้อมูลย้อนหลังปี พ.ศ.2539 เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากช่วงเวลาที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกันเพื่อดูว่าหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ผลที่เกิดขึ้นในการกระจายรายได้ของครัวเรือนจะเป็นอย่างไร

การเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ

ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ จะดำเนินการเก็บข้อมูลในเชิงคุณภาพ ซึ่งประกอบด้วย

- การสัมภาษณ์เชิงลึก
- การสัมภาษณ์กลุ่มอาชีพต่าง ๆ
- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

การสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) จะสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชน เจ้าอาวาส ครูใหญ่ ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน พัฒนาการประจำตำบล ประธานกลุ่มอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งสิ้นประมาณ 8 คน โดยหลังจากการจัดทำประเด็นการสัมภาษณ์เชิงลึก และการสัมภาษณ์กลุ่ม เสร็จเรียบร้อยแล้ว จะนำไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ทั้ง 2 ท่าน ได้ตรวจสอบและแก้ไขก่อนการนำไปใช้จริงในภาคสนาม

การสัมภาษณ์กลุ่มอาชีพต่าง ๆ (group interview) จะทำการสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มทำนํ้ายาสระผม-ยาล้างจาน กลุ่มทอผ้า กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ เป็นต้น

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) โดยการเข้าร่วมในกิจกรรมบางอย่างของชุมชน และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนด้วย ได้แก่ การเข้าร่วม กิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา การเข้าร่วมในประเพณีพื้นบ้านของชุมชน การเข้าร่วมใน กิจกรรมร้านค้าของชุมชน เป็นต้น

การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participatory Observation) โดยการสังเกตการประกอบอาชีพในชุมชน ความร่วมมือกันการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ด้าน กิจกรรมทางศาสนา ด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ด้านกิจกรรมสาธารณประโยชน์ ด้านกิจกรรมทางการเมือง กิจกรรมทางการศึกษาเรียนรู้ เป็นต้น ลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจ การดูแล สุขภาพ การดูแลบ้านเรือนและชุมชน

- การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ

ในเรื่องของการกระจายรายได้ ใช้การวิเคราะห์วิธี Decomposability โดยใช้ Gini coefficient เป็นตัวชี้บอกในเรื่องการกระจายรายได้ โดยทำการเปรียบเทียบข้อมูลรายได้ ค่าใช้จ่าย และภาวะหนี้สินของครัวเรือนในปี 2539และปี 2543 (ค่าสัมประสิทธิ์ของจินีจะมีค่าตั้งแต่ 0 ถึง 1 ค่าจินีที่เท่ากับ 1 หมายถึง การกระจายรายได้ไม่เท่าเทียมกันอย่างสมบูรณ์ ค่าจินีที่เท่ากับ 0 หมายถึง การกระจายรายได้เท่าเทียมกันอย่างสมบูรณ์)

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ในเรื่องการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ จะใช้การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า(Triangulation) คือ

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) เป็นการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้นั้น ถูกต้องหรือไม่ โดยแหล่งที่จะพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ แหล่งเวลา แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคล เช่น ถ้าข้อมูลที่ได้อาจมาจากแหล่งต่างเวลา ต่างสถานที่ หรือต่างบุคคล จะเหมือนหรือสอดคล้องกันหรือไม่

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (investigator triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในภาคสนาม ที่มีทั้งผู้วิจัย และผู้ช่วยวิจัย หลังจากเก็บข้อมูลแล้วมาบันทึกข้อมูลด้วยกัน และเห็นตรงกัน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3) การตรวจสอบสามเส้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธี ทั้งจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกต

หลังจากนั้นจะใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic induction)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. พัฒนาการดำเนินการตามเศรษฐกิจพอเพียงให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น
2. พัฒนาการจัดการศึกษาให้มีพลังในการสร้างสรรค์การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

เพียง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในบทนี้จะแบ่งการศึกษาในเรื่องที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 เส้นทางการพัฒนาของสังคมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน

- 1.1 เศรษฐกิจพอเพียงกับวิถีการพัฒนาในอดีต
- 1.2 พัฒนาการของภาวะความทันสมัยยุคที่สองในช่วงแผนพัฒนาฯ
 - 1.2.1 ที่มาของทฤษฎีความจำเป็นเจริญเติบโตแบบไม่สมดุล
 - 1.2.2 การพัฒนาเศรษฐกิจกับปัญหาการกระจายรายได้
 - 1.2.3 การแก้ปัญหาการกระจายรายได้
 - 1.2.4 การปรับเปลี่ยนทิศทางและนโยบายการพัฒนา
- 1.3 เศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน
 - 1.3.1 ที่มาของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน
 - 1.3.2 เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์หรืออยู่เหนือเศรษฐศาสตร์
 - 1.3.3 การสังเคราะห์ความเห็นของนักเศรษฐศาสตร์ต่อเศรษฐกิจพอเพียง

ตอนที่ 2 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้

- 2.1 กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์
- 2.2 กระบวนการปรับตัวในวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน
- 2.3 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
- 2.4 กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง
- 2.5 ปัจจัยของการเรียนรู้
- 2.6 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

ตอนที่ 3 แนวคิดเรื่องการกระจายรายได้

- 3.1 ที่มาของรายได้ของบุคคล
- 3.2 การแบ่งสรรรายได้ที่ดี
- 3.3 ความหมายเรื่อง “การกระจายรายได้”
- 3.4 การวัดความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้

ตอนที่ 1 เส้นทางการพัฒนาของสังคมไทยจากอดีตสู่ปัจจุบัน

1.1 เศรษฐกิจพอเพียงกับวิถีการพัฒนาในอดีต

จากการศึกษาของ ภัคพัฒน์ ทิพยประไพ (2540: 54) เรื่อง “แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย” พบว่า พื้นฐานการผลิตของชุมชนหมู่บ้านในวิถีการผลิตแบบเอเชียคือ เกษตรกรรม แต่ละครัวเรือนจะทำการผลิตสำหรับบริโภคในครัวเรือนของตน และทุกครัวเรือนต่างก็ทำการผลิตด้วยกันทั้งสิ้น การผลิตเพื่อเป็นสินค้าจึงมีความสำคัญน้อยมากในวิถีการผลิตแบบเอเชีย นอกจากแต่ละครัวเรือนจะผลิตอาหารกินเองแล้ว ยังมีการปั่นด้ายและทอผ้าใช้เองอีกด้วย ทุก ๆ ครัวเรือนจึงมีความพอเพียงในระดับหนึ่ง ส่วนงานหัตถกรรมที่ต้องใช้ความชำนาญเฉพาะอย่าง ก็จะมีช่างฝีมือในหมู่บ้าน เช่น ช่างปั้น ช่างเหล็ก เป็นผู้ผลิตให้กับชุมชน หมู่บ้านจึงมีความเพียงพอในตัวเอง ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ เป็นโลกที่ปิด และมีการแลกเปลี่ยนอยู่ภายในหมู่บ้านเองในระดับที่จำกัด โดยแทบจะไม่ได้ยุ่งเกี่ยวกับภายนอกเลย พลังการผลิตทั้งในด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมอยู่ในระดับที่ต่ำ การผลิตขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมาก เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะของทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึงดิน น้ำ ตลอดจนจลน ฝน และฤดูกาล เป็นต้น เทคนิคการผลิตและเครื่องมือที่ใช้เป็นแบบง่าย ๆ ที่ชุมชนพัฒนาขึ้นมาให้เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นของตน โดยอาศัยประโยชน์จากสภาพที่เป็นอยู่ของธรรมชาติมากกว่าที่จะเปลี่ยนแปลงธรรมชาติให้เข้ากับความต้องการของตนเอง การแบ่งงานกันทำในกระบวนการผลิต มีลักษณะเป็นการแบ่งกันตามสภาพทางกายภาพของบุคคล เช่น เพศ และวัย ไม่ใช่การแบ่งกันตามทักษะความชำนาญ คนแต่ละคนจึงทำงานทุก ๆ อย่างเหมือน ๆ กัน ไม่มีการแบ่งงานกันทำเป็นการเฉพาะ ประสิทธิภาพการผลิตจึงต่ำ และไม่ค่อยมีผลผลิตส่วนเกิน หรือมีก็แต่น้อย ทว่าเพียงพอต่อการดำรงอยู่ของชีวิตในชุมชน

จากภาพของความพอเพียงของสังคมในอดีตจากการศึกษาของภัคพัฒน์ ทิพยประไพ เราจะพบว่าสำหรับในสังคมไทยก็มีลักษณะดังเช่นที่กล่าว คือเรื่องการผลิตเป็นกิจกรรมขั้นพื้นฐานของมนุษย์ที่เป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของร่างกายในด้านปัจจัยสี่คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ภายในบริบทของชุมชนที่เป็นสังคมปิด มีปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน แรงงาน และการประกอบการ โดยที่ดินที่ใช้ในการผลิตเป็นที่ดินของพระเจ้าแผ่นดิน แต่พระราชทานให้ราษฎรอยู่อาศัยทำกิน ราษฎรผู้ใดประสงค์จะได้ที่ดินไปทำประโยชน์ต้องไปขออนุญาตฝ่ายปกครอง และในการจับจองที่ดินนั้นก็ได้จำกัดเนื้อที่ถือครองไว้ ใครมีกำลังเท่าไรก็ทำเอาตามกำลังและความสามารถที่จะอำนวยให้ สำหรับในเรื่องแรงงานและการประกอบการจะมีลักษณะของการรวมกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นภายในชุมชนโดยมีระบบเครือญาติเป็นตัวเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคม มีการพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตในระดับ

สูง โดยอาศัยภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สั่งสมและถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิต ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นหลายอย่างที่ใช้ได้ผลและเกิดความเชื่อถือจึงปฏิบัติสืบต่อเนื่องกัน เช่น ในกรณีการระบาดของหอนกกระทูควายพระอินทร์ในนาข้าว ซึ่งมักเกิดขึ้นหลังจากฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฝนตกหนัก และน้ำท่วม เกษตรกรเชื่อว่าหอนกกระทูควายพระอินทร์นั้นเป็นควายของพระอินทร์ที่พระอินทร์ให้แปลงตัวมาเป็นหอนเพื่อทำลายข้าว เป็นการลงโทษเกษตรกรที่ประพฤติผิดศีลไม่อยู่ในธรรม ฟ้าแลบและฟ้าร้องที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงนั้นเป็นเพราะพระอินทร์พิโรธ จำเป็นที่จะต้องขอขมาลาโทษต่อพระอินทร์ โดยพิธีบวงสรวงด้วยขนมต้มเย็นและเครื่องสักการะต่าง ๆ และจะต้องทำพิธีบวงสรวงต่อควายของพระอินทร์ด้วย โดยการทำอาหารให้กินนั้นก็คือ รำข้าวผสมน้ำอ้อยและน้ำมันยางหมัก ปั้นเป็นก้อนหว่านไปตามบริเวณที่มีหอน ซึ่งปรากฏว่าได้ผลเพราะหอนหายไป จึงปฏิบัติสืบต่อกันมา ความจริงเรื่องเช่นนี้สามารถที่จะอธิบายตามหลักวิทยาศาสตร์ได้ โดยปรกติหอนกกระทูควายพระอินทร์นั้นก็เป็นแมลงชนิดหนึ่ง ซึ่งเมื่อเป็นตัวหอนจะอาศัยอยู่ใต้ดิน เมื่อฝนตกระดับน้ำใต้ดินจะสูงขึ้นทำให้ไม่สามารถอยู่ใต้ดินได้ ต้องขึ้นมาอยู่เหนือดินและเคลื่อนย้ายเป็นกลุ่มคล้ายกองทัพขึ้นไปอยู่บนที่ดอน ทำให้เห็นเป็นการระบาด การหว่านด้วยรำข้าวผสมน้ำอ้อยหมักจะมีกลิ่นดึงดูดหอนกระทูให้มากิน และการผสมด้วยน้ำมันยางนั้นทำให้อาหารที่กินไม่ย่อย จึงตายเพราะท้องอืดหอนจึงหายไป แท้ที่จริงแล้วการบวงสรวงควายพระอินทร์นั้นเป็นการผสมเหยื่อพิษให้หอนกินนั่นเอง (สุธรรม อารีกุล, 2542: 2)

หรือในกรณีเกิดภาวะภัยแล้ง ฝนทิ้งช่วง ซึ่งส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตเป็นอย่างมาก เพราะวิถีการผลิตจำเป็นต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลัก เนื่องจากเพราะไม่มีการผลิตส่วนเกิน ชุมชนก็จะอาศัยภูมิปัญญามาแก้ไขเพื่อใช้ชีวิตการรวมกลุ่มในวิถีชาวบ้านดำเนินต่อไปได้ ดังการวิเคราะห์กรณีการแห่นางแมวในฐานะกลไกแก้วิกฤติของชุมชนในอดีต ของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538: 26) ได้แสดงให้เห็นว่า กลไกในวัฒนธรรมของชาวนาสามารถรักษาชุมชนมาได้ “ขบวนแห่ นางแมว (พิธีแห่ นางแมวเป็นพิธีที่ทำกันเฉพาะเมื่อยามเกิดวิกฤติฝนแล้ง โดยการจับแมวมาใส่ข้อง หรือชะลอม แล้วเอาไม้คานสอดเข้าไปแล้วแห่ไปรอบ ๆ ทั่วทุกหลังคาเรือนของหมู่บ้าน เมื่อแห่ นางแมวไปถึงบ้านไหน คนในบ้านก็จะเอาน้ำสาดแมวในชะลอมและอาจจะร่วมสนุกด้วยการให้ของ หรือให้เหล้า ให้เงิน กับขบวนแห่ด้วย) เป็นขบวนของความสนุก และในยามวิกฤติที่ต้องเผชิญภัยพิบัติร่วมกันข้างหน้า อะไรจะปลุกปลอบใจได้ดีไปกว่าความสนุกสนาน และอะไรจะลดความตึงเครียดของชุมชนได้ดีไปกว่าความสนุกสนาน ยิ้มได้เมื่อภัยมา อาจไม่ทำให้ใครหลบภัยได้พ้น แต่ก็จะสามารถเผชิญภัยอย่างมีกำลังใจกว่ากัน และเพราะมีกำลังใจกว่ากันก็จะสามารถร่วมใจกันได้ดีกว่าความหวาดวิตกกังวล ความสนุกสนานของขบวนแห่ นางแมวจึงปลุกปลอบใจชาวนาในยามวิกฤติว่าแม้ข้าวจะสิ้นยั้งฉาง ทรัพย์สินสมบัติของแต่ละคนจะไม่เหลือเหลือ แต่ทุกคนยังมีชุมชนของตนอยู่อย่างมั่นคง และชุมชนนี้เองที่จะทำให้ทุกคนอยู่รอดจากภัยพิบัตินั้นได้อย่างดีที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ แม้แต่น้ำซึ่งเริ่มจะหายากขึ้นยังเอาน้ำสาดทิ้งสาดขว้างได้ สำมะหาอะไรกับสมบัติอื่น แบ่งกัน

กินแบ่งกันใช้แล้วทุกคนก็จะอยู่รอดได้เอง การให้แก่ชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญกว่าการเก็บงำไว้เฉพาะตัว เพราะความปลอดภัยของทุกคนอยู่ที่การคงอยู่ของชุมชน...ดูเผิน ๆ เหมือนเขาแห่งนางแมวเพื่อขอฝน แต่ดูให้ลึก ๆ เขาแห่งนางแมวเพื่อรักษาความเป็นปึกแผ่นของชุมชนของเขาต่างหาก”

ชุมชนในอดีตมีความช่วยเหลือเอื้ออาทรภายในหมู่บ้านสูง ดังจะเห็นได้จากประเพณีต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน เช่น ประเพณีเกี่ยวข้าว งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น ล้วนเป็น กิจกรรมที่เกิดขึ้นในวิถีชาวบ้านซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน อาศัยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ในการเกาะเกี่ยวและถักทอชีวิตของชุมชนให้ดำเนินไปอย่างราบรื่นและสงบสุข วิถีชีวิตของชาวบ้านแบบนี้ ทำให้ปัญหาสังคมซึ่งรุนแรงและเรื้อรังไม่มี ปัญหาหรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในบางขณะล้วนอยู่ในวิสัยที่ชุมชนสามารถแก้ไขได้ นอกจากกรณีนี้แล้วในกรณีอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกันคือชุมชนจะมีสิ่งที่ดีคอยถ่วงดุลและตรวจสอบพฤติกรรมของคนในสังคม ความสัมพันธ์ในแนวราบที่คนในชุมชนมีต่อกันเป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งแสดงนัยยะทางการเมืองซึ่งทุกคนล้วนมีอิสระในการรักษาการดำรงอยู่ของชุมชนร่วมกัน เช่นในกรณีการคานอำนาจของพระสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้พระสงฆ์จะได้รับความเคารพนับถือจากชาวบ้านเป็นอย่างสูงก็ตาม แต่หากพระสงฆ์ไม่ประพฤติปฏิบัติอยู่ในพระธรรมวินัย ก็จะไม่ได้รับความนับถือซึ่งในท้ายที่สุดก็จะไม่สามารถอยู่ในชุมชนได้ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้คนในสังคมสามารถอยู่ได้อย่างมีความสุขมีวิถีชีวิตที่นับได้ว่าดำรงอยู่ในสภาพของเศรษฐกิจพอเพียงโดยมีความสัมพันธ์ของคนในสังคมเป็นตัวกำหนดวิถีของสังคม ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล (2534: 160) ที่พบว่า “สังคมไทยในสมัยก่อน มีจารีตประเพณีแบบพุทธศาสนาและคติต่าง ๆ เป็นวิถีชีวิตของคนทั่วไป และเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมตลอดจนค่านิยมทางสังคม ประชาชนมีบุคลิกที่เรียบง่าย มีวิถีชีวิตที่ถูกรักษาไว้ให้เติบโตอยู่ในวัฒนธรรมแบบศาสนา และมีความสันโดษเป็นกุศลธรรมที่สร้างความสะอาดบริสุทธิ์แก่คุณลักษณะของความเป็นมนุษย์ ทำให้พวกเขาารู้สึกตนเองว่ามีได้ขาดแคลนสิ่งใด” และงานการศึกษาและวิจัยแทบทุกชิ้นระบุตรงกันโดยไม่มีข้อเคลือบแคลงสงสัยว่า สังคมในอดีตของไทยเป็นสังคมที่มีวัฒนธรรมมาจากพื้นฐานทางด้านพระพุทธศาสนา ซึ่งมีส่วนสำคัญในการกำหนดความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์ของคนไทย ให้มีความพอเพียง หรือมีความพึงพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่

นอกจากความสัมพันธ์ในแนวราบที่คนในชุมชนมีต่อกันแล้ว การดำรงชีวิตของคนในสังคมสมัยนี้ซึ่งเป็นระบบศักดินาประกอบไปด้วยชนชั้นปกครองเป็นชนชั้นสูง ทำหน้าที่ในการปกครองดูแลคนในบังคับบัญชารวมถึงการทำสงครามสู้รบกับศัตรูที่มารุกราน สำหรับชาวบ้านซึ่งเป็นชนชั้นสามัญ ประกอบไปด้วยไพร่ และทาส ซึ่งมีหน้าที่ต้องดำเนินการผลิตเพื่อส่งส่วยให้กับผู้ปกครอง (ในระบบศักดินา ไพร่ทุกคนคือชายสยามที่มีอายุตั้งแต่ 18-60 ปี จะต้องเข้าทำงานให้ราชการปีละ 6 เดือน เรียกกันว่า “เข้าเดือน” โดยต้องเตรียมอาหารไปกิน

เองด้วย อีก 6 เดือนหลังจากนั้นจึง “ออกเดือน” กลับบ้านมาอยู่กับครอบครัว ไพร่ชนิดนี้เป็น “ไพร่หลวง” หากราษฎรผู้ใดไม่ต้องการเข้าเดือน ก็ต้องส่ง “ส่วย” ให้รัฐ “ส่วย” คือเงินหรือสิ่งของ (อาจเป็นผลผลิตธรรมชาติที่หายาก เช่น ดินประสิ่ว มูลค้างคาว เป็นต้น) ที่รัฐเรียกเก็บจากราษฎรในกรณีที่คุณั้นไม่ต้องการเข้าเวรทำงานหลวง บุคคลประเภทนี้เรียกว่า “ไพร่ส่วย” นอกจากนี้ยังมีไพร่ส่วนที่สังกัดเจ้าขุนมูลนายเรียกว่า “ไพร่สม” และไพร่ที่สังกัดวัดเรียกว่า “ข้าพระ” หรือ “เลกวัด”) ผู้ปกครองแผ่นดินสมัยโบราณต้องเอาใจใส่พระศาสนา เนื่องจากเป็นอุดมการณ์ทางสังคม และผู้นำทางสังคมต้องส่งเสริมและพิทักษ์อุดมการณ์โดยบำรุงพระเถรเถรชี่ เหตุผลในการประกาศสงครามก็อ้างการปกป้องพระศาสนาเพื่อคุ้มครองสมณชีพราหมณ์ ขณะเดียวกันพระภิกษุสงฆ์ก็สอนศีลธรรมกล่อมเกลารช่วยทางการบ้านเมือง ด้วยประมุขเป็นผู้มีบุญบารมี และการทำให้คนมีศีลธรรมย่อมง่ายแก่การปกครอง เพราะเกิดการยอมรับการปกครองทางวิญญาณหรือจิตใจ การเป็นนมหาราชสมัยโบราณของกษัตริย์ในภูมิภาคนี้จึงหมายถึงการเป็นธรรมราชา ดังนั้นทำให้ต้องอุปถัมภ์พระศาสนาอย่างสำคัญ เป็นพระราชภาระต่อกรถวายปัจจัยไทยธรรม การเป็นธุระในการปกครองตลอดจนการศึกษาเล่าเรียนของพระสงฆ์ พระภิกษุสงฆ์เมื่อสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชนชั้นนำก็มีหน้าที่ถวายศีลและการอบรมสั่งสอนเป็นการถ่วงดุลอำนาจทางหนึ่ง (ธรรมเกียรติ กัณโธ, 2539: 513)

ในขณะเดียวกัน พระพุทธศาสนาได้เบนจุดสนใจของการปกครองออกจากความมีอำนาจ หรือความยิ่งใหญ่ด้วยอำนาจ มาถึงความสงบสุขของประเทศชาติ หรือความอยู่ดีของราษฎร สอนให้ใช้อำนาจหรือความยิ่งใหญ่เพื่อประโยชน์สุขแก่ประชาชน อำนาจหรือความยิ่งใหญ่มีใช้จุดหมาย แต่กลายเป็นอุปสรรคสำหรับใช้สร้างสรรค์ประโยชน์สุข หรืออีกนัยหนึ่งความยิ่งใหญ่ของผู้ปกครองมิใช่อยู่อำนาจ แต่อยู่ที่การปฏิบัติหน้าที่บำเพ็ญกรณียกิจเพื่อประเทศชาติและราษฎร (พระเทพเวที ประยุทธ์ ปยุตโต, 2532: 35) ในเรื่องนี้สอดคล้องกับการศึกษาของ ประชา หุตานวัตร (2533: 14-15) ที่พบว่า “ทฤษฎีการเมืองแบบพุทธที่เกิดขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก และใช้เป็นหลักในรัฐราชาธิปไตยซึ่งมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาตินั้น มีการกำหนดสิทธิและหน้าที่ในลักษณะความสัมพันธ์ที่ ถ่วงดุลกันเป็นสามเส้า ระหว่างชนชั้นปกครอง ชนชั้นปัญญาชน และราษฎร ชนชั้นปัญญาชนในสมัยก่อนคือพระสงฆ์ ซึ่งได้รับการเลี้ยงดูจากประชาชนโดยตรง มีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ใกล้เคียงกับชีวิตของสามัญชนทั่วไป นอกจากนั้นประชาชนยังสามารถควบคุมได้ พระสงฆ์เข้ากับสังคมได้ทุกระดับ จึงเป็นที่ยอมรับของสังคมอย่างกว้างขวาง จึงทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมระหว่างฝ่ายปกครองและฝ่ายถูกปกครอง ไม่ให้มีการเอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน ไม่ให้เกลียดกลัวซึ่งกันและกัน” การที่รัฐถือเอาประโยชน์จากศาสนา หรือช่วยให้ศาสนาอำนวยประโยชน์แก่รัฐนั้น เป็นหลักธรรมดาของการปกครองที่เดียว ในทางตรงข้าม ถ้ารัฐไม่ถือเอาประโยชน์จากศาสนา นั้นแหละจะเป็นการผิดวิสัยของการปกครอง และเป็นความบกพร่องของการปกครองนั้นด้วย ปัญหาที่เกี่ยวกับการถือเอาประโยชน์จากศาสนานั้น เป็นไปด้วยความชอบธรรมหรือไม่ (พระธรรมปิฎก ป.อ.ปยุตโต, 2539ข: 13)

สังคมไทยในอดีตจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3) มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกับต่างประเทศน้อย ประเทศตะวันตกที่เข้ามามีบทบาทในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้แก่ ประเทศโปรตุเกส อังกฤษ และสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะอังกฤษนั้นพยายามอย่างยิ่งที่จะเข้ามาเจรจาการค้าขายกับไทยให้เป็นการค้าแบบเสรี โดยขอให้ไทยยกเลิกระบบที่ผ่านพระคลังสินค้า แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากคนไทยยังไม่เห็นความจำเป็นที่จะติดต่อกับค้าขายกับชาติตะวันตกนัก ความสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นเพียงจุดเริ่มต้นเท่านั้น ในการติดต่อสัมพันธ์กับประเทศตะวันตกนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ตอนใกล้เสด็จสวรรคต เมื่อปี พ.ศ. 2384 (จากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367-2384 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ หน้า 370) ได้มีพระราชดำรัสว่า

“...การศึกสงครามข้างญวน ข้างพม่า ก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างฝรั่ง ให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีเขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิด ควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว....”

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544: 14) ได้แสดงทัศนะในเรื่องวิธีการผลิตแบบเอเชียไว้ว่าสาระสำคัญของทฤษฎีวิถีการผลิตแบบเอเชีย คือการเสนอว่าสังคมเอเชียต่างจากสังคมยุโรป ในเอเชียระบบชุมชนบุพกาลดำรงอยู่สืบเนื่องมา เพียงแต่เกิดมีรัฐขึ้นครอบงำบนชุมชนบุพกาล สังคมเอเชียมีเพียง 2 สถาบันคือ ชุมชนและรัฐ โครงสร้างพื้นฐานคือชุมชนหมู่บ้าน แต่ชุมชนเหล่านี้ที่แตกต่างจากช่วงสมัยบุพกาลคือต้องส่งส่วยให้แก่รัฐ ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตของสังคมทาสและสังคมฟิวทัล ระบบชุมชนอ่อนแอกว่าในเอเชีย ภายใต้ภาวะการณ์นั้นแนวทางการพัฒนาการดำเนินไปสู่การเกิดชนชั้นกระฎุมพี (the bourgeoisie) ปรัชญาปัจเจกชนนิยม (individualism) และระบบทุนนิยมในช่วงเวลาต่อมา และแล้วระบบทุนนิยมจากยุโรปก็เข้ามาสัมพันธ์กับสังคมเอเชีย ซึ่งไม่มีชนชั้นกระฎุมพีของตัวเอง เกิดเป็นระบบทุนนิยมที่ประดิษฐ์โดยประเทศภายนอก และในกรณีส่วนใหญ่เป็นการประดิษฐ์พร้อมลักษณะถูกบังคับ เพราะถูกล่าเป็นอาณานิคมเมืองขึ้น

สังคมไทยเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงมากขึ้นตั้งแต่หลังการทำสนธิสัญญาบาวริง ในปี พ.ศ. 2398 สืบเนื่องจากกระแสความกดดันในการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก ซึ่งปรากฏชัดในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ทำให้ประเทศไทยต้องยอมทำสนธิสัญญาที่เสียเปรียบ ยอมเสียดินแดนบางส่วน ยอมปรับเปลี่ยนนโยบายการบริหารและการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย (ด้วยการปฏิรูประบบการเมืองการปกครอง ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม ระบบการศึกษา ให้ทันสมัยเพื่อต้านกระแสของอิทธิพลตะวันตกดังกล่าว) นับเป็นการก้าวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยยุคแรก

อาจารย์พุ่ม วีระประเสริฐ อธิการบดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้วิเคราะห์ในเรื่องนี้ในคอลัมน์ “ย้อนสยาม...ตามรอยช่างเขียนฝรั่ง” ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันอังคารที่ 22 มกราคม 2545 ในส่วนของฉบับ จุดประกาย หน้า 2 ว่า “รัชกาลที่ 4 ทรงตระหนักว่าอิทธิพลตะวันตกมาแฉนี้แน่นอนแล้ว โอกาสที่จะรอดพ้นจากกระแสการล่าอาณานิคมในช่วงเวลานั้นซึ่งข้ออ้างของฝรั่งเวลาที่ไปรุกรานประเทศไหนก็ตามในช่วงจักรวรรดินิยม ก็คือไปช่วยปลดปล่อยพวกที่ไม่รู้จักพระเจ้าให้รู้จักพระเจ้า ฉะนั้นรัชกาลที่ 4 ทรงตระหนักว่าอย่างหนึ่งที่ทำให้ฝรั่งไม่อ้างเรื่องนี้ได้ ก็คือทำให้เราดูแล้วเจริญ วิธีการแสดงถึงความเจริญก็คือ เอาเขาเป็นตัวแบบ มีถนน มีระบบการศึกษา มีอารยธรรม พอมาถึงรัชกาลที่ 5 ผลมันเบ่งบาน ประกอบกับรัชกาลที่ 5 ก็เสด็จประพาสยุโรปด้วย ก็คงเป็นความประทับใจและวิธีการดำเนินการทางเมืองชัดเจน”

สำหรับการทำสัญญาเสียเปรียบซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี คือสนธิสัญญาบาวริง (ลงนามในสัญญา เมื่อวันที่ 18 เมษายน พ.ศ.2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4) ซึ่งร่างขึ้นบนพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจเสรีนิยม เพราะอังกฤษเป็นประเทศแรกที่พัฒนาด้านอุตสาหกรรมจึงชุนโยบายการค้าเสรี โดยรายละเอียดของสัญญาบาวริง มีสาระสำคัญคือ (ประเสริฐ วิทยาธิรัฐ และคณะ. 2541: 66-67)

1. อังกฤษขอตั้งสถานกงสุลในไทย เพื่อคอยดูแลผลประโยชน์ของคนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ถ้าเกิดเรื่องทะเลาะวิวาทกับคนไทยหรือกระทำความผิด ให้คนเหล่านี้ขึ้นศาลกงสุลอังกฤษเท่านั้น

2. คนอังกฤษมีสิทธิเช่าที่ดินในไทยได้ แต่ถ้าจะซื้อที่ดินต้องอยู่ในเมืองไทยมาแล้ว 10 ปีขึ้นไป

3. อังกฤษมีสิทธิเช่าสร้างวัด และเผยแพร่คริสต์ศาสนาได้อย่างเสรี

4. ให้ไทยยกเลิกการเก็บภาษีปากเรือ ให้เก็บแต่เพียงภาษีขาเข้าได้ไม่เกินร้อยละ 3 ส่วนภาษีขาออกให้เสียเพียงครั้งเดียว

5. เปิดโอกาสให้พ่อค้าอังกฤษกับราษฎรไทยค้าขายกันอย่างเสรี

6. สินค้าต้องห้ามมี 3 อย่าง คือ ข้าว ปลา เกลือ และอังกฤษสามารถนำฝิ่นเข้ามาขายให้แก่เจ้าภาษีโดยไม่ต้องเสียภาษี แต่ถ้าเจ้าภาษีไม่ซื้อให้นำกลับออกไป ถ้าลักลอบขาย จะถูกริบฝิ่น

7. ถ้าไทยทำสนธิสัญญากับชาติอื่น โดยยกประโยชน์ให้ชาตินั้น ๆ นอกเหนือจากที่ทำให้อังกฤษในครั้งนี้ ก็ต้องทำให้อังกฤษด้วย

8. ภายใน 10 ปี จะเปลี่ยนแปลงแก้ไขสนธิสัญญานี้ไม่ได้ เว้นแต่จะยินยอมทั้งสองฝ่าย และต้องบอกแก้ล่วงหน้าเป็นเวลา 1 ปี

สนธิสัญญาบาวริงเป็นสนธิสัญญาที่ไทยเสียเปรียบในทุกด้าน และในบรรดาความเสียเปรียบเหล่านั้น มีความเสียเปรียบที่ยิ่งใหญ่ 2 ประการคือ

1. ทำให้ไทยต้องเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้แก่อังกฤษ และคนในบังคับอังกฤษ

สิทธิสภาพนอกอาณาเขต คือสิทธิที่ไม่ต้องขึ้นศาลไทย นอกจากคนอังกฤษแล้ว คนในบังคับของอังกฤษ (เช่น พวกชาติเมืองขึ้นของอังกฤษ หรือคนชาติใด ๆ ก็ตามที่ขอตระเบียนเป็นคนในบังคับอังกฤษ) ก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทยด้วย เมื่อทำความผิดหรือมีคดีกับคนไทย ก็ไปขึ้นศาลกงสุลของอังกฤษ โดยอ้างว่าวิธีพิจารณาคดีของไทยล่าช้าและป่าเถื่อน

2. ทำให้อังกฤษเป็นชาติอภิสิทธิ์

อังกฤษเป็นชาติที่มีสิทธิพิเศษ ไม่ว่าไทยจะทำสัญญาหรือมีข้อตกลงกับชาติใด ๆ ภายหลัง ก็ให้ถือว่าอังกฤษมีสิทธิ์เช่นเดียวกับชาตินั้น ๆ โดยอัตโนมัติ

แม้สนธิสัญญาบาวริงจะทำให้ไทยเสียผลประโยชน์ แต่ผลของสัญญาบาวริงก็มีส่วนดีแก่ไทยคือ

1. ทำให้เศรษฐกิจดีขึ้น

การทำสัญญาการค้าเป็นหลักเป็นฐานในสนธิสัญญาบาวริง แม้ไทยจะเสียเปรียบ แต่ก็ยังมีกฎเกณฑ์การเสียเปรียบที่แน่นอน มีขอบเขตจำกัด ทำให้การค้าขายทำได้สะดวกและขยายตัวมากขึ้น มีการส่งสินค้าออกมากขึ้น เช่น ข้าว ดีบุก ไม้สัก เป็นต้น ข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด ทำให้การทำนาซึ่งเดิมทำแต่เพียงพอกินพอใช้ ก็ทำเป็นการค้า ชาวนาขายข้าวได้ก็ขยายพื้นที่ทำนามากขึ้น เมื่อชาวนาซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่มีเงินทอง มีกำลังซื้อสูง ก็ซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคอื่น ๆ เศรษฐกิจส่วนรวมจึงดีไปทั่ว

2. ทำให้ไทยได้รับวิทยาการสมัยใหม่

การยอมรับอารยธรรมตะวันตกของไทยก่อให้เกิดความรู้สึที่ดีจากชาวตะวันตก ทำให้การติดต่อสื่อสารและคบหาสมาคมมีมากขึ้นและสนิทสนมยิ่งขึ้น ทำให้มีความเข้าใจซึ่งกันและกัน ชาวตะวันตกเริ่มยอมรับคนไทยมากขึ้น ทำให้การถ่ายทอดความรู้วิทยาการและเทคโนโลยีเป็นไปอย่างสะดวก คนไทยสามารถนำความรู้มาใช้ปรับปรุงบ้านเมืองได้กว้างขวางขึ้น

ประเด็นที่สำคัญของสนธิสัญญาบาวริงที่มีผลในการเปลี่ยนแปลงชะตากรรมทางเศรษฐกิจของคนไทยในเวลาต่อมา มีอยู่ 4 ประเด็นหลักคือ

1. การตกลงเรื่องการค้าเสรี
2. การลดทอน หรือทำลายกำแพงภาษีศุลกากร
3. มีข้อตกลงว่าด้วยการปฏิบัติเรื่องชาติ
4. การควบคุมการส่งออก

ผลสืบเนื่องจากการทำสนธิสัญญาบาวริงได้ขยายขอบเขตไปยังการเปลี่ยนแปลงในหลาย ๆ ด้านของสังคมไทยคือเนื่องจากในสมัยนี้ราษฎรส่วนใหญ่ที่สุดของประเทศเป็นไพร่สทธิปี พ.ศ.2454-2455 สยามประเทศมีพลเมืองรวมทั้งสิ้นประมาณ 8,266,408 คน เป็นชาย 4,122,168 คน หญิง 4,144,240 คน ดังนั้นการเลิกระบบไพร่ในปี พ.ศ. 2448 จึงเป็นการปลดปล่อยพลังการผลิตภาคเกษตรกรรม ได้แก่ ไพร่ชายกว่า 3 ล้านคนเข้าสู่โครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง หรือเกษตรแบบผสมผสานเพื่อยังชีพกลับไปสู่ระบบการผลิตตามฤดูกาลที่สร้างฐานการผลิตพึ่งตนเองที่เติบโตอย่างรวดเร็ว เนื่องจากไพร่ชายราว 3 ล้านคนไม่ต้องเสียเวลาในช่วงหน้าฝนที่ทำการเพาะปลูก ตลอดจนถึงการเก็บเกี่ยว ต้องไป “เข้าเดือน” ทำงานให้รัฐนานถึง 6 เดือน โดยทิ้งหน้าที่ให้แรงงานสตรี เด็ก และผู้แก่เฒ่ากว่า 60 ปี ทำการเกษตรอย่างหนักแรงอีกต่อไป การเลิกระบบไพร่เมื่อ พ.ศ.2448 เป็นการปฏิรูป “พลังการผลิต” ภาคเกษตรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของประเทศ เพราะไพร่เป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ (วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2531: 29)

แรงกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยของไทยที่สำคัญ คือการคุกคามจากมหาอำนาจทุนนิยมอุตสาหกรรม กลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทย คือชนชั้นสูง อันได้แก่ เจ้านาย-ขุนนาง จุดมุ่งหมายของการเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5 มิใช่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบความสัมพันธ์ทางการผลิต (social relations of production) ระหว่างชนชั้นนายกับไพร่ทาสในระบบศักดินาไปสู่ความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานกับทุนภายใต้กรอบของระบบทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงเข้าสู่สมัยใหม่ของไทยเป็นอุบายรักษาเอกราชให้พ้นจากการครอบครองของมหาอำนาจตะวันตก ด้วยการสร้างความเป็นปึกแผ่นหนึ่งเดียวของสถาบันการปกครองส่วนกลาง เพื่อประกันการปฏิบัติตามข้อตกลงกับชาติที่เป็นภัยคุกคามประเทศอยู่ในเวลานั้น ดังนั้นแทนที่สังคมขณะนั้นจะต้องการทรัพยากรที่จะไปเสริมสร้างระบบความสัมพันธ์แบบใหม่ อันได้แก่ ผู้ประกอบการและแรงงานรับจ้าง ประเทศไทยกลับต้องการบุคคลที่มีคุณสมบัติที่จะรักษาอำนาจระบบเดิม ความสัมพันธ์แบบเดิม ที่มีความทันสมัย มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าเก่า กลุ่มบุคคลเหล่านี้คือ ข้าราชการหัวสมัยใหม่ที่กลับมาช่วยราชการผืนกอำนาจจากหัวเมืองเข้าสู่ส่วนกลางในกระบวนการที่ฝรั่งเรียกว่า Internal Colonialism กล่าวให้ชัดก็คือรัฐไทยเลือกวิธีที่จะรอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศที่มีอำนาจมากกว่าด้วยการเอารัฐหรือหัวเมืองที่มีอำนาจน้อยกว่าเป็นเมืองขึ้น ตามนโยบายปฏิรูปราชการแผ่นดินนั่นเอง เมื่อรูปแบบสังคมและเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงเป็นเช่นนั้น กระบวนการผลิตทรัพยากรมนุษย์ก็ย่อมมุ่งตอบสนองความต้องการดังกล่าว นั่นคือการสร้างรัฐข้าราชการที่เข้มแข็ง และมีประสิทธิภาพการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาชั้นสูง ในช่วงการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นไปเพื่อการผลิตกลไกอำนาจรัฐหรือข้าราชการเป็นหลัก นอกจากเป้าหมายดังกล่าวแล้วการศึกษายังดำเนินการโดยรัฐบาล..กล่าวคือรัฐได้กลายเป็นผู้จัดการศึกษาแทนวัด จะเหลืออยู่ที่แต่สถานที่ที่ใช้ศึกษา หรือโรงเรียนเท่านั้นที่ยังตกอยู่กับวัด เนื้อหาของการศึกษาที่เปลี่ยนไปจากศีลธรรม การ

กล่อมเกลาคิดใจ ไม่ได้เปลี่ยนไปสู่ความรู้ความสามารถในทางการค้า หากแต่ให้เป็นพลเมืองดี
อ่านออกเขียนได้ และจงรักภักดีต่อบ้านเมือง ประเด็นนี้สำคัญมาก การออกพระราชบัญญัติ
 ประถมศึกษา เมื่อ พ.ศ.2464 ก็เป็นไปเพื่อรักษาความมั่นคงของระบบ ไม่น้อยไปกว่าที่จะก่อให้เกิด
 เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยความรู้ใหม่ ๆ นโยบายหรือคตินี้ใช้ในการพัฒนาการศึกษาของชาติจึง
 ตั้งอยู่บนพื้นฐานทั้งสองจนกระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม แม้สังคมไทยจะขาดพลวัตที่นำไปสู่
 การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่พลังผลักดันจากภายนอกก็
 เข้ามามีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา กระแสการขยายตัว
 ของระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมได้ขยายปริมาณตลอดสู่บริเวณรอบนอกของทวีปยุโรปภายใต้
 กระบวนการล่าอาณานิคม ไม่ว่าจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม กระแสนี้ได้ทำให้ประเทศทุนนิยม
 อุตสาหกรรมได้เข้ามาสถาปนาระบบความสัมพันธ์แบบทุนนิยมขึ้นในสังคมไทย ด้วยการที่รัฐ
 ยอมรับกรรมสิทธิ์ในที่ดินและแรงงาน อันเป็นพื้นฐานความสัมพันธ์แบบนี้ (แล ดิลกวิทย์รัตน์,
 2538: 17-11)

เมื่อประเทศไทยเริ่มเปิดประตูการค้ากับต่างประเทศอย่างจริงจังหลังจากทำสนธิ
 สัญญาบาวริง ตั้งแต่นั้นมาสังคมไทยก็เริ่มเป็นสังคมเปิด และระบบเศรษฐกิจของไทยก็พึ่งพิงการ
 ส่งสินค้าออกเป็นสำคัญ (สินค้าออกที่สำคัญ 4 อย่าง คือ ข้าว ยางพารา ดีบุก ไม้สัก เราจะพบว่า
 “ข้าว” เป็นสินค้าส่งออกเพียงอย่างเดียวที่ต้องทำการผลิตขึ้นมาเป็นจำนวนมากเพื่อส่งออก ใน
 ขณะที่สินค้าอีก 3 อย่าง เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ในสมัยก่อนนั้นยังมีอยู่อุดมสมบูรณ์) ในยุค
 สมัยนี้ (รัชกาลที่ 4) มีการพิมพ์ธนบัตรไทยเป็นครั้งแรกเพื่อรองรับการขยายตัวทางการค้าที่
 เกิดขึ้น (โดยสมัยแรก ๆ เรียกว่า “หมายเงินตรา” ซึ่งมีทั้งหมายราคาต่ำ หมายราคากลาง และ
 หมายราคาสูง) การขยายตัวทางการค้าภาคกลางเป็นภาคที่ได้รับผลกระทบมากที่สุด การ
 เปลี่ยนจากการปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงตนเองเป็นการปลูกข้าวเพื่อขาย (ส่งออก) ก็เริ่มจากภาคกลาง
 ที่มีพื้นที่เหมาะแก่การปลูกข้าวและมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ขนข้าวไปกรุงเทพฯ ได้สะดวก
 ลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิตได้เปลี่ยนจากระบบทาส ไพร์ มาเป็นความสัมพันธ์แบบ
 ผู้ผลิตรายย่อย (ชาวนาที่มีขนาดเล็กของตนเอง) และแบบผู้เช่ากับเจ้าที่ดิน เนื่องจากทางสำนัก
 ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ คหบดี ต่างพากันจองที่
 ดินในภาคกลางไว้เป็นอันมาก (สุวิทย์ ไพทยวัฒน์, 2522)

ภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริง การผลิตเพื่อการค้าซึ่งเกิดขึ้นในส่วนกลาง ในช่วง
 เวลานั้นได้มีการขุดคลองชลประทานในเขตพื้นที่ภาคกลางหลายสายรวมทั้งการขุดคลองรังสิต
 ในปี 2433 เพื่อเชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำนครนายก เมื่อขุดคลองแล้วได้มีการ
 พัฒนาที่ดินตลอดริมฝั่งคลอง ทำให้เกิดการหักล้างถางพงและการจับจองที่ดินในบริเวณดังกล่าว
 ไว้เป็นจำนวนมากโดยชนชั้นปกครอง ซึ่งได้นำที่ดินที่จับจองไว้มาให้ชาวนาเช่าและเก็บผล
 ประโยชน์ ดังทัศนะของกรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ที่ได้กล่าวว่า “จากการที่ได้พิจารณาอย่าง
 รอบคอบ ได้มีโอกาสร่วมในธุรกิจประเภทต่าง ๆ ด้วยตนเองแล้ว ข้าพเจ้าได้ข้อสรุปที่ว่ากิจกรรม

ที่เหมาะสมที่สุดสำหรับขุนนางต้องการยึดเป็นอาชีพมาเลี้ยงชีวิตหรือเพื่อลงทุนนั้น ยากที่จะหาอะไรดีไปกว่ากิจกรรมด้านที่ดิน และผลประโยชน์จากที่ดินนั้นจะหาอะไรดีไปกว่าการให้เช่าที่ดินแก่ชาวนาเป็นไม่มี” (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2524: 184-185)

ระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนได้เริ่มต้นขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยปรากฏในประกาศออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.120 (พ.ศ.2444) ลงวันที่ 15 กันยายน ร.ศ.120 ซึ่งเป็นกฎหมายที่ว่าด้วยการจัดทำทะเบียนที่ดินและสิทธิของผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดิน กฎหมายที่ดินฉบับต่อ ๆ มา ก็ยึดถือหลักการคุ้มครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชน เช่น พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ.127 (พ.ศ.2451) มาตรา 35 บัญญัติว่า “ที่ดินซึ่งได้ออกโฉนดตามพระราชบัญญัตินี้ ให้เจ้าของมีกรรมสิทธิ์ตามพระราชกำหนดกฎหมาย” สาเหตุหรือที่มาของแนวคิดของระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินเอกชนนั้น ศยามล ไกยูรวงศ์ (2538: 35) ได้สรุปไว้ว่า จุดเริ่มต้นของการคุ้มครองกรรมสิทธิ์ที่ดินของเอกชนในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เกิดจากปัจจัย 3 ประการคือ (1) เกิดจากปัจจัยภายนอกที่มาจากแรงผลักดันของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่างประเทศมีความต้องการสินค้าจากประเทศไทยภายหลังการทำสัญญาบาวริงกับชาติตะวันตกในปี พ.ศ.2398 โดยเปลี่ยนจากเศรษฐกิจยังชีพมาสู่เศรษฐกิจเพื่อการส่งออก (2) ปัจจัยภายในคือมีข้อพิพาทที่ดินสูงขึ้นโดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ที่มีการขุดคลองซึ่งจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของบุคคลบางกลุ่มเท่านั้น และ (3) ปัจจัยที่มาจากการบริหารงานที่ดินของรัฐที่ยังไม่เป็นระบบ สาเหตุทั้ง 3 ประการนี้ทำให้ “ระบบการถือครองที่ดินเปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับการทำประโยชน์มาให้ความสำคัญต่อหลักฐานในการแสดงกรรมสิทธิ์ในที่ดิน”

และเมื่อการค้ากับต่างประเทศเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ สินค้าต่างประเทศได้หลั่งไหลเข้ามาสู่ระบบเศรษฐกิจไทยเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ผลิตได้ภายในประเทศ การค้ากับต่างประเทศทำให้การค้าภายในขยายตัวต่อเนื่องเป็นลูกโซ่ พร้อมกันนั้นการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยนก็ขยายตัวอย่างกว้างขวาง และด้วยการใช้เงินเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยนช่วยเร่งให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อขายในตลาดแทนที่จะผลิตเพื่อใช้แต่อย่างเดียว ทั้งนี้เพราะการค้าและการใช้เงินตราเป็นสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน ทำให้การถือเอาผลผลิตส่วนเกินของเจ้าขุนมูลนายซึ่งแต่เดิมถือในรูปของส่วย สิ่งของ และแรงงานเกณฑ์ เปลี่ยนมาเก็บภาษีที่เป็นเงินแทน เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวบ้านก็ได้รับการส่งเสริมให้ขยายการผลิตเพื่อเหลือขายหรือหางานที่จ่ายค่าจ้างเป็นเงิน เพื่อที่จะสามารถจ่ายภาษีในรูปเงินได้ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, 2526: 332-333)

ภาคกลางเป็นภาคที่ชาวนาเป็นผู้เช่า ผลิตข้าวเพื่อขาย ต้องพึ่งตลาด ต้องพึ่งการกู้หนี้ยืมสินมากกว่าภาคอื่นมาตั้งแต่ก่อนปี 2503 เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ จากระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองบางส่วน ค่อย ๆ เปลี่ยนมาเป็นระบบการผลิตเพื่อขายในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น

ทั้งนี้เพราะการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในช่วงต้น ๆ ยังต้องการเพียงแต่วัตถุดิบ (รวมทั้งอาหาร) และตลาดสำหรับระบายสินค้าอุตสาหกรรมขั้นต้น (ผ้า น้ำตาล) จึงประนีประนอมกับชนชั้นผู้ปกครองของไทยไม่แตะต้องแบบวิถีการผลิตแบบเดิมตราบที่แบบวิถีการผลิต (รวมทั้งการเมือง) แบบเดิมยังรับใช้เศรษฐกิจทุนนิยมโลกในช่วงขยายตัวใหม่ ๆ ได้ (วิทยากร เชียงกุล, 2525: 3-4) การใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนนั้นได้ขยายวงกว้างขึ้นในทุกกิจกรรม ไม่เว้นแม้ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเจ็บไข้ได้ป่วย กรณีเช่น การเปลี่ยนแปลงทางด้านสาธารณสุขที่เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2480 ซึ่งน่าจะถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนครั้งสำคัญในงานสาธารณสุข คือ มีการจัดเก็บเป็นเงินบำรุงสถานพยาบาลของรัฐและออกใบเสร็จรับเงินเป็นหลักฐานเป็นครั้งแรก นับจากนั้นเป็นต้นมา “บริการสุขภาพ” ก็มีพัฒนาการในทางที่เป็นสินค้าที่ต้องมีเงินเป็นเครื่องแลกเปลี่ยนเรื่อยมา เป็นต้น

การเกิดการผลิตเพื่อการค้าในภาคกลางของไทยมีผลกระทบต่อโครงสร้างหมู่บ้านด้วย มีชนชั้นใหม่คือชาวจีน เดินทางเข้าไปค้าขายและตั้งรกรากในหมู่บ้านภาคกลาง และภายในชุมชน หมู่บ้านเองก็เกิดกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นเป็นชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนายากจน ส่วนชนชั้นทาสหมดสิ้นไปเพราะการประกาศยกเลิกใน ค.ศ.1874 (พ.ศ.2417) ซึ่งเป็นผลบริบูรณ์ในทศวรรษ 1910 (พ.ศ.2453) การมีชาวจีนเข้าไปติดต่อสัมพันธ์และถึงขั้นตั้งรกรากในหมู่บ้าน และการเริ่มกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นในหมู่บ้านเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากที่เกิดขึ้นในเศรษฐกิจหมู่บ้านพอยังชีพ แสดงว่าระบบทุนนิยมได้เริ่มแทรกลงไปถึงชุมชนหมู่บ้านในภาคนี้แล้ว..อย่างไรก็ตามชาวนาจนยังคงทำงานในหมู่บ้าน รับจ้างในหมู่บ้าน มีความผูกพันทางสังคมและเครือญาติกับหมู่บ้าน ยังไม่หลุดไปจากชุมชนหมู่บ้าน ชาวนายากจนเหล่านี้ยังทำหัตถกรรมและทอผ้าใช้เองแต่ลดลงเรื่อยจนเลิกทอไปเมื่อสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2526: 12-14)

ในระหว่าง 50 ปีหลังของระบบสมบูรณาญาสิทธิราช คือในสมัยรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6 และ 7 จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2475 นั้น ประเทศไทยได้มีความก้าวหน้าไปสู่ความทันสมัยโดยรวดเร็วพอสมควร ซึ่งเป็นผลจากการพัฒนาการศึกษาและการเปิดรับอารยธรรมตะวันตกในทุกๆด้าน การเร่งรีบพัฒนาประเทศให้ทันสมัยของประเทศไทยยุคดังกล่าวกระทำด้วยวัตถุประสงค์เพื่อมิให้มหาอำนาจตะวันตกซึ่งกำลัง “ล่าเมืองขึ้น” อยู่ในทวีปเอเชียหยิบยกเอาความป่าเถื่อนล่าหลังเป็นเหตุผลในการยึดครองประเทศไทย นอกจากนั้นแล้วนโยบายการพัฒนาประเทศของไทยก็ยังมีคามมุ่งหมายที่จะสร้างความเข้มแข็งในระบบการปกครองซึ่งมีกรุงเทพเป็นศูนย์กลาง ซึ่งการเร่งก่อสร้างทางรถไฟทั่วประเทศก็เป็นมาตรการที่สำคัญอย่างหนึ่งแห่งนโยบายดังกล่าว (วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, 2531: 29-30) ดังนั้นช่วงปลายรัชกาลที่ 5 – รัชกาลที่ 6 จึงเป็นระยะเวลาที่เศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองได้รับการพัฒนา โดยอาศัยแรงงานชายเข้าเสริมความเข้มแข็งและแปรเปลี่ยนไปเป็นการประกอบการเกษตรเพื่อขายในเวลาต่อมา แต่ส่วนใหญ่คนไทยยังคงทำการผลิตเพื่อยังชีพเป็นฐานสังคม เพิ่งเข้าสู่ระบบการ

ผลิตเพื่อขายอย่างจริงจังในยุคจอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน โครงสร้างเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองจึงถูกทำลายไปเป็นส่วนใหญ่ (พิทยา ว่องกุล, 2543: 12)

1.2 พัฒนาการของภาวะความทันสมัยในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

แนวทางพัฒนาประเทศสู่ภาวะความทันสมัย ซึ่งโดยสาระของทฤษฎีการพัฒนาในแนวนี จะให้ความสำคัญแก่ “ทุน” เป็นลำดับแรก เพราะมีความเชื่อเป็นพื้นฐานว่ากลุ่มเจ้าของทุนหรือนายทุนจะเป็นกลุ่มที่สามารถทำให้การพัฒนาเป็นไปได้โดยเร็ว นอกเหนือจากเหตุผลทางทฤษฎีแล้ว การที่ประเทศไทยเป็นประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีข้อจำกัดหลาย ๆ ด้าน จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ต้องเลือกใช้ทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจแบบไม่สมดุล (unbalanced growth) นับตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เมื่อปี 2504 เป็นต้นมา โดยจำเป็นที่ต้องเลือกใช้ทฤษฎีความจำเป็นเติบโตแบบไม่สมดุล ที่เน้น “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจาย รายได้” เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศตามระบบทุนนิยม

1.2.1 ที่มาของทฤษฎีความจำเป็นเติบโตแบบไม่สมดุล

ทฤษฎีความจำเป็นเติบโตแบบไม่สมดุลนี้ นำเสนอโดยเฮอร์ชแมน (A.O.Hirschman, 1958) ซึ่งมีความเห็นว่า ปัญหาสำคัญของประเทศด้อยพัฒนาก็คือ การขาดแคลนความสามารถในการลงทุน ดังนั้น การที่จะเร่งรัดให้มีการลงทุนอย่างขนานใหญ่ในทุก ๆ ด้านพร้อมกันย่อมเป็นไปได้ กลยุทธ์การพัฒนาที่ถูกต้องจึงอยู่ที่การใช้ความสามารถในการลงทุนอย่างประหยัด โดยพยายามเลือกสรรการลงทุนในโครงการต่าง ๆ ที่เมื่อมีการจัดตั้งขึ้นแล้ว จะชักนำให้เกิดการลงทุนในกิจการอื่น ๆ ติดตามมาให้มากที่สุด นั่นคือ ควรเลือกการลงทุนในอุตสาหกรรมที่มีผลเชื่อมโยงไปข้างหน้า (forward linkage effects) หรือมีผลเชื่อมโยงไปข้างหลัง (backward linkage effects) ที่มากที่สุด โดยอุตสาหกรรมที่มีผลเชื่อมโยงไปข้างหน้าได้แก่ อุตสาหกรรมที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะชักนำให้เกิดอุตสาหกรรมต่าง ๆ ที่ใช้ผลผลิตของอุตสาหกรรมนั้นเป็นปัจจัยการผลิต เช่น ถ้าส่งเสริมให้เกิดอุตสาหกรรมผลิตเหล็กกล้าขึ้นแล้ว เหล็กกล้าที่ผลิตขึ้นมาได้ก็จะชักนำให้เกิดอุตสาหกรรมอื่น ๆ ที่ใช้เหล็กกล้าเป็นวัตถุดิบ ส่วนอุตสาหกรรมที่มีผลเชื่อมโยงไปข้างหลังได้แก่อุตสาหกรรมที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะชักนำให้เกิดอุตสาหกรรมอื่น ๆ ซึ่งเป็นอุตสาหกรรมที่ผลิตปัจจัยการผลิตให้กับอุตสาหกรรมเริ่มแรก เช่น ถ้ามีการส่งเสริมให้มีการตั้งโรงงานผลิตอาหารกระป๋องขึ้น โรงงานนี้ก็ต้องการปัจจัยการผลิตประเภทกระป๋อง ก็จะชักนำให้เกิดอุตสาหกรรมผลิตกระป๋องขึ้น เป็นต้น การส่งเสริมอุตสาหกรรมที่มีผลเชื่อมโยงดังกล่าว จึงก่อให้เกิดความไม่สมดุลในกิจกรรมการผลิตต่าง ๆ ขึ้น และความไม่สมดุลนี้เอง ที่กระตุ้นให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการพัฒนาเศรษฐกิจก็จะเกิดขึ้น

นอกจากความไม่สมดุลในระหว่างกิจกรรมการผลิตแล้ว เฮอรัชแมนยังชี้ให้เห็นถึงความไม่สมดุลในระหว่างพื้นที่อันเป็นที่ตั้งของกิจกรรมต่าง ๆ อีกด้วย กล่าวคือเมื่ออุตสาหกรรมที่มีผลเชื่อมโยงนี้ไปตั้งดำเนินการอยู่ในพื้นที่ใดแล้ว ก็จะทำให้ชักนำให้เกิดอุตสาหกรรมและกิจการต่าง ๆ มาตั้งดำเนินการอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกัน ซึ่งจะก่อให้เกิดความประหยัดจากการที่กิจกรรมต่าง ๆ มาตั้งดำเนินการอยู่ภายในบริเวณใกล้เคียงกัน และจะมีผลทำให้พื้นที่นี้เป็นจุดศูนย์กลางของความเจริญเติบโต (growth point) และเมื่อพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเกิดความเจริญเติบโตขึ้น ก็จะส่งผลในทางแพร่กระจาย (trickling-down effects) ไปสู่บริเวณโดยรอบ โดยจุดศูนย์กลางจะซื้อผลผลิตและจ้างแรงงานมาใช้ในการผลิตและการขยายงาน ซึ่งก็จะทำให้พื้นที่โดยรอบหรือภาคอื่น ๆ มีความเจริญเติบโตตามไปด้วย ตามทัศนะของเฮอรัชแมน ความเจริญเติบโตระหว่างภาคหรือระหว่างพื้นที่ส่วนต่าง ๆ ของประเทศ มีลักษณะของความเจริญเติบโตแบบไม่สมดุลเช่นกัน

แนวคิดของเฮอรัชแมนดังกล่าว นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดแนวคิดและทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนาภาคขึ้น ทั้งนี้โดยในเวลาใกล้เคียงกันนี้ กันนาร์ เมอดอล (Gunnar Myrdal, 1957) ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาเศรษฐกิจในระหว่างภาคต่าง ๆ ภายในประเทศจะเป็นกระบวนการพัฒนาแบบไม่มีดุลยภาพ ทั้งนี้เขาได้ตั้งข้อสมมุติฐานขึ้นว่า เมื่อความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระหว่างประเทศต่าง ๆ มีผลทำให้รายได้ในระหว่างประเทศมีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้นแทนที่จะลดน้อยลง ความเจริญเติบโตระหว่างภาคต่าง ๆ ภายในประเทศก็จะมีลักษณะเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะถ้าปล่อยให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศพัฒนาไปด้วยตัวของมันเองภายใต้กลไกตลาด และให้ภาคต่าง ๆ มีการติดต่อสัมพันธ์อย่างเสรี โดยไม่มีข้อจำกัดทางด้าน การเคลื่อนย้ายทุนและแรงงานแล้ว จะมีผลนำไปสู่การจับกลุ่มรวมตัวของประชากรและกิจกรรมทางเศรษฐกิจในบางพื้นที่ของประเทศ ซึ่งผลดังกล่าวก็จะนำไปสู่ความแตกต่างกันทางด้านรายได้ต่อบุคคล ซึ่งมีความแตกต่างกันอยู่แต่เดิมแล้ว ให้มีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้นไปอีก

ในระยะต่อมา จอห์น ฟรีดแมนน์ (John Friedmann, 1966) ได้เสนอแนะแบบจำลองที่เรียกว่า “ศูนย์กลางและบริวาร” (center-periphery model) มาใช้ในการวิเคราะห์ถึงความเจริญเติบโตระหว่างภาค ประเด็นสำคัญโดยสังเขปของแบบจำลองนี้ก็คือ ภาคที่เป็นศูนย์กลางของประเทศนอกจากจะมีความเจริญเติบโตที่รวดเร็วแล้ว ยังทำการดูดซับเอาส่วนเกินจากภาคต่าง ๆ ที่อยู่โดยรอบอีกด้วย ภาคต่าง ๆ จึงตกอยู่ในฐานะคล้ายกับเป็นบริวารของภาคที่เป็นศูนย์กลาง และก่อให้เกิดเป็นความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางและบริวาร ซึ่งเป็นความสัมพันธ์แบบกึ่งอาณานิคมขึ้น โดยบริวารจะสูญเสียปัจจัยการผลิต เช่น แรงงาน ทุน และทรัพยากรต่าง ๆ ให้กับศูนย์กลาง นอกจากนี้ ศูนย์กลางก็ยังคงมีความได้เปรียบในเรื่องอัตราทาง

การค้า (term of trade) กับบริวาร ดังนั้น จากความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าว จึงมีผลทำให้ภาคที่เป็นศูนย์กลางมีแนวโน้มที่จะเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว และก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำทางด้านรายได้และความเป็นอยู่ของประชากรในระหว่างภาคต่าง ๆ ขึ้น

การเลือกใช้ทฤษฎีความจำเจริญเติบโตแบบไม่สมดุลตั้งแต่เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาฯ นั้น อาจจะเป็นยุทธวิธีที่เหมาะสมในขณะนั้น ซึ่งในเรื่องนี้ ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์ ผู้ทรงคุณวุฒิของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้ให้ความเห็นในการสัมมนาเรื่อง “การกระจายรายได้ไทย : ปัญหา แนวคิดและแนวทางแก้ไข” ซึ่งจัดโดยสถาบันสาธาณกิจมูลนิธิประชากร เมื่อวันที่ 1-2 เมษายน 2537 ว่า “ในทรรศนะส่วนตัว ถ้าเน้นการกระจายรายได้ในขณะนั้น อาจไม่ได้รับการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและจะทำได้ไม่ดีอย่างที่ทำได้ก็คือกระจายความยากจนทั่วหน้า เพราะในยุคนั้นโอกาสของการกล่าวถึงการกระจายรายได้มีน้อย และในยุคของตลาดเสรีขณะนั้นเป็นการยากที่จะทำเรื่องการกระจายรายได้ให้ได้ผล เพราะว่าเป็นยุคที่ไทยมีแรงงานมาก ค่าจ้างแรงงานต่ำ ประชาชนส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตร การเพิ่มรายได้ในภาคเกษตรโดยที่ค่าแรงต่ำเป็นการยาก การกระจายรายได้จึงทำได้ยากในขณะนั้น จึงใช้ยุทธวิธีของตะวันตกในขณะนี้คือการใช้แรงงานราคาถูกมาสร้างรายได้ให้มากขึ้นโดยใช้แรงงานที่มีอยู่มาก ค่าจ้างต่ำ ทรัพยากรมีมาก จึงเป็นการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่โดยอาศัยกลไกทางการตลาดนั่นเอง ขณะเดียวกันรัฐบาลใช้กลยุทธ์ตัดถนน สร้างเขื่อน ซึ่งเป็นการอำนวยความสะดวกในการใช้ทรัพยากรในแง่ฐานทางทรัพยากร และฐานทางแรงงานมาใช้เพื่อการสร้างความสำเร็จเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เราก็ได้ความเจริญเติบโต ขณะที่เด็กก่อนโตขึ้น ปัญหาก็คือ เกิดการกระจุกไม่กระจาย ซึ่งสองวัตถุประสงค์ขัดแย้งกันอยู่ ท่ามกลางความขัดแย้งนี้ในแนวนโยบายที่ผ่านมามีข้อสังเกตว่ารัฐบาลทุกยุคทุกสมัยกล่าวถึงชนบทแม้กระทั่งแผนพัฒนาฯ ทุกแผนก็กล่าวถึงเช่นกัน มีความพยายามที่จะแก้ปัญหา แต่ความเป็นจริงในการแก้ปัญหาการกระจายรายได้ให้เป็นรูปธรรมอย่างที่ดีที่จะทำได้ก็คือการกระจายบริการสังคม หรือความจำเป็นพื้นฐานมากกว่าการเพิ่มค่าแรง หรือกิจกรรมการผลิต หรือเพิ่มรายได้เพื่อเร่งให้ช่องว่างลดลงซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยากตลอดมา จึงเห็นได้ชัดว่าเราประสบความสำเร็จในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตในชนบท เพราะว่ามีบริการกระจายบริการสังคม การศึกษา สาธารณสุข ลงไปค่อนข้างดี แต่ไม่ได้หมายความว่ารายได้จะดีขึ้น เพราะความยากลำบากในโครงสร้างยังมีอยู่ เช่น กิจกรรมการผลิตในภาคเกษตรก็มีรายได้ต่ำ และคนส่วนใหญ่ของประเทศก็ยังมีอยู่ในภาคเกษตรนี้”

การพัฒนาประเทศในระยะต้น ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่ถือเป็นหัวใจของการพัฒนาประเทศคือ ทฤษฎีการเจริญเติบโต (Growth Theory) เช่น ทฤษฎีการเจริญเติบโตของ Harrod Domar แต่ในระยะต่อมาทฤษฎีการพัฒนาเศรษฐกิจ (development economics) ก็ได้เริ่มแยกตัวออกจากทฤษฎีการเจริญเติบโต โดยเพิ่มมิติที่นอกเหนือไปจากการขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น มิติด้านการกระจายรายได้ การให้บริการขั้นพื้นฐานแก่ประชาชน เป็นต้น

Amartya Sen ได้แสดงความคิดเห็นในเรื่องการเจริญเติบโตว่า “การพิจารณาเฉพาะด้านการเจริญเติบโตของรายได้ประชาชาติต่อหัว (GNP ต่อหัว) ละเลยมิติทางด้านการกระจายรายได้ ซึ่งจะมีผลทำให้คนบางกลุ่มในสังคมถูกละเลยไม่ให้ความสำคัญ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ ประเทศหรือระบบเศรษฐกิจใดเศรษฐกิจหนึ่งอาจจะมีการเจริญเติบโตที่น่าประทับใจ แต่หากการกระจายรายได้มีความไม่เท่าเทียมกันมากขึ้นแล้ว ก็อาจเป็นไปได้ว่าคนบางกลุ่มอาจมีฐานะแย่ลง หรือกระทั่งว่าคนจนมีจำนวนมากขึ้นก็เป็นได้

ข้อที่น่าสังเกตคือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้น “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้” มีทั้งนัยยะทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยจากการศึกษาประวัติศาสตร์เราจะพบว่าในอดีตของสังคมโลกมีการต่อสู้ระหว่าง 2 ยุคการ鬥ที่ตรงกันข้าม คือ ยุคการ鬥ฝ่ายทุนนิยม และยุคการ鬥ฝ่ายสังคมนิยม และหลังจากการต่อสู้อันยาวนาน ในที่สุดยุคการ鬥ฝ่ายทุนนิยมก็ได้รับชัยชนะ โดยประเทศไทยเลือกที่จะอยู่ในฝ่ายของโลกทุนนิยม ดังนั้น โดยนิยามของการเจริญเติบโต ก็คือการพัฒนาในแนวทุนนิยม ที่เลือกให้การส่งเสริมสนับสนุนผู้ที่มี “ทุน” ในขณะที่การกระจายรายได้ ก็คือการพัฒนาในแนวสังคมนิยม ที่เลือกให้การส่งเสริมสนับสนุนคนส่วนใหญ่ซึ่งก็คือสังคมนั่นเอง ในขณะที่ประเทศไทยเลือกแนวทาง “ทุนนิยม” แต่ประเทศเราขาดแคลนทุน จึงจำเป็นต้องพึ่งพาทุนจากภายนอกประเทศเป็นหลัก ดังนั้น ในช่วงระยะเวลาที่ใช้แผนพัฒนาฯ เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศนี้ เราจะพบว่าในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1-4 นั้น ไทยได้ใช้ตัวแบบของการพัฒนาเศรษฐกิจของฮาร์รอดต์-โดมาร์ และตัวแบบของ โซโล ซึ่งเน้นให้ความสำคัญของการผลิตในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก

การเข้ามาของระบบทุนได้ทำลายเศรษฐกิจแบบยังชีพและทำให้เกิดกระบวนการผลิตสินค้าเพื่อขายเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องจากเงินได้กลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการลงทุนในการผลิตและเพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งจำเป็นในการบริโภค การผนวกชานาเข้าสู่ระบบทุน ระบบทุนและรัฐพยายามควบคุมการผลิตด้วยการกำหนดชนิดของพืชที่ปลูก ซึ่งมีลักษณะเป็นพืชเชิงเดี่ยว (monocrop) เช่น ปอ มันสำปะหลัง เป็นต้น การส่งเสริมการเกษตรที่ทำให้ผู้ผลิตต้องผูกพันมากขึ้นกับชนิดของการผลิตที่ถูกกำหนด ผลที่เกิดขึ้นทำให้ชาวนาต้องทำการเกษตรที่ลงทุนสูงขึ้น ต้องใช้ที่ดินและแรงงานมากขึ้น ต้องพึ่งปัจจัยการผลิตที่ชาวนาไม่สามารถผลิตได้เอง เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง พันธุ์พืช จำเป็นต้องใช้เงินซื้อปัจจัยการผลิตที่นายทุนเป็นผู้ผลิตเหล่านั้นทั้งสิ้น และนับวันจะมีราคาเพิ่มสูงมากขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ราคาผลผลิตที่ชาวนาผลิตได้จะถูกกำหนดและถูกผูกขาดจากนายทุนทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศมีแนวโน้มของราคาคงต่ำลงเรื่อย ๆ การผลิตสินค้าถูกควบคุมจากทั้งเศรษฐกิจและการเมือง เช่น การออกกฎหมายเกี่ยวกับการเกษตร การพัฒนาที่ดิน การให้สินเชื่อ ผ่านแผนการ “พัฒนา” ทำให้ ชาวนาต้อง

ตกเข้าสู่วัฏจักรแห่งหนี้สิน อันเป็นผลมาจากความต้องการเพิ่มผลผลิต เพื่อมีรายได้ที่เป็นเงินสดมากขึ้น และพบว่าชาวนาต้องขายหรือตกเขี้ยวข้าวที่ใช้เป็นอาหารให้กับชาวนารวย พ่อค้าในท้องถิ่น หรือนายทุนในระดับใหญ่ เพื่อแลกกับเงินสดเมื่อมีความจำเป็นเร่งด่วน ทำให้ภาวะยากจนและความเป็นหนี้สินของชาวนาเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

จากการศึกษางานวิจัยส่วนใหญ่ระบุตรงกันว่า การพัฒนาในภาคเกษตรที่เน้นการเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกเพื่อผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกในช่วงแรก มีการเปิดพื้นที่เพื่อปลูกพืชไร่เป็นจำนวนมาก ในขณะที่เดียวกันมีการเพิ่มพื้นที่ชลประทาน เปลี่ยนวิธีการปลูกพืช เปลี่ยนพันธุ์พืช เร่งใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงเพื่อเพิ่มผลผลิต วิธีการเกษตรที่ชาวบ้านเคยทำมาในอดีตถูกเลิกล้ม เจ้าหน้าที่เกษตรให้คำปรึกษาเรื่องการปลูกพืชพันธุ์ใหม่ด้วยวิธีการใหม่ ๆ ในระยะนี้การถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรเป็นไปอย่างกว้างขวาง ชาวบ้านในภูมิภาคต่าง ๆ ในประเทศถูกชักจูงเข้าสู่ระบบเกษตรแผนใหม่ซึ่งเป็นการเพิ่มการลงทุนเพื่อเพิ่มผลผลิต เทคโนโลยีถ่ายทอดเป็นเทคโนโลยีที่รับมาจากภายนอกเป็นส่วนใหญ่ แม้ภูมิภาคหรือสภาพพื้นที่อาจแตกต่างกัน แต่วิธีการถ่ายทอดของเจ้าหน้าที่เป็นวิธีเดียวกันเนื่องจากเจ้าหน้าที่เข้ารับการฝึกอบรมมาแบบเดียวกัน เทคโนโลยีที่ได้รับมาใหม่นี้ได้ผลบ้างไม่ได้ผลบ้าง ถ้าไม่ได้ผลชาวบ้านก็ขาดทุนหรือยากจนลง เป็นหนี้ถ้ำแก่หรือนายทุนเงินกู้ ปัญหาหนี้สินกลายเป็นปัญหาที่รุนแรงในชนบท ชาวนาชาวไร่จำนวนมากมีฐานะยากจนลงกว่าเดิม เพราะการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตโดยการถ่ายทอดเทคโนโลยีสมัยใหม่ ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของพื้นที่

การทำมาหาเลี้ยงชีพของสมาชิกของสังคมไทยส่วนใหญ่ในอดีตเป็นการเกษตรแบบเลี้ยงตัวเองได้ แต่สมัยนี้แม้แต่การเกษตรก็ยังผลิตเพื่อการค้าพาณิชย์ ซื่อขายแลกเปลี่ยนเป็นสินค้าบริการอื่น ทำให้การได้ผลตอบแทนแรงงาน และการผลิตของตนเองต้องขึ้นอยู่กับความต้องการและราคาที่ตลาดกำหนด การหักส่วนลดกำไรของพ่อค้าคนกลาง การกดราคาด้วยอำนาจสิทธิ์ผูกขาด หรือการรวมกลุ่มพลังต่อรอง ฯลฯ ซึ่งทำให้มีการเหลื่อมล้ำในประโยชน์ตอบแทน แรงงานการผลิต นอกจากการค้าพาณิชย์กรรมที่ต้องกระทำกับผู้อื่นที่ไม่มีความรู้จึกมักคุ้นสนิทชิดชอบกันแล้ว การอุตสาหกรรมที่พัฒนาขึ้นทำให้เกิดอาชีพใหม่ ๆ ให้เลือก และเคลื่อนย้ายถ่ายเทแรงงานไปทำงานต่างถิ่น ติดต่อดสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ห่างไกลออกไป ทำให้ต้องประสบการเอารัดเอาเปรียบ เบียดบังประโยชน์กันได้มากขึ้น ระหว่างผู้มีความรู้และประสบการณ์ไม่เท่าเทียมกัน การอยู่ร่วมกันอย่างเคารพสิทธิเสรีภาพผลประโยชน์ของกันและกัน จากพื้นฐานความรู้สึกเป็นพวกพ้องหมู่คณะเดียวกัน ฯลฯ ก็หายากกว่าชีวิตในชุมชนหมู่บ้านชนบทตามแบบประเพณีดั้งเดิม เศรษฐกิจในระบบแข่งขันเสรีที่ต่างต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรปัจจัยในการผลิต ด้วยกำลังการต่อรอง ด้วยราคาและทุน ทำให้ผู้ที่มีความสามารถน้อย ต้องยอมสูญเสียทรัพยากรที่ตนเคยมีอยู่หรือควรมหาได้ จนอาจต้องเปลี่ยนอาชีพและถิ่นที่อยู่ภูมิภาคอื่น ทิ้งกลุ่มญาติมิตรเดิมไปหาชุมชนและอาชีพใหม่ และดิ้นรนต่อสู้กับคนแปลกหน้าอื่น ๆ ต่อไป ทำให้

คุณธรรมของสมาชิกที่ดีของสังคมต้องคลอนคลายไป และไม่สามารถหวังใคยรักษาสิทธิประโยชน์ของผู้อื่นที่ตนไม่รู้จักมักคุ้นได้ เพราะรู้สึกว่าเขาเหล่านั้นก็ไม่มาคอยหวังใยสิทธิและผลประโยชน์ของตน ความต้องการร่วมมือและเสียสละเพื่อส่วนรวมที่ควรมีก็มีไม่ได้ เพราะไม่มีความรู้สึกผูกพันกับส่วนรวมได้อีก ต่อไป (พิทยา สายหู, 2538: 250-251)

ปัญหาความยากไร้ของประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในพื้นที่ชนบท เพราะช่องว่างที่ขยายออกไปเป็นลำดับระหว่างความต้องการสินค้าและบริการ ทั้งเพื่อการดำรงชีวิตและเพื่อการประกอบอาชีพ กับความสามารถในการพึ่งตนเองที่จะสนองความต้องการที่เพิ่มขึ้น ช่องว่างดังกล่าวเกิดจากการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพในปัจจุบันมีความจำเป็นในการใช้สินค้าและบริการต่าง ๆ มากขึ้นอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ประชาชนพึ่งตนเองในการผลิตได้น้อยเพราะการประกอบอาชีพที่เคยกระทำมาเมื่ออุปสรรคนานาประการ เช่น มีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ ขาดแหล่งน้ำ เทคโนโลยีในการผลิตล้าหลัง ขาดเงินทุน ตลอดจนไม่มีอำนาจการต่อรองในด้านการตลาดและราคา อีกทั้งขาดพลังในการต่อต้านอิทธิพลทางการเงินและอิทธิพลอื่น ๆ จากภายนอก การเสียสมดุลระหว่างความต้องการและขีดความสามารถในการสนองความต้องการดังกล่าวนี้ได้นำไปสู่การสูญเสียกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่เคยมีอยู่แต่เดิม การเป็นหนี้เป็นสิน และการตกอยู่ในสภาพที่จะต้องพึ่งพาภายนอกมากขึ้นในทุก ๆ ด้าน (วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2542: 64) และการกระทำของรัฐก็คือเมื่อคนในภาคเกษตรกรรมไม่มีพื้นที่ในระบบเศรษฐกิจและการเมือง รัฐจึงเลือกที่จะมองปัญหาของคนส่วนใหญ่ที่อยู่ในชนบทและอยู่ในภาคเกษตรกรรมไปในเชิงสังคมสงเคราะห์ แต่ไม่ยอมแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างและเชิงนโยบายอันเป็นต้นตอที่แท้จริงของปัญหา

ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยในระยะศตวรรษที่ผ่านมา เป็นการพัฒนาทุนนิยมแบบที่ถ่ายโอนทรัพยากรออกจากชุมชนหมู่บ้าน เพื่อเลี้ยงดูเมืองและเพื่อส่งออกต่างประเทศ ผลประโยชน์ ผลได้ส่วนใหญ่ของการพัฒนา ตกเป็นของคนเพียงกลุ่มเดียว เมืองกับชนบทแตกต่างกันอย่างมาก ชนชั้นนายทุนและข้าราชการแตกต่างมากจากชนชั้นชาวนา ความเจริญกระจุกตัว ขณะที่ทรัพยากรถูกทำลาย การพัฒนาประเทศไทยก่อให้เกิด “ภาพซ้อน” ภาคธุรกิจคือภาคการค้าและอุตสาหกรรมหรือเศรษฐกิจนายทุน เป็นภาคที่เจริญร่ำรวย ส่วนใหญ่จากการเอารัดเอาเปรียบภาคเกษตรกรรมภาคเศรษฐกิจชุมชน หรือจากการใช้แรงงานชาวบ้านราคาถูก แต่ภาคธุรกิจนี้เจ้าของส่วนใหญ่เป็นนายทุนต่างประเทศ เทคโนโลยีส่วนสำคัญเป็นของต่างชาติ ถูกควบคุมโดยต่างชาติ แทบจะถือไม่ได้ว่าเป็นส่วนที่แท้จริงของเศรษฐกิจไทย อีกภาคหนึ่งเป็นภาคเศรษฐกิจเกษตรกรรมชนบทภาคเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน เป็นภาคที่ยากจน แต่ภาคนี้เป็นส่วนแท้ของประเทศ เป็นของประชาชนไทย เป็นภาคที่ส่งวัตถุดิบ สินค้าเกษตรและแรงงานให้ภาคการค้าและอุตสาหกรรม การพัฒนาในแนวทางทุนนิยมแบบที่ผ่านมานี้ ไม่น่าจะเป็นแนวทางที่น่าพึงปรารถนาที่สุดของประเทศ เพราะเป็นการพัฒนาแต่ส่วนเดียวคือส่วนหัว เอารัด

เอาเปรียบและละทิ้งส่วนอื่นของประเทศ คือละทิ้งส่วนชนบท อันประกอบด้วยประชาชนส่วนใหญ่ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2544: 47-48)

ในยุคสมัยนี้ถึงแม้ว่าสังคมไทยจะมีได้ตกเป็นอาณานิคมหรือเมืองขึ้นของประเทศตะวันตก แต่สังคมไทยก็ได้ตกเป็นอาณานิคมทางความคิดของสังคมตะวันตกอย่างสมบูรณ์แบบโดยผ่านช่องทางที่สำคัญคือระบบการศึกษา จากการศึกษาของ ชงชัย วนิจจะกุล (2544) พบว่าวัฒนธรรมของบางกลุ่มอาชีพ บางชนชั้น และบางสังคม ถูกครอบงำโดยกรอบวัฒนธรรมแนวคิดของกลุ่มอื่น ๆ เช่น ในกรณีการถูกครอบครองเป็นเมืองขึ้น (Colonialism) และในบางกรณีแม้ไม่เป็นเมืองขึ้น แต่ก็ถูกครอบงำทางอ้อม ซึ่ง ชงชัย วนิจจะกุล ใช้คำว่าเป็น “อาณานิคมอำพราง” (Crypto-colonialism) ตัวอย่างในประเทศไทยที่มีให้เห็นได้แก่ การใช้ชุดความรู้ทางภูมิศาสตร์และการปกครองจากตัวอย่างการบริหารเมืองขึ้นของอังกฤษที่อินเดีย และจากประเทศเนเธอร์แลนด์ที่อินโดนีเซีย เป็นต้น แล้วนำมาใช้ในการบริหารประเทศจากศูนย์กลางของเมืองหลวง คือ “กรุงเทพมหานคร” แผ่กระแสอำนาจหลัก (Hegemony) ในรูปของนโยบายและกฎระเบียบการบริหาร เป็นโครงสร้างทางสังคมแนวดิ่ง กดทับระบบแนวคิดและวิถีชีวิตของชุมชนในระดับภูมิภาค จังหวัด อำเภอ และหมู่บ้าน (Thongchai Vanichakul, 1997) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นไปตามกรอบกำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทำให้การรุกทางวัฒนธรรมของซีกโลกตะวันตกซึ่งเน้นค่านิยมในเรื่องของบริโภคนิยม วัตถุนิยม เข้ามามีอิทธิพลครอบงำวิถีชีวิตของคนในซีกโลกตะวันออกมากขึ้น โดยให้ความสำคัญกับคุณค่าทางด้านวัตถุ มากกว่าจิตใจ

ในช่วงสี่ทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) ไทยมีการพึ่งพาการค้าโลกมากขึ้นกว่าเท่าตัว ซึ่งโดยทั่วไปนักเศรษฐศาสตร์มักใช้สัดส่วนการค้าต่างประเทศต่อผลผลิตมวลรวมภายในประเทศเป็นตัววัดระดับการเปิดประเทศ และใช้สัดส่วนนี้เป็นดัชนีวัดระดับการพึ่งพาการค้าโลกด้วย จากข้อมูลของธนาคารแห่งประเทศไทยพบว่า สัดส่วนการค้าต่างประเทศซึ่งรวมการส่งออกและการนำเข้าทั้งสินค้าและบริการ เมื่อเทียบกับผลผลิตมวลรวมภายในประเทศ (GDP) เพิ่มขึ้นจากประมาณ ร้อยละ 38.5 ในปี 2504 เป็นร้อยละ 102.4 ในปี 2542

ในขณะที่เศรษฐกิจไทยเป็นเศรษฐกิจแบบเปิด และมีลักษณะพึ่งพาการค้าโลกค่อนข้างมาก ความผันผวนของราคาและปริมาณการผลิตของสินค้าในโลก ความผันผวนของอัตราแลกเปลี่ยน การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การเปลี่ยนแปลงของระเบียบทางการค้าโลก ตลอดจนความผันผวนของระบบเศรษฐกิจของประเทศมหาอำนาจ ล้วนแต่สามารถส่งผลกระทบต่อผ่านเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจไทยโดยการค้าระหว่างประเทศได้โดยง่าย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในเรื่อง

ดังกล่าว เช่น ในปี 2540 หลังจากที่ไทยเปลี่ยนระบบอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราระหว่างประเทศ เป็นอัตราลอยตัว ทำให้ค่าเงินบาทอ่อนตัวลงและขาดเสถียรภาพ แม้ว่าการอ่อนตัวลงของค่าเงินบาทมีส่วนช่วยให้ไทยสามารถส่งออกได้มากขึ้น แต่การขาดเสถียรภาพของค่าเงินบาท ทำให้การผลิตที่ต้องอาศัยวัตถุดิบจากต่างประเทศซึ่งมีอัตราแลกเปลี่ยนที่ผันผวน มีความเสี่ยงมากขึ้น หรือการที่ไทยต้องพึ่งสินค้าเข้าประเภทพลังงานจากต่างประเทศ เมื่อกลุ่มประเทศโอเปคจำกัดปริมาณการผลิตน้ำมัน ทำให้ราคาน้ำมันในตลาดโลกสูงขึ้น และมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจไทยทั้งระบบ โดยราคาสินค้าหลายชนิดได้ขึ้นราคาตามราคาน้ำมันซึ่งเป็นต้นทุนในการผลิต เป็นต้น ดังนั้นเราจึงพบว่าในปัจจุบันซึ่งสังคมไทยเป็นสังคมเปิด กลไกที่สามารถสนับสนุนระบบเศรษฐกิจไทยได้มีทั้งกลไกการส่งออกและกลไกการนำเข้า

1.2.2 การพัฒนาเศรษฐกิจกับปัญหาการกระจายรายได้

ประเทศไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาทางเศรษฐกิจ โดยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจตลอดระยะเวลาของการใช้แผนพัฒนาฯ ในระดับสูงเป็นที่น่าพอใจตลอดมา เพิ่งจะมีอัตราการเติบโตที่ลดน้อยลงเมื่อประเทศประสบกับปัญหาภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจเมื่อปลายปี 2539 แต่ในขณะที่การพัฒนาทางเศรษฐกิจประสบความสำเร็จ ประเทศไทยก็ประสบปัญหาในด้านการกระจายรายได้มาตั้งแต่เมื่อเริ่มแผนพัฒนาฯ ฉบับต้น ๆ แล้ว และถึงแม้ว่าแผนพัฒนาฯ ทุกฉบับจะมีนโยบายและมาตรการในการแก้ปัญหาการกระจายรายได้ แต่กลับปรากฏผลว่าปัญหาการกระจายรายได้ยังไม่ได้รับการแก้ไข ดังสรุปผลการดำเนินงานในด้านนี้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) ว่า “แม้เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศประสบความสำเร็จในการขยายอัตราการเจริญเติบโตได้ตามเป้าหมายอย่างมีเสถียรภาพ และทำให้ระดับรายได้ของครัวเรือนโดยรวมดีขึ้นและภาวะความยากจนของประเทศลดลง อีกทั้งสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของคนชนบทให้ดีขึ้นในระดับหนึ่ง แต่ผลการพัฒนาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความไม่สมดุลในการกระจายรายได้มากขึ้น” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2535-2539: 311)

ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะในแผนพัฒนาฯ แต่ละฉบับ รัฐบาลโดยทั่วไปไม่เคยบอกเลยว่า ยุทธศาสตร์ไหนเป็นยุทธศาสตร์หลัก ยุทธศาสตร์ไหนเป็นยุทธศาสตร์รองของประเทศ ประเทศไทยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติรวมทั้งที่ใช้อยู่ในปัจจุบันมาทั้งสิ้น 8 ฉบับโดยที่ไม่เคยประกาศยุทธศาสตร์ที่ชัดเจนออกมาเลย ทั้งนี้โดยแต่ละแผนจะประกอบด้วยหลาย ๆ ยุทธศาสตร์ แต่เนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในแผนฯ พอจะบอกเราได้ว่า ยุทธศาสตร์มีความโน้มเอียงไปทางเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การเพิ่มขึ้นของรายได้ประชาชาติ นอกจากนั้นบางแนวนโยบายที่ประกาศไว้ในแผนฯ ก็อาจไม่ได้รับการดำเนินการตามแผนอย่างจริงจังจึงทำให้ปัญหาบางอย่างสะสม เรื้อรัง และพอกพูนมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาการกระจายรายได้ เป็นต้น

นักเศรษฐศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ เชื่อว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการกระจายรายได้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและมักจะขัดแย้งกัน เช่น

Simon S. Kuznets (1974) กล่าวว่า ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจมักจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างในระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งจะมีผลกระทบต่อครัวเรือน อาชีพ และฐานะของกลุ่มบุคคลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือการพัฒนาเศรษฐกิจย่อมกระทบกระเทือนต่อการกระจายรายได้ในระหว่างบุคคลต่าง ๆ กัน ในขณะที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของการกระจายรายได้นั้นเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างของระบบการจูงใจและผลตอบแทนในระบบเศรษฐกิจ Kuznets เชื่อว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและการกระจายรายได้เป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาคู่กันเสมอเพราะทั้งสองสิ่งนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด โดยในระยะแรกของการพัฒนาประเทศ ความจำเป็นทางเศรษฐกิจจืดจางจากอัตราการเพิ่มของรายได้ประชาชาติจะอยู่ในระดับสูง แต่การกระจายรายได้ของบุคคลและครอบครัวจะเลวลง แต่เมื่อการพัฒนาเศรษฐกิจนั้นได้จำเป็นสูงถึงระดับหนึ่งแล้ว การกระจายรายได้ของประเทศนั้น ๆ ก็ดีขึ้นโดยลำดับ ความสัมพันธ์ระหว่างความจำเป็นทางเศรษฐกิจกับการกระจายรายได้ เมื่อแสดงเป็นเส้น จึงมีลักษณะเหมือนรูปประฆังคว่ำ (Inverted U-shape) ตามช่วงเวลาของการพัฒนา กล่าวคือ เมื่อเริ่มพัฒนา เส้นความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้จะพุ่งสูงขึ้น แต่เมื่อพัฒนาไปถึงขีดหนึ่งแล้วเส้นดังกล่าวก็จะโค้งงอ ซึ่งข้อสมมุติฐานของ Kuznets ในประเด็นนี้ได้รับการโต้แย้งจากการวิเคราะห์ของ Hirschman ว่า ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ที่จะมีในระยะแรกของการพัฒนาโดยคนส่วนใหญ่ของประเทศต้องมีความอดทนในการรอรับผลของการพัฒนาที่จะค่อย ๆ ไหลทีละน้อย ๆ (trickle down) จากผู้ได้เปรียบจากการพัฒนาซึ่งจะเกิดในระยะต่อไปนั้น ข้อสมมุติดังกล่าวนับวันแต่จะใช้ไม่ได้ลงทุกที เพราะประชาชนส่วนใหญ่ต้องรอนานเกินไป จนทำให้ความอดทนหมดลงไปด้วย

Harry G. Johnson (1967) กล่าวว่า การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจจะทำให้เกิดการเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้มากยิ่งขึ้น และความพยายามในการลดช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรายนั้นจะเป็นอุปสรรคต่อความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจ จะต้องเลือกเอาอย่างใดอย่างหนึ่งจะเอาทั้งสองอย่างพร้อมกันไม่ได้ ถ้าจะเลือกเอาความยุติธรรมในการกระจายรายได้ก็ต้องเสียสละอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ถ้าจะเลือกเอาทางเร่งรัดพัฒนาขยายผลิตภัณฑ์ประชาชาติก็ต้องยอมรับความไม่เสมอภาคของการกระจายรายได้

ในช่วงนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา แนวทางการพัฒนาที่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกใช้ในการพัฒนาประเทศ คือ แนวทางที่เน้นเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การเพิ่มผลผลิตและรายได้โดยส่วนรวม แม้ว่าในระยะหลัง ๆ จะมีแนวคิดใหม่ของการพัฒนาเศรษฐกิจเข้ามาผสมผสาน เช่น การกระจายรายได้พร้อมกับความเจริญเติบโต (redistribution

with growth) การตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (basic needs) การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง (self-reliance) แต่แนวคิดต่าง ๆ นี้ก็เป็นเพียงสิ่งที่เข้ามาเสริมและสนับสนุนการขยายตัวทางเศรษฐกิจเท่านั้นเอง ซึ่งเราจะพบได้อย่างชัดเจนในกรณีของประเทศไทย ซึ่งแม้จะประสบภาวะวิกฤติอย่างรุนแรงแล้วก็ตาม แนวทางการพัฒนาที่ใช้ในการพัฒนาประเทศก็ยังคงเป็นแนวที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งลักษณะเช่นนี้ E.J.Mishan เรียกว่า “growth mania”

แนวทางการพัฒนา “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้” ที่ประเทศไทยเลือก และได้ยึดถือเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศมาตราบจนปัจจุบัน โดยมีข้อสมมุติฐานว่าเมื่อเกิดการพัฒนาขึ้นแล้ว ผลของการพัฒนาจะแพร่กระจายไปสู่มวลชนในรูปของการเพิ่มรายได้อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ถึงแม้ว่าประเทศไทยจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาความเจริญเติบโตและการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจได้ดีพอสมควรก็ตาม แต่ในด้านของการแก้ปัญหาการกระจายรายได้เพื่อยกฐานะความเป็นอยู่ของประชาชนส่วนใหญ่ให้ดีขึ้นและลดช่องว่างความแตกต่างในการกระจายรายได้ให้มัน้อยลงนั้น ปรากฏว่าไม่ประสบความสำเร็จตามที่ได้ตั้ง เป้าหมายไว้ กล่าวคือ ในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศเจริญเติบโตขึ้น กลับปรากฏว่าช่องว่างของการกระจายรายได้มีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น และถ้าเปรียบเทียบการเพิ่มขึ้นของรายได้และรายจ่ายของประชาชนแล้วปรากฏว่าประชาชนส่วนใหญ่มีความรู้สึกว่าคุณสมบัติของความเป็นอยู่ของตนเองเลวลง

จากการศึกษาของ Adelman and C.T.Morris (1973) เรื่อง Economic Growth and Social Equity in Developing Countries (ความจำเป็นเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และความ ยุติธรรมในสังคมของประเทศกำลังพัฒนา) จำนวน 43 ประเทศด้วยข้อมูลในช่วงเวลาเดียวกัน (cross-section data) ได้ให้ข้อสรุปว่า 1) มีความขัดแย้งระหว่างความจำเป็นเติบโตกับความยุติธรรมทางสังคม 2) ตัวแปรที่มีความสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบการกระจายรายได้ และการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติในรูปของการกระจุกตัวทางสินทรัพย์คือ “มนุษย์” 3) ถ้ามีการลงทุนในการสร้าง “มนุษย์” ให้มีมโนธรรมสำนึกจะเสียต้นทุนที่ต่ำ ทว่ากลับจะให้ผลดีต่อส่วนรวมสูงในระยะยาว 4) การพัฒนาผลิตภาพ (productivity) ของภาคเกษตรกรรม มีผลกระทบต่อ การกระจายรายได้ อย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ การปรับปรุงเทคนิคทางการผลิต การใช้ปุ๋ยเคมี และการคิดค้นเมล็ดพันธุ์ใหม่ ๆ นอกจากจะไม่ช่วยเกษตรกรที่ยากจนให้ได้รับประโยชน์จากการปรับปรุงดังกล่าวแล้ว กลับจะเป็นประโยชน์สะท้อนกลับต่อชนชั้นกลางและเกษตรกรที่ร่ำรวยในการตัดวงผลประโยชน์จากเกษตรกรรายเล็กรายน้อย ด้วยการกดราคา การสร้างแรงกดดันในระเบียบการรับซื้อหรือขาย การทุ่มตลาด (dumping) เพื่อสร้างอำนาจผูกขาด และการสร้างข้อจำกัดต่าง ๆ ในการขอเงินกู้ เป็นต้น

จากการศึกษาของ บัณฑิต นิจถาวร (2528: 101-159) พบว่า การขยายตัวทางเศรษฐกิจจะมีผลต่อการกระจายรายได้ในชนบทโดยทำให้การกระจายรายได้ของครัวเรือนในชนบทเลวลง ถึงแม้ว่าระดับรายได้เฉลี่ยของภาคเอกชนจะสูงขึ้น การเปลี่ยนแปลงของการกระจายรายได้ในทิศทางดังกล่าวนี้สามารถอธิบายได้ตามหลักการที่ว่า การขยายตัวทางการผลิตที่เกิดขึ้นมีผลต่ออัตราการเพิ่มของรายได้แต่ละประเภทแตกต่างกัน รายได้จากกำไรจากการประกอบการในภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นฐานรายได้หลักของครัวเรือนที่มีรายได้น้อยในชนบทจะขยายตัวในอัตราที่ต่ำกว่ารายได้ในประเภทอื่น ๆ ความแตกต่างดังกล่าวนี้ทำให้การกระจายรายได้ในภาคชนบทเลวลง

ความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้ที่เพิ่มขึ้นทั้งในระดับเมือง ชนบท และทั่วทั้งประเทศ แสดงถึงความล้มเหลวในวัตถุประสงค์ด้านการกระจายรายได้ของแผนพัฒนาฯ ความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้สะท้อนถึงการกระจุกตัวของผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาได้ตกอยู่ในมือคนกลุ่มน้อยในประเทศและสะท้อนถึงการกระจุกตัวของปัจจัยการผลิตทั้งทุน และที่ดิน ส่วนใหญ่ตกอยู่ในคนกลุ่มน้อยด้วย ซึ่งเป็นผลที่เกี่ยวข้องกับแนวทางพัฒนาแบบเติบโตไม่สมดุลที่เน้นการเพิ่มผลผลิตและการสะสมทุนมากกว่าการกระจายผลผลิต (วิวัฒน์ชัย อรรถการ, 2539: 339-340)

1.2.3 การแก้ปัญหาการกระจายรายได้

ในการแก้ปัญหาการกระจายรายได้นั้น ก่อนอื่นเราต้องรู้สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้เสียก่อน เราจึงจะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างตรงจุด สำหรับสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ ได้แก่ (รัตน สหายคณิต, 2531: 262-266)

1. ความแตกต่างในความสามารถส่วนบุคคล เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การกระจายรายได้ระหว่างบุคคลแตกต่างกัน เช่น บุคคลที่มีพรสวรรค์หรือความสามารถเป็นพิเศษ เช่น นักร้อง นักกีฬา เป็นต้น มักจะได้รับรายได้สูงกว่า หรือผู้ที่สามารถปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อมได้เป็นอย่างดี มีสติปัญญาไหวพริบเฉลียวฉลาดในการแสวงหาช่องทางที่จะทำให้เกิดรายได้ ก็มักจะได้รับรายได้สูงกว่าบุคคลอื่น ๆ ที่มีความสามารถในการปรับตัวได้น้อยกว่า เป็นต้น

2. ความแตกต่างในทรัพย์สินที่บุคคลเป็นเจ้าของ ทรัพย์สินเป็นแหล่งที่มาของรายได้ ถ้าบุคคลมีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีทรัพย์สินอยู่ในความครอบครองมาก จะได้รับรายได้จากทรัพย์สินสูงกว่า และมีโอกาสที่จะสะสมทรัพย์สินเพื่อรายได้เพิ่มพูนขึ้นไปอีก มากกว่าบุคคลที่ไม่มีทรัพย์สินดังกล่าวอยู่ในครอบครอง ดังนั้น จึงมีผลทำให้การกระจายรายได้ระหว่างบุคคลเหลื่อมล้ำกัน

3. *โอกาสในการศึกษาแตกต่างกัน* บุคคลที่มีโอกาสได้รับการศึกษา ฝึกอบรม และอบรมให้มีความรู้และความชำนาญ มักมีโอกาสดำรงงานและประกอบอาชีพที่ทำให้ได้รับรายได้สูงกว่าบุคคลที่ไม่ได้รับการศึกษา ฝึกหัด และอบรม

4. *การดำเนินนโยบายการคลังของรัฐบาล* การดำเนินนโยบายการคลังของรัฐบาลเกี่ยวกับการเก็บภาษีอากรและการใช้จ่าย จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อลักษณะของการกระจายรายได้ โดยอาจจะทำให้การกระจายรายได้เสมอภาคมากขึ้น หรือเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกันมากยิ่งขึ้นก็ได้ ขึ้นอยู่กับกลุ่มสุดท้ายที่จะได้รับประโยชน์จากการเก็บภาษีอากรหรือการใช้จ่ายของรัฐบาล

5. *การว่างงาน* ถ้าประเทศมีปัญหาการว่างงานมาก ไม่ว่าจะเป็นการว่างงานโดยเปิดเผย หรือการว่างงานแอบแฝง คนที่ว่างงานเหล่านั้นก็จะมีรายได้ และในระยะที่เกิดภาวะเศรษฐกิจซบเซา การว่างงานสูงขึ้น และคนที่ว่างงานส่วนใหญ่เป็นคนที่ยากจน ไม่สามารถบรรเทาความเดือดร้อนเพราะไม่มีทรัพย์สิน การไม่มีงานทำก็จะยิ่งทำให้ยากจนมากขึ้น การกระจายรายได้จึงเหลื่อมล้ำมากขึ้น

6. *ภาวะเงินเฟ้อ* เมื่อเกิดภาวะเงินเฟ้อ จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการกระจายรายได้ในทางที่ไม่เสมอภาคมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะผลของเงินเฟ้อทำให้บุคคลบางกลุ่มซึ่งมีฐานะร่ำรวยอยู่แล้ว ได้แก่ ผู้ผลิต ผู้ประกอบธุรกิจ นายทุนที่มีรายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มสูงขึ้นรวดเร็วกว่าการเพิ่มขึ้นของระดับราคาสินค้า ทำให้รายได้ที่แท้จริงเพิ่มสูงขึ้น ในขณะที่ผู้ที่เสียประโยชน์ ได้แก่ คนงาน ลูกจ้าง กรรมกร ซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะยากจนอยู่แล้ว รายได้ที่เป็นตัวเงินเพิ่มขึ้นได้ช้ากว่าการเพิ่มขึ้นของระดับราคาสินค้า ทำให้รายได้ที่แท้จริงลดลง ดังนั้นผลของภาวะเงินเฟ้อ จึงทำให้คนร่ำรวยยิ่งร่ำรวยมากขึ้น ส่วนคนยากจนยิ่งจนลง การกระจายรายได้จึงมีความไม่เสมอภาคมากยิ่งขึ้น

7. *แนวทางในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นไปอย่างไม่สมดุล* ภาคเศรษฐกิจที่ได้รับการพัฒนาส่งเสริม เช่น ภาคอุตสาหกรรม การส่งเสริมการลงทุนในภาคนี้ทำให้การผลิตขยายตัวใช้เทคนิคการผลิตที่ก้าวหน้าทันสมัย ปรับปรุงประสิทธิภาพให้เพิ่มสูงขึ้น มีผลทำให้ผู้ประกอบการอาชีพในภาคอุตสาหกรรมได้รับรายได้สูงกว่าผู้ประกอบการอาชีพในภาคเศรษฐกิจอื่นที่ไม่ได้รับการพัฒนาเท่าที่ควร เช่น ภาคเกษตรกรรม ซึ่งเทคนิคการผลิตล้าสมัย ขาดแคลนเงินทุนและสินเชื่อประสิทธิภาพการผลิตต่ำ ทำให้รายได้ต่ำ การกระจายรายได้ระหว่างบุคคลซึ่งประกอบอาชีพอยู่ในภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรมจึงเหลื่อมล้ำกันมาก

8. *การแข่งขันของตลาดเป็นไปอย่างไม่สมบูรณ์* ทำให้บุคคลบางกลุ่มบางพวกมีอำนาจผูกขาดอยู่ในฐานะได้เปรียบทางเศรษฐกิจ และมีโอกาสได้รับรายได้สูงกว่า เช่น ในตลาดสินค้าที่มีผู้ผลิตเพียง 2-3 คน ผู้ผลิตสามารถรวมตัวกันกำหนดราคาสินค้าเพื่อให้ตนเองได้รับกำไรสูงขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนในตลาดแรงงานซึ่งผู้ผลิตมีอำนาจที่จะเป็นผู้กำหนดราคาค่าจ้างแรงงาน

แต่เพียงฝ่ายเดียว โดยที่คนงานไม่มีอำนาจต่อรอง คนงานมักจะถูกนายจ้างเอาเปรียบ ทำให้ไม่ได้รับค่าจ้างแรงงานที่ยุติธรรม ผลตอบแทนจากการผลิตส่วนใหญ่ตกอยู่กับนายจ้างซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อย การกระจายรายได้จึงยังไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น

การกระจายรายได้ในลักษณะที่ไม่เสมอภาค ย่อมเป็นสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาในสังคม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีมาตรการในการจัดสรรการกระจายรายได้เสียใหม่ (redistribution of income) เพื่อลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ สำหรับมาตรการในการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ อาจจะใช้วิธีดังต่อไปนี้

(1) *ภาษีอากร* ในการใช้ภาษีอากรเป็นมาตรการในการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ ประเทศควรพึงภาษีทางตรงมากกว่าภาษีทางอ้อม แต่เนื่องจากภาษีทางอ้อมยังเป็นแหล่งสำคัญของรายได้ของรัฐบาล รัฐบาลยังจำเป็นต้องอาศัยรายได้จากภาษีทางอ้อมอยู่ แต่รัฐบาลก็ยังสามารถใช้ภาษีทางอ้อมเป็นเครื่องมือในการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ลงได้บ้าง โดยจัดเก็บภาษีทางอ้อมของสินค้าแต่ละประเภทในอัตราที่แตกต่างกัน สินค้าที่จัดเป็นสินค้าประเภท “ฟุ่มเฟือย” เป็นสินค้าที่สนองความต้องการอุปโภคบริโภคของผู้มีรายได้สูง รัฐบาลก็ควรจัดเก็บภาษีในอัตราที่สูง ส่วนสินค้าที่จัดเป็นสินค้าประเภท “จำเป็น” ต่อการดำรงชีวิต เป็นสินค้าที่สนองความต้องการอุปโภคบริโภคของผู้มีรายได้ต่ำ รัฐบาลก็ควรจัดเก็บภาษีในอัตราต่ำ ก็จะมีผลทำให้เป็นการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ลงได้บ้าง

(2) *การใช้จ่ายของรัฐบาลเพื่อสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย* ตัวอย่างเช่น รัฐบาลใช้จ่ายให้มากขึ้น เพื่อการให้บริการทางด้านสุขภาพ การสาธารณสุข การจัดสร้างที่อยู่อาศัยให้แก่ผู้มีรายได้น้อย โดยคิดค่าบริการในอัตราต่ำ หรือบางกรณีเป็นการให้บริการฟรี การช่วยเหลือสงเคราะห์ผู้มีบุตรมาก คนว่างงาน คนชรา คนพิการ การใช้จ่ายเพื่อการปรับปรุงชุมชนแออัด การพัฒนาชุมชนที่ยากจนในเขตชนบท เหล่านี้เป็นต้น ก็จะเป็นการช่วยลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ ทั้งนี้เพราะถ้าเงินที่รัฐบาลนำมาใช้จ่ายนั้นได้มาจากการเก็บภาษีอากรจากผู้ที่มีรายได้ในอัตราก้าวหน้า และนำมาใช้จ่ายสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย ก็จะเท่ากับเป็นการโอนรายได้หรืออำนาจซื้อจากกลุ่มบุคคลที่มีรายได้สูงไปให้กลุ่มบุคคลที่มีรายได้น้อย

(3) *การขยายการศึกษา การฝึกหัด และการอบรม* รัฐบาลควรขยายการศึกษา การฝึกหัดและการอบรมวิชาชีพต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง เพื่อให้บุคคลมีโอกาสดำเนินการศึกษา ฝึกหัดอบรมอย่างทั่วถึง ทำให้บุคคลมีความรู้และความสามารถในการทำงาน และมีโอกาสได้รับรายได้สูงขึ้น การที่จะอาศัยการศึกษาเป็นมาตรการในการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ ระบบการศึกษาควรจะเน้นทางด้านการศึกษาฝึกหัดอบรม ให้มีความรู้ความชำนาญในการประกอบอาชีพและช่างฝีมือต่าง ๆ แทนที่จะเป็นการศึกษาเพื่อความก้าวหน้าหรือความเป็นเลิศทางวิชาการ ทั้งนี้เพราะการเน้นการศึกษาในระดับสูง ๆ ส่วนใหญ่ค่อนข้างเป็นประโยชน์แก่กลุ่มบุคคลที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและฐานะทางสังคมดีอยู่แล้วเท่านั้น จึงจะสามารถสนับสนุนให้บุตร

หลานของตนได้รับการศึกษาชั้นสูง เช่น ระดับอุดมศึกษาได้ ผู้ที่มีรายได้น้อยจึงไม่ได้รับประโยชน์จากการขยายการศึกษาแต่อย่างใด ถ้าจะขยายการศึกษาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้มีรายได้น้อย รัฐบาลก็ควรจัดเป็นการศึกษาชั้นปฐมและการฝึกหัดอบรมวิชาชีพต่าง ๆ ซึ่งใช้ระยะเวลาในการศึกษาการฝึกหัดอบรมค่อนข้างสั้น และเสียค่าใช้จ่ายต่ำ ผู้ที่มีรายได้น้อยจึงพอมีความสามารถที่จะส่งเสียให้บุตรหลานของตนเข้ารับการศึกษาศึกษาฝึกหัดอบรมได้

(4) การประกันราคาหรือการกำหนดราคาขั้นต่ำ ตัวอย่างเช่น การประกันราคา ขั้นต่ำสินค้าเกษตรกรรมบางชนิดที่เกษตรกรจะขายได้ เช่น การประกันราคาข้าว ข้าวโพด ปอ เป็นการช่วยเหลือเกษตรกรมิให้ขายพืชผลในราคาที่ต่ำจนเกินไป หรือถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง การกำหนดราคาค่าจ้างแรงงานขั้นต่ำอย่างยุติธรรม ทำให้กรรมกร คนงาน มีรายได้อย่างน้อยพอดำรงชีวิตอยู่ได้ การกำหนดให้นายจ้างจัดหาสวัสดิการด้านอื่น ๆ ให้คนงานตามสมควร นอกเหนือจากการจ่ายค่าจ้างแรงงานที่เป็นตัวเงิน เป็นการป้องกันการเอาเปรียบของฝ่ายนายจ้าง ทำให้คนงานมีส่วนได้รับผลตอบแทนจากการผลิตมากขึ้น ก็จะช่วยทำให้ความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ลดลงได้บ้าง

เราจะพบว่า มาตรการในการลดความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะมีรัฐบาลเป็นผู้ดำเนินการจัดสรรการกระจายรายได้ใหม่ สำหรับการใช้นโยบายด้านภาษีอากรในการลดความไม่เสมอภาคของการกระจายรายได้นั้น โดยที่ภาษีอากรที่รัฐบาลจัดเก็บแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ ภาษีทางตรงและภาษีทางอ้อม ภาษีทางตรงที่จัดเก็บจากผู้มีเงินได้หรือจากผู้มีทรัพย์สินและจัดเก็บในอัตราก้าวหน้า เช่น ภาษีเงินได้ ภาษีมรดก เป็นต้น ทั้งการผลักภาระภาษีทางตรงทำได้ยากกว่า ดังนั้นการจัดเก็บภาษีทางตรงจึงมีส่วนช่วยให้การกระจายรายได้เสมอภาคมากขึ้น ส่วนการจัดเก็บภาษีทางอ้อม เช่น ภาษีสรรพสามิต ภาษีการค้า ภาษีสินค้าขาเข้า เป็นต้น ผู้เสียภาษีสามารถผลักภาระภาษีให้แก่ผู้บริโภคสินค้าได้ง่ายโดยบวกเข้าไปในราคาสินค้า ทำให้ผู้ซื้อสินค้าต้องรับภาษีเท่ากันไม่ว่าจะมีรายได้สูงต่ำอย่างไร ดังนั้น การจัดเก็บภาษีทางอ้อมจึงมีส่วนช่วยให้การกระจายรายได้เหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น สำหรับในกรณีของประเทศไทย พบว่า รายได้ที่ได้จากการเก็บภาษีส่วนใหญ่มาจากภาษีทางอ้อม แสดงว่ามาตรการทางด้านภาษีของไทย ทำให้การกระจายรายได้ไม่เท่าเทียมกันมากขึ้น

การศึกษาของ เมธี ครองแก้ว (2523) เรื่อง "รัฐบาลกับช่องว่างทางรายได้ของประชาชน" พบว่า ผลการวิจัยเกี่ยวกับภาษีอากรและระบบรายได้อื่น ๆ ของรัฐ แสดงว่านโยบายการคลังด้านรายได้เป็นนโยบายที่มีลักษณะถดถอยที่ทำให้การกระจายรายได้ของครอบครัวมีความเหลื่อมล้ำกันอยู่ และทำให้การกระจายรายได้ยิ่งเลวลง และจากการศึกษาของ ร.ท.หญิงสุภรณ์ ดำเนินสวัสดิ์ (2521) เรื่อง "การวิเคราะห์การกระจายภาระภาษีการค้าต่อการกระจายรายได้ของครอบครัวไทย" พบว่า จากการวิเคราะห์ภาษีการค้าไทยในปี 2516 โดยอาศัยหลักความสามารถในการเสียภาษี ปรากฏว่าอัตราภาษีที่แท้จริงมีอัตราถดถอย ทำให้ภาระภาษีตก

เป็นภาระหนักกับครอบครัวที่อยู่ในชั้นรายได้ต่ำ แสดงว่าผู้ยากจนต้องแบกรับภาระภาษีการค้าเมื่อเทียบกับรายได้ของเขาแล้วในอัตราที่มากกว่าครอบครัวที่อยู่ในชั้นรายได้สูง และทำให้การกระจายรายได้หลังการเก็บภาษีเลวลงใน ทุก ๆ ภาค จึงไม่เหมาะกับการใช้เงินเป็นเครื่องมือเพื่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่มีความเท่าเทียมกัน ดังนั้น รัฐบาลจึงควรจะไปใช้นโยบายภาษีทางตรง เช่น เก็บภาษีทรัพย์สิน ภาษีมรดก ภาษีเงินได้ เพิ่มขึ้น ก็จะสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการลดความเหลื่อมล้ำในทางรายได้ได้

สำหรับในเรื่องของการใช้จ่ายของรัฐบาลจุดประสงค์จะเป็นตรงกันข้ามกับเรื่องภาษีอากร เพราะในขณะที่ในการเก็บภาษีอากรเพื่อผลทางการกระจายรายได้ รัฐบาลควรเก็บจากผู้มีความสามารถในการเสียภาษีได้มากคือผู้ที่มีรายได้สูงมากกว่าเก็บจากผู้มีรายได้ต่ำ แต่ในเรื่องการใช้จ่ายของรัฐบาล รัฐบาลควรจะให้ผลประโยชน์จากการใช้จ่ายแก่ผู้มีรายได้น้อยมากกว่าผู้มีรายได้มากเพราะจะมีผลทำให้รายได้ที่แท้จริงของครอบครัวเพิ่มขึ้น โดยการเพิ่มขึ้นของรายได้ที่แท้จริงนี้อาจเป็นไปได้ทั้งในรูปแบบที่เป็นตัวเงินและไม่เป็นตัวเงิน ในกรณีของประเทศไทยพบว่าค่าใช้จ่ายของรัฐบาลที่ผ่านมา ในท้ายที่สุดประโยชน์จะไปตกแก่ผู้มีรายได้สูงมากกว่าผู้มีรายได้ต่ำโดยเปรียบเทียบ เช่น ในเรื่องการลงทุนทางการศึกษา เป็นที่ยอมรับกันว่าการลงทุนทางการศึกษาถือเป็นการสร้างทุนมนุษย์ การลงทุนทางการศึกษาของประเทศไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันต้องยอมรับว่าส่วนใหญ่ได้มาจากงบประมาณของรัฐบาล และมีความไม่เสมอภาคหรือความไม่เป็นธรรมในการกระจายงบประมาณทางการศึกษา

จากการศึกษาของ วิทยากร เชียงกุล (2541) พบว่า งบประมาณเพื่อการศึกษาที่มีอยู่อย่างจำกัดถูกนำมาใช้เพื่อคนกลุ่มน้อยในสังคม คือผู้ที่มีรายได้สูงจะมีความได้เปรียบในการได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นมากกว่าผู้มีรายได้ต่ำ ซึ่งการได้รับการศึกษาที่ต่างกันจะส่งผลต่อการกระจายรายได้ระหว่างบุคคลที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้รับผลประโยชน์จากการลงทุนของภาครัฐเช่นเดียวกัน เป็นต้น ทั้งนี้มีนักเศรษฐศาสตร์หลายท่านเชื่อว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้ประชาชาติที่เป็นธรรม และการเลื่อนชั้นในสังคมด้วย (จรินทร์ เทศวานิช, 2536) ดังนั้น ในการใช้จ่ายของรัฐบาลจะมีผลกระทบต่อการกระจายรายได้อย่างไรขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มบุคคลใดเป็นผู้ได้รับประโยชน์สูงสุดทำจากค่าใช้จ่ายของรัฐบาล ถ้าการใช้จ่ายของรัฐบาลก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้มีรายได้สูงมากกว่าผู้ที่มีรายได้ต่ำแล้ว การกระจายรายได้ก็จะไม่เสมอภาคมากขึ้น ในทางตรงกันข้าม หากคนในชนบทที่ด้อยโอกาสได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึงและมากยิ่งขึ้นก็จะทำให้เกิดความรู้ ความชำนาญ สามารถนำไปปรับปรุงพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นได้ระดับรายได้ก็จะสูงตามไปด้วย การกระจายรายได้ก็จะมีความเสมอภาคกันมากยิ่งขึ้น

เราจะเห็นได้ว่า รัฐบาลทุกสมัยได้รับรู้ถึงปัญหาความยากจน และปัญหาการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม แต่ไม่มีมาตรการและกลไกที่ได้ผลในการแก้ปัญหาดังกล่าว กล่าวคือ รัฐ

บาลมิได้ให้ความสำคัญในการแก้ปัญหาทางด้านความเป็นธรรมในการกำหนดอัตราผลตอบแทนแก่ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ในขณะเดียวกันความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกลับทำให้มีการผูกขาดในการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตและการผูกขาดในการกำหนดอัตราผลตอบแทนหรือราคาสินค้าต่าง ๆ มากขึ้น นอกจากนี้ รัฐบาลยังไม่สามารถใช้ระบบภาษีอากรและการใช้จ่ายของรัฐบาลเพื่อแก้ไขข้อบกพร่องของระบบการกระจายรายได้ของสังคมให้ดีขึ้นอีกด้วย (เกริกเกียรติ พิพัฒน์ เสรีธรรม, 2531: 916-917)

1.2.4 การปรับเปลี่ยนทิศทางการและนโยบายการพัฒนา

คำถามที่เกิดขึ้นคือ ทั้ง ๆ ที่รัฐบาลได้ดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลมาเป็นระยะเวลาถึงกว่าสี่ทศวรรษแล้ว เหตุใดภาคเกษตรกรรมจึงยังไม่ล่มสลาย และสังคมชนบทของไทยยังมีเสถียรภาพมากกว่าที่คาด ถึงแม้จะมีความยากจน มีการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และแทบทุกครอบครัวมีภาระหนี้สินก็ตาม รังสรรค์ ชนะพรพันธุ์ (2531: 1039-1041) ได้ชี้ให้เห็นว่า ประชาชนในชนบทได้พยายามปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ไม่สมดุลซึ่งประสบความสำเร็จระดับหนึ่ง การสนองตอบของเกษตรกรที่มีต่อยุทธศาสตร์การพัฒนาดังกล่าวนี้มีอยู่อย่างน้อย 4 รูปแบบ คือ

(1) *การปรับตัวด้านการผลิต* โดยการกระจายการผลิตทางการเกษตร ซึ่งเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการบุกเบิกทำลายป่าเพื่อการเพาะปลูก การขยายตัวของภาคเกษตรกรรมจึงเป็นการขยายตัวอันเกิดจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูก (extensive agriculture) สภาพการณ์ที่มีพื้นที่ซึ่งยังมีได้ใช้ทำประโยชน์จำนวนมาก ได้มีส่วนช่วยบรรเทาทุกข์เชิงของเกษตรกรอันเกิดจากการดำเนินยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลของรัฐบาล และมีส่วนช่วยรักษาเสถียรภาพของสังคมชนบทอยู่ไม่น้อย

(2) *การปรับตัวด้านการเลือกใช้เวลา* ผลการวิจัยจำนวนไม่น้อยพบว่า เกษตรกรต้องใช้เวลาในการทำงานหารายได้นอกไร่นามากขึ้น จนเป็นเหตุให้รายได้นอกการเกษตรกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญในองค์ประกอบรายได้ของครัวเรือนเกษตรกร ครัวเรือนเกษตรกรที่มีฐานะยากจนมีแนวโน้มที่จะพึ่งพิงรายได้นอกการเกษตรมากกว่าครัวเรือนที่มีฐานะดี และรายได้นอกการเกษตรมีส่วนช่วยรักษาเสถียรภาพรายได้ของเกษตรกรเป็นอันมาก

(3) *การย้ายถิ่นภายในประเทศ* ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลนั้นเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้มีการย้ายถิ่นภายในประเทศมากขึ้น กระแสการย้ายถิ่นในสองทศวรรษแรกหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการขยายตัวของภาคเกษตรกรรม เพราะช่องโอกาสในการเพาะปลูกพืชไร่ยังมีอยู่มาก ต่อเมื่อการขยายตัวดังกล่าวนี้เริ่มมีขีดจำกัดทั้งในด้านพื้นที่การเพาะปลูกและด้านการตลาด กระแสการย้ายถิ่นจึงปรับเปลี่ยนสู่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล เพื่อหางานทำในภาคหัตถอุตสาหกรรมและภาคบริการ

(4) การย้ายถิ่นออกนอกประเทศ ภายหลังจากวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งแรกในปี 2516 ประเทศต่าง ๆ ในตะวันออกกลางเมื่อมีรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์ปิโตรเลียมเพิ่มขึ้นก็เริ่มทุ่ม การใช้จ่ายในการพัฒนาประเทศขนาดใหญ่ การขาดแคลนแรงงานภายในประเทศทำให้มีการนำ เข้าแรงงานจากต่างประเทศ แรงงานจากชนบทไทยเข้าสู่ขบวนการขุดทองในตะวันออกกลาง ด้วย และนับตั้งแต่ปี 2524 เป็นต้นมา กระแสการย้ายถิ่นสู่ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออก เฉียงใต้ปรากฏอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิงคโปร์ บรูไน และมาเลเซีย การย้ายถิ่นเหล่านี้ เกิดจากเหตุผลทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความต้องการหารายได้เป็นสำคัญ

จะเห็นได้ว่าช่องทางที่เกษตรกรจะปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ภายใต้ ยุทธ ศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลกำลังค่อย ๆ ปิดตัวลง ช่องทางในการขยายพื้นที่การ เพาะปลูก กำลังจะหมดไป การอพยพสู่เขตนาครโดยเฉพาะกรุงเทพมหานครและปริมณฑลกำลังพบจุดอับ เพราะภาคหัตถอุตสาหกรรมสามารถดูดซับแรงงานได้จำกัด เนื่องจากนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักรเข้มข้น การหางานทำใน ต่างประเทศจะมี โอกาสน้อยลงในอนาคต ดังนั้น หากไม่มีช่องทางอื่นมาทดแทนในการระบายแรงกดดันของยุทธ ศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุล ความระส่ำระสายและความไร้เสถียรภาพของสังคมชนบทจะ กลายเป็นปัญหาใหญ่ในอนาคต

จากช่องทางในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดภายในบริบทที่มีการเปลี่ยนแปลงดังที่ กล่าวถึงข้างต้น เราจะพบว่า เกษตรกรหรือชาวบ้านในชุมชนชนบทมิได้อยู่อย่างนิ่งเฉยโดยยอมรับ ความเปลี่ยนแปลงที่เข้ามากระทบไปตามยถากรรม แต่ได้ปรับตัวเพื่อความอยู่รอดด้วยวิถีทาง ต่างๆ นานา และช่องทางเหล่านั้นกำลังปิดตัวลงในอนาคต ดังนั้นในบริบทของปัจจุบันที่ชุมชนใน ชนบทเป็นชุมชนเปิด การแสวงหาช่องทางในการปรับตัวในอนาคตคงไม่ง่ายเหมือนในอดีตที่ ผ่าน มา ดังที่ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ได้กล่าวไว้ในคำนำในงานวิจัยของ อาริยา เสวตามร์ (2542) เรื่อง “ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน” ว่า “ในการปรับตัวกับบริบททางสังคมปัจจุบัน ซึ่งชาว บ้านต้องดิ้นรนต่อสู้กับพลังต่าง ๆ ทางสังคมหลายด้าน ด้านหนึ่งนั้น ชาวบ้านเข้าใจดีว่าพวกเขาไม่ สามารถแยกตนเองออกจากระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ได้ ขณะที่อีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็ต้อง พยายามสร้างสรรค์ความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ ๆ ขึ้นมา เพื่อการปรับตัวกับระบบตลาดและรัฐ” ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยเชิงคุณภาพหลายชิ้น เช่น นภาพกรณ์ หะวานนท์ (2542) เสรี ลีลาชัย (2542) พิทยา ว่องกุล (2543) ที่พบว่า ช่องทางในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของชุมชนในชนบท ก็คือการที่ชุมชนต้องพึ่งตนเองโดยต้องพึ่ง “คุณค่า” ของสังคมในอดีต ต้องทำให้ชุมชนมีความเข้ม แข็งเพื่อรับผลกระทบที่มาจากภายนอกได้ โดยการดำเนินเศรษฐกิจชุมชนในลักษณะของเศรษฐกิจ พอเพียง มิใช่เศรษฐกิจแบบทุนนิยม

จากการศึกษาของ โอภาส ปัญญา (2544: 8) พบว่า กระแสที่เข้ามากระทบชุมชนมิได้มีเพียงพลังจากการตลาดและนโยบายสำเร็จรูปจากภาครัฐที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “กระแสหลัก” เท่านั้น หากแต่ยังมีกระแสการพัฒนาทางเลือกที่แตกต่างออกไป และเป็นกระแสหรือปัจจัยภายนอกที่สำคัญที่หนุนเสริมให้ชุมชนเกิดกระบวนการหาทางออกจากวิกฤติอันเกิดจากการพัฒนาตามกระแสหลักดังกล่าว กระแสทางเลือกที่เกิดขึ้น เช่น แนวคิดในเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนที่เป็นฐานคิดสำคัญในการรื้อฟื้นวัฒนธรรมอันเป็นรากฐานที่นำไปสู่การสร้างสำนึกของชุมชนท้องถิ่น การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ หรือแนวคิดในเรื่องของประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็ง ด้วยกระบวนการจัดการ สามารถเสริมสร้างศักยภาพของแกนนำชุมชนในการจัดการใช้เครื่องมือในการแลกเปลี่ยนและระดมความคิดเห็น การจัดเวทีพูดคุยต่าง ๆ ผ่านการอบรมผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการทำงานของกองทุนเพื่อสังคม (SIF) หรือนโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นและกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ที่ทำให้สังคมได้กลับมาให้ความสนใจความเป็นท้องถิ่น และการเคลื่อนไหวในการปฏิรูปการเมือง ผ่านการเรียกร้องรัฐธรรมนูญใหม่ ฉบับปี พ.ศ.2540 ที่ก่อให้เกิดความตื่นตัวทางการเมืองและได้สร้างเสริมความเป็นพลเมืองของคนในสังคม กระแสทางเลือกที่เคลื่อนไหวอยู่ในสังคมเหล่านี้ได้แทรกซึมและหนุนเสริมกระบวนการหาทางออกของชุมชนต่าง ๆ ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีคิด หันกลับมาให้คุณค่าวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น การตื่นตัวในเรื่องการรวมกลุ่ม และการพึ่งตนเอง ซึ่งจะพบได้ในกระบวนการหาทางออกของชุมชนที่จะได้กล่าวถึงต่อไป กระแสสังคมสายนี้ อาจถือว่าเป็น “วาทกรรม” หรือชุดความรู้ในเชิงอำนาจ อย่างหนึ่งที่พัฒนาเป็นคู่ขนานกับการพัฒนากระแสหลัก เป็นกระแสแนวคิดที่เสนอทางเลือกให้กับชุมชนท้องถิ่น ในช่วงระยะ 4-5 ปีที่ผ่านมา

1.3 เศรษฐกิจพอเพียงในยุคปัจจุบัน

นโยบายการพัฒนาแบบไม่สมดุลนั้น มีเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเน้นความจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับกลไกการตลาด บนปรัชญาแบบเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ซึ่งรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายมาโดยตลอดเพื่อเอื้อประโยชน์แก่ภาคธุรกิจเอกชนมากกว่าภาคประชาชน โดยการส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมและการค้าเพื่อการทดแทนการนำเข้า มาเป็นเพื่อส่งเสริมการส่งออก ด้วยการทุ่มเทงบประมาณ ทรัพยากรของภาครัฐ ตลอดจน การออกกฎหมายต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมและอำนวยความสะดวกแก่ผู้ลงทุนภาคเอกชน ในขณะเดียวกันก็ปล่อยให้ภาคเกษตรกรรม ที่เป็นเช่นนี้เพราะรัฐไทยได้เลือกใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลโดยเอาความจำริญทางเศรษฐกิจหรือ “รายได้” เป็นตัวตั้งดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น นับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง จวบจนกระทั่งการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 7 และจากการเลือกให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมซึ่งมีฐานการพัฒนาจากการส่งเสริมสนับสนุนอย่างเต็มที่ของภาครัฐโดยมีนายทุนอยู่จำนวนน้อยนิด มากกว่าภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็น

ฐานของสังคมและประกอบด้วยประชาชนจำนวนมาก ส่งผลให้เมื่อยิ่งผ่านระยะเวลาของการพัฒนานานเท่าใด ช่องว่างของความแตกต่างระหว่างภาคยังมีมากขึ้น ซึ่งรวมถึงความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ของคนในเมืองและในชนบท ซึ่งส่งผลกระทบต่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย จึงมีความจำเป็นต้องปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาเสียใหม่ จากเดิมที่เน้น “เงิน” เป็นตัวตั้ง มาเป็นเน้น “คน” เป็นตัวตั้ง โดยเริ่มในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นครั้งแรก (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2543: 83-85)

ในการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งเป็นแผนฉบับแรกที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนฯ นั้น ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ผ่านมาดังนี้

“แนวคิดของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอดีต ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาได้มุ่งเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก โดยอาศัยความได้เปรียบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์มาใช้ขยายฐานการผลิตเพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำ ซึ่งเป็น ยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศใน ขณะนั้น อย่างไรก็ตามการเจริญเติบโตรวดเร็วทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและความเจริญทางวัตถุที่มากขึ้นมิได้หมายความว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสมบูรณ์พูนสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างทั่วถึง วัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามและเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและ ความไม่มั่นคงของครอบครัว ชุมชน และสังคม

การพัฒนาที่ทำทลายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของสังคมไทย ในอนาคต คือ การพัฒนาคน ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน สังคม และของชาติในที่สุด ดังนั้นในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงได้ปรับแนวคิดการพัฒนา จากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง โดยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาอีกต่อไป” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ , 2535-2539: ค-ง)

การพัฒนาประเทศของสังคมไทยที่เน้นความจำเป็นเจริญเติบโตแบบไม่สมดุลโดยเน้นความเจริญของภาคอุตสาหกรรม เน้นการพัฒนาในภาคเมือง และละเลยภาคเกษตรในชนบทมา โดยตลอดนั้น ได้ถูกซ้ำเติมด้วยวิกฤติทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง เมื่อปลายปี 2539 ต่อเนื่องมา

จนถึงปัจจุบัน ทำให้ผู้คนในสังคมเริ่มคิดว่าแนวทางในการพัฒนาน่าจะมีโซ่แนวทางเดี๋ยวดังเช่นที่ผ่านมานี้ในอดีต

1.3.1 ที่มาของแนวคิด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน

เราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยได้เริ่มขึ้นที่ละน้อยค่อยเป็นค่อยไป นับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง ในปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา และในระยะเวลา 40 กว่าปีที่ผ่านมา นับตั้งแต่ประเทศไทยได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ ก็ได้เร่งความเร็วในการเปลี่ยนแปลงขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งระยะช่วงทศวรรษที่แล้วมา การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นรวดเร็วมาก เมื่อเกิดภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจตั้งแต่ปลายปี 2539 ซึ่งเป็นไปในทิศทางที่คนส่วนใหญ่คาดไม่ถึงและไม่มีการเตรียมรับที่ทันการณ์ จึงรุนแรง ที่สุดและส่งผลกระทบต่อทุกหน่วยของสังคม จึงทำให้มีความพยายามที่จะแสวงหาแนวทางเลือกอื่นที่น่าจะเหมาะสมกว่าแนวทางที่เลือกใช้ในอดีต

แนวความคิดหนึ่งที่เกิดขึ้นและได้จุดประกายความหวังที่เป็นไปได้แก่สังคมไทยในขณะนี้ ก็คือ พระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระราชทานในเรื่อง “เศรษฐกิจ พอเพียง” และกระแสสังคมในเรื่องนี้ได้ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ

ตลอดเวลาสี่ทศวรรษของการพัฒนาที่ผ่านมาที่เรามุ่งเน้นแต่การที่จะเพิ่มอัตราความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาโดยตลอด จนแม้เมื่อประเทศประสบวิกฤติทางเศรษฐกิจนโยบายของภาครัฐที่ใช้แก้วิกฤติที่เกิดขึ้นก็ยังคงเป็นไปในรูปเดิม โดยการ “นำเข้า” คำแนะนำจาก IMF ดังนั้นเมื่อมีกระแสสังคมในเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” เกิดขึ้น ความสับสน ความเข้าใจที่ไขว้เขว ความไม่แน่ชัดในเรื่องนี้จึงปรากฏขึ้นกับผู้คนในสังคมและใครที่จะแสวงหาคำตอบในเรื่อง ดังกล่าว เช่นในเรื่องของความพอเพียง จะมีตัวชี้วัดอะไรที่จะบอกได้ว่าจุดของความพอเพียงอยู่ตรงไหน และสามารถนำมาใช้ได้ถูกต้องและเหมาะสม ความพอเพียงจะทำให้การพัฒนาต้องหยุดชะงักลงใช่หรือไม่ ความพอเพียงกับความต้องการมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกันหรือไม่ เป็นต้น

แนวความคิดเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นช่องทางเลือกอีกช่องทางหนึ่งที่จะสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ เป็นแนวคิดที่ดำรงอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน แต่ขอบเขตของกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทนี้ค่อนข้างไม่ได้รับการเผยแพร่สู่การรับรู้ของชุมชนมากมายนัก เรามักจะพบกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทนี้ในโครงการพระราชดำริ ในโครงการของ องค์กรพัฒนาเอกชน และในวิถีการต่อสู้ของ “ชาวบ้าน” กลุ่มหนึ่งที่ได้รับการยอมรับว่าประสบความสำเร็จในการดำรง

ชีพโดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง เช่น กรณีของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม พอคำเดือน ภาชี เป็นต้น แนวความคิดในเรื่องนี้เพิ่งได้รับความสนใจจากสังคมจนเกิดเป็น “กระแส” ก็เมื่อประเทศประสบภาวะวิกฤติ และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้พระราชดำรัสเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” เสนอ ยุทธศาสตร์การพัฒนาซึ่งสร้างทางเลือกให้คนหนุ่มมากของสังคมไทย เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ดังนี้

“...การจะเป็นเสือนั้นมันไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เราพออยู่พอกิน และมีเศรษฐกิจการเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกิน หมายความว่าอุ่มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตัวเอง... ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่ให้ตัวเองสำหรับครอบครัว อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความเพียงพอพอสมควร บางสิ่งบางอย่างผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก...”

“...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด แม้จะไม่ถึงครึ่ง อาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ ก็จะสามารถที่จะอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่าย ๆ โดยมากคนก็ใจร้อนเพราะเดี๋ยวนี้ แต่ว่าถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็จะสามารถที่จะแก้ไขได้...”

“...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้นตอน ต้องสร้างพื้นฐานคือ ความพอมี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชาการเพื่อให้ได้พื้นฐานที่มั่นคงพร้อมพอสมควร และปฏิบัติได้แล้วจึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะทางเศรษฐกิจที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไป หากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศ และของประชาชนไทยสอดคล้องด้วย ก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่าง ๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวในที่สุด...”

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 25 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ โดยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระราชทานแก่ปวงชนชาวไทย ประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาซึ่งถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกๆระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปใน ทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรมความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ปรัชญา แนวคิด ทฤษฎี และหลักการ ทั้งหลายทั้งปวง ในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริหลากหลายนั้น ส่วนใหญ่ก็มุ่งเน้นไปในการสร้างความ “พออยู่-พอกิน” ความเหมาะสมพอเพียง และความ “พอดี” ต่อการดำเนินชีวิตและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่ง จำเป็นจะต้องเกื้อกูลกันเพื่อการดำรงอยู่ด้วยดีและยั่งยืนทั้งสิ้น นอกไปจากนี้ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ นั้น ยังได้ผนวกแนวทางแห่งพระพุทธศาสนาเข้ามาประสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรอย่างลุ่มลึกและชาญฉลาดยิ่งอีกด้วย เช่น หลักของมัชฌิมาปฏิปทา การรู้จักพอในการบริโภค และการใช้ชีวิตลด ละ และเลิกวัฒนธรรมการบริโภคที่ไร้สาระและบ้าคลั่ง การมัชฌิยัสถ์อดออม การสร้างความมั่นคงในชุมชนพร้อม ๆ กับความมั่นคงของจิตใจที่จะไม่เอารัดเอาเปรียบ ให้เกื้อกูลกัน รู้จักให้และสงเคราะห์กัน ประสานประโยชน์กัน และป้องกันตนเองจากการถูกเอารัดเอาเปรียบจากนายทุนฉ้อฉลและพวกลงทุนน้อยกำไรมาก ฯลฯ

โดยในเรื่องของมัชฌิมาปฏิปทานี้ พระราชวรมุนี (ประยูรค์ ปยุตโต) (2529: 582-583) ได้กล่าวว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือ ทางสายกลางที่แท้จริงมีหลักที่แน่นอน ความแน่นอนของทางสายกลางนั้น อยู่ที่ความมีจุดหมายหรือเป้าหมายที่แน่ชัด เมื่อมีเป้าหมายหรือจุดหมายที่แน่นอนแล้ว ทางที่นำไปสู่จุดหมายนั้น หรือการกระทำที่ตรงจุด พอเหมาะพอดีที่จะให้ผลตาม

เป้าหมายนั้นแหละคือทางสายกลาง...ทางดำเนินชีวิตที่เป็นสายกลางนั้น นอกจากไม่เอียงสุดทางวัตถุ จนเป็นทาสของวัตถุหรือขึ้นต่อวัตถุลิ้นเชิงแล้ว ก็ไม่เอียงสุดทางจิตด้วย คือมิได้เห็นว่าการทำอะไรอย่างขึ้นต่อการบำเพ็ญเพียรและผลสำเร็จทางจิตฝ่ายเดียว จนปล่อยปลงละเลยไม่เอาใจใส่สภาพทางวัตถุและร่างกาย กลายเป็นการประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง ทางดำเนินชีวิตนี้มีลักษณะไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น เป็นไปด้วยการรู้เข้าใจสภาพที่เป็นอยู่ตามที่เป็นอย่างจริง ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ แล้วปฏิบัติด้วยความรู้เท่าทัน พอสมแก่เหตุปัจจัย และสอดคล้อง พอเหมาะพอดีที่จะให้ได้ผลตามจุดหมาย

ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการ กปร. (มติชน 5 ธันวาคม 2541: 6) ได้กล่าวถึงเรื่องการดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ว่า แนวคิดของระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงน่าจะนำมาใช้เป็นแบบอย่างของการพัฒนาประเทศไทยในระยะต่อไป แม้ว่าวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะนี้ อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ แต่ผลกระทบต่างๆ จะไม่รุนแรงมากนัก ถ้าหากทุกภาคส่วนของสังคมมีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยยึดหลัก **ความพอดีกับศักยภาพของตนเองบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง รวมทั้งมีความเอื้ออาทรต่อคนอื่น ๆ ในสังคม** เป็นประการสำคัญ ถึงแม้ว่าข้อคิดทั้งหมดจะมุ่งเน้นไปสู่เกษตรกรหรือผู้มีที่ดินทั้งหลาย แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าทุกคนจะต้องกลับไปสู่ภาคเกษตรกรรม ซึ่งเป็นไปไม่ได้ในสภาพความเป็นจริง การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ในระดับบุคคลนั้น คือความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตน ตามฐานะ ตามอัตภาพ และที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ ไม่พันธนาการอยู่กับสิ่งใด หากกล่าวโดยสรุปคือ หันกลับมายึดเส้นทางสายกลางในการดำรงชีวิต

ศ.นพ.ประเวศ วะสี (2542) ได้ให้ความคิดเห็นว่า "การพึ่งตนเองเป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ความเป็นอิสระ การมีภูมิคุ้มกัน เศรษฐกิจกระแสหลักควรเป็นเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง การพึ่งตนเองต้องคำนึงถึงพื้นฐานของตนเอง พื้นฐานของสังคมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมของประเทศใดก็เป็นจุดแข็งของประเทศนั้น วัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เศรษฐกิจวัฒนธรรมจึงเป็นเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานความมั่นคงของตนเอง เศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่ใช่เศรษฐกิจที่คำนึงถึงเงินโดด ๆ ...สัมพันธ์อยู่กับครอบครัว ชุมชน วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป เป็นเศรษฐกิจที่ไม่ทอดทิ้งอีกขาดจากกันไป แต่เป็นเศรษฐกิจบูรณาการที่เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเศรษฐกิจที่แท้เชื่อมโยงชีวิตจิตใจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างได้ดุลยภาพ....เป็นเศรษฐกิจดุลยภาพ หรือเศรษฐกิจศีลธรรม หรือเศรษฐกิจพอเพียงที่พระเจ้าอยู่หัวตรัสถึงเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540"

ศ.เสน่ห์ จามริก (2541: 19-22) ได้ให้ความคิดเห็นว่า แนวความคิดเศรษฐกิจ พอเพียงเห็นว่าคนจำเป็นต้องกิน คนจำเป็นต้องบริโภค เพราะฉะนั้นพื้นฐานที่สำคัญที่สุดของคนก็คือ การผลิต (Production) การผลิตจึงเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญที่สุด แนวความคิดนี้จึงบอกว่ ก่อนอื่นจะต้องให้เกษตรกรผู้ผลิตพึ่งตนเองให้ได้ ชุมชนต้องพึ่งตนเองให้ได้ และทำที่สุด สังคมและประเทศจึงจะพึ่งตนเองได้ ไม่ปฏิเสธเรื่องการค้า หรือการแลกเปลี่ยนในตลาด แต่แนวคิดนี้เห็นว่า หากเกษตรกรเน้นการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพียงเพราะมีจุดมุ่งหมายจะนำไปขาย เพื่อเอาเงินไปซื้อข้าวปลาอาหาร ฯลฯ มาบริโภค ในไม่ช้าเกษตรกรจะเป็นหนี้เป็นสินหมดความเป็นตัวของตัวเอง และแม้แต่จะรักษาสถาบันครอบครัวของตัวเองเอาไว้มิให้แตกสลาย ก็ยากที่จะรักษาเอาไว้ได้ สาเหตุก็เป็นเพราะว่า ราคาปัจจัยการผลิต พืชผล และสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพของเกษตรกรถูกกำหนดจากกลไกราคาทั้งหมดและเป็นที่ยอมรับกันชัดเจนว่า ราคาของปัจจัยการผลิตมีแนวโน้มที่จะเพิ่มขึ้นเร็วกว่าราคาของพืชผลของเกษตรกรที่นำออกสู่ตลาด นอกจากนี้ เป็นเพราะว่าเกษตรกรก้าวเข้าสู่ขั้นตอนของการค้า การแลกเปลี่ยนในตลาด โดยที่ยังไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในเรื่องของปากท้อง ในทางตรงกันข้าม หากเกษตรกรสามารถทำการผลิตข้าวปลาอาหาร เอาไว้กินในครอบครัวได้อย่างเพียงพอแล้ว เกษตรกรจะเป็นฝ่ายกำหนดต่อตลาดว่าจะนำผลผลิตส่วนที่เหลือจากการบริโภคอะไรบ้าง และในจำนวนเท่าใดออกขายในตลาด ผลผลิตส่วนเกินทั้งหมดที่ออกสู่ตลาดคือ “กำไร” ของเกษตรกรเหล่านี้ โดยนัยนี้เกษตรกรจะกลายเป็น “ผู้กำหนด” หรือ “ตัวกระทำ” (actor) ต่อตลาด ไม่ใช่ตลาดเป็นตัวกำหนด หรือตัวกระทำต่อเกษตรกรดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง เป็นการปลดปล่อยทางจิตสำนึกและกระบวนทัศน์ พื้นวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาตนเอง ทั้งนี้เพื่อว่า “เมื่อสถานะแห่งชาติคือคนทั้งหมดได้เขยิบสูงขึ้นแล้ว ย่อมมีกำลังที่จะแข่งขันต่อสู้กับชาติอื่น ๆ ได้ในทุกวิถีอาชีพ” ดังที่เคยเป็นหลักอุดมการณ์และวิสัยทัศน์ของผู้นำไทยสมัยเกือบ 80 ปีมาแล้ว การยกเอาเรื่องของเกษตรกรชนบทขึ้นเป็นเป้าหมายหลัก ไม่ได้หมายความว่าความถึงการกลับไปสู่อดีตหรือหันหลังให้กับสังคมโลกภายนอก หากเป็นเพราะสัจธรรมความจริงที่ว่า เกษตรชนบทจะเป็นฐานอยู่ข้าวอยู่น้ำสำหรับชีวิตของประเทศ เป็นการกลับคืนสู่ฐานเศรษฐกิจที่แท้จริง เพื่อว่าสังคมไทยโดยรวมจะได้สามารถก้าวเดินต่อไปข้างหน้าด้วยพื้นฐานของการพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างเสมอมาเสมอไปประชาคมโลก

ดังนั้น กระบวนการพัฒนาตามหลักการเศรษฐกิจพอเพียงจึงมีฐานตั้งหลักที่เกษตรกรรวมพออยู่พอกิน พร้อมด้วยกระบวนการเรียนรู้ระดับขั้นสู่เกษตรกรมั่งคั่ง โดยนัยยะของหลักการเศรษฐกิจใหม่นี้ หน่วยพื้นฐานหลักก็คือไร่นาระดับครัวเรือน ซึ่งจะกระจายออกไปเป็นเครือข่ายกว้างขวางขึ้นตามลำดับ และบนพื้นฐานของเกษตรกรมั่งคั่งนี้เอง ที่ขีดความสามารถของระบบไร่นาครัวเรือน จะได้พัฒนาให้มีบทบาทหน้าที่รอบด้านขึ้น ว่ากันตั้งแต่

เรื่องการผลิตอาหารการกินอย่างยั่งยืน ความสัมพันธ์อันอบอุ่นมั่นคงภายในครอบครัว การสร้างเสริมคุณภาพชีวิตในระดับชุมชนและเครือข่าย รวมตลอดไปถึงระดับธุรกิจคือการผลิตเพื่อขาย และการสร้างงาน อย่างไรก็ตามเป้าหมายเบื้องต้นของเกษตรกรรมยั่งยืน หรือที่เรียกกันในชื่ออื่นอย่างเช่น เกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม หรือวนเกษตร แล้วแต่สภาพของพื้นที่อันหลากหลาย ก็คือ เป็นช่องทางส่งเสริมให้เกษตรกรรายย่อยเหล่านี้ได้สามารถพัฒนาตนเอง เป็นอิสระจากกลไกตลาดภายใต้อำนาจกำกับควบคุมจากพลังเศรษฐกิจภายนอก ดังคำพูดของผู้อาวุโสอีสานผู้หนึ่งคอยตอกย้ำอยู่เสมอว่า “ในประเพณีอีสาน คนเมื่อท้องอื่มนกก็ยอมมีศักดิ์ศรี”

โดยที่ความพอเพียงเป็นเรื่องขององค์รวม เป็นเรื่องดุลยภาพระหว่างร่างกาย จิตใจ สิ่งแวดล้อม สำหรับเรื่องของร่างกายและจิตใจ เป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ในขณะที่สิ่งแวดล้อมอาจจะเป็นบุคคลอื่น ๆ ธรรมชาติ สังคม การเมือง เป็นต้น เป็นปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของบุคคล และในการตัดสินใจทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นก็มิได้ขึ้นอยู่กับ การตัดสินใจที่มีเหตุผลทางเศรษฐกิจล้วน ๆ แต่ขึ้นอยู่กับปัจจัยสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย เช่น ค่านิยมของสังคมนั้น ๆ วัฒนธรรม ความสุขใจ เป็นต้น เศรษฐกิจพอเพียงมิใช่จุดหมายปลายทางของการพัฒนา แต่มีลำดับขั้นของการพัฒนาต่อไปอีก โดยพื้นฐานเบื้องต้นของ เศรษฐกิจพอเพียงจะเน้นในเรื่องของการพออยู่ พอกิน เพื่อให้คนสามารถอยู่ได้ พึ่งตนเองได้ การที่คนจะสามารถพึ่งตนเองได้ต้องมีคนที่ฝึกคิดแล้วจึงจะเป็นที่พึ่งได้ การฝึกฝน การเรียนรู้ การปฏิบัติ จึงเป็นสิ่งจำเป็น

ภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งเป็นองค์ความรู้เดิมที่ชาวบ้านใช้ในการดำรงความเป็นอยู่ของชุมชนมาได้จนถึงปัจจุบันอาจจะเหมาะสมสำหรับสังคมไทยในชนบทที่มีชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่เน้นการแข่งขัน ไม่ซับซ้อน แต่การพัฒนาในอนาคตซึ่งบีบให้เราต้องอยู่ในโลกของการแข่งขันมากขึ้น มีความซับซ้อนและยุ่งยากมากขึ้น จำเป็นต้องสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อเป็นฐานที่มั่นคงของการพัฒนาประเทศโดยต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพให้ดีที่สุด จำเป็นที่องค์ความรู้ใหม่กับองค์ความรู้เดิมจะต้องสอดประสานกันในกระบวนการพัฒนา และสิ่งที่จะเป็นตัวประสานในเรื่องดังกล่าวก็คือ การให้การศึกษ ฝึกอบรม ทั้งภายในและภายนอกระบบแก่ประชาชน และเมื่อคนสามารถพึ่งตนเองได้แล้วก็สามารถพัฒนาเป็นเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งมีเครือข่ายของชุมชนท้องถิ่น มีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้น และพัฒนาจนถึงลำดับขั้นของอุตสาหกรรมที่อิงเกษตรเพื่อการส่งออกต่างประเทศได้อีกด้วย การที่มีอำนาจต่อรองเพิ่มขึ้นก็หมายความว่ามีความอิสระภาพมากขึ้น อำนาจที่เพิ่มขึ้นมิได้มีเฉพาะทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ยังมีนัยยะทางการเมืองด้วย เพราะจริง ๆ แล้วกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเพียงกิจกรรมส่วนหนึ่งของมนุษย์ซึ่งจำเป็นต้องมีกิจกรรมทางการเมือง สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ ควบคู่กันไป มนุษย์ไม่ได้ต้องการเพียงแต่อาหารเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า ยา สินค้าและบริการที่จำเป็นต่าง ๆ เท่านั้น เรายังต้องการความรัก

ความอบอุ่น ความสัมพันธ์ที่ดีกับเพื่อนมนุษย์คนอื่น ๆ ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยภายในครอบครัวและประชาคมด้วย

ในสถานะที่เป็นเมืองพุทธศาสนา และเป็นสังคมฐานทรัพยากรธรรมชาติ สังคมไทยจึงถือได้ว่าอยู่ในฐานะโอกาสดีที่สุดสังคมหนึ่งที่จะควรจะไปในวิถีชีวิตอันสร้างสัจธรรมที่ยั่งยืนและเป็นอิสระได้อย่างเต็มภาคภูมิ ถ้าหากไม่ไปตกเป็นเหยื่อของทฤษฎีวิชาการอันแปลกปลอมและ แยกแยกเสีย ดังนั้น ภารกิจเบื้องต้นของหลักการเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ การฟื้นฟูบูรณะ คุณค่าและศักยภาพของชนบท อันเป็นฐานอยู่ช้ำอู่น้ำของประเทศ ที่พุดถึงการ “ฟื้นฟู” ก็ด้วย เหตุผลว่าชนบทไทยเราเป็นแหล่งทรัพยากร ไม่เฉพาะแต่ทางด้านธรรมชาติวัตถุเท่านั้น หากยังแฝงไว้ด้วยองค์ความรู้และภูมิปัญญาพร้อมด้วยศาสนธรรม ที่จะสนองตอบปัญหาความต้องการของเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะหลักการองค์รวมได้เป็นอย่างดี และที่จำเป็นคือ “บูรณะ” ก็เพราะฐานกำลังของชนบทไทยได้ถูกบั่นทอนทำลายจากผลการพัฒนาที่ผิดทิศผิดทางตลอด 40 ปีที่ผ่านมา และต้องตกอยู่ในสภาพทรุดโทรมทั้งในด้านทรัพยากรธรรมชาติและองค์ความรู้ ถึงแม้จะคงมีหลงเหลืออยู่บ้าง แต่ผู้คนส่วนใหญ่ที่เดิยวตกอยู่ในสภาพสูญเสียความเชื่อมั่นที่จะพึ่งและพัฒนาตนเองอันเป็นคตินิยมในพุทธศาสนา (เสนห์ จามริก, 2541: 22) การฟื้นฟูด้วยแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงน่าจะเป็นสิ่งที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนของสังคมไทยซึ่งสถาบันศาสนายังมีบทบาทอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน และขณะนี้สังคมไทยกำลังอยู่ในช่วงสมัยของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งเน้น “คน” เป็นตัวตั้งของการพัฒนา มีระบุชัดเจนว่า “การพัฒนาในอนาคตจะเน้นที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในภูมิภาคและชนบท ให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคงเป็นตัวนำ และเป็นฐานในการยกระดับ คุณภาพชีวิตในอนาคต”

การฟื้นฟูระบบชุมชนหมู่บ้านนี้ มิได้มีความหมายถึงการฟื้นฟูรูปแบบการดำเนินชีวิต และการทำกิจกรรมของชาวบ้านไทย ให้กลับเป็นเหมือนกับสมัยก่อนแต่อย่างใด เพราะ รูปแบบและกิจกรรมต่าง ๆ เป็นเพียงการแสดงออกที่เป็นรูปแบบของระบบชุมชนหมู่บ้านในลักษณะหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับบริบททางสังคมในยุคสมัยหนึ่ง ๆ เท่านั้น เมื่อบริบททางสังคมเปลี่ยนไป การแสดงออกที่เคยเหมาะสม ก็อาจไม่เหมาะสมอีกต่อไปก็ได้ การฟื้นฟูระบบชุมชนหมู่บ้าน จึงหมายความว่าถึงการฟื้นฟูแก่นสารของระบบชุมชนหมู่บ้าน โดยที่การแสดงออกอาจจะเปลี่ยนไปให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพการณ์ใหม่ที่หมู่บ้านต้องเผชิญในโลกแห่งความเป็นจริง กระบวนการฟื้นฟูระบบชุมชนหมู่บ้านนี้ จึงต้องวางพื้นฐานอยู่บนโลกทัศน์สามเรื่อง ภายใต้กรอบวิธีคิดแบบเป็นองค์รวม อันเป็นแก่นสารของระบบชุมชนหมู่บ้านอย่างแท้จริง โลกทัศน์เรื่องแรก คือ ความสอดคล้องกับธรรมชาติ แม้สภาพทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้หมู่บ้านมีฐานเศรษฐกิจหนุนรับอยู่อย่างมั่นคง แต่การที่ทรัพยากรเหล่านั้นยังคงอยู่คู่กับชุมชนหมู่บ้านมาได้เป็นระยะเวลาช้านาน ย่อมเกี่ยวข้องกับความสามารถในการดูแลรักษาของชุมชนอย่างแนบเนียน โลก

ทัศน์เรื่องความสอดคล้องกับธรรมชาติมีบทบาทสำคัญ ทั้งต่อทิศทางการพัฒนาพลังการผลิต ต่อระบบความคิดความเชื่อ และแบบแผนการใช้ชีวิตของคนในชุมชน ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ได้เข้ามาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตของชาวบ้านไปจากเดิม วัฒนธรรมบริโภคนิยมเริ่มเบียดเบียนแบบแผนการใช้ชีวิตของชาวบ้าน จากความสอดคล้องกับธรรมชาติเข้าหาความต้องการเทียมอันไม่มีที่สิ้นสุดซึ่งถูกผลิตขึ้นมาจากระบบอุดมการณ์แบบทุนนิยม การแสวงหาทางออกสำหรับหมู่บ้านจึงต้องวางพื้นฐานอยู่บนความสอดคล้องกับธรรมชาติ ตั้งแต่ในการผลิตไปจนถึงการบริโภคเป็นสำคัญ โลกทัศน์เรื่องที่สอง คือ ชีวิตชุมชน พื้นฐานของปรัชญาชีวิตชุมชนก็คือ ทุกคนร่วมมือกันเพื่อความอยู่รอดของทุกคนร่วมกัน ชีวิตของชุมชนคือชีวิตของตัวเอง เราไม่สามารถอยู่รอดได้ถ้าชุมชนล่มสลายไป ชุมชนจึงมีความสำคัญ ไม่ใช่ในระดับรูปแบบ แต่เป็นระดับโลกทัศน์ รูปแบบเดิมอาจใช้ไม่ได้อีกต่อไป จำเป็นต้องมีรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมกับสังคมแบบใหม่เข้ามาทดแทนความเป็นชุมชนกินความตั้งแต่ระดับภายในหมู่บ้าน ไปจนถึงระดับระหว่างหมู่บ้านเป็นเครือข่ายอย่างไรก็ดี กระบวนการฟื้นฟูนี้ต้องเกิดขึ้นด้วยความตระหนักว่า ชุมชนคือชีวิตของชาวบ้าน ชุมชนไม่ใช่องค์กรที่เป็นทางการ ไม่ใช่บริษัท แต่เป็นความสำนึกร่วมกันของคนในชุมชนเอง โลกทัศน์เรื่องที่สาม คือ การต่อสู้กับความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียม โลกทัศน์เรื่องนี้ปรับปรุงจากการต่อสู้กับรัฐ ซึ่งเป็นโลกทัศน์ดั้งเดิมของหมู่บ้านในสมัยรัฐศักดินา ในปัจจุบันไม่เพียงแต่รัฐเท่านั้นที่เกี่ยวข้องกับชีวิตชาวบ้าน ทุนก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญเช่นกัน อย่างไรก็ตาม ในภาวะปัจจุบันที่โลกเชื่อมถึงกันอย่างแน่นหนานี้ การปฏิเสธรัฐและทุนเป็นไปไม่ได้เลยในโลกแห่งความเป็นจริง หมู่บ้านจึงต้องอยู่ร่วมกับรัฐและทุน ภายใต้กรอบวิถีคิดของรัฐกับทุนที่มุ่งขูดรีด หมู่บ้านนี้ หมู่บ้านยังคงต้องต่อสู้อยู่ แต่เป็นการต่อสู้กับความสัมพันธ์แบบไม่เท่าเทียม ที่รัฐกับทุนพยายามหยิบยื่นและยึดเย็ดให้กับหมู่บ้านอยู่ตลอดเวลา (ภาคพัฒนา ทิพยประไพ, 2540: 121-122)

ในวิถีทางการพัฒนาของสังคมไทย เราจะพบว่าการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่าง ตนเอง สังคม และธรรมชาตินั้น จะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัย ซึ่งในเรื่องนี้ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ (2544) ได้กล่าวว่า พัฒนาการของความรู้และความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ในสังคมไทย อาจจะแบ่งได้เป็นสามช่วงเวลาด้วยกัน ช่วงแรก เป็นช่วงก่อนที่จะรับความคิดเชิงประจักษ์ที่มาจากอิทธิพลของคนผิวขาว เป็นการอธิบายธรรมชาติที่สัมพันธ์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่ว่าจะในระดับของการอธิบายจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ หรือในระดับท้องถิ่นที่ธรรมชาติทุกหนแห่งมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีปกปักรักษาอยู่ ด้วยความเข้าใจ “ธรรมชาติ” เช่นนี้ ทำให้สังคมไทยอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างพึ่งพาอาศัยกัน ไม่เบียดเบียนกันมานาน พร้อมกับได้สั่งสมความรู้มากมายจากการอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ไม่ว่าจะจะเป็นความรู้สมุนไพรมาจนถึงความรู้ในการสร้างบ้านเรือนที่จะต้องเป็นบ้านใต้ถุนสูงเพื่อหนีน้ำในหน้าน้ำหลาก ช่วงที่สอง การรับรู้และความเข้าใจ “ธรรมชาติ” เปลี่ยนมาเน้นลักษณะทางกายภาพของธรรมชาติ เป็นมารับรู้และให้ความ

หมายบนพื้นฐานของความคิดแบบประจักษ์นิยม ซึ่งเกิดขึ้นราวรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และยังคงเป็นรากฐานให้แก่การรับรู้และให้ความหมายแก่ “ธรรมชาติ” สืบมาจนถึงปัจจุบัน แต่ในความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ช่วงที่สองนี้ เรายังไม่ได้เข้าไปขุดรื้อและตัดแปลง “ธรรมชาติ” มากนัก ช่วงที่สามนับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2500 เป็นต้นมา มีการสร้างความรู้และความเข้าใจ “ธรรมชาติ” โดยเน้นว่าลักษณะทางกายภาพนั้นมีค่าในทางเศรษฐกิจในฐานะทรัพยากรธรรมชาติที่คนในสังคมไทยควรสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ความรู้และความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ในช่วงที่สามนี้เอง เปิดทางให้สังคมไทยเข้าไปตัดแปลงสรรพสิ่งรอบตัวเราเพียงเพื่อนำเอาคุณลักษณะบางส่วนของ “ธรรมชาติ” นั้นมารับใช้เรา เช่น การสร้างถนนก็ใช้เพียงความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับความหนาแน่นของพื้นดินเพื่อจะสร้างถนนให้คงทนมากที่สุดเท่านั้น แต่ปราศจากความรู้เกี่ยวกับภูมินิเวศของพื้นที่ทั้งหมดที่ถนนตัดผ่าน.....สังคมไทยจะเผชิญหน้ากับภาวะความแปรปรวนกับธรรมชาติอย่างมีพลังมากขึ้นก็ต่อเมื่อสามารถสลัดให้หลุดจากความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ในฐานะที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ และต้องสร้างความรู้และความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ที่เน้นว่ามนุษย์กับธรรมชาติ นั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ มนุษย์ไม่ควรที่จะรุกรานและทำร้ายธรรมชาติ มนุษย์ควรจะอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืนมากกว่าที่จะพยายามเอาชนะธรรมชาติ และต้องสร้างความรู้และความเข้าใจ “ธรรมชาติ” ในความหมายของระบบนิเวศวิทยาที่ทุกส่วนของ “ธรรมชาติ” นั้น มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น

จากการศึกษาของ ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541: 170-171) ในเรื่อง “หนึ่งคร้วเรือนสองวิถีการผลิต” พบว่า เศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจแนววิถีชีวิตเป็นแนวทางของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของการสร้างดุลยภาพ 3 ประการคือ ดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งจะต้องหาจุดพอดีจากการใช้ประโยชน์จาก ธรรมชาติพร้อม ๆ กับการดูแลและอนุรักษ์ธรรมชาติ ดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์และมนุษย์ (หรือกับสังคม) คือ การพึ่งพาอาศัยและไม่เบียดเบียนกัน และ ดุลยภาพระหว่างความสัมพันธ์ของกายกับจิต หมายถึง ความพอดีระหว่างความพึงพอใจกับคุณภาพชีวิตโดยเป็นการบริโภคอย่างมีขอบเขตและเหตุผลซึ่งจะเกิดขึ้นได้โดยการควบคุมตัณหาของ ตนเองให้อยู่ในวงจำกัด ไม่ให้ไปเบียดเบียนผู้อื่นและเบียดเบียนธรรมชาติ ดุลยภาพระหว่างกายกับจิตนี้เป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จะทำให้เกิดดุลยภาพด้านอื่น ๆ ซึ่งจะเป็นไปโดยธรรมชาติไม่ต้องอาศัยกฎหมายหรือเครื่องมือทางการเมืองการปกครองมาควบคุมหรือบังคับ

ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐกิจชุมชนนี้ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544: 35-37) ได้แสดงความคิดเห็นว่า เศรษฐกิจชุมชนเป็นเศรษฐกิจของชาวไทยเราเองแท้ ๆ เป็นภาพที่ซ้อนอยู่ข้างล่างของภาพความเจริญรุ่งเรืองข้างบน ซึ่งเป็นความเจริญของคนอื่น ถ้านับจำนวนผู้คนที่ทำงาน คนที่ทำงานเป็นแรงงานรับจ้างทั้งในเมืองและในชนบท ที่อยู่ในสาขาทุนนิยม คือสาขาที่

แรงงานเป็นสินค้าในตลาด มีคนทำงานในสาขานี้เพียง 25% ของกำลังแรงงานทั้งหมด สาขาเศรษฐกิจครอบครัว สาขาที่ครอบครัวเป็นหน่วยการผลิต สาขาที่ใช้แรงงานของสมาชิกในครัวเรือน มีคนทำงานในสาขานี้ถึง 75% ของกำลังแรงงาน สาขานี้คือเศรษฐกิจชุมชน คิดในแง่จำนวนคน ใหญ่กว่าสาขาเศรษฐกิจทุนนิยม แต่เราคิดเป็นเงินเป็นทองกันมากเกินไป เราจึงไปเห็นอีกสาขาหนึ่งเป็นสาขาใหญ่ ทำให้เกิดปัญหาว่า เศรษฐศาสตร์ไม่ใช่เศรษฐศาสตร์ของผู้คนทั้งหลาย เป็นวิชาของทุนหรือของรัฐ แล้วเรามักจะเรียกสาขาที่อยู่ข้างนอกว่าเศรษฐกิจนอกระบบ ซึ่งเห็นชัด ๆ ว่าเป็นการมองแบบลำเอียง มองจากระบบทุนเข้ามา จึงเห็นว่าเป็นนอกระบบ ความจริงเป็นอีกระบบต่างหาก มีวิถีชีวิตของเขาและมีกลไกการผลิตซ้ำของตัวเอง

อีกเหตุผลหนึ่งนอกเหนือจากที่ว่าเป็นเศรษฐกิจของชาวบ้าน ผู้คนชาวไทยแท้ ๆ คือชุมชนยังมีมิติอื่น ๆ นอกจากมิติเศรษฐกิจ เวลาเราคิดถึงชุมชนเราต้องคิดแบบองค์รวม ถ้าเป็นเศรษฐศาสตร์แบบเศรษฐกิจทุนนิยมจะไม่ค่อยคิดแบบองค์รวมเท่าไร จะคิดเป็นเรื่องกำไร อย่างที่เราเรียนกันมาในวิชาเศรษฐศาสตร์ว่า profit maximization กำไรเป็นหลัก แต่ที่จริงแล้วเราต้องคิดควบคู่ไปกับอย่างอื่น สิทธิประโยชน์ของประเทศชาติไม่ใช่เงินทองเท่านั้น แต่คือ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ความสงบสุข ชีวิตและจิตใจที่งดงาม ประเทศไทยเราโชคดีที่ว่าในด้านนี้เรามีมาอย่างดีมาก และมีมาช้านานและติดต่อกันยืดยาว แต่เราได้ละเลยส่วนนี้ไป หันไปเน้นทางด้านระบบทุนมากเกินไป ถ้าเราหันกลับมามองเศรษฐกิจชุมชน ให้ความสำคัญที่ทัดเทียม มีพอมมีพอกิน ในขณะเดียวกันมีด้านอื่น ๆ ที่มีคุณค่าด้วย คุณค่าไม่เหมือนกับกำไรหรือราคา คุณค่ากับกำไรคนละอย่างกัน เราต้องให้ความสำคัญกับคุณค่า คุณหมอบริเวสเป็นผู้เสนอแนวคิดเศรษฐศาสตร์วัฒนธรรม คือเศรษฐศาสตร์ที่ไปด้วยกันกับชีวิตจิตใจ คุณค่าและปัญญา เศรษฐกิจชุมชนเป็นเศรษฐศาสตร์บนหลักการนี้ คือเป็นเศรษฐศาสตร์บนรากฐานทางวัฒนธรรม หรือรากฐานของท้องถิ่น เป็นเศรษฐศาสตร์ของผู้คนธรรมดา

นอกจากนี้เศรษฐกิจชุมชนยังเป็นเศรษฐกิจที่กระจาย ไม่กระจุกตัวเหมือนเศรษฐกิจรัฐหรือเศรษฐกิจทุน เราพูดถึงปัญหาว่า ทำไมความเจริญกระจุกอยู่ที่เดียว อันนั้นเป็นเศรษฐกิจอีกแบบหนึ่ง ถ้าเป็นเศรษฐกิจชุมชน ความเจริญจะกระจาย การติดต่อจะเป็นตามแนวนอน เป็นระบบตลาดแบบที่เราปรารถนา ไม่มีการผูกขาด เป็นจริงได้มากกว่า ในเศรษฐกิจแบบชุมชน นอกจากการติดต่อกันแบบค้าขายโดยทางตลาด ท้องถิ่นอาจช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็น เครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกันแทนแข่งขัน เศรษฐกิจชุมชนเป็นเศรษฐกิจแบบแนวนอนหรือแบบกระจาย เป็นเศรษฐกิจที่ความเจริญกระจายอยู่ทั่วประเทศ

เมื่อเราพิจารณาทฤษฎีสังคมศาสตร์ เราควรคำนึงด้วยถึงสภาพแวดล้อมทาง ประวัติศาสตร์ที่ทฤษฎีได้ก่อกำเนิดขึ้นมา ทฤษฎี neo-classic ซึ่งเป็นทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ที่เราเน้นกัน

เกิดในโลกตะวันตกสมัยที่เน้นแนวคิดแบบปัจเจกชนนิยม (individualism) เน้นการ แข่งขัน เป็น ยุคที่เป็นบรรยากาศของการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยและมีการขยายตัวทางการค้า ซึ่งต้องการเสรี ภาพ แต่หลังจากนั้นเศรษฐกิจในโลกตะวันตกได้พัฒนาเป็นระบบทุนนิยม และ ต่อมาเมื่อขยาย ออกไปทั่วโลกก็กลายเป็นระบบจักรวรรดินิยม นี่คือความเป็นจริง คือประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจกับทฤษฎีเศรษฐศาสตร์นั้นไม่เหมือนกัน สิ่งที่เกิดขึ้นจริงคือระบบทุนนิยม ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยใหม่คือประวัติศาสตร์ของระบบทุนนิยม แต่ระบบทุนนิยมอ้างเพื่อ ความชอบธรรมว่าตัวเองเป็นระบบเสรีนิยม แต่แท้ที่จริงตลาดเสรีแข่งขันสมบูรณ์นั้นแทบจะไม่มี ความเป็นจริงของระบบทุนคือระบบผูกขาด ผู้ที่ได้ประโยชน์คือผู้ผูกขาด คือนายทุนทั้งหลาย

จากบทความของกุลลดา เกษบุญชู ในเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียงที่เจริญผล” คอลัมน์ “จุดประกาย” ในกรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันพุธที่ 7 พฤศจิกายน 2544 กุลลดาได้นำเสนอทัศนคติภาพ เศรษฐกิจของโลกสมัยใหม่ของแฟรนทอนด์ โบรเดล นักวิชาการชาวฝรั่งเศสผู้ซึ่งอุทิศเวลาเกือบ 30 ปี ศึกษาวิวัฒนาการของระบบทุนนิยมในยุโรปตั้งแต่ศตวรรษที่ 15-18 เป็นหนังสือเล่มหนาถึง 3 เล่ม มิติทางประวัติศาสตร์ได้ช่วยให้โบรเดลมองระบบทุนนิยมในช่วงทศวรรษที่ 1980 ซึ่งเป็นเวลาที่เขา เขียนบทสรุปหนังสือของเขาว่ามีลักษณะของระบบเศรษฐกิจ 3 ระบบซ้อนกันอยู่ คือ ถ้าเรามอง โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจในรูปพีระมิด ที่จุดส่วนบนสุดเราจะพบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ซึ่งโบร เดลได้จำกัดความเป็นธุรกิจที่ใช้ทุนขนาดใหญ่มุ่งที่จะให้ได้กำไรสูงสุด และมีการนำเอากำไร กลับมาลงทุนเพิ่มเติม คำจำกัดความดังกล่าวนี้แต่เดิมอาจจะขัดต่อความเข้าใจทั่ว ๆ ไปในช่วงทศ วรรษที่ 1980 ที่มองว่าพื้นฐานของเศรษฐกิจทุนนิยมคือการแข่งขันโดยเสรี แต่ในปัจจุบันก็เป็น ที่ประจักษ์กันแล้วว่าระบบทุนนิยมเป็นระบบที่มีการผูกขาด โบรเดลได้ชี้ให้เห็นว่าธุรกิจแบบทุนนิยม เช่น การธนาคาร หรืออุตสาหกรรมรถยนต์ มีผู้ประกอบการเพียงไม่กี่รายคุมตลาดทั้งหมด ณ ที่นี้ กฎของตลาดคือ อุปทาน และอุปสงค์ ไม่สามารถทำหน้าที่ได้ เป็นเรื่องของการผูกขาด ภาพที่ดู เหมือนการแข่งขันที่จริงคือข้อตกลงส่วนแบ่งการตลาดของผู้ประกอบการรายใหญ่ ส่วนที่สองของ โครงสร้างพีระมิด คือบริเวณที่ โบรเดลเรียกว่า เศรษฐกิจการตลาด เป็นธุรกิจที่อาจจะมียุทธศาสตร์ เล็ก หรือใหญ่ก็ได้ แต่ที่สำคัญคือจะต้องมีความเป็นเอกเทศไม่เป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมและ สามารถอยู่ได้ด้วยตนเอง นี่คือนิยามบริเวณที่กฎแห่งอุปทาน และอุปสงค์ทำงานได้อย่างเต็มที่ และเป็นบ่อเกิดของการ สร้างสรรค์และความคิดริเริ่ม ดังเช่นกรณีของ KFC ก็เริ่มมาจากธุรกิจ ครอบครั้ว ซึ่งในที่สุดก็ได้ขายให้แก่นักลงทุนรายใหญ่ไป ธุรกิจโซวห่วยก็คือรูปแบบหลักที่โบรเดล เรียกว่าเศรษฐกิจการตลาด ซึ่งในปัจจุบันกำลังถูกรุกรานโดยเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่ส่วนล่าง ของรูปพีระมิด มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกประเภทหนึ่งที่ประมาณกันว่าเป็นถึง 40 % ของกิจกรรม ทางเศรษฐกิจทั้งหมดในประเทศพัฒนาแล้ว เป็นกิจกรรมที่อยู่นอกการควบคุมของรัฐและตลาด มี ตั้งแต่การค้าแบบแลกเปลี่ยน การลักลอบทำการค้าที่ผิดกฎหมาย หวยเถื่อน การหลอกลวงพิเศษ

และพ่อค้าหาบเร่แผงลอย นี่คือบริเวณของเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจยังชีพ ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนเอกลักษณ์ของสังคม เนื่องจากเป็นรากเหง้าของวิถีชีวิตแบบไทย ซึ่งในสังคมไทยแสดงถึงพลังแห่งชีวิตของคนที่อยู่ส่วนล่างของสังคม

1.3.2 เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์หรืออยู่เหนือเศรษฐศาสตร์

อภิชาติ พันธุเสน (2542: 9-14) ได้รวบรวมความคิดเห็นของนักเศรษฐศาสตร์ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้ข้อมูลจากการถอดแบบบันทึกเสียงการประชุมโต๊ะกลมของนักเศรษฐศาสตร์สองครั้ง (ครั้งแรกเมื่อวันที่ 26 สิงหาคม 2542 และครั้งที่สองเมื่อวันที่ 16 กันยายน 2542) โดยสามารถจำแนกความคิดเห็นในเรื่องนี้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. **กลุ่มที่อธิบายว่าเศรษฐกิจพอเพียง เป็นความคิดที่เหนือแนวคิด เศรษฐศาสตร์** มีความเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียงหมายถึงการลดความอยากลงมาสู่ระดับที่ ฟังตนเองได้ เป็นสิ่งเดียวกับภูมิปัญญาไทย และเป็นการประยุกต์ศาสนาเข้ามาในระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องจิตวิญญาณของคนในประเทศกับเรื่องภูมิปัญญาของคนในประเทศ เป็นทุนทางสังคมของประเทศ ซึ่งจะต้องรู้จักใช้เพราะมีผลสำคัญต่อพื้นฐานและทิศทางการพัฒนาประเทศ เป็นทิศทางที่ใช้หลักพุทธศาสนามาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศนั่นคือ การเน้นการ ฟังตนเอง ด้วยการลดความอยากมาสู่ในระดับที่ฟังตนเองได้ ตรงนั้นเรียกว่าพอดี เป็นความ แข็งแรงเพราะไม่ต้องฟังผู้อื่น และจะเริ่มรู้สึกว่ามีเหลือ คือเหลือเวลา เหลือความรู้ เหลือปัญญา เหลือความเมตตา เหลือความเอื้อเฟื้อ เหลือทุน เมื่อพบว่าเหลือก็จะเริ่มมีความสามารถในการให้ และเมื่อสามารถให้ได้ก็จะพบความสุข

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจที่เน้นการฟังตนเอง เป็นเรื่องของเศรษฐกิจชุมชน เป็นเรื่องของเศรษฐกิจของคนส่วนใหญ่ในประเทศ ซึ่งอยู่แบบชุมชน ไม่ได้อยู่แบบปัจเจกชน ทั้งนี้เพราะความสัมพันธ์ของปัจเจกชนนั้นมีได้มีเฉพาะมิติที่เป็นความสัมพันธ์กับตลาดเท่านั้น แต่มีความสัมพันธ์ต่อครอบครัวและชุมชนในมิติอื่นๆ ที่การวิเคราะห์จากเศรษฐกิจระบบตลาดแต่เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ เพราะในสังคมไทยชุมชนสามารถฟังตนเองได้ อันเป็นพื้นฐานของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของไทยมาช้านาน เป็นรากฐานของชีวิตและสังคมของประเทศชาติ ดังนั้นถ้าจะทำความเข้าใจกับเศรษฐกิจพอเพียง นักเศรษฐศาสตร์จะต้องหันเหความสนใจจากระบบทุนและการศึกษาทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ในบริบทของตะวันตกซึ่งเน้นปัจเจกชน มาสนใจระบบเศรษฐกิจซึ่งเป็นแบบชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานระบบเศรษฐกิจของไทย

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเรื่องของความพอดี ซึ่งเป็นเรื่องของแนวคิดและปรัชญาที่อยู่เหนือวิชาเศรษฐศาสตร์ เพราะโยงไปถึงศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งศาสนาพุทธ อย่างที่ E.F.Schumacher เขียนในหนังสือที่ชื่อว่า Small is Beautiful หรือพุทธเศรษฐศาสตร์ เพราะใน

ทางเศรษฐศาสตร์มักจะเน้นให้ได้มากที่สุด (maximization) เหมือนขยายความต้องการไม่มีที่สิ้นสุด นี่คือนิวทอนทางเศรษฐศาสตร์ซึ่งไม่มีความพอดี เศรษฐกิจพอเพียงจึงไม่น่ามีความหมายเหมือนจุดดุลยภาพ (equilibrium) ในวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในแง่ที่ในทางเศรษฐศาสตร์จะมีปัญหาเรื่องความต้องการที่ไม่สิ้นสุด ทำอย่างไรเราจึงจะทำให้คนมีเหตุผลในลักษณะที่มีความพอดี แต่ก็เชื่อว่ามาตรการทางเศรษฐศาสตร์และนโยบายทางเศรษฐศาสตร์สามารถควบคุมความโลภและกิเลสของคนได้

แต่ถ้าหากจะโยงเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่สิ่งที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคุ้นเคย เป้าหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ (economic security) เศรษฐกิจพอเพียงนั้นน่าจะนำไปสู่เป้าหมายของการสร้างความมั่นคงในทางเศรษฐกิจเหมือนเช่นในกรณีของเศรษฐกิจการเกษตรที่ประเทศส่วนมากเน้นความมั่นคงทางอาหาร ถึงแม้ว่าจะมีต้นทุนในการผลิตสูง เพื่อรักษาการจ้างงาน และภาคเกษตรของตนเอาไว้ เพราะในบางครั้งเมื่อมีเหตุการณ์ไม่ปกติ เช่น สงคราม หรือเกิดภาวะขาดแคลนทั่วโลก ถึงแม้จะมีเงินก็หาซื้ออาหารไม่ได้ ดังนั้นการสร้างความมั่นคงทางอาหาร หรือในกรณีเศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นการสร้างความมั่นคงให้เป็นระบบเศรษฐกิจในระดับหนึ่ง จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีความจำเป็นจะต้องทำให้เกิดมีขึ้นเป็นสำคัญ เพื่อช่วยลดความเสี่ยงหรือความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในระยะยาว

2. กลุ่มที่มีความคิดตรงกลาง มีความเห็นว่าเศรษฐกิจพอเพียง มีองค์ประกอบที่สำคัญสามส่วน คือ ความพอดี ความเสี่ยง และการพึ่งตนเอง โดยที่องค์ประกอบทั้งหมดเกี่ยวข้องกันทั้งสามส่วน จะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไม่ได้ ความพอดีที่กล่าวถึงนี้อาจจะใกล้เคียงกับความหมายดุลยภาพ (equilibrium) ในทางเศรษฐศาสตร์ได้เน้นดุลยภาพที่มีความเป็นพลวัต คือ มีการปรับตัวตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และความเหมาะสมของแต่ละบุคคลหรือกลุ่มของบุคคล ในส่วนที่เกี่ยวกับความเสี่ยง คือการสร้างภูมิคุ้มกันหรือการลดความเสี่ยง คือให้ปลอดภัยจากความแปรผันมากที่สุด มีลักษณะที่ยั่งยืน (sustainability) ซึ่งขึ้นอยู่กับว่าจะต้องการความปลอดภัยมากน้อยเพียงใด ดังนั้นความพอดีในอีกความหมายหนึ่งก็คือ การกระจายไม่ให้เกิดความเสี่ยง โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเสี่ยงที่ไม่สามารถควบคุมได้ ดังนั้นการลดความเสี่ยงประเภทดังกล่าวจึงต้องพยายามกระจายความเสี่ยงหรือสร้างภูมิคุ้มกัน และอีกวิธีหนึ่งที่จะลดความเสี่ยงก็คือ การพึ่งตนเอง ก็คือพยายามเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมปัจจัยที่ก่อให้เกิดความไม่แน่นอนต่างๆ ในส่วนที่แต่ละคนสามารถควบคุมได้ด้วยตนเองให้มากที่สุด เพราะถ้าหากยังสามารถพึ่งตนเองได้มากเท่าใดปัจจัยที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของตนเองยิ่งลดลงซึ่งจะมีผลทำให้ความเสี่ยงลดลงด้วย ส่วนองค์ประกอบของการพึ่งตนเองนั้น ประกอบด้วย สติ ความรู้ และความเพียร องค์ประกอบเหล่านี้จะช่วยลดความเสี่ยงได้มาก แต่การพึ่งตนเองไม่ได้หมายความว่าไม่ควรจะพึ่งคนอื่น แต่ควรจะมีการพึ่งพากันในชุมชนซึ่งช่วยให้สร้างพลังและที่ที่ต้องการ

หลักเสี่ยงคือการเอาเปรียบ ดังนั้นสิ่งที่กำกับความพอดี คือ ความเสี่ยง และสิ่งที่กำกับความเสี่ยงคือการพึ่งตนเอง

อีกทัศนะหนึ่งเห็นว่า ความพอเพียง มีความหมายใกล้เคียงกับความยั่งยืน (sustainability) มาก สิ่งที่ต่างกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็คือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก สมมติให้ทุกคนมีเหตุมีผลและแต่ละคนจะมีเป้าประสงค์ (objective) และฟังก์ชันของอรรถประโยชน์ (utility function) แต่เมื่อเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจทำให้จะต้องสร้างคำถามกับเป้าประสงค์ ดังกล่าว เพราะก่อนภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ คนไทยเป็นจำนวนมากมีพฤติกรรมที่ชอบจะเสี่ยง (risk lover) สูงซึ่งมีสาเหตุจากนโยบายรัฐบาลที่ประกันความเสี่ยง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักในเรื่องนี้ จึงเน้นให้แต่ละคนพยายามที่จะลดความเสี่ยง ขณะเดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นบางครั้งผู้ที่ตัดสินใจเสี่ยงนั้นมิได้มีผลกระทบต่อตัวเองหรือถึงมีก็อาจจะน้อย แต่กลับไปสร้างผลกระทบต่อให้กับผู้คนเป็นจำนวนมาก ดังนั้นคำถามที่ควรจะมีคำตอบที่ชัดเจนคือจะต้องทำ อะไรที่จะให้การตัดสินใจเสี่ยงของบุคคลผู้นั้น โดยที่ตัวเขาเองจะต้องได้รับผลสะท้อนจาก ต้นทุนทางสังคมด้วย ในส่วนที่เกี่ยวกับความยั่งยืนมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ คุณภาพของระบบนิเวศ และการกระจายความเสี่ยง ลดการพึ่งพิงรายได้ที่เป็นตัวเงิน เนื่องจากมีต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (transaction cost) สูงเกินไป ซึ่งไม่ขัดแย้งกับเหตุผลในทางเศรษฐศาสตร์ ถ้านำเอาต้นทุนในการแลกเปลี่ยนเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย อย่างไรก็ตามข้อเสนองานของพระองค์มีกลุ่มคนหรือพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายแน่นอน มิใช่เป็นข้อเสนอที่ควรจะนำไปปฏิบัติทั่วประเทศ

อีกทัศนะหนึ่งของแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มนี้ก็คือ ความพยายามที่จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพโดยรวมดีที่สุด (optimal global efficiency) เพราะถ้าหากพิจารณาเฉพาะเศรษฐกิจในระบบตลาดแต่เพียงอย่างเดียว และเน้นประสิทธิภาพของระบบตลาด (market efficiency) นั้นก็อาจจะเห็นจุดเน้นได้ แต่ข้อเท็จจริงก็คือระบบตลาดนั้นมีต้นทุนเช่นกันนั่นคือ ต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (transaction cost) นอกจากนั้นสนามแข่งขันอาจไม่เหมาะสมหรือไม่ได้ระดับสำหรับทุกคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีอำนาจในการต่อรองต่ำ ซึ่งจะทำให้ ต้นทุนการแลกเปลี่ยนของบุคคลเหล่านี้สูงเกินไป ดังนั้นในส่วนที่ไม่สามารถพึ่งประสิทธิภาพของระบบตลาดได้หรือไม่สามารถพึ่งเศรษฐกิจระบบตลาด (trade economy) ทางเลือกจึงต้องเป็นเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง

3. กลุ่มที่อธิบายว่าสอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เห็นว่าเศรษฐกิจ พอเพียงก็คือ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้ข้อจำกัดของรายได้ (budget constraint) อีกแนวคิดหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียงนั่นคือ แนวทางในการบริหารความเสี่ยง (risk management) โดยมีการกระจายความเสี่ยงอย่างสมดุล ทั้งนี้เพราะจะต้องคำนึงถึงการ แลกเปลี่ยนกับประ

สิทธิภาพ นั่นก็คือ ถ้าหากไม่พึ่งภายนอกมากนักก็สามารถลดความเสี่ยงได้มาก แต่ก็เสียโอกาสที่จะได้รับผลประโยชน์ในแง่ของประสิทธิภาพที่ได้รับเพิ่มขึ้น จากการทำแต่ละฝ่ายเน้นความชำนาญเฉพาะอย่างแล้วนำมาแลกเปลี่ยนกัน หรืออาจจะเปรียบเทียบระหว่างการบริหารและการลงทุน การที่เกิดมีรายได้แล้วเอาไปบริโภค ความเสี่ยงก็จะมีและทรัพย์สินก็จะไม่ออกเงย แต่ถ้าหากต้องการให้ทรัพย์สินออกเงยด้วยการไปลงทุน ความเสี่ยงก็ย่อมตามมา นอกจากนั้นการไม่ติดต่อกับต่างชาติก็ได้หมายความว่าไม่มีความเสี่ยงเกิดขึ้น เพราะการค้าขายเปิดโอกาสให้มีทางเลือกมากขึ้นและสามารถลดความเสี่ยงลงได้เช่นกัน ถ้าหากการพึ่งตนเองมีความหมายในแง่ความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยงต่างๆได้ ถึงแม้จะติดต่อกับต่างชาติกับต่างประเทศ หรือใช้เทคโนโลยีจากต่างประเทศ ก็ขึ้นอยู่กับว่าสามารถควบคุมกลไกที่ทำงานของตลาดหรือเทคโนโลยีเหล่านั้นได้มากน้อยเพียงใด ดังนั้น การค้ากับต่างประเทศหรือการใช้เทคโนโลยีจากต่างประเทศไม่ได้หมายถึงการสูญเสียการควบคุมโดยอัตโนมัติ หากแต่ขึ้นอยู่กับกฎกติกาที่ตกลงกันไว้

อีกทัศนะหนึ่งชี้ให้เห็นว่า เศรษฐศาสตร์เป็นศาสตร์ที่เน้นให้เปิดทางเลือกคือเลือกจะทำอะไรได้ดีที่สุดในภาพรวม ไม่จำเป็นต้องทำเองทั้งหมด ดังนั้นสิ่งที่ต้องหลีกเลี่ยงโดยไม่มีข้อยกเว้นในทางเศรษฐศาสตร์ก็คือ *ทฤษฎีว่าด้วยการได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ* แต่ถึงแม้จะยอมรับทฤษฎีดังกล่าว สิ่งหนึ่งที่ต้องมีด้วย คือความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (basic necessity) ซึ่งเป็นประเด็นที่เกี่ยวกับความมั่นคงในทางเศรษฐกิจ และเพื่อที่จะให้เกิดความมั่นคงนั้นมีความจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องทำเองทั้งหมด ซึ่งพระองค์เห็นว่าเพียงหนึ่งในสี่ก็พอ ซึ่งถือว่าเป็นจุดที่ดี ที่สุด (optimality) ประเด็นสำคัญคือทำอย่างไรถึงจะทำให้เกิดดุลยภาพสูงสุด ในสภาพการผลิตที่จะช่วยรักษาความมั่นคงในการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเอาไว้ให้ได้

4. ความคิดที่เป็นประโยชน์อื่น ๆ เศรษฐกิจพอเพียงนั้น ความจริงควรที่จะพิจารณาในฐานะข้อคิดที่จะดำเนินชีวิตและดำเนินการพัฒนาประเทศ ว่าควรจะเป็นไปในทิศทางใดจึงจะเกิดความเป็นปึกแผ่น เพื่อให้ประเทศไทยมีความเป็นอยู่บนพื้นฐานที่ควรจะได้รับ ตามศักยภาพของประชาชนและทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ ซึ่งจะต้องพิจารณาตั้งแต่ระดับครอบครัว ซึ่งเป็นพื้นฐานของการสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขของทั้งประเทศ และระดับชุมชนที่ครอบครัวอาศัยอยู่ ไปจนถึงระดับประเทศ เป็นการวิเคราะห์ภาพเศรษฐกิจมหภาค ที่พิจารณาจากภาพเศรษฐกิจในระดับจุลภาค

จะเห็นได้ว่าความแตกต่างของการให้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ต่างกันระหว่างสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่อธิบายว่าเหนือแนวคิดของวิชา เศรษฐศาสตร์ คือกลุ่มที่ใช้ความหมายที่พระองค์ทรงอธิบายไว้ว่า **พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่าง**

มาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ส่วนกลุ่มที่อธิบายว่าสอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั้น จะใช้คำจำกัดความที่สั้นกว่า คือ **พอประมาณ และมีเหตุผล** และเหตุผลที่สำคัญก็คือการบริหารความเสี่ยง (risk management) เพื่อให้เกิดสถานการณ์ที่ดีที่สุด (optimality)

1.3.3 การสังเคราะห์ความเห็นของนักเศรษฐศาสตร์ต่อเศรษฐกิจพอเพียง (เรื่องเดียวกัน: 26-29)

“.....การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐาน คือ ความพอมี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดแต่ถูกต้องตามหลักวิชาการ เมื่อได้พื้นฐานความมั่นคง พร้อมพอสมควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นสูงโดยลำดับต่อไป.....”

พระบรมราชาบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2517

พระบรมราชาบาทที่พระราชทานแก่นิสิตมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นถึงเศรษฐกิจพอเพียงในขณะนั้นเป็นข้อเสนอที่เน้นความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประชากรส่วนใหญ่ของประเทศก่อนการพัฒนาในระดับสูงขึ้นไป แต่หลังจากเกิดเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2516 นำไปสู่การต่อสู้ทางอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจระหว่างสังคมนิยมกับเสรีนิยม และการต่อสู้ทางความคิดระหว่างอำนาจนิยมกับประชาธิปไตย จนนำไปสู่การพ่ายแพ้ทางการเมืองและการทหารของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ภายในปี 2525 พร้อมกับปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลจากการขึ้นราคาน้ำมันครั้งที่สองของกลุ่มประเทศโอเปค ระหว่างปี 2522/2523 แต่หลังจากปี 2530 เป็นต้นมา เศรษฐกิจของไทยเริ่มฟื้นตัว ซึ่งมีสาเหตุสำคัญส่วนหนึ่งจากการไหลเข้าของทุนจากต่างประเทศ อันเป็นผลจากการที่ญี่ปุ่นถูกบังคับให้ปล่อยค่าเงินเยนลอยตัว หรือที่เรียกว่าข้อตกลงพลาซ่า (Plaza Accords) เมื่อเดือนกันยายน 2528

หลังจากนั้นเป็นต้นมาเศรษฐกิจของประเทศไทยก็ถึงช่วงที่มีการขยายตัวสูงสุดคือเกินร้อยละ 10 ติดต่อกัน 3 ปี ระหว่างปี 2531-2533 ซึ่งเป็นยุคที่สังคมไทยโดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่มีโอกาสทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง เริ่มมีพฤติกรรมการบริโภคที่เน้นความหรูหราและฟุ้งเฟ้อ ขณะที่คนในชนบทส่วนใหญ่ของประเทศยังมีปัญหายากจนพึ่งตนเองไม่ได้ การล่มสลายของสถาบันครอบครัวและชุมชนในชนบท ภายหลังจากที่ได้ทดลองปฏิบัติตามแนวความคิด “ทฤษฎีใหม่” เป็นระยะเวลากว่า 20 ปี ตามแนวทาง “เศรษฐกิจพอเพียง” ที่ได้พระราชทานพระบรมราชาบาทตั้งแต่ปี 2517 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงมีกระแสพระราชดำรัส

เรื่อง “ทฤษฎีใหม่” ในฐานะที่เป็นภาคปฏิบัติอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมของ “เศรษฐกิจพอเพียง” มาเผยแพร่แก่ผู้บริหารประเทศระดับสูงและพลกนิกรของพระองค์และได้พระราชทานอย่างต่อเนื่อง เหมือนเป็นการย้ำเตือนว่าเศรษฐกิจพอเพียงที่ประเทศไทยกำลังนิยมยินดีกัน ระหว่างช่วงปี 2536-2539 นั้น เป็นสิ่งที่ไม่จริงยั่งยืนและก่อให้เกิดผลเสียแก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก เพราะความโลภเห็นแก่ตัว และการเอาเปรียบของคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งพระราชทานว่า **“เป็นภัยที่มาจากจิตใจคน ซึ่งแก้ได้เหมือนกัน แต่ยากกว่าภัยธรรมชาติ”**

กระแสพระราชดำรัสดังกล่าวก็ยังมีได้รับการสนองตอบด้วยดีนัก จนกระทั่งเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจในปี 2540 ที่ทำให้นักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปเริ่มตระหนักถึงความสำคัญต่อกระแสพระราชดำรัสของพระองค์ แม้กระนั้นก็ยังมีความสับสนและไม่เข้าใจ เนื่องจากคุ้นเคยกับความคิดที่ใช้ในตะวันตกที่อธิบายคำว่า Self-Sufficient Economy ในความหมายเช่นเดียวกับการปิดประเทศไม่ค้าขายกับใคร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงต้องการจะให้เพิ่มสัดส่วนเศรษฐกิจพอเพียงจากที่พระองค์เห็นว่าไม่มีเลยเนื่องจากประเทศเน้นการผลิตเพื่อการค้าทั้งหมด มาเป็นการผลิตเพื่อการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ตัวเองส่วนหนึ่งอันเป็นความหมายที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง และถึงแม้จะเริ่มมีความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงตามความหมายของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แต่บางส่วนก็ไปยึดพื้นที่การเกษตร แทนที่จะยึดสัดส่วนของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ระหว่างเศรษฐกิจค้าขายและเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเหตุให้พระองค์ต้องมาย้ำความเข้าใจใหม่ในปี 2541 โดยอธิบายในสองความหมายคือความพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น หรือความหมายที่นักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปอาจจะเข้าใจได้ง่ายขึ้น คือความพอประมาณและความมีเหตุผล

จากพระราชดำรัสดังกล่าวเปิดโอกาสให้นักเศรษฐศาสตร์ พยายามตีความหมายโดยแบ่งความคิดนักเศรษฐศาสตร์ออกเป็น 4 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งเข้าใจว่าเป็นเรื่องของภูมิปัญญาไทยเป็นการประยุกต์ศาสนาเข้าในระบบเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องของจิตวิญญาณของคนในประเทศ จึงเป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือเศรษฐศาสตร์ กลุ่มที่อยู่ตรงกลางอธิบายเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะองค์ประกอบที่สำคัญสามส่วนคือความพอดี ซึ่งมีความหมายคล้าย ๆ กับดุลยภาพ (equilibrium) ในวิชาเศรษฐศาสตร์ การลดความเสี่ยง และการพึ่งตนเองโดยที่ความพอดีถูกกำกับด้วยความเสี่ยงและการลดความเสี่ยงขึ้นอยู่กับความสามารถในการพึ่งตนเอง กลุ่มที่สามอธิบายว่าสอดคล้องกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก นั่นคือการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้ข้อจำกัดของรายได้ (budget constraint) อีกทั้งเป็นการบริหารความเสี่ยง (risk management) ที่มีการกระจายความเสี่ยงอย่างสมดุล ซึ่งจะต้องคำนึงถึงการแลกเปลี่ยน และประสิทธิภาพ โดยเศรษฐกิจพอเพียงให้นำหนักแก่ความเสี่ยงด้านล่าง (downside risk) เพื่อให้สามารถรับแรงกระแทก (shock resistance) ทำให้ระบบมีเสถียรภาพ ภายใต้หลักการที่ว่าด้วย

การได้เปรียบโดยเปรียบเทียบ(comparative advantage) และกลุ่มที่สี่ อธิบายว่าเป็นแนวการพัฒนาคิดที่เน้นจากล่างขึ้นบน คือเน้นที่ความพอเพียงของบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมในวงกว้าง ตลอดจนถึงระดับประเทศ

ทั้งหมดนี้อาจจะกล่าวโดยสรุปได้ว่าสำหรับสองกลุ่มแรกนั้นใช้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียงที่แปลว่าพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก และต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่น ส่วนกลุ่มที่สามนั้นยึดความหมาย พอประมาณและมีเหตุผล ซึ่งไม่ว่าจะตีความหมายอย่างไร เศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีใช้เป็นเพียงแนวคิดหรือปรัชญา แต่เป็นข้อสรุปที่ได้จากการปฏิบัติจริง และมีใช้เป็นเพียงปรัชญาในการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคล แต่น่าจะเป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นวิถีการผลิตของประเทศ และถ้าหากเชื่อตามความคิดนี้ อาจจะพัฒนาความคิดนี้ขึ้นไปสู่แนวทางใหม่ของการพัฒนาประเทศ ที่ลดทัศนคติของการพึ่งพา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ชาวนชนบท เน้นวิธีการที่จะทำให้คนไทย ครอบครัว และชุมชนมีความเข้มแข็ง เป็นการวิเคราะห์เศรษฐกิจจากเบื้องล่างมาสู่นโยบายมหภาค แทนการศึกษาจากนโยบายระดับมหภาคแล้วนำไปสู่การปฏิบัติในเมืองล่าง ซึ่งมักจะไม่เกิดผลตามที่คาดไว้

คำถามที่ว่าวิชาเศรษฐศาสตร์ที่มีอยู่ในปัจจุบันจะนำมาประยุกต์เข้ากับเศรษฐกิจพอเพียงได้หรือไม่ ขึ้นกับว่าจะนำเอาจริยธรรมของพุทธศาสนาซึ่งเป็นรากของจริยธรรม ในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามาพิจารณาประกอบหรือไม่ ถ้าตัดจริยธรรมดังกล่าวออกไป คือ ความไม่โลภ ไม่เอาเปรียบผู้อื่น อธิบายเศรษฐกิจพอเพียงในความหมายของความพอประมาณและมีเหตุผล ย่อมสามารถอธิบายเศรษฐกิจพอเพียงได้เป็นอย่างดีโดยเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่เนื่องจากเศรษฐกิจพอเพียงที่รูปธรรมที่ชัดเจนจากผลการทดลองปฏิบัติตามแนวทฤษฎีใหม่ ใช้กับภาคการเกษตรและเศรษฐกิจชนบทเป็นส่วนใหญ่ จึงมีคำถามตามมาว่า เศรษฐกิจพอเพียงจะสามารถประยุกต์ใช้กับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ ของประเทศได้หรือไม่

ถ้าหากจะอธิบายความหมายว่าเป็นความพยายามทำให้ได้ผลดีที่สุด โดยการบริหารความเสี่ยงอย่างเหมาะสม (optimization through proper risk management) และเป็นการบริหารความเสี่ยงขั้นต่ำ (downside risk management) ย่อมเห็นได้ชัดว่า สามารถนำความคิดดังกล่าวไปประยุกต์ได้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกสาขา แต่ขณะเดียวกันในขณะที่มนุษย์ยังมีความโลภเพราะถูกครอบงำด้วยความไม่รู้ ย่อมต้องมีมาตรการเพื่อให้การบริหารความเสี่ยงดำเนินไปโดยเกิดผลดีมากที่สุด ซึ่งอาจจะต้องมีกติกาบทลงโทษ มาตรการที่เป็นแรงจูงใจและมาตรการด้านภาษีอากร ทั้งหมดจะต้องเป็นกฎกติกาที่โปร่งใส เพื่อป้องกันมิให้เจ้าหน้าที่ของรัฐใช้อัตตวินิจฉัยในการแสวงหาค่าเช่าทางเศรษฐกิจให้แก่ตนเองได้ ในกรณีเช่นนี้ย่อมสามารถนำความคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้กับกิจกรรมทางเศรษฐกิจทุกแขนงของประเทศได้ แต่จำเป็นจะต้องมีการศึกษาวิจัยเพิ่มเติม เพื่อที่จะสามารถเข้าใจความจริงทุกอย่างโดยไม่บิดเบือนผิดเพี้ยน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยให้สามารถแก้ไขปัญหาได้จริง

เมื่อพิจารณาถึงประโยชน์ดังกล่าว จึงเป็นการสมควรอย่างยิ่งที่จะพิจารณาเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะเป็นส่วนที่สำคัญในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (2545-2549) ประเด็นที่ควรพิจารณาเพื่อประกอบในการศึกษาต่อไปนั้นก็ถึงแม้พระองค์ท่านจะเริ่มวางแนวทางปฏิบัติในภาคการเกษตรและภาคชนบทแล้วก็ตาม แต่ยังมีประเด็นที่จะต้องศึกษาวิจัยอีกมาก เป็นต้นว่าความสำคัญของการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนพร้อมกับการฟื้นฟูเศรษฐกิจในชนบท ความสัมพันธ์ระหว่างประชาสังคม (civil society) ในระดับต่าง ๆ กับการบริหารส่วนท้องถิ่น รวมทั้งระบบธรรมาภิบาล (good governance) ของการบริหารทุกระดับของประเทศ นอกจากนี้จะต้องศึกษาหารูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับภาคอุตสาหกรรม ภาคบริการ ทั้งการบริการส่วนบุคคลและการบริการทางการเงินทรัพย์สิน ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญของวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ผ่านมา นอกจากนี้ยังจะต้องศึกษาถึงรูปแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในภาคการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศด้วย ทั้งหมดล้วนแล้วแต่เป็นประเด็นใหญ่ และไม่ควรมองหา “สูตรสำเร็จ” ซึ่งเป็นต้นเหตุของความล้มเหลวมาทุกยุคทุกสมัย ตั้งแต่ยุคการต่อสู้ทางความคิดสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ จนมาถึงยุคเศรษฐกิจเสรีนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจมาแล้ว

อรสุดา เจริญรัตน์ (2543) ได้ทำการศึกษา เรื่อง *“การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”* พบว่า *การผลิต* โดยการนิยามของเศรษฐกิจพอเพียง คือ การผลิตที่มีการใช้หรือแปรรูปปัจจัยการผลิตเพื่อผลิตสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองของความต้องการในการอุปโภคบริโภคบนพื้นฐานของความ สอดคล้องและสมดุลกับธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เทคโนโลยีจะต้องมีขนาดเล็กไม่ ซับซ้อนจนเกินไป หรือมีขนาดที่เหมาะสมอันจะก่อให้เกิดความสมดุลกับระบบนิเวศได้ ในขณะที่เดียวกันก็เน้นความประหยัดการใช้ทุนในรูปเงินทุนและเครื่องจักรทุนไปพร้อมๆ กับการส่งเสริมการนำแรงงานและการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ เช่น เทคโนโลยีที่ประสานระหว่าง อุตสาหกรรมและเกษตรกรรมที่ไม่ก่อให้เกิดมลพิษแก่สิ่งแวดล้อม โดยสิ่งจูงใจหรือวัตถุประสงค์เบื้องต้นของการผลิตจะต้องเป็นไปสำหรับการอุปโภคบริโภคเพื่อให้สามารถพึ่งตนเองได้ก่อนเมื่อสามารถบริโภคอย่างพอเพียงแล้ว มีส่วนเกิน (surplus) เกิดขึ้น จึงนำมาแลกเปลี่ยนกัน นอกจากนั้นแล้วเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพการผลิตและส่วนเกิน รวมทั้งสร้างอำนาจต่อรองให้เกิดขึ้นอย่างยุติธรรม การผลิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจึงสร้างระบบการจัดการในการแบ่งปันและร่วมมือกัน ซึ่งแม้ว่าจะมีการแข่งขันกันบ้าง แต่มนุษย์ก็สามารถที่จะเรียนรู้และร่วมมือกัน แบ่งปันทรัพยากรหรือปัจจัยการผลิตเพื่อสร้างสวัสดิการระบบการทำงานที่สร้างความพอใจและความสุขให้แก่ทุกคนได้ *การบริโภค* ก็เช่นเดียวกับการผลิต แนวคิดเกี่ยวกับการบริโภคของเศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบคุณค่าและโลกทัศน์ที่มองว่า แม้ว่าการบริโภคมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับ “ความต้องการของ

มนุษย์” อันไม่มีที่สิ้นสุด แต่มนุษย์ก็สามารถกำหนดและสร้างระบบการจัดการเพื่อควบคุมขอบเขตการบริโภคให้ไปสู่จุดมุ่งหมายแห่ง คุณภาพชีวิตของตนได้โดยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบทางสายกลางคือ รู้จักประมาณและรู้จักความพอดี ดังนั้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเป็นเพียงเครื่องมือ (Means) มิใช่เป้าหมาย (Ends) ของมนุษย์ การบริโภคที่ เหมาะสมจึงเป็นการที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงค่านิยมจากความต้องการโดยไม่มีที่สิ้นสุดมาเป็นความต้องการแบบเพียงพอ และสมาชิกสังคมได้ร่วมกันสร้างระบบการจัดการให้ระบบเศรษฐกิจ และสังคมสามารถตอบสนองความต้องการที่แท้จริงของสมาชิกทุกคนได้อย่างพอเพียงโดยไม่ต้องไม่เป็นการทำลายธรรมชาติด้วยการแลกเปลี่ยน ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น การแลกเปลี่ยนควรตั้งอยู่บนพื้นฐานความยุติธรรมเพื่อให้สมาชิกทุกคนสามารถเข้าถึงและได้รับผลผลิตมาตอบสนองความต้องการในการอุปโภคบริโภคได้อย่างเพียงพอโดยไม่มี การเอาเปรียบหรือมุ่งแข่งขันกันเพื่อแสวงหากำไรแต่เพียงอย่างเดียว การนำไปสู่กิจกรรมการแลกเปลี่ยนที่มีลักษณะดังกล่าวนี้ จึงจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการสร้างแบบแผนและระบบความสัมพันธ์ของการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้าให้อยู่บนพื้นฐานของความยุติธรรมและการมีอำนาจต่อรองเสียก่อน เช่น การรวมตัวกันการสร้างกลไกการจัดการให้ชุมชนมีอำนาจการต่อรองในลักษณะต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสหกรณ์ ฯลฯ เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนที่มีความเท่าเทียม มีอำนาจต่อรองอันจะสามารถนำไปสู่ความพอเพียงและพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด สำหรับการ**จัดสรรผลผลิตหรือค่าตอบแทน เจ้าของปัจจัยการผลิต** นับว่าเป็นกิจกรรมสำคัญที่จะนำไปสู่ความพอเพียงเช่นเดียวกันกับ กิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ การจัดสรรผลผลิตที่มีประสิทธิภาพและมีความเหมาะสมตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นไปที่แนวคิดพื้นฐานที่ว่า สัดส่วนของผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่บุคคลได้รับจากการมีส่วนร่วมในการผลิตจะต้องจัดสรรและกระจายไปสู่เจ้าของปัจจัยการผลิตหรือสมาชิกสังคมต่าง ๆ อย่างทั่วถึงและเป็นธรรม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 2 แนวคิดเรื่องกระบวนการเรียนรู้

มีผู้กล่าวไว้ว่า “การที่จะมีชีวิตอยู่รอดได้ จำเป็นต้องรู้” แสดงให้เห็นว่า ความรู้เป็นคุณสมบัติติดตัวมากับมนุษย์ในกระบวนการวิวัฒนาการมาเป็นเวลากว่า 3 ล้านปีมาแล้ว

ความรู้ของมนุษย์มิใช่เป็นคุณสมบัติของปัจเจกบุคคล หากแต่เป็นกระบวนการทางสังคม มนุษย์ในระดับปัจเจกแม้จะรับรู้จากภายนอกที่มากกระทบในลักษณะของ รูป รส กลิ่น และเสียงก็ตาม แต่การแปลความหมายหรือให้คุณค่าต่อสิ่งที่มากกระทบนั้นจะต้องผ่านกรอบวัฒนธรรม เป็นตัวกลั่นกรองสิ่งที่ควรรู้ หรือในทางพุทธศาสนาที่กล่าวว่า ต้องผ่านกระบวนการทาง “จิต” คือความ “กำหนดได้-หมายรู้” นั่นเอง และกรอบวัฒนธรรม หรือจิตนี้เองที่เป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์

นับตั้งแต่ช่วง 1980s เป็นต้นมา ฐานคิดเรื่องพฤติกรรมของมนุษย์ได้เปลี่ยนไปอย่างมาก จากการมองไปที่ ชาดิพันธุ สิ่งแวดล้อม และกลไกทางจิตวิทยา หันมาเน้นเรื่อง “ระบบวิธีคิด” หรือกระบวนการสร้างความรู้ ว่าเป็นตัวนำหรือเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และได้พบว่าในกระบวนการสร้างความรู้นี้ มีอยู่ 2 ระดับ คือ 1) **ในระดับปัจเจก** กล่าวหาว่า มนุษย์เผชิญกับปรากฏการณ์ของโลกภายนอก (ที่มีความเปลี่ยนแปลงพลิกผันและซับซ้อน) ด้วยการสร้างกรอบความคิด (Mental Models) ขึ้นมาเพื่อจัดระเบียบโลกและปรากฏการณ์ไว้ให้สามารถสร้างความหมาย คุณค่า และความเชื่อ เพื่อความเข้าใจด้วยตัวเองได้ 2) **ในระดับสังคมและชุมชน** ด้วยเหตุที่โลกและสิ่งแวดล้อมภายนอกนั้นยิ่งใหญ่ซับซ้อนเกินกว่าที่ปัจเจกจะสร้างความรู้ได้ ประกอบกับมนุษย์ได้พัฒนาถึงระดับขั้นของความเป็นสังคมและมีแบบแผนทางวัฒนธรรม เพื่อเป็นฐานความรู้ความเข้าใจ รวมทั้งควบคุมพฤติกรรม (คุณธรรม จริยธรรม) ในขั้นนี้หมายความว่า มนุษย์ได้สร้างกรอบวัฒนธรรม (Cultural Models) เป็นเชื่อ หรือเป็น “ทุนทรัพย์” ในการสร้างความรู้ความเข้าใจ เพื่อนำพฤติกรรมในการ “จัดการ” หรือ “จัดระบบ” โลกตามที่ตนเข้าใจ (Opert Panya and Solot Sirisai, 2001) บางครั้งกรอบวัฒนธรรมนี้ ถูกใช้ความหมายว่าเป็น “กระบวนทัศน์ท้องถิ่น” (Local Paradigm) (Capra Fritjof, 1999: 342-350) เป็นฐานในการสร้างความรู้ คุณค่า และความเข้าใจในตนเอง รู้จักจัดวางความสัมพันธ์กับตัวเองต่อผู้อื่น ต่อสิ่งแวดล้อม และต่อโลก

ในการเรียนรู้ที่จะมีชีวิตอยู่รอดของมนุษย์นั้น กิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ในระยะเริ่มแรกจะเป็นไปเพื่อการตอบสนองความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิตในเรื่องของ ปัจจัยสี่ คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย ดังนั้นการเรียนรู้เมื่อเริ่มแรกของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจึงเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ ได้แก่ การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร บุคคลที่ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เรียกว่า “หน่วยเศรษฐกิจ” หน่วยเศรษฐกิจที่สำคัญ ๆ ประกอบด้วย ผู้บริโภค (consumers) ผู้ผลิต (producers or business firms) และเจ้าของปัจจัยการผลิต (factor owners) (รัตนา สายคณิต และ ชลลดา จามรกุล, 2537: 17-18)

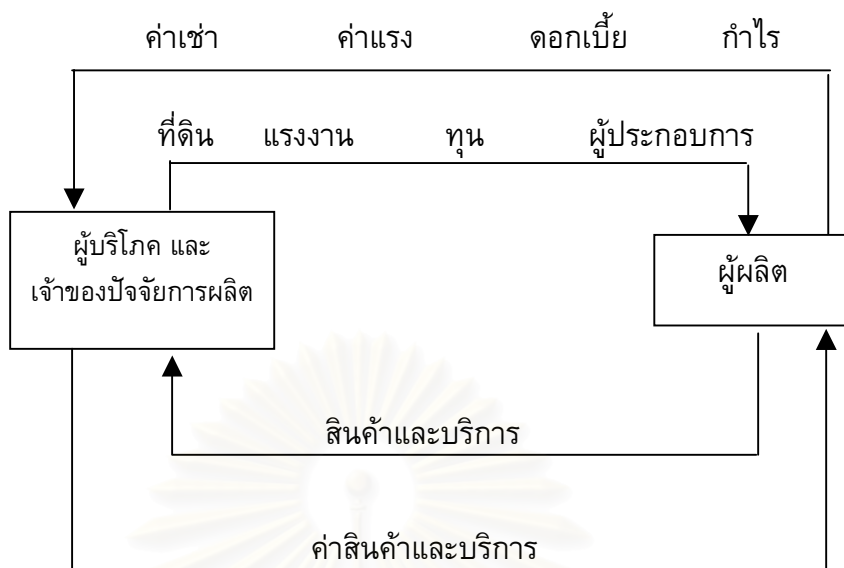
1. **ผู้บริโภค** คือผู้ที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการบริโภคสินค้าและบริการจุดมุ่งหมายที่สำคัญของผู้บริโภคก็คือ แสวงหาความพอใจสูงสุด (maximize satisfaction) จากการบริโภคสินค้าและบริการภายใต้งบประมาณที่มีจำนวนจำกัด

2. **ผู้ผลิตหรือหน่วยธุรกิจ** คือผู้ที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการผลิตสินค้าและบริการเพื่อจำหน่ายให้กับผู้บริโภค จุดมุ่งหมายของผู้ผลิตหรือหน่วยธุรกิจก็คือ แสวงหากำไรสูงสุด (maximize profit) จากการผลิตสินค้าและบริการ

3. **เจ้าของปัจจัยการผลิต** คือผู้ที่เป็นเจ้าของที่ดิน แรงงาน ทุน หรือเป็นผู้ประกอบการ บุคคลคนเดียวอาจเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตได้มากกว่าหนึ่งชนิด คืออาจเป็นเจ้าของที่ดิน แรงงาน ทุน และเป็นผู้ประกอบการไปพร้อมกันได้ เจ้าของปัจจัยการผลิตจะเสนอขายปัจจัยการผลิตชนิดต่าง ๆ ที่เขามีอยู่ให้กับผู้ผลิต โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะแสวงหาผลตอบแทนจากปัจจัยการผลิตสูงสุด ผลตอบแทนในที่นี้หมายความรวมถึงผลตอบแทนที่เป็นตัวเงินและที่ไม่ได้เป็นตัวเงินด้วย เช่น สวัสดิการ ความมั่นคง และความปลอดภัย ฯลฯ เป็นต้น

เนื่องจากหน่วยเศรษฐกิจต่าง ๆ ต้องดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกัน กล่าวคือ ผู้ผลิตต้องซื้อปัจจัยการผลิตจากเจ้าของปัจจัยการผลิตเพื่อผลิตเป็นสินค้าและบริการ ดังนั้นผู้ผลิตจึงต้องจ่ายค่าตอบแทนให้กับเจ้าของปัจจัยการผลิตนั้น ๆ ในรูปของค่าเช่า ค่าแรง ดอกเบี้ย และกำไร เมื่อผู้ผลิตทำการผลิตสินค้าและบริการแล้ว ก็จะขายสินค้าและบริการนั้นให้กับผู้บริโภคซึ่งก็คือเจ้าของปัจจัยการผลิตนั่นเอง ผู้ผลิตก็จะได้รับค่าสินค้าและบริการเป็นค่าตอบแทนในการผลิต ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหน่วยเศรษฐกิจอาจแสดงโดยรูปภาพได้ดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของหน่วยเศรษฐกิจ

การผลิต (production)

การผลิต หมายความว่า กระบวนการรวบรวมปัจจัยการผลิต (input) อันได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน วัตถุดิบ และเทคโนโลยีต่าง ๆ มาผ่านกระบวนการผลิตเพื่อผลิตเป็นสินค้าหรือบริการ (output) ซึ่งในทางปฏิบัติ การผลิตสินค้าหรือบริการชนิดใดชนิดหนึ่งอาจมีวิธีการผลิตได้หลายวิธี ซึ่งวิธีการผลิตแต่ละวิธีจะมีการใช้เทคนิคและส่วนผสมของปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกันไป แต่วิธีการผลิตที่ถือว่ามีประสิทธิภาพสูงสุดก็คือ **วิธีการผลิตที่ทำให้เสียต้นทุนการผลิตต่ำสุด หรือได้รับผลผลิตสูงสุดจากปัจจัยการผลิตจำนวนจำกัด** (รัตนา สายคณิต และ ชลลดา จามรกุล, 2537: 57)

“การผลิต” ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์นั้น มองว่าปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่ทุกสังคมต้องประสบ ได้แก่ ปัญหาที่จะต้องตัดสินใจว่าจะทำการผลิตสินค้าและบริการอะไร เป็นจำนวนเท่าใด ผลิตอย่างไร และผลิตเพื่อใคร สาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาเหล่านี้ขึ้นก็สืบเนื่องมาจากว่าทรัพยากรที่สามารถนำมาใช้ในการผลิตมีอยู่จำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์มีไม่จำกัด จึงทำให้เกิดสภาพของการขาดแคลนทรัพยากร หรือการมีทรัพยากรที่ไม่เพียงพอเมื่อเทียบกับความต้องการของมนุษย์ โดยตั้งสมมุติฐานว่าสิ่งที่จูงใจให้ทำการผลิตคือต้องการกำไรสูงสุด (หรือทำให้ต้นทุนต่ำที่สุด) ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายของการผลิตเป็นไปในลักษณะการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม คือผลิตเป็นจำนวนมาก (mass production) เพื่ออาศัยความได้เปรียบในเรื่องของการประหยัดจากขนาด (economies of scale) ซึ่งเป็นหนทางหนึ่งในการลดต้นทุนต่อหน่วยได้ ความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบเป็นตัวกำหนดประสิทธิภาพการผลิต (productivity) พิจารณาได้จากการ

แบ่งแยกการทำงานตามความชำนาญพิเศษเฉพาะอย่าง (specialization) โดยมีการผลิตในลักษณะ capital intensive เน้นการใช้เทคโนโลยีและทุนในระดับสูง เน้นการแข่งขันกัน

สิ่งที่จูงใจให้ทำการผลิตในเศรษฐกิจแบบทุนนิยมคือการผลิตในลักษณะของ mass production เพื่อจะได้มีต้นทุนต่ำจากการประหยัดจากขนาด (economy of scale) และต้องการกำไรสูงสุดนั้น แตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากการผลิตของเศรษฐกิจพอเพียง เพราะเป้าหมาย “การผลิต” ของเศรษฐกิจพอเพียงมิใช่การผลิตแบบ mass production แต่เป็นการผลิตตามปัจจัยการผลิตที่ชุมชนมี และไม่เก้นกำลังของตนเอง โดยผลิตเพื่อพออยู่พอกินเป็นลำดับแรก และเมื่อมีเหลือจึงจะนำออกขายและขายในท้องถิ่นที่ไม่ห่างไกลมากนัก เพื่อที่ต้นทุนของผลผลิตจะไม่สูงจนเกินไป เพราะไม่มีค่าขนส่งเป็นตัวเพิ่มต้นทุน ราคาของผลผลิตก็จะเป็นไปอย่างพอเหมาะพอควร ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้ซื้อจนเกินไป และโดยที่ชีวิตใน “ชุมชน” นั้น การรวมกลุ่มเป็นวิถีของชุมชนมิใช่ชีวิตที่เป็นปัจเจก ดังนั้น ในเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียงที่พัฒนามาสู่เศรษฐกิจ ชุมชนนั้นจึงต้องการกำไรที่พอเพียงในระดับหนึ่งเพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพของคนในชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรคสิ่งที่ดีงามแก่ชุมชนต่อไป

โดยที่สถานะของเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบันอยู่ภายใต้โครงสร้างของเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การที่จะมีพื้นที่ยืนอยู่ได้ในโครงสร้างนี้จึงจำเป็นที่จะต้องปรับตัวที่จะเรียนรู้และประสานองค์ประกอบในการดำเนินกิจกรรมในการผลิตทั้งจากองค์ความรู้เดิมและองค์ความรู้ใหม่ องค์ความรู้ที่ค้นพบในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพเป็นองค์ความรู้ที่พัฒนามาจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์เป็นหลัก โดยมีได้ละเลยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ในขณะที่เดียวกันก็มีความสมดุลระหว่าง “วัตถุ” กับ “จิตใจ” เพราะมีความพอเพียง ไม่มีการสะสมส่วนเกินในการผลิตเกินความจำเป็น การตัดสินใจในการผลิตก็มีได้มีเรื่องต้นทุนกำไรเป็นตัวชี้ขาด ซึ่งในเรื่องของกระบวนการผลิตของเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบันสามารถใช้องค์ความรู้เดิมของชาวบ้านมาพัฒนาได้ โดยอาจจะนำองค์ความรู้ใหม่มาช่วยในเรื่องการจัดการทรัพยากร เช่น การวิจัยสภาพของดิน การจัดหาแหล่งน้ำ การวิจัยพันธุ์พืช เป็นต้น และหากมีผลผลิตเหลือก็นำออกสู่ตลาดเพื่อขายด้วย ซึ่งในขั้นตอนนี้อาจจะมีการแข่งขันจึงจำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการ การบรรจุ การตลาด การบริหาร การเงิน เป็นต้น โดยใช้หลักการบางอย่าง เช่นเดียวกับเศรษฐกิจแบบทุนนิยม แต่เงื่อนไขอาจจะแตกต่างกันไป เช่น ปัญหาที่จะต้องตัดสินใจว่าจะทำการผลิตสินค้าอะไร เป็นจำนวนเท่าใด ผลิตอย่างไร และผลิตเพื่อใคร ก็ยังคงต้องพิจารณาจาก demand และ supply ของสินค้า พิจารณาจากข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบที่ชุมชนมีอยู่ คือว่าชุมชนมี advantage comparative ในด้านใด เช่น เรื่องวัตถุดิบ ค่าขนส่ง เป็นต้น ซึ่งในกระบวนการนำ ผลผลิตออกสู่ตลาดในลักษณะเช่นนี้จำเป็นต้องอาศัยองค์ความรู้ใหม่ในการช่วยเหลือจัดการ

การบริโภค (consumption)

การบริโภค หมายถึง การใช้ประโยชน์จากสิ่งของและบริการเพื่อสนองความต้องการของมนุษย์โดยตรง เช่น เมื่อหิวก็รับประทานอาหาร การรับประทานอาหารก็เป็นการบริโภค เมื่อผมยาวต้องการไปตัดผม การตัดผมก็เป็นการบริโภค หรือเมื่อปวดท้องแล้วไปหาแพทย์เพื่อบำบัดความต้องการให้หายปวด การบริการที่แพทย์รักษาโรคปวดท้องก็คือเป็นการบริโภค เช่นเดียวกัน ดังนั้นการบริโภคในทางเศรษฐศาสตร์จึงมีความหมายกว้างกว่าการบริโภคในความหมายที่ใช้กันทั่ว ๆ ไป ซึ่งหมายถึงการรับประทานเท่านั้น

การบริโภคโดยทั่ว ๆ ไป แบ่งออกเป็น 2 ชนิด คือ การบริโภคที่สิ้นเปลืองหมดไป และทำความพอใจให้แก่ผู้บริโภคโดยทันที เรียกว่า เป็นการบริโภคแบบ “destruction” เช่น การบริโภคอาหาร การใช้น้ำมันเชื้อเพลิง เป็นต้น อีกชนิดหนึ่งเป็นการบริโภคได้หลายหน แต่ละหนก็ทำความพอใจให้แก่ผู้บริโภคทั้งนั้น การบริโภคแบบนี้เรียกว่า “diminution” เช่น การใช้รถยนต์ การฟังวิทยุ เป็นต้น

“การบริโภค” ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์นั้น มองว่า เนื่องจากสมาชิกสังคมทุกคนล้วนแล้วแต่เป็นผู้บริโภคทั้งสิ้น ดังนั้นทุกคนจึงต้องตัดสินใจบริโภคสินค้าและบริการต่าง ๆ ภายใต้งบรายได้หรืองบประมาณที่จำกัดเพื่อตอบสนองความต้องการให้เกิดความพอใจมากที่สุดแก่ตน ด้วยเหตุนี้อุปสงค์หรือความต้องการในการบริโภค จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการผลิต เพราะพฤติกรรมในการใช้จ่ายของผู้บริโภคจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดว่าจะผลิตสินค้าชนิดใด จำนวนมากน้อยเท่าใด ทฤษฎีอุปสงค์และทฤษฎีอรรถประโยชน์เป็นทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ที่พยายามศึกษาและอธิบายว่าผู้บริโภคมี เหตุผลอย่างไรในการซื้อสินค้าและบริการ และซื้อเป็นจำนวนเท่าใด โดยแนวคิดเศรษฐศาสตร์มีความเชื่อว่า แม้ว่าปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมผู้บริโภคอยู่หลายประการ เช่น รายได้ ราคาสินค้า ชนิดอื่น ฯลฯ แต่ราคาสินค้าจะเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดในการกำหนดพฤติกรรมการบริโภคของคน (ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย, 2529: 90-137)

เนื่องจากในบุคคลแต่ละคน จะมีทั้งสถานะของผู้ผลิตและผู้บริโภคด้วย ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การกระตุ้นการบริโภคของผู้ผลิตแต่ละรายแข่งขันกันอย่างรุนแรงโดยการกระทำผ่านสื่อมวลชนด้วยการโฆษณาประชาสัมพันธ์สินค้า โดยการกระตุ้นการบริโภคนั้นมีทั้งในรูปแบบการให้สินเชื่อ การให้เครดิต การซื้อ-ขายล่วงหน้า เป็นต้น เพื่อให้ลักษณะของ mass production สัมพันธ์กับ mass consumption ดังนั้น ในระบบเศรษฐกิจพอเพียง ผู้บริโภคที่อยู่ในฐานะผู้ผลิต ซึ่งมีได้มีเป้าหมายการผลิตแบบ mass production จึงไม่จำเป็นต้องกระตุ้นการบริโภคของผู้บริโภคคนอื่น ๆ จนเกินความจำเป็น ทำให้ราคาของผลผลิตไม่สูงจนเกินไปเพราะไม่มีค่าใช้จ่ายด้านการโฆษณาประชาสัมพันธ์ และมีค่าใช้จ่ายในด้านการขนส่งที่ไม่สูงมากนักเพราะมี

ได้เน้นตลาดผู้บริโภคที่ห่างไกล และในฐานะของผู้บริโภค ก็ต้องบริโภคอย่างมีสติ มีใช้บริโภคโดยยึดความพอใจสูงสุด และควรให้เหมาะสมกับอัตภาพของตนเอง เพื่อให้ได้คุณภาพชีวิต

การแลกเปลี่ยน (exchange)

ผู้ผลิตสินค้าขึ้นใหม่ไม่ใช่เพื่อบริโภคเองเท่านั้น เพื่อบุคคลอื่นบริโภคด้วย และเพื่อใช้ในการผลิตสินค้าอื่น เมื่อหลายคนต่างผลิตสินค้าคนละอย่าง มีการแบ่งงานกันทำ นำมาแลกเปลี่ยนกัน การแลกเปลี่ยนจึงเกิดขึ้น

การแลกเปลี่ยนเป็นการแลกเปลี่ยนสินค้าหรือบริการหนึ่งกับอีกอย่างหนึ่งโดยมีสื่อกลางเป็นเงินหรือไม่ก็ตาม โดยมีวิวัฒนาการมาเป็น 3 ระบบ คือ (อัมพร วิจิตรพันธ์, 2525: 143-144)

1. **แบบแลกเปลี่ยนของกับสิ่งของ (barter system)** วิธีการแบบนี้ปฏิบัติอยู่ในสมัยโบราณ วิธีแลกเปลี่ยนกับสินค้านี้ไม่สะดวก เพราะ (1) ทั้งสองฝ่ายจะต้องมีและต้องการสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งมี และต้องการเช่นกัน คือพอใจในสิ่งที่จะแลกเปลี่ยนด้วยกันทั้งสองฝ่าย (2) ราคาของที่จะแลกเปลี่ยนต้องเท่ากัน หรือสามารถแบ่งออกได้เพื่อแลกเปลี่ยน ได้ราคาเท่าเทียมกัน (3) ทั้งสองฝ่ายต้องรู้ราคาสินค้าที่จะแลกเปลี่ยน (4) ของที่จะแลกเปลี่ยนต้องไม่เสียหาย เพราะการแลกเปลี่ยนอาจใช้เวลานาน

2. **แบบใช้เงินเป็นสื่อกลาง (money system)** เงินเป็นสื่อกลาง และเป็นมาตรฐานของมูลค่า เงินนี้อาจเป็นธนบัตรหรือเหรียญ

3. **แบบใช้เครดิต (credit system)** การถือเงินเป็นจำนวนมาก ๆ อาจถูกปล้นหรือตกหายเป็นอันตรายเป็นได้ง่าย จึงมีผู้คิดวิธีที่สะดวกที่สุดขึ้นแก้ปัญหา โดยวิธีใช้เช็ค ดราฟท์ ตัวแลกเปลี่ยน เป็นต้น

“การแลกเปลี่ยน” ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์ มองว่า ในระบบการแลกเปลี่ยนที่ใช้เงินตราเป็นสื่อกลาง จะเห็นได้ว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ มีการแยกย่อยจากการผลิตและการบริโภค ออกเป็นการแลกเปลี่ยนและการจัดสรรผลผลิต โดยกิจกรรมเหล่านี้ อาจไม่ได้ดำรงอยู่ในบริบทหรืออยู่ในความควบคุมขององค์กรสังคมเดียวกันอีกต่อไป นอกจากนั้น “เงิน” ที่ถูกใช้เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนก็มีใช้สิ่งที่บริโภคได้โดยตรง หากแต่ทำหน้าที่เป็นเพียง สื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการอื่น ๆ ที่ผู้บริโภคไม่สามารถผลิตเองได้ เพื่อให้ตนได้รับการตอบสนองความต้องการเท่านั้น (ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย, 2529: 54-57)

การแลกเปลี่ยนของเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจชุมชน นั้นต้องอาศัย “เครือข่าย” เป็นสำคัญ ใช้การรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองในการกำหนดราคา โดยให้ความสำคัญกับการแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นหลัก เพื่อลดค่าใช้จ่ายในด้านต้นทุนในการขนส่ง และในกรณีที่มีผลผลิตส่วนเกิน จะมีการแบ่งปันให้กับผู้ที่ขาดแคลน ซึ่งแตกต่างจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะในการแลกเปลี่ยนนั้น “เงิน” หรือ “กำไร” คือปัจจัยชี้ขาดที่กำหนดอำนาจซื้อ ในขณะที่เศรษฐกิจชุมชน การแลกเปลี่ยนอาจจะเป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างเงินกับสิ่งของ หรือ สิ่งของกับสิ่งของก็ได้ เป็นต้น

การจัดสรร (distribution)

“การจัดสรร” ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์นั้น มองว่า ปัจจัยในการผลิตซึ่งประกอบไปด้วยที่ดิน แรงงาน ทุน และการประกอบการ นั้น จะได้รับการจัดสรรตอบแทนจากผลผลิตที่ได้ในรูปของค่าเช่า ค่าจ้าง ดอกเบี้ย และกำไร โดยอาศัยกลไกของตลาด หรือกลไกราคา (Price Mechanism) รัฐบาลจะไม่เข้าไปแทรกแซงในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ปล่อยให้เอกชนมีสิทธิเสรีภาพเต็มที่ โดยตั้งสมมุติฐานว่าปัจจัยการผลิตเหล่านี้สามารถทดแทนกันได้ เนื่องจากบุคคลมีฐานะเป็นทั้งผู้บริโภคและเจ้าของปัจจัยการผลิตไปพร้อม ๆ กัน ในฐานะที่เป็นเจ้าของปัจจัย การผลิตต่าง ๆ ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน และการประกอบการ ผู้บริโภคจะนำปัจจัยการผลิตที่ตนเองมีอยู่ไปใช้ในการผลิตสินค้าและบริการต่าง ๆ ซึ่งจะได้รับการจัดสรรค่าตอบแทนสำหรับปัจจัยการผลิตในรูปของค่าจ้าง ค่าเช่า ดอกเบี้ย และกำไร เพื่อนำไปแลกเปลี่ยนเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับซื้อสินค้าและบริการในการตอบสนองของความต้องการของตน

เนื่องจากการจัดสรรตอบแทนจากผลผลิตในรูปของค่าเช่า ค่าจ้าง ดอกเบี้ย และกำไร ซึ่งอาศัยกลไกของตลาดนั้นไม่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดการได้เปรียบ เสียเปรียบขึ้น และการที่ผู้ผลิตต้องการกำไรสูงสุด หรือคือการทำให้ต้นทุนต่ำสุดนั้น ทำให้การจัดสรรผลตอบแทนจากปัจจัยการผลิตของแรงงานในรูปค่าจ้างถูกกำหนดให้ต่ำให้มากที่สุดเพื่อลดต้นทุน จึงทำให้ความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นไปโดยละเลยคุณภาพของความเป็นมนุษย์ ดังนั้นเศรษฐกิจพอเพียง หรือเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดขึ้น จึงมีแนวทางในการจัดสรรที่คำนึงถึงด้านจริยธรรมและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ด้วย โดยดำเนินเศรษฐกิจเพื่อสังคม (แบบไม่สะสม) เน้นการแบ่งรายได้และทรัพยากรบนพื้นฐานของความเสมอภาค

ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดขึ้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จะเป็นความสัมพันธ์ในแนวดิ่ง ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ทุกอย่างจะสามารถถูกประเมินออกมาเป็นมูลค่าหรือราคาได้ทั้งสิ้น และมูลค่าหรือราคาของสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็จะถูกกำหนดจาก demand และ supply ของสิ่งนั้นมีอยู่ ในขณะที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงจะเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ คือระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เป็นองค์

รวม ไม่แยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกัน ระบบความรู้ที่เกิดขึ้นจะผสมกลมกลืนและเป็นหนึ่งเดียวกันกับบริบทที่แวดล้อม

สำหรับกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร ของชุมชนในอดีต จะเป็นไปอย่างเรียบง่ายไม่ซับซ้อน และมีความเป็นธรรมชาติสูงโดยมีเป้าหมายเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต ครั้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นโดยปัจจัยภายนอกชุมชนเป็นตัวกระตุ้น ก็จะเกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น และกิจกรรมส่วนใหญ่ที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นส่วนใหญ่ก็จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นลำดับแรก เป็นการเรียนรู้ที่มีอยู่ตลอดเวลา โดยผ่านสถาบันสังคมเช่น ครอบครัว ประชาชน ชุมชน วัด ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ในขณะที่ยังไม่มีถ่ายทอดในระบบโรงเรียน ครั้นเมื่อมีระบบ โรงเรียนเกิดขึ้น การศึกษาที่เกิดขึ้นในระยะแรกนั้นเป็นไปเพื่อผลิตคนเข้ารับราชการ และต่อมาก็วิวัฒน์เป็นผลิตคนเพื่อรับใช้อุตสาหกรรมเป็นหลัก จึงอาจกล่าวได้ว่าการศึกษาที่เกิดขึ้นกลับเป็นสิ่งที่ดึงคนออกไปจากชุมชน ดังนั้นหากจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาแล้ว การศึกษาจึงจำเป็นต้องปรับตามสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น ดังเช่น นักวิชาการของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติได้นำเสนอแนวคิดไว้คือ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ตค.-พย. 2536: 16)

1) การศึกษาจะต้องเน้นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ การคิด การวิเคราะห์ และ แก้ไขปัญหาของผู้เรียน (critical ability) ตลอดจนทักษะอื่น ๆ ที่จำเป็นต่อการช่วยให้ผู้เรียนสามารถจัดการกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และหลากหลาย และสามารถพึ่งตนเองได้ (coping skills)

2) การศึกษาจะต้องเกิดขึ้นและสัมพันธ์กับบริบทของชุมชนท้องถิ่น (localized education) ซึ่งจะช่วยให้การเรียนรู้ของผู้เรียนจากฐานของสภาพความเป็นจริงที่ใกล้ตัว แล้วเชื่อมโยงไปสู่ชุมชนภายนอก เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาทางเลือกของการพัฒนาที่เป็นไปได้จากพื้นฐานบริบทของชุมชนท้องถิ่นของตน

สำหรับกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของบุคคล มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการ คือ (Herbert 1967: 469-471)

- **การยินยอม (Compliance)** จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลยอมรับสิ่งที่มีอิทธิพลต่อเขา และเพื่อมุ่งหวังให้เกิดความพึงพอใจจากบุคคลที่มีอิทธิพลนั้น การที่เขายอมทำตามสิ่งที่บุคคลผู้มีอิทธิพลอยากให้ทำ ก็เพราะคาดหวังว่าจะได้รับรางวัลหรือการยอมรับ ทัศนคติที่เกิดขึ้นจากกระบวนการยินยอมนี้ อธิบายได้ในแง่ของการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมของบุคคลในสังคม

- **การเลียนแบบ (Identification)** เป็นภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อบุคคลยอมรับสิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้น และเป็นผลมาจากการที่เขาต้องการสร้างความสัมพันธ์ที่ดี หรือที่พึงพอใจระหว่างตัวเขากับบุคคลอื่นหรือกลุ่มอื่น ความสัมพันธ์นี้อาจจะออกมาในรูปของการรับเอาบทบาททั้งหมดของบุคคลหรือกลุ่มมาเป็นของตน และ/หรือเลียนแบบบทบาทซึ่งกันและกัน ทศนคติของบุคคลจะเปลี่ยนแปลงไปมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับสิ่งเร้าที่ทำให้เกิดการเลียนแบบนั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือการเลียนแบบเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติซึ่งผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความดึงดูดใจของสิ่งเร้าที่มีต่อบุคคลนั้น การเลียนแบบจึงขึ้นอยู่กับพลังของแหล่งข่าว เมื่อบุคคลยอมรับหรือเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ โดยใช้กระบวนการเลียนแบบแล้ว บุคคลนั้นมี แนวโน้มจะกระทำสิ่งดังกล่าว เมื่ออยู่ในสถานการณ์ที่จะดำรงไว้ซึ่งสัมพันธภาพบางอย่างในสังคม นั่นหมายความว่าทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงไป ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับความต้องการที่จะคงไว้ซึ่งสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นในสังคม

- **ความต้องการที่อยากจะเป็น (Internalization)** เกิดขึ้นเมื่อบุคคลยอมรับสิ่งที่มีอิทธิพลเหนือกว่า เนื่องจากสิ่งนั้นตรงกับความต้องการภายในและค่านิยมของเขา พฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยกระบวนการนี้จะสอดคล้องกับค่านิยมที่เขาถืออยู่เดิม ความพอใจจะขึ้นอยู่กับเนื้อหารายละเอียดของพฤติกรรมนั้น ๆ

การทำความเข้าใจและอธิบายการเปลี่ยนแปลงหรือความเคลื่อนไหวของชีวิต และชุมชนในชนบท ต้องหยิบยกเอากระบวนการเรียนรู้มาพิจารณา เพราะการเรียนรู้เป็นหัวใจหรือแกนกลางของความเคลื่อนไหวการศึกษาในวิถีชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ เนื่องจากการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและการสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลุกจิตสำนึกของคน ในการที่มุ่งมั่นจะแก้ปัญหาและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ที่สามารถช่วยยกระดับสติปัญญาของปัจเจกบุคคลและชุมชนได้นั้น จะต้องมึลักษณะเป็นการเรียนรู้ที่ควบคู่ไปกับการปฏิบัติหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่ง นพ.ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการดังกล่าวว่า “กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (interaction learning through action)” หรืออีกนัยหนึ่ง กระบวนการเรียนรู้แบบ learning by doing ซึ่งนักการศึกษาทั่วไปคุ้นเคยกันดีนั่นเอง อย่างไรก็ตาม จุดต่างที่เน้นเพิ่มขึ้นมาคือ กระบวนการเรียนรู้มีใช้การเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลาย ๆ คน ที่มาทำกิจกรรมร่วมกัน (สีลาภรณ์ นาคทรพร, 2539: 253-254)

2.1 กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์

กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์นั้นมีในทุกยุคสมัยทั้งในอดีตและปัจจุบันโดยมีเป้าหมายเพื่อการดำรงอยู่ของชีวิต ธรรมชาติของมนุษย์จะเรียนรู้เมื่ออยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ตนเองมี ปฏิสัมพันธ์โดยจะเกิดการเรียนรู้หรือมีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนั้นก็ขึ้นอยู่กับว่าเขามีประสบการณ์มาก่อนหรือไม่ เพราะหากมีประสบการณ์มาก่อนก็จะทำให้เขามีความสามารถในการตีความและการปรับตัวเพื่อรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตได้ดี

จากการศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์มีลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1) ในบรรพกาล มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการ **ลองผิดลองถูก** ในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูก มนุษย์ก็สะสมความรู้ ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอด ส่งต่อให้แก่ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตน นาน ๆ เข้าก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม หรือ ข้อห้ามใน “วัฒนธรรม” ของกลุ่มนั้น ๆ กาลเวลาล่วงไปมนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียมปฏิบัติไปแล้ว รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้น จึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไข/ป้องกันปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิตจริง บ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้ เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนแปลงไป สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญาขบคิดแก้ปัญหาใหม่ ต้องเสี่ยงชีวิตกันใหม่ ต่อเมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไร ทำอย่างไรจึงจะแก้ปัญหาได้ก็จะจดจำความคิดและวิธีปฏิบัตินั้นไว้ ถ้าล้มเหลวก็จะจดจำไว้เป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์ก็สั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพไว้มากขึ้น และมีความเสี่ยงน้อยลง

2) มนุษย์เรียนรู้ด้วยการ **ลงมือกระทำจริง** ในสถานการณ์-สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง เช่น การเดินทาง ปลูกพืช สร้างบ้าน ต่อสู้กับภัยอันตราย ฯลฯ ในสถานการณ์จริง ปฏิบัติจริง แล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไปกลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือวิถีปฏิบัติ

3) การถ่ายทอดความรู้ การเรียนรู้จากการทำงานจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แก่คนรุ่นหลัง ด้วยการ **สาธิตวิธีการ การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า** (oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และ **การสร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์** (literacy tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านจะนิยมสองวิธีแรกคือ สาธิตวิธีการ และสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลป/วิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีลายลักษณ์อักษรเป็นรูปของตำรา เช่น ตำรายา ตำราปลูกบ้าน ตำราโหราศาสตร์ ฯลฯ หรือผูกเป็นวรรณกรรม คำสอน ภาษิต คู่มือ แผนที่ ตำนานนิทาน ฯลฯ สุดแต่จะสะดวกและจะเห็นว่าสอดคล้องกับพื้นฐานของชาวบ้าน การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์หรือการสาธิตก็ไม่มียุคตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ในบางกรณีความรู้ที่สั่งสมไว้ก็อาจถดถอยหรือสูญหายไป

4) การเรียนรู้โดย **พิธีกรรม** กล่าวในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไปในตัว เป็นการตอกย้ำความเชื่อ กรอบศีลธรรมจรรยาของกลุ่มชน แนวปฏิบัติ และความคาดหวัง โดยไม่ต้องใช้การจำแนกแจกแจงเหตุผล แต่ใช้ศรัทธา ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม เป็นการสร้างกระแสความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ ดังนั้น พิธีสืบชะตาแม่น้ำ สืบชะตาเมือง บวชต้นไม้ บวชป่า พิธีอุปสมบท พิธีบังสุกุล พิธีสูขวัญในโอกาสต่าง ๆ ฯลฯ จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธีและมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้ง ตอกย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลัง พิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมงาย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝัง บ่มเพาะ ความเชื่อ คุณค่า และแนวทางความประพฤติที่พึงประสงค์ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมประเพณี แม้แต่ในสังคมสมัยใหม่ที่นับถือความเป็นเหตุเป็นผลต่อกันของสรรพสิ่ง และให้ความสำคัญต่อข้อมูลเชิงประจักษ์ พิธีกรรมก็ยังมีคุณค่าต่อการเรียนรู้ทางจิตวิญญาณ เพราะมนุษย์ยังคงเป็นมนุษย์ที่มีใต้อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของวิทยาศาสตร์เท่าเดียว

5) **ศาสนา** ทั้งในด้านหลักธรรมคำสอน ศีล และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในเชิงการเรียนรู้ ล้วนมีส่วนตอกย้ำภูมิปัญญาที่เป็นอุดมการณ์แห่งชีวิต ให้กรอบและบรรทัดฐานความประพฤติ และให้ความมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่เหล่า สำหรับพุทธศาสนาในขั้นปรมาตมก็มีผลต่อการพัฒนาจิตวิญญาณให้เป็นอิสระจากความทุกข์ยากทั้งปวงสำหรับบุคคลผู้ประพฤติปฏิบัติ ศาสนาจึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวมและมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่นับถือศาสนานั้น ๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialization) อย่างไรก็ตาม สถาบันศาสนาอ่อนกำลังลงมากในปัจจุบันและมีที่ท้าวว่าจะอ่อนลงไปอีกในอนาคต เพราะเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกหลายประการ วิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญกับพัฒนาการทางจิตวิญญาณกับวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญกับวัตถุนิยมและบริโภคนิยมเดินสวนทางกันและขัดแย้งกันอย่างน่ากลัวอันตรายยิ่งนัก เมื่อเป็นเช่นนี้จุดมุ่งของกระบวนการเรียนรู้ก็เดินสวนทางกันไปด้วย

6) **การแลกเปลี่ยนความรู้-ประสบการณ์** ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัวมีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามา ผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลาย ทั้งในด้านสาระ รูปแบบ และวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทยจึงมีพลวัตส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลก

กายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมันไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของการเรียนรู้ กว้างขวางหลากหลายมากอย่างไม่เคยปรากฏมาแต่กาลก่อน สังคมไทยจึงกลายเป็น **สังคมแห่งการเรียนรู้ที่มีทางเลือก** ให้แสงหามากมายไม่รู้จบ และมี **เครือข่ายแห่งการเรียนรู้** ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าใหม่ให้พิจารณาอยู่อย่างอเนกอนันต์

7) **การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม** (cultural reproduction) ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจและทางสังคม ได้มีคนพยายามเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ให้ตรงกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย ดังจะเห็นได้จากการแสวงหามันคงจากจิตใจในหมู่คนที่มีความเชื่อที่ต้องเสี่ยงโดยการบูชา “เจ้าแม่กวนอิม” “เสด็จพ่อ ร.5” “พระพรหม” และการทรงเจ้าเข้าผีอันมีอยู่ดาษดื่นเพื่อขอลาภผล หรือแก้ไขวิกฤตการณ์ในชีวิต หรือการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บด้วยการผสมผสาน การแพทย์สมัยใหม่กับสมุนไพร และการรักษาทางใจจากหมอเมืองและพระสงฆ์ และการไปให้หมอดูทำนายโชคชะตาในยามมีทุกข์ ขาดความมั่นใจในตนเอง เป็นต้น ดังยกตัวอย่างมานี้ไม่เกี่ยวกับการประเมินค่าว่าผิด ถูก หรือดีชั่วแต่อย่างใด หากแต่เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้ทั่วไปเกี่ยวกับการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่มีปัญหา มีวิกฤตการณ์ท่ามกลางความสลับซับซ้อนทางสังคมยิ่งกว่าในอดีตที่ผ่านมาและการผลิตซ้ำทั้งทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งที่ได้ผลและไม่ได้ผล สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

8) **ครูพักลักจำ** ก็เป็นกระบวนการเรียนรู้วิถีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และยังคงมีอยู่ต่อไป ในที่นี้วิธี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำตามแบบอย่างที่ได้สัมผัสอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองที่สามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผินๆ เป็นเสมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความหมายที่เข้าใจกันหาใช่ความในทางชั่วร้ายไม่ หากเป็นวิถีธรรมชาติธรรมดาของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น ในชีวิตจริงของทุกคนจะมีพฤติกรรมครูพักลักจำอยู่ไม่มากนักน้อย และถ้ายอมรับนับถือกันว่า วิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งไม่สำคัญนี้มีคุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์ และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งได้ โดยนัยดังกล่าวนี้ ครูพักลักจำเป็นคนละเรื่องกับการขโมยลิขสิทธิ์ทางปัญญาที่เป็นปัญหาอยู่ในปัจจุบัน

ระบบและกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่หลากหลายดังยกมาวิเคราะห์โดยสังเขปข้างต้นนี้เป็นการเรียนรู้ที่แตกต่างจากการเรียนรู้ในรูปโรงเรียนที่แพร่หลายอยู่ในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเรียนรู้ของชุมชนในทุกภูมิภาคของสังคมไทยที่เป็นแหล่งบ่มเพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช้านานนั้น แตกต่างสิ้นเชิงกับการเรียนรู้ในรูปสถาบัน (เอกวิทย์ ฒ ถกลาง, 2540: 45-49)

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2538: 27-28) ได้เสนอว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะสำคัญ 4 ประการคือ

1) เป็นกระบวนการกลุ่ม ที่เกิดจากสมาชิกได้ร่วมกันพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทาง และอื่น ๆ ในการดำเนินงานของชุมชน กระบวนการที่สมาชิกได้มาร่วมกันคิด และทำงานร่วมกันนี้ เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของสมาชิกที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน เป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ได้มีประสบการณ์ของการทดลองในการดำเนินงานของชุมชนร่วมกัน

2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือดำเนินงานวัฒนธรรมจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการในการพัฒนาของชีวิตจริง โดยการดำเนินงานพัฒนา พลวัตของการเรียนรู้เกิดจากการพูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ และหาแนวทางแก้ไข โดยการดำเนินงานของชุมชน เมื่อได้ข้อตกลงแล้วสมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด-ทำ-ทบทวน วิเคราะห์-ทำ จึงหมุนวนไป ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกได้ยกระดับความคิดและสังมภูมิปัญญาไว้

3) เป็นการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง ดังนั้นการเรียนรู้ของชุมชนนี้จึงมิได้มีความหมายเพียงการยกระดับความคิด สติปัญญาของสมาชิกจะสูงขึ้นเท่านั้น แต่การเรียนรู้เพื่อการดำเนินงานพัฒนา ซึ่งเป็นเรื่องของวิถีชีวิตจริงของชาวบ้าน/ของท้องถิ่นของชุมชน จะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและเรียนรู้ที่จะดำเนินงานได้

4) เป็นการเรียนรู้และการทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวนอน (vertical) มากกว่าในแนวตั้ง (horizontal) การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิก และระหว่างชุมชน เป็นการเรียนรู้จากความคิดและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สมาชิกที่สนใจร่วมกันมาทำงาน ภายใต้วัตถุประสงค์เดียวกัน เป็นลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกัน

2.2 กระบวนการปรับตัวในวิถีชีวิตของชาวบ้านและชุมชน

จากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ค่านิยม และระบบคุณค่าที่กำลังเกิดขึ้นในสังคมไทย ได้ก่อให้เกิดการปรับตัวในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในสังคมชุมชนทั่วทุกภาคของประเทศ โดยการสร้างกระบวนการหลายอย่างขึ้นมาและกระบวนการเหล่านี้ได้กลายเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการถ่ายทอดและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญ มีดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2538)

1) กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา การเข้ามาของวัฒนธรรมภายนอก โดยเฉพาะจากซีกโลกตะวันตก ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงของการเร่งรัดพัฒนาประเทศได้ก่อให้เกิด

การเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต แบบแผน ความสัมพันธ์ ระบบคุณค่า และความเชื่อของชาวบ้านและชุมชน การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ได้เกิดขึ้นชนิดถอนรากถอนโคน ข้อมูลจากการศึกษาจำนวนมากในทุกภาคของประเทศต่างยืนยันตรงกันว่าชาวบ้านและชุมชนโดยทั่วไปยังคงรักษาสืบทอดวิถีชีวิตของตนหรือวัฒนธรรมชุมชนและสามารถปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมกับสมัย เมื่อกระแสโลกาภิวัตน์ถาโถมเข้าสู่ชนบทนั้น เป็นช่วงที่ชุมชนจำนวนมาก “ตั้งหลัก” ได้ก่อนแล้ว จึงสามารถรับมือกับกระแสนี้ได้ไม่ยากนัก

ภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นหนึ่งในหลายกรณี que แสดงถึงศักยภาพหรือความสามารถของชาวบ้านและชุมชนในการปรับใช้วัฒนธรรม เป็นกระบวนการเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบันผ่านระบบคุณค่าเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น ทำให้ชาวบ้านในทุกภาคของประเทศได้ปรับ หรือประยุกต์เอาวัฒนธรรมเข้ามาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างกว้างขวาง โดยไม่ติดขัดกับรูปแบบและวัฒนธรรมทางวัตถุ

2) กระบวนการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรม การพัฒนาประเทศที่ผ่านมามีได้ก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางวัตถุมากมาย โดยเฉพาะเทคโนโลยีสื่อสารและโทรคมนาคมทำให้คนในชนบทได้รับความสะดวกสบายมากขึ้น สามารถติดต่อกันได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง แต่อีกด้านหนึ่งของความก้าวหน้ากลับส่งผลให้ผู้คนและชุมชนตัดขาดจากกัน ความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแลกเปลี่ยนหรือการพึ่งพาแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย ซึ่งเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรมแบบเดิมแทบจะไม่มีอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของบุคคล

ท่ามกลางความอ่อนล้าของกลไกทางสังคมวัฒนธรรมดังกล่าว ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากได้พยายามฟื้นฟู ประยุกต์ และสร้างสรรค์กลไกทางสังคมวัฒนธรรมใหม่ ให้มีรูปแบบเนื้อหา และการหน้าที่หลากหลาย สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง แต่กลไกใหม่นี้ได้คงไว้ซึ่งระบบคุณค่าเดิมของชุมชน

3) กระบวนการสร้างสรรค์สถาบันของชุมชน กระบวนการปรับใช้วัฒนธรรมและการพัฒนากลไกทางสังคมวัฒนธรรมตามที่ได้กล่าวข้างต้น เกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมชุมชน จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันที่มีอยู่เดิม เช่น ครอบครัว ศาสนา และการศึกษา เป็นต้น และส่งผลให้สถาบันเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไปทั้งในด้านรูปแบบหรือความสัมพันธ์บทบาท เนื้อหาสาระ ตลอดจนมีการหน้าที่ใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นเพื่อรองรับความผันแปรที่เกิดขึ้นตลอดเวลา นอกจากนั้นกระบวนการทั้งสองนี้ยังส่งผลให้เกิดการสร้างสรรค์สถาบันใหม่ขึ้นในชุมชน ที่สำคัญได้แก่ สถาบันการเรียนรู้และสถาบันของชุมชน

สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ในช่วงที่ชุมชนต้องเผชิญกับกระแสการพัฒนา ส่งผลให้ชาวบ้านจำนวนมากประสบกับความทุกข์ยากและล้มละลาย ผู้คนจำนวนหนึ่งต้องพ่ายแพ้ ทิ้งถิ่นฐานโยกย้ายเข้าสู่ตัวเมืองและเมืองหลวง ส่วนผู้ที่ไม่ยอมแพ้ก็ต้องดิ้นรนต่อไป การรวมตัวเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกันในรูปกลุ่มและองค์กรดังกล่าวแล้วข้างต้น เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ร่วมกัน กระบวนการแลกเปลี่ยนความรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างชาวบ้านส่งผล

ให้คนเหล่านี้ได้สัมผัสสัมพันธ์และเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนจำนวนมากได้รักษาและพัฒนาความสัมพันธ์นี้ไว้อย่างต่อเนื่องและมั่นคง จนมีภาวะเป็นสถาบัน

ผลจากการศึกษาชุมชนจำนวนมากในทุกภาคของประเทศพบว่า สถาบันการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งอาจมีชื่อต่างกัน เช่น มหาวิทยาลัยชาวบ้าน สมาคม ชมรม เครือข่าย ศูนย์และกลุ่ม เป็นต้น ต่างนำเอาลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมชุมชนมาเป็นแนวทาง การเรียนรู้จึงเป็นธรรมชาติ ง่าย และตรงต่อความต้องการของชาวบ้าน โดยมีผู้นำ ผู้รู้ หรือนักปราชญ์ชาวบ้านทำหน้าที่ถ่ายทอดแนวคิด ความรู้ หรือชุดประสบการณ์ของชุมชนให้แก่ผู้สนใจนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต

ความรู้หรือชุดประสบการณ์ของชุมชน มิใช่ความรู้ทางเทคนิคเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีส่วนที่เป็นคุณค่า ศิลธรรม และจริยธรรมรวมอยู่ด้วย หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม และการถ่ายทอดก็ได้แยกเป็นส่วน ๆ ผู้เรียนจึงต้องเรียนรู้วิถีชีวิตทั้งหมดจากเจ้าของประสบการณ์ หัวใจของการเรียนรู้เช่นนี้อยู่ที่การปฏิบัติ ทำให้เกิดการหนุนช่วยและการไปมาหาสู่กันระหว่างผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้เรียน

การจัดการและการเรียนรู้ของสถาบันที่กล่าวนี้ ได้เป็นบทพิสูจน์และเป็นรูปธรรมที่แสดงให้เห็นว่าการศึกษาและการพัฒนาเป็นกระบวนการเดียวกัน

สถาบันทุนของชุมชน ทุนเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต สำหรับชาวบ้านในชนบทนั้น ทุนมีความหมายกว้างขวาง ครอบคลุมทั้งพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติอื่นในชุมชน และเงินตรา ชาวบ้านและชุมชนจำนวนมากได้ใช้ความรู้และภูมิปัญญาจัดการสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ให้รับใช้และสร้างความมั่นคงแก่ชีวิต ชุมชนจำนวนหนึ่งได้พัฒนากองทุนพืชพื้นบ้าน กองทุนวัวธนาคารข้าว และกลุ่มออมทรัพย์ เป็นสถาบันทุนของชุมชน

พัฒนาการของสถาบันที่กล่าวนี้ เกิดขึ้นควบคู่กับกระบวนการเรียนรู้และสถาบันการเรียนรู้ของชุมชน มีความหลากหลายบนพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมชุมชน รูปแบบการบริหารจัดการทุนของชุมชน ในแต่ละแห่งจึงสัมพันธ์กับพื้นฐานดังกล่าว และสอดคล้องกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ความหลากหลายของรูปแบบและการจัดการที่ยืดหยุ่นสูง ช่วยให้สถาบันทุนตอบสนองความต้องการของชาวบ้านและชุมชนได้มากกว่า

ในข้อเท็จจริงพบว่า มีความคาบเกี่ยวระหว่างทุนที่เป็นโภคทรัพย์ เช่น พืช สัตว์ สวน และไร่นา เป็นต้น กับทุนที่เป็นเงินตรา ชุมชนหลายแห่งเริ่มต้นจากการจัดการโภคทรัพย์ แล้วเปลี่ยนโภคทรัพย์เป็นเงินตรา และหลายชุมชนเริ่มจากการจัดการการเงินเพื่อสร้างความมั่นคงทางโภคทรัพย์

ดังนั้นการหน้าที่ของสถาบันทุนของชุมชนจึงไม่ได้จำกัดเฉพาะทุนเพื่อการผลิตเท่านั้น สถาบันนี้ยังมีหน้าที่ดูแล “ทุนชีวิต” ซึ่งเป็นทุนพื้นฐานที่สัมพันธ์กับโภคทรัพย์และ

ทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ยังครอบคลุมไปถึงการดูแลสวัสดิการ การศึกษา ศาสนา และการสาธารณสุขประโยชน์ในชุมชน

จากการศึกษาของ โอภาส ปัญญา และคณะ (2545: ii-iii) เรื่อง “ระบบข้อมูลชุมชน : กระบวนการสร้างความรู้สู่การพึ่งตนเองของชุมชน 4 ภาค” เสนอต่อ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และธนาคารโลก พบว่า หัวใจของความสำเร็จในการสร้างความเข้มแข็งที่ทำให้ชุมชนแก้ไขปัญหาและนำพาตนเองออกจากวิกฤติได้คือ ความสามารถของชุมชนในการสร้างความรู้ได้เองอย่างอิสระ เรียกว่าเป็นกระบวนการ “การเรียนรู้ชุมชน” หรือ “การเรียนรู้จากการกระทำ” ร่วมกัน โดยมีเป้าหมายร่วมอยู่ที่ความอยู่รอดของชุมชน มิใช่ความอยู่รอดของตนเองในระดับปัจเจก กระบวนการเรียนรู้ชุมชนมีลักษณะพิเศษสามารถให้ความรู้ในสิ่งสำคัญเหล่านี้ได้ดังนี้

1. ความสามารถในการประเมินสถานภาพของฐานทรัพยากรที่มีอยู่ ทั้งในระดับชุมชนและระดับครัวเรือน เช่น การร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติและสาเหตุของการมีหนี้สิน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เครื่องมือที่ทำให้รู้ “ทุกข์” ของชุมชน

2. การเกิดกลุ่มแกนนำเชิงจัดการสมัยใหม่ในชุมชน ที่เป็นผู้นำโดยการปฏิบัติ มีทักษะและความสามารถที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ เพื่อจัดให้คนมาคิดร่วมกัน หรือจัดกระบวนการคิดร่วมกันอย่างสร้างสรรค์เพื่อหาทางออกจาก “ทุกข์” ของชุมชน

3. การจัดตั้งตนเองและการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่ม องค์กรและสถาบัน พันธมิตรหรือแนวร่วม ภายนอกชุมชน กล่าวคือการเรียนรู้ทุกข์และเห็นหนทางออกจากทุกข์แล้ว จำเป็นต้องมีการตัดสินใจลงมือกระทำ มีการจัดความสัมพันธ์ใหม่ ๆ กับคนที่ร่วมอุดมการณ์

4. การมีส่วนร่วมของชุมชนหรือสาธารณะ โดยผ่านเวทีการพูดคุย เวทีสาธารณะ การศึกษาดูงาน และการหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการคิดอย่างสร้างสรรค์ทั้งชุมชน

2.3 กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน มี 6 แนวคิดดังนี้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2543: 6-8)

1. มนุษย์มีศักยภาพในการเรียนรู้สูงและสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ การเรียนรู้นอกจากจะสร้างสรรค์ภูมิปัญญาให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องแล้วยังก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และความปิติแก่ผู้เรียนรู้อีกด้วย

2. การปฏิรูปการศึกษาควรมุ่งแก้ปัญหาความทุกข์ยากของคนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยการกระจายการเรียนรู้ออกจาก “สถานศึกษา” ไปสู่ “ชุมชน” หรือการคืนการศึกษาให้ชุมชน เพื่อให้การเรียนรู้ตอบสนองความต้องการของชุมชน ทำให้เกิดการสะสม “องค์ความรู้” ในห้อง

ถิ่นเป็น “ฐาน” สำหรับการพัฒนา “หลักสูตรท้องถิ่น” และนำไปสู่การปฏิรูป “การเรียนการสอน” ในสถานศึกษา ทั้งยังช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างชุมชนและสถานศึกษา ทำให้มีส่วนช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งซึ่งกันและกัน หรืออีกนัยหนึ่ง นักเรียน ครู และชุมชน อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน คือ เป็นทั้งผู้สอนและผู้เรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน

3. บุคคลและชุมชนมีความหลากหลาย ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ การนำ “รูปแบบการเรียนรู้” ที่ประสบความสำเร็จในชุมชนหนึ่งไปใช้ในอีกชุมชนหนึ่ง หรือการวางแผนจากส่วนกลาง แล้วนำไปให้คนในชุมชนท้องถิ่นปฏิบัติจึงมักประสบความล้มเหลว นอกจากนี้ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกชุมชน ยังเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา จึงต้องพัฒนา “รูปแบบการเรียนรู้” ในแต่ละชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป

4. เป้าหมายของการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน คือ เพื่อสร้าง “ปัญญา” ให้ “คน” ในชุมชน (ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ) สามารถพัฒนาตนเอง ครอบครัว และชุมชนได้อย่างบูรณาการ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง เพื่อเสริมสร้าง “พลัง” ให้คนในชุมชนสามารถ “พึ่งตนเอง” และ “พึ่งพากันเอง” ได้มากขึ้น โดยเน้น “การมีส่วนร่วม” ในกระบวนการเรียนรู้ และ “การฝึกฝน” ตนเองในทุกด้านของชีวิต รวมทั้งส่งเสริมการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และการเชื่อมต่อประสบการณ์ระหว่างบุคคลและชุมชนโดยผ่านกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายการเรียนรู้

5. การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่มีคุณภาพ เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างบูรณาการ มีสาระและขอบเขตกว้างขวาง โดยเฉพาะประเด็น “การเลี้ยงชีพ” ของคนในชุมชน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัย “ความร่วมมือร่วมใจ” หรือ “การผนึกกำลัง” จากทุกส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน อาทิ นักวิชาการ สื่อมวลชน นักธุรกิจ สถาบันการศึกษา องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ฯลฯ การเรียนรู้ในชุมชนจึงมิได้เกี่ยวข้องกับบุคลากรทางการศึกษาเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย

6. การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน ควรนำไปสู่วัตถุประสงค์หลาย ๆ ประการพร้อมกัน เช่น เพื่อสืบค้นผู้นำจิตวิญญาณ สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ ปลุกฝังคุณธรรมและค่านิยมที่ดีงาม เกิดความเอื้ออาทร สร้างวิสัยทัศน์ร่วม สร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ (วิธีคิดและวิธีทำงาน) ใ้ปัญญาและความต้องการของชุมชน ได้แนวทาง วิธีการ และแผนงานการแก้ปัญหา ได้เริ่มทดลองทำ ได้ใจหายวิจัย เกิดการสะสมองค์ความรู้ในท้องถิ่น ได้องค์ความรู้ใหม่ และขยายผลผ่านการสรุปทบทวนเรียนรู้ร่วมกัน ได้หลักสูตรท้องถิ่นและนำไปสู่การปฏิรูปการเรียนการสอน ชุมชนมีโอกาสเรียนรู้และจัดการร่วมกัน และสิ่งแวดล้อมได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู

สำหรับขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เริ่มต้นจาก **“รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปทบทวน และร่วมรับผลจากการกระทำ”** ถ้า “วงจรแห่งการเรียนรู้” ของ

ชุมชนใด “หมุน” เร็ว หรือมี “พลวัต” สูง แสดงว่าชุมชนนั้นมี “พลังการเรียนรู้” สูง (กระทรวง
ศึกษาธิการ, 2543: 9-13)

1) รวมคน

การรวมคนมีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังใจ” เป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน สมาชิก
ขององค์กรมีความสนใจและมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำให้เกิด “จิตสำนึกร่วม” ในการแก้ปัญหา
และพัฒนาท้องถิ่น เกิดความรัก ความสามัคคี และความเอื้ออาทร องค์กรชุมชนที่มีสมาชิก
หลากหลายทั้งเพศ วัย และอาชีพ และพบปะกันอย่างต่อเนื่อง องค์กรชุมชนนั้นย่อมมีความเข้ม
แข็ง

เพื่อกระตุ้นให้เกิดการระดมทุนทางสังคมจาก “ภายใน” ชุมชน ควรสร้างกิจกรรมที่
บุคคลในชุมชนสามารถ “มีส่วนร่วม” เช่น การออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ประเพณี
พื้นบ้าน หรือ ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น หรือทำให้เกิดการเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนเข้าด้วย
กัน เช่น กลุ่มป่าชุมชน – กลุ่มสมุนไพร กลุ่มออมทรัพย์ – กลุ่มแปรรูปอาหาร หรือกลุ่มวัฒน
ธรรม - วัด - โรงเรียน เป็นต้น

การเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนกับองค์กรภายนอกเป็นการระดมทุนทางสังคมจาก
“ภายนอก” ชุมชน ซึ่งมีความสำคัญกว่าการระดม “เงิน” เนื่องจากแต่ละองค์กรมีศักยภาพ
“จุดแข็ง” ที่แตกต่างกัน องค์กรในชุมชนที่สามารถเชื่อมต่อกับองค์กรภายนอก เช่น กลุ่มป่าชุม
ชน – กลุ่มสมุนไพร - คณะวนศาสตร์ กลุ่มออมทรัพย์ – กลุ่มแปรรูปอาหาร – กรมส่งเสริมการ
เกษตร – สหกรณ์เลมอนฟาร์ม หรือกลุ่มวัฒนธรรม - วัด - โรงเรียน - สวช.- สถาบันราชภัฏ
ย่อมช่วยทำให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพราะต่างก็มีศักยภาพที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่
กันและกัน

การรวมคนเป็น “กลุ่ม” และการเชื่อมต่อองค์กรเป็น “เครือข่าย” สามารถกระทำได้
หลายวิธี ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยม ได้แก่ “การจัดเวที” อาจ
เรียกว่า “เวทีชาวบ้าน” หรือ “เวทีประชาคม” เป็นการเปิด “พื้นที่ทางสังคม” แล้วนำประเด็นที่
ชุมชนให้ความสนใจมาเป็น “เครื่องมือ” ใน “การรวมคน” และ “การสืบค้นผู้นำ” เช่น การเลี้ยง
ชีพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด การรักษาสุขภาพ พิธีกรรมและประเพณี ดนตรีพื้นบ้าน
ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นต้น ชุมชนหลายแห่งใช้ “ผู้นำ” ในชุมชนเป็น “เครื่องมือ” ในการรวม
คน อาจเป็นพระภิกษุ ครู หมอพื้นบ้าน ผู้นำจิตวิญญาณด้านพิธีกรรม หรือผู้นำภูมิปัญญา
ท้องถิ่น ซึ่งผู้นำเหล่านี้มักเป็น “ผู้นำตามธรรมชาติ” ซึ่งมีคุณธรรม ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน
อดกลั้น และมีจิตใจอาสาสมัคร

บางกรณีองค์กรจากภายนอกโดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชน
เข้าไปมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนในชุมชนรวมตัวกัน เช่น กรมการพัฒนาชุมชน และกรม

ส่งเสริมการเกษตร เข้าไปจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชนกระตุ้นให้รวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วนภาคธุรกิจเอกชนที่มีบทบาทเด่นชัด ได้แก่ บริษัทบางจาก ที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกันทำธุรกิจด้านน้ำมัน เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนใช้ “คน” เป็นทั้ง “ปัจจัย” และ “เป้าหมาย” ของการเรียนรู้ ดังนั้น “รวมคน” จึงเป็นขั้นตอนที่ “สำคัญที่สุด” การรวมคนด้วย “ความคิด” จะสามารถรวม “พลังใจ” ของ “ผู้นำจิตวิญญาณ” ได้เป็นอย่างดี ทำให้ได้คนที่มี “คุณภาพ” มี “พลัง” และเป็นการรวมตัวที่มี “ความยั่งยืน” ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานในขั้นต่อ ๆ ไปประสบความสำเร็จ

2) ร่วมคิด

มีวัตถุประสงค์เพื่อระดม “พลังความคิด” ให้รู้แจ้งแทงตลอด โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง เพื่อระดมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรับกระบวนการทัศน์ สร้างวิสัยทัศน์ร่วม แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาและโอกาสอย่างรอบด้าน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา (เรียนรู้อะไร) กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา (เรียนรู้อย่างไร เรียนรู้กับใคร เรียนรู้ที่ไหน)

3) ร่วมทำ

มีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังการจัดการ” ตามแผนงานที่กำหนดโดยใช้หลักสหกรณ์ การฝึกฝนจากการทดลองทำ และการปฏิบัติในพื้นที่จริง กิจกรรมจริง สถานการณ์จริง ประกอบกับการใช้หลักการ ทฤษฎี เทคโนโลยี และระบบการบริหารจัดการที่ดีมาสร้างความเชื่อมโยงกัน ซึ่งการจัดแบ่งบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของภาคีการพัฒนาต่าง ๆ อย่างเหมาะสม ย่อมทำให้การใช้ทรัพยากรมีประสิทธิภาพและเกิดประสิทธิผลสูงสุด

4) ร่วมสรุปบทเรียน

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังภูมิปัญญา” โดยเริ่มต้นจากการประเมินตนเอง และประเมินผลงานผ่านเวทีกลุ่ม และเครือข่ายทำให้เกิดการเชื่อมต่อทักษะ องค์ความรู้ และประสบการณ์ นำไปสู่การพัฒนา “องค์ความรู้ใหม่” ขององค์กร จากนั้นเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่อ (เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์) ไปสู่องค์กรชุมชนอื่น ๆ

5) ร่วมรับผลจากการกระทำ

มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังมิติ” โดยการยกย่อง ชื่นชม และให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้กับชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน ส่วนผลจากการกระทำอาจได้รับในมิติที่แตกต่างกัน เช่น สมาชิก องค์กร ชุมชนได้รับ

ผลทางด้านเศรษฐกิจ นักเรียนได้เรียนรู้วิธีคิดและการทำงานเป็นทีม ส่วนครูได้เรียนรู้ศักยภาพของท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการปฏิรูปการเรียนการสอนในโรงเรียน

2.4 กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authenticity Learning) (วิชัย วงษ์ใหญ่, 2540: 10-15)

การศึกษากระบวนการเรียนรู้คืออย่างหนึ่ง ก็คือการศึกษากระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง (Authenticity Learning) การเรียนรู้ตามสภาพจริง หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ยึดยึดความรู้นิ่งนอนใจให้กับผู้เรียน เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม บทบาทผู้สอนเป็นผู้เอื้ออำนวยการเรียนรู้ รับผิดชอบและวิเคราะห์วิธีการเรียน กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักวิธีการเรียนรู้ การเรียนรู้ด้วยตนเอง กระบวนการเรียนรู้จากกลุ่ม โดยผู้เรียนสร้างความรู้เชิงความคิดและสร้างสรรค์ความรู้ เช่น สังคม วัฒนธรรม ขึ้นมาด้วยตัวผู้เรียนเอง โดยเป็นผู้บอกความรู้เองนอกจากทักษะทางวิชาการที่เกิดขึ้นกับผู้เรียนแล้ว การเสริมสร้างทักษะทางสังคมให้ผู้เรียนมีความละเอียดอ่อนทางอารมณ์ มีสุนทรียภาพ พร้อมทั้งจะสร้างสังคมให้มีความรักในเพื่อนมนุษย์ มีความรักและรับผิดชอบต่อครอบครัว รักชุมชน รักธรรมชาติให้มีความสุข มีเอกภาพเพื่อให้เกิดความสุขและสันติ เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต และเตรียมตัวเพื่อกำหนดท่าทีแห่งการเรียนรู้ พร้อมทั้งจะรับและเลือกปฏิบัติสรวาสาร เทคโนโลยีด้วยวิถีทางแห่งปัญญา

กระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง ได้แก่

1) กระบวนการเรียนรู้ที่สมดุลและมีความสุข ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับความดี ความงาม ความจริง.. กิจกรรมกลุ่มจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมสร้างสรรค์เจตคติในทางบวก เช่น กิจกรรม บทบาทสมมุติ ศิลปะ และกีฬา จะช่วยพัฒนาผู้เรียนในด้านความร่วมมือ ได้เล่นและทำงานเป็นทีม นอกจากนั้นยังเสริมสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง มีการแสดงความคิดเห็น กล้าพูด การแสดงออกอย่างเหมาะสมและสร้างสรรค์

2) กระบวนการเรียนรู้เพื่อรู้ การเรียนที่จะรู้โดยการเชื่อมโยงความรู้ทั่วไปอย่างกว้างขวางและเพียงพอกับโอกาสที่จะสามารถทำงานในระดับลึกได้ และการเรียนที่จะรู้ยังหมายถึง วิธีการเรียนรู้ที่จะแสวงหาความรู้ (Learning how to learn) เพื่อจะได้ประโยชน์จากโอกาสทางการศึกษาที่มีให้ตลอดชีวิต กระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนจะได้รับเพื่อที่จะรู้ ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การคิดจำแนก และการคิดเชื่อมโยง ซึ่งมีขั้นตอนและทักษะกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้วิธีการคิดแก้ปัญหา การคิดคาดการณ์ล่วงหน้า และการคิดสร้างสรรค์

ทักษะการคิดแก้ปัญหา เมื่อผู้เรียนเผชิญกับปัญหาควรดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. หยุดคิด การหยุดคิดเพื่อทำความเข้าใจกับปัญหา

2. *ค้นหาสาเหตุ* วิเคราะห์ถึงเหตุที่มาของปัญหาที่แท้จริง ปัญหาบางอย่างที่เผชิญ เป็นเพียงแต่ความรู้สึก ซึ่งไม่ใช่ปัญหาที่แท้จริง
3. *การแสวงหาทางเลือก* โดยคิดถึงวิธีการแก้ปัญหา พร้อมทั้งผลที่จะตามมา ซึ่งมีทั้งข้อดี ข้อเสีย และข้อจำกัด แสวงหาทางเลือกที่ดีมีความเป็นไปได้เมื่อนำไปปฏิบัติหรือ ดำเนินการแก้ปัญหา
4. *ปฏิบัติตามทางเลือกที่เลือกไว้* โดยดำเนินการตามขั้นตอนที่เลือกไว้ บันทึก สังเกตการกระทำอย่างละเอียด
5. *ประเมินผล* เพื่อสะท้อนผลที่ได้จากการปฏิบัติจริง

การฝึกทักษะการคิดแก้ปัญหาทั้ง 5 ขั้นตอน ซึ่งจะเป็นพื้นฐานให้เกิดทักษะการคิด วิเคราะห์ การคิดสร้างสรรค์ การคิดเชื่อมโยงและการคิดการณ์ล่วงหน้า

3) *การเรียนรู้ที่จะทำและอยู่ร่วมกัน* เป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ที่จะทำไม่ใช่ เพื่อผู้เรียนเกิดแต่ทักษะทางอาชีพเท่านั้น แต่ยังได้รับความรู้ความสามารถที่กว้างขวาง ที่จะ ดำเนินการกับสถานการณ์ที่หลากหลายและการทำงานเป็นทีม รวมทั้งการเรียนรู้ทักษะทาง สังคมได้แก่การเรียนรู้เรื่องราวของสภาพสังคมต่าง ๆ ของผู้เรียนเผชิญอยู่ รวมทั้งประสบการณ์ การทำงานอันสืบเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นหรือในระดับกว้างที่มีความหลากหลาย ทางการศึกษาและงานต่าง ๆ

การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน โดยการพัฒนาทักษะการวิเคราะห์ตนเองและการพัฒนา ความเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น เกิดความผูกพันซึ่งกันและกันจากประสบการณ์การกระบวนการ กลุ่ม การทำโครงการที่ประสบความสำเร็จด้วยกันและมีประสบการณ์เรียนรู้ที่จัดการความ ขัดแย้งด้วยความมีน้ำใจที่เคารพต่อคุณค่าของเสียงส่วนใหญ่ ความเข้าใจระหว่างกันและกันโดยไม่ หาความเสมอภาคและเสรีภาพ มีค่านิยมด้านสิทธิมนุษยชนมีเจตคติที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ มีความเชื่อว่ามนุษย์สามารถแก้ไขปัญหาได้

ทักษะการวิเคราะห์ตนเองจะเกิดขึ้นโดยใช้กระบวนการกลุ่ม เพื่อวิเคราะห์ในด้านดี ด้านเสียและจุดด้อย สมาชิกในกลุ่มได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กันในด้านความคิดและพฤติกรรม ที่ปรารถนาเพื่อเปิดตนเอง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่จะเอาใจเขามาใส่ใจเรา เสริมสร้าง ความมีน้ำใจเป็นทีมที่ให้เรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน

4) *การเรียนรู้ที่จะเป็นบุคลิกภาพส่วนตัวที่ได้พัฒนาดีขึ้น* กระบวนการเรียนรู้ตาม ลำดับขั้นตอนที่เป็นระบบ และผู้เรียนได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จนเสริมสร้างเป็นบุคลิก ภาพส่วนตัว สามารถแสดงออกที่สร้างสรรค์และอิสระ (Assertion) มีทักษะการสร้าง ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลและสร้างความเชื่อมั่นในตนเอง โดยไม่มีความก้าวร้าว (Aggression) การแสดงออกที่เหมาะสมและสร้างสรรค์เป็นการแสดงออกในการป้องกันสิทธิส่วนบุคคลของผู้ เรียนโดยแสดงซึ่งความรู้สึกความคิดเห็น และความต้องการต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมา จริงใจ

เหมาะสมกับสถานการณ์ มีพฤติกรรมที่แสดงออกถึงความเป็นมิตรโดยไม่ล่วงเกินสิทธิส่วนบุคคลของผู้อื่น ด้วยวิถีทางแห่งปัญญาและจากความรู้สึกนึกคิดที่ดีงามและสร้างสรรค์

การเรียนรู้ที่เห็นคุณค่าของตนเองและเห็นคุณค่าของผู้อื่น (Self Esteem) มีพลังแห่งความเชื่อมั่นในทุกๆอารมณ์ ความรู้สึก การกระทำ พฤติกรรม เจตคติ ค่านิยม รวมทั้งความสามารถของเรา จะมีความสัมพันธ์แบบองค์รวมและตรงกับภาพพจน์ของตนเอง การเห็นคุณค่าและความสำคัญในความเป็นมนุษย์ ทำให้ผู้เรียนตระหนักดีว่า เราคือใคร เราสามารถเป็นอะไร และสามารถทำอะไรได้ จะให้ความสำคัญแก่บุคคลอื่น (Significant) รับรู้ความสามารถของตนเองและของผู้อื่น (Competence) ว่าแต่ละคนมีความเก่งและความสามารถที่ไม่เหมือนกัน นอกจากนั้นยังเชื่อพลังแห่งความเชื่อมั่นในตน (Power) การเชื่ออำนาจในตน เชื่อในผลของการกระทำ ซึ่งจะพัฒนาไปสู่ลักษณะของการมุ่งอนาคต รวมทั้งมีคุณธรรม (Virtue) ความดีงาม กำกับความคิดเห็นและพฤติกรรมเป็นชีวิตแห่งการเรียนรู้ที่จะพัฒนาเป็นบุคลิกภาพส่วนตัวและเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้อยู่ในสังคมแห่งการเรียนรู้ได้อย่างสง่างาม

ผู้เรียนได้รับโอกาสเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ตามสภาพจริง ได้รับการพัฒนาสติปัญญา (Intelligence Quotient) เดิมศักยภาพของแต่ละบุคคล รวมทั้งมีความสามารถในการเข้าใจความรู้สึกของตนเอง และการควบคุมอารมณ์ (Emotion Quotient) โดยมีการรู้จักและรู้จักตนเอง อารมณ์ความรู้สึกของตนเอง รู้จักควบคุมอารมณ์ตัวเอง รู้จักรอคอย รู้จักเห็นอกเห็นใจบุคคลอื่น มีความไวต่อความรู้สึกของผู้อื่น รวมทั้งรู้จักรักษาสัมพันธภาพกับบุคคลอื่น ซึ่งจะเป็นบุคคลที่มีทั้ง IQ และ EQ จะเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ

5) การเรียนรู้ที่จะแสวงหาวิธีการเรียน สังคมแห่งข่าวสารเทคโนโลยีเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ บุคคลจะดำรงชีวิตได้อย่างมีคุณภาพจะต้องเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ (Learning person) ซึ่งได้รับการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่มีคุณภาพอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง มีประสบการณ์แห่งการเรียนรู้ มีเจตคติ ค่านิยมเกี่ยวกับการเรียนที่ดี การเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียนมีความสุข เรียนรู้ที่จะรู้ เรียนรู้ที่จะทำ เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันและเรียนรู้ที่จะเป็นบุคลิกภาพของตนเอง พื้นฐานการพัฒนาการเรียนรู้ให้เป็นบุคคลที่รู้วิธีการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ในสังคมปัจจุบันเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ทุกสถานการณ์อย่างต่อเนื่องยาวนานตลอดชีวิตซึ่งผู้สอนจะต้องสร้างศรัทธาและปัญญาให้กับผู้เรียนได้สั่งสมประสบการณ์การเรียนรู้ให้พัฒนาเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ที่จะแสวงหาความรู้ได้ตลอดชีวิต

2.5 ปัจจัยของการเรียนรู้

การที่เราจะพัฒนาชาวบ้านหรือประชาชนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การพึ่งตนเอง และการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนหรือสังคม ดังนี้ (เกศินี จุฑาวิจิตร, 2540: 43)

1) ระบบวัฒนธรรม

ในเรื่องของระบบวัฒนธรรมนี้ อาจจะมองได้ทั้งในแง่รูปธรรมและนามธรรม รูปธรรมได้แก่ การแสดงประจำท้องถิ่น เพลงพื้นบ้าน กิจกรรมหรือพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดมาช้านาน การงานอาชีพ ฯลฯ ส่วนในแง่นามธรรม ได้แก่ ความคิด ความเชื่อ คติชาวบ้าน เป็นต้น

2) ทรัพยากรบุคคล

ทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่น ได้แก่ พระ ครู แพทย์ ผู้นำความคิดเห็น ปราชญ์ชาวบ้าน บุคคลเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นผู้มีศักยภาพในการนำชุมชนหรือท้องถิ่นไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาตามความคาดหวัง

3) ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรในท้องถิ่น

ได้แก่ แหล่งธรรมชาติ พืชเศรษฐกิจ ป่าไม้ ภูเขา ทะเล ฯลฯ ตลอดจนหน่วยงานของรัฐ ธุรกิจเอกชน และสถาบันการศึกษาที่อยู่ในท้องถิ่น ทรัพยากรเหล่านี้ นับได้ว่าเป็นขุมทรัพย์ทางปัญญาและขุมทรัพย์ทางเศรษฐกิจให้แก่ท้องถิ่นได้

4) เครือข่ายการสื่อสาร

หมายถึงระบบของการสื่อสารภายในชุมชนหรือในท้องถิ่น เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่รับรู้ข่าวสารภายนอกจากแหล่งสารใด จากสื่อมวลชน หรือจากการพูดคุยกัน ในแต่ละวันชาวบ้านจับกลุ่มคุยกันในเวลาใดและสถานที่ใด ใครคือผู้นำความคิดเห็น ใครคือบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ สื่ออะไรบ้างที่มีอยู่แล้วในชุมชน เป็นต้น

ตามหลักการเรียนรู้ที่เป็นสากล การเรียนรู้ เป็นการพัฒนาพฤติกรรม ซึ่งหมายถึงการแสดงออกทางวาจา ท่าทาง และการปฏิบัติได้จริงตามจุดประสงค์ของการเรียนรู้นั้น การเรียนรู้ดังกล่าวนี้เป็นแนวคิดทางจิตวิทยาของกลุ่มพฤติกรรมนิยม ซึ่งเน้นการเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างสิ่งเร้ากับพฤติกรรมตอบสนอง อย่างไรก็ตาม หลักการเรียนรู้ตามทฤษฎีพัฒนาการทางเชาว์ปัญญา เผยแพร่โดย ซอง เพียเจต์ (Jean Piaget) เจอโรม บรูเนอร์ (Jerome Bruner) และ ออซุเบล (David P. Ausubell) เป็นต้น ได้อธิบายเพิ่มเติมจากการพัฒนาพฤติกรรมว่าการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาโครงสร้างการรู้คิด (Cognitive structure) อีกด้วย และโครงสร้างการรู้คิดนี้ย่อมสะสม ชับซ้อนขึ้นตามพัฒนาการของผู้เรียน

ทฤษฎีการเรียนรู้ตามแนวกระบวนการข่าวสาร (Information processing) การเรียนรู้ทางสังคม (Social learning) และ แนวมนุษยนิยม (Humanism) ล้วนอธิบายถึงกระบวนการเรียนรู้ที่มนุษย์ได้สัมผัสเชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมทั้งที่เป็นสังคมมนุษย์ ข่าวสาร และสถานการณ์ เกิดความรู้ ความจำ การรู้คิดของตนเอง ตลอดจนแรงจูงใจที่จะพัฒนาตนไปสู่ความดีงามสูงสุดได้

ตามนัยแห่งพุทธธรรม จุดเริ่มต้นของการเรียนรู้ คือ ชาติรู้ที่เกิดจากผัสสะทั้งหลาย คือรูปกับนาม เมื่อรู้ได้ ความรู้นั้นก็จะพัฒนาไปโดยการฝึกปฏิบัติจนรู้แจ้งชัดเจนเป็นสัมมาทิฐิ

ซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายปลายทาง คือความเป็นอิสระหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ปัจจัยที่เสริมสร้างสัมมาทิฐิถือว่าเป็นปัจจัยของการเรียนรู้มีอยู่ 2 ปัจจัยหลัก คือ ปัจจัยภายนอก และปัจจัยภายใน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ในบทที่กล่าวถึงบุพภาคของการศึกษาว่า ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิมี 2 ประการ คือ ปรโตโฆสะ และโยนิโสมนสิการ (สุนทรอมรวิวัฒน์, 2542: 7-8)

“...1. ปรโตโฆสะ = เสียงจากผู้อื่น การกระตุ้นหรือชักจูงจากภายนอก เช่น การสั่งสอนแนะนำ การถ่ายทอด การโฆษณา คำบอกเล่า ข่าวสาร ข้อเขียน คำชี้แจง อธิบาย การเรียนรู้จากผู้อื่น ในที่นี้หมายถึงเอาเฉพาะส่วนที่ตรงตามถูกต้องเฉพาะอย่างยิ่งการรับฟังธรรม ความรู้หรือคำแนะนำจากบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตร

ข้อแรกนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายนอก ได้แก่ ปัจจัยทางสังคม อาจเรียกง่าย ๆ ว่า **วิธีการแห่งศรัทธา**

2. โยนิโสมนสิการ = การทำในใจโดยแยบคาย การใช้ความคิดถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดเป็น หรือคิดอย่างมีระเบียบ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลาย โดยมองตามทีละสิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน และโดยวิธีคิดหาเหตุผล สืบค้นถึงต้นเค้าสืบสาวให้ตลอดสาย แยกแยะสิ่งนั้น ๆ หรือปัญหานั้น ๆ ออกให้เป็นตามสภาวะ และตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัย โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยดีหาอุปาทานของตนเข้าจับ

ข้อสองนี้ เป็นองค์ประกอบฝ่ายภายใน ได้แก่ ปัจจัยภายในตัวบุคคล อาจเรียกง่าย ๆ ว่า **วิธีการแห่งปัญญา...**”

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวว่า สำหรับคนเริ่มแรก ศรัทธาที่ถูกต้องจะช่วยให้ดีที่สุด ศรัทธาที่ถูกต้องก็คือต้องมีปัญญาช่วยตรวจตรา ถ้าปฏิบัติได้ดี ศรัทธาจะช่วยให้มี ทิศทาง จุดเน้น และมีเรี่ยวแรงในการแสวงปัญญา และโดยที่สังคมไทยในอดีตซึ่งมีวิถีชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีศาสนาพุทธเป็นฐานที่ก่อให้เกิดความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์ที่เป็นแบบวัฒนธรรมพุทธ ดังนั้นในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านจึงมีสถาบันศาสนาอยู่ในวิถีชีวิตด้วยโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำแห่งศรัทธา สำหรับในสังคมปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตแล้วนั้นแต่ชีวิตของคนในชนบทก็ยังคงมีความผูกพันอยู่กับสถาบันศาสนาอย่างมาก ในชุมชนหลาย ๆ แห่งเราจะพบว่า พระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านและชุมชน ทำให้การพัฒนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่อ่อนอ่อน ไม่บังคับให้คนต้องเชื่อถือปฏิบัติตาม ใช้วิธีการเผยแพร่ที่นุ่มนวล โดยใช้เมตตาเป็นที่ตั้ง โดยมีหลักการว่ามนุษย์นั้นสามารถฝึกได้ จึงไปพบกับชาวบ้าน ณ จุดที่ชาวบ้านยืนอยู่ และค่อย ๆ พัฒนาขึ้นมาทีละขั้น ๆ สำหรับคนสามัญทั่วไปที่ต้องเรียนรู้ด้วยอาศัยคำแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่น กระบวนการฝึกอบรมจะเริ่มต้นด้วยความเชื่อใน

ตัวของผู้แก้ปัญหาเอง ซึ่งเน้นไปที่สภาพทางกายภาพ สถานภาพ บทบาท และความสามารถ เฉพาะตน ข้อมูลทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยและสนับสนุนต่อการแก้ปัญหารวม ทั้งข้อมูลวิชาการ คือตัวองค์ความรู้ที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลมากพอที่จะ ตัดสินใจในการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะทำให้บรรลุเป้าหมาย คือ มีความสุข โดยกระบวนการดังกล่าว ใช้ได้ทั้งปัจเจกบุคคลและชุมชน (ปาน กิมปี, 2540: 18)

2.6 กระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้

หัวใจของกระบวนการสร้างเครือข่าย คือ ต้องมีการปฏิบัติและการสรุปประสบการณ์ จากการปฏิบัติของชาวบ้านและองค์กรชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการปฏิบัติกิจกรรมในกระบวนการ เครือข่าย มีดังนี้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540: 36-37)

1) *การคัดเลือกผู้นำ* คัดเลือกผู้นำจากข้อมูลที่ได้รับในกระบวนการสำรวจค้นหา เน้นที่ผู้รู้และองค์กรชุมชนที่มีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการ เพราะนี่เป็นขั้นตอนการตั้งด้าน ที่เป็นศักยภาพของท้องถิ่นออกมา เปิดโอกาสให้ศักยภาพของชาวบ้านได้แสดงออกและพัฒนา ศักยภาพเพื่อการแก้ปัญหาและเอาชนะข้อจำกัดที่มีอยู่ในชุมชนและท้องถิ่น และแน่นอนว่าผู้รู้ ชาวบ้านและองค์กรชุมชนที่ผ่านการเลือกสรรนี้ จะมีบทบาทหลักในกระบวนการ

2) *การจัดเวทีชาวบ้าน* โดยชาวบ้าน (ผู้รู้) และองค์กรชุมชน (ผู้นำองค์กร) ที่ได้รับคัดเลือกเข้าร่วม *ประเด็นแรก* ของเวทีชาวบ้านนี้ คือการวิเคราะห์ข้อมูลโดยผู้นำชาวบ้าน โดยการนำเสนอข้อมูลจากกระบวนการสำรวจและค้นหา ทั้งข้อมูลภาพรวมและรายงานการวิเคราะห์ให้เวทีชาวบ้านได้เรียนรู้ความเป็นจริงของตนเอง ขยายความรับรู้ของชาวบ้านจากรู้ ระดับหมู่บ้านของตนเองมาเป็นรู้ระดับท้องถิ่น รู้ว่ามีปัญหาอะไร มีข้อจำกัดตรงไหน มีความรู้ ความสามารถอะไรบ้าง ให้ข้อมูลผ่านการวิเคราะห์ของผู้นำชาวบ้านซึ่งจะมีการตรวจสอบข้อสรุป จากการวิเคราะห์ขององค์กรด้วย *ประเด็นที่สอง* คือการเรียนรู้จากผู้รู้ชาวบ้าน ซึ่งมาจากท้องถิ่น นั้นหรือมาจากท้องถิ่นอื่น ในประเด็นที่เราต้องการนำมาเสนอเพื่อให้ชาวบ้านต่อความคิด ต่อ ประสบการณ์ให้รับรู้กว้างไปกว่าระดับท้องถิ่นของตนเอง *ประเด็นที่สาม* คือการเรียนรู้ความคิด และประสบการณ์ในการจัดการงานพัฒนาของตนเองโดยการรวมตัวเป็นเครือข่าย โดยผู้รู้หรือผู้นำเครือข่ายจากพื้นที่ที่มีความใกล้เคียงในปัญหาการดำรงชีวิตของชาวบ้านในท้องถิ่นเป้าหมาย จุดเน้นนั้นอยู่ที่ตัวแบบการทำงานเครือข่ายจากภายนอกท้องถิ่น เวทีชาวบ้านอาจจะจัดหลาย ๆ ครั้งต่อเนื่องกัน เพราะเนื้อหาทั้งสามประเด็นที่กล่าวถึง ชาวบ้านในพื้นที่เป้าหมายจะเรียนรู้ควบ คู่กับการเรียนรู้เชิงประจักษ์ที่ได้จากการเห็นด้วยตา สัมผัสด้วยมือ หรือการศึกษาดูงานในพื้นที่ ที่เป็นตัวแบบของงานโดยตรง

3) การวางแผนงานพัฒนา การได้คิดได้แสดงออกถึงความคิดเห็นของตนเองในเวทีชาวบ้าน กิจกรรมที่จะทำมาจากความคิดที่สอดคล้องกับศักยภาพของชาวบ้าน การทำกิจกรรมในพื้นที่นั้น

4) การจัดตั้งองค์กรเครือข่าย แม้เมื่อมีการวางแผนการทำงานและลงสู่การปฏิบัติแล้ว เวทีชาวบ้านยังต้องทำอย่างต่อเนื่อง เพราะเวทีชาวบ้านจะเป็นที่พบปะหารือร่วมกันในงานอย่างต่อเนื่องเป็นกระบวนการสรุปประสบการณ์จากการปฏิบัติและพัฒนารูปแบบวิธีการบริหาร

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้วิจัยและพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการศึกษาเพื่อปวงชน กรณีศึกษาชุมชนชนภาคกลาง : จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่ารูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญา ซึ่งเป็นพื้นฐานการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ 4 ประการ ดังนี้ (วิมลลักษณ์ ชูชาติ, 2540: 38-39)

1) การถ่ายทอดแบบตัวต่อตัว เป็นวิธีการถ่ายทอด โดยการบอกกล่าวกับบุคคลที่เป็นญาติสนิทกัน เพื่อนสนิท หรือเป็นลูกหลานอยู่ในครอบครัวเดียวกัน จะไม่ยอมถ่ายทอดให้กับคนอื่นที่ไม่ใช่ญาติ หรือเพื่อนที่สนิทกัน ความรู้ต่าง ๆ ชาวบ้านถือว่าเป็นความลับที่คนอื่นจะรู้ไม่ได้ เช่น ความรู้ในเรื่องการเกษตร การปลูกพืชพันธุ์ใหม่ เทคนิคการดูแลรักษาให้ได้ผลผลิตดี ราคาสูง เป็นต้น

2) การถ่ายทอดโดยการรวมกลุ่มกัน เป็นวิธีการที่ขยายผลได้ดีและแพร่หลายทั่วไป เป็นวิธีการถ่ายทอดที่ทำให้ทุกคนมีส่วนร่วม

3) การทดลองปฏิบัติโดยซักถามคนอื่น เป็นการถ่ายทอดความรู้และมีความเสี่ยงสูง เนื่องจากผู้ทดลองต้องมีลองผิดลองถูก และทำให้ไม่ประสบผลสำเร็จ

4) การทดลองปฏิบัติโดยการพูดคุยแลกเปลี่ยน ค้นคว้าจากเอกสาร ซึ่งพบว่าวิธีนี้ประสบความสำเร็จดีกว่าการทดลองทำตามคนอื่นโดยขาดความรู้และประสบการณ์

เมื่อพิจารณาจากกรณีเครือข่ายผู้รู้จากผลการวิจัยเรื่องเดียวกัน ก็พบว่า การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนชนบทนั้นมีอยู่ตลอดเวลา การเรียนรู้บางอย่างก็รับจากภายนอกเข้ามาเกือบทั้งหมด แต่บางอย่างก็มีการปรับและประยุกต์ให้ใช้ได้เหมาะสมกับสภาวะเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปเครือข่ายที่สำคัญได้ดังนี้

1) เครือข่ายในระดับปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนบุคคลเป็นหลัก เช่น การถ่ายทอดความรู้เฉพาะญาติสนิท และบุคคลในครอบครัวเดียวกัน เป็นต้น

2) *เครือข่ายในระดับชุมชน* เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลที่อยู่ในชุมชน เดียวกัน ระหว่างปัจเจกบุคคลกับกลุ่มคนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ถ่ายทอดโดยผู้นำชุมชนให้กับชาวบ้าน หรือให้กับสมาชิกของกลุ่มที่ประกอบอาชีพเดียวกัน

3) *เครือข่ายในระดับองค์กร* เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้จากหน่วยต่าง ๆ โดยอาจผ่านเข้ามาทางผู้นำกลุ่ม หรือสมาชิกในกลุ่ม เช่น ครู พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือ

จะเห็นได้ว่า กิจกรรมหลักที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน ประกอบด้วย 1) การศึกษาดูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลใหม่ อันจะนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญา และ 2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นเครื่องมือในการ “ระดมสมอง” ของชาวบ้านในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกัน และในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน (สีลาภรณ์ นาคทรพรพ, 2539: 253-255)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 3 แนวคิดเรื่อง “การกระจายรายได้”

3.1 ที่มาของรายได้ของบุคคล

สังคมไทยในอดีตตั้งแต่สมัยสุโขทัย ความสัมพันธ์ของคนก็แบ่งเป็นชนชั้นแล้ว คือ ชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่กษัตริย์กับวงศาคณาญาติ และขุนนาง กับ ชนชั้นผู้ถูกปกครอง คือ ประชาชน ไพร่ และทาส เป็นการแบ่งโดยลักษณะทางธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของมนุษย์ โดยต้องอาศัยการรวมกลุ่มเพื่อต่อสู้กับภัยต่างๆ ที่มีอยู่รอบตัว โดยเฉพาะการทำศึกสงครามเพื่อขยายอาณาเขตและในการต่อสู้ก็จำเป็นต้องมีผู้นำ จากการศึกษาของจิตร ภูมิศักดิ์ (สมสมัย ศรีศุทรพรณ, 2519: 104) พบว่า ในสมัยนี้ได้มีไพร่ ทาส เกิดขึ้นแล้ว โดยยกเอาข้อความตอนหนึ่งของศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งบรรยายถึงการสืบมรดกว่า “ไพร่ฟ้าหน้าใด ลูกเจ้าลูกขุนผู้ใด ล้มตายลง สมบัติของพ่อไม่ว่าจะเป็นเหย้าเรือนก็ดี ช้างก็ดี ขอสับหัวช้างก็ดี ลูกเมียก็ดี นางข้าวกดี ตลอดจนไพร่ฟ้า ข้าไท ป่าหมาก ป่าพลู ย่อมตกทอดไปเป็นสมบัติของลูกทั้งสิ้น” โดยให้ข้อสังเกตว่า คำว่า “ไพร่ฟ้า ข้าไท” นั้น ไม่ใช่ประชาชนที่มีสิทธิเป็นพลเมืองแน่ หากเป็นไพร่ในสังกัดเช่นเดียวกับไพร่หลวงและเลขนั้นเอง ส่วนข้อพิสูจน์ว่า สุโขทัยมีทาสนั้น พิจารณาจากคำว่า “ข้าไท” “ข้าไท” ก็คือข้าของไท ซึ่งเป็นทาสนั่นเอง ความเป็นทาสของข้าไทได้แก่การที่ข้าไทเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่ง ซึ่งตกทอดจากนายทาสคนหนึ่งไปสู่ทายาทอีกคนหนึ่งได้

เราจะพบว่าตัวกำหนดความสามารถในการมีรายได้ของบุคคลก็คือชนชั้นของบุคคล เพราะทาสเป็นทรัพย์สินประเภทหนึ่ง ที่ซื้อขายได้ ตกทอดเป็นมรดกได้ จากการศึกษาของชัยอนันต์ สมุทวณิช (2519) เรื่อง “ศักดินากับพัฒนาการของสังคมไทย” พบว่า ในอดีตถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินแต่เพียงผู้เดียว ขุนนางและเจ้าเมืองต่าง ๆ มีหน้าที่จัดให้ราษฎรเข้าทำไร่ไถนาในพื้นที่ที่ยังรกร้างว่างเปล่าอยู่ ราษฎรมีสิทธิในการใช้ที่ดินในการผลิต แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน และขุนนางหรือเจ้าเมืองก็ไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเหล่านั้น แต่ทั้งราษฎรและขุนนางต่างได้ผลประโยชน์จากผลิตผลจากที่นา โดยขุนนางเก็บผลิตผลจากแรงงานส่วนเกินของชาวนาส่งให้พระคลังในรูปของส่วยสาอากร แต่ก็สามารถเก็บรายได้ส่วนหนึ่งไว้เป็นค่าตอบแทนในการควบคุมที่นาด้วย เนื่องจากในสมัยนั้นข้าราชการยังไม่ได้เงินเดือนประจำ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ตกทอดเป็นมรดกเพิ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการออกโฉนดกรรมสิทธิ์ในที่ดินให้กับขุนนางพระราชวงศ์ที่ได้รับพระราชทาน และผู้ไปจับจองโดยผู้ไปจับจองต้องลงแรงหรือออกเงินช่วยในกิจการของรัฐ

ข้อที่น่าสังเกตคือ เราจะพบว่า ปัญหาในเรื่องการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมของประชาชนทั่วไปได้เกิดขึ้นในสังคมไทยมานานแล้ว อันสืบเนื่องมาจากความแตกต่างกันทางชนชั้นในระบบศักดินา สังคมไทยในอดีตเป็นสังคมปิด มีบริบทที่เอื้อต่อการดำเนินเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ เป็นระบบเศรษฐกิจพอเพียง ไม่มีสิ่งกระตุ้นและแรงจูงใจที่จะทำให้เกิดความต้องการที่นอกเหนือไปจากบริบทแวดล้อม ไม่มีการผลิตเพื่อสะสมส่วนเกิน นอกจากการผลิต

เพื่อยังชีพ และเพื่อส่งส่วย เนื่องด้วยเพราะมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ สามารถดำรงชีวิตเลี้ยงตัวเองได้ด้วยทรัพยากรของท้องถิ่น อยากรินเมื่อใดก็หาได้จากสิ่งรอบตัว ไม่มีการอดอยาก เพราะในน้ำมีปลา ในนามีข้าว ในยุคสมัยนี้เมื่อประเทศประสบภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจ เกิดข้าวยากหมากแพง ปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นล้วนเป็นด้าน supply เป็นความผิดปกติของธรรมชาติ เช่น เกิดอุทกภัย หรือเกิดภัยแล้ง เป็นต้น ประกอบกับความเชื่อ ค่านิยม ที่มี พื้นฐานทางพระพุทธศาสนาทำให้ทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองมีความสัมพันธ์ที่เอื้อประโยชน์ต่อกันและกันในระบบอุปถัมภ์ จึงทำให้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมอยู่ในภาวะที่เป็นที่ยอมรับได้ของคนในสังคม

สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เริ่มคลี่คลายไปโดยเริ่มจากเมื่อประเทศไทยทำสนธิสัญญาบาวริง ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพที่มีได้อาศัย “เงิน” หรือ “รายได้” เป็นปัจจัยในการดำเนินชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยมีการผลิตเพื่อขายเพื่อส่งเป็นสินค้าออกมากขึ้น และหลังจากประเทศไทยเข้าสู่แผนพัฒนาฯ ในปี 2504 การเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ก็เป็นไปอย่างมาก หมายและรวดเร็ว การผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอยังชีพ เศรษฐกิจแบบพอเพียง ถูกทำลายลงจนอาจกล่าวได้ว่า ระบบการผลิตเพื่อขายได้แทรกซึมลงไปทั่วทุกพื้นที่ของประเทศ และจากผลของการพัฒนาดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ทำให้ “รายได้” ที่เกิดขึ้นในภาคเกษตร เป็นรายได้ที่ติดลบ

พื้นฐานของความแตกต่างในรายได้ของบุคคลขึ้นอยู่กับปัญหาการผูกขาดในการกำหนดราคาหรือผลตอบแทนในการทำงานของปัจจัยการผลิต และการผูกขาดในการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานทางโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทยได้มีปัญหาค่าความไม่ยุติธรรมในการกำหนดราคาและการผูกขาดในเรื่องปัจจัยการผลิตมาเป็นเวลาช้านานแล้ว เมื่อรัฐบาลเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในช่วงปี 2504 ถึง 2509 ก็ได้ให้ความสำคัญในการแก้ปัญหาการกระจายรายได้ มุ่งแต่เร่งส่งเสริมความเจริญเติบโตและรักษาเสถียรภาพเศรษฐกิจเท่านั้น เมื่อเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 2 ในปี 2510 รัฐบาลเริ่มมองเห็นปัญหาค่าความไม่เสมอภาคในการกระจายรายได้ แต่ไม่มีมาตรการที่ได้ผลในการแก้ปัญหาดังกล่าว ดังนั้น ผลจึงปรากฏว่าเมื่อเศรษฐกิจของประเทศเติบโตขึ้น ความแตกต่างในการกระจายรายได้ระหว่างภูมิภาคและระหว่างบุคคลก็ยิ่งมีมากขึ้น โดยอัตราการเพิ่มของรายได้โดยเฉลี่ยของประชากรในภาคกลางและเขตกรุงเทพมหานครมีรายได้โดยเฉลี่ยเพิ่มสูงมากกว่าภูมิภาคอื่น ๆ และถึงแม้ว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศจะได้มีส่วนทำให้รายได้เฉลี่ยของประชาชนเพิ่มขึ้นก็ตาม แต่ในขณะเดียวกันถ้าพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ หรือวิถีการดำรงชีพของประชาชน จะพบว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้ประชาชนต้องใช้จ่ายเพื่อการดำรงชีพเพิ่มขึ้น ดังนั้นการพิจารณาการเพิ่มขึ้นของรายได้แต่เพียงด้านเดียวจึงมิอาจใช้เป็นเครื่องวัดฐานะความเป็นอยู่ของประชาชนได้ แต่จำเป็นจะต้องนำเอาการเพิ่มขึ้นของรายจ่ายเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย และเมื่อนำรายจ่ายมาพิจารณาประกอบด้วย พบว่าโดยทั่วไปแล้วประชาชนส่วนใหญ่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่จณลง โดย

รายจ่ายในด้านต่าง ๆ นอกเหนือจากการใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคของครัวเรือนได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนั้น นอกจากจะแสดงให้เห็นว่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัวไทยได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ยังแสดงให้เห็นอีกว่าความจำเป็นต้องการรายได้หรือหาเงินสดมาใช้จ่ายได้เพิ่มขึ้นมากและเป็นเหตุให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้นมากด้วย (เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, 2531: 902-910)

จากข้อมูลดังกล่าวนี้ เราสามารถสรุปได้ว่า สังคมไทยในระบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต “รายได้” อาจมีใช้อยู่ในรูปของ “เงิน” แต่อาจจะอยู่ในรูปของทรัพย์สิน ข้าทาส บริวาร หรือ ส่วยสาอากร ได้กระจุกตัวอยู่ที่คนกลุ่มหนึ่งซึ่งก็คือคนชั้นสูงในสังคม และโดยผ่านระยะเวลาในอดีตมาเป็นร้อยปี ประกอบกับยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้น “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจาย รายได้” ยิ่งซ้ำเติมให้ความแตกต่างหรือความเหลื่อมล้ำของรายได้ก็ยิ่งมีมากขึ้น โดยกลุ่มคนที่ยากจนยังคงเป็นคนกลุ่มเดิมคือชนชั้นล่างของสังคม ในขณะที่กลุ่มคนที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ได้เพิ่มเอากลุ่มของนายทุนเข้ามาด้วย แต่สังคมในอดีตยังไม่มี ความขัดแย้งระหว่างความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้เพราะสังคมไทยมีค่านิยม ความเชื่อ โลกทัศน์ ที่อยู่บนฐานของพระพุทธศาสนาประกอบด้วย ทรัพย์ากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ความแตกต่างของรายได้ของบุคคลจะเกิดขึ้นเฉพาะในแนวตั้งเท่านั้น สำหรับความแตกต่างของรายได้ของบุคคลในแนวราบจะไม่มี เพราะวิถีชีวิตของชาวบ้านกับวิถีชุมชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กิจกรรมทุกอย่างในชีวิตไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทางสังคม หรือทางการเมือง เป็นการร่วมแรงร่วมใจกันประกอบ กิจกรรม ซึ่งแตกต่างจากสังคมในปัจจุบันที่มีลักษณะความเป็นปัจเจก มีค่านิยมในการแข่งขันสูง มุ่งแสวงหารายได้หรือกำไรให้มากที่สุด ในลักษณะที่ว่า “มือใครยาวสาวได้สาวเอา” ทำให้ผู้ด้อยโอกาสในสังคมอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบในทุก ๆ ด้านของชีวิต ความแตกต่างของรายได้ของบุคคลจะมีปรากฏทั้งในแนวตั้งและแนวราบ และความเหลื่อมล้ำในการกระจายรายได้นี้เองที่ได้ก่อให้เกิดปัญหาสังคมมากมาย

3.2 การแบ่งสรรรายได้ที่ดี

เนื่องจากแต่ละบุคคลเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภค ดังนั้นการแบ่งสรรรายได้ให้แต่ละบุคคลจึงเป็นหลักทั่วไปว่าการแบ่งสรรรายได้ให้แต่ละบุคคลจะให้เกิดสวัสดิการ ต้องให้แต่ละคนมีงานทำมีรายได้จากงานที่ทำตามความสามารถ ให้เพียงพอแก่การใช้จ่ายใช้สอยตามควรแก่ วัตถุประสงค์ แต่ในความเป็นจริงการแบ่งสรรรายได้จะไม่เป็นดังนั้นเพราะ (อัมพร วิจิตรพันธ์, 2525: 93-94)

1) การแบ่งสรรรายได้ไม่ได้เริ่มที่จุดเดียวกัน จากไม่มีอะไรเลย ไม่ได้รับการแบ่งสรรเลย จนมีรายได้เพียงพอเลี้ยงตนเองตามอัตภาพ บางคนพ่อแม่ร่ำรวยอยู่แล้วตนก็ไม่ต้องออกแรงมาก ผู้ที่เริ่มจากจุดไม่มีอะไรเลยจึงเสียเปรียบ

2) การแบ่งสรรรายได้ให้แต่ละบุคคลในรูปต่าง ๆ ยังได้แตกต่างกันแต่ละบุคคล กลุ่มอาชีพ ชั้นของสังคม อายุ ที่อยู่ในจังหวัด/ชนบท ฯลฯ

3) การแบ่งสรรรายได้คิดตามผลของงาน ผู้ใดผลิตได้มาก ขยันทำงาน จะมีรายได้มาก หากเป็นไปตามหลักนี้จริง ทุกคนจะตั้งหน้าตั้งตาทำงาน แต่ในความเป็นจริงในสังคมมีการใช้เล่ห์เหลี่ยมเพื่อเอาเปรียบเพื่อนมนุษย์ การทุจริตผิดกฎหมาย เป็นต้น

4) อำนาจกลุ่มอิทธิพล เงิน และการผูกขาด ทำให้การแบ่งสรรรายได้ตกอยู่กับคนกลุ่มนี้

ดังนั้น การแบ่งสรรรายได้ที่ดี หรือการทำให้รายได้ของคน ซึ่งรวมกันเป็นรายได้ประชาชาตินี้ ควรจะแบ่งสรรให้แก่ผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ ในลักษณะดังนี้ (อัมพร วิจิตรพันธ์, 2525: 631)

- 1) การแบ่งสรรรายได้นั้น ควรกระจายไม่กระจุกอยู่บางที่
- 2) การแบ่งสรรรายได้นั้น ควรให้ประชากรเกือบทั้งหมดได้มีปัจจัย 4 อันเป็นมาตรฐานขั้นต่ำ
- 3) การแบ่งสรรรายได้นั้น ไม่ควรให้แตกต่างกันเกินไป
- 4) การแบ่งสรรรายได้นั้น ให้ตามผลของงานเพื่อเป็นการจูงใจ
- 5) การแบ่งสรรรายได้นั้น รัฐควรหาทางแก้ส่วนที่ได้มากเกินไปและได้น้อยเกินไป

ดังได้กล่าวแล้วแต่ต้นว่า วิธีการพัฒนาแบบไม่สมดุลโดยเน้น **“เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้”** ก่อให้เกิดการกระจุกตัวของรายได้ ดังนั้นในการแก้ไขก็ต้องให้เกิดการกระจายรายได้ ซึ่งในแผนพัฒนาฯ หลายฉบับก็ได้มีความพยายามที่จะแก้ไขปัญหานี้แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะช่องว่างความแตกต่างของรายได้ระหว่างคนร่ำรวยกับคนยากจนก็ยังมีมากสาเหตุหนึ่งอาจจะเป็นเพราะเครื่องมือที่นำมาใช้ในการกระจายรายได้ไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงพอ เช่น

- การใช้มิติทางการเมืองเป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้

นับตั้งแต่สังคมไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาฯ เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ “ความหมายของการพัฒนา” ในแนวคิดของรัฐบาลก็คือ การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากเดิมที่เคยผลิตเพื่อกินเพื่อใช้ภายในครอบครัว ภายในชุมชน มาสู่ระบบผลิตเพื่อการค้าโดยทำการผลิตในปริมาณที่มากขึ้น และด้วย “อำนาจ” ที่รัฐบาลมีอยู่จึงทำการเร่งรัดการเปลี่ยนแปลงนี้ให้รวดเร็ว ทำให้มีความต้องการใช้ปัจจัยในการผลิตเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน แรงงาน หรือทุนที่ใช้ในการดำเนินการ และ

ผลที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเราจะพบว่า ราคาของปัจจัยการผลิตจะเพิ่มสูงขึ้นทุกที ในขณะที่ราคาของผลผลิตก็จะตกต่ำลงทุกทีเช่นกัน โดยเนื่องมาจากการไม่มีอำนาจต่อรองของผู้ผลิต ในขณะที่รัฐบาลก็ไม่มีอำนาจบังคับให้กลุ่มที่ผูกขาดทางด้านราคาให้กำหนดราคาด้วยความเป็นธรรม จึงทำให้มีคนกลุ่มหนึ่งรวยขึ้น ๆ ในขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่งจนลง ๆ ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนนับวันแต่จะขยายกว้างมากยิ่งขึ้น

ชุมชนหมู่บ้านไทยนั้น โดยทั่วไปแล้วไม่ได้ดำรงคงอยู่ตามวิถีทางของตนเองโดยอิสระ หากได้รับผลกระทบทางโครงสร้างจากนโยบายของรัฐในกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และมาถูกกระหน่ำซ้ำเติมอย่างหนักในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม ยังผลให้เกิดการสูญเสียกำลังทรัพยากรทั้งคนและปัญญาความรู้ เป็นการสูญเสียสั่งสมกันมาโดยตลอด (เสนห์ จามริก, 2542: 228) เราจะพบว่าแต่เดิมนั้นชุมชนมีสิทธิในการจัดการในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนเองไม่ว่าจะเป็นในเรื่องใด รวมทั้งมีการถ่วงดุลและตรวจสอบกันเองภายในชุมชน และเมื่อประเทศเริ่มต้นการพัฒนาแบบตะวันตกนับตั้งแต่ปี 2398 เป็นต้นมา สิทธิของชุมชนก็เริ่มถูก ริดรอนมากขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะจากผู้มีอำนาจมีอิทธิพลในท้องถิ่น หรือจากรัฐที่ต้องการรวมศูนย์การปกครองก็ตาม จนในปัจจุบันนี้สิทธิของชุมชนในเรื่องต่าง ๆ ถูกอำนาจรัฐริดรอนไปเกือบทั้งสิ้น โครงสร้างอำนาจถูกเปลี่ยนมือจากชุมชนสู่การรวมศูนย์ในส่วนกลางอย่างสิ้นเชิง ทำให้การทำมาหาเลี้ยงชีพของประชาชนในชนบทกระทำโดยอิสระเสรีเหมือนในสมัยอดีตไม่ได้ กรณีที่เห็นได้ชัดเจน ก็คือ การจัดการเรื่องป่าไม้ เราจะพบว่าทรัพยากรที่เคยเป็นแหล่งเลี้ยงชีพและรายได้ของประชาชนอยู่ในอำนาจจัดการของภาครัฐแต่เพียงฝ่ายเดียว รัฐจะทำหน้าที่พิจารณาว่าผู้ใดสมควรได้รับประโยชน์จากทรัพยากรของชาติซึ่งมีอยู่จำกัดและเป็นของส่วนรวม และที่ผ่านมามีผู้ที่เหมาะสมในสายตาของภาครัฐก็คือ นายทุนซึ่งมีอำนาจซื้อสูง ด้วยการให้สัมปทานในการจัดการทรัพยากร และโดยอาศัยอำนาจที่มีอยู่ในมือโดยการออกกฎหมายซึ่งบังคับใช้เหมือนกันในทุกท้องถิ่น (ในขณะที่แต่เดิมชุมชนมีความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์ในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเป็นเสมือนกฎหมายที่ใช้ในการลงโทษผู้ฝ่าฝืน และความเชื่อ ค่านิยม โลกทัศน์ ของแต่ละชุมชนก็แตกต่างกันไป) ในการกีดกันประชาชนซึ่งเคยใช้ทรัพยากรนั้นออกจากพื้นที่และโอนสิทธิการใช้ทรัพยากรนั้นให้แก่คนส่วนน้อยซึ่งเป็นนายทุนซึ่งอยู่นอกพื้นที่ ด้วยความเชื่อที่ว่านายทุนเหล่านี้จะเป็นผู้ที่สะสมทุนเพื่อขยายการผลิตต่อไปเรื่อย ๆ ซึ่งจะทำให้เกิดการจ้างงาน การเพิ่มกำลังซื้อ ของประชาชนส่วนใหญ่และทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปได้ ด้วยความเชื่อเช่นนี้ ประชาชนจึงควรแต่เป็นผู้รอรับผลจากการพัฒนาของนายทุนเท่านั้น

จากการศึกษาของ กฤษณา บุญชัย (2544: 158-161) เรื่อง “บทเรียนสิทธิชุมชน ภายใต้รัฐธรรมนูญ กรณี พ.ร.บ.ป่าชุมชน” ได้ถอดแนวคิดสิทธิชุมชนจากบทเรียนการเคลื่อนไหวป่าชุมชน ดังนี้

1. **สิทธิชุมชนกับหน่วยของสิทธิ** สิทธิชุมชนแตกต่างจากสิทธิปัจเจกหรือรัฐ ที่มีหน่วยของสิทธิอย่างชัดเจน เพราะผู้ใช้สิทธิคือ “ชุมชน” มีความยืดหยุ่นแปรเปลี่ยน กระบวนการกำหนดข้อตกลง หลักประเพณีในการใช้ป่าของชาวบ้านที่พึ่งพาฐานทรัพยากรร่วมกันมีความหลากหลาย ป่าชุมชนหลายพื้นที่เกิดขึ้นจากชาวบ้านหลายหมู่บ้านมารักษาป่าร่วมกัน ตลอดลุ่มน้ำ ชุมชนบางแห่งอาจจะเป็นแค่กลุ่มวัฒนธรรมย่อยในหมู่บ้าน ป่าชุมชนหลายที่ไม่ได้เกิดมาจากกลุ่มชาติพันธุ์เดียว แต่หลายชาติพันธุ์ที่พึ่งพาป่าเดียวกันมาสร้างกฎเกณฑ์การ จัดการป่าร่วมกัน ดังนั้นเองหน่วยของสิทธิจึงมีความหมายกว้างกว่าหมู่บ้านหรือองค์กรที่ ตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของท้องถิ่นที่ได้สร้างข้อตกลงต่อการใช้ป่าร่วมกัน บนพื้นฐานที่หลากหลายไปตามเงื่อนไขระบบนิเวศ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง

2. **สิทธิชุมชนในแง่ภูมิสิทธิมนุษยชน** ลำพังกฎหมาย กลไกรัฐนอกจากจะไม่เพียงพอต่อการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ในเชิงโครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองกลับกลายเป็นกลไกการละเมิดสิทธิเสียเอง การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนในมิติต่าง ๆ ต้องอาศัยกระบวนการทางสังคมที่ปัจเจกชนสังกัดอยู่พิทักษ์ปกป้อง เมื่อความเป็นปัจเจกทั้งในแง่ตัวตน คุณค่า ผลประโยชน์ ไม่สามารถแยกขาดจากบริบททางสังคมที่รองรับความอยู่รอดของปัจเจกขึ้นอยู่กับความอยู่รอดของชุมชน เช่น การที่ชาวนาแต่ละครบครัวจะมีน้ำทำนาได้ ก็ต้องรักษาป่าต้นน้ำร่วมกัน สิทธิชุมชนจึงเป็นสิทธิมนุษยชนในเชิงซ้อน ซ้อนกันทั้งสิทธิปัจเจกและสิทธิชุมชน ดังนั้นสิทธิ มนุษยชนจะมีความเข้มแข็งได้ก็ต้องรับรองสิทธิชุมชน ทั้งต่อทรัพยากร เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง

3. **สิทธิชุมชนในแง่มุมมองของกระบวนการกำหนดข้อตกลงร่วมในพื้นที่สาธารณะ** หมายถึงพื้นที่ทางสังคมที่สมาชิกสังคมนั้น ๆ ได้มาเรียนรู้ เจรจาต่อรอง กำหนดกฎเกณฑ์ คุณค่า ความหมาย ตลอดจนสร้างระบบการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งอาจพัฒนาไปสู่สถาบันทางสังคมร่วมกัน เช่น กฎเกณฑ์ข้อตกลงในหมู่บ้านในทุก ๆ เรื่อง ไปจนถึงกระบวนการสร้างวาระ คุณค่า กฎเกณฑ์ระดับใหญ่ขึ้นไป

4. **สิทธิชุมชนในแง่มุมมองของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมเพื่อผลประโยชน์ร่วมอย่างเป็นธรรม** ขณะที่กรรมสิทธิ์ต่อทรัพย์สินของปัจเจก กรรมสิทธิ์รัฐ หรือการไม่มีกรรมสิทธิ์ใด ๆ เลย ล้วนเป็นเงื่อนไขของการทำลายทรัพยากร หรือการใช้กรรมสิทธิ์เบ็ดเสร็จไปละเมิดสิทธิของชุมชน และสังคมได้สิทธิชุมชนเสนอกกรรมสิทธิ์ร่วม ที่สมาชิกในชุมชนร่วมใช้ ร่วมจัดการทรัพยากรทั้งดิน น้ำ ป่า พันธุ์พืช ภูมิปัญญา ตลอดจนคลื่นความถี่วิทยุ ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมดังกล่าวเป็นหลักประกันความมั่นคง ผลประโยชน์ของสมาชิกทั้งหมดร่วมกัน โดยมีพื้นฐานอยู่ที่ความเป็นธรรมและความยั่งยืนมากกว่าความมั่งคั่งของปัจเจกแต่ชุมชนล่มสลาย นอกจากนี้ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมดังกล่าวยังไม่ได้จำกัดเฉพาะสิทธิของสมาชิกในชุมชนเท่านั้น แต่ภาคอื่น ๆ ของสังคมมีสิทธิที่จะร่วม

สนับสนุน ติดตาม ตรวจสอบ และรับผิดชอบร่วมกัน หรือเป็นสิทธิเชิงซ้อน แต่โดยทั้งนี้ต้องเคารพสิทธิชุมชนที่พึงพาดูรอดกับฐานทรัพยากรนั้นเป็นอันดับแรก

5. สิทธิชุมชนในแง่ชีวิตทางสังคมอย่างเป็นองค์รวม แม้ขบวนการป่าชุมชนจะเสนอมติการจัดการป่า แต่ก็หาได้แยกขาดกับชีวิตทางสังคมอื่นไม่ การจัดการป่าเป็นไปทั้งเพื่อการรักษาระบบนิเวศ ในด้านเศรษฐกิจเองการจัดการป่าของชุมชนก็เพื่อเป้าหมายความมั่นคงทางอาหาร เศรษฐกิจของชุมชน ในด้านวัฒนธรรมการจัดการป่าร่วมกันยังหมายถึงการผลิตซ้ำอุดมการณ์ความเป็นชุมชน และวัฒนธรรมประเพณี สิทธิชุมชนทำที่สุดแล้วก็คือ กระบวนการกำหนดตัวตนของชุมชนในทุกมิติและมุ่งหมายให้สังคมและรัฐมารับรองอัตลักษณ์ของชุมชน

6. สิทธิชุมชนในแง่มุมการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจ ระบบการรวมศูนย์อำนาจรัฐและทุนที่ทำลายฐานทรัพยากรและอัตลักษณ์ของชุมชนต่อการพัฒนา เป็นปัญหาโครงสร้างทางการเมืองที่ซับซ้อนทั้งดุลอำนาจระหว่างประเทศในกระแสโลกาภิวัตน์ ระบบการเมือง กลไกราชการ กลุ่มทุนระดับชาติและท้องถิ่น ซึ่งกลุ่มชนชั้นนำทั้งรัฐและทุนยึดกุมพื้นที่การเมือง เศรษฐกิจ ต่อการกำหนดนโยบายสาธารณะ ขบวนการเคลื่อนไหวสิทธิชุมชนจึงมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานแนวราบ เสริมสร้างอำนาจประชาชนระดับรากหญ้าทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เพื่อให้เกิดเป็นพลังที่เข้มแข็งในการลดทอนอำนาจผูกขาด สามารถถ่วงดุลอำนาจกับส่วนอื่น ๆ ได้ เมื่อดุลอำนาจใกล้เคียงกัน กระบวนการสร้างข้อตกลงในพื้นที่สาธารณะที่ประชาชนระดับฐานล่างมีส่วนร่วมจริง ๆ ก็จะไปสู่การสร้างสังคมประชาธิปไตยยิ่งขึ้น

ดังนั้นหากจะให้การกระจายรายได้มีความเป็นธรรมเพิ่มขึ้น หนทางหนึ่งคือภาครัฐต้องคืนสิทธิการจัดการทรัพยากรสู่ชุมชน โดยการกระจายอำนาจสู่ภูมิภาค เพราะการกระจาย "อำนาจ" ก็คือการกระจาย "ผลประโยชน์" นั่นเอง ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร มิเช่นนั้นแล้วปัญหาในการแย่งชิงทรัพยากรนับวันจะเป็นปัญหาที่ทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น นั่นคือในทางเลือกใหม่ของการพัฒนา คือการต้องถอยหลังหนึ่งก้าว หันกลับมาดูของเดิมที่เราเคยใช้ได้ดีในอดีต นั่นก็คือการพัฒนาในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงนั่นเอง เพราะในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งมีภาคประชาชนในพื้นที่เป็นผู้ตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรนั้น ประชาชนจะเป็นผู้ใช้ ผู้รับ ผู้ดูแล ประโยชน์จากทรัพยากรนั้น ทรัพยากรแหล่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น ป่าไม้ แหล่งน้ำ ล้วนเป็นแหล่งสำคัญในการทำมาหากินของประชาชน

โลกในอนาคตเป็นโลกที่ซับซ้อน และมีการแข่งขันสูง สาเหตุหนึ่งก็คือการที่ ประชากรเพิ่มขึ้นในขณะที่ทรัพยากรมีน้อยลง ความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรระหว่างกลุ่ม ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นระหว่างประชาชนกับประชาชน ประชาชนกับรัฐ หรือรัฐกับรัฐ จะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น นั่นก็คือ "เมื่อมีคนมากขึ้น และของมีจำกัด จึงทำให้มีการแย่งกันกิน แย่งกันใช้เกิดขึ้น" แต่ในฐานะที่มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ สภาพการณ์ดังกล่าวเราจะพบเห็นได้บ่อยครั้งในภาพของสัตว์โดยทั่วไป

แต่ในสังคมมนุษย์ซึ่งมีวัฒนธรรมและมีปัญญามากกว่าสัตว์อื่น ๆ เราน่าจะมีการแบ่งสรรการใช้ทรัพยากรได้มีประสิทธิภาพมากกว่า ดังนั้น ในเรื่องการปฏิรูปการเมืองในปัจจุบันจึงได้มีการกระจายอำนาจไปสู่ส่วนภูมิภาค นั่นคือการคืนอำนาจในการจัดการสู่ชุมชนนั่นเอง และนอกจากนี้แล้วชุมชนยังมีอำนาจที่จะเรียกร้องรายได้ให้กับท้องถิ่นในกรณีที่มีผู้มาใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นนั้นด้วย เช่น กรณีการเรียกร้องให้ผู้ใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นเสียภาษีมูลค่าเพิ่มและภาษีการค้าให้กับท้องถิ่นเพื่อจะได้นำเงินรายได้มาใช้ในการพัฒนาพื้นที่ในเรื่องต่าง ๆ ได้เต็มที่และคล่องตัวมากขึ้น สิ่งเหล่านี้คือวิธีการหนึ่งที่ทำให้การกระจายรายได้ถึงมือคนส่วนใหญ่มากขึ้นและเป็นธรรมกว่าเดิม สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจที่ตรงกันในเรื่องของการกระจายอำนาจ คือ การกระจายอำนาจนั้นมีใช้เพียงแค่การกระจายภารกิจ การกระจายเงิน ไปสู่ภูมิภาคเท่านั้น ถึงแม้ว่าในปัจจุบันเรื่อง “เงิน” จะเป็นปัจจัยสำคัญของการทำงานก็ตาม แต่เงินก็ไม่ใช่ว่าเป้าหมายสุดท้ายที่ต้องการ เราควรจะใช้ “เงิน” เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต แต่ต้องไม่ลืมว่า “คุณค่า” ของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชนบทมากมายนั้น ทั้งภาครัฐและคนในท้องถิ่นเองจะต้องสร้างจิตสำนึกใหม่ร่วมกันที่จะทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ และเข้มแข็งขึ้น

- การใช้มิติทางด้านสังคมเป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้

จากการศึกษาของ ดร.อิทธิ ฤทธิสารณ์ (2542: 15) เรื่อง “ปี 2000 ประเทศไทยเข้าสู่ยุคคนแก่มาก” พบว่า สังคมไทยในอนาคต จะเป็นสังคมของ “คนแก่มาก” โดยจากการศึกษา โครงสร้างประชากรของไทย พบว่า ในปี 2543 อายุเฉลี่ยของประชากรไทยประมาณ 30 ปี ซึ่งถือได้ว่าสังคมไทยกำลังเข้าสู่ยุค “ผู้ใหญ่มาก” และอีกภายใน 20 ปีข้างหน้า คือประมาณปี 2563 สังคมไทยจะเป็นสังคมของ “คนแก่มาก” คืออายุเฉลี่ยของประชากรจะประมาณ 36 ปี (“อายุเฉลี่ยของประชากร” หาได้จากการเอาอายุของทุกคนทั้งประเทศมาบวกกัน แล้วหารด้วยจำนวนคนทั้งประเทศ และจากการหาค่าเฉลี่ยของสังคมแต่ละยุค จะพบว่าอายุเฉลี่ยของสังคมยุค “เด็กมาก” จะประมาณ 25 ปี หรือน้อยกว่า ยุค “ผู้ใหญ่มาก” จะประมาณ 30 ปี ยุค “คนแก่มาก” จะประมาณ 36 ปีขึ้นไป) ประเทศที่มีประชากรอายุเฉลี่ย 36 ปีขึ้นไป จะมีโครงสร้างของประชากรโดยประมาณ คือ เด็ก 15 ขวบ : ผู้ใหญ่ 35 ปี : คนแก่ 60 ปี = 1:1:1 นั่นคือ คนวัยทำงาน (35 ปี) 1 คน ต้องดูแลเด็ก (15 ปี) 1 คน และคนแก่ (60 ปี) 1 คน จากข้อมูลดังกล่าวนี้เราจะเตรียมความพร้อมของประชาชนและสร้างประชาชนอย่างไร ในการเข้าสู่โลกในอนาคตซึ่งจะมีปัญหาต่าง ๆ ดาหน้าเข้ามามากมาย และเป็นโลกของการแข่งขันกันมากขึ้น เพราะทรัพยากรที่มีอยู่จะลดน้อยลง ๆ ทุกที

จากข้อมูลโครงสร้างอายุเฉลี่ยของประชากรซึ่งสังคมไทยกำลังจะเข้าสู่ยุค “คนแก่มาก” นี้ และเมื่อนำข้อมูลเกี่ยวกับความยากจน การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และภาวะ หนี้สิน ที่เกิดขึ้นกับประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในภาคชนบทแล้ว ในปัจจุบันเราจึงจำเป็นต้อง

กำหนดทิศทางที่จะไปสู่อนาคตอย่างระมัดระวัง และมีการเตรียมความพร้อมเพื่อก้าวไปสู่สังคมในอนาคตได้อย่างมั่นคง

ในอดีตที่ผ่านมา “คุณภาพคน” ที่ใช้ในกระบวนการผลิตของเราเมื่อวัดด้วยระดับการศึกษา เราจะพบว่ายังมีคุณภาพต่ำ มีการศึกษาโดยเฉลี่ยประมาณ 5 ปี (คือไม่จบการศึกษา ภาคบังคับซึ่งกำหนดไว้ 6 ปี) ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เมื่อเข้าสู่วงจรของการแข่งขันในระดับประเทศแล้วทำให้เกิดการเสียเปรียบ โครงสร้างของสังคมในอนาคตนับวันจะมีความยุ่งยากและซับซ้อนมากขึ้น การที่จะทำให้ประชาชนรู้เท่าทันก็คือ *การให้การศึกษา* เพราะการศึกษาจะทำให้โลกทัศน์ของประชาชนกว้างขึ้น และเป็นที่ยอมรับว่าระดับของการศึกษามีส่วนสำคัญในการเพิ่มรายได้แก่ประชาชน ซึ่งอาจจะโดยการมีความคิดสร้างสรรค์ การทำให้ผลิตภาพในการผลิตสูงขึ้น การไม่ยอมให้มีการเอารัดเอาเปรียบ เป็นต้น เราจะพบว่าการศึกษาที่ประชาชนได้รับการศึกษาได้ เรียนรู้ จะทำให้เขามีโลกทัศน์ที่กว้างขึ้น ทำให้โอกาสในการพัฒนาตนเองโอกาสที่จะหารายได้มีเพิ่มมากขึ้นไปด้วย

การจัดการศึกษาที่ผ่านมา จากงานการศึกษาวิจัยหลายชิ้นระบุตรงกันว่า ระบบการศึกษาในปัจจุบันทำให้คนแปลกแยกจากสังคมของตนเอง วิชาความรู้สมัยใหม่ที่ได้รับไม่สามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตจริง และจากระบบ “แพ็คต้ออก” ของการศึกษา ทำให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงนั้นจะมีแต่เฉพาะผู้มีฐานะดีในเมืองเป็นส่วนใหญ่ คนยากจนในชนบทแทบไม่สามารถเข้าสู่ระบบ “แพ็คต้ออก” นี้ได้เลย ดังนั้น การจัดการศึกษาที่ผ่านมาจึงเป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้ช่องว่างของการกระจายรายได้มีมากขึ้น ซึ่งในเรื่องนี้ ศ.เสน่ห์ จามริก (2542: 322-323) ได้กล่าวไว้ว่า “ระบบโรงเรียนตั้งแต่ระดับประถมขึ้นไป แทบไม่ได้ให้ความหมายอะไรมากไปกว่าทำหน้าที่เป็นด้านสกัดและคัดเด็กให้มุ่งแต่ไต่เต้าขึ้นสู่ระดับการศึกษาสูงๆ ไปตามลำดับ ภายใต้โครงสร้างปิรามิดการศึกษาเช่นว่านี้ ระบบและกระบวนการเรียนรู้ถูกกำหนดให้เป็นไปในลู่วางเดียวโดยตลอดกล่าวคือ ลู่วางเข้าสู่ตลาดจ้างงานภายนอกชุมชน..ในสภาพความเป็นจริงของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทย โอกาสและความเป็นธรรมทางการศึกษา จึงไม่ใช่จะยึดถือเอาแต่ตลาดจ้างงานและตำแหน่งสถานภาพทางสังคมชั้นสูงเป็นที่ตั้ง หากแต่เป็นเรื่องที่จะต้องขึ้นอยู่กับพื้นฐานของคนและกลุ่มชนซึ่งมีอยู่แตกต่างหลากหลายกันไปตามสภาพพื้นฐานแวดล้อม...ชุมชนชนบทไทยซึ่งถูกทอดทิ้งให้ต้องค่อยพัฒนาล่าช้าลงในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการศึกษาที่ผ่านมา นั้น โดยแท้จริงไม่ได้ว่างเปล่าในภูมิปัญญาความรู้ของตนเอง ทั้งนี้ทั้งนั้น ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งที่เรียกกันว่า “ความรู้” จะเป็นที่เข้าใจในความหมายกว้างแคบกันอย่างไร ระบบโรงเรียนสมัยใหม่ต้องกลับกลายเป็นความแปลกแยกและบั่นทอนแรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่นและเห็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างมีความสุขและเป็นประโยชน์” (เรื่องเดียวกัน: 328)

นอกจากการให้การศึกษาแล้ว การให้บริการสาธารณสุข การสร้างตาข่ายแห่งความปลอดภัยทางสังคมแก่ประชาชน ก็ถือว่าเป็นการกระจายรายได้ทางอ้อม

ในการพิจารณาการให้บริการสาธารณสุขนั้น เราจะพบว่าประชากรในประเทศกำลังพัฒนามักมีระดับมาตรฐานการครองชีพต่ำและมีความล้าหลัง สาเหตุของความล้าหลังประการหนึ่งก็คือ การบริโภคอาหารที่ไม่ถูกสุขลักษณะ มีโรคภัยไข้เจ็บสูง และสุขภาพอนามัยที่ไม่ดี ความยืนยาวของชีวิต (life expectancy) ของประชาชนในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่จึงต่ำกว่าประเทศพัฒนาแล้ว จากการศึกษพบว่า ประเทศกำลังพัฒนามีค่าใช้จ่ายของรัฐบาลทางด้านสุขภาพอนามัยเฉลี่ยต่อบุคคลในประเทศน้อยมาก ตรงกันข้ามกับประเทศพัฒนาที่มีค่าใช้จ่ายของรัฐบาลทางด้านสุขภาพอนามัยเฉลี่ยต่อบุคคลในประเทศสูง

สุขภาพอนามัยเป็นปัจจัยหนึ่งที่ใช้วัดมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชากร และสามารถที่จะนำไปเป็นส่วนประกอบที่จะวัดว่าประเทศใดเป็นประเทศพัฒนาหรือประเทศกำลังพัฒนา โดยพิจารณาจากตัวเลขในเรื่องของความยืนยาวของชีวิต อัตราการตายของทารกและเด็ก การบริโภคอาหาร การบริการทางด้านการแพทย์และสาธารณสุข จำนวนสถานพยาบาล จำนวนเครื่องมือ และอุปกรณ์การแพทย์ ค่าใช้จ่ายทางด้านสาธารณสุข จำนวนผู้ได้รับน้ำสะอาด และอื่น ๆ ประกอบกัน (ม.สุโขทัยฯ, 2528: 109)

จากข้อมูลดังกล่าวเราจะพบว่าการให้บริการสาธารณสุขแก่ผู้ด้อยโอกาสถือเป็นการกระจายรายได้ทางอ้อมทางหนึ่ง เพราะสำหรับบางคนการที่จะเพิ่มคุณภาพชีวิตให้กับตนเองได้โดยอาศัยรายได้นั้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้เพราะสิ่งนั้นไม่มี การใช้จ่ายของรัฐบาลเพื่อการนี้จึงเป็นการลดภาระให้กับผู้ที่ยากจนได้ทางหนึ่ง แต่การให้การสงเคราะห์โดยการให้บริการสาธารณสุขในสมัยใหม่ นี้ ถึงแม้จะเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อเพิ่มโอกาสให้กับชีวิตของคนด้อยโอกาสหรือคนยากจนมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันจะต้องทำให้ประชาชนเกิดจิตสำนึกในคุณค่าของความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งมีอยู่ในท้องถิ่นชนบทโดยทั่วไปและในสมัยโบราณชุมชนได้พึ่งพาแหล่งทรัพยากรเหล่านั้นในการดูแลรักษาตนเองในระดับหนึ่ง

การลดความเหลื่อมล้ำของความแตกต่างของคนในสังคม โดยการสร้าง Social Safety Nets หรือสวัสดิการสังคมขั้นต่ำ ที่จะต้องจัดสรรให้แก่คนจน เพื่อจะทำให้พวกเขาพอมีรายได้ มีงานทำ ดำรงชีวิตรอดต่อไปได้ และการมีชีวิตอยู่ได้ย่อมสร้างโอกาสให้พวกเขาดีขึ้น ต่อดูต่อไปเพื่อให้บรรลุสิ่งที่พวกเขาต้องการ กระบวนการดีขึ้นต่อผู้เพื่อให้บรรลุความสมหวังของแต่ละปัจเจกบุคคล หากดำเนินไปบนวิถีทางที่เหมาะสมที่ควร นอกจากจะลดปัญหาทางสังคมแล้ว ยังจะทำให้ระบบเศรษฐกิจโดยรวมดีขึ้นด้วย โดยในทฤษฎีของ Amartya Sen สินค้าหรือ ผลิตภัณฑ์ที่มีได้สร้างความสมหวังด้วยตัวมันเอง แต่กระบวนการและกิจกรรมที่ทำให้ได้มันมา ต่างหากที่ก่อให้เกิดความพอใจหรือความสมหวัง ตามนัยนี้ความพอใจหรือความสมหวังที่ Sen เรียกว่า "Welfare"

หมายถึง การได้บรรลุโอกาสอย่างแท้จริง หรือการมีศักยภาพหรือความสามารถ ตามทฤษฎีนี้สินค้าหรือผลิตภัณฑ์จึงเป็นตัวสร้างโอกาสของปัจเจกบุคคลที่จะทำให้ปัจเจกบุคคลนั้นบรรลุความสมหวังหรือความพอใจได้ Sen เน้นว่า การสร้างโอกาสให้แก่ทุกกลุ่มคนและชนชั้นเป็นสิ่งจำเป็นและควรจะให้ทุกคนมีโอกาสเท่าเทียมกันหรือใกล้เคียงกันมากที่สุด สังคมจึงควรจัดสรรทรัพยากรหรือความมั่งคั่งของสังคมให้แก่กลุ่มคนที่มีความจำเป็นต้องใช้มันเพื่อให้พวกเขาได้เข้าถึงโอกาสและได้แสดงความสามารถในสังคม ดังนั้นการจัด Social Safety Nets จึงหมายถึงการทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายผลิตภัณฑ์และทรัพยากรของสังคมไปสู่กลุ่มคนที่มีความจำเป็นต้องใช้มัน เพื่อให้ทรัพยากรนั้นเป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ ทางการผลิตและทางสังคม และกิจกรรมเหล่านี้จะก่อให้เกิดโอกาสหรือช่องทางต่าง ๆ อันจะนำพวกเขาไปสู่ความสมหวังในที่สุด (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ, 2542: 20)

ในประเทศที่ใช้ระบบสวัสดิการ (Welfare State) จะมีกรอบความคิดว่า พลเมืองทุกคนโดยไม่จำแนกฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม จะต้องสามารถรู้สึกด้วยความคิดและจิตวิญญาณว่ามีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของประชาคมและชุมชน มันจึงเป็นสิทธิพื้นฐานทางสังคมที่พลเมืองทุกคนจะต้องได้รับสวัสดิการด้านสุขภาพ การศึกษา และที่อยู่อาศัย สำหรับบุคคลและหรือครอบครัวที่ช่วยเหลือตนเองไม่ได้ รัฐจะต้องจัดสรรรายได้ให้แก่คนเหล่านี้ในระดับที่ไม่ แตกต่างจากผู้มีรายได้ปกติมากเกินไป หลักการนี้ขัดกับหลักการของลัทธิเสรีนิยมใหม่ที่ต้องการลดบทบาทของรัฐและเน้นให้ครัวเรือนช่วยเหลือตนเอง ระบบสวัสดิการสังคมจึงถูกลดระดับ ขอบเขต และความครอบคลุม จากระบบที่จัดหาให้แก่ทุกคนมาสู่ระดับจัดหาให้แก่เฉพาะคนบางกลุ่มที่ด้อยโอกาสและช่วยเหลือตนเองไม่ได้ โดยการตรวจสอบระดับรายได้ของผู้ที่ต้องการความช่วยเหลือระดับสวัสดิการจึงเหลือเพียง Modest Safety Nets หรือ “สวัสดิการขั้นต่ำที่พอทำให้มีชีวิตอยู่รอดได้” ทั้งนี้ลัทธิเสรีนิยมใหม่สนับสนุนให้ลดบทบาทรัฐบาลและให้ประชาชนออกจากระบบประกันสังคม และสร้างระบบออมของครัวเรือนเพื่อช่วยเหลือตนเองหรือให้องค์กร ประชาชนรับผิดชอบกันเอง

ทฤษฎีที่อยู่เบื้องหลังของลัทธิเสรีนิยมใหม่ก็คือ กลไกตลาดเสรี หมายความว่า การจัดสรรทรัพยากรและรายได้ในสังคมจะต้องเคลื่อนไหวไปตามกลไกอุปสงค์ อุปทาน การไปสร้างระบบแทรกแซงให้กลไกอุปสงค์อุปทานผิดเพี้ยนถือว่าเป็นสิ่งไม่ถูกต้อง เช่น ในยามภาวะเศรษฐกิจวิกฤติ คนว่างงานมาก อุปสงค์แรงงานมีน้อย ค่าจ้างก็ควรจะต่ำ คนว่างงานจึงควร ยินดีทำงานด้วยอัตราค่าจ้างต่ำ หากคนงานนั้นอยู่ในโครงการประกันการว่างงาน ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการประกันการว่างงานก็ควรจะต่ำกว่าอัตราค่าจ้างอย่างมีนัยสำคัญ เพราะถ้าไม่ต่างกันมากก็จะทำให้คนว่างงานคอยรับแต่ผลประโยชน์จากโครงการประกันโดยไม่ยอมทำงานและถ้ารัฐจัดโครงการสร้างงาน โครงการนั้นก็ควรจ่ายค่าจ้างต่ำกว่าปกติเพื่อให้สามารถจ้างแรงงานได้มาก และถ้าโครง

การสร้างงานของรัฐจ่ายค่าจ้างเท่ากับอัตราค่าจ้างปกติ ก็จะมีผล 2 ประการ ประการแรก แรงงานอื่น ๆ ที่มีงานทำอยู่แล้วอาจจะย้ายเข้ามาทำในโครงการสร้างงานด้วย ทำให้คนที่ว่างงานจริง ๆ ไม่ได้ตำแหน่งงาน ประการที่สอง ถ้าค่าจ้างในโครงการเท่ากับค่าจ้างปกติ คนที่เข้ามาทำงานในโครงการก็จะได้ไม่ด้อยไปกว่าคนอื่น ๆ ในภาคเอกชนที่มีค่าจ้างดีกว่า ดังนั้น โครงการสร้างงานในภาวะวิกฤติจึงเป็นเพียงระบบ Social Safety Nets ที่ช่วยบรรเทาการว่างงานและสร้างโอกาสให้คนงานได้มีช่องทางในอันที่จะไปทำงานในภาคเอกชนที่ค่าจ้างดีกว่า นี่คือนโยบายที่เสรีนิยมใหม่ที่คิดถึงกลไกตลาดเป็นหลัก และความจำเป็นของคนเป็นรอง

สำหรับ “ทฤษฎีสิทธิพื้นฐานทางสังคม” (Social Basic Right) ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในประเทศสังคมนิยมและรัฐสวัสดิการที่ว่า พลเมืองทุกคนมีความเป็นเจ้าของและมีส่วนร่วมในประชาคมและทรัพยากรของประชาคม จึงมีสิทธิอันสมบูรณ์ที่จะได้ส่วนแบ่งอย่างเท่าเทียมหรือใกล้เคียงกัน ซึ่งขัดกับหลักของลัทธิเสรีนิยมใหม่ จึงถูกปฏิเสธและถูกยกเลิก ลัทธิเสรีนิยมใหม่ไม่มีจุดประสงค์ที่จะลดความแตกต่างทางชนชั้น แต่มีวัตถุประสงค์ที่จะป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาสังคมและความสูญเปล่าของทรัพยากร (เรื่องเดียวกัน: 22-23)

ภายใต้ลัทธิเสรีนิยมใหม่ที่จัดการเคลื่อนย้ายทรัพยากรผ่านกลไกตลาดโดยสถาบัน เอกชน จะมีคนจำนวนหนึ่งที่ไม่อาจดำรงอยู่โดยลำพังตนเองได้ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐและของสังคมโดยส่วนรวมที่ต้องช่วยกันดูแลคนกลุ่มนี้ ไม่ใช่เพียงเพื่อคนกลุ่มนี้เท่านั้น แต่เพื่อป้องกันปัญหาสังคมโดยส่วนรวม เพราะเมื่อปัญหาสังคมนั้นเกิดขึ้นแล้ว มันจะส่งผลกระทบต่อไปยั้งทุก ๆ คนอย่างทั่วถึงกัน ระบบโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Nets) จึงจำเป็นที่จะต้องสร้างขึ้นมาให้ครอบคลุมทุก ๆ ด้าน เพื่อป้องกันมิให้คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเป็นต้นเหตุแห่งปัญหาสังคมโดยส่วนรวม (เรื่องเดียวกัน: 56)

เราจะพบว่าในระบบสวัสดิการที่จำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ การบริการสังคม การประกันสังคม การสังคมสงเคราะห์ ที่ภาครัฐจัดให้กับคนในสังคม จะให้ความสำคัญกับการบริการสังคม เช่น การศึกษา การสาธารณสุข เป็นต้น มากกว่าลักษณะอื่น เพราะการบริการสังคมที่ภาครัฐจัดให้กับประชาชนนั้นเป็นการหาเครื่องมือให้ประชาชนไว้ใช้ในการดำรงชีวิต สำหรับการประกันสังคมนั้น ในสังคมไทยยังมีได้มีการกระทำอย่างแพร่หลาย ในขณะที่การสังคมสงเคราะห์หรือการช่วยเหลือแบบให้เปล่าซึ่งด้วยระบบสวัสดิการในลักษณะนี้จะไม่ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้

- การใช้มิติทางด้านศาสนา วัฒนธรรม เป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้

ในกระแสโลกาภิวัตน์นั้น มิติทางสังคม-วัฒนธรรมเป็นมิติที่มีความสำคัญที่สุด เพราะมิติทางเศรษฐกิจและการเมืองมีความเป็นสากลและจะต้องมีการถือปฏิบัติโดยไม่คำนึงถึงความแตกต่างความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความเป็นสากลทางเศรษฐกิจ-การเมืองหมายถึงความ

กลมกลืนกัน (Harmonization) แต่เป็นความกลมกลืนกันภายใต้เงื่อนไขของทุนนิยมยุคดิจิทัล ที่ การลงทุนและการไหลเวียนของเงินเป็นไปอย่างรวดเร็ว โดยผู้ลงทุนและผู้กำหนดการไหลเวียนของเงินไม่จำเป็นต้องมีความเข้าใจในภาษาหรือเรียนรู้คุณค่าทางสังคมและวัฒนธรรมของชาติที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย ความสัมพันธ์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ต่างจากความสัมพันธ์ของผู้ค้าขายในยุคทุนนิยมพาณิชย์กรรม ซึ่งผู้ค้าขายต้องเข้าใจค่านิยมและวัฒนธรรมของประชาชนในประเทศต่าง ๆ... ข้อสังเกตนี้ทำให้คิดต่อไปได้ว่า การส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงและอุตสาหกรรมขนาดย่อมน่าจะเป็นสิ่งที่จะช่วยทำให้สังคมไทยของเรา ยังคงรักษาคุณค่าและวัฒนธรรมที่หลัก จริยธรรมทางสังคมมีความสำคัญเหนือความเห็นแก่ตัวอย่างไร้ขอบเขตได้ เพราะลักษณะการแบ่งงานในสังคมจะยังคงมีความหลากหลายไม่ใช่เป็นลักษณะการแบ่งงานแบบทุนนิยม อุตสาหกรรมเต็มรูปแบบ วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจทำให้เรา “ได้ในเสีย” คือเสียทรัพย์สินซึ่งเป็นของ นอกกาย แต่ได้รักษาคุณค่าและวัฒนธรรมของเราไว้ ในขณะที่สังคมตะวันตกกำลังแสวงหา หนทางที่จะกอบกู้คุณค่าและจริยธรรมทางสังคมกลับคืนมา (ซัยอนันต์ สมุทวณิช, 2543: 8) เช่นเดียวกับที่ กาญจนา แก้วเทพ (2541: 3) ได้กล่าวถึงมิติสังคม-วัฒนธรรมของระบบเศรษฐกิจว่า เมื่อระบบทุนนิยมสถาปนาตัวเองด้วยการเริ่มต้นทำให้ด้านการผลิตเศรษฐกิจเป็นแบบทุนนิมนั้น ในเวลาเดียวกันระบบทุนนิยมก็ต้องทำการผลิตซ้ำ (reproduction) ความสัมพันธ์ทางสังคมและจิตใจแบบทุนนิยมขึ้นมาเป็นหลักประกันความยั่งยืนของระบบทุนนิยมด้วย เช่น ความสัมพันธ์ที่แข่งขัน เอาัดเอาเปรียบกัน จิตใจที่โลภทางวัตถุ ทำการทุกอย่างเพื่อกำไร

สังคมไทยในอดีตต้องเผชิญกับการคุกคามทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่เริ่มพัฒนาเข้าสู่ภาวะความทันสมัย สู่ยุคของการพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งจะมีความเชื่อ ค่านิยม และโลกทัศน์ที่แตกต่างไปจากสังคมไทยทั้งสิ้น ความเชื่อในเรื่องของกลไกตลาด ค่านิยมที่เน้นการแข่งขัน โลกทัศน์ที่ถือเอาธรรมชาติเป็นสิ่งรับใช้มนุษย์ ในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก สิ่งที่ถูกผลิตตัดสินใจในการผลิตคือ “กำไร” โดยดูจาก demand และ supply ของสินค้าซึ่งจะเป็นตัวกำหนด “ราคา” ทำให้การพัฒนาในแนวนี้ ถือเอา “รายได้” หรือ “กำไร” เป็นตัวตั้ง ดังเราจะพบกรณีที่ผู้เลี้ยงโคนมในประเทศต้องนำน้ำนมสดจากแม่โคมาเททิ้งเพราะบริษัทผู้ผลิตผลิตภัณฑ์นม (ซึ่งมีต่างประเทศถือหุ้นส่วนด้วย) ไม่ยอมรับซื้อโดยเมื่อเปรียบเทียบราคาน้ำนมดิบจากผู้ผลิตในประเทศกับการซื้อหางนมจากต่างประเทศเข้ามาผสมเป็นน้ำนมแล้ว น้ำนมดิบจากผู้ผลิตภายในราคาสูงกว่าซึ่งจะทำให้ต้นทุนสูงขึ้นและกำไรลดลง จึงเลือกเอาหนทางที่จะได้กำไรสูงสุดโดยไม่คำนึงถึงความเสียหายใด ๆ ทั้งสิ้น หรืออีกกรณีหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นในประเทศทุนนิยมต้นแบบเองที่ผู้ผลิตไฟฟ้าเอกชนพบว่า การกำหนดราคาขายที่จุดเดิมจะทำให้กำไรลดลง และการขึ้นราคาก็ไม่สามารถทำได้ จึงเลือกเอาหนทางการตัดไฟให้ทุกคนตระหนักว่าเมื่อไม่มีไฟฟ้าใช้จะลำบากกันอย่างไร โดยไม่คำนึงถึงส่วนรวมใด ๆ ทั้งสิ้น

หรือกรณีเหตุการณ์ที่ผู้ผลิตเอาสินค้าที่ตนเองผลิตเป็นจำนวนมากไปทิ้งทะเลเพื่อทำให้ supply ของสินค้านั้นลดลง demand จะได้เพิ่มขึ้นได้ แทนที่จะเอาไปแจกผู้ยากจนและหิวโหย หรือกรณีเจ้าของร้านอาหารแจ้งจับแม่บ้านที่นำเอาอาหารที่เหลือจากการขายแทนที่จะนำไปทิ้งก็นำไปให้ลูกเล็ก ๆ ที่บ้าน หรือในอีกกรณีหนึ่งซึ่งตรงกันข้ามคือกรณีเจ้าของบริษัทของคนไทยที่เมื่อเกิดภาวะวิกฤติขึ้น ไม่เลือกหนทางที่จะปลดพนักงานออกหรือปิดบริษัท กลับเลือกหนทางที่ทำให้ทุกคนอยู่รอดได้ร่วมกันโดยยอมลดเงินเดือนส่วนหนึ่งลงและจัดสรรเวลาการทำงานเสียใหม่ โดยเอาเวลาส่วนหนึ่งให้พนักงานทุกคนรวมถึงตัวเจ้าของกิจการไปขายแซนวิชเพื่อหารายได้เพิ่มขึ้นจากงานเดิม ถึงแม้ว่าจะต้องลำบากและไม่สุขสบายเหมือนเดิมแต่ก็ได้เอาตัวรอดแต่เพียงผู้เดียว สิ่งนี้คือความแตกต่างของวิถีไทยและวิถีเทศ

สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้เป็นสัญญาณบ่งบอกให้เราเห็นว่า หากหนทางการพัฒนาที่เน้นแต่วัตถุนิยมหลงลืมความเป็นมนุษย์ เราจะพัฒนาไปเพื่ออะไร ปัจจุบันมีคนอดอยากหิวโหยทั่วโลกประมาณ 800 ล้านคน ไม่ใช่เป็นเพราะโลกขาดแคลนอาหาร เพราะวิทยาการที่ก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาในเรื่องเทคโนโลยีชีวภาพ การตัดแต่งพันธุกรรม หรือการโคลนนิ่งสัตว์ ล้วนแต่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้าน “การผลิต” และ “การบริโภค” มีลักษณะเป็น Mass มากขึ้นเรื่อย ๆ แต่ส่วนหนึ่งของคนบนโลกต้องตายไปเพราะอดอาหารมีเป็นจำนวนมากเพียงเพราะพวกเขาเหล่านั้นไม่มี “อำนาจซื้อ” ที่เพียงพอ

ชยอนันต์ สมุทวณิช (2543: 3-4) ได้แสดงความคิดเห็นว่า “เวลานี้เราไปเน้นการสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ ถ้าเราไม่เอาเรื่องวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นทุนทางสังคมเข้าไปจับในสมการชีวิตของคนไทยในอนาคตข้างหน้าแล้ว ก็จะมีเผด็จการของการตลาด คือ Market dictatorship ในอดีตนั้นเราอาจจะมีเผด็จการทางการเมืองที่เรารู้จักกันในนามของ รัฐบาลเผด็จการ รัฐบาลอำนาจนิยม แต่รัฐในอนาคตจะไม่ใช้เป็นตัวกระทำหรือแม้แต่ประชาธิปไตยที่ก็ไม่ใช้เป็นตัวกระทำในชีวิตมนุษย์เพียงผู้เดียว แต่ตลาดนั้นเป็นกลไกที่สำคัญ และกลไกทางการตลาดมีพลังแรงกว่ากลไกทางประชาธิปไตยมาก ปัญหาที่เราควรจะต้องตั้งก็คือ กลไกทางการตลาดและกลไกประชาธิปไตยนั้นไม่ได้เอื้ออำนวยต่อกันเสมอไป เป็นไปไม่ได้ที่จะมีการเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยความเท่าเทียมกันเกิดขึ้นควบคู่ไปด้วยโดยการใช้อำนาจตลาดเป็นด้านหลัก ในแง่นี้เราคงต้องมาคิดว่าแล้วเราจะสร้างภาคีเพื่อการพัฒนาสังคมที่พึงปรารถนาได้อย่างไร เพราะสังคมโลกเป็นสังคมที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความคิดที่ว่า สังคมที่พึงปรารถนา คือ สังคมทุนนิยมที่มีประสิทธิภาพ ในอนาคตสังคมไทยที่พึงปรารถนา คือ สังคมที่ยืนหยัดอยู่ในสังคมโลกได้ โดยยังสามารถรักษาคุณค่าทางสังคมวัฒนธรรมที่เป็นวิถีชีวิตแบบไทยไว้ได้”

ด้วยเหตุที่วัฒนธรรมเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตตามปกติของมนุษย์ กระบวนการยอมรับแบบแผนการดำรงชีวิตและพฤติกรรมใด ๆ จนเป็นวิถีชีวิตนั้น หากยุทธศาสตร์การพัฒนามีพื้นฐานมาจากระบบทุนนิยมและนโยบายเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ พื้นฐานทางวัฒนธรรมของระบบทุน

นิยม (Capitalistic Culture) ย่อมกระทบต่อวัฒนธรรมที่มีในสังคมนั้น..ตามปกติ การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากประเทศมหาอำนาจไปสู่อาณานิคมหรือประเทศบริวาร มักส่งผ่านชนชั้นนำในประเทศผู้รับ เมื่อชนชั้นผู้นำในประเทศผู้รับ ยอมรับวัฒนธรรมของชาติมหาอำนาจก็เป็นเรื่องง่ายที่จะกระจายและเผยแพร่ไปสู่ชนชั้นล่าง ทั้งนี้โดยผ่านตัวสินค้าและบริการที่มีการ ผังตัวของวัฒนธรรม (Culture Embodiment) เช่น เมื่อเราซื้อสินค้ามาบริโภค สิ่งที่ได้มามีได้มีเฉพาะแต่ตัวสินค้าที่สนองความสุขความพอใจในการบริโภคเท่านั้น หากยังได้ “วัฒนธรรม” ที่ฝังอยู่ในตัวสินค้านั้นด้วย สินค้าหรือบริการแต่ละประเภทมีนัยเกี่ยวพันถึงวัฒนธรรม แต่นัยเกี่ยวกับวัฒนธรรมมีระดับและความเข้มข้นไม่เท่ากัน สินค้าหรือบริการบางประเภทอาจมีนัยเกี่ยวกับ วัฒนธรรมไม่ชัดเจน แต่บางประเภทมีความชัดเจนยิ่ง เช่น ผัก ผลไม้ และทรัพยากรธรรมชาติ มิได้มีนัยทางวัฒนธรรมที่ชัดเจน เพราะล้วนแต่เป็นผลผลิตทางธรรมชาติ แต่อาหารที่ปรุงแต่งโดยมนุษย์มีนัยทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เพราะกระบวนการปรุงอาหารมีเรื่องของวัฒนธรรมมาเกี่ยวข้องด้วย วัฒนธรรมการกินข้าว (คาร์โบไฮเดรต) ต่างจากวัฒนธรรมการกินเนื้อและนมเนย วัฒนธรรมที่แฝงอยู่ในอาหารประเภทข้าวแตกต่างจากที่แฝงอยู่ในสติก บะหมี่สดมีนัยทางวัฒนธรรมที่แตกต่างจากบะหมี่มาม่า เพราะบะหมี่มาม่า มีนัยเกี่ยวกับ Fast Food Culture อยู่ด้วย โดยที่ Fast Food มี embodied culture ต่างจากการบริโภคโต๊ะจีนหรือการบริโภคอาหารแบบญี่ปุ่น การบริโภคอาหารแบบเอเชียตะวันออกไม่มีความเร่งรีบด้านเวลาเหมือน fast food (รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ ,2539)

ดังนั้น หากเราเห็นด้วยกับความคิดดังกล่าวข้างต้น เราก็ยอมรับว่าสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวเราล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา หรือศาสนา เพราะในสิ่งต่าง ๆ นั้น ล้วนแล้วแต่มีสิ่งที่ รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ เรียกว่ามีการผังตัวของวัฒนธรรม (Cultural Embodiment) ทั้งสิ้น และเมื่อพิจารณาพื้นฐานทางวัฒนธรรมแล้ว เราจะเห็นได้ว่าเราไม่อาจก้าวไกลสู่สากลด้วยการพัฒนาอุตสาหกรรมแบบ ตะวันตก เพื่อเป็นอย่างตะวันตกได้ ดังนั้นหนทางที่เหลืออยู่ก็คือการก้าวไกลสู่สากลโดยพัฒนาจากพื้นฐานของเรา ซึ่งปริชา ช้างขวัญยืน (2543: 29-33) ได้เสนอไว้ว่าควรพัฒนาจากพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติของเราและพัฒนาจากพื้นฐานความคิดชีวิตไทย เราเป็นประเทศเกษตรกรรม ทรัพยากรของเราเป็นผลผลิตทางการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ เกษตรกรรมเป็นพื้นฐานของเรา ไม่ใช่อุตสาหกรรมหนัก ซึ่งเราไม่มีทรัพยากรที่เป็นพื้นฐาน เราควรมุ่งผลิตอาหารและผลิตภัณฑ์จากการเกษตร พืช และสัตว์มากกว่าจะเป็นผู้ผลิตรถยนต์หรือเครื่องไฟฟ้า ซึ่งเราทำได้เพียงเป็นคนงานประกอบชิ้นส่วนเข้าด้วยกัน เราควรหายาจากสมุนไพร เชื้อเพลิงชีวภาพจากสิ่งมีชีวิต ปุ๋ย ชีวภาพ และเรียนรู้การเพาะปลูกที่สอดคล้องกับระบบนิเวศน์ของพืชและสัตว์ ฯลฯ เรื่องเหล่านี้เรามีพื้นฐานความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพียงพอที่จะพัฒนาได้ด้วยตนเอง และแม้จะสมบูรณ์พร้อมด้วยทรัพยากรแต่หากขาด

คนซึ่งมีคุณภาพเหมาะแก่การพัฒนา การพัฒนาก็เกิดไม่ได้ เพราะการพัฒนาเป็นเรื่องของวัฒนธรรม และวัฒนธรรมของคนแต่ละชาติแต่ละถิ่นแตกต่างกัน มีรากฐานตามสภาพเงื่อนไขและปัญหาของแต่ละที่ คนเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการพัฒนา ลักษณะของคนจะเป็นไปตามวัฒนธรรมของตนซึ่งจะกำหนดการคิด การให้คุณค่า การดำเนินชีวิต และจุดมุ่งหมายของชีวิต โดยลักษณะของคนไทยจะชอบความเป็นอยู่อย่างสบาย ๆ เพราะธรรมชาติเอื้ออำนวยให้เก็บหาเอาได้ไม่ยากนั้น ไม่เคยต้องทำงานแข่งกับเวลา และไม่มีการพัฒนาให้ต้องทำงานให้ทันเครื่องจักร ไม่มี การสะสมทุนเพื่อขยายกิจการ ทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้นิยมใช้ไปในการกุศลมากกว่าการลงทุน ไม่มีนิสัยใฝ่เรียนใฝ่รู้ การที่ความคิดและวิถีชีวิตของชาวไทยเป็นแบบที่ให้ความสำคัญแก่จิตใจมากกว่าวัตถุนี้มีข้อเสีย เป็นแต่ไม่เหมาะแก่การพัฒนาอุตสาหกรรม แต่การให้ความสำคัญแก่จิตใจ ทำให้เรามีวัฒนธรรมที่ดั่งามทางด้านงานช่างฝีมือ งานศิลปะ การประดับตกแต่ง การเป็นคนเข้าใจ และเข้าได้กับผู้อื่น สิ่งเหล่านี้คือจุดเด่นที่เราสามารถพัฒนาให้เป็นที่ยอมรับได้ และงานชนิดนี้มีรากฐานอยู่ในวิถีชีวิตคนไทยซึ่งพัฒนาได้แม้ในระดับชาวบ้าน ผลงานศิลปะเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในเรื่องนี้

แนวคิด “เศรษฐกิจพอเพียง” ในความหมายที่ได้กล่าวถึงแต่ต้นนั้น มีจุดมุ่งที่การไม่เบียดเบียนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น มุ่งไปที่การรู้จักแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อ เพื่อการดำรงอยู่ได้ของคนส่วนใหญ่ ซึ่งก็คือแนวทางหนึ่งในการที่จะทำให้การกระจายรายได้ดีขึ้น การกระจายรายได้นี้จึงสามารถพิจารณาได้ใน 2 ความหมาย กล่าวคือ หมายถึงการที่คนรวยได้แบ่งเงินให้คนจนบ้างในรูปภาษีและอื่น ๆ อีกความหมายหนึ่งก็คือ ทำให้คนจนมีรายได้ดีขึ้น

หลักธรรมพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนาซึ่งใช้เป็นหลักในการกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม คือหลักความเสมอภาคระหว่างมนุษย์ ความจริงในกรอบความคิดที่ว่า ช่วยเหลือคนจนคนด้อยโอกาสเพื่อป้องกันปัญหาทางสังคมนี้ หลักทางศาสนาของทุกศาสนาก็จะมีกำหนดไว้ แต่ใช้กรอบความคิดของการทำบุญหรือทำตามความเชื่อทางศาสนา ไม่ได้ทำไปตามเหตุผลของทางโลก เช่น ในหลักของพุทธศาสนา ทรัพย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของมนุษย์ก็คือ “อริยทรัพย์” อันหมายถึง ทรัพย์ของผู้เจริญด้วยธรรมและสติปัญญา ประกอบด้วย (1) การเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ (2) รักษากายวาจาให้เรียบร้อย (3) มีความละเอียดรอบาปทุกชนิด (4) มีความ ตีนกล้วต่อความชั่วทั้งหลาย (5) ศึกษาหาความรู้ให้มาก (6) สละแบ่งปันสิ่งของแก่คนที่ควรได้รับการแบ่งปัน (จาคะ) (7) รอบรู้ในสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์

“จาคะ” แปลว่า การแบ่งปันให้แก่บุคคลที่ควรได้รับการแบ่งปัน และบุคคลในสังคมที่ควรได้รับการแบ่งปันอย่างยิ่งก็คือ คนจน คนด้อยโอกาส นั่นเอง เพราะถ้าหากคนเหล่านี้ไม่ได้รับการแบ่งปัน ส่วนหนึ่งของพวกเขา ก็อาจจะดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ หรือถ้าต้องการดิ้นรนต่อสู้เพื่อมีชีวิตรอดก็อาจสร้างพฤติกรรมเบี่ยงเบนหรือพฤติกรรมผิด ๆ เป็นเหตุแห่งความเดือดร้อนต่อผู้

อื่นและสังคมโดยรวม ดังนั้น ในหลักทางพุทธ บุคคลที่จะได้รับการยกย่องว่าเป็น “เศรษฐี” หรือผู้รู้จักสะสมทรัพย์ และรู้จักใช้ทรัพย์ให้สอดคล้องกับทางธรรม จะต้องมี “ฆราวาสธรรม” อันประกอบด้วย **สัจจะ** คือซื่อสัตย์สุจริต **ทมะ** คือการรู้จักข่มใจ **จาคะ** คือการสละแบ่งปัน และ **ขันติ** คือความอดทน ดังนั้น “เศรษฐี” ตามคตินิยมในทางพุทธจึงมักจะมี “โรงงาน” เพื่อนำเอาโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้โดยสุจริต ตามหลักของ “หัวใจเศรษฐี” มาแจกจ่ายให้แก่คนยากคนจน คนด้อยโอกาส เพื่อสั่งสมบุญบารมีให้มีความเป็นเศรษฐียิ่ง ๆ ขึ้นไป ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ดังที่กล่าวมา ไม่ว่าจะโดยทฤษฎีทางโลกและทางศาสนาก็ล้วนเห็นว่า เพื่อความสงบและสันติของสังคม จำเป็นจะต้องจัดสรรแบ่งปันรายได้และทรัพยากรให้แก่คนยากคนจน คนด้อยโอกาส ทั้งเพื่อการบำเพ็ญตามคตินิยมทางศาสนาและเพื่อดูแลรักษาทรัพยากรมนุษย์ให้มีคุณค่าและสร้างประโยชน์ให้แก่สังคมตามคตินิยมทางโลก (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ, 2542: 23) นี่เป็นหนทางหนึ่งในการกระจายรายได้จากคนมั่งมีให้คนที่ยากจนโดยอาศัยช่องทางของค่านิยมในการทำบุญทางพระพุทธศาสนา

สำหรับในสังคมไทยนั้นวัดและพระสงฆ์จัดว่าเป็นโครงข่ายทางสังคมและกลไกทางวัฒนธรรมที่สร้างโอกาสให้กับคนยากจนในชนบทมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน พระสงฆ์และวัดเป็นที่อุปการะคนตกทุกข์ได้ยากนานาชนิดมาตั้งแต่โบราณ เป็นสถาบันที่มีบทบาทสำคัญในการลดความเหลื่อมล้ำและความไม่เป็นธรรมทางสังคม สถาบันศาสนาเอากำลังทรัพย์มาจากไหนในการช่วยเหลือผู้คนที่เสียเปรียบในสังคมเหล่านี้ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2541: 14) ได้บอกว่า “เอามาจากการทำบุญของคนมีทรัพย์ โดยทำหน้าที่เฉลี่ยรายได้ เอาเงินของคนมีมาอุดหนุนคนจนเป็นการ *redistribution income* ซึ่งอาศัยภูมิปัญญาซึ่งเหมาะสมกับบริบทของสังคมเป็นอย่างดี และหากมีกรณีพระนอกรีตประพฤติผิดโดยนำเงินที่มีผู้มาทำบุญไปใช้ส่วนตัวในทางที่มีขอบ จะมิชุมชนเป็นตัวถ่วงดุลและตรวจสอบ”

หรือในกรณีการสร้างโอกาสทางการศึกษา คนยากจนในชนบทนั้นได้อาศัยช่องทางในการบวชเพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียน คือ “บวชแล้วจึงเรียน” ดังเช่นที่พระธรรมปิฎก (2541ข: 43) ได้กล่าวไว้ว่า “ระบบการศึกษาสมัยใหม่ได้แยกลูกคนมีออกจากวัดและชุมชนนั้นไป ลูกคนจนก็เข้าวัด วัดยังเป็นช่องทางให้มองเห็นความหวังได้บ้าง และเด็กยากจนที่เข้าวัดนั้น บางทีก็ได้มีโอกาสเข้ามาเรียนในกรุงเทพฯ เพราะวัดมีการติดต่อถึงกัน พระในเมืองกรุงก็ชาวชนบทเหมือนกัน เมื่อหัวดีพอจะเรียนได้ สมภารวัดบ้านนอกก็อาจจะฝากเข้ามาเรียนต่อในกรุงเทพฯ มีทางเจริญก้าวหน้าในชีวิต และใช้สติปัญญาของตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคมต่อไป” เป็นการช่วยผ่อนเบาปัญหาความไม่เสมอภาคแห่งโอกาสในการได้รับการศึกษา สิ่งเหล่านี้ล้วนถือได้ว่าเป็นการกระจายรายได้ทางหนึ่ง

นอกจากการสร้างโอกาสในการศึกษาแล้ว การสร้างโอกาสในด้านอื่น ๆ ก็ปรากฏอยู่ใน การดำเนินงานของพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก เราสามารถพบมิติต่าง ๆ ของการพัฒนา ไม่ว่าจะ

เป็นมิติทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ศาสนาและวัฒนธรรม เพราะการดำเนินงานของพระสงฆ์จะไม่เน้นเฉพาะด้านใดด้านหนึ่งแต่จะเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม เป็นการมุ่งสงเคราะห์ผู้ยากไร้ด้วยวิธีการต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการให้อาหาร ให้ที่พัก ให้การศึกษา ให้การอบรมเลี้ยงดู แม้กระทั่งผู้ที่ถือว่าไม่ดีที่สุดที่ผู้อื่นไม่สามารถให้ความช่วยเหลือหรือสงเคราะห์ได้แล้วก็จะนำมาให้วัดและพระสงฆ์อบรมเลี้ยงดู ดังที่มีสำนวนไทยว่า “ตัดหางปล่อยวัด” เป็นต้น

ดังนั้นเราจะพบว่า หากเรามีเป้าประสงค์ที่จะให้คนส่วนใหญ่เป็นผู้ได้รับประโยชน์ในการพัฒนาก็ควรจะยกระดับรายได้ของคนส่วนใหญ่เพื่อให้ช่องว่างของความแตกต่างในเรื่อง รายได้ของคนร่ำรวยและคนยากจนลดน้อยลงหรือมีความเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น

การพัฒนาที่ผ่านมา ที่เน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก เราวัดความก้าวหน้าของการพัฒนาด้วยตัวชี้วัด คือ GNP (Gross National Products) หรือ GDP (Gross Domestic Products) ซึ่งเอา รายได้ หรือ เงิน เป็นตัวตั้ง โดยเมื่อผ่านระยะเวลาของการพัฒนามาแล้ว ความเจริญทางด้านวัตถุเราประสบความสำเร็จในอัตราที่สูง (โดยวัดจาก GNP หรือ GDP) ดังนั้น หากแนวทางการพัฒนาเปลี่ยนจาก “การเจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้” มาเป็นการเน้นในเรื่องของ “การกระจายรายได้” เป็นเรื่องหลัก ในการเปลี่ยนทิศทางของการพัฒนา ก็จำเป็นต้องเปลี่ยนตัวชี้วัด คือแทนที่จะใช้ GNP หรือ GDP เป็นตัวชี้วัด อาจจะต้อง ค้นหาตัวชี้วัดใหม่ที่เหมาะสมกับแนวทางการพัฒนาที่เน้นในเรื่องการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม ซึ่งในเรื่องนี้ ศ.นพ.ประเวศ วะสี (2541) ได้เสนอความคิดเห็นไว้ว่า “ขณะนี้วัดความเจริญกันด้วยเงิน มนุษย์ก็มีพฤติกรรมทำเงิน (แบบแยกส่วน) GDP หรือรายได้ประชาชาติคือเครื่องชี้วัดความจำเป็นทางเศรษฐกิจ แต่ละประเทศก็จะวัดกันด้วย GDP ถ้าจะเปลี่ยนวิธีการพัฒนาแล้วก็ต้องเปลี่ยนเครื่องชี้วัดกันเสียใหม่ GPH สำคัญกว่า GDP H หมายถึง Happiness หรือ ความสุข เราสามารถตีความคำว่าความสุขให้เชื่อมโยงครอบคลุมมากกว่า P หรือการผลิตเท่านั้น เช่น หมายถึงการมีความสุขเอื้ออาทรต่อกัน มีครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง มีวัฒนธรรม มีสิ่งแวดล้อมที่ดี และมีเศรษฐกิจพอเพียง สิ่งเหล่านี้เราสามารถนำมาสร้างเครื่องชี้วัดได้ อาจเรียกว่า ดัชนีวัดความสุขแบบไทย” (ประเวศ วะสี, 2541)

3.3 ความหมายเรื่อง “การกระจายรายได้”

สำหรับในเรื่องของ “การกระจายรายได้” นั้น แบ่งออกได้เป็น 2 ความหมาย ได้แก่ (รัตน สายคณิต, 2531: 257-260)

(1) การกระจายรายได้ตามหน้าที่การผลิต (functional or factoral income distribution) หมายถึง การกระจายรายได้ไปยังปัจจัยการผลิต และเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งได้แก่ เจ้าของที่ดิน เจ้าของทุน และแรงงาน ในฐานะที่บุคคลเหล่านี้มีส่วนร่วมในการผลิต หรือ เนื่องจากเป็นเจ้าของทรัพย์สินซึ่งถูกนำไปใช้ในการผลิต ตามความหมายนี้ รายได้ประชาชาติจะ

ถูกจัดสรรไปยังเจ้าของที่ดินในรูปของค่าเช่า เจ้าของทุนในรูปของกำไรและดอกเบี้ย และคนงานในรูปของค่าแรงและเงินเดือน

นักเศรษฐศาสตร์ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากร (resource allocation) การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี (technological change) และความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ มักให้ความสนใจเฉพาะการกระจายรายได้ตามหน้าที่การผลิต ทั้งนี้เพราะเห็นว่าการกระจายรายได้ตามหน้าที่การผลิตมีความสัมพันธ์กับเรื่องต่าง ๆ ข้างต้น เช่น ลักษณะของการกระจายรายได้เป็นปัจจัยหนึ่งที่เป็นตัวกำหนดอัตราความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ ในทฤษฎีของนักเศรษฐศาสตร์คลาสสิก การกระจายรายได้ที่เหลื่อมล้ำกันระหว่างนายทุนและคนงานในทางที่เป็นผลดีต่อนายทุนจะมีส่วนสนับสนุนความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้เพราะนายทุนนอกจากทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบการแล้วยังทำหน้าที่เป็นผู้ออมทรัพย์ โดยเก็บออมบางส่วนของรายได้ (ซึ่งอยู่ในรูปของกำไร) เพื่อนำไปลงทุนต่อ ก่อให้เกิดความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่วนคนงานมิได้ทำการออมทรัพย์ จึงใช้จ่ายรายได้(ซึ่งอยู่ในรูปของค่าแรง) ของตนไปในการบริโภคจนหมดสิ้น ดังนั้น รายได้ประชาชาติได้ถูกจัดสรรไปในลักษณะเป็นผลดีต่อนายทุน (สัดส่วนของกำไรในรายได้ประชาชาติค่อนข้างสูง) จะทำให้อัตราการออมทรัพย์ การลงทุนของประเทศค่อนข้างสูงกว่า และมีผลต่อไปทำให้ประเทศมีอัตราความจำเป็นเติบโตทางเศรษฐกิจสูงกว่ากรณีรายได้ประชาชาติถูกจัดสรรไปในลักษณะเป็นผลดีต่อคนงาน (สัดส่วนของค่าตอบแทนแรงงานในรายได้ประชาชาติค่อนข้างสูง) ทั้งนี้เพราะในกรณีหลัง อัตราการออมทรัพย์และอัตราการลงทุนจะต่ำกว่า

ส่วนนักเศรษฐศาสตร์ที่ให้ความสนใจเกี่ยวกับเรื่องของสวัสดิการของสังคม (social welfare) จะให้ความสนใจเกี่ยวกับการกระจายรายได้ระหว่างบุคคล ทั้งนี้เพราะการกระจายรายได้ตามหน้าที่การผลิตไม่สามารถแสดงให้เห็นชัดว่า มีความไม่เสมอภาคมากน้อยเพียงใดในการที่จะพิจารณาว่ารายได้ประชาชาติได้ถูกจัดสรรไปยังบุคคลต่าง ๆ อย่างไร ระดับความไม่เสมอภาคมากน้อยเพียงใด แต่ละครอบครัวได้รับรายได้มากน้อยอย่างไร เราจำเป็นต้องพิจารณาการกระจายรายได้ระหว่างบุคคล

(2) การกระจายรายได้ระหว่างบุคคลหรือการกระจายรายได้ตามขนาด (personal or size distribution of income) หมายถึง การกระจายรายได้ระหว่างบุคคลหรือครอบครัวต่าง ๆ โดยแบ่งออกตามชั้นของรายได้ โดยไม่คำนึงว่าบุคคลหรือครอบครัวเหล่านั้นเป็นปัจจัยการผลิตหรือเจ้าของปัจจัยการผลิตประเภทใด ประมาณต้นศตวรรษที่ 20 นักเศรษฐศาสตร์ชาวอิตาลีเสนอชื่อพาเรโต (Pareto) ได้พยายามวัดการกระจายรายได้ในลักษณะดังกล่าว และได้พบว่าการกระจายรายได้ของประเทศต่าง ๆ เป็นไปอย่างไม่เสมอภาค จากการศึกษาของพาเรโตและนักเศรษฐศาสตร์คนอื่น ๆ ต่อมา ทำให้นักเศรษฐศาสตร์หันไปให้ความสนใจต่อการกระจายรายได้ระหว่างบุคคล หรือการกระจายรายได้ตามขนาด แทนการกระจายรายได้ตามหน้าที่การผลิต

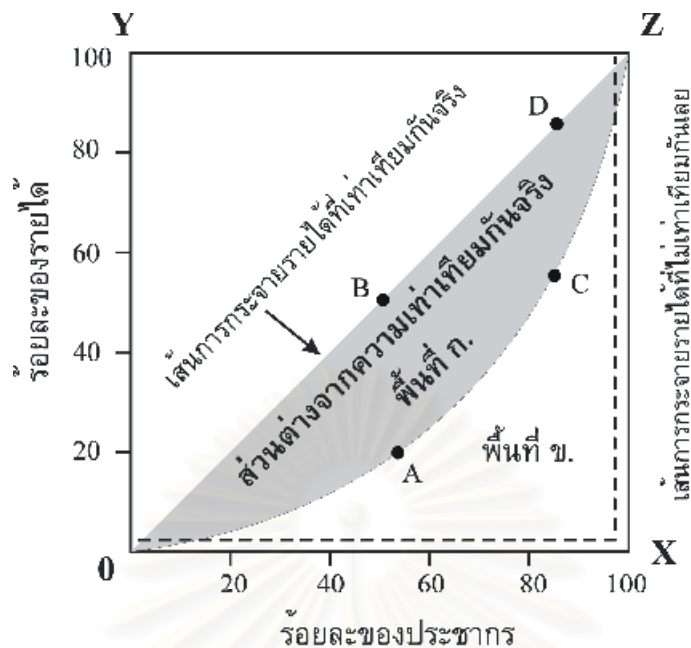
การกระจายรายได้ นอกจากจะหมายถึงการกระจายรายได้ตามความหมายที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว การกระจายรายได้ ยังอาจหมายถึง การกระจายรายได้ระหว่างภูมิภาคหรือท้องถิ่น ซึ่งหมายถึงการกระจายรายได้ระหว่างครอบครัวที่อยู่ในเขตเทศบาลและเขตสุขาภิบาล และนอกเขตเทศบาล การกระจายรายได้ระหว่างครอบครัวที่อยู่ในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออก กึ่งเขียงเหนือ และภาคใต้ เป็นต้น

3.4 การวัดความไม่เท่าเทียมกันของการกระจายรายได้ (ม.สุโขทัยฯ, 2528: 97-101)

การที่จะพิจารณาว่าการกระจายรายได้รวมของประเทศไปยังประชากรแต่ละกลุ่มจะมีความเท่าเทียมกันหรือไม่ อาจมีวิธีการวัดได้ดังนี้คือ

(1) การวัดการกระจายรายได้ตามขนาดของรายได้ การวัดวิธีนี้เป็นที่นิยมแพร่หลายเพราะจะแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำของฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของประชากร วิธี การวัดทำได้โดยการจัดระดับรายได้เป็นขั้น ๆ จากน้อยไปหามาก แล้วดูว่าแต่ละขั้นมีครัวเรือน อยู่เท่าไร และครัวเรือนกลุ่มนั้นมีรายได้คิดแล้วเป็นร้อยละเท่าไรของรายได้ทั้งหมด

(2) การวัดโดยใช้เส้นลอเรนซ์ (Lorenz Curve) การวัดความไม่เท่าเทียมกันของ รายได้ในปัจจุบันนี้ใช้เส้นลอเรนซ์ ตามวิธีนี้จะต้องคิดเทียบร้อยละของพลเมืองในแต่ละระดับว่า จะได้รับส่วนแบ่งรายได้ไปเท่าใด ถ้าการแบ่งรายได้เป็นไปอย่างเท่าเทียมกันอย่างแท้จริงแล้ว ร้อยละของพลเมืองจะต้องเท่ากับร้อยละของรายได้ เช่น ร้อยละ 20 ของพลเมืองจะต้องได้รับ รายได้ทั้งหมดไปเป็นอัตราร้อยละ 20 และอีกร้อยละ 40 60 และ 100 ของพลเมืองก็ควรจะได้รับ รายได้ไปเป็นอัตราร้อยละ 40 60 และ 100 ของรายได้ทั้งหมดตามลำดับเช่นเดียวกัน หลัก เกณฑ์นี้เมื่อนำตัวเลขไปเขียนกราฟ โดยให้ร้อยละของรายได้ได้อยู่ในแกนตั้ง (OY) และร้อยละของ พลเมืองอยู่ในแกนนอน (OX) จะได้เส้นลอเรนซ์เป็นเส้นเฉียง 45 องศา แสดงถึงการกระจายราย ได้ที่ เท่าเทียมกันอย่างแท้จริง ดังภาพ

ภาพ 2 แสดงความเท่าเทียมกันของรายได้โดยเส้น Lorenze curve

จะเห็นได้ว่า ถ้าการกระจายรายได้ที่เท่าเทียมกันอย่างแท้จริงแล้ว เส้นลอเรนซ์จะเฉียงเป็นมุม 45 องศา เป็นเส้น OZ แต่ถ้าเป็นการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกันเลย ซึ่ง หมายถึงตั้งแต่ร้อยละ 0-99 ของพลเมืองไม่มีรายได้เลย แต่คนที่ 100 คือตรงจุดร้อยละ 100 ของพลเมือง คน ๆ นี้จะรับรายได้ไปทั้งหมด ฉะนั้นเส้นจึงตั้งตรงได้จากจากจุดนี้ไปจนถึงจุดร้อยละ 100 ของรายได้

ความเป็นจริงที่ปรากฏในปัจจุบัน การกระจายรายได้ที่เป็นอยู่ในประเทศต่าง ๆ จะอยู่ในระหว่างเส้นการกระจายรายได้ที่เท่าเทียมกันจริงกับเส้นการกระจายรายได้ที่ไม่เท่าเทียมกันเลย คือ เส้นการกระจายรายได้นี้จะมีลักษณะเป็นเส้นเว้า แต่จะเว้ามากบ้างน้อยบ้าง แล้วแต่ว่าการกระจายรายได้ของพลเมืองจะมีลักษณะใกล้เคียงไปทางใด ถ้าการกระจายรายได้มีลักษณะ เท่าเทียมกันมาก เส้นการกระจายรายได้ก็ค่อนข้างตรง ใกล้เส้น 45 องศาเข้าไป ตรงข้ามถ้าการกระจายรายได้ไม่ค่อยเท่าเทียมกันแล้ว เส้นการกระจายรายได้ก็จะค่อนข้างเว้ามาก คือมีลักษณะใกล้เคียงเส้นที่หักเป็นข้อศอก ลักษณะของเส้นการกระจายรายได้ที่พบทั่ว ๆ ไป คือเส้น OACZ เส้นนี้แสดงว่าประชากรจำนวนร้อยละ 50 จะมีรายได้รวมกันเพียงร้อยละ 30 ของรายได้ทั้งหมด (จุด A บนเส้น OACZ) ส่วนแตกต่างระหว่างเส้น OZ กับเส้น OACZ ก็คือ ช่องแสดงความแตกต่างกันของรายได้นั่นเอง จากภาพ เมื่อประชากรเท่ากับร้อยละ 50 รายได้จะขาดหายไปเท่ากับ AB หรือร้อยละ 20 ของรายได้ทั้งหมด ทำนองเดียวกัน เมื่อประชากรเท่ากับร้อยละ 80 รายได้จะขาดหายไปเท่ากับ CD หรือร้อยละ 20 ของรายได้ทั้งหมด รายได้ส่วนที่ขาดหายไปนี้จะไปรวมสมทบกับร้อยละ

ละของประชากรตอนท้าย ๆ เพราะว่าเมื่อรวมประชากรเป็นร้อยละ 100 แล้ว ก็จะได้รายได้รวมเท่ากับร้อยละ 100 ทุกครั้ง

(3) **การวัดโดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์ของจินี (Gini Coefficient)** การใช้เส้นลอเรนซ์ในการวัดการกระจายรายได้ทำไม่ค่อยสะดวกนัก ถ้ามีการเปรียบเทียบกันหลาย ๆ ประเทศ หรือในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ กัน เพราะจะต้องลากเส้นลอเรนซ์หลายเส้น และในบางกรณี เส้นลอเรนซ์อาจจะตัดกัน ก่อให้เกิดความไม่สะดวกในการเปรียบเทียบ ด้วยเหตุนี้จึงได้มีผู้คิดค่าดัชนีหรือค่าสัมประสิทธิ์ ซึ่งคำนวณจากเส้นลอเรนซ์ขึ้นใช้แทน เรียกว่า ค่าสัมประสิทธิ์ของจินี ซึ่งค่านี้อาจจะคำนวณได้จากภาพข้างต้น ดังนี้คือ

$$\text{ค่าสัมประสิทธิ์ของจินี} = \frac{\text{พื้นที่ ก}}{\text{พื้นที่ ก} + \text{พื้นที่ ข}}$$

ค่าสัมประสิทธิ์ของจินีจะมีค่าตั้งแต่ 0 ถึง 1 หมายถึง การกระจายรายได้เท่าเทียมกันอย่างสมบูรณ์ หรือเส้นลอเรนซ์เป็นเส้น OZ ซึ่งพื้นที่ ก จะเป็น 0 ส่วนค่าจินีที่เท่ากับ 1 หมายถึง การกระจายรายได้ไม่เท่าเทียมกันอย่างสมบูรณ์ เส้นลอเรนซ์ จะหักมุมเป็นเส้น OXZ โดยมีพื้นที่ ก เท่ากับพื้นที่ ก + ข และเป็นที่ยอมรับของนักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปว่า ในกรณีที่ค่าสัมประสิทธิ์จินีมีค่าตั้งแต่ 0.5 ขึ้นไป ถือว่าการกระจายรายได้อยู่ในขั้นที่เป็นปัญหารุนแรงซึ่งจะต้องรีบแก้ไข

อย่างไรก็ตาม ในการวัดการกระจายรายได้ด้วยค่าสัมประสิทธิ์ของจินีนี้ก็ยังมีข้อบกพร่องอยู่ กล่าวคือ ค่าสัมประสิทธิ์จินีเป็นตัวเลขตัวเดียว ย่อมไม่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับการกระจายรายได้เพียงพอ ทั้งนี้เพราะเราไม่สามารถทราบได้ว่าอะไรได้เกิดขึ้นกับกลุ่มชนชั้นที่มีระดับต่าง ๆ กัน นอกจากนั้นในบางกรณีก็อาจจะบอกอะไรไม่ได้แน่นอน เช่น กรณีที่เส้น ลอเรนซ์ตัดกัน

(4) **การวัดการพัฒนาเศรษฐกิจโดยพิจารณาจากตัวเลขการกระจายรายได้** โดยทั่วไปการกระจายรายได้ไปยังบุคคลต่าง ๆ จะมีลักษณะไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนา รายได้ส่วนใหญ่จะไปตกอยู่กับกลุ่มคนเพียงไม่กี่คน กลุ่มคนอื่นเป็นจำนวนมากมีรายได้ต่ำ และแม้กระทั่งประเทศพัฒนาที่มีความจำเป็นทางเศรษฐกิจ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา ญี่ปุ่น ออสเตรเลีย สวีเดน และอังกฤษ ลักษณะการกระจายรายได้ที่ปรากฏอยู่ในประเทศยังมีความเหลื่อมล้ำไม่เท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตามได้มีผู้พยายามวัดการพัฒนาเศรษฐกิจจากตัวเลขการกระจายรายได้โดยเปรียบเทียบระหว่างประเทศพัฒนา กับประเทศกำลังพัฒนา ปรากฏว่าลักษณะการกระจายรายได้ที่ปรากฏอยู่ในประเทศกำลังพัฒนามีความเหลื่อมล้ำมากกว่าลักษณะการกระจายรายได้ที่ปรากฏอยู่ในประเทศพัฒนา

เมธี ครองแก้ว (2543) ได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงในภาวะความยากจนและความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายรายได้ในประเทศไทย ปี 2531-2541 พบว่า มีการเปลี่ยนแปลงเพียงเล็กน้อยในคุณลักษณะของการอยู่ในความยากจนในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา โดยคนจนยังคงมีครอบครัวขนาดใหญ่มีหัวหน้าครอบครัวที่มีการศึกษาน้อย อยู่ในภาคเกษตรกรรม มีที่ดินทำกินน้อย และอาศัยอยู่ในชนบท

จากการศึกษาของ ไชยรงค์ ชูชาติ (2517: 1) พบว่า การถือครองที่ดินมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศหลายด้าน โดยระบบการถือครองที่ดินจะเป็นเครื่องชี้บอกถึงความเจริญก้าวหน้าในทางเศรษฐกิจของประเทศและของประชาชน และระบบการถือครองนี้เองยังเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การกระจายรายได้ของคนกลุ่มต่าง ๆ ขาดความเป็นธรรม และไม่มีความเสมอภาคด้วย

มีแนวคิดเกี่ยวกับการกระจายรายได้หลายแนวคิดด้วยกัน โดยหลักใหญ่จะจำแนกรายได้ตามปัจจัยการผลิต (Factor income) ซึ่งประกอบด้วยทุนและแรงงาน โดยมีปัจเจกชนหรือครัวเรือนเป็นผู้ที่ถือครองทุนและเป็นเจ้าของแรงงานที่ใช้ในการผลิตสินค้า ดังนั้นความแตกต่างของรายได้ของปัจเจกชนหรือครัวเรือน จึงมีสาเหตุหนึ่งมาจากการถือครองทุนในขนาดที่แตกต่างกัน สุขภาพของแรงงานที่ตนเป็นเจ้าของ จำนวนสมาชิกของครัวเรือน นอกจากนี้ในความเป็นจริงแต่ละปัจเจกชนจะมีความพอใจ (preference) ซึ่งแตกต่างกัน ซึ่งทำให้มีผลกระทบต่อการออม ประเภทของการลงทุนที่มีความเสี่ยงและให้ผลตอบแทนที่แตกต่างกัน รวมไปถึงระยะเวลาในการทำงาน ซึ่งล้วนมีส่วนสำคัญในการกำหนดรายได้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง” นี้ ผู้วิจัยได้กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการคือ เพื่อศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง และเพื่อวิเคราะห์การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในการพัฒนาตามแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง

โดยในการศึกษานี้เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยดังนี้

ขั้นตอนการวิจัย

ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาเรื่องแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในการพัฒนาตามแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง

ขั้นตอนที่ 4 นำเสนอผลการศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน และวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ และการกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่นำแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาความเป็นมาของแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

โดยศึกษาจากเอกสารรายงาน วารสาร หนังสือ ตำรา บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ รายงานการประชุมสัมมนา จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์เนื้อหา

ในการศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบันนี้ ผู้วิจัยใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ที่ถือว่าเป็นจุดเปลี่ยนของแนวทางการพัฒนาประเทศ โดย

ในการศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต จะพิจารณาตั้งแต่สมัยสุโขทัยมาจนถึงก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริง เมื่อปี พ.ศ.2398 ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และในการศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน จะพิจารณาตั้งแต่การใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เป็นต้นมา โดยช่วงเวลาหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) จะเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจพอเพียงในอดีตเริ่มคลี่คลายโดยเริ่มถูกทำลายลงทีละเล็กทีละน้อยจนกระทั่งถูกทำลายอย่างสิ้นเชิงโดยกลไกภาครัฐและกลไกตลาด

การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ใช้การพัฒนาตามแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง

- แหล่งข้อมูล

ในการเลือก “ชุมชน” เป็นพื้นที่หรือสนามที่ใช้ในการศึกษา ใช้การเลือกแบบเฉพาะเจาะจงในชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทั้งนี้โดยมีหลักเกณฑ์ในการเลือกสนาม ตามที่ สุกวงค์ จันทวานิช (2542: 26) กล่าวไว้ว่า “ในการเข้าสนาม นักวิจัยจะเข้าสนามไหน ต้องดูก่อนว่าสนามนั้นเหมาะสมหรือไม่ สามารถที่จะตอบปัญหาที่ต้องการได้หรือไม่ ขั้นที่สอง ต้องดูถึงความเป็นไปได้ในแง่ของขนาดของสนามที่จะเข้าไปศึกษา คือ ต้องไม่ใหญ่เกินไป ถ้าสนามนั้นใหญ่เกินไปอาจต้องแบ่งเอาเฉพาะบางแห่ง ขั้นที่สาม ดูในแง่ความซับซ้อนของปรากฏการณ์ในชุมชนนั้น ๆ และดูถึงความสะดวกในแง่ของที่ตั้งของสนามด้วยว่า อยู่ไกลไปหรือไม่ การเดินทางไปมาติดต่อลำบากหรือไม่” โดยทั้ง 2 ชุมชนที่เลือกนี้จะมีลักษณะร่วมที่ผู้วิจัยใช้เป็นเกณฑ์ในการคัดเลือกชุมชนดังนี้คือ

- 1) เป็นชุมชนที่มีการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มาไม่ต่ำกว่า 3 ปี
- 2) ได้รับการยอมรับจากทางราชการให้เป็นสถานที่ศึกษาดูงานของชุมชนอื่น
- 3) มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก
- 4) ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ
- 5) มีระยะห่างจากตัวอำเภอ ประมาณ 10-15 กิโลเมตร
- 6) มีถนนหนทางเข้าสู่ชุมชนได้โดยสะดวก
- 7) มีสถานีนามัย 1 แห่ง วัด 1 วัด โรงเรียนในระดับประถมศึกษา 1 โรง

เมื่อพิจารณาเลือกชุมชนจากเกณฑ์ที่ผู้วิจัยตั้งไว้แล้ว ได้ชุมชนที่เลือกเป็นสนามในการศึกษา คือ ชุมชนพอเพียง (นามสมมุติ) ตำบลเก็ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และ ชุมชนบ้านสุขใจ (นามสมมุติ) กิ่งอำเภอหนองชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

- ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เนื่องจากผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ดังนั้นจึงใช้ชาวบ้านที่อยู่ในชุมชนทั้งหมดเป็นประชากรในการศึกษา

- เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ประกอบด้วยแบบสำรวจชุมชน แบบสัมภาษณ์ (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ก) แบบสังเกต และแบบบันทึกข้อมูลวิจัย รวมทั้งอุปกรณ์เทปบันทึกเสียงเพื่อช่วยในการเก็บข้อมูล

- การจัดเก็บข้อมูล

ในการจัดเก็บข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย

- การสัมภาษณ์เชิงลึก
- การสัมภาษณ์กลุ่มอาชีพต่าง ๆ
- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม
- การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม

วิธีสัมภาษณ์เชิงลึก (indepth interview) ผู้วิจัยจะใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้นำชุมชน เจ้าอาวาส ครูใหญ่ ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน ผู้จัดการสหกรณ์ พัฒนาการประจำตำบล ประธานกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในแต่ละชุมชนประมาณชุมชนละ 5-8 คน โดยประเด็นของคำถามจะประกอบไปด้วย

1) สภาพะพื้นฐานของชุมชน เช่น ประวัติความเป็นมา สภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การศึกษา การคมนาคม ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม ของชุมชน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

2) ในชุมชนนี้มีความแตกต่างทางชนชั้นหรือไม่ เช่น มีกลุ่มคนที่มีฐานะร่ำรวย ปานกลาง หรือยากจน ในกรณีที่มี ความแตกต่างนั้นเกิดจากความเป็นมาของบรรพบุรุษ หรือการถือครองทรัพย์สิน หรือจากลักษณะของการประกอบอาชีพ เช่น เป็นพ่อค้า เป็นชาวนา เป็นข้าราชการ เป็นต้น

3) ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนก่อนหน้าที่จะนำเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามามีปัญหาหลักที่สำคัญ ๆ อะไรบ้าง ทั้งปัญหาที่มีลักษณะเป็นปัญหาของส่วนรวม เช่น เวลาเกิดน้ำท่วมหรือภัยแล้ง เป็นต้น และปัญหาที่มีลักษณะของส่วนบุคคล เช่น การไม่พอกิน พอใช้ การเป็นหนี้สิน เป็นต้น และในเวลานั้นใช้วิธีการแก้ปัญหาอย่างไร ประสบความสำเร็จหรือไม่ หรือมีอุปสรรคอย่างไร

4) กลไกทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน มีส่วนทำให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นต่าง ๆ ได้หรือไม่

5) ในการนำเอาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในพื้นที่นี้ มีจุดเริ่มต้นมาจากชุมชนเองหรือมาจากการชี้แนะ การสนับสนุนจากภายนอกชุมชน

6) กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนก่อนและหลังจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงเกิดขึ้นได้อย่างไร

7) ท่านคิดว่าชุมชนของท่านมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจเช่น การผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การจัดสรร เป็นอย่างไร หลังจากได้มีการนำเอาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชุมชนแล้ว และแต่ละกิจกรรมมีลักษณะพอเพียงใน

- ระดับบุคคล ครอบครัวเป็นอย่างไร
- ระดับชุมชนเป็นอย่างไร

8) ท่านคิดว่าปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการนำแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชุมชนของท่านคืออะไร

9) ท่านคิดว่าคนที่ชาวบ้านเห็นด้วยและให้การสนับสนุนในการนำแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในชุมชนอย่างกว้างขวางเป็นเพราะเหตุใด

10) ท่านคิดว่าเศรษฐกิจพอเพียง จะสามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของท่านได้อย่างยั่งยืนหรือไม่

11) ท่านคิดว่าเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาในชุมชนของท่านควรจะเป็นอย่างไร

ฯลฯ

การสัมภาษณ์กลุ่ม (group interview) โดยสัมภาษณ์ชาวบ้านกลุ่มอาชีพต่าง ๆ เช่น กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มการทำน้ำยาล้างจาน-ยาสระผมจากสมุนไพร กลุ่มกองทุนอาหารปลา เป็นต้น

โดยประเด็นของคำถามจะประกอบด้วย

- 1) ก่อนที่จะมีการรวมกลุ่มกันทำอาชีพต่าง ๆ นั้น ท่านมีการดำรงชีวิตอย่างไร
- 2) ทำไมจึงเลือกที่จะเข้ากลุ่มอาชีพนี้
- 3) หลังจากที่เข้าร่วมกลุ่มแล้ว ได้มีการฝึกฝน อบรมทักษะในด้านนี้อย่างไร โดยการตัดสินใจของใคร
- 4) หลักสำคัญของการดำเนินงานของกลุ่มคืออะไร เช่น การรักษาวินัย การไม่เอาเปรียบกัน เป็นต้น
- 5) การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญสำหรับตัวท่านหลังจากมาเข้าร่วมกลุ่มแล้วคืออะไร

ฯลฯ

การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participatory Observation) โดยการเข้าร่วมในกิจกรรม บางอย่างของชุมชน และเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชนด้วย ได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา เช่น ประเพณีการทอดกฐิน เป็นต้น การเข้าร่วมในประเพณีพื้นบ้านของชุมชน เช่น ประเพณีการแข่งเรือ เป็นต้น การเข้าร่วมในกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน การเข้าร่วมในกิจกรรมร้านค้าของชุมชน เป็นต้น

การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participatory Observation) โดยการสังเกตการประกอบอาชีพในชุมชน ความร่วมมือกันการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ด้านกิจกรรมทางศาสนา ด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ด้านกิจกรรมสาธารณสุขประโยชน์ ด้านกิจกรรมทางการเมือง กิจกรรมทางการศึกษาเรียนรู้ เป็นต้น ลักษณะการพักผ่อนหย่อนใจ การดูแลสุขภาพ บ้านเรือน ชุมชน

ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพนี้ คณะผู้วิจัย ประกอบไปด้วยตัวผู้วิจัย และผู้ช่วยวิจัย อีก 1 คน สำหรับในชุมชนเพียงพอ จังหวัดมหาสารคามนั้น ในครั้งแรกคณะผู้วิจัยใช้วิธีเข้าไป แนะนำตัวกับผู้นำชุมชนโดยใช้เจ้าหน้าที่ทางราชการที่เป็นสื่อกลางในชุมชนช่วยแนะนำให้โดยนำไปพบ และแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้ามาเก็บข้อมูลในชุมชน สาเหตุถึงการที่เลือกชุมชนนี้ในการเก็บข้อมูลในการศึกษา รวมถึงการจะนำเอาข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในชุมชนไปใช้ทำประโยชน์อะไร เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันในลำดับแรกและเพื่อให้ผู้นำชุมชนได้ให้ความช่วยเหลือในด้านข้อมูลพื้นฐาน เอกสาร และอื่น ๆ รวมทั้งการแนะนำผู้ที่จะให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) คนอื่น ๆ ต่อไปอีก หลังจากนั้นคณะผู้วิจัยเริ่มสร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านโดยการไปสอบถามพูดคุยกับชาวบ้านในแหล่งที่ชาวบ้านมาทำกิจกรรมร่วมกันคือที่แหล่งท่องเที่ยว “อุทยานมัจฉา” และโดยที่มีแหล่งท่องเที่ยวในชุมชนจึงทำให้ชาวบ้านคุ้นเคยกับคนแปลกหน้า จึงทำให้คณะผู้วิจัยสามารถใช้จุดดังกล่าวเข้าไปสร้างความสัมพันธ์และความคุ้นเคยกับชาวบ้านได้โดยง่าย และการเข้าร่วมในกิจกรรมขายอาหารปลาของชุมชน กิจกรรมร้านค้าของชุมชน ทำให้คณะผู้วิจัยสามารถสังเกตการณ์พฤติกรรมของชาวบ้านโดยที่ชาวบ้านไม่รู้ตัวว่า ตนเองกำลังถูกสังเกตในทุกครั้งที่ลงไปเก็บข้อมูลในชุมชน การเก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชนผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูลตั้งแต่เริ่มแรกประมาณเดือนพฤษภาคม 2543 จนสิ้นสุดประมาณเดือนธันวาคม 2544 รวมระยะเวลาทั้งสิ้นประมาณ 1 ปี 6 เดือน โดยใช้วิธีเข้าไป-เย็นกลับ ไม่ใช้วิธีเข้าไปพักค้างแรมในชุมชน เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่องที่พักค้างและเนื่องจากชุมชนไม่ไกลตัวเมืองมากนักจึงเป็นการสะดวกกว่าในการที่คณะผู้วิจัยจะพักค้างในเมือง

สำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนามในอีกชุมชนหนึ่ง คือในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์นั้น ในครั้งแรกผู้วิจัยใช้วิธีเข้าไปแนะนำตัวกับผู้นำที่ไม่เป็นทางการของชุมชนซึ่งอยู่ในเพศบรรพชิต แต่มีได้อาศัยอยู่ในชุมชน (เนื่องจากจากตำแหน่งหน้าที่ทางการปกครองสงฆ์ ทำให้ต้องอยู่ที่วัดในกรุงเทพฯ) และแจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้ามาเก็บข้อมูลในชุมชน สาเหตุถึงการที่เลือกชุมชนนี้ในการเก็บข้อมูลในการศึกษา รวมถึงการจะนำเอาข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษา

ในชุมชนไปใช้ทำประโยชน์อะไร เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจร่วมกันในลำดับแรก จากนั้นจึงให้ผู้นำแนะนำผู้ที่จะให้ข้อมูลสำคัญ (key informants) คนอื่น ๆ ในชุมชน หลังจากนั้นผู้วิจัยได้เข้าสู่ชุมชนและไปพบผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่ผู้นำได้แนะนำไว้ ซึ่งมีทั้งครูใหญ่ของโรงเรียนระดับประถมศึกษาในชุมชน ผู้จัดการสหกรณ์ของชุมชน รวมทั้งผู้อาวุโสของชุมชน โดยในการไปพบผู้ให้ข้อมูลสำคัญแต่ละคนนั้นผู้วิจัยได้แนะนำตัว แจ้งวัตถุประสงค์ของการเข้ามาเก็บข้อมูลในชุมชน รวมถึงการจะนำเอาข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในชุมชนไปใช้ทำประโยชน์อะไร ให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทราบ หลังจากสร้างความคุ้นเคยกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญในระดับหนึ่งแล้ว ผู้ให้ข้อมูลสำคัญคือตัวผู้จัดการสหกรณ์ของชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่เข้ากับชาวบ้านได้ และชาวบ้านส่วนใหญ่รู้จักเป็นอย่างดี ประกอบกับเป็นผู้ที่รู้ข้อมูลของชาวบ้านเป็นอย่างดีเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นสมาชิกของสหกรณ์ จะพาเดินสำรวจชุมชน และพาไปพบและแนะนำผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูลคนอื่น ๆ ต่อไปอีก การที่ผู้วิจัยพบกับผู้จัดการสหกรณ์ซึ่งเป็นชาวบ้านคนหนึ่งในการศึกษาและเป็นผู้ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความเชื่อถือทำให้ชาวบ้านคลายความหวาดระแวงในความเป็นคนแปลกหน้าของผู้วิจัยลงได้ในระดับหนึ่ง และจากการเข้าชุมชนหลาย ๆ ครั้ง ทำให้ชาวบ้านมีความรู้สึกคุ้นเคยมากขึ้น

ในบางครั้งที่ผู้วิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลโดยชาวบ้านไม่รู้ตัว เช่นในขณะที่กำลังทานอาหารกลางวันหรืออาหารเย็น ซึ่งในบางครั้งจะเป็นอาหารที่ชาวบ้านกินอยู่แบบง่าย ๆ เช่น เอามะละกอมาทำเป็นส้มตำใส่ปลาร้ากิน มีปลาอย่างกินกับข้าวเหนียว ก็เรียกให้ผู้วิจัยกินด้วยกัน หรือตอนเย็นที่ผู้เฒ่าผู้แก่นั่งคุยกันอยู่ที่แคร่หน้าบ้านก็จะพูดทักทายผู้วิจัยและคณะอย่างเป็นกันเอง หรือเมื่อครั้งที่ชุมชนมีประเพณีทอดกฐินเมื่อชาวบ้านพบปะจะพูดคุยกับผู้วิจัย และบางครั้งก็จะเข้ามาทอดแหหรือสวมกอดตัวผู้วิจัย เป็นต้น นอกจากนี้การที่ผู้วิจัยได้ร่วมในกิจกรรมการผลิตของชาวบ้าน เช่น การให้อาหารหมู หรืออื่น ๆ ทำให้ชาวบ้านเกิดความไว้วางใจ และทำให้คณะผู้วิจัยสามารถสังเกตพฤติกรรมของชาวบ้านโดยที่ชาวบ้านไม่รู้ตัวในพฤติกรรมที่มีลักษณะซ่อนเร้นได้ เช่น พฤติกรรมการเล่นหวย เป็นต้น โดยคณะผู้วิจัยใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วมสำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนามในชุมชนผู้วิจัยใช้เวลาในการเก็บข้อมูลตั้งแต่เริ่มแรกประมาณเดือนพฤษภาคม 2543 จนถึงสิ้นสุดประมาณเดือนธันวาคม 2544 รวมระยะเวลาทั้งสิ้นประมาณ 1 ปี 6 เดือน

- การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล

ในการตรวจสอบข้อมูลเชิงคุณภาพจะใช้การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า(Triangulation) ดังนี้

1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (data triangulation) เป็นการตรวจสอบว่าข้อมูลที่ได้นั้นถูกต้องหรือไม่ โดยแหล่งที่จะพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ แหล่งเวลา แหล่ง

สถานที่ และแหล่งบุคคล เช่น ถ้าข้อมูลที่ได้มาต่างเวลา ต่างสถานที่ หรือต่างบุคคล จะเหมือนหรือสอดคล้องกันหรือไม่

2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (investigator triangulation) เป็นการตรวจสอบข้อมูลจากการเก็บข้อมูลในภาคสนาม ที่มีทั้งผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัย โดยหลังจากเก็บข้อมูลแล้วมาตรวจสอบว่า ผู้วิจัยและผู้ช่วยวิจัยได้ข้อมูลต่างกันอย่างไร ในกรณีที่มีความเห็นไม่ตรงกัน ก็จะตรวจสอบว่าที่มีความเห็นไม่ตรงกันนั้นสืบเนื่องมาจากอะไร

3) การตรวจสอบสามเส้าด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูล (methodological triangulation) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลหลายวิธี ทั้งจากการสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม พร้อมกันนั้นก็ศึกษาข้อมูลจากแหล่งเอกสารประกอบด้วย

หลังจากตรวจสอบข้อมูลที่เก็บได้จากสนามที่ทำการศึกษาลงแล้ว จะทำการจัดหมวดหมู่ของข้อมูลเพื่อแยกแยะการวิเคราะห์ จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้กรอบความคิดจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง มากำหนดเป็นกรอบความคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ คือ ในชุมชนที่มีการใช้แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง (มีการพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ มีการพัฒนาบนพื้นฐานที่ “รู้จักพอ” และมีชีวิตที่มีความสุขตาม วัตถุประสงค์) จะมีการกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรอย่างไร โดยพิจารณาถึงปัจจัยในการเรียนรู้ ลักษณะการเรียนรู้ แหล่งของการเรียนรู้

การวิเคราะห์การกระจายรายได้ ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

- **แหล่งข้อมูล** คือชุมชนเดียวกับชุมชนที่ใช้ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ คือชุมชนพอเพียง (นามสมมุติ) ตำบลเก็ง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม และชุมชนบ้านสุขใจ (นามสมมุติ) กิ่งอำเภอหนองชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

- **ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง** ในการวิเคราะห์การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเนื่องจากผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ โดยมีครัวเรือนเป็นหน่วยในการเก็บข้อมูล และโดยที่ชุมชนหนึ่งมีจำนวนครัวเรือน 303 ครัวเรือน (ชุมชนบ้านสุขใจ) และอีกชุมชนหนึ่งมีจำนวนครัวเรือน 57 ครัวเรือน (ชุมชนพอเพียง) ดังนั้นในชุมชนขนาดเล็ก ผู้วิจัยจึงใช้จำนวนครัวเรือนทั้งหมดเป็นประชากรในการศึกษา สำหรับอีกชุมชนหนึ่ง ผู้วิจัยใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวนทั้งสิ้น 123 ครัวเรือน (ประมาณ 40 % ของจำนวนครัวเรือนที่มีอยู่ในชุมชน)

- **เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย** ประกอบด้วยแบบสอบถามที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้นเอง โดยใช้แบบสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคม ของสำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นกรอบในการสร้างแบบสอบถาม (รายละเอียดปรากฏในภาคผนวก ข) ประกอบด้วย 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 เกี่ยวกับประวัติส่วนบุคคลในเรื่องของอายุ เพศ อาชีพ การถือครองทรัพย์สิน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน อาชีพหลัก อาชีพรอง การผลิตภาคเกษตร นอกภาคเกษตร เป็นต้น

ตอนที่ 2 เกี่ยวกับที่มาของรายได้ รายจ่าย และภาวะหนี้สินของครัวเรือน ประกอบด้วยรายได้ที่เป็นตัวเงินและที่ไม่เป็นตัวเงิน รายจ่ายที่ใช้ในการบริโภค รายจ่ายที่ใช้ในการผลิต จำนวนสมาชิกที่ต้องเลี้ยงดูและให้การศึกษา ที่มาของภาวะหนี้สิน การเป็นหนี้ในระบบหรือไม่ในระบบ เป็นหนี้ในการบริโภคหรือในการผลิต เป็นต้น

หลังจากสร้างแบบสอบถามเสร็จแล้ว ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถามที่จัดทำขึ้นไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาและผู้ชำนาญงานด้านการจัดทำเรื่องการกระจายรายได้ของสำนักงานสถิติแห่งชาติตรวจสอบความถูกต้องและความครอบคลุมของประเด็นคำถาม หลังจากนั้นจะนำแบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบแล้วไปทำการตรวจสอบความตรงและความเที่ยงของเครื่องมือวิจัย โดยการแบบสอบถามที่สร้างขึ้นไปทดลองใช้ในชุมชนอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกับชุมชนที่ทำการศึกษาในจังหวัดขอนแก่น จำนวน 40 ชุม หลังจากนั้นจะนำแบบสอบถามที่ได้รับการตรวจสอบความตรงและความเที่ยงแล้วไปเก็บข้อมูลกับครัวเรือนที่เป็นประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาในทั้ง 2 ชุมชน

- การจัดเก็บข้อมูล

ในการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเก็บข้อมูลในปี 2543 และข้อมูลย้อนหลังปี 2539 เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากช่วงเวลาที่แตกต่างกันมาเปรียบเทียบกันเพื่อดูว่าหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ผลที่เกิดขึ้นในการกระจายรายได้ของครัวเรือนจะเป็นอย่างไร และโดยที่ชาวบ้านในชุมชนที่ศึกษา ส่วนใหญ่จะมีระดับการศึกษาต่ำเพียงการศึกษาในภาคบังคับของรัฐบาล (คือชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 หรือประถมศึกษาปีที่ 6) ทำให้เป็นข้อจำกัดอย่างหนึ่งในการที่จะให้ชาวบ้านตอบแบบสอบถามด้วยตนเองได้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงใช้วิธีอ่านให้ชาวบ้านฟังและให้ชาวบ้านตอบข้อมูลตามที่แบบสอบถามได้กำหนดกรอบไว้

- การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากเก็บข้อมูลจากแบบสอบถามจากประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาแล้ว จะทำการจำแนกและจัดเป็นหมวดหมู่เพื่อสะดวกแก่การนำไปใช้ โดยในการวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้ Gini coefficient เป็นตัวชี้บอกในเรื่องของการกระจายรายได้

ในการวิเคราะห์เรื่องการกระจายรายได้ผู้วิจัยใช้กรอบความคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยใช้วิธีวัดการกระจายรายได้แบบ Decomposability โดยมีวิธีวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

สมมติว่าภายในกลุ่มที่เลือกมีครัวเรือน n ครัวเรือนซึ่งได้รายได้มาจากแหล่งที่แตกต่างกัน K แหล่ง ให้ y_i แทนรายได้รวมของครัวเรือน i เมื่อ $i = 1, \dots, n$ และ y_{ik} เป็นรายได้จากครัวเรือน i จากแหล่ง k เมื่อ $k = 1, \dots, K$ (ดังนั้น $y_i = \sum_{k=1}^K y_{ik}$) นอกจากนี้ให้ $Y = (y_1, \dots, y_n)$ เป็นการกระจายรายได้รวมของครัวเรือนและ $Y_k = (y_{1k}, \dots, y_{nk})$ เป็นการกระจายรายได้ของแหล่ง k

ดังนั้น Gini coefficient (G) สำหรับการกระจายรายได้รวมภายในกลุ่มสามารถแสดงได้ว่า

$$G = \frac{(2 \text{cov}[Y, F(Y)])}{\mu} \quad (1)$$

โดยที่ μ แสดงค่าเฉลี่ยรายได้ครัวเรือนของกลุ่มตัวอย่าง

$F(Y)$ เป็นการกระจายสะสมของรายได้ครัวเรือนทั้งหมดในกลุ่มตัวอย่าง

$F(Y) = (f(y_1), \dots, f(y_n))$ โดยที่ $f(y)$ เท่ากับขอบเขตของ y ,หารด้วยจำนวนของการสังเกต (n)

สมการที่ 1 สามารถนำมาเขียนใหม่และขยายเป็นการอธิบาย Gini coefficient ที่แสดง “ความไม่เท่ากัน” ของรายได้ได้จากแต่ละแหล่ง

$$G = \sum_{k=1}^K R_k G_k S_k \quad (2)$$

โดยที่ S_k คือ ส่วนแบ่งของแหล่งรายได้ k จากรายได้ทั้งหมด (ต.ย. $S_k = \mu_k/\mu$)

G_k คือ Gini coefficient ซึ่งวัดความไม่เท่ากันของการกระจายรายได้ของรายได้จากแหล่ง k ภายในกลุ่ม

R_k คือ Gini correlation ของรายได้จากแหล่ง k กับรายได้รวม ซึ่งเขียนได้ว่า

$$R_k = \frac{\text{cov}[Y_k, F(Y)]}{\text{cov}[Y_k, F(Y)]} \quad (3)$$

สมการที่ 2 บอกเราว่าผลกระทบของรายได้แหล่ง k ต่อความไม่เท่ากันของรายได้รวม สามารถแบ่งได้เป็น 3 ส่วน:

- (ก) ส่วนแบ่งของรายได้จากแหล่ง k จากรายได้ทั้งหมด (หาได้จาก S_k)
- (ข) ความไม่เท่ากันของรายได้จากแหล่ง k ภายในกลุ่มตัวอย่าง (วัดด้วย G_k) แ
- (ค) ค่าสหสัมพันธ์ระหว่างรายได้จากแหล่ง k และรายได้รวม (วัดด้วย R_k)

ยิ่งผลลัพธ์ของ 3 ส่วนนี้มากเท่าไร รายได้จากแหล่ง k ก็มีส่วนทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้รวมมากเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในขณะที่ S_k และ G_k มีค่าบวกและน้อยกว่า 1 เสมอ R_k สามารถตกอยู่ที่ใดก็ได้ในช่วง $(-1,1]$ เมื่อ R_k น้อยกว่า 0 รายได้จากแหล่ง k มีความสัมพันธ์กับรายได้รวมในเชิงลบและทำให้ค่า Gini รวมต่ำลง

การนำเสนอผลการศึกษาและการวิเคราะห์ หลังจากเก็บข้อมูลในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพในชุมชนที่ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจะนำเสนอผลที่ได้จากการศึกษาชุมชนทั้งสองเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาทั้ง 2 ท่าน เพื่อพิจารณาความถูกต้องของการวิเคราะห์ข้อมูล จากนั้นจึงนำความคิดเห็นและข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษามาปรับปรุงการอธิบาย การวิเคราะห์ และการนำเสนอผลการวิเคราะห์ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อจัดทำผลการวิเคราะห์และข้อเสนอแนะเป็นรูปเล่มที่สมบูรณ์ต่อไป

บทที่ 4

แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

การศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบันนั้น ผู้วิจัยใช้การศึกษาจากเอกสาร ตำรา บทความ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ การประชุมสัมมนาที่เกี่ยวข้อง แล้วทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ในการศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบันนั้นจำเป็นต้องศึกษาประวัติความเป็นมาของสังคมไทยในอดีตว่า อะไรเป็นตัวกำหนดความพอเพียงของคนในสังคม ความพอเพียงเกิดขึ้น และดำรงอยู่อย่างไร การคลี่คลายของความพอเพียงมาสู่ความทันสมัยเกิดขึ้นได้อย่างไร และในภาวะความทันสมัยในปัจจุบันเศรษฐกิจพอเพียงจะดำรงอยู่อย่างไร สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้สามารถเชื่อมต่อบริบทที่เรายืนอยู่ในปัจจุบันได้ทั้งจากอดีตที่เป็นรากเหง้าเพื่อก้าวไปสู่อนาคตอย่างไม่แปลกปลอม

ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางเศรษฐกิจต้องวิเคราะห์ในกรอบของระบบการเมืองและระบบสังคมควบคู่กันไป อำนาจและความขัดแย้งกันเป็นองค์ประกอบหลักในกระบวนการทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ และโดยที่การกระจายผลผลิตและรูปแบบการกระจายรายได้เป็นภาพสะท้อนของกระบวนการดังกล่าวซึ่งเป็นผลลัพธ์ของการใช้อำนาจและความขัดแย้ง ปรากฏการณ์และพฤติกรรมทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นภายในกรอบของสถาบันต่าง ๆ ของสังคมหนึ่ง ๆ จึงมีลักษณะเฉพาะตัวเฉพาะกาล

ในการศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต โดยนับเวลาก่อนการทำสนธิสัญญาบาวริง ในปี พ.ศ.2398 สำหรับการศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน นับเวลาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เป็นต้นไป ซึ่งเป็นแผนพัฒนาฯ ที่เน้นให้ความสำคัญกับ “คน” เป็นตัวตั้ง และกระแสการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้โดยมีช่วงเวลาหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงจนถึงการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจพอเพียงในอดีตคลี่คลายมาโดยถูกทำลายลงทีละเล็กละน้อยจนถึงถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิง

แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต

สังคมไทยในอดีต (ก่อนทำสนธิสัญญาบาวริง ในปี พ.ศ.2398) เป็นสังคมปิดและเป็นสังคมเล็ก ๆ มีโครงสร้างทางสังคมไม่สลับซับซ้อน เป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะของความเป็นเครือญาติ และสืบเนื่องจากข้อจำกัดของบริบททำให้การดำรงชีวิตของผู้คนในสมัยนั้นต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อการอยู่รอดของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดทางด้านธรรมชาติ หรือเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำมาหากินก็เป็นเครื่องมือที่คิดทำขึ้นเองในแต่ละท้องถิ่น และสืบเนื่องมาจากยังไม่มีความจริงใจกำหนดหน้าทางวัตถุเป็นองค์ประกอบในการดำเนินชีวิต (เช่น การคมนาคมที่ไม่สะดวก การสื่อสารที่ไม่เจริญ การต่อสู้กับสัตว์ป่าที่ชุกชุม ต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ ต่อสู้กับข้าศึกที่จะมารุกราน เป็นต้น) ทำให้ชีวิตชาวบ้านในสมัยก่อนเป็นชีวิตที่ขาดชุมชนไม่ได้ เช่น ในการทำนา เมื่อถึงฤดูการเก็บเกี่ยวต้องมีการลงแขกเอาแรงกันของคนในชุมชนเพื่อให้ทันฤดูกาลตามธรรมชาติ หรือในการดูแลเหมืองฝายที่ใช้ในการกักเก็บน้ำไว้เพื่อใช้ในการผลิตก็จำเป็นต้องลงแรงร่วมมือร่วมใจกัน เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการร่วมมือกันเพื่อตอบสนองความเพียงพอเพียงของปัจจัยพื้นฐานของการดำรงชีวิตในด้านปัจจัยสี่ คืออาหาร เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค

นอกจากความร่วมมือซึ่งก่อให้เกิด “กระบวนกรกลุ่ม” แล้ว การมีประชากรจำนวนน้อย มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” ทำให้มีอยู่ มีกิน อย่างเพียงพอ เมื่อมีข้าว มีปลา มีพริก มีเกลือ ก็นำมาแลกเปลี่ยนกันเพื่อสนองความต้องการในการบริโภค หรือการดูแลกันในเรื่องการเจ็บไข้ได้ป่วยก็เป็นเรื่องของน้ำจิตน้ำใจ การแบ่งปัน การเกื้อกูลกันระหว่างคนในชุมชน คำว่า “ยาขอ หมอวาน” จึงเป็นคำค้ำชู ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในยุคสมัยนี้ จะมีการพึ่งตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกันในระดับสูง ดังที่ อัมมาร สยามวาลา (2544: 2) กล่าวว่า “ชุมชนเกิดขึ้นเพราะมนุษย์จำเป็นต้องมีกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมร่วมกันนี้อาจเป็นกิจกรรมที่มีนัยทางเศรษฐกิจ เช่นในการที่จะต้องสร้างและบำรุงรักษาเหมืองฝาย หรืออาจมีนัยทางศาสนา เช่นการสร้างวัด หรืออาจเป็นกิจกรรมที่มีนัยในด้านความมั่นคง เพราะมนุษย์จำเป็นต้องร่วมกันจัดระบบป้องกันตนเองจากภัยที่คุกคามจากภายนอก เมื่อตั้งเป็นชุมชน จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ทักษะในการบริหารจัดการกิจกรรมด้านใดด้านหนึ่งอาจขยายไปยังกิจกรรมอื่น ๆ หลายด้านพร้อม ๆ กันได้ กิจกรรมร่วมกันดังกล่าวเหล่านี้ในหลายสังคมเป็นกิจกรรมที่รัฐเป็นผู้ดำเนินการมาเป็นเวลานาน แต่ก่อนที่จะเกิดรัฐขึ้นมาได้นั้น หลายสังคมโดยเฉพาะสังคมที่อยู่ในชนบท ก็ต้องชวนชวนจัดกิจกรรมหลาย ๆ อย่างร่วมกันเพื่อความอยู่รอด และแม้กระทั่งเมื่อมีรัฐแล้ว หลายสังคมก็ต้องจัดกิจกรรมร่วมกันเพื่อจะต้องติดต่อหรือส่งส่วยให้กับรัฐหรือบุคลากรของรัฐ”

จากการศึกษาพบว่าสังคมในอดีตนั้น ความสัมพันธ์ในเรื่องเศรษฐกิจและสังคมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยวิถีการผลิตกับวิถีชาวบ้านนั้นกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ล้วนแล้วแต่มีที่มาจากพระพุทธศาสนา ดังที่พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2537: 28-29) ได้กล่าวว่า “สำหรับสังคมไทยของเรานั้น เราพูดได้เลยว่า ในแง่ของ ประวัติศาสตร์ ถ้าเราสืบสาวลงไปในอดีต วัฒนธรรมของเราแม้ไม่ทั้งหมด แต่ส่วนมากที่เดียวได้ สืบทอดมาจากพระพุทธศาสนา พฤติกรรมและแบบแผนอันเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเหล่านี้และ ได้เป็นที่มา แหล่งสำคัญของวัฒนธรรมของสังคมไทยปัจจุบัน นี้ในเชิงประวัติศาสตร์ สืบสาวอีกด้านหนึ่งคือ ในด้านเนื้อหาสาระว่า เนื้อหาสาระของวัฒนธรรมไทยนั้น คืออะไร มาจากไหน ในด้านนี้ก็เช่นเดียวกัน ปรากฏว่าวัฒนธรรมไทยนั้น มาจากพระพุทธศาสนาเป็นส่วนมาก เพราะฉะนั้นจึงถือว่าพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยโดยส่วนมากหรือข้างมากทั้ง 2 ด้าน คือทั้งในด้านประวัติศาสตร์ และในด้านเนื้อหาสาระ เพราะฉะนั้นพระพุทธศาสนาจึงมีความสัมพันธ์และมีความสำคัญต่อวัฒนธรรมไทยเป็นอย่างยิ่ง”

โครงสร้างทางสังคมในอดีตมีเพียง 2 ชั้น คือชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง หรือชนชั้นสามัญ ในสมัยนี้การเลื่อนชนชั้นของคนในสังคมแทบจะไม่สามารถกระทำได้เลย นอกจากกระทำโดยผ่านช่องทางการบวชเรียนโดยค่อย ๆ ไต่เต้าขึ้นมาตามลำดับ นอกเหนือจากหนทางนี้จะไม่มีพบช่องทางอื่นใดอีกนอกเหนือไปจากการไปรบชนะในศึกสงคราม แต่สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้ คนทั่วไปไม่ถือว่าเป็นปัญหา แต่เป็นการยอมรับว่าเป็นเพราะผลบุญ-ผลกรรมที่แต่ละคนทำมาแต่ชาติในอดีต ชาตินี้หากเกิดมาต่ำต้อยก็มุ่งหน้าชดใช้ผลกรรมที่เคยทำมาและมุ่งสะสมผลบุญเผื่อไว้ในชาติหน้า ดังเช่นที่ วิทย์ วิศทเวทย์ (2526: 94) ได้ค้นพบจากการศึกษาว่า “ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 เราอาจกล่าวได้อย่างกว้าง ๆ ว่า คนไทยมีจุดหมายปลายทางอยู่ที่โลกหน้า ไม่ว่าจะมองในแง่รูปธรรมหรือนามธรรมก็ตาม **ชีวิตที่ดี คือ ชีวิตที่เตรียมพร้อมในปัจจุบันเพื่อชีวิตในโลกหน้า** เช่น การทำบุญ สร้างวัด การประกอบศาสนกิจอื่น ๆ...” และสอดคล้องกับการศึกษาของ อุทิศ จึงนิพนธ์ สกุล (2528: 18-21) ที่พบว่า “ในระบบศักดินาไทย พุทธศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งซึ่งกับระบบศักดินา เนื่องจากเป็นแหล่งที่มาของอำนาจศักดินา พุทธศาสนาจึงถูกใช้เป็นเครื่องมือของระบบเศรษฐกิจและการเมืองในการส่งเสริมสนับสนุนรัฐและค่านิยมศักดินา ศาสนาพุทธแบบ ศักดินา อาศัยกฎแห่งกรรมอธิบายว่า ความยากจนเป็นผลจากการทำบาปในชาติปางก่อน ชนชั้นต่ำควรยอมรับความทุกข์ยากของตน เพราะเป็นการชดใช้กรรมเก่าซึ่งเป็นเรื่องที่ยุติธรรมแล้ว บุคคลแต่ละคนถูกกำหนดให้มีฐานะทางสังคมตามกรรมของตนในชาติปางก่อน ซึ่งจะต้องยอมรับเช่นกัน การอาศัยหลักพุทธศาสนาเรื่องกฎแห่งกรรมมาอธิบายความแตกต่างของชนชั้นและฐานะของบุคคลนี้เองช่วยให้พระมหากษัตริย์มีความชอบธรรมในการปกครอง และมีสิทธิ์ที่จะได้รับผลประโยชน์ ส่วนเกิน

จากแรงงานของผู้อื่นในฐานะที่เป็นผู้มีบุญญาธิการ ขณะที่ผู้ที่อยู่ในฐานะต่ำนั้นเป็นผู้มีกรรมจึงต้องแบกรับภาระของตน ด้วยเหตุนี้ จึงอาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนาได้เข้ามามีส่วนสำคัญในการสถาปนาและสร้างความมั่นคงให้แก่ระบบศักดินาขึ้นในดินแดนสุวรรณภูมิ ตั้งแต่ลานนาไทย สุโขทัย และระบบนี้ได้พัฒนาจนเข้มแข็งที่สุดในสมัยอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศาสนาช่วยให้รัฐไม่จำเป็นต้องพึ่งพากำลังทหารเพียงประการเดียว เพื่อเข้าครอบครองแรงงานของข้าและไพร่โดยตรง เพราะสามารถครอบครองแรงงานโดยการอ้างความชอบธรรม ในฐานะผู้มีบุญญาธิการซึ่งเกิดจากกุศลกรรมในชาติปางก่อนและในฐานะเป็นผู้พิทักษ์รักษาแผ่นดิน (เนื้อนาบุญ) ไว้ให้เป็นสถานที่ประกอบบุญกุศลได้ การอ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยการสนับสนุนความชอบจากพุทธศาสนา ทำให้รัฐสามารถเรียกร่องเกณฑ์แรงงานจากไพร่ ซึ่งกลายมาเป็นพลังทางการผลิตหลักของสังคมศักดินาอุดมการของพุทธศาสนาจึงเข้ามาทำหน้าที่เป็นความสัมพันธ์ในการผลิตของสังคมศักดินา”

ในยุคสมัยนี้เป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์มีฐานะเป็นสมมุติเทพ มีอำนาจเด็ดขาดในทุกเรื่อง ทำหน้าที่ดูแลไพร่ฟ้าประชาชนและเป็นผู้นำในการ ปกป้องประเทศไม่ให้ข้าศึก (จากประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง เช่น พม่า เป็นต้น) มารุกราน ชนชั้นปกครองจะไม่ทำการผลิต ในขณะที่ชนชั้นสามัญซึ่งประกอบไปด้วยไพร่และทาสนั้น จะทำการผลิตเพื่อบริโภคเองและส่งเป็น “ส่วย” หรือต้อง “เข้าเดือน” เพื่อทำการผลิตให้กับชนชั้นปกครอง นอกเหนือจากการส่ง “ส่วย” นี้แล้ว ชาวบ้านมีความเป็นอิสระเสรีในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจสูง ในสมัยนี้วิถีการผลิตของชาวบ้านที่เป็น “ส่วนเกิน” ไม่มี เพราะไม่มีเหตุผลและความ จำเป็นอันใดที่ชาวบ้านจะทำการผลิตส่วนเกินไว้ หากคราใดที่จะหาอยู่ หรือหากิน ก็สามารถกระทำได้ทุกเวลาอันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และประชาชนในยุคสมัยนั้นยังมีไม่มากนัก ประกอบกับการที่เป็นสังคมปิด ทำให้โลกทัศน์ของชาวบ้านจำกัดเพียงแค่ออบเชตภายในหมู่บ้านภายในชุมชนเท่านั้น ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงเป็นไปเพื่อการยังชีพอย่างแท้จริง ความพอเพียงที่เกิดขึ้นเป็นความพอเพียงอันสืบเนื่องมาจากบริบทที่ แวดล้อม

จากการศึกษาของ โสภณ ชมชาญ (2544: 51) พบว่า นโยบายการใช้ที่ดินและพัฒนาการเกษตรได้ปรากฏอย่างชัดเจนมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย โดยมีหลักฐานในศิลาจารึกตอนหนึ่งว่า “สร้างป่าหมาก ป่าพลู ทั่วเมืองทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลางก็หลายในเมืองนี้ หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน” ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการตรากฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ มีหลักว่า ที่ดินทั้งหลายเป็นของพระเจ้าแผ่นดิน แต่พระราชทานให้ราษฎรอยู่อาศัยทำมาหากิน ราษฎรผู้ใดประสงค์จะได้ที่ดินใช้ทำประโยชน์ต้องไปขออนุญาตจากเสนา นายระวาง และนายอกร ส่วนที่ดินนอกกรุงศรีอยุธยาถ้าว่างเปล่าลงก็ให้เจ้าหน้าที่จัดคนเข้าอยู่อาศัยทำกินเสีย เมื่อทำได้ผลให้ลดอากรในปีแรก เพื่อจูงใจคนเข้าทำกินเพิ่มขึ้น จากนั้นจำต้องเก็บอากรในปีต่อ ๆ ไป ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงต้น ได้มีการตรา

กฎหมายตราสามดวง ซึ่งมีหลักการสนับสนุนให้มีการหักล้างถางพง เพื่อขยายพื้นที่เกษตรกรรม แล้วรัฐเก็บภาษีในรูปหางข้าว ในสมัยรัชกาลที่ 2 เก็บค่าภาคหลวงเป็นข้าวเปลือก ไร่ละ 2 สัดครึ่ง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 เก็บค่านาเป็นตัวเงินแทนข้าวเปลือก”

ในยุคสมัยนี้ที่ดินที่เป็นปัจจัยในการผลิตที่สำคัญยังมีลักษณะเป็นที่ดินสวนรวม ดังได้กล่าวแล้วข้างต้นว่าที่ดินทั้งหมดในราชอาณาจักรเป็นของพระมหากษัตริย์ ชาวบ้านยังไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินนอกจากสิทธิทำกินเท่านั้น บริบทที่แวดล้อมที่เป็นสังคมปิดและไม่มี ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้การดำเนินชีวิตในยุคสมัยนี้ต้องพึ่งตนเอง และพึ่งพากันเอง ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้ “กระบวนกรกลุ่ม” ของชาวบ้านมีความ เข้มแข็งมากขึ้น เพราะร่วมกันทำ ร่วมกันกิน ร่วมกันใช้ เพื่อให้ชีวิตทั้งหมดภายในชุมชนอยู่รอด มิใช่ การอยู่รอดของคนหนึ่งคนใด การอยู่รอดของชุมชนดังกล่าวทำให้มีความจำเป็นต้องใช้ “ปัญญา” ใช้ “การสร้าง” สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาด้วยตนเองทั้งสิ้น

สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้ สำหรับชนชั้น สามัญก็ล้วนแต่เป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการบริโภคทั้งภายในชุมชนเดียวกันและชุมชนใกล้เคียง โดยเป็นลักษณะสิ่งของแลกเปลี่ยนของ และมีความเป็นอิสระเสรี ดังที่ปรากฏหลักฐานในหลักศิลาจารึก พ่อขุนรามคำแหงมหาราชว่า “ใครใคร่ค้าช้างค้า ใครใคร่ค้าม้าค้า” สังคมในสมัยนี้ความสัมพันธ์ทาง สังคมในแนวราบที่ชาวบ้านในชุมชนมีระหว่างกันเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงอยู่ของ ชาว บ้าน ซึ่งสืบเนื่องมาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากกระบวนกรกลุ่ม และ กระบวนกรกลุ่มนี้เองเป็นตัวกำหนดถึงความสุข ความอบอุ่น ความปลอดภัย ความเท่าเทียมกัน และความอยู่รอดของชีวิต

การไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ และการดำเนินกิจกรรมทาง เศรษฐกิจในลักษณะของกระบวนกรกลุ่ม ทำให้ความแตกต่างในระหว่างชนชั้นเดียวกันไม่มี (นอกจากความแตกต่างระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นสามัญ) เพราะไม่มีสิ่งใดที่จะมาเป็นตัวชี้วัด ว่าชาวบ้านคนไหนจะ “มั่งมี” หรือ “ยากจน” มากกว่ากัน ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน ไม่มีผู้ใดยาก จนหรือร่ำรวยกว่ากัน จึงทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการจัดสรรเป็นไปในลักษณะของการเอื้อ เพื่อเผื่อแผ่ การถ้อยทีถ้อยอาศัย การดูแลทุกข์สุขร่วมกัน

เราจะพบว่านับตั้งแต่สมัยสุโขทัยและอยุธยา สืบเนื่องมาจนถึงช่วงต้นของกรุง รัตนโกสินทร์ ในแต่ละชนชั้นต่างก็ดำเนินกิจกรรมหลักในชนชั้นของตนเองไปอย่างปกติ เป็นความ

สัมพันธในแนวราบของแต่ละชนชั้น และถึงแม้ชนชั้นไพร่ ทาส จะต้องส่งส่วยแก่ชนชั้นปกครอง ก็ตาม แต่เนื่องด้วยเพราะมีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เพียงพอ ความต้องการของคนก็พอเหมาะแก่สถานภาพ เพราะมีศาสนาเป็นฐานในการเกื้อหนุนให้แต่ละฝ่ายต่างก็มีความพอเพียงในจิตใจ แม้จะมีการค้าพาณิชยกรรมกับต่างประเทศอยู่บ้าง แต่ก็ดำเนินไปโดยกลุ่มพ่อค้าโปรตุเกส ฮอลันดา และชาวจีนกับชนชั้นปกครองกลุ่มหนึ่งเท่านั้น ประชาชนส่วนใหญ่ยังใช้ชีวิตอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ทำให้การดำรงชีพของคนในสังคมโดยรวมมีปกติสุข ในยุคสมัยนี้ คุณค่า ความเชื่อ ค่านิยม ของชาวบ้านล้วนจำกัดอยู่ในขอบเขตภายในโลกทัศน์ที่ตนรับรู้ ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวตั้งและแนวนอนต่างก็อยู่ร่วมกันได้โดยไม่มีความขัดแย้งที่ประทุและปรากฏให้เห็นชัดเจนโดยทั้งสถาบันศาสนา สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันทางการเมือง สถาบันครอบครัว ต่างก็ทำหน้าที่เชื่อมโยงเป็นไปในลักษณะของการบูรณาการร่วมกัน

ในยุคสมัยนี้เนื่องจากเป็นสังคมเกษตรกรรมและเป็นสังคมปิด ทุกครัวเรือนในชุมชนต่างดำเนินอาชีพเกษตรกรรม ผลิตเอง ใช้เอง เป็นไปเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต และจำกัดอยู่เพียงภายในชุมชน ปัจจัยการผลิตที่ใช้ประกอบด้วยที่ดิน แรงงาน (เป็นที่สังเกตว่า “ทุน” หรือ “เงิน” ยังไม่มีความหมายหรือมีบทบาทในกระบวนการผลิตของชาวบ้าน) โดยอาศัยความเป็นกระบวนการกลุ่มในการผลิต กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านเป็นไปตามบริบทที่แวดล้อม และมีความเป็นธรรมชาติสูง เป็นการเรียนรู้จากการลงมือกระทำ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเครื่องมือที่ใช้ในการผลิต เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น โดยมีการเรียนรู้หรือการถ่ายทอดในระบบครอบครัว หรือภายในวงศ์ตระกูล หรือไม่ก็อยู่ในรูปของสำนักวิชาของพระหรือฆราวาส เช่น วิชาช่างที่ต้องใช้ฝีมือและความประณีตเป็นพิเศษ เช่น ช่างรัก ช่างแกะ ช่างปั้น ช่างหล่อ เป็นต้น การเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้เป็นการศึกษาตามอัธยาศัย เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีรูปแบบการศึกษาที่แน่นอนตายตัว แต่จะแปรไปตามสภาพชุมชนและท้องถิ่นในแต่ละที่เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันภายในชุมชน

การคลี่คลายจากการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่ภาวะความทันสมัยในระยะแรก

การก้าวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยในระยะแรกนั้น นับได้ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริง (Bowling Treaty) เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2398 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา สนธิสัญญาดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสังคมไทย การทำสนธิสัญญาบาวริงซึ่งเป็นสนธิสัญญาที่ไทยเสียเปรียบนั้นเกิดจากกระแสความกดดันในการล่าอาณานิคมของชาติ

ตะวันตก ซึ่งปรากฏชัดในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ทำให้ประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนนโยบายการบริหารและการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยเพื่อดำเนินกระแสของอิทธิพลตะวันตกดังกล่าว

ในยุคสมัยนี้รูปแบบของสงครามเปลี่ยนแปลงไป ประเทศเพื่อนบ้านที่เคยทำสงครามเพื่อแย่งชิงอาณาเขตกับไทยต่างตกเป็นอาณานิคมของประเทศตะวันตก การป้องกันประเทศมิใช่ใช้กำลังทหารรบราฆ่าฟันเช่นที่เคยเป็นมาในระยะก่อน ความเจริญก้าวหน้าของประเทศตะวันตกทำให้มีอาวุธสงครามที่ทันสมัย การเผชิญหน้ากันด้วยการทำสงครามย่อมพ่ายแพ้ ในการดำเนินวิเทศขยายของพระมหากษัตริย์ไทยในยุคล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกนั้น เห็นได้ชัดว่าทุกพระองค์ตระหนักในความเป็นมหาอำนาจทางทหารของชาติตะวันตก การต่อต้านโดยใช้กำลังจึงเป็นสิ่งเป็นไปได้ จะต้องใช้วิธีการอื่นแทน วิธีการต่อสู้หรือยุทธศาสตร์ที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้สืบต่อกันในสมัยรัชกาลที่ 4 และสมัยรัชกาลที่ 5 คือ **การผ่อนหนักเป็นเบา** (การยอมทำสัญญาเสียเปรียบ การยอมเสียดินแดนบางส่วน การยอมเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ฯลฯ) **การปฏิรูปชาติบ้านเมืองให้ทันสมัย และการผูกมิตรกับชาติมหาอำนาจในยุโรป** การเมืองการปกครองในยุคสมัยนี้ในระยะต้นยังเป็นการปกครองในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เช่นเดียวกับในอดีต ซึ่งพระมหากษัตริย์ยังคงไว้ซึ่งอำนาจในการบริหารปกครองประเทศ

เหตุผลของการทำสนธิสัญญาที่ชาติตะวันตกได้เปรียบที่สำคัญก็คือในเรื่องทางเศรษฐกิจหรือการค้าขายระหว่างประเทศ เพราะในยุคสมัยนี้เป็นช่วงเวลาที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกิดขึ้นในซีกโลกตะวันตก ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทำให้สามารถผลิตสินค้าได้เป็นจำนวนมาก จำเป็นต้องแสวงหาแหล่งระบายสินค้าและแหล่งวัตถุดิบโดยการล่าอาณานิคม ทำให้ประเทศต่าง ๆ ในซีกโลกตะวันออกละหลายประเทศตกเป็นอาณานิคม ในขณะที่ประเทศไทยต้องใช้ยุทธศาสตร์หลาย ๆ ด้านในการที่จะไม่ให้ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก โดยการยอมรับการเปลี่ยนแปลงและยอมเสียเปรียบในหลาย ๆ ด้าน เราจะพบว่าวิถีทางของ “ความทันสมัย” จากสังคมตะวันตกสู่ประเทศไทยนั้น เป็นวิถีที่เกิดขึ้นโดยการใช้ “อำนาจ” ที่เหนือกว่าของประเทศตะวันตก บีบบังคับทั้งโดยตรงและทางอ้อมให้ประเทศต้องพัฒนาทั้งหลายในขณะนั้นซึ่งรวมทั้งประเทศไทยด้วยต้องยอมรับ “ความทันสมัย” ของประเทศตะวันตกว่าเป็นวิถีทางเดียวของการพัฒนา และ “ความทันสมัย” ที่นำเข้านั้นก็คือการที่ยกเอาวัฒนธรรมของตนเองว่ามีความศิวิไลซ์กว่า มีความเหนือกว่าวัฒนธรรมของประเทศต้องพัฒนาที่เป็นวัฒนธรรมที่ล้าหลัง ป่าเถื่อน จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยในปีพ.ศ.2475 ในปลายสมัยรัชกาลที่ 7

นับแต่ประเทศไทยทำสัญญาบาวริง ในปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา สังคมไทยก็เริ่มเป็นสังคมเปิด มีการเปลี่ยนแปลงจากระบบเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อยังชีพไปสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า แต่การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้เกิดขึ้นชนิดถอนรากถอนโคน เป็นการเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยเริ่มต้นที่กรุงเทพฯ ที่ภาคกลางก่อน แล้วค่อยแผ่ขยายวงกว้างไปสู่สังคมเมืองอื่น ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แล้วแต่ศักยภาพของแต่ละชุมชนตามลำดับของระยะเวลาที่ผ่านมา กิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้มีความแตกต่างกันระหว่างเศรษฐกิจในส่วนกลางและเศรษฐกิจในส่วนภูมิภาครอบนอก โดยในขณะที่ส่วนกลางคือในกรุงเทพฯและเขต ใกล้เคียงกับกรุงเทพฯ เป็นระบบเศรษฐกิจที่เป็นไปเพื่อการค้า เศรษฐกิจในส่วนภูมิภาค รอบนอกที่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ยังคงเป็นแบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นค่อย ๆ ซึมซับเข้าสู่วิถีชีวิตของชาวไทยโดยกลไกภาครัฐและกลไกตลาด

กระบวนการผลิตเพื่อการค้าซึ่งขยายตัวมากขึ้นหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริง ทำให้มีการใช้ธนบัตรเพื่อกำหนดมูลค่าของการแลกเปลี่ยนที่มีแหล่งอ้างอิงเดียวกัน (เพื่อความสะดวกในการขยายตัวทางการค้า) การมีระบบกรรมสิทธิ์ การมีพ่อค้าคนกลาง การมีการคมนาคมที่สะดวกขึ้น ทำให้การค้าภายในขยายตัวอย่างต่อเนื่อง ทำให้มีการผลิตเพื่อสะสม “ส่วนเกิน” เพื่อแลกเปลี่ยนมาเป็น “เงิน” หรือ “รายได้” เริ่มมีมากขึ้น แต่ความต้องการที่เพิ่มขึ้นนี้ ก็สามารถได้รับการตอบสนองได้เต็มตามความต้องการทั้งจากทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ จากประชากรที่ยังมีไม่มากนัก และจากระยะเวลาที่เพิ่งเริ่มเป็นสังคมเปิด การเปลี่ยนแปลงที่ค่อย ๆ เป็นไปที่ละเล็กทีละน้อยจากสังคมส่วนกลางในเมืองหลวงสู่สังคมชนบทในส่วนที่ห่างไกล และการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้วิถีชีวิตของผู้คนในสังคมไทยเริ่มปรับตัวและเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมที่เป็นบริบท (เช่น การเลิกระบบไพร่-ทาส การใช้ธนบัตรเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน การมีระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดิน เป็นต้น)

การเปลี่ยนแปลงไปสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้าซึ่งเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ประกอบกับเป็นช่วงเวลาที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมในซีกโลกตะวันตก ทำให้มีสินค้าจาก ต่างประเทศหลั่งไหลเข้าสู่สังคมไทยมากขึ้น การค้ากับต่างประเทศที่เพิ่มมากขึ้นทำให้เกิดการขยายตัวเป็นลูกโซ่ของระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ การมีชาวจีนเข้าไปติดต่อสัมพันธ์และถึงขั้นตั้ง รกรากในหมู่บ้าน และการเริ่มกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นในหมู่บ้านเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญมากที่เกิดขึ้นในเศรษฐกิจหมู่บ้านพอยังชีพ แสดงว่าระบบทุนนิยมได้เริ่มแทรกลงไปถึงชุมชน หมู่บ้าน ความต้องการในการบริโภคสินค้าที่เพิ่มขึ้นนี้ทำให้มีความต้องการ “เงินตรา” เพื่อนำมาแลกเปลี่ยน

เปลี่ยนกับสินค้าที่ต้องการมากขึ้น มีการเปลี่ยนแปลงของการส่ง “ส่วย” หรือ “สิ่งของ” เป็นการส่ง “เงิน” แทน การบริโภคสินค้าจากต่างประเทศเฉพาะในชนชั้นปกครอง มาสู่ชนชั้นกลางมากขึ้น (เช่น ข้าราชการ ผู้ที่มีการศึกษาสูง พ่อค้าคนกลาง เป็นต้น) นอกจากนั้นความต้องการในเรื่อง “เงินตรา” เพื่อนำมาปฏิรูปเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัย จึงทำให้มีการส่งเสริมให้มีการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ทำให้การขยายตัวทางการค้าเป็นไปอย่างรวดเร็วโดยเฉพาะในส่วนกลาง

ยุทธศาสตร์ของการพัฒนาประเทศในสมัยนี้ยังไม่มีลักษณะของ Sectorial Bias คือไม่มีอคติที่จะเกื้อหนุนภาคเศรษฐกิจหนึ่งเศรษฐกิจใดก่อน การเร่งรัดพัฒนาประเทศทำไปโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นกันชนไม่ให้ต่างประเทศยกขึ้นมาอ้างในการเข้ามาเปลี่ยนแปลงด้วยการยึดเป็นอาณานิคมดังเช่นประเทศเพื่อนบ้านทั้งหลายในละแวกเดียวกับประเทศไทย ในการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยทำให้รัฐไทยมีความจำเป็นต้องการ “เงินตรา” มากขึ้น จึงส่งเสริมให้มีการผลิตเพื่อการค้า ในสมัยนี้รัฐไทยมีความระมัดระวังเรื่องการกู้เงินจากต่างประเทศ เพราะรัฐไม่ยอมให้ต่างประเทศมาก้าวก่ายกิจการภายในประเทศ รัฐไม่ได้พึ่งพิงปัจจัยการผลิต ปัจจัยทุน จากต่างประเทศ ซึ่งทำให้การประสพภัยจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (ในสมัยรัชกาลที่ 6-7) ไทยได้รับผลกระทบน้อยกว่าประเทศอื่น ๆ ถึงกระนั้นก็ดีการค้าขายกับต่างประเทศที่มีมากขึ้นโดยการแลกเปลี่ยนสินค้านำเข้าระหว่างกันและกัน ก็ทำให้ปัจจัยจากภายนอกสังคมไทยสามารถสนับสนุนระบบเศรษฐกิจไทยได้โดยผ่านกลไกของการส่งออก (เวลาต่างประเทศมี demand สินค้าออกต่ำ ราคาสินค้าออกก็ตกต่ำไปด้วย เป็นต้น) การค้าทำให้ระบบเศรษฐกิจเพื่อยังชีพคลี่คลายไปสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้า และเมื่อการค้าเริ่มขึ้นและขยายขอบเขตไปอย่างกว้างขวางทำให้การปฏิรูปในด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยนี้สอดรับและกลมกลืนไปกับการขยายตัวทางการค้า และการใช้ “เงิน” เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน

ในยุคสมัยนี้ถึงแม้สังคมไทยจะเริ่มเป็นสังคมเปิด แต่ในระยะแรกก็เป็นไปเฉพาะในส่วนกลางคือที่กรุงเทพฯ เท่านั้นที่มีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ จนมีผู้ขนานนามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ ว่าเป็นการ “พลิกแผ่นดิน” สำหรับสังคมไทย การปฏิรูประบบการเมืองการปกครอง ระบบราชการ ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม รวมถึงระบบการศึกษา โดยการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางเป็นไปเพื่อความเข้มแข็งและความมั่นคงของประเทศชาติ การพัฒนาประเทศไม่เลือกให้ความสำคัญไปที่ภาคใดภาคหนึ่งโดยเฉพาะ วัดซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของชุมชนในสังคมไทยมาแต่อดีตเริ่มถูกลดบทบาทลงโดยมีสถาบันเฉพาะมาทำหน้าที่แทน ในยุคสมัยนี้การเลื่อนชนชั้นสามารถกระทำได้โดยอาศัยช่องทางการศึกษาในระบบโรงเรียน โดยในการจัดการศึกษาในระยะแรกมีวัตถุประสงค์เพื่อผลิตคนสำหรับรับราชการโดยเฉพาะ นับเป็นการก้าวเข้าสู่ภาวะความทันสมัยในระยะแรกของไทย

**การคลี่คลายจากการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่ภาวะความทันสมัยใน
ระยะที่สอง** (หลังจากการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบในการพัฒนา
ประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.2504 เป็นต้นมา จนถึง แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539)

การเมืองการปกครองในยุคสมัยนี้เป็นไปในระบอบประชาธิปไตย เป็นการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วน
กลางโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การพัฒนาประเทศเป็นไปตามกรอบของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ
ด้วยการกระจายงบประมาณในการบริหารจากส่วนกลางไปสู่ส่วนภูมิภาค เป็นการบริหารประเทศแบบสั่งการจาก
บนลงล่าง

รัฐบาลไทยนับแต่ พ.ศ.2490 เป็นต้นมาได้พยายามเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมืองและ
เศรษฐกิจเพื่อให้ตอบสนองต่อการเป็นสังคมทันสมัยตามแบบอย่างประเทศตะวันตก และการ
เปลี่ยนแปลงสังคมไทยเริ่มเป็นไปอย่างรวดเร็วและเป็นระบบแบบแผนเมื่อประเทศไทยเริ่มใช้แผน
พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ โดยเริ่มเมื่อปี 2504 ในสมัย
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยุคสมัยของการพัฒนาภายใต้คำขวัญ “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข”
“น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” ได้เริ่มต้นขึ้นทั่วทุกส่วนของประเทศภายใต้เงินกู้ ความช่วยเหลือ
และการชี้แจงจากประเทศตะวันตก การแพร่กระจายทางความคิดในการพัฒนาในระบบทุนนิยมได้
กระทำผ่านกระบวนการพัฒนาประเทศโดยมีภาคราชการเป็นกลไกหลักในการดำเนินการ กระทำ
ผ่านทางนโยบายบริหารประเทศ มาตรการ และโครงการพัฒนาต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงประเทศให้
เป็นประเทศอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว เป็นการพัฒนาโดยมี “เงิน” เป็นตัวตั้ง การพัฒนาที่เป็นไป
อย่างรวดเร็วเกิดจากการกู้ยืมเงินทุนจากต่างประเทศเพื่อนำมาสร้างฐานในการพัฒนาโดยการพึ่งพิง
การนำเข้าจากต่างประเทศ ในยุคสมัยนี้ระบบการศึกษาทำหน้าที่ในการสร้างทายาททางความคิด
ในการส่งต่อกระบวนการพัฒนาในรูปแบบดังกล่าว โดยวิธีการผลิตแบบเกษตรกรรมถูกทำให้เป็นสิ่ง
ล้าหลัง ไม่ทันสมัย จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงหากต้องการการพัฒนา และเมื่อฐานความคิดในการ
พัฒนาเป็นเช่นนี้ ภาคเกษตรกรรมจึงถูกทอดทิ้งและถูกทำลายลงเรื่อย ๆ

ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) เป็นต้นมาจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7
(พ.ศ.2535-2539) นับเป็นช่วงเวลาที่สังคมไทยก้าวเข้าสู่การพัฒนาแบบตะวันตกอย่างแพร่หลาย
และเข้มข้น เศรษฐกิจแบบพอเพียงที่เคยปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาค
เกษตรกรรมถูกทำลายลงทีละเล็กละน้อยนับตั้งแต่การทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398
เป็นต้นมาโดยเริ่มต้นที่กรุงเทพฯ และค่อย ๆ ขยายมายังเมืองที่อยู่รอบนอก พอมาถึงยุคสมัยนี้
เศรษฐกิจพอเพียงได้ถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิงทั่วทุกภูมิภาคโดยนโยบายภาครัฐที่ระดมทรัพยากร
ทุกอย่างเพื่อพัฒนาประเทศให้มีความทันสมัยแบบตะวันตกเป็นสำคัญ พัฒนาการของความทันสมัย

ในยุคสมัยนี้เป็นการพัฒนาประเทศที่มุ่งไปสู่ความทันสมัย(modernization) ความเป็นเมือง(urbanization) ความเป็นอุตสาหกรรม(industrialization) โดยมีดัชนีชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ(Economic Growth) ในอัตราที่สูง เป็นการพัฒนาที่มีประเทศตะวันตกที่พัฒนาแล้วเป็นแม่แบบ และเป็นไปโดยความสมัครใจที่จะนำประเทศเข้าสู่วิถีการพัฒนาแบบตะวันตก (ซึ่งแตกต่างจากการนำประเทศเข้าสู่ภาวะความทันสมัยซึ่งเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เป็นไปในลักษณะของภาวะจำยอม)

การเปลี่ยนแปลงที่เอาสังคมตะวันตกเป็นแม่แบบเป็นกรอบในการพัฒนา ทำให้อัตราเร่งของการพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็วไม่ว่าจะเป็นการเร่งสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน การให้ชาวบ้านหันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า การส่งเสริมอุตสาหกรรม การส่งเสริมการแข่งขันในระบบตลาดที่แสวงหาผลกำไรสูงสุด ทำให้ความเป็นชุมชนหมู่บ้านของไทยในชนบทได้สูญหายหรือเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการผลิต แบบแผนความสัมพันธ์ ระบบคุณค่า และความเชื่อของชาวบ้านและชุมชน กระบวนการผลิตในภาคเกษตรกรรมเป็นไปเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก โดยการส่งเสริมภาคเกษตรกรรมเป็นไปในทิศทางและวิธีการเดียวกันทั้งประเทศ

การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) จนถึงฉบับที่ 7 (พ.ศ.2535-2539) เป็นการพัฒนาที่มุ่งเน้นส่งเสริมความทันสมัยของประเทศ โดยอาศัยการสะสมทุนจากภายนอก (โดยการกู้ยืมเงินจากต่างประเทศมาใช้ในการพัฒนา) ส่งเสริมความเจริญของภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาที่เน้น “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้” เป็นการพัฒนาแบบ Sectorial Bias โดยมีความเชื่อตามทฤษฎีการพัฒนาที่มาจากประเทศตะวันตก ที่ว่าถ้าเน้นความเจริญที่ภาคอุตสาหกรรมโดยให้ได้รับกำไรส่วนเกิน จะทำให้เกิดการสะสมทุนและเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งจะส่งผลกระทบกระจายความเจริญไปสู่ส่วนอื่น ๆ ต่อไปอีก ในลักษณะของ Trickle-down effect ซึ่งได้รับการพิสูจน์มาแล้วว่า ไม่จริง เพราะในเรื่องของผลประโยชน์จากการพัฒนานั้นการกระจายไม่เกิด แต่เกิดการกระจุกแทน ในขณะที่ในเรื่องของความไม่เสมอภาคของรายได้ ความยากจน และภาวะการมีหนี้สิน กลับมีการกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่ของประเทศอย่างถ่วงหน้า

การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมและละเลยไม่ให้ความสนใจภาคเกษตรกรรมตลอดระยะเวลา กว่า 40 ปีที่ผ่านมา ทำให้คนรุ่นหลังมิได้เรียนรู้และรับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ บรรพบุรุษ “สร้างขึ้นจากปัญญา” เคยใช้ได้ผลในยุคสมัยก่อน ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้นต้องสูญหายไปเป็นจำนวนมาก การใช้สารเคมีมากขึ้นอย่างแพร่หลายและมีความหลากหลายจนกระทั่งลืมนึกไปว่ามีวิธีการป้องกันกำจัดศัตรูพืชด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมซึ่งได้ผลมาแล้วเกือบสิ้นเชิง สังคม

ไทยเปลี่ยนจากการสร้างภูมิปัญญา มาเป็นการซื้อทุกอย่างที่ขวางหน้าจนกระทั่งเกิดผลกระทบซึ่งเป็นผลเสียต่าง ๆ เกิดขึ้นตามมาเป็นลูกโซ่

การสูญเสียการพึ่งตนเองนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะกับกระบวนการผลิตเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นกับการบริโภคด้วย โดยเกิดขึ้นกับประชาชนในทุก ๆ ส่วนของประเทศ เช่น ในอดีตสมัยที่ยังไม่มีน้ำประปา เมื่อถึงฤดูฝนชาวบ้านจะทำการกักเก็บน้ำไว้เพื่อให้มีใช้ได้ตลอดปี โดยจะเก็บไว้ในโอ่ง แท็งค์บ่อ เป็นต้น แต่สมัยปัจจุบันซึ่งมีน้ำประปาไว้ใช้ การเตรียมตัวเพื่อรับสถานการณ์การขาดแคลนจึงไม่มี ดังนั้น หากวันใดที่น้ำประปาหยุดไหลก็จะมีทางออกในการแก้ปัญหา เพราะเราอบชีวิตมอบอนาคตให้กับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี หรือในกรณีของการสื่อสารที่ในสมัยเดิมที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านจะใช้การตีเกราะ ตีกลอง ร้องบอกเวลาเกิดเหตุอาเภทภัย แต่สมัยปัจจุบันซึ่งมีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการสื่อสาร จะใช้คอมพิวเตอร์ โทรศัพท์ หรือวิทยุ ในการติดต่อสื่อสาร ดังนั้นเมื่อประสบเหตุภัยธรรมชาติซึ่งทำให้เครื่องมือสื่อสารดังกล่าวไม่สามารถใช้งานได้ คนก็จะไม่สามารถหาหนทางที่จะติดต่อสื่อสารได้

ในยุคสมัยนี้สังคมไทยเป็นสังคมเปิดในทุก ๆ ด้าน ช่องว่างความแตกต่างทางชนชั้นเริ่มมีเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ สังคมมีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ผลของการเร่งรัดความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจด้วยยุทธศาสตร์ “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้” ทำให้เกิดเกิดมลภาวะ เกิดช่องว่างความแตกต่างระหว่างรายได้ของคนในสังคม โดยคนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นคนส่วนล่างของสังคมเป็นคนยากจน ด้อยโอกาส ซึ่งส่งผลต่อเนื่องให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมาทั้งในสังคมเมืองและสังคมชนบท

ระบบเศรษฐกิจไทยในยุคสมัยนี้มีลักษณะพึ่งพิงการนำเข้า (import dependency) สินค้าประเภททุน พลังงาน เป็นต้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้าน International Transmission Mechanism กลไกที่ส่งคลอนระบบเศรษฐกิจไทยนอกจากกลไกการส่งออกแล้ว ก็คือกลไกการนำเข้า (เวลาที่มีเงินเฟ้อในต่างประเทศก็ส่งผ่านเข้ามาในราคาสินค้าเข้า) และการพึ่งพิงเงินทุนจากต่างประเทศ ซึ่งในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมก็คือ การเคลื่อนย้ายเข้า-ออกของเงินทุนระหว่างประเทศ จะเห็นได้ว่ากลไกที่มีอิทธิพลในการส่งคลอนระบบเศรษฐกิจจะแตกต่างไปจากเดิม (ในช่วงความทันสมัยระยะแรก จะผ่านกลไกของการส่งออก คือเวลาที่ต่างประเทศมีความต้องการสินค้าที่ส่งออกน้อย มีผลทำให้ประเทศขาดแคลนเงินตราที่ได้จากการส่งสินค้าออก)

แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน (ตั้งแต่แผนพัฒนา ฉบับที่ 8 จนถึงปัจจุบัน)

ตั้งแต่ปลายแผนพัฒนา ฉบับที่ 7 ประมาณปลายปีพ.ศ.2539 ประเทศไทยเริ่มประสบภาวะเศรษฐกิจและเพิ่มความรุนแรงและขยายเป็นวงกว้างที่สุดนับแต่ก้าวเข้าสู่ระบบทุนนิยมตลอดระยะเวลาเกือบสี่สิบปีที่ใช้แผนพัฒนา เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ ผลดีและผลเสียที่เกิดขึ้นจากการพัฒนามีตัวเลขทางสถิติสนับสนุน คือจากการสรุปผลการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนา ฉบับที่ 7 ได้สรุปว่า เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านมาที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ผลการพัฒนาได้ก่อให้เกิดปัญหาด้านคุณภาพและความไม่สมดุลมากยิ่งขึ้น

ในการจัดทำแผนพัฒนา ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งเป็นแผนฉบับแรกที่เปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปได้มีส่วนร่วมในการกำหนดแผนฯ นั้น ได้กล่าวถึงการพัฒนาที่ผ่านมาดังนี้

“แนวคิดของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในอดีต ได้ให้ความสำคัญกับการเร่งรัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาได้มุ่งเน้นพัฒนาอุตสาหกรรมและการผลิตเพื่อการส่งออก โดยอาศัยความได้เปรียบทางด้านทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์มาใช้ขยายฐานการผลิตเพื่อสร้างรายได้และการมีงานทำ ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสถานการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม การเจริญเติบโตรวดเร็วทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและความเจริญทางวัตถุที่มากขึ้นมิได้หมายความว่าคนไทยและสังคมไทยจะมีความสุขสมบูรณ์พลสุข มีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างทั่วถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่ดีงามและเรียบง่ายของสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนไปพร้อม ๆ กับความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและความไม่มั่นคงของครอบครัว ชุมชน และสังคม

การพัฒนาที่ทำหายนต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของสังคมไทยในอนาคต คือ การพัฒนาคน ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่จะเพิ่มขีดความสามารถของชุมชน สังคม และของชาติในที่สุด ดังนั้นในแผนพัฒนา ฉบับที่ 8 จึงได้ปรับแนวคิดการพัฒนาจากเดิมที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นจุดมุ่งหมายหลักของการพัฒนาแต่เพียงอย่างเดียว มาเป็นการเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นปัจจัยชี้ขาดความสำเร็จของการพัฒนาในทุกเรื่อง โดยการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมืออย่างหนึ่งที่จะช่วยให้คนมีความสุข และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเท่านั้น ไม่ใช่เป็นเป้าหมาย

สุดท้ายของการพัฒนาอีกต่อไป” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2535-2539: ค-ง)

“นโยบายการพัฒนาแบบไม่สมดุลที่ผ่านมานั้น มีเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจโดยเน้นความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับกลไกการตลาดบนปรัชญาแบบเสรีนิยมทางเศรษฐกิจ ซึ่งรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายมาโดยตลอดเพื่อเอื้อประโยชน์แก่ภาคธุรกิจเอกชนมากกว่าภาคประชาชน โดยการส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมและการค้าเพื่อการทดแทนการนำเข้า มาเป็นเพื่อส่งเสริมการส่งออก ด้วยการทุ่มเทงบประมาณ ทรัพยากรของภาครัฐ ตลอดจนการออกกฎหมายต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมอุตสาหกรรมและอำนวยความสะดวกแก่ผู้ลงทุนภาคเอกชน ในขณะที่เดียวกันก็ปล่อยให้ละเลยภาคเกษตรกรรม ที่เป็นเช่นนี้เพราะรัฐไทยได้เลือกให้ยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบไม่สมดุลโดยเอาความจำเริญทางเศรษฐกิจหรือ “รายได้” เป็นตัวตั้งตั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนับแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง จวบจนกระทั่งการจัดทำแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จนถึงฉบับที่ 7 และจากการเลือกให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมซึ่งมีฐานการพัฒนาจากการส่งเสริมสนับสนุนอย่างเต็มที่ของภาครัฐโดยมีนายทุนอยู่จำนวนน้อยนิด มากกว่าภาคเกษตรกรรมซึ่งเป็นฐานของสังคมและประกอบด้วยประชาชนจำนวนมาก ส่งผลให้เมื่อถึงผ่านระยะเวลาของการพัฒนานานเท่าใด ช่องว่างของความแตกต่างระหว่างภาคยิ่งมีมากขึ้น ซึ่งรวมถึงความไม่เป็นธรรมในการกระจายรายได้ของคนในเมืองและในชนบทซึ่งส่งผลกระทบต่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ตามมาอีกมากมาย จึงมีความจำเป็นต้องปรับยุทธศาสตร์การพัฒนาเสียใหม่ จากเดิมที่เน้น “เงิน” เป็นตัวตั้ง มาเป็นเน้น “คน” เป็นตัวตั้ง โดยเริ่มในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นครั้งแรก” (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2543: 83-85)

ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้สังคมประสบปัญหามากมาย และผลพวงจากวิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ส่งผลให้ทุกฝ่ายเริ่มตระหนักถึงแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 จึงเน้นให้ความสำคัญกับ “คน” เป็นตัวตั้ง และเมื่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดมีการประกาศใช้ จึงมีการปฏิรูปสังคมในหลาย ๆ ด้าน เช่น การปฏิรูปการศึกษา การปฏิรูประบบราชการ การปฏิรูประบบสาธารณสุข เป็นต้น โดยมุ่งให้ผลการปฏิรูปเกิดขึ้นกับคนส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในระดับรากหญ้าแทนที่จะมุ่งให้เกิดประโยชน์แก่คนส่วนน้อยซึ่งอยู่ส่วนบนของโครงสร้างทางสังคมดังเช่นที่ผ่านมา

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๙ (พ.ศ.2545-2549) เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านที่สำคัญที่สุดช่วงหนึ่งของสังคมไทย ท่ามกลางสภาวะการณ์การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและผันผวนของโลกยุคปัจจุบันที่มี

เทคโนโลยีและความรู้ก้าวรุดหน้าอย่างว่องไว เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายถึงกันทั่วโลก และมีปัญหาที่สลับซับซ้อนมากยิ่งขึ้น จึงเป็นความท้าทายของสังคมไทยในการเตรียมพร้อมรับกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างรู้เท่าทัน สามารถเลือกใช้ความรู้และเทคโนโลยีอย่างคุ้มค่า เหมาะสม มีระบบภูมิคุ้มกันและสามารถบริหารจัดการกับการเปลี่ยนแปลงได้ โดยยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” ที่มุ่งทางสายกลาง มีความสมดุลพอดี รู้จักพอประมาณอย่างมีเหตุมีผล และเสริมสร้างคนดี มีคุณธรรมและความซื่อสัตย์สุจริตควบคู่กับแนวคิดการพัฒนาแบบองค์รวมที่มีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาต่อเนื่องจากแผนพัฒนา ฉบับที่ ๘ ซึ่งเป็นทิศทางที่เหมาะสมและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างสมดุลด้วยประสิทธิภาพและคุณภาพได้ในที่สุด (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545-2549: หน้า 108) แผนพัฒนา ฉบับที่ 9 เป็นแผนที่ได้อัญเชิญแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศโดยยึดทางสายกลาง เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤต สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง และนำไปสู่การพัฒนาที่สมดุล มีคุณภาพและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง

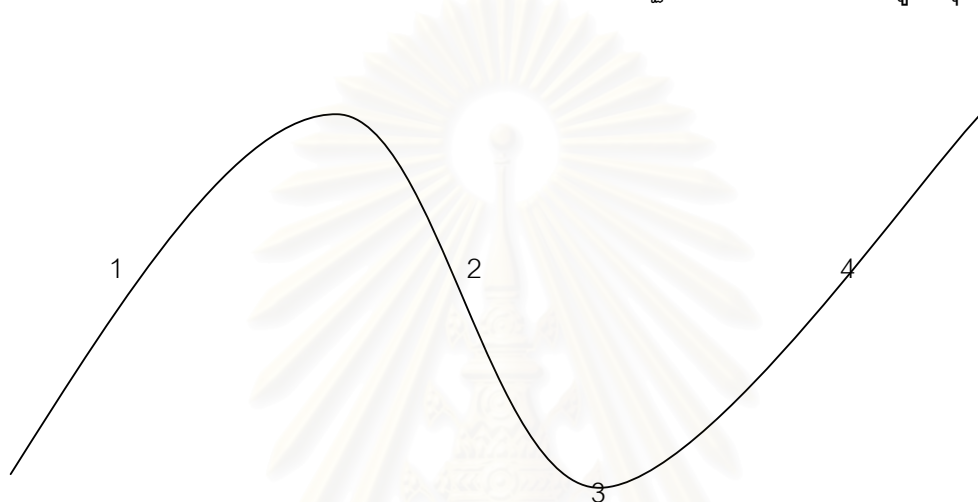
เนื่องจากชีวิตของชาวบ้านในชุมชนชนบทในปัจจุบัน มีลักษณะเป็นปัจเจกชนมากขึ้น เพราะวิถีการผลิตสามารถใช้วิทยาการสมัยใหม่เข้าช่วยไม่ว่าจะเป็นเครื่องจักร ปู๋ย ยาฆ่าแมลง และแม้แรงงานไม่พอก็ใช้วิธีการจ้างแรงงาน เหมือนฝ่ายที่เคยมีในอดีตก็เปลี่ยนเป็นระบบชลประทานสมัยใหม่ที่มีการก่อสร้างอย่างแข็งแรงและไม่ต้องมาดูแลรักษาทุกปี และหน้าที่ในการดูแลก็เป็นของหน่วยงานของรัฐ ไม่ใช่ของชาวบ้าน ชาวบ้านไม่มีความรู้สึกถ้าตนไม่ดูแลและเกิดความเสียหายขึ้นมาจะส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตของตนเอง นั่นคือกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหลายทั้งปวงของชาวบ้านในปัจจุบันสามารถดำเนินการได้ในลักษณะของปัจเจกมากขึ้น แต่ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ทำให้ชุมชนหลายแห่งมีการปรับตัวและปรับเปลี่ยนความคิดใหม่เพื่อการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน พยายามพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองให้มากที่สุด โดยการฟื้นฟูคุณค่าของความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อ การแบ่งปัน การร่วมแรงร่วมใจในกิจกรรมทางเศรษฐกิจเช่นในอดีตขึ้นมาใหม่ในยุคสมัยของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแล้วในปัจจุบัน

เราจะพบว่า ภายใต้โครงสร้างของระบบทุนนิยมที่เราเดินตามรอยประเทศตะวันตกโดยมีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นต้นแบบเป็นสังคมบริโภคนิยม คนอเมริกันมีประมาณ 276 ล้านคน คิดเป็น 4.6 % ของประชากรโลกแต่มีอัตราการบริโภคสูงถึง 40 % ของยอดรวมการบริโภคของโลกทั้งหมด (ในขณะที่ยังคงมีความแตกต่างระหว่าง “คนมี” และ “คนไม่มี” ในประเทศแตกต่างกันมาก) ภายใต้โครงสร้างลักษณะนี้ซึ่งมีทั้งคนที่ได้เปรียบและเสียเปรียบ โดยคนที่เสียเปรียบมีจำนวนที่มากกว่าคนที่ได้เปรียบมากมายนัก ดังนั้นแนวทางการพัฒนาที่อยู่นอกกรอบทุนนิยม เช่นแนวทางการ

พัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง (ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่เคยใช้ได้ผลดีกับสังคมไทยในอดีตมาแล้ว) น่าจะเป็นวิธีคิดที่เข้าถึงสภาพปัญหาและวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศในระดับรากหญ้าที่อยู่ในชนบทและอยู่ในภาคเกษตรกรรม ประกอบกับมีผู้คนส่วนหนึ่งในระดับรากหญ้าที่ประสบปัญหาจากการทำการผลิตเพื่อการค้า ได้หันกลับไปสู่วิถีชีวิตแบบเดิมของตนก่อนที่จะถูกกระทำจากวิธีการพัฒนาของภาครัฐ นั่นก็คือการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง และปรากฏว่าการหันกลับมาสู่วิถีชีวิตเช่นนี้สามารถทำให้การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นลุล่วงไปได้ระดับหนึ่ง และที่สำคัญคือทำให้ชีวิตมีความสุข ไม่ทุกข์เหมือนเช่นการทำการผลิตเพื่อการค้าอย่างที่ผ่านมา เพราะการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้ครัวเรือนในภาคเกษตรกรรม “มีรายได้ต่ำ รายจ่ายสูงและเป็นหนี้สิน” หลายครัวเรือนซึ่งยังคงยืนหยัดอยู่ในพื้นที่และประกอบอาชีพเดิมจึงเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ โดยไม่ทำการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก แต่มุ่งทำการเกษตรเพื่อพออยู่ พอกิน ตามแนวทางเศรษฐกิจแบบพอเพียงในอดีต โดยยึดการพึ่งตนเองเป็นหลัก พยายามใช้ปัจจัยการผลิตที่ตนเอง “สร้าง” หรือ “ผลิตขึ้นเอง” ได้ เพื่อลดรายจ่ายที่ต้องใช้ในการ “ซื้อ” ปัจจัยการผลิต ดังเช่นในกรณีของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม พ่อค้าเตี๊ยะ ภาษี เป็นต้น ทำให้ผู้คนในสังคมเริ่มคิดว่าแนวทางในการพัฒนาน่าจะมีใช้แนวทางเดียวดังเช่นที่ผ่านมาในอดีต ทำให้มีความพยายามที่จะแสวงหาแนวทางเลือกอื่นที่น่าจะเหมาะสมกว่าแนวทางที่เลือกใช้ในอดีต แนวความคิดหนึ่งที่เกิดขึ้นและได้จุดประกายความหวังที่เป็นไปได้แก่สังคมไทยในขณะนี้ ก็คือ พระราชดำรัสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” และกระแสสังคมในเรื่องนี้ที่ได้ขยายวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กล่าวโดยสรุปคือ แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต เมื่อผ่านกาลเวลา ผ่านการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคม ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงในอดีตเริ่มคลี่คลายลงเรื่อย ๆ จน ถูกทำลายหมดสิ้นเมื่อแนวทางการพัฒนาประเทศแบบเศรษฐกิจทฤษฎีนิยมได้รับการกำหนดไว้ในแผน พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตราบจนเมื่อประเทศประสบกับการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว จึงเริ่มทำให้ผู้คนเริ่มหวนกลับมาคิดถึงแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงเช่นในอดีตอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นถึงการคลี่คลายของเศรษฐกิจพอเพียงจากอดีตสู่ปัจจุบันได้ดังภาพ

ภาพ 3 การคลี่คลายของเศรษฐกิจพอเพียงจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ช่วงที่ 1 เศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพในอดีต เป็นระบบเศรษฐกิจเดี่ยวที่ปรากฏในโครงสร้างส่วนล่างของสังคม (โครงสร้างทางสังคมมีเพียง 2 ชั้นชั้น คือชนชั้น ปกครองซึ่งไม่ทำการผลิต และชนชั้นสามัญซึ่งประกอบด้วยไพร่-ทาส ทำการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และส่งเป็นส่วยแก่ชนชั้นปกครอง) มีการใช้ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ ที่ดิน และ แรงงาน

ช่วงที่ 2 เศรษฐกิจพอเพียงเริ่มถูกทำลายลง โดยเริ่มที่ส่วนกลางคือกรุงเทพฯ และ จังหวัดที่ใกล้เคียง ระบบเศรษฐกิจในสังคมมี 2 ส่วน คือส่วนกลางเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดยมีปัจจัยการผลิตที่เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งคือ “ทุน” ส่วนรอบนอกยังเป็นเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพ ปัจจัยการผลิตที่สำคัญยังคงเป็นที่ดินและแรงงาน (โครงสร้างทางสังคมมีเพิ่มขึ้นจากเดิมคือ ชนชั้นกลางหรือพวก พ่อค้า คหบดี ข้าราชการ)

ช่วงที่ 3 เศรษฐกิจพอเพียงถูกทำลายลงอย่างสิ้นเชิงทั่วทุกภูมิภาคของสังคมไทย ไปเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า เป็นระบบเศรษฐกิจเดี่ยวที่ปรากฏในโครงสร้างของสังคมไทย (ซึ่งประกอบไปด้วยหลายชนชั้น) ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ “ทุน”

ช่วงที่ 4 เศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน เริ่มได้รับความสนใจจากชาวบ้านในระดับรากหญ้าอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ประสบปัญหาจากการดำเนินเศรษฐกิจเพื่อการค้า ประกอบกับพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงเตือนสติชาวไทยให้หันมาให้ความสนใจกับเศรษฐกิจพอเพียงและหลังจากประเทศประสบวิกฤตทางเศรษฐกิจเมื่อปลายปี พ.ศ. 2539 ทำให้คนในสังคมเริ่มฉุกละหุกคิดว่าเศรษฐกิจเพื่อการค้าหรือเศรษฐกิจทุนนิยมที่ผ่านมาเป็นระบบเศรษฐกิจเดี่ยวที่มีความเหมาะสมกับสังคมไทยเท่านั้นหรือ และมีการขยายความคิดต่อจนเป็นกระแสสังคม โดยได้กำหนดเป็นแนวทางการพัฒนาประเทศอีกแนวทางหนึ่งในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9

แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต เป็นเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพอย่างแท้จริง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นเป็นภาพรวมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในส่วนของโครงสร้างส่วนล่างซึ่งเป็นชนชั้นสามัญ ล้วนเป็นไปเพื่อสนองความต้องการพื้นฐานในเรื่องของปัจจัยสี่ วิธีการผลิตเป็นไปในลักษณะของการพึ่งตนเอง โดยการ “สร้าง” ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ขึ้นมารองรับวิธีการผลิต นอกจากการพึ่งตนเองแล้วยังมีการพึ่งพากันและกันโดยกระบวนการกลุ่มภายในชุมชน วิถีชาวบ้านเป็นไปตามธรรมชาติ และเป็นไปตามบริบทที่แวดล้อม ซึ่งเป็นสังคมปิด ไม่มีการผลิตเพื่อการค้า การแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นในยุคนี้เป็นไปในระบบสิ่งของต่อสิ่งของ (Barter System) เพื่อสนองตอบในด้านการบริโภค (การแลกเปลี่ยนกับต่างประเทศมีเฉพาะในชนชั้นปกครองเท่านั้นกับเพียงไม่กี่ประเทศ เช่น จีน โปรตุเกส เป็นต้น) เศรษฐกิจพอเพียงในอดีตเป็นเศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องพึ่งตนเองให้ได้เพื่อความอยู่รอดของชีวิตโดยข้อจำกัดของบริบท ความพอเพียงในวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นการเลื่อนไหลไปเองตามบริบท เป็นความพอเพียงจากสิ่งที่มี ที่เป็น ที่เกิดขึ้นโดยลักษณะทางกายภาพเป็นตัวกำหนด และเป็นส่วนหล่อหลอมให้จิตใจของผู้คนดำเนินไปโดยไม่มีสิ่งกระตุ้นให้เกิดกิเลสและตัณหา ดำเนินไปบนเส้นทางที่มีคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นตัวชี้หน้ในการดำเนินชีวิต สถาบันศาสนายังเป็นสถาบันที่ชาวบ้านพึ่งพาได้ในฐานะที่เป็นเครื่องชี้หน้ทางความคิดทั้งในยามปกติและยามที่ประสบปัญหาในชีวิต เพราะคำสอนทางศาสนาสามารถให้ “กรอบทางความคิด” ซึ่งแสดงออกทางพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อที่มนุษย์จะจัดการกับชีวิตที่เต็มไปด้วย ข้อจำกัด” ทั้งหลายทั้งปวง และส่งผลถึงการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชาวบ้านไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง

ทางสังคม และทางวัฒนธรรม ในแนวทางที่นำพาให้สังคมของคนอยู่ร่วมกับสรรพสิ่งในโลก ทั้งกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง กับสัตว์อื่นร่วมโลก และกับธรรมชาติ อย่างเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

ในระยะต่อมาเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพค่อย ๆ คลี่คลายมาสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้า (สืบเนื่องมาจากการทำสนธิสัญญาที่เสียเปรียบกับต่างชาติเพื่อไม่ให้ตกเป็นอาณานิคม โดยสนธิสัญญาที่ชาติตะวันตกทำขึ้นนั้นเพื่อหวังประโยชน์ทางการค้าเป็นสำคัญ) ในยุคนี้สังคมไทยมีระบบเศรษฐกิจแยกออกเป็น 2 ส่วน คือส่วนกลางในเขตเมืองหลวงและเขตเมืองใกล้เคียงเป็นระบบเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพควบคู่กับเศรษฐกิจเพื่อการค้า ในส่วนรอบนอกยังคงเป็นเศรษฐกิจเพื่อยังชีพแต่เพียงอย่างเดียว ในยุคสมัยนี้มีการค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้นเพื่อนำเงินที่ได้จากการค้าขายมาปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัย และด้วยความสัมพันธ์ทางการค้าเมื่อต่างประเทศประสบภาวะทางเศรษฐกิจ ก็จะส่งผลกระทบมาถึงไทยด้วยโดยผ่านกลไกการส่งออก เป้าหมายทางเศรษฐกิจในสมัยนี้เห็นในเรื่องความมั่นคงของชาติ

การคลี่คลายของเศรษฐกิจพอเพียงเริ่มมีมากขึ้นเรื่อย ๆ จนเมื่อสังคมไทยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ เศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจเพื่อการยังชีพถูกทำลายลงโดยสิ้นเชิงทั่วทุกภูมิภาคของประเทศโดยกลไกภาครัฐ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจล้วนเป็นไปเพื่อการค้าในระบบทุนนิยม โดยขยายขอบเขตครอบคลุมไปทุกพื้นที่ของประเทศโดยการวางแผนจากภาครัฐจากส่วนกลาง เศรษฐกิจมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วทั้งภายในและภายนอกประเทศ เติบโตด้วยการพึ่งพาเงินทุนจากต่างประเทศโดยการกู้ยืม พึ่งพาความช่วยเหลือด้านวิชาการและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ และการนำเข้าหรือการซื้อสินค้าประเภททุนและพลังงาน โดยมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจเปลี่ยนจากเพื่อความมั่นคงไปเป็นเห็นความมั่งคั่งของชาติ ดังนั้นเมื่อต่างประเทศประสบภาวะทางเศรษฐกิจ ก็จะส่งผลกระทบมาถึงไทยด้วยโดยผ่านกลไกการส่งออก และกลไกการนำเข้า ผลจากการพัฒนาประเทศในแนวทางทุนนิยมในลักษณะ Sectorial Bias โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาในภาคอุตสาหกรรม โดยเน้น “เจริญเติบโตก่อนแล้วจึงกระจายรายได้” ทำให้เกิดช่องว่างในการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมมากยิ่งขึ้น และเนื่องจากนโยบายภาครัฐมุ่งส่งเสริมภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก จึงทำให้ภาคเกษตรกรรมที่มุ่งผลิตเพื่อการค้าและเมื่อเข้าสู่ตลาดเพื่อการแลกเปลี่ยน

แนวความคิดพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน เป็นการเรียนรู้ การปรับตัว และการตัดสินใจเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของชาวบ้านซึ่งเป็นคนส่วนล่างของโครงสร้างทางสังคม แสวงหาทางเลือกใหม่เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับตนเองด้วยการเดินสวนทางหรือถ่วงสมดุลกับสภาพบริบทที่เกิดขึ้นในปัจจุบันในขณะที่โครงสร้างเศรษฐกิจส่วนบนก็ยังคงเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า โดย

หันกลับไปหาเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจเพื่อยังชีพ โดยทำการผลิต เพื่อพออยู่ พอกิน เป็นลำดับแรกเพื่อเป็นหลักประกันในเรื่องการบริโภคของครัวเรือน และหลังจากนั้นจึงผลิตเพื่อการค้าโดยการพึ่งตนเองให้มากที่สุด ซึ่งทำให้ชีวิตของตนเองไม่ต้องดิ้นรนจนเกินตัวและเดือดร้อนดังเช่นมุ่งการผลิตเพื่อการค้าเป็นลำดับแรกเหมือนเช่นอดีตที่ผ่านมาซึ่งเป็นการผลิตเพื่อมุ่งหวังความมั่งคั่งหรือความร่ำรวย และในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการแลกเปลี่ยนก็พึ่งพาอาศัยกันโดยกระบวนการกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการค้า โดยมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่เน้นในเรื่องความมั่งคั่ง มาเป็นการเห็นความมั่นคงและความมีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ เศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันในสถานการณ์ที่ช่องทางในอดีตที่ชาวบ้านเคยใช้ในการหาทางออกหรือคลี่คลายปัญหาที่เกิดขึ้นในการทำมาหากินได้ถูกปิดลงแล้วแทบจะสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตหรือการย้ายถิ่นเข้ามาทำมาหากินในกรุงเทพฯหรือในเขตเมือง เพราะวิกฤติทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในขณะนี้ได้ส่งสัญญาณเตือนว่าการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมกำลังประสบปัญหาอย่างหนัก การลดคนงาน การปลดพนักงานออกจำนวนมากในขณะนี้และจะมีเพิ่มขึ้นต่อไปอีก ทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่มาทำมาหากินในภาคอุตสาหกรรมต้องย้ายกลับถิ่นเดิม ช่องทางของชาวบ้านในชุมชนชนบทในการปรับตัวเพื่อให้สามารถอยู่รอดได้ในปัจจุบันต้องอาศัย “ปัญญา” มากขึ้นแทนที่การขยายพื้นที่ซึ่งจะมีเท่าเดิมหรือน้อยลงกว่าเดิมเพราะต้องแบ่งปันให้ลูกหลานที่เพิ่มขึ้น สภาพการณ์ที่ต้องปักหลักสู้บนแผ่นดินที่ตนเองอาศัยอยู่มีมากขึ้น การที่จะแปรสิ่งที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์กับการดำรงชีวิตได้ จำเป็นต้องอาศัย “ปัญญา” มากขึ้นทุกขณะ เศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันจึงเกิดขึ้นบนความจำเป็นที่ต้องอาศัย “ปัญญา” และการกำหนด “ความพอเพียง” จากจิตใจของตนเอง ต้องพึ่งตนเองให้อยู่ได้ภายใต้ข้อจำกัดของความไม่แน่นอน ภายใต้สภาพแวดล้อมที่มี “สินค้า” และ “บริการ” หลาย ๆ อย่างที่ถูกผลิตขึ้นหรือทำขึ้นและล้นดาหน้าเข้ามาเพื่อให้ผู้มี “อำนาจซื้อ” ได้มี “โอกาสเลือก” ได้อย่างมากมายมหาศาล

เราจะพบว่า เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงไป บริบทของสังคมเปลี่ยนแปลงไป ความคิดและพฤติกรรมของคนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตกับเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบันจึงมีทั้งสิ่งที่เป็นจุดร่วมและจุดต่าง เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคมที่เป็นบริบท รูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบันยังคงอยู่บนฐานของเศรษฐกิจพอเพียงที่โยงมาจากอดีต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการพึ่งพิงธรรมชาติเป็นปัจจัยหลัก การผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักหรือการมีพออยู่ พอกิน เป็นวัตถุประสงค์แรกของการผลิต การดำเนินชีวิตเพื่อการพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยใช้การบริหารจัดการที่เน้นในเรื่อง “ปัญญา” ในการสร้างสิ่งต่าง ๆ ขึ้นมา

สำหรับจุดร่วมที่เหมือนกันของเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบันนั้น จากการศึกษาค้นคว้า แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในอดีตและปัจจุบันต่างก็ให้ความสำคัญกับความเพียงพอในเรื่องพื้นฐานการดำรงชีวิตในด้านกายภาพคือ ความพออยู่ พอกิน ก่อนเป็นลำดับแรก ความเป็นอิสระที่เกิดขึ้นทางด้านจิตใจจากความพอเพียงซึ่งมีนัยยะทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ความร่วมมือซึ่งกันและกันหรือกระบวนการกลุ่มของชาวบ้าน การให้ความสำคัญกับวิถีคิดหรือการจัดการกับปัญหาด้วยปัญญาตนเองหรือด้วยภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยเน้นการพึ่งตนเอง ทั้งนี้เพื่อความสุขที่เกิดขึ้น

จากเรื่องดังกล่าวนี้สามารถเชื่อมโยงได้กับแนวทางคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งให้ความสำคัญในเรื่องเศรษฐกิจมาเป็นลำดับแรก เพราะหากคนเรายังท้องหิวหรือสภาพร่างกายยังไม่พร้อมที่จะรับสิ่งต่าง ๆ ถึงผู้ให้จะมีวิธีการหรือเครื่องมือที่ดีพร้อมอย่างไรก็ไม่สามารถที่จะทำให้ผู้รับรับสิ่งที่ผู้ให้บ่อนให้ได้ ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้แม้เวลาจะเปลี่ยนไปแต่ก็เป็นความจริงที่ดำรงอยู่แม้ในปัจจุบันก็ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นจุดประสงค์แรกของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือความพออยู่ พอกิน เป็นการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของร่างกาย ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงทั้งในอดีตและในปัจจุบันมีวัตถุประสงค์เช่นเดียวกัน

ในส่วนของคุณภาพหรือความเป็นอิสระที่เกิดขึ้นทางด้านจิตใจจากความพอเพียงนั้นในอดีตกับปัจจุบันก็ยังคงมีความสำคัญ โดยสังคมในอดีตนั้นสิ่งแวดล้อมของสังคมที่เป็นอยู่ซึ่งเป็นสังคมปิด ความสมบูรณ์ของทรัพยากร จำนวนของประชากรที่มีไม่มากนัก ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยียังไม่เกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้โลกทัศน์ของชาวบ้านจำกัดขอบเขตเพียงในสังคมที่ตนอาศัยอยู่เท่านั้น บริบททางสังคมได้หล่อหลอมลักษณะหรือพฤติกรรมของผู้คนในสังคม ให้มีความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ เป็นอยู่ โดยมี “บริบท” เป็นสิ่งที่กำหนดความพอเพียงของผู้คนในสังคม แต่ในสังคมปัจจุบันที่บริบทได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วจากอดีต เป็นสังคมโลกาภิวัตน์ที่เชื่อมทุกส่วนของโลกด้วยเทคโนโลยีข่าวสาร ทำให้โลกทัศน์ของผู้คนกว้างขึ้น ได้พบ ได้เห็น ได้รู้ สิ่งต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจากสังคมในอดีต สิ่งที่จะเข้ามากระตุ้นหรือสัมผัสการรับรู้มีอยู่มากมาย ดังนั้นความพอเพียงจึงเกิดขึ้นได้จากการฝึกจิตใจทำให้ความสุขเกิดขึ้นได้แม้ในบริบทที่ไม่เอื้ออำนวย และเมื่อสามารถสร้างใจที่เป็นสุขให้เกิดขึ้นได้ ก็ย่อมมีพื้นที่ที่เป็นอิสระของจิตใจที่ไม่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งใด

การดำรงชีวิตของชาวบ้านในอดีตจำเป็นต้องพึ่งพากระบวนการกลุ่ม หรือความร่วมมือซึ่งกันและกันของชาวบ้าน สืบเนื่องมาจากความขาดแคลนความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ทำให้ความสัมพันธ์ของผู้คนเป็นไปอย่างเรียบง่าย รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา มีการพึ่งพาอาศัยกันและกันพร้อม ๆ กับการพึ่งพาตนเอง กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีต ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร ล้วนเป็นกิจกรรมทาง

เศรษฐกิจที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกัน โดยจุดประสงค์ของการผลิตเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของตนเอง ของครัวเรือน และของชุมชน โดยมีความพอเพียงในการบริโภคเป็นตัวตั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันให้การดำรงชีวิตสามารถสืบต่อไปได้ โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจนอกจากจะหาได้จากการมีอยู่ในธรรมชาติแล้ว ศักยภาพของความเป็นมนุษย์ในการเรียนรู้ยังพัฒนาให้มีการผลิตสิ่งอื่น ๆ เพื่อสนองต่อความต้องการในการบริโภคด้วยซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นการผลิตเพื่อความพอเพียงในปัจจุบัน คืออาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค และที่อยู่อาศัย สำหรับในปัจจุบันถึงแม้ความเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นเล็กน้อยเพียงใดก็ตาม “การรวมกลุ่มของชาวบ้าน” ก็ยังคงมี นัยยะสำคัญต่อการดำรงอยู่ของชุมชน แม้เงื่อนไขของการรวมกลุ่มกันจะเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมก็ตาม เพราะในสมัยก่อนการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านมีที่มาจากข้อจำกัดของสิ่งแวดล้อมทำให้มีความจำเป็นต้องอาศัย “กระบวนการกลุ่ม” ในการดำรงชีวิต แต่การดำรงชีวิตในปัจจุบันของชาวบ้านก็ยังคงต้องอาศัย “กระบวนการกลุ่ม” เช่นเดียวกัน แต่ด้วยเงื่อนไขที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะด้วยข้อจำกัดของชาวบ้านที่ส่วนใหญ่มักจะเป็นคนจนนั้น นอกจาก “จนเงิน” แล้ว ชาวบ้านมักจะ “จนอำนาจ” และ “จนโอกาส” การรวมกลุ่มกันของชาวบ้านจึงมักจะเป็นไปเพื่อ “เพิ่มอำนาจในการต่อรอง” และ “เพิ่มโอกาสในการสื่อสาร” โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิต

สำหรับจุดต่างของแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตกับในปัจจุบัน นั้น มีหลายด้าน เช่น ลักษณะของสังคมที่เป็นสังคมเปิด – สังคมปิด ความจำเป็นที่จะต้อง มี “เงิน” หรือ “รายได้” เป็นองค์ประกอบสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิต เนื่องจากมีความต้องการที่เพิ่มขึ้นทั้งทางด้านปริมาณและด้านคุณภาพเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตนอกเหนือไปจากความต้องการในเรื่องปัจจัยสี่ ดังนั้นสิ่งที่กำหนดความพอเพียงมาจาก “ภายใน” หรือ “จิตใจ” ความจำเป็นที่ต้องใช้เงินทำให้การผลิตเป็นไปทั้งเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเป็นการผลิตเพื่อการค้า โดยในกระบวนการผลิตนอกจากจะอาศัยธรรมชาติแล้วยังเป็นกระบวนการที่มนุษย์ต้องทำขึ้น และการผลิตเพื่อการค้าที่มากขึ้นทำให้การแลกเปลี่ยนขยายขอบเขตมากขึ้นจากชุมชน สู่จังหวัด สู่ประเทศ ทำให้กระบวนการแลกเปลี่ยนต้องอาศัยแหล่งอ้างอิงเดียวกันมากขึ้นนอกเหนือไปจากการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้าต่อสินค้า และโดยที่ชุมชนมักเสียเปรียบเมื่อเข้าสู่กระบวนการค้า ทำให้ต้องมีการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง

เศรษฐกิจพอเพียงในอดีตเป็นเศรษฐกิจพอเพียงในลักษณะของ “สังคมปิด” และโดยนิยามของคำว่า “สังคมปิด” นั้น หมายความว่าถึงโลกทัศน์การดำรงชีวิตของผู้คนในสังคมนั้นมีขอบเขตเพียงบริบทในระยะใกล้เพียงที่สายตาเห็น ความแตกต่างระหว่างชนชั้นมีน้อยหรือแทบจะไม่มีเลย ความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของการสื่อสารระหว่างบุคคลในแนวราบโดยอาศัยการเห็นหน้าค่าตากัน การสื่อสารแบบปากต่อปาก และด้วยลักษณะของการสื่อ

สารดังกล่าวถือเป็นกลไกควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่ง โดยเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของคนในสังคม เพราะหากผู้ใดในสังคมประพฤตินอกนอกรากค่านิยมทางสังคมที่คนส่วนใหญ่ยึดถือจะถูกสังคมลงโทษ โดยการลงโทษอาจจะเป็นการถูกให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว ไม่มีผู้คบค้าสมาคมด้วย หรือการถูกประณามเหยียดหยาม เป็นต้น เราจะพบว่า การลงโทษในลักษณะดังกล่าวนี้ถือเป็นการลงโทษทางจิตใจ เพราะการดำรงชีวิตในสังคมปิดนั้นมีลักษณะของการรวมกลุ่มสูง ในวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมซึ่งต้องพึ่งพาธรรมชาติ โดยมีระยะเวลาของช่วงการผลิตที่ตายตัว (เช่น ช่วงเวลาฤดูฝน จะอยู่ประมาณเดือนมิถุนายน-กันยายนของทุกปี เป็นต้น) มีเทคโนโลยีหรือเครื่องมือการผลิตที่จำกัด ต้องอาศัย “แรงงาน” เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ “การร่วมมือกัน” ในการผลิตจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญของวิถีการผลิตในอดีต การถูกโดดเดี่ยวจึงถือเป็นการลงโทษทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม

สำหรับเศรษฐกิจแบบพอเพียงในปัจจุบันในสภาพของสังคมเปิดซึ่งขอบเขตของหมู่บ้านหรือชุมชนไม่ได้ถูกกำหนดเพียงแค่อายตนาเห็น แต่หมู่บ้านในปัจจุบันได้เชื่อมโยงตนเองเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของ “หมู่บ้านโลก” ด้วยระบบของเทคโนโลยีสารสนเทศที่มีการแพร่กระจายของข่าวสารข้อมูลอย่างรวดเร็ว ความต้องการในการบริโภคได้รับการกระตุ้นอยู่อย่างสม่ำเสมอ บริบททางสังคมที่มีอยู่ก็เป็นตัวหล่อหลอมพฤติกรรมของผู้คนเช่นเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นในอดีต แต่ “ความพอเพียง” ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นสิ่งที่สวนกระแสกับบริบทที่แวดล้อม การเป็นสังคมเปิดทำให้โลกทัศน์ของ ชาวบ้านกว้างขึ้นทั้งจากความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข่าวสาร การคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว ในขณะที่สังคมรอบตัวล้วนเปลี่ยนแปลงไปทั้งสิ้น ทั้งระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ดังนั้นความสุขหรือความเป็นอิสระที่เกิดขึ้นทางด้านจิตใจจากความพอเพียงนั้นจึงมิใช่สิ่งที่จะเกิดขึ้นได้โดยอัตโนมัติหรือโดยธรรมชาติ แต่จำเป็นที่จะต้องถูกสร้างขึ้น เพราะทั้งระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในปัจจุบันล้วนแล้วแต่ส่งเสริมแนวความคิดการพัฒนาแบบตะวันตก แบบทุนนิยม ซึ่งมุ่งเน้นการแข่งขัน การเอาตัวเอาเปรียบ ทุกสิ่งทุกอย่างยิ่งมากยิ่งขึ้น ซึ่งอยู่บนฐานความคิดอีกแบบหนึ่งที่แตกต่างไปจากของสังคมไทยที่เคยเป็นมาที่เน้นการอยู่อย่างเรียบง่าย แบบทางสายกลาง การสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในจิตใจจึงเป็นเรื่องของการสวนกระแสสังคม ความพอเพียงที่เกิดขึ้นต้องเกิดจากการยกระดับหรือการพัฒนาทางด้านจิตใจ ซึ่งถือเป็นการพัฒนาที่มาจาก “ภายใน” ของแต่ละคน

เปรียบเทียบจุดต่างระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน

เศรษฐกิจพอเพียงในอดีต

เศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน

1. สังคมปิด	1. สังคมเปิด
2. บริบท(ภายนอก)เป็นตัวกำหนดความพอเพียง	2. จิตใจ(ภายใน)เป็นตัวกำหนดความพอเพียง
3. การผลิตเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการบริโภค	3. การผลิตเป็นไปทั้งเพื่อการบริโภคและการค้า
4. มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ทำให้การผลิตมีลักษณะของ การหาอยู่ หากิน จากธรรมชาติ	4. มีความจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้การผลิตเป็นกระบวนการที่มนุษย์ต้องทำขึ้น ส่วนหนึ่งนอกเหนือไปจากการพึ่งพาธรรมชาติ
5. การบริโภคเป็นไปเพื่อสนองความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต	5. การบริโภค “สินค้า” และ “บริการ” เป็นไปเพื่อสนองความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต
6. ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นตัวกำหนดมูลค่าในการแลกเปลี่ยน	6. มูลค่าในการแลกเปลี่ยนขึ้นอยู่กับอุปสงค์และอุปทานของที่มีต่อผลผลิต
7. การแลกเปลี่ยนเป็นไปในลักษณะของต่อของ Barter system	7. การแลกเปลี่ยนเป็นไปในลักษณะ Barter system และ Money system
8. การรวมกลุ่มกันเป็นไปเพื่อสนองจุดประสงค์ในกระบวนการผลิตเป็นสำคัญ	8. การรวมกลุ่มกันเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ในการมีอำนาจต่อรองในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาด
9. ความสัมพันธ์ทางสังคมมีคุณค่าสูงต่อการดำรงชีวิต	9. ความจำเป็นต้องมี “เงิน” เป็นอีกส่วนประกอบหนึ่งในการดำรงชีวิตและการพัฒนาคุณภาพชีวิต
10. ความพอเพียงดำรงอยู่ในสังคมที่ไม่มีความแตกต่างทางชนชั้น	10. ความพอเพียงเกิดขึ้นได้ในหลากหลายอาชีพ ในหลายชนชั้น

ความเหมือนกันของเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน

1. ความพออยู่ พอกิน
2. ความเป็นอิสระภายในจิตใจ
3. ความจำเป็นในการมี “กระบวนการกลุ่ม”
4. ให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเอง
5. ให้ความสำคัญกับวิถีคิด การคิดเป็น รู้จักคิด
6. มีความสุขตามอัตภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประมวลเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น

ปี พ.ศ.	เหตุการณ์
2398	ทำสนธิสัญญาบาวริง
2403-2457	ช่วงระยะเวลาของการปฏิวัติอุตสาหกรรม
2417	ประกาศเลิกทาส
2432	เกิดกระบวนการแบ่งแยกชนชั้นเป็นชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนายากจน
2435	ก่อตั้งกระทรวงธรรมการ เพื่อจัดการศึกษาแบบใหม่ตามแบบตะวันตก
2444	มีระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของเอกชนเกิดขึ้นเป็นครั้งแรก
2445	มีการพิมพ์ธนบัตรไทยเป็นครั้งแรกเพื่อรองรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ
2448	เลิกระบบไพร่ และถือว่าเป็นการปฏิรูป “พลังการผลิต” ภาคเกษตรกรรมที่ยิ่งใหญ่ของประเทศ
2457	เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 (ในสมัยรัชกาลที่ 6)
2464	ออกพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ.2464
2475	เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตย
2480	มีการจัดเก็บเงินบำรุงสถานพยาบาลของรัฐ และออกใบเสร็จรับเงินเป็นหลักฐานเป็นครั้งแรก
2481	เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 (ในสมัยรัชกาลที่ 8)
2504	ประเทศไทยเริ่มพัฒนาประเทศโดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบในการพัฒนา
2516	- เกิดวิกฤติการณ์น้ำมันเป็นครั้งแรก - เกิดการลุกขึ้นต่อต้านการปกครองภายใต้เผด็จการทางทหาร โดยพลังนิสิตนักศึกษา และประชาชน
2522-2523	เกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ อันเป็นผลจากการขึ้นราคาน้ำมันครั้งที่สองของกลุ่มประเทศโอเปค
2531-2533	เป็นช่วงที่เศรษฐกิจไทยมีการขยายตัวสูงสุด คือเกินร้อยละ 10 ติดต่อกัน 3 ปี

- 2532-2533 เป็นช่วงที่มีราคาที่ดินมีการปรับตัวสูงขึ้นเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดการเปลี่ยนมือจากเจ้าของที่ดินรายย่อยมาเป็นของเจ้าของที่ดินรายใหญ่มากขึ้น
- 2536-2539 เป็นช่วงที่สังคมไทยมีลักษณะของเศรษฐกิจฟองสบู่อย่างชัดเจน
- 2539 - ประกาศลอยตัวค่าเงินบาท
- เกิดวิกฤติเศรษฐกิจฟองสบู่แตก
- 2540 - แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) เป็นแผนฉบับแรกที่ทำให้ความสำคัญกับ “คน” เป็นตัวตั้ง
- ประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งถือว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับแรกที่ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการพิจารณา
- 2542 ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ซึ่งถือเป็นการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่
- 2545 เป็นครั้งแรกที่มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ฉบับที่ 9)

บทที่ 5

กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ผู้วิจัยจะใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดในเชิงคุณภาพ โดยทำการเก็บข้อมูลใน 2 ชุมชน คือชุมชนบ้าน สุขใจ (นามสมมุติ) ตำบลโนนศิลาเลิง กิ่งอำเภอหนองชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ และชุมชนพอเพียง (นามสมมุติ) ตำบลแก้ง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม และในการเก็บข้อมูลจากบุคคลต่าง ๆ ในงานวิจัยนี้จะใช้นามสมมุติทั้งสิ้น

ในการศึกษาี้ ผู้วิจัยใช้กรอบความคิดจากวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง มากำหนดเป็นกรอบความคิดเบื้องต้นในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังนี้

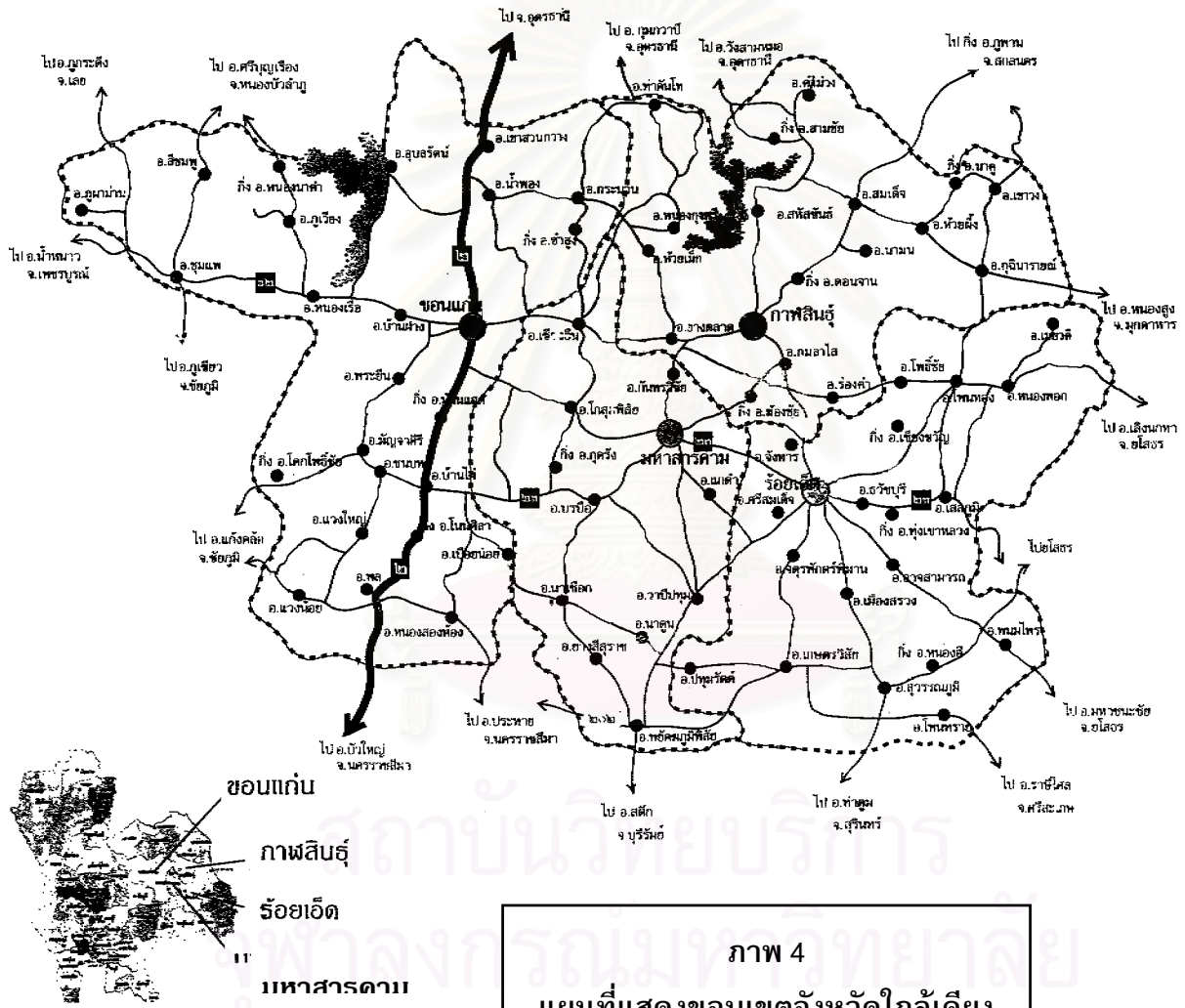
ในชุมชนที่มีการใช้แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง คือมีการพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ มีการพัฒนาบนพื้นฐานที่ “รู้จักพอ” และมีชีวิตที่มีความสุขตามอัตภาพ จะมีกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร อย่างไร โดยพิจารณาถึงปัจจัยในการเรียนรู้ ลักษณะการเรียนรู้ และแหล่งของการเรียนรู้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปัญหาที่ชุมชนในชนบทส่วนใหญ่ประสบและถือว่ามีสำคัญเป็นลำดับแรกคือ ปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นมาเนิ่นนาน และค่อย ๆ เกิดสะสมเพิ่มพูนมากขึ้นตามกาลเวลาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชาวบ้าน ตลอดเวลาที่ผ่านมามีชาวบ้านต่างดิ้นรนและแสวงหาหนทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นให้กับตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการอพยพย้ายถิ่น หรือการแสวงหาที่ทำกินใหม่ซึ่งอุดมสมบูรณ์กว่าที่เดิม ซึ่งการแก้ปัญหาในลักษณะดังกล่าวกำลังมาถึงทางตันในปัจจุบัน เพราะด้วยจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ไม่สามารถเพิ่มขึ้นได้ ทำให้การแก้ปัญหาในเชิงปริมาณไม่สามารถกระทำได้อีกต่อไป ถึงกระนั้นชาวชนบทก็มีใช้เงินงินดูคายมองปัญหาที่เข้ามากระทบโดยมิได้ จัดการหรือทำอะไรอื่นอีก ตลอดเวลาที่ผ่านมามีชาวบ้านที่ใช้ภูมิปัญญา ความคิด และสิ่งที่ตนเองมีอยู่ หาได้ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นไปตามมีตามเกิด เราจะพบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวชนบทเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างและเป็นปัญหาในระดับมหภาค นอกเหนือไปจากการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองของชาวชนบทดังที่กล่าวข้างต้นแล้ว จำเป็นที่ภาครัฐจะต้องยื่นมือเข้าช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาย่างจริงจัง ปัญหาที่เกิดขึ้นจึงจะได้รับการแก้ไขและหมดไปได้ เราต้องยอมรับว่าด้วยวิถีทางของชาวบ้านที่ใช้คลี่คลายปัญหาจึงทำให้ชาวบ้านสามารถมีชีวิตรอดอยู่มาได้จนถึงปัจจุบัน ดังนั้นชาวบ้านจึงย่อมต้องมีกระบวนการเรียนรู้ของตนเองในการดำเนินชีวิต

เนื่องจากความเป็นจริงที่ในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่าง หลากหลาย ปัญหาที่แต่ละชุมชนแต่ละท้องถิ่นประสบอยู่ก็แตกต่างกันออกไปเช่นเดียวกัน แต่ปัญหาที่ชุมชนส่วนใหญ่ในชนบทประสบและมีลักษณะคล้ายกันคือ “รายได้ต่ำ ต้นทุนสูง และเป็นหนี้สิน” ในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นของแต่ละชุมชนก็จะมีลักษณะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับบริบทและเงื่อนไขที่แต่ละชุมชนมีอยู่ ดังเช่นในชุมชนที่ศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้ คือ ชุมชนบ้านสุขใจ กิ่งอำเภอช่องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ เป็นชุมชนขนาด 303 ครัวเรือน มีสถาบันศาสนาเป็นจุดเริ่มต้นในการปลูกจิตสำนึกของชาวบ้านให้พึ่งตนเองเพื่อให้หลุดพ้นจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่ประสบ โดยมีพื้นฐานบนมิติทางด้านศาสนาและวัฒนธรรม ในขณะที่ชุมชนพอเพียง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม เป็นชุมชนขนาด 57 ครัวเรือน เป็นชุมชนที่มีข้อจำกัดในด้านพื้นที่ทำกิน ใช้วิธีการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยอาศัยสิทธิและอำนาจของชุมชนในการดูแลรักษาและจัดการทรัพยากรที่ทุกคนมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ

ในการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้เลือกสนามในการศึกษาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใน 2 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านสุขใจ ตำบลโนนศิลาเลิง กิ่งอำเภอช่องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ และชุมชนพอเพียง ตำบลเกิ้ง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

บริบทของชุมชนที่ศึกษา

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือภาคอีสานในปัจจุบัน ตั้งอยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 14 องศา ถึง 19 องศาเหนือ และเส้นแวงที่ 101 องศา ถึง 106 องศาตะวันออก ประกอบด้วย 19 จังหวัด คือ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ ยโสธร นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย อุดรธานี อุบลราชธานี มุกดาหาร หนองบัวลำภู และอำนาจเจริญ

ภาคอีสานทางทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงมีลำน้ำโขงไหลลงมาจากทางเหนือ กั้นดินแดนระหว่างราชอาณาจักรไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยลาวและประเทศกัมพูชา ประชาธิปไตย ทางทิศตะวันตกมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และดงพระยาเย็น แบ่งกั้นภาคอีสานออกจากภาคเหนือและทางภาคกลาง ทางตอนใต้มีเทือกเขาพนมดงรัก ซึ่งทอดยาวจากทิศทางตะวันตกไป ทิศตะวันออกเฉียงใต้แยกอีสานออกจากที่ราบต่ำทางด้านตะวันออกของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและที่ราบต่ำเขมร

พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคอีสานเป็นที่ราบสูงโคราช แยกตัวออกจากที่ราบภาคกลางโดยมีภูเขาที่ยกตัวขึ้นมาเป็นเหมือนขอบให้เห็นเป็นแนวเด่นชัด ที่ราบสูงนี้ดันตัวขึ้นมาทางทิศตะวันตก และลาดเอียงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้บริเวณกลุ่มแม่น้ำโขง ทำให้แม่น้ำสายสำคัญของภาคนี้ ไหลจากทางทิศตะวันตกลงสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ที่ราบสูงแห่งนี้โดยเฉลี่ยมีความสูงไม่เกิน 200 เมตร (500-600 ฟุต) มียอดเขาดงพระยาเย็นและภูกระดึง ซึ่งมีความสูงระหว่าง 800-1,300 เมตร ดังนั้น จึงเห็นว่าทางตะวันตกและตะวันออกเฉียงมีความสูงต่างกัน 120 ถึง 185 เมตร ดังนั้น ทางด้านตะวันตกจึงสูงกว่าด้านตะวันออก

โครงสร้างของแผ่นดินประกอบด้วยหินทราย มีลักษณะเป็นแอ่งรูปก้นกระทะ และเป็น ที่ราบพื้นน้ำเก่า เกิดขึ้นในสมัยไคโนโซอิกตอนต้น สามารถแบ่งออกได้เป็นสองส่วนใหญ่ คือ แอ่งโคราช และแอ่งสกลนคร โดยมีเทือกเขาภูพานกั้น

แอ่งโคราช ส่วนใหญ่เป็นที่ราบกว้างทางทิศใต้ของที่ราบสูงโคราช อันได้แก่ บริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ ในเขตจังหวัดสุรินทร์ ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ศรีสะเกษ และอุบลราชธานี มีลำน้ำสำคัญ คือ ลำน้ำมูล และสาขา คือ น้ำชี น้ำพอง น้ำป่าว ไหลลงสู่แม่น้ำโขงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

แอ่งสกลนคร มีขนาดพื้นที่เล็กกว่าแอ่งโคราช และอยู่ทางทิศเหนือของที่ราบสูงโคราช มีลำน้ำสำคัญคือ แม่น้ำสงคราม ลำหลวง น้ำพุง ซึ่งไหลลงแม่น้ำโขงเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีลำน้ำธรรมชาติที่มีน้ำขังตลอดปี เช่น หนองหานในจังหวัดสกลนคร หนองญาติในจังหวัดนครพนม กุมภวาปีในจังหวัดอุดรธานี

การแบ่งพื้นที่ของอีสานตามสภาพภูมิศาสตร์โดยทั่วไปส่วนที่อยู่ตอนบนเรียกกันว่า อีสานเหนือ หรืออีสานตอนบน ประกอบด้วย 10 จังหวัด ได้แก่ พื้นที่ในเขตจังหวัดเลย หนองบัวลำภู หนองคาย อุดรธานี สกลนคร นครพนม ขอนแก่น มหาสารคาม กาฬสินธุ์ และมุกดาหาร และส่วนที่อยู่ตอนล่างเรียกกันว่า อีสานใต้ หรืออีสานล่าง ประกอบด้วย 9 จังหวัด ได้แก่บริเวณจังหวัด นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี ยโสธร ร้อยเอ็ด อำนาจเจริญ และชัยภูมิ

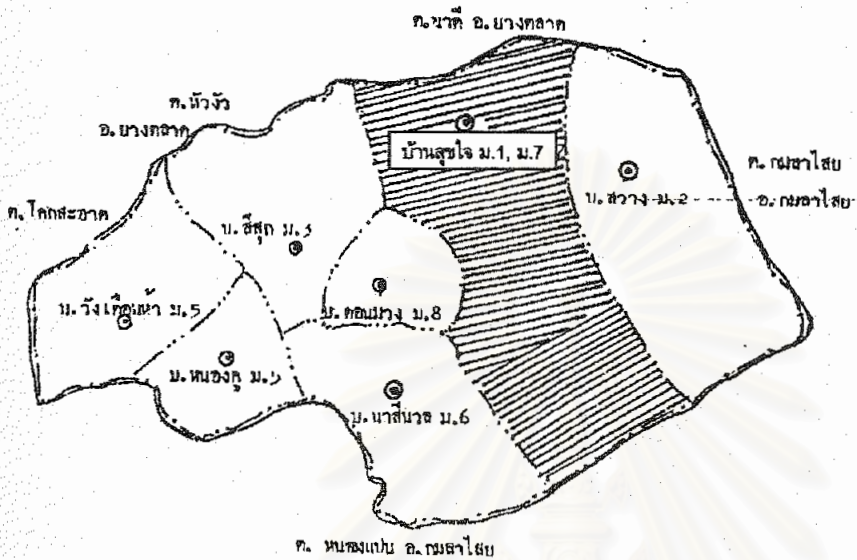
จังหวัดกาฬสินธุ์

จากหลักฐานทางโบราณคดี จังหวัดกาฬสินธุ์เคยเป็นที่อยู่อาศัยของเผ่าละว้า ซึ่งมีความเจริญทางด้านอารยธรรมประมาณ 1,600 ปี จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์เริ่มตั้งเป็นเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อปี พ.ศ.2336 โดยทำวโสมพะมิตร ได้อพยพหลบภัยมาจากดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงพร้อมไพร่พล และมาตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำป่าว เรียกว่า “บ้านแก่งสำโรง” แล้วได้นำเครื่องบรรณาการเข้าถวายสวามิภักดิ์ต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ต่อมาได้รับพระกรุณาโปรดเกล้ายกฐานะบ้านแก่งสำโรงขึ้นเป็นเมือง และพระราชทานนามว่า “เมืองกาฬสินธุ์” หรือ “เมืองน้ำดำ” ซึ่งเป็นเมืองที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มาตั้งแต่สมัยโบราณกาล “กาฬ” แปลว่า “ดำ” “สินธุ์” แปลว่า “น้ำ” กาฬสินธุ์จึงแปลว่า “น้ำดำ”

กาฬสินธุ์อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ 519 กิโลเมตร แบ่งการปกครองออกเป็น 14 อำเภอ 4 กิ่งอำเภอ ประกอบด้วยอำเภอเมืองกาฬสินธุ์ อำเภอยางตลาด อำเภอกมลาไสย อำเภอ สหัสขันธ์ อำเภอสมเด็จ อำเภอกุฉินารายณ์ อำเภอท่าคันโท อำเภอเขาวง อำเภอห้วยเม็ก อำเภอคำม่วง อำเภอหนองกุงศรี อำเภอนามน อำเภอห้วยผึ้ง อำเภอร่องคำ กิ่งอำเภอสามชัย กิ่งอำเภอนาคู กิ่งอำเภอดอนจาน และกิ่งอำเภอฆ้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์มีเนื้อที่ทั้งหมด 7,055.07 ตารางกิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศตอนบนเป็นภูเขาตามแนวเทือกเขาภูพาน ตอนกลางเป็นเนินเขาสลับป่าโปร่ง

กาฬสินธุ์เป็นดินแดนแห่งดนตรีโปงลางและผ้าแพรวาอันเลื่องชื่อ เป็นดินแดนที่มีเมืองโบราณ “ฟ้าแดดสงยาง” และเป็นแหล่งค้นพบซากฟอสซิลไดโนเสาร์ที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคอีสาน มีอาณาเขตพื้นที่ทิศเหนือติดต่อกับจังหวัดอุดรธานี สกลนคร ทิศใต้ติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ด มหาสารคาม ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ด มุกดาหาร และทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดมหาสารคาม ขอนแก่น และอุดรธานี

ในการศึกษานี้ สนามในการศึกษาคือ ชุมชนบ้านสุขใจ ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่ตั้งอยู่ในตำบลโนนศิลาเลิง กิ่งอำเภอฆ้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพ 5

แสดงขอบเขตของบ้านสุขใจ จังหวัดกาญจนบุรี

ชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาญจนบุรี

ประวัติของชุมชน

บ้านสุขใจ เดิมชื่อว่า "บ้านเลิง" (ภาษาอีสาน) ความหมาย หมายถึงที่ต่ำ ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่ราบน้ำท่วมถึง ตั้งอยู่ที่ดอนบ้านเก่าห่างจากที่อยู่ปัจจุบันไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ 1 กิโลเมตร ต่อมาชาวบ้านได้ย้ายถิ่นฐานจากที่เดิมมาอยู่ที่นี่ปัจจุบันเพราะแผ่นดินที่อยู่แยกเป็นเหวลึกกินบริเวณกว้าง (สันนิษฐานว่าเกิดจากหินชั้นล่างเคลื่อนตัว ดินใหม่ที่ราบลุ่มแม่น้ำยังไม่แน่นตัวจึงเกิดรอยแยก) แต่ชาวบ้านในครั้งนั้นเชื่อว่าเป็นลางบอกเหตุที่จะเกิดภัยพิบัติตามมา จึงพากันอพยพมาอยู่ที่ "ดอนจองจอย" ใกล้เคียง กับหนองเลิงไก่ออก

หนองเลิง (ภาษาอีสาน) เป็นทะเลสาบน้ำจืดแอ่งน้ำที่ต่ำ สาขาหนึ่งของแม่น้ำป่าวภาษาราชการเรียกว่า "ลำน้ำดอกไม้" ฤดูน้ำหลากจะไหลลงสู่แม่น้ำป่าว ฤดูแล้งน้ำไม่เคยแห้ง มีน้ำตลอดปี เป็นที่อาศัยของสัตว์น้ำนานาชนิด

ไก่ออก เป็นไก่อตัวผู้ตัวโตมาก มีเรื่องเล่าว่า เชียงสร้อย เป็นเจ้าเมืองเชียงสร้อย ซึ่งเป็นเมืองในสมัยนั้น เป็นหนุ่มโสด ชอบต่อไก่ โดยเอาไก่อันไปแลกกับไก่อ่า ได้พาทหารไปเที่ยวต่อไก่อจนถึงหนองน้ำใหญ่ (หนองเล็ง) พบและต่อไก่อได้ไก่อตัวผู้ตัวโตมาก คุณลักษณะแล้วเป็นไก่อ่า จึงตัดปีกและหางปล่อยไป แล้วพาทหารตามไก่อไป ในที่สุดก็มาถึงหนองพิดซึ่งเป็นหนองน้ำห่างจากหนองเล็งไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ ประมาณ 5 กิโลเมตร เห็นหญิงสาวพากันมาอาบน้ำ สอบถามได้ความว่าเป็น “นางฟ้าหยาด” ธิดาเจ้าเมืองฟ้าแดด ได้นำนางสนมกำนัลมาเล่นน้ำกัน ฝ่ายเชียงสร้อยได้เข้าไปทำความรู้จักและฝากรักกันในที่สุด ความรักของชายหนุ่มและหญิงสาวคู่นี้ไม่สมหวังในตอนปลาย โดยจบชีวิตลงด้วยรักอมตะ แต่ถึงอย่างไร “ไก่ออก” ตัวนี้ก็ถือเป็นสื่อรักที่นำเชียงสร้อยไปพบกับนางฟ้าหยาดธิดาเจ้าเมืองฟ้าแดด หนองน้ำใหญ่แห่งนี้ชาวบ้านจึงพากันเรียกว่า “หนองเล็งไก่ออก” ประมาณปี พ.ศ.2432 เมื่อชาวบ้านสุขใจเดิมได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานริมหนองเล็งไก่ออก ได้มีการปรับปรุงพัฒนาหมู่บ้าน ปรับที่ให้เรียบ ตัดถนน ถางป่า ให้เหมาะแก่การสร้างบ้านเรือน ได้ขุดพบหินเป็นรูปเสมาขนาดใหญ่แกะสลักเป็นลวดลายสวยงาม เข้าใจว่าคนสมัยก่อนจะสร้างบูชาพระพุทธรูปในพุทธศตวรรษที่ 12-16 (สมัยทวารวดี) และหินที่ขุดพบนี้ท่านพระราชพรหมจริยคุณ ได้นำไปประดิษฐานที่ศาลหลักเมืองจังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่มือเมืองมาจนถึงปัจจุบัน ปัจจุบันมีคำขวัญประจำหมู่บ้านคือ

ถิ่นกำเนิดพระอาจารย์

มีตำนานใบเสมา

ข้าวปลาพร้อมสมบูรณ์

เป็นศูนย์รวมของเรือยาว

กล่าวขานเรื่องธรรมะ

แหล่งลดละเรื่องอบาย

หลากหลายประเพณี

ลุ่มน้ำดีหนองเล็งกว้างไกล

เชิญร่วมไหลเรือไฟในงานออกพรรษา

ที่ตั้งและสภาพของชุมชน

ชุมชนบ้านสุขใจ ตั้งอยู่หมู่ที่ 1, 7 ตำบลโนนศิลาเล็ง ซึ่งเป็นตำบลหนึ่งใน 5 ตำบลของกิ่งอำเภอซ้องชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยกระทรวงมหาดไทยได้ประกาศจัดตั้งตำบลโนนศิลาเล็ง เมื่อวันที่ 10 มิถุนายน 2531 โดยแยกการปกครองออกจากตำบลหนองแปน มีหมู่บ้านที่อยู่ในเขตปกครองรวม 8 หมู่บ้าน มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จุดบ้านขมื่น	ตำบลนาดี	อำเภอยางตลาด
ทิศใต้	จุดบ้านหนองแปน	ตำบลหนองแปน	อำเภอกมลาไสย
ทิศตะวันออก	จุดบ้านสว่าง	ตำบลโนนศิลาแดง	กิ่งอำเภอฆ้องชัย
ทิศตะวันตก	จุดบ้านศรีสุข	ตำบลโนนศิลาแดง	กิ่งอำเภอฆ้องชัย

สภาพของบ้านเรือนในชุมชนตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่มโดยแยกต่างหากจากที่นาซึ่งเป็นที่ทำมาหากิน สภาพที่ตั้งของบ้านเรือนมีการวางผังอย่างเป็นระเบียบ บ้านเรือนแต่ละกลุ่มจะกระจุกกันอยู่ในลักษณะของรูปสี่เหลี่ยม มีถนนคอนกรีตขนาดรถยนต์วิ่งผ่านได้สะดวกตัดเชื่อมโยงเป็นสี่แยก ทั้งชุมชนมีทั้งหมดประมาณ 8 สี่แยก การที่สภาพที่ตั้งของบ้านเรือนมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยเช่นนี้ได้เป็นเพราะศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระเทพประทานพร (นามสมมุติ) ซึ่งเกิดที่ชุมชนนี้ และไปรับการศึกษาและความเจริญก้าวหน้าจากภายนอกชุมชน ปัจจุบันดำรงตำแหน่งพระสังฆาธิการที่วัดแห่งหนึ่งในกรุงเทพมหานคร (ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า “หลวงพ่อ”) เมื่อหลวงพ่อขอความร่วมมือในการบริจาคที่ดินเพื่อทำเป็นถนนเพื่อประโยชน์ ร่วมกันของชาวบ้าน ทุกคนจึงยินยอมเสียสละและให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ภายในชุมชนจะมีวัดบ้านสุขใจ (นามสมมุติ) ซึ่งเป็นวัดราษฎร์ ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2418 และได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2521 เป็นศูนย์กลางของคนในชุมชน โดยวัดกับชุมชนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งของวัดและของชาวบ้านต่างก็เกื้อหนุนและอาศัยซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี

การคมนาคม

- มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับอำเภอ 1 เส้นทาง โดยใช้รถยนต์หรือรถจักรยานยนต์ส่วนตัว เนื่องจากไม่มีรถยนต์โดยสารวิ่งผ่าน
- มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์ 1 เส้นทาง มีรถยนต์สองแถวโดยสารประจำทางวิ่งผ่าน
- การติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียงจะมีเส้นทางจากบ้านหนองแปน-โนนศิลาแดง ระยะทาง 4 กิโลเมตร และเส้นทางบ้านโนนศิลาแดง-บ้านสีสุก ระยะทาง 4 กิโลเมตร โดยใช้รถยนต์และรถจักรยานยนต์ส่วนตัว

การคมนาคมทุกเส้นทางมีความสะดวกเนื่องจากถนนทุกสายเป็นถนนลาดยาง

การเดินทางเข้าสู่บ้านสุขใจนั้น หากเดินทางมาทางถนนสายยางตลาด-ขอนแก่น-มหาสารคาม เมื่อมาถึงทางแยกเลี้ยวซ้ายเข้าจังหวัดกาฬสินธุ์เดินทางต่อไปอีกประมาณ 10 กิโลเมตร จะพบป้ายเข้าสู่เมืองสหัสขันธ์ทางด้านขวา จากนั้นจึงเลี้ยวขวาเพื่อเดินทางเข้าสู่หมู่บ้าน ถนนเข้าสู่หมู่บ้านเป็นถนนลาดยางขนาดกว้างด้านละประมาณ 5 เมตร ทั้งขาไป-ขากลับ เดินทางไปเรื่อย ๆ ผ่านบ้านดอนคู๋ บ้านคุ้มเม่า บ้านปอแดง บ้านขมิ้น ก่อนจะถึงบ้านสุขใจ จะพบโรงสีข้าวของชุมชนทางด้านขวามือ จากนั้นเดินทางต่อไปอีกประมาณ 1 กิโลเมตรจะพบป้ายทางเข้าบ้านสุขใจทางด้านขวามือ เมื่อเลี้ยวขวาเข้ามาตามเส้นทางประมาณ 200 เมตร จะเข้าเขตบ้านสุขใจ

ประชากร

ประชากรในชุมชนบ้านสุขใจ สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542 หมู่ที่ 1 มีจำนวน 153 ครัวเรือน จำนวน 616 คน เป็นชาย 292 คน หญิง 324 คน หมู่ที่ 7 มีจำนวน 150 ครัวเรือน จำนวน 577 คน เป็นชาย 330 คน หญิง 247 คน รวมจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 303 ครัวเรือน ประชากรทั้งสิ้น 1193 คน เป็นชาย 622 คน หญิง 571 คน จำนวนสมาชิกครัวเรือนโดยเฉลี่ย 3.9 คนต่อ ครัวเรือน จำแนกโครงสร้างประชากรตามอายุได้ดังนี้

ช่วงอายุ (คน)	หญิง	ชาย	รวม
แรกเกิด - น้อยกว่า 3 ปี	30	22	52
3 ปี - น้อยกว่า 6 ปี	29	15	44
6 ปี - น้อยกว่า 12 ปี	51	52	103
12 ปี - น้อยกว่า 15 ปี	26	20	46
15 ปี - น้อยกว่า 18 ปี	27	23	50
18 ปี - น้อยกว่า 50 ปี	305	357	662
50 ปี - น้อยกว่า 60 ปี	50	62	112
60 ปีขึ้นไป	53	71	124

การศึกษา

ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชน มีการศึกษาเพียงการศึกษาภาคบังคับของภาครัฐ (คือชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6) นอกจากนี้ผู้มีอาชีพรับราชการ เช่น ครู ข้าราชการ หรือผู้มีฐานะดีบางราย จะมีการศึกษาในระดับที่สูงกว่าการศึกษาภาคบังคับ แต่ในปัจจุบันทุกครัวเรือนในชุมชนต่างมีค่านิยมในการส่งเสริมให้บุตรหลานได้ศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ครัวเรือนมีความจำเป็นต้องหารายได้เพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน

ในชุมชนบ้านสุขใจ (สำรวจเมื่อปี 2542) มีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียนซึ่งจัดตั้งขึ้นในบริเวณวัดบ้านสุขใจ มีเด็กเล็กมาเข้ารับการดูแลทั้งสิ้น จำนวน 135 คน มีครูพี่เลี้ยงจำนวน 7 คน มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 1 แห่ง เปิดสอนตั้งแต่ชั้นอนุบาล – ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 มีจำนวนนักเรียนทั้งสิ้น 250 คน และในชุมชนมีโรงเรียนระดับมัธยมศึกษา ซึ่งเป็นโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาแห่งเดียวในเขตตำบลโนนศิลาแดง เปิดสอนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 – 6 นักเรียนส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ตำบลโนนศิลาแดงและตำบลใกล้เคียง การศึกษาในระดับสูงกว่านี้ ผู้ศึกษาต้องเดินทางไปศึกษาที่ตัวอำเภอหรือจังหวัดต่อไป

อาชีพ

อาชีพหลักของคนส่วนใหญ่ในชุมชนบ้านสุขใจคือการทำนา เช่นเดียวกับชาวชนบทอื่น ๆ ของสังคมไทย และเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของที่นี่มีความได้เปรียบชุมชนอื่นคือ มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ถึง 3 แหล่ง คือ แม่น้ำป่าว หนองเลิงโก่อก และบึงแวง ทำให้ชาวนาสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง โดยการทำนาปี และทำนาปรัง แต่เดิมในการทำนาปีนั้นจะทำการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก สำหรับการทำนาปรังจะทำการเพื่อการค้า นอกจากอาชีพหลักคือการทำนาแล้ว ชาวบ้านแทบทุกครัวเรือนยังมีอาชีพเสริมอื่น ๆ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้ เช่นการทอผ้า ทำเสื่อ กก เลี้ยงปลา เลี้ยงหมู เลี้ยงไก่ ปลูกพืชผักสวนครัว เป็นต้น

ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อ

การนับถือศาสนาของชาวบ้านในชุมชนนี้ ทุกครัวเรือนนับถือพุทธศาสนา มีการ ปลูกฝังจิตสำนึกของความเป็นชาวพุทธที่ดีมาตั้งแต่วัยเด็ก โดยสถาบันครอบครัวและสถาบันศาสนา ถือว่าเป็นสถาบันที่สำคัญในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เพราะด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นทำให้สถาบันครอบครัวต้องลดบทบาทด้านการส่งต่อในกระบวนการเรียนรู้เรื่องการผลิตมาสู่การปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มาเป็นเรื่องของการใช้ชีวิตชีวิตร่วมกันระหว่างคนต่างวัย ต่างกิจกรรมในการดำเนินชีวิต โดยในแต่ละวันเด็กส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนาเช่นเดียวกับพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ทั้งในวันธรรมสวนะ (วันพระ) และวันธรรมดา มีการทำบุญใส่บาตร การฟังเทศน์ฟังธรรม การทำวัตรเย็น เป็นกิจวัตรประจำวัน

เราจะพบว่าชุมชนชนบทในอดีตนั้น นอกจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้ว ชาวบ้านยังมีกิจกรรมอื่น ๆ อีกมากมาย โดยกิจกรรมเหล่านั้นมิได้แยกส่วนจากกันเด็ดขาดในแต่ละกิจกรรม เช่น เราจะพบกิจกรรมรื่นเริงบันเทิงหรือการสนทนาการในกระบวนการผลิตของชาวบ้านซึ่งพัฒนามาเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมา และจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นทำให้ประเพณีบางอย่างอาจสูญหายไป ประเพณีบางอย่างอาจจะตัดทอนให้กระทัดรัดเหมาะสมกับยุคสมัยมากขึ้น หรือประเพณีบางอย่างอาจจะต้องคงรูปแบบไว้เช่นเดิม และการที่ชุมชนบ้านสุขใจ

มีทรัพยากรน้ำอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็นน้ำจากหนองแขวง เลิงโกโอก และจากน้ำปาว ทำให้ชาวบ้านซึ่งประกอบอาชีพทำนาเป็นส่วนใหญ่มิมีข้อได้เปรียบชุมชนอื่น เพราะนอกจากอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติในการเกษตรแล้ว ยังเป็นแหล่งอาหาร แหล่งพักผ่อน แหล่งชุมนุมรื่นเริงของคนในชุมชนด้วย โดยชุมชนได้อาศัยแหล่งน้ำในการเชื่อมความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ด้วยการฟื้นฟูประเพณีสงกรานต์ ประเพณีแข่งเรือ การอนุรักษ์เรือแข่งขึ้นมามีอีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นเงื่อนไขให้เกิดโอกาสที่จะได้พบปะกัน รู้ทุกข์รู้สุข รู้ชาวคราวของกันและกัน รวมทั้งสืบทอดและผลิตซ้ำให้คนรุ่นใหม่ธำรงรักษาเครือข่ายดังกล่าวเอาไว้ และเป็นโอกาสให้มีการตรวจสอบว่าเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในชุมชนยังเข้มแข็งอยู่ ยังพร้อมที่จะช่วยเหลือแบ่งปันกัน และเนื่องจากต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการทำมาหากิน จึงทำให้ไม่เหลือเวลามากนัก ดังนั้นการกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนในการพบปะกันในรูปแบบของการรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิมของชุมชนให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง จึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้อีกหนทางหนึ่ง

เบื้องหลังของการฟื้นฟูประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม จำเป็นที่จะต้องนำเอาสิ่งที่เป็นรูปธรรมมารองรับซึ่งเป็นกุศโลบายที่จะทำให้ความเป็นชุมชน ความเป็นเครือข่าย ถูกปลูก ถูกกระตุ้นอยู่เป็นระยะ ๆ เพราะหากไม่มีการรื้อฟื้นประเพณีดั้งเดิมเหล่านี้ขึ้นมาแล้ว ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็จะมีน้อยลง ๆ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไม่ว่าจะเป็นการที่มีสถาบันใหม่ ๆ มารับหน้าที่แทนสถาบันดั้งเดิม หรือการมี “เงิน” เป็นตัวเชื่อมหรือตัวกลางที่เข้ามาทำหน้าที่แทน “ความสัมพันธ์ทางสังคม” ดังเช่นที่ กาญจนาก้าวเทพ (2538: 73-74) ได้กล่าวไว้ว่า “การเกิดของสถาบันใหม่ ๆ เช่น ตลาด โรงพยาบาล โรงแรม ตำรวจ ฯลฯ ซึ่งเข้ามาทำหน้าที่แทนเครือข่ายดั้งเดิม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ “ตลาด” จากคำพูดเดิมที่สะท้อนให้เห็นความสำคัญของการมีเครือข่ายเพื่อนบ้านคือ “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้” เมื่อเกิดมีตลาดมาเสียแล้ว ทุกอย่างก็กล่าวมานี้ก็ล้วนแล้วแต่อยู่ที่ตลาดทั้งสิ้น การเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นจริง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกนึกคิดไปด้วย จากแต่เดิมที่ชาวบ้านต้องให้ความสำคัญกับ “การมีเพื่อน” ปัจจุบันเนื่องจากทุกสิ่งหาซื้อได้จากตลาด เพราะฉะนั้นสิ่งสำคัญก็คือ “ต้องมีเงิน” ชาวบ้านต้องใช้เวลามากขึ้นกับการทำงานเพื่อหาเงิน ดังนั้นเวลาที่จะใช้ในการสร้างเครือข่ายก็จะยิ่งลดน้อยลงไปทุกที”

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นที่ทำให้วิถีการดำรงชีวิตและวิถีการผลิตของคนในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป เช่นช่วงเวลาออกพรรษา ที่หลวงพ่อดีฟื้นฟูประเพณีแข่งเรือขึ้นมาจากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยพบว่าในช่วงเทศกาลแข่งเรือ ชาวบ้านจากทุกสารทิศในชุมชนรวมถึงในชุมชนที่ใกล้เคียงไม่ว่าผู้เฒ่าผู้แก่ เด็กเล็ก หรือหนุ่มสาว ต่างก็มาจับจองที่นั่งแถวรอบแหล่งน้ำที่ใช้เป็นสถานที่แข่งเรือเพื่อร่วมเชียร์ผู้เข้าแข่งขันที่เป็นพรรคพวก เพราะหลังจากทำบุญเลี้ยงพระเพลแล้ว เวลานั้นตั้งแต่ช่วงบ่ายเป็นต้นไปก็จะเป็นเวลาแห่งความสนุกสนานรื่นเริงร่วมกัน การฟื้นฟูประเพณีดั้งเดิมเหล่านี้ให้กลับมาอีกครั้งหนึ่งนับเป็นการเติมเสริมส่วนที่เป็นความต้องการทางด้านจิตใจที่ขาดหายไป เพราะถึงแม้ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยีการสื่อ

สารจะเจริญขึ้นเพียงใดก็ตาม หรือความต้องการทางวัตถุจะมีอิทธิพลเพียงใดก็ตาม แต่ส่วนลึกของบุคคลก็ยังคงต้องการความรัก ความผูกพัน กับกลุ่มที่ตนเองสังกัดอยู่ โดยการสื่อสารแบบพบปะเห็นหน้าค่าตากัน

นอกจากนั้นการที่หลวงพ่อใช้หมอลำเป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาในโครงการต่าง ๆ และการเข้าร่วมเป็นสมาชิกสหกรณ์ โดยใช้หมอลำเป็นสื่อเป็นสิ่งที่เหมาะและง่ายกับชาวบ้านในการทำความเข้าใจกับเรื่องใหม่ ๆ ที่ตนเองไม่รู้จัก และการเข้าถึงโดยใช้ความบันเทิงเป็นสื่อทำให้เรื่องยากเป็นเรื่องง่าย เพราะคนจะจำได้ง่ายกว่า และยังเป็น การแสดงถึงความ เป็นพวกเดียวกัน ภาษาเดียวกัน มีความเข้าใจซึ่งกันและกันมากขึ้น การจะทำกิจกรรมใดก็จะได้รับความร่วมมือสนับสนุนเป็นอย่างดี ระบบคุณค่าของความสัมพันธ์ที่เอื้ออาทร

แหล่งทรัพยากร

ชุมชนบ้านสุขใจมีแหล่งน้ำที่สำคัญถึง 3 แห่ง คือหนองเลิงไก่โอก หนองแวง และ แม่น้ำป่าว การมีแหล่งน้ำที่สมบูรณ์ทำให้การประกอบอาชีพเกษตรกรรมของชาวบ้านในชุมชนประสบปัญหาน้อยกว่าชุมชนอื่น เพราะทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ในชุมชนนอกจากจะเป็นแหล่งอาหารแล้วยังเป็นแหล่งต้นทุนการของชุมชนด้วยประเพณีดั้งเดิมของชุมชนไม่ว่าจะเป็นประเพณี แข่งเรือ ประเพณีสงกรานต์ ได้ถูกรื้อฟื้นขึ้นมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่งโดยอาศัยแหล่งน้ำดังกล่าว

นอกจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติแล้วชุมชนยังมีทรัพยากรบุคคลที่เข้มแข็งเป็นผู้นำของชุมชนในการทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้บนฐานของเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นจากการที่หลวงพ่อซึ่งเป็นคนที่เกิดในชุมชนนี้ ด้วยความสำนึกรักบ้านเกิดทำให้ท่านตั้งมั่นที่จะพัฒนาและช่วยเหลือชุมชนมาตุภูมิให้เข้มแข็งและมีสันติสุข เมื่อมีจิตใจตั้งมั่นแล้ว หลวงพ่อก็เริ่มดำเนินการโดยสิ่งแรกที่จะต้องทำก็คือต้องสร้างศรัทธาให้เกิดกับชาวบ้านให้ได้ การที่จะให้ชาวบ้านศรัทธาเชื่อถือจำเป็นต้องมีวัตรปฏิบัติที่ดีงาม มีใจเมตตากรุณา มีความเสียสละ ขยันและอดทน เพราะสิ่งเหล่านั้นมีลักษณะของความเป็นนามธรรมสูง จำเป็นต้องใช้เวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ต้องค่อย ๆ สะสมเพื่อพอกพูนขึ้นเรื่อยๆ หลวงพ่อจึงใช้ตนเองเป็นเครื่องมือในการเป็นตัวแบบให้ชาวบ้านเห็น โดยในกระบวนการสร้างศรัทธาด้วยตัวบุคคลนั้น หลวงพ่อเริ่มจากการพูดจริง ทำจริง เริ่มต้นจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมไปสู่สิ่งที่เป็นนามธรรม

โดยเมื่อเริ่มแรกนั้น หลวงพ่อเริ่มต้นด้วยการก่อสร้างถาวรวัตถุทางด้านศาสนา ก่อน เพราะชีวิตของชาวบ้านในชนบทยังผูกพันอยู่กับสถาบันศาสนาเป็นอย่างสูง เช่น การสร้างโบสถ์ เป็นต้น จากนั้นจึงขยายมาสู่การสร้างผลประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน เช่น การสร้างโรงเรียน ชุมชน เป็นต้น โดยเมื่อหลวงพ่อริเริ่มว่าจะทำสิ่งใด ก็วางแผนและดำเนินการตามแผนที่ได้วางไว้ โดยการประสานความช่วยเหลือจากลูกศิษย์ลูกหาที่มีอยู่มากมายหลากหลายอาชีพในทั่วทุกภาค ในกรณีของการสร้างโรงเรียนขึ้นมานั้นสืบเนื่องมาจากอาชีพหลักของคนในชุมชนคือการทำนา และสิ่งที่ทำให้ชาวนาเสียเปรียบก็คือการซื้อแพง ขายถูก ดังนั้นเมื่อมีการปลูกข้าวเพื่อขาย จึงควร จะมีการสีข้าวเอง สีเสร็จก็นำไปขายเอง จะได้มีความมั่นคงและมั่นใจว่าไม่ช้าหรือเร็วก็ขายได้ ไม่ จำเป็นต้องรีบเร่งขาย จึงดำริที่จะทำโรงสีข้าวชุมชนขึ้นมา ในการที่จะทำ โรงสีข้าว นั้นจำเป็นจะต้องมีเงินทุนในการดำเนินการพอสมควร และเมื่อดำริแล้วก็วางแผนและประสานงานเพื่อให้สำเร็จ เป็นรูปธรรมออกมาโดยขอความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย จนในที่สุดโรงสีของชุมชนจึงถือกำเนิด ขึ้นบนเนื้อที่ประมาณ 22 ไร่ ณ บ้านสุขใจ กิ่งอำเภอซ่งชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ และเปิดดำเนินการ เมื่อวันที่ 9 พฤศจิกายน 2541 สามารถอำนวยความสะดวกนี้ไม่เฉพาะแก่คนที่อยู่ในชุมชนบ้านสุขใจ เท่านั้น แต่ยังอำนวยความสะดวกแก่ชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ในบริเวณใกล้เคียงด้วย และเมื่อดำเนินการ สำเร็จตามสิ่งที่พูดที่มุ่งหวังไว้หลาย ๆ ครั้ง ชาวบ้านก็จะเกิดศรัทธาเพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อย สะสมเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ

กระบวนการสร้างศรัทธาด้วยตัวบุคคลของหลวงพ่อ นั้นนอกจากอาศัยการสร้างศรัทธา ด้วยตัวบุคคลแล้ว หลวงพ่อยังอาศัยอิทธิพลของสื่อพื้นบ้านคือหมอลำในการสื่อสารทำความเข้าใจ ในเรื่องที่จะทำเพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจ เกิดการยอมรับ การใช้หมอลำเป็นสื่อถือเป็นความ ซาญฉลาดของหลวงพ่อในการสื่อสารประชาสัมพันธ์ด้วยภาษาเดียวกันกับชาวบ้านทำให้ชาวบ้าน สามารถเข้าใจได้ง่าย มีความสนุกสนานเพลิดเพลิน และให้ความร่วมมือเป็น อย่างดี นอกจากสื่อ พื้นบ้านแล้วหลวงพ่อยังใช้หอกระจายข่าวของชุมชนในการสร้างเสริมและทำความเข้าใจกับชาว บ้านอีกทางหนึ่งด้วย ในการดำเนินการต่าง ๆ ของหลวงพ่อในชุมชนบ้าน สุขใจนั้นได้ดำเนินการมาตั้ง แต่ก่อนที่สังคมไทยจะประสบภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจแล้ว โดย หลวงพ่อมีความคิดเห็นว่าเป็น กระบวนการพัฒนานั้นเรื่องจิตใจต้องมาควบคู่กับเรื่องวัตถุ จะพัฒนาสิ่งหนึ่งโดยละเลยอีกสิ่งหนึ่ง ไม่ได้ เพราะร่างกายจะดำรงอยู่ได้ก็ต้องประกอบไปด้วยกายและใจ ในขณะที่โครงการของรัฐตาม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินั้นเน้นความเจริญเติบโตด้านปริมาณ เน้นการพัฒนาด้าน วัตถุ แนวทางการพัฒนาของหลวงพ่อจึงเป็นการสวนกระแสการพัฒนาที่ดำเนินอยู่ในขณะนั้น และ โดยที่ท่านดำรงสมณเพศ ดังนั้นทุกครั้งที่ท่านกลับมาบ้านเกิดที่ชุมชนบ้านสุขใจ (เพราะโดย ตำแหน่งทางพระสังฆาธิการทำให้หลวงพ่อต้องอยู่ประจำที่วัดในกรุงเทพฯ) หลวงพ่อจะขยันเทศน์ ขยันพูด ให้ชาวบ้านรับรู้ในเรื่องหลักธรรม คำสั่งสอนไปเรื่อย ๆ โดยให้ชาวบ้านค่อย ๆ ซึมซับสิ่ง

ที่ท่านพูด ท่านสอน และถึงแม้ท่านจะไม่อยู่ ท่านก็จะให้คนเปิดเทปฟังเทศน์โดยส่งเสียงไปตามสายทางหอกระจายข่าวโดยในขณะที่ปฏิบัติภารกิจที่บ้านก็ฟังธรรมะไปด้วย ด้วยการประพฤติปฏิบัติดังกล่าวมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน สิ่งทีหลวงพ่อได้สั่งสอนให้ชาวบ้านยึดมั่นในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาจึงได้ถูกซึมซับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวบ้าน

วิถีชีวิตของชาวบ้าน

ความจำเป็นในการปรับตัวของชาวบ้านเนื่องมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป สังคมในอดีตมีวิถีชีวิตกับวิถีการผลิตเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พ่อแม่ลูกจะไปไร่เนาด้วยกัน ในการไปไร่เนาแต่ละครั้งจะไปกันทั้งครอบครัวโดยหุงหาอาหารไปกินด้วย สำหรับเด็กเล็กที่ยังไม่สามารถช่วยเหลืองานในไร่เนาได้ ก็อาจจะวิ่งเล่นอยู่แถว ๆ นั้น โดยพ่อแม่ญาติพี่น้องยังช่วยกันดูแลได้ หรือสำหรับเด็กที่โตพอจะช่วยเหลืองานในไร่เนาได้ ก็อาจจะมีหน้าที่ในการดูแลวัว-ควายที่ใช้ไถนา ช่วยถางหญ้าที่ขึ้นรอบ ๆ คันทนา ช่วยปักดำ ไถนา นวดข้าว เป็นต้น วิถีชีวิตชาวบ้านในอดีตเป็นวิถีชีวิตที่สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นล้วนเคลื่อนไหวไปเองโดยอัตโนมัติ ทำให้ทุกสิ่งที่เป็นบริบทที่ล้อมรอบการดำรงชีวิตของชาวบ้านเป็นไปอย่างกลมกลืน คือเมื่อชาวบ้านมีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การดำรงชีวิตล้วนแล้วแต่เกิดขึ้นมาเพื่อมารองรับวิถีการผลิตดังกล่าว เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปเด็ก ๆ ถูกกันออกจากวิถีชีวิตของครอบครัว ไปสู่อีกวิถีชีวิตหนึ่ง โดยใช้ช่วงชีวิตในวัยเด็กทั้งหมดไปกับการศึกษา (ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 มาตรา 17 กำหนดไว้ว่า “ให้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวนเก้าปี โดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่เจ็ด เข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จนอายุย่างเข้าปีที่สิบหก...) โดยแต่ละครอบครัวต่างก็เล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา จึงส่งเสริมสนับสนุนให้บุตรหลานของตนเองเข้าสู่วงการศึกษามากที่สุด (ซึ่งทำให้เกิดผลกระทบ สืบเนื่องไปถึงการดำเนินชีวิตซึ่งจะกล่าวต่อไป) ทำให้การใช้เวลาร่วมกันของครอบครัวถูกตัดทอนลงให้เหลือเพียงช่วงเวลาเช้าก่อนไปไร่เนา และไปโรงเรียนกับช่วงเวลาเย็นหลังจากเสร็จจากงานในไร่เนาและกลับจากโรงเรียน และการที่ที่ดินทำกินของแต่ละครัวเรือนจะอยู่ห่างจากที่พักอาศัย ประกอบกับ “การเอาแรง” หรือ “การขอแรง” (สำหรับในภาคกลางคือ “การลงแขก”) มีน้อยลง แต่ด้วยความเป็นลักษณะของ ชุมชนที่มีความเข้มแข็งในการยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ทำให้เวลาช่วงที่เหลืออยู่ถูกนำมาใช้ในพัฒนาจิตใจร่วมกันโดยการปลูกฝังเยาวชนให้ปฏิบัติตนอยู่ในครรลองของการเป็นชาวพุทธที่ดีพร้อม ๆ กับครอบครัวโดยการทำบุญตักบาตรในตอนเช้าและในการทำวัตรเย็นที่วัดในชุมชนร่วมกัน

หากผู้ใดเข้าไปในชุมชนจะพบเห็นว่าวิถีชีวิตของชาวบ้านยังคงมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ในช่วงเช้าก่อนที่จะออกไปทำไร่เนา ทุกครัวเรือนจะรอใส่บาตรพระสงฆ์หน้าบ้านเรือนของตนเองโดยพระสงฆ์จะมาบิณฑบาตโดยรอบหมู่บ้าน หรือในช่วงเย็นหลังจากเสร็จภารกิจในไร่เนาแล้ว หลังจากว่างงานแล้ว คนในชุมชนจะมานั่งพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

กันตามได้ถุนบ้านซึ่งมักจะมินิกั้งเป็นแคว่กว้างซึ่งเป็นที่อเนกประสงค์ของแต่ละบ้าน บางครั้งจะมีพระสงฆ์มาเยี่ยมมาพุดคุยร่วมด้วยเป็นปรกติ นอกจากนั้นทุกค่าเวลาประมาณหนึ่งพุ่มเป็นต้นไปชาวบ้านซึ่งรวมถึงลูกหลานซึ่งอยู่ในวัยเด็กจะมารวมกันที่วัดเพื่อทำวัตรเย็นกันเป็นประจำ ลานวัดยังคงเป็นที่วิ่งเล่นของเด็กเล็ก เป็นสนามฟุตบอลสำหรับเด็กโต ทุกเย็นเด็กผู้ชายส่วนใหญ่จะมารวมตัวกันที่นี่เพื่อเล่นฟุตบอล จวบจนหัวค่ำจึงได้เลิกกราแยกย้ายกันกลับบ้านเป็นประจำทุกวัน ในวันธรรมสวนะและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ชาวบ้านจะละเว้นจากการจับสัตว์น้ำในหนองเล็งไก่โอก ถือเป็นการละเว้นจากการทำบาป ปล่อยให้สัตว์น้ำได้แพร่พันธุ์ กิจกรรมในวัดมีการทำบุญ ตักบาตร สมาทานศีล 5 ศีล 8 สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้หล่อหลอมให้ ชาวบ้านดำรงตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีมาเนิ่นนานแล้ว กระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดย พระพุทธศาสนานี้ทำให้ชุมชนบ้านสุขใจ ผู้คนในชุมชนมีชีวิตอยู่ด้วยคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งทางร่างกายและจิตใจ แต่หากจะบอกว่าชุมชนบ้านสุขใจนี้เป็นชุมชนตัวอย่างที่สมบูรณ์แบบก็คงพูดไม่ได้เต็มปาก เพราะโดยลักษณะของสังคมที่มีความเป็นพลวัต มีการเปิดรับกับสิ่งใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา แต่ในความเป็นพลวัตที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดนั้น ชาวบ้านก็ได้เรียนรู้ว่ากระบวนการปรับตัวของตนเองนั้นเพื่อต้องการที่จะฝึกฝนพัฒนาตนเองให้ดียิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อสนองความต้องการในการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งด้านร่างกายและจิตใจ

ในอดีตที่ผ่านมาชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจะเป็นหนี้สินแทบทุกราย สืบเนื่องมาจากรายได้ที่จะได้จากการขายผลผลิตจะขึ้นอยู่กับภาวะราคาตลาดภายนอกเป็นตัวกำหนด การขาดอำนาจต่อรอง และการถูกเอารัดเอาเปรียบจาก พ่อค้าคนกลาง ทำให้รายได้ที่ได้รับต่ำ ในขณะที่มีค่าใช้จ่ายในกระบวนการผลิตสูง นอกจากนั้นบางปียังประสบภัยธรรมชาติทำให้ผลผลิตเสียหาย จึงทำให้ชาวบ้านต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อมาทำการผลิต โดยในการเป็นหนี้สินนั้นส่วนใหญ่เป็นหนี้สินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) โดยนำที่ดินไปจำนองเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกันการกู้ยืมเงินเพื่อนำมาใช้ในการผลิตเป็นส่วนใหญ่ และบางส่วนนำมาใช้ในการบริโภคที่จำเป็น เช่น เพื่อการศึกษาของบุตรหลาน เป็นต้น ซึ่งเป็นเช่นนี้มานานแล้วทำให้การเป็นหนี้สินของชาวบ้านนั้นจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จากบางรายที่แต่แรกเป็นหนี้สินด้วยเงินจำนวนหลักร้อย หลักพัน และเพิ่มขึ้นเป็นหลักหมื่น หลักแสนในเวลาต่อมา เราจะพบว่า การเกิดขึ้นของวงจรอุบาทว์ในเรื่องหนี้สินในวิถีชุมชน เกิดขึ้นบนพื้นฐานของการมองโลกในแง่ของความซื่อสัตย์ โดยเริ่มแรกชาวบ้านอาจจะเป็นหนี้ ธ.ก.ส. ก่อน ต่อมาไม่มีเงินใช้คืน (อาจจะมาจากการประสบภัยธรรมชาติ หรือราคาผลผลิตตกต่ำ) ก็ไปกู้เงินจากแหล่งอื่น เช่น สถาบันการเงิน พ่อค้าคนกลาง เป็นต้น ได้เงินมาแล้วก็เอาไปชำระ ธ.ก.ส. และเมื่อถึงคราวที่จะต้องชำระหนี้ที่กู้มาจากแหล่งอื่นก็จะมากู้ ธ.ก.ส. ใหม่เพื่อเอาไปใช้คืน หมุนเวียนไปในลักษณะนี้ เป็นการกู้หนี้ยืมสินไปใช้หนี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าในชุมชนจะไม่มีปัญหาหนี้สูญเกิดขึ้นเลย การที่ชาวบ้านแก้ปัญหาในลักษณะนี้ เพราะชาวบ้านถูกหล่อหลอมมาจากคำสอนทางศาสนาว่าการคดโกงผู้อื่นเป็นการทำ

บาป และมีความเชื่อในเรื่องของกฎแห่งกรรม เชื่อในผลของการกระทำว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นี้คือวัฒนธรรมของชุมชน

ลำดับเหตุการณ์ที่กระทบวิถีชีวิตชุมชน

- ปี 2432 ชุมชนย้ายถิ่นฐานจากที่เดิมมาอยู่ที่ปัจจุบัน (ห่างจากที่เดิมประมาณ 1 กิโลเมตร) เพราะแผ่นดินที่อยู่แยกเป็นเหลี่ยมกินบริเวณกว้าง ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า เป็นกลางบอกเหตุที่จะเกิดภัยพิบัติตามมา
- ปี 2436 วัดบ้านสุขใจ (นามสมมติ) ซึ่งเป็นวัดราษฎร์ เป็นศูนย์กลางของชุมชน ได้ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี 2418 แต่เพิ่งจะมีหลักฐานถูกต้องชัดเจนเมื่อปี 2436
- ปี 2521 - วัดบ้านสุขใจ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2521
- ชุมชนได้รับรางวัลชนะเลิศหมู่บ้านพัฒนาดีเด่นระดับจังหวัด
- ปี 2528 ได้รับยกย่องให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่าง “หมู่บ้านแผ่นดินธรรมแผ่นดินทอง”
- ปี 2531 กระทรวงมหาดไทยได้ประกาศจัดตั้งตำบลโนนศิลาเลิง โดยแยกการปกครองออกมาจากตำบลหนองแปน มีหมู่บ้านที่อยู่ในเขตปกครอง คือ หมู่ที่ 1 บ้านโนนศิลาเลิง หมู่ที่ 2 บ้านสว่าง หมู่ที่ 3 บ้านสีสุก หมู่ที่ 4 บ้านวังเดือนห้า หมู่ที่ 5 บ้านหนองคู
- ปี 2533 ได้จัดตั้งหมู่บ้านเพิ่มเติมคือ หมู่ที่ 6 บ้านสีนวน
- ปี 2536 ได้จัดตั้งบ้านสุขใจ หมู่ที่ 7
- ปี 2540 - จัดตั้งสหกรณ์ศูนย์สาธิตฯ ของชุมชน
- กิ่งอำเภอฆ้องชัย ได้แยกออกมาจัดตั้งเป็นกิ่งอำเภอ
- ตำบลโนนศิลาเลิง ขึ้นอยู่กับกิ่งอำเภอฆ้องชัย
- ปี 2541 - เปิดโรงสีข้าวของชุมชน
- เริ่มต้นดำเนินโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิม
- จัดตั้งบ้านดอนม่วง หมู่ที่ 8 (ในปัจจุบันตำบลโนนศิลาเลิงมีทั้งสิ้น 8 หมู่บ้าน โดยอยู่ที่ชุมชนบ้านโนนศิลาเลิง 2 หมู่บ้าน คือหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 7)
- ปี 2542 - พระเทพประทานพรได้อัญเชิญโบสถ์นามว่าหลวงปู่หินทอด และองค์พิทักษ์รักษาสมัยทวาราวดี ซึ่งจมอยู่ในน้ำหนองเลิงไก่โอกนับพันปี ขึ้นไปประดิษฐานที่ธรรมสถานหน้า
- เกิดอุทกภัยทำให้ไรนาของชาวบ้านส่วนหนึ่งเสียหาย
- ปี 2544 เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ซึ่งส่งผลกระทบต่อชาวบ้านมากกว่าที่เคยเกิดขึ้นในปี 2542 ทำให้ไรนาของชาวบ้านส่วนใหญ่เสียหาย

กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

โดยที่การเรียนรู้เป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ในการดำรงชีวิต และในการดำเนินชีวิตของมนุษย์จะเริ่มต้นจากตนเอง จากสิ่งที่ใกล้ตัว แล้วค่อยขยายไปสู่สิ่งที่ไกลตัวออกไป แล้วแต่สิ่งที่ผู้นั้นจะไปปฏิสัมพันธ์ด้วยไม่ว่าจะเป็นสังคมหรือธรรมชาติบริบทที่แวดล้อม ดังนั้นในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร จะวิเคราะห์ในลักษณะของปัจเจก และในลักษณะของกระบวนการกลุ่มหรือการรวมกลุ่มกันของชาวบ้าน

โดยจะวิเคราะห์กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร ในลักษณะของปัจเจก และการรวมกลุ่ม สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการบริโภค จะวิเคราะห์ในลักษณะของปัจเจก

ด้านการผลิต

พิจารณาในระดับปัจเจก

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

ในการพิจารณาถึงปัจจัยภายนอกในระดับปัจเจกนั้น จะหมายความถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกตัวบุคคลซึ่งมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของบุคคลอาจจะเป็นได้ทั้งเพื่อนบ้าน ผู้นำชุมชน เครือข่าย หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชน สิ่งแวดล้อม

สำหรับปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในระดับปัจเจกของชุมชนบ้านสุขใจ พบว่าประกอบไปด้วยการมีทรัพยากรบุคคลคือมีผู้นำที่เข้มแข็ง การเข้าถึงแหล่งทรัพยากรท้องถิ่น และความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชน

- การมีทรัพยากรบุคคลที่เข้มแข็ง

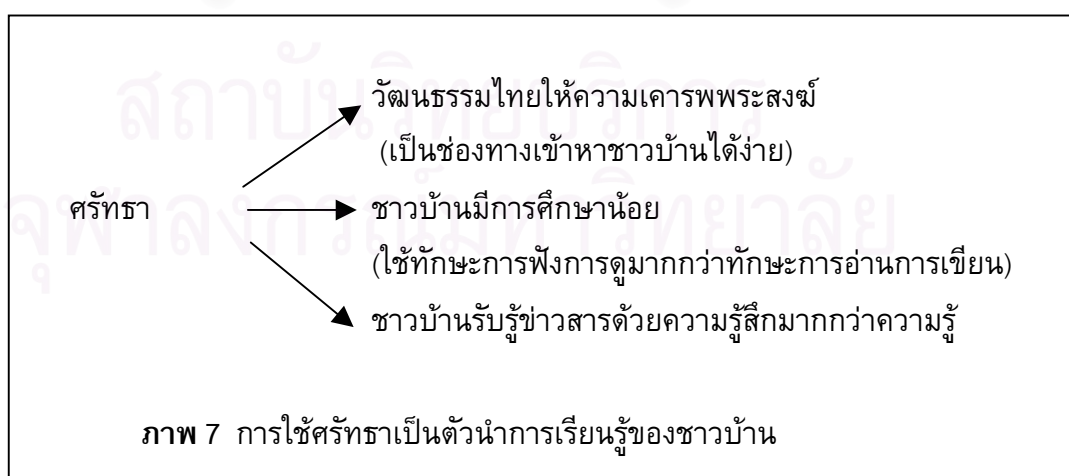
ชุมชนบ้านสุขใจเป็นชุมชนหนึ่งในชนบทของสังคมไทยที่ได้รับผลพวงจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงของการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชนก็คล้าย ๆ กันที่เกิดขึ้นในชุมชนอื่น คือ รูปแบบการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้น ราคาผลผลิตที่ตกต่ำ ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นหนี้สิน คนส่วนใหญ่ในชุมชนชนบทของไทยรับรู้ปัญหาาร่วมกันและเหมือน ๆ กัน คือ “รายได้ต่ำ ต้นทุนสูง และเป็นหนี้สิน” แต่ไม่สามารถหาทางออกหรือหลุดพ้นจากปัญหาที่เกิดขึ้นได้ การแก้ไขปัญหาก็กับตนเองมีลักษณะเป็นเหมือนกับ “งูกินหาง” คือปัญหาหนึ่งคลี่คลายลง ในขณะที่อีกปัญหาหนึ่งเริ่มเกิดขึ้น

ตราบจนกระทั่งผู้นำของชุมชนคือ พระเทพประทานพร (นามสมมุติ) ซึ่งถือเป็น **ทรัพยากรบุคคลของชุมชน** มีถิ่นกำเนิดในชุมชนนี้ เป็นผู้มีโอกาสที่กว้างเพราะไปได้รับการศึกษาและความสำเร็จจากภายนอกชุมชน และสำนึกรักบ้านเกิดได้ชักนำให้ท่านกลับมาพัฒนา มาตุภูมิ การดำเนินงานของหลวงพ่อก็มีต่อชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจนั้นมิได้เพิ่งมาเริ่มเมื่อ ประเทศประสบวิกฤติทางเศรษฐกิจ แต่หลวงพ่อก็ได้เริ่มดำเนินการมาเป็นระยะเวลายาวนานแล้ว โดยให้ชาวบ้านค่อยๆ ซึมซับและเกิดการเรียนรู้หลักธรรมทางศาสนากับหลักการดำรงชีวิตทาง โลกอย่างผสมผสาน หลวงพ่อก็ได้แปลงสิ่งที่เป็นโลกุตระธรรมมาสู่โลกียธรรม เพื่อประโยชน์ของ ชุมชน ประโยชน์ของชาวบ้าน โดยการแนะนำสั่งสอนให้ชาวบ้านรู้จักใช้ชีวิตอย่างมีความ พอดีเพียงทางด้านวัตถุโดยมีการพัฒนาทางด้านจิตใจไปพร้อม ๆ กัน กระตุ้นให้ชาวบ้านรู้จักคิด แบบใหม่ โดยชี้ให้เห็นถึงโทษของการคิดแบบเก่าที่เคยทำให้ล้มเหลว ชี้ให้เห็นแนวทางใหม่ ๆ ที่ จะทำให้ชีวิตดีขึ้น โดยในการดำเนินงานของหลวงพ่อในทุกกิจกรรม จะมีเบื้องหลังทางความคิด คือการพัฒนาด้าน “จิตใจ” ควบคู่ไปกับการพัฒนาด้าน “วัตถุ” ซึ่งในเรื่องนี้สอดคล้องกับที่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2537: 22) ได้กล่าวไว้ว่า “ในการสื่อสารหรือเนื้อหาที่ ต้องการแก่ประชาชนหรือชุมชนหรือสังคมนั้น วัฒนธรรมที่เป็นรูปแบบเหล่านี้จะประกอบด้วย เจตนาอยู่เบื้องหลัง เจตนาที่นี้อาจจะประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ความเข้าใจ และกุศลจิตที่ ปราศจากดีต่อประชาชน เช่นจัดให้มีการเทศน์ขึ้นเพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้ความเข้าใจใน ธรรมเป็นความประสงค์ดีมีเมตตาธรรม หรืออาจจะจัดตามแบบพิธีโฆษณาเพื่อสนองความโลภ โดยมีเจตนาเบื้องหลังก็คือการมุ่งผลประโยชน์ก็ได้ เจตนาที่อยู่เบื้องหลังเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความ สำคัญ และมันก็เป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหา”

ในกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิตของชาวบ้านในชุมชนบ้าน สุขใจนั้น พบว่า**หลวงพ่อบริษัททรัพยากรบุคคลในการกำหนดและตัดสินใจในการนำ โครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้ามาสู่ชุมชน** เป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักในศักยภาพ ที่ตนเองมีอยู่ ศักยภาพของทรัพยากรท้องถิ่น การที่ท่านเป็นผู้มีบทบาทและมีอำนาจในการ ตัดสินใจในการดำเนินการพัฒนา หากเรามองจากมุมมองของคนที่ได้รับการศึกษามาแบบ ตะวันตกจะเห็นว่า ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม การตัดสินใจค่อนข้างเป็นเผด็จการไม่เหมาะสมกับการ ปกครองในระบบประชาธิปไตยในปัจจุบัน แต่หากเราใช้มุมมองทางด้านวัฒนธรรมหรือสังคม ดั้งเดิมของเราจะพบว่า การที่ผู้ใดจะสามารถเป็นผู้ชี้แนะการตัดสินใจและได้รับการยอมรับจาก ชาวบ้านนั้นมิได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นชั่วข้ามวันข้ามคืน แต่เป็นการสั่งสมคุณงามความดีของบุคคล ดังกล่าวด้วยระยะเวลายาวนานพอสมควร และการยอมรับเชื่อถือนั้นก็ได้มาโดยผ่านกระบวนการ กลั่นกรองมาแล้วว่า เป็นผู้ประกอบไปด้วยคุณธรรม มีใจเมตตา เสียสละเพื่อประโยชน์แก่ ส่วนรวม ชาวบ้านจึงเกิดความเชื่อถือศรัทธา และโดยเฉพาะหากผู้นั้นเป็นพระสงฆ์ เพราะ วัฒนธรรมไทยนั้นมีความผูกพันอย่างสูงกับสถาบันศาสนา ไม่ว่าจะเป็นบุคคลใด อายุมากน้อย เพียงใดก็ตาม ทันทีที่เปลี่ยนจากเพศฆราวาสไปสู่เพศบรรพชิตการเคารพกราบไหว้ก็จะเกิดขึ้น

ทันที บางครั้งภาพที่เราพบเห็นคือผู้เฒ่าผู้แก่หรือพ่อแม่ปู่ย่าตายายจะยกมือไหว้ลูกหลานที่อยู่ในเพศบรรพชิต การตัดสินใจแบบเผด็จการของหลวงพ่อก็ได้เป็นไปได้เพื่อจุดประสงค์จะมุ่งเอาประโยชน์ส่วนตนหรือต้องการกีดกันความคิด สติปัญญาของชาวบ้าน แต่เป็นไปเพื่อเป็นฐานในการที่จะดึงเอาศักยภาพ ความสามารถ ภูมิปัญญาของชาวบ้านออกมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ชาวบ้านและชุมชนในโอกาสต่อไป ศรัทธาของชาวบ้านจึงเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำชาวบ้านมาสู่การเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมในการพัฒนา จนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

การใช้ “**ความศรัทธา**” เป็นตัวนำการเรียนรู้ของชุมชน อาจจะสืบเนื่องมาจากใน **วัฒนธรรมไทยนั้นให้ความสำคัญเคารพศรัทธาพระสงฆ์เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว** จึงเป็นช่องทางที่จะเข้าถึงชาวบ้านได้ง่าย และโดยที่พื้นฐานความรู้ของชาวบ้านที่ส่วนใหญ่จะมีการศึกษาเพียงในระดับการศึกษาภาคบังคับในสมัยนั้น (คือชั้นประถมศึกษาปีที่ 4) และในบางรายถึงแม้จะจบการศึกษาภาคบังคับ แต่ก็ไม่สามารถอ่านออก เขียนได้ ซึ่งเป็นเพราะในวิถีชีวิตประจำวัน ชาวบ้านมิได้ใช้ทักษะในการอ่านและการเขียนเลย แต่**ชาวบ้านใช้ทักษะในการฟังและการดู**เป็นส่วนใหญ่ เราจะพบว่าด้วยทักษะที่ชาวบ้านใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน **ทำให้เกิดการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาสัมผัสหรือเกี่ยวข้องในด้านความรู้สึกมากกว่าด้านความรู้** (โดยทั่วไปคนเรามีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม 2 ด้าน คือด้านความรู้กับด้านความรู้สึก) และในขณะที่ชาวบ้านยังไม่สามารถค้นหาความจริงด้วยตัวเองได้ ทางออกก็คือเลือกเชื่อความจริงที่คนอื่นบอก ซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่บอกว่**มนุษย์จำเป็นต้องมี “ศรัทธา” ในระหว่างที่ยังไม่มี “ปัญญา”** ดังนั้นในการเข้าไปพบชาวบ้านจากจุดที่ชาวบ้านยืนอยู่ จึงต้องสร้าง “ความศรัทธา” ให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านให้ได้เป็นลำดับแรก เพราะด้วยอาศัย “**ความศรัทธา**” **ซึ่งเกิดจากความรู้สึก สามารถชักนำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ เพื่อพัฒนาไปสู่คุณภาพชีวิตที่ดีงามได้**

เราจะพบว่าในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจ มีจุดเริ่มต้นจากการมีศรัทธาในตัวบุคคล คือชาวบ้านมีความศรัทธาเชื่อถือในตัวพระเทพประทานพรซึ่งถือว่า

เป็นกัลยาณมิตร และต่อจากนั้นจึงค่อยเกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่กัลยาณมิตรชี้แนะ หรือบอกกล่าว โดยค่อย ๆ เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองและพัฒนาไปเรื่อย ๆ จนเป็นอิสระสามารถคิดเป็นและพึ่งตนเองได้ในที่สุด การใช้ “ความศรัทธา” เป็นตัวนำในกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตนั้น อาจจะใช้ไม่ได้ในบางชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีกระบวนการเรียนรู้ที่แตกต่างกันไป บางชุมชนอาจจะต้องอาศัยหลักเหตุผล บางชุมชนอาจจะต้องอาศัยหลักความเป็นจริงที่พิสูจน์ในเชิงวิทยาศาสตร์ได้

การที่หลวงพ่อใช้ “ศรัทธา” เป็นตัวนำหรือเป็นฐานในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านก็เพื่อพัฒนาชาวบ้านไปสู่การใช้ “ปัญญา” ในท้ายที่สุด เพราะพระพุทธศาสนาถือ “ปัญญา” เป็นหลักธรรมสำคัญ “ปัญญา” เป็นตัวตัดสินในการเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา คือ **ศรัทธา** **เพื่อปัญญา** ให้คนเรียนรู้ด้วยการเห็นแจ้งด้วยปัญญาด้วยตนเอง เพราะปัญญาจะทำให้ไม่ต้องยึดติดกับบุคคล แต่รู้จักพึ่งพาบุคคลในทางที่ถูกต้องและสร้างสรรค์ โดยพระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ “ศรัทธา” แต่ให้ความสำคัญสูงสุดแก่ “ปัญญา” เพราะการที่จะทำให้ชาวบ้านใช้ปัญญาในวิถีชีวิตนั้น จำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือในการชักนำให้ชาวบ้านมาสู่จุดหมายดังกล่าว การแปลงประเด็นนามธรรมมาสู่ความเป็นรูปธรรมที่มองเห็น จับต้องได้ ของหลวงพ่อก็คือการนำชาวบ้านที่มี “ศรัทธา” เป็นฐาน มาเข้าร่วมโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิม ซึ่งจะมีผลปรากฏเป็นรูปธรรมให้เห็นและง่ายต่อการรับรู้และการเรียนรู้อื่นๆของชาวบ้านต่อไป

การเปลี่ยนจาก “ศรัทธา” ในบุคคลหรือในกัลยาณมิตร ซึ่งก็คือตัวหลวงพ่อนั่นเอง ไปสู่ “ปัญญา” ได้นั้น สืบเนื่องมาจากหลวงพ่อดูตระหนักรู้ว่าการใช้ “ศรัทธา” เป็นสื่อในการเรียนรู้ของชาวบ้าน หากไม่สามารถยกระดับการเรียนรู้ของชาวบ้านให้สูงขึ้นหรือพ้นมาจากจุดนี้ไปได้แล้ว ชาวบ้านก็ยังคงต้องอาศัยการพึ่งพาปัญญาของผู้อื่นอีก ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เพราะได้ฝากปัญญาให้กับสิ่งอื่นหรือผู้อื่นไปเสียแล้ว ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นการใช้ชีวิตด้วยความประมาท เพราะหากยึดตามคำสอนของพระพุทธองค์ว่า ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนไม่แน่นอน เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุแห่งปัจจัย และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก็มิได้มีสิ่งยืนยันหรือรับประกันได้ว่าจะต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเสมอไป เพราะนั่นเป็นเพียงความคาดหวัง แต่สิ่งที่เกิดขึ้นจริงอาจจะเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับที่คาดหวังก็ได้ ดังเช่นเหตุการณ์หลาย ๆ อย่างที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์มาแล้ว ดังนั้นการให้ชาวบ้านพึ่งตนเองจึงเป็นเป้าหมายของการพัฒนาชาวบ้าน ด้วยเหตุนี้หลวงพ่อก็ได้พยายามที่จะพัฒนาการเรียนรู้ของชาวบ้านไปสู่ระดับที่สูงกว่าการใช้ “ศรัทธา” เป็นการใช้ “ปัญญา”

การดำเนินงานของหลวงพ่อก็ได้**เริ่มต้นที่ปัญหาปากท้องของชาวบ้านก่อนเป็นลำดับแรก** โดยเบื้องหลังความคิดดังกล่าวคือ หากชาวบ้านยังประสบปัญหาเรื่องปากท้องแล้ว จิต

ใจที่จะเรียนรู้หรือพัฒนาในเรื่องอื่น ๆ จะไม่เกิดขึ้น หลวงพ่อได้พิจารณาเห็นว่าการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้หลายชุมชนในชนบทมีชาวนาที่ปราศจากที่ดินทำกินของตนเอง เพราะได้ขายที่นาไปเมื่อครั้งที่ราคาที่ดินได้เขยิบสูงขึ้นเรื่อย ๆ ชาวนาบางส่วนเห็นว่าการทำนาไม่คุ้มค่า การขายที่นาจะคุ้มค่ากว่า (ค่าเสียโอกาสในการทำนามีน้อยกว่าราคาที่ดิน) จึงขายที่นาไป ครั้นต่อมาเมื่อไม่ประสบความสำเร็จจากการประกอบอาชีพใหม่จึงหวนกลับมาหาอาชีพเดิมที่ตนเคยชินมากกว่าคือการทำนา แต่ที่นาไม่มีเสียแล้ว จำเป็นต้องเช่าคนอื่นทำหรือเป็นแรงงานรับจ้างทำนา ทำให้การดำเนินชีวิตยิ่งยากลำบากกว่าเดิม ดังนั้นในช่วงเวลาที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศมีอัตราสูงราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นมาก การเก็งกำไรกว่าวันซื้อที่ดินได้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2532-2533 สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมได้ถูกเปลี่ยนมือจากเกษตรกรสู่พ่อค่านายทุนเป็นจำนวนมาก หลวงพ่อเห็นว่าโดยที่อาชีพหลักของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจคือการทำนา ปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดก็คือ ที่ดิน **ที่ดินถือเป็นต้นทุนชีวิตของชาวนา**ซึ่งจะต้องรักษาไว้ให้ได้ และพยายามหาวิถีทางที่จะเพิ่มทุนที่ตนเองมีอยู่ให้ กองงามขึ้น หลวงพ่อจึงได้พร่ำสั่งสอนไม่ให้ชาวบ้านขายที่นาซึ่งเป็นที่ทำกิน เป็นมรดกตกทอดมาจากบรรพบุรุษ เพราะในความคิดของหลวงพ่อนั้น การเป็นชาวนาแต่ไม่มีที่นาเป็นของตนเอง ก็เท่ากับหมดหนทางทำกิน เพราะเงินนั้นถ้ามี ใช้ไปกินไปก็หมดไป แต่ที่ดินทำกินหากเราขยันหมั่นเพียร ทำกินอย่างไรก็ไม่หมด มีแต่จะให้มีผลงอกเงยเพิ่มขึ้น ดังนั้นหลวงพ่อก็ใช้ทั้ง **วิธี สั่งสอน และบังคับทางอ้อม** ว่าหากใครไม่ทำตาม หลวงพ่อก็ถือว่าไม่เคารพ ไม่เชื่อฟัง หลวงพ่อก็จะเลิกให้ความช่วยเหลืออีกต่อไป ซึ่งก็เท่ากับว่าหากผู้ใดไม่ทำตามที่หลวงพ่อบอกชี้แนะ ผู้นั้นก็ถูกตัดเส้นทางพัฒนาของตนเอง

นอกจากการไม่ให้ชาวบ้านขายที่นาแล้ว หลวงพ่อยังให้ชาวบ้าน**เปลี่ยนพฤติกรรมในการผลิตของชาวบ้านเสียใหม่** โดยให้ชาวบ้านเปลี่ยนจากการทำนาหว่านมาเป็นการทำ นาดำ เบื้องหลังความคิดของหลวงพ่อก็คือ การทำนาหว่านเป็นการเพาะนิสัยการมั่งง่าย เหมือนกับสักแต่ว่าทำ ๆ ไปเอาความรวดเร็วเป็นหลัก เหมือนไม่มีวินัยในการทำงาน และหากไม่เปลี่ยนแปลงหรือฝึกหัดใหม่ การเพาะนิสัยมั่งง่าย ใจเร็วด่วนได้ ก็จะเชื่อมโยงไปสู่การกระทำ กิจกรรมอื่น ๆ เพราะการทำนาหว่านซึ่งต้องรีบร้อนทำ ทำให้ผลผลิตที่ได้น้อย เพราะข้าวที่หว่านลงไปจะขึ้นอย่างไม่เป็นระเบียบ บางจุดต้นข้าวก็ขึ้นถี่เบียดเสียดกัน ทำให้ข้าวออกรวงน้อย บางจุดก็ขึ้นห่างเกินไป ทำให้เสียพื้นที่ การทำนาหว่านอาจจะเป็นเรื่องจำเป็นในอดีตเนื่องมาจากปัจจัยทางธรรมชาติบีบบังคับ แต่สำหรับชุมชนบ้านสุขใจในปัจจุบันไม่มีปัญหาขาดแคลนเรื่องน้ำในการทำนา ดังนั้นจึงควรจะทำนาดำมากกว่านาหว่าน การทำนาหว่านทำให้ชาวบ้านมีเวลาว่างมาก หว่านข้าวเสร็จไม่ได้ทำอะไร บางคนเอาเวลาว่างที่มากขึ้นไปใช้ในทางที่ไม่เกิดประโยชน์ เช่น ไปตีไก่ กินเหล้า เที่ยวเตร่ สนุกสนานเฮฮา เป็นต้น ในขณะที่การดำนาต้องใช้เวลามากกว่าหลายเท่า แต่ผลที่ได้จากการ

เสียเวลามากกว่าก็ให้ประโยชน์คุ้มกับสิ่งที่เสียไป ไม่ว่าจะ เป็นประโยชน์ในด้านรูปธรรมหรือนามธรรม ประโยชน์ในด้านรูปธรรมก็คือ ผลผลิตที่ได้สูงขึ้น สำหรับประโยชน์ในด้านนามธรรมก็คือ การทำงานด้านนอกนอกจากจะได้รับการปลุกฝังในด้าน จิตใจในเรื่องของการทำงานในด้านความเป็นระเบียบเรียบร้อยแล้ว ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในการทำงานก็มีมากกว่าการทำงานหว่าน เพราะการที่ต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทั้งกับระหว่างผู้ทำงานไปด้วยกัน สัมพันธ์กับต้นกล้าที่ชาวนาจะต้องให้ความสนใจในการปักลงในผืนนา สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ทำให้จิตใจของมนุษย์มีความละเอียดละไม มีความสุขุม มองตนเอง มองสังคม และมองธรรมชาติอย่างเป็นมิตร เราจะพบว่าในการที่จะเปลี่ยนแปลง ชาวบ้านนั้น เบื้องหลังของความคิดของการกระทำแต่ละอย่างของหลวงพ่อก็จะมีเป้าหมายที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ ที่หลวงพ่อได้ให้คำชี้แนะเหล่านี้ชาวบ้านก็รับมาปฏิบัติและส่งผลให้คุณภาพชีวิตของชาวบ้านดีขึ้น

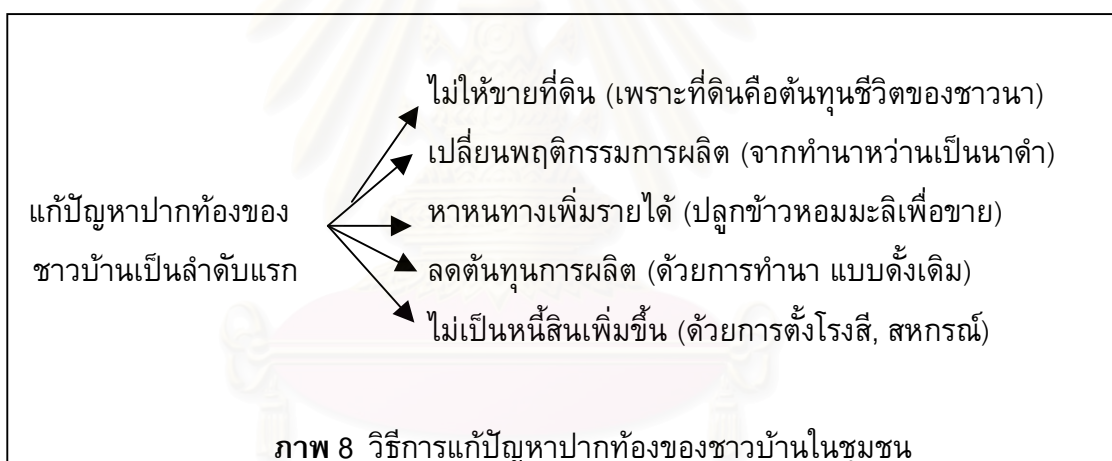
จากปัญหาที่ชาวบ้านประสบคือ “รายได้ต่ำ ต้นทุนสูง และเป็นหนี้สิน” หลวงพ่อจึงคิดหาทางแก้ปัญหาของชาวบ้าน โดยการปรับแก้วิถีคิดของชาวบ้าน ด้วยหลักของอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ทำให้ชาวบ้านเข้าใจปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งทำให้ชาวบ้านเป็นทุกข์คือปัญหาอะไร เป็นเพราะสาเหตุใด และจะแก้ไขได้หรือไม่ หากแก้ไขได้จะทำอะไรได้บ้าง การแก้ไขปัญหาของชาวบ้านที่เกิดขึ้นคือ จะทำอย่างไรให้รายได้ที่ต่ำนั้นสูงขึ้นให้ได้ และจะทำอย่างไรให้ต้นทุนที่สูงนั้นลดต่ำลงมา และทำให้ชาวบ้านไม่เป็นหนี้สิน

ประการแรก การเพิ่มรายได้ให้สูงขึ้น โดยที่อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา และการทำนาของชาวบ้านเป็นไปทั้งเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนและเพื่อการค้า คือส่วนที่เหลือจากการบริโภคจึงนำออกขาย ในการผลิตซึ่งเป็นไปเพื่อการค้าและในความสัมพันธ์ที่มีกับ “ตลาด” นั้น จำเป็นที่ชาวบ้านต้องคำนึงถึงความต้องการของผู้บริโภคเป็นพื้นฐาน เพราะหากผลิตสิ่งที่ผู้บริโภคไม่ต้องการ หรือไม่สนใจ การซื้อ-ขายก็จะไม่เกิดขึ้น รายได้ก็ไม่มี ดังนั้นในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาด ชาวบ้านต้องผลิตสิ่งที่ตลาดต้องการ ในขณะที่แต่เดิมนั้นชาวบ้านผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก และข้าวที่บริโภคคือข้าวเหนียว แต่ข้าวที่ตลาดต้องการคือข้าวเจ้า ข้าวหอมมะลิ ดังนั้นชาวบ้านจึงควรผลิตข้าวเหนียวเพื่อไว้บริโภคในครัวเรือน แต่ผลิตข้าวหอมมะลิเพื่อการค้า

ประการที่สอง ต้องลดต้นทุนการผลิตให้ต่ำลง คือควบคุมการไหลออกของ เงินทุนให้น้อยที่สุด เพราะทราบได้ที่หากไม่สามารถควบคุมหรือกำหนดการไหลเข้าของรายได้หรือเงินตราที่จะได้รับจากการขายผลผลิตว่าจะได้มากขึ้น หรือน้อยลง หรือเท่าเดิมได้ ก็จำเป็นต้องเริ่มจากจุดที่ชาวบ้านสามารถทำได้ด้วยตนเองเสียก่อนโดยการลดต้นทุนในการผลิตให้ต่ำที่สุดหรือน้อยที่สุด เพราะการพัฒนาที่ผ่านมามีชาวบ้านต้องซื้อปัจจัยการผลิตเกือบทุกอย่างไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เมล็ดพันธุ์ ในขณะที่ราคาปัจจัยการผลิตดังกล่าวมีราคาสูงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

หลวงพ่อก็เปลี่ยนความคิดของชาวบ้านเสียใหม่ โดยเปลี่ยนจาก “การซื้อ” มาเป็น “การสร้าง” แทน หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี ใช้โค-กระบือแทนเครื่องจักร เป็นต้น จะทำให้ชาวบ้านสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้ ซึ่งการลดต้นทุนการผลิตก็คือการเพิ่มรายได้ทางอ้อมนั่นเอง

ประการที่สาม การไม่เป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น โดยการจัดตั้งโรงสีและสหกรณ์ของชุมชนขึ้นมา เพราะแต่เดิมมานั้นเมื่อชาวบ้านผลิตข้าวเพื่อขาย และเมื่อนำผลผลิตออกสู่ตลาดจะถูกโรงสีของเอกชนเอาเปรียบในเรื่องราคาและน้ำหนัก ทำให้ราคาที่ได้รับจากการขายข้าวต่ำกว่าที่เป็นจริงเสมอมา ดังนั้นเมื่อชาวบ้านเข้าสู่วิถีของการผลิตเพื่อการค้า ชาวบ้านก็ควรจะมีสถาบันหรือองค์กรของตนเองในการเข้าสู่กระบวนการแลกเปลี่ยน การจัดตั้งโรงสีและสหกรณ์ของชุมชนจึงเกิดขึ้นมาเพื่อรองรับการเข้าสู่ตลาดการค้าของชาวบ้าน โดยสหกรณ์จะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการซื้อขายการผลิตที่จำเป็น และขายผลผลิตของชาวบ้าน นอกจากนั้นสหกรณ์จะเป็นเวทีของชาวบ้านในการร่วมมือและช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นการดำเนินงานโดยชาวบ้าน และเพื่อชาวบ้านอย่างแท้จริง

การที่จะให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงความคิดโดยหันกลับไปหาสิ่งดีงามในอดีตที่ชาวบ้านได้ละทิ้งและหลงไปตามกระแสแห่งการพัฒนาในระบบทุนนิยมและหันมาร่วมในโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมโดยการพึ่งตนเองให้มากที่สุด โดยลดการพึ่งปัจจัย ภายนอกที่ชาวบ้านผลิตเองไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี สารกำจัดศัตรูพืช การใช้เครื่องจักรกล เพราะสิ่งเหล่านี้ทำให้ต้นทุนการผลิตของชาวบ้านสูงขึ้น ไม่ใช่เรื่องง่ายนักแต่ก็มีใช้เรื่องที่ยากแก่การเรียนรู้ของชาวบ้านเพราะองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่สามารถใช้ได้เป็นอย่างดี

การริเริ่มโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิม หลวงพ่อก็ได้อาศัยทั้งพระเดชและพระคุณในการที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของชาวบ้านโดยได้กำหนดเงื่อนไขไว้ว่าผู้ที่เข้าร่วมโครงการต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขที่โครงการกำหนด เช่น การใช้พันธุ์ข้าวหอมมะลิที่สหกรณ์จัดหาให้ในลักษณะของเครดิต การไถ คราด เกี้ยว และนวดข้าว ต้องใช้โค-กระบือและแรงงานคนห้ามใช้เครื่องทุ่นแรง ห้ามใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชแต่ให้ใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ห้าม

เผาฟางข้าวแต่ใช้ฟางข้าวทำปุ๋ยหมักหรือทำประโยชน์อย่างอื่น และต้องขายข้าวเปลือกทั้งหมดให้กับสหกรณ์ ทั้งนี้สหกรณ์จะรับซื้อข้าวเปลือกทั้งหมดในราคาที่สูงกว่าราคาตลาดตันละ 200 บาท (การที่เสนอเงื่อนไขนี้เพื่อเป็นแรงจูงใจให้คนเข้ามาร่วมโครงการ โดยมีความเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์เป็นอย่างดีว่า ในลำดับแรกต้องนึกถึงผลประโยชน์ของตนเองก่อน เป็นการคิดในแง่ที่ตนจะ “ได้” จากนั้นจึงค่อยเกิดการพัฒนาและการเรียนรู้เพื่อที่จะ “ให้” เป็นลำดับต่อไป)

- การมีแหล่งทรัพยากรที่อำนวยประโยชน์แก่ชาวบ้านได้

ดังได้กล่าวแล้วว่า ชุมชนมีแหล่งทรัพยากรน้ำที่อุดมสมบูรณ์ถึง 3 แหล่ง คือหนอง เลิงไก่ออก หนองแวง และ แม่น้ำป่าว ดังนั้นนอกจากชาวบ้านจะอาศัยน้ำฝนในการทำนาแล้วยังอาศัยน้ำจากแหล่งธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนในการทำเกษตรกรรมได้ และเนื่องจาก “น้ำ” เป็นทรัพยากรที่จำเป็นในการทำเกษตรกรรม การที่ชาวบ้านต่างก็มีสิทธิเท่าเทียมกันในการ เข้าถึงแหล่งทรัพยากรน้ำที่เป็นของส่วนรวม ทำให้ชาวบ้านไม่มีปัญหาในเรื่องการขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร นอกจากนี้แล้วแหล่งน้ำดังกล่าวยังเป็นแหล่งอาหารที่ทำให้ชาวบ้านหาอยู่หากินได้ตลอดเวลาอีกด้วย

นอกจากทรัพยากรน้ำแล้ว ชุมชนยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นที่ดินที่ชาวบ้านในแต่ละครัวเรือนมีกรรมสิทธิ์โดยการถือครองที่ดินเพื่อทำการเกษตรเป็นของตนเอง เฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 30 ไร่ ซึ่งเป็นจำนวนมากพอที่ทำให้ชาวบ้านมีการผลิตทั้งเพื่อการบริโภคของครัวเรือนและเพื่อเป็นการค้า

เราจะพบว่า การที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งต่อการดำเนินอาชีพเกษตรกรรม จึงเป็นข้อได้เปรียบมากกว่าชาวบ้านในชุมชนอื่นที่ขาดปัจจัยการผลิตที่สำคัญทั้งสองอย่างดังที่กล่าว ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ของชุมชนทำให้ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตตามแบบเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ

นอกจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ชาวบ้านยังมีแหล่งที่สามารถช่วยเหลือให้โครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมดำเนินต่อไปได้ โดยมีการจัดตั้ง **ธนาคารโค-กระบือ** ขึ้นมา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์โค-กระบือให้มีจำนวนเพียงพอสำหรับการทำงานของชาวบ้าน และเพื่อช่วยเหลือสนับสนุนให้สมาชิกสหกรณ์ที่เข้าร่วมโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมมีโค-กระบือไว้ใช้งาน ขณะนี้ธนาคารโค-กระบือ มีจำนวนโคทั้งสิ้น 399 ตัว กระบือ 318 ตัว (ข้อมูลปี พ.ศ.2543) โดยโค-กระบือในธนาคารฯ จะมีอยู่ 2 ประเภท คือ

- โค-กระบือ ที่หลงพอได้ไถ่ถอนชีวิตมาจากพ่อค้าโรงฆ่าสัตว์ โดยมีกฎข้อบังคับในการเลี้ยงคือ การห้ามชาวบ้านผู้ที่ได้รับโค-กระบือนำโคและกระบือไปขายไม่ว่ากรณีใด ๆ หากโค-กระบือป่วยให้แจ้งเพื่อให้ทางสหกรณ์ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของกรมปศุสัตว์ในการเข้ามารักษา โคหรือกระบือจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านที่เป็นสมาชิกธนาคารโค-กระบือก็ต่อเมื่อแม่พันธุ์ที่ชาวบ้านเอามาเลี้ยงออกลูกตัวแรก ลูกตัวแรกจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของสมาชิก ส่วนตัวที่สองจะส่งเข้าเป็นของธนาคารโค-กระบือเพื่อแจกจ่ายให้กับสมาชิกรายอื่น ๆ ต่อไป

- โค-กระบือ จากโครงการพระราชดำริโดยกรมปศุสัตว์เป็นผู้จัดหา มา โดยการไถ่ถอนชีวิตจากพ่อค้ามาเหมือนกัน ซึ่งโค-กระบือจะตกเป็นกรรมสิทธิ์ของสมาชิกก็ต่อเมื่อแม่พันธุ์ที่เลี้ยงออกลูกมาตัวแรก ลูกก็จะเป็นกรรมสิทธิ์ของเกษตรกรสมาชิกผู้เลี้ยง ส่วนแม่พันธุ์ก็จะส่งคืนธนาคารโค-กระบือต่อไป

- การที่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรเอกชนให้ความช่วยเหลือ เงื่อนไข
ที่โครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมกำหนดนั้นชาวบ้านต่างก็เคยเห็น **รุ่นพ่อรุ่นแม่ทำมาก่อนแล้วทั้งสิ้น** ไม่ว่าจะเป็นการใช้โค-กระบือในการไถนา การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก แต่องค์ความรู้เดิมที่มีอยู่อาจจะไม่เพียงพอกับการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศที่เกิดขึ้น เพราะการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศทำให้เกิดโรคพืชที่แปลก ๆ ใหม่ ๆ ซึ่งยากแก่การกำจัด ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการ **ประสานองค์ความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชน** ไม่ว่าจะมาจากหน่วยงานภาครัฐหรือองค์กรเอกชน เพราะถึงแม้ว่าการทำนาจะเป็นอาชีพดั้งเดิมมาตั้งแต่ บรรพบุรุษ แต่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและทางธรรมชาติที่เกิดขึ้น ทำให้วิถีการผลิตของ ชาวบ้านต้องมีการปรับเปลี่ยนตามไปด้วย และด้วยยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป กระบวนการผลิตอาจจะไม่ง่ายดายเช่นที่เคยเป็นมาในอดีตเพราะความอุดมสมบูรณ์ของดินที่ลดลง การให้ ธรรมชาติช่วยธรรมชาติด้วยกันเองอาจจะไม่เพียงพอและต้องรอนานเกินไป สิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยความรู้ทางวิชาการสมัยใหม่เข้าช่วยเหลือ

การเกษตรที่จะนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้นั้น ชาวบ้านต้องให้ความสนใจ เอาใจใส่ และเรียนรู้พอสมควร เช่น จะต้องเรียนรู้และแยกแยะว่าแมลงชนิดใดมีประโยชน์ไม่ควรทำลาย แมลงชนิดใดที่ให้โทษ และโทษที่เกิดมากน้อยเพียงใด แมลงหลายชนิดแม้จะให้โทษก็ไม่จำเป็นที่จะต้องกำจัดถ้าหากเกิดขึ้นแต่ก็ไม่ได้ก่อความเสียหายในทางเศรษฐกิจทำให้ผลผลิตลดลง เช่น เพลี้ยอ่อน ซึ่งเกิดขึ้นในตอนปลายฤดูแล้งก่อนฝนมา เมื่อดูการระบาดแล้วอาจจะเห็นน้ำกล้วย เพราะทำให้ใบไม้ซึ่งตัวเพลี้ยจับบนยอดหงิกงอ มียางเหนียว และราดำขึ้นเต็มไปหมด แต่การระบาดช่วงนี้ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องไปกำจัด เนื่องจากไม่มีผลต่อการออกดอกออกผลในช่วงฤดูฝน เมื่อฝนมาก็จะชะล้างเพลี้ยอ่อนเหล่านี้ให้หายไป ในเวลาเดียวกันก็ทำให้ต้นแตกยอดอ่อนออกมาใหม่พร้อมที่จะออกดอกออกผลให้เต็มที่ต่อไป เป็นต้น

ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายในในระดับปัจเจกนี้ หมายถึง ส่วนประกอบทางด้านกายภาพและจิตใจของมนุษย์แต่ละคน ๆ ซึ่งจะเป็นสิ่งที่กำหนดการเรียนรู้ของมนุษย์ โดยส่งผลต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมา

จากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พบในชุมชนบ้านสุขใจ พบว่า อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา และในการทำนานั้นแทบทุกครัวเรือนจะมีหนี้สินเกิดขึ้นจากการทำนา แต่ถึงแม้ว่าการทำนาจะทำให้ชาวบ้านมีหนี้สิน กระนั้นชาวบ้านก็ยังคงยึดถือการทำนาเป็นอาชีพหลักอยู่นั่นเอง นั่นย่อมแสดงให้เห็นว่าความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์คือความพอเพียงในปัจจุบันนี้ได้รับการยืนยันด้วยพฤติกรรมการผลิตของชาวบ้าน เพราะถึงแม้การผลิตเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนจะทำให้ชาวบ้านเป็นหนี้สิน แต่เป็นสิ่งจำเป็นซึ่งต้องได้รับการตอบสนองในกระบวนการผลิตของชาวบ้าน “เงิน” หรือ “กำไร” มิได้เป็นพื้นฐานของการตัดสินใจที่จะกระทำหรือไม่กระทำการผลิต แต่การ “พออยู่ พอกิน” คือสิ่งที่ทำให้ชาวบ้าน ตัดสินใจทำการผลิต เพราะหากเป็นเช่นนั้น “การทำนา” ก็คงไม่เป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน ดังเช่นที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

“การทำนาถึงจะลำบาก ทำแล้วไม่มีเงินเหลือ บางปีเจอน้ำท่วม ต้องกู้เงินเขามาทำ แต่ก็ต้องทำ เพราะการที่จะไปซื้อข้าวเขามากินยิ่งแย่กว่าเราปลูกเองเสียอีก ปลูกเองดีกว่า” (ทองมี บุญกระโทก, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2543)

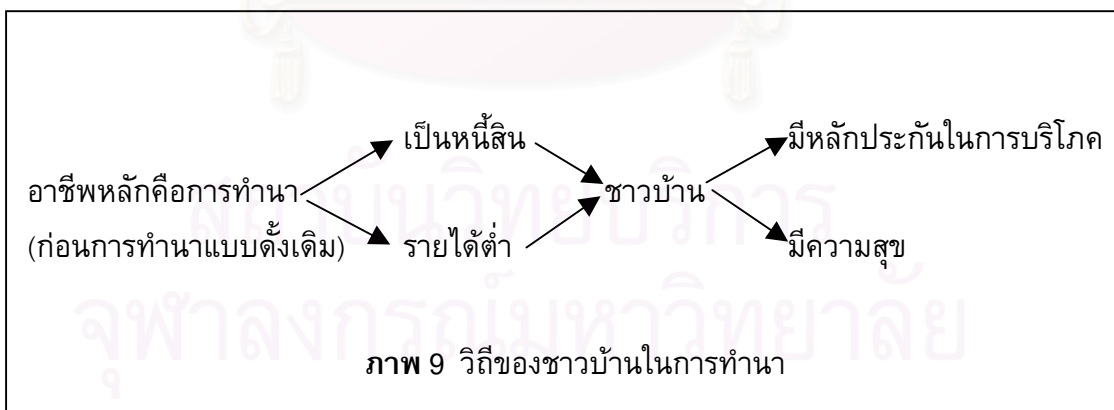
“การทำนาถ้าจะหวังร่ำรวยเป็นเรื่องยาก แต่รับประกันได้ว่าจะมีกินได้ตลอด เพราะเราเอง ทำมาก ขยันมาก ก็ได้มาก” (จริง พบสุข, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2543)

“ทำนาถึงจะลำบาก แต่ก็เหมาะกับตัวเรา ได้ทำแล้วมีความสุข ถึงจะมีหนี้ก็ไม่คิด ไม่ทุกข์ ถ้าไม่ได้ทำสิ จึงจะมีความทุกข์” (สีมา แสงทอง, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2543)

จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวบ้านพบว่า ถึงแม้ชาวบ้านส่วนใหญ่จะเป็นหนี้สินจากการทำนา แต่ทุกครัวเรือนก็มีความสุขจากการทำนา เพราะการทำนาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวบ้าน ชาวบ้านไม่ได้ทำนาเพราะจำใจทำ หรือทนทำ เพราะเมื่อชีวิตต้องอยู่กับสิ่งเหล่านี้ ก็สร้างความสุขจากสิ่งที่ตัวเองเป็นอยู่ ไม่ได้มีแต่ความเหนื่อยใจในโชควาสนาของตนเองและปล่อยให้เป็นเรื่องของบุญทำกรรมแต่ง ดังนั้นชาวบ้านจึงทำนาด้วยใจรัก มีความเพียรพยายาม มีความสุขที่ได้ทำนา และจะมีความสุขมากกว่าหากมิได้ทำนา ในชุมชนเราจะพบว่ามีหลายครัวเรือนที่สามารถเป็นตัวอย่างให้กับครัวเรือนอื่นในการดำรงชีวิตด้วยดีโดยการมีการทำนาเป็นอาชีพหลักไม่ว่าจะเป็นครอบครัวของพ่อโส (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) แม่ฝัน (อายุ 74 ปี) แม่ทุม

(อายุ 72 ปี) ซึ่งคนเหล่านี้เป็นคนขยันหมั่นเพียร อดทน หนักเอาเบาสู้ ดำเนินชีวิตด้วยการตั้งมั่น อยู่ในศีลในธรรม ทำให้ชีวิตครอบครัวประสบความสำเร็จทั้งในเรื่องของอาชีพการงาน การดำรงชีวิต และได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชน

ในเรื่องของการทำงานด้วยใจรักนี้ท่านพุทธทาสได้กล่าวไว้ว่า การทำงานก็คือการปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งนั่นเอง และ ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน (2544: 495) ได้ให้คำอธิบายสนับสนุนว่า “ไม่ว่าการทำงานจริง ๆ จะมีสภาพเช่นใด ทักษะคนที่มีต่อการทำงานนั้นมีความสำคัญกว่า หรืออย่างน้อยก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าสภาวะของงานที่จะต้องทำจริง ดังนั้นถ้าหากเริ่มต้นจากทัศนคติที่ถูกต้องว่า การทำงานคือหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์ที่จะต้องปฏิบัติ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิต ดังนั้นการทำงานจึงไม่ใช่เรื่องของความเหนื่อยยาก ความน่าเบื่อหน่าย หรือเป็นการถูกลงโทษ แต่เป็นหน้าที่ที่มนุษย์นั้นกระทำโดยปกติ ถ้าอธิบายว่าการปฏิบัติธรรมคือการทำหน้าที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติของมนุษย์ คนทำงานก็คือการประพฤติธรรม ถ้าคิดได้เช่นนี้แล้วก็จะไม่คิดว่างานก่อให้เกิดความเหนื่อยยากหรือน่าเบื่อหน่าย จะช่วยทำให้เกิด “ความพอใจ” ที่ได้ทำงานเพราะว่าได้ทำหน้าที่ตามธรรมชาติของมนุษย์หรือได้ปฏิบัติธรรม ...ความพอใจในที่นี้คือ การทำงานด้วยความสุข” ซึ่งสอดคล้องกับพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต 2541ก: 41-42) ที่ได้กล่าวไว้ว่า “งานในแง่พระพุทธศาสนาที่ทำเพื่อสนองความต้องการคุณภาพชีวิต จะทำให้เกิดความพึงพอใจได้ตลอดเวลา คนสามารถทำงานด้วยความสุข เราจึงเรียกการทำงานประเภทนี้ว่า ทำด้วยฉันทะ” จากทัศนคติที่มีต่อการทำงานของชาวบ้านในชุมชน พบว่าถึงแม้อาชีพหลักคือการทำนา จะประสบปัญหาเพียงใดก็ตาม แต่ชาวบ้านก็ยังยึดถือการทำนาเป็นอาชีพหลัก และมีความสุขกับการที่ได้ทำนา

ในการเข้าร่วมโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมของชาวบ้านนั้นล้วนเป็นไปด้วยความสมัครใจ เป็นการตัดสินใจเข้าร่วมโครงการของชาวบ้านเอง ชาวบ้านรุ่นแรกที่เข้าร่วมในโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมได้ให้เหตุผลของการเข้าร่วมโครงการว่า เพราะ**มีความ**

เชื่อถือศรัทธาในตัวหลวงพ่อ เชื่อว่าสิ่งที่ท่านบอกหรือชี้แนะต้องเป็นประโยชน์ จึงได้สมัครเข้าร่วมโครงการ **โดยที่ยังมิได้เกิดความตระหนัก** การที่ชาวบ้านมีวิธีคิดเช่นนี้เป็นสิ่งที่เป็นเหตุเป็นผล เพราะตราบใจที่คนเรายังไม่มีปัญญาคิดอ่านได้เอง การเลือกเชื่อหรือมีศรัทธาในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจำเป็นในการจะก้าวเดินไปในเส้นทางที่ตนเองไม่คุ้นเคย และด้วยวิถีทางดังกล่าวเมื่อได้รับการพัฒนาให้ยกระดับสูงขึ้น “ศรัทธา” ก็จะแปรไปสู่ “ปัญญา” ได้ **โดยคนจะเริ่มคิดเองเป็น เห็นเองได้ มีปัญญามากขึ้นตามลำดับ**

การเข้าร่วมโครงการฯ ในระยะแรกหากครัวเรือนใดไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขที่โครงการกำหนดไว้ได้ทั้งหมด ก็สามารถเข้าร่วมที่ละชั้นตอน ค่อย ๆ ทำ ค่อย ๆ เรียนรู้กันไป ตามข้อจำกัดของแต่ละครัวเรือน เพราะการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นทำให้แต่ละครัวเรือนต้องมีการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ และการปรับตัวของแต่ละครัวเรือนก็แตกต่างกันไป ในเรื่องดังกล่าวจะเห็นได้ชัดเจน เช่น ในกรณีของ “การเอาแรง” เราจะพบว่าในปัจจุบันในการทำนาของชาวบ้านนั้น บางครัวเรือนอาจจะใช้ “แรงงานจากสมาชิกของครัวเรือน” เพียงอย่างเดียว บางครัวเรือนอาจจะใช้ “การจ้างแรงงาน” เพียงอย่างเดียว บางครัวเรือนอาจจะใช้ทั้ง “การเอาแรง” และ “การจ้างแรงงาน” หรือบางครัวเรือนอาจจะใช้ทั้งสามวิธีร่วมกัน จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่พบว่า ชาวบ้านจะเลือกใช้วิธีใดขึ้นอยู่กับข้อจำกัดของแต่ละครัวเรือนซึ่งแตกต่างกันไปโดยชาวบ้านได้ให้เหตุผลว่าหากมีแรงงานเป็นสมาชิกในครัวเรือนเพียงพอและมีที่ดินไม่มากนักก็จะใช้วิธีใช้แรงงานจากสมาชิกในครัวเรือน บางครัวเรือนเลือกวิธี “ใช้แรงงานในครัวเรือนกับการจ้างแรงงาน” เพราะมีสมาชิกเป็นผู้เฒ่าผู้แก่เพียงลำพัง ทำให้การเอาแรงไม่สามารถดำเนินการไปได้ เพราะมีเงื่อนไขที่จำกัดและไม่อยากเอารัดเอาเปรียบในการขอแรงจากเพื่อนบ้านในขณะที่ตนเองไม่สามารถสนองตอบทางด้านแรงงานได้ในสัดส่วนที่เหมาะสมพอกัน และในบางกรณีการจ้างแรงงานก็เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนเพราะบางครัวเรือนที่มีที่นาไม่เพียงพอกับการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน “การรับจ้างแรงงาน” จึงเป็นหนทางหนึ่งในการที่จะทำให้เกิดความเพียงพอในการบริโภคได้ ซึ่งเป็นการสมประโยชน์ทั้งฝ่ายผู้จ้างและผู้รับจ้างโดยอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยกันซึ่งได้ถูกปรับเปลี่ยนไปให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

- ลักษณะการเรียนรู้

การเรียนรู้ของชาวบ้านในระดับปัจเจกจะไม่มีลักษณะที่แน่นอนตายตัว ชาวบ้านแต่ละครัวเรือนมีการเรียนรู้เพื่อหาทางออกรวดในการดำรงชีวิตแตกต่างกันไป บางครัวเรือนอาจจะเรียนรู้จากการทดลองทำดูก่อน และเมื่อได้ผลจึงขยายผลลงมือกระทำจริง หรือบางครัวเรือนอาจจะใช้วิธีทำตามคำชี้แนะจากผู้รู้ บางครัวเรือนอาจจะใช้วิธีลองผิดลองถูก บางครัวเรือนอาจจะใช้วิธีเลียนแบบเมื่อเห็นคนอื่นทำแล้วได้ผลดีจึงทำตามแบบบ้าง บางครัวเรือนอาจจะใช้ หลาย ๆ

วิธีร่วมกัน แต่ภาพรวมของการเรียนรู้ของชาวบ้านก็คือ ชาวบ้านจะ**รับรู้และตระหนักในปัญหาที่ตนประสบ**ว่าในการประกอบอาชีพคือการทำนาแต่เพียงอย่างเดียวนั้นไม่เป็นการเพียงพอ เพราะตราบใจที่การทำนายังต้องอาศัยและพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก โอกาสที่ชาวบ้านจะประสบภัยธรรมชาติซึ่งชาวนาไม่สามารถควบคุมได้จะมีอยู่สูง เช่น อุทกภัย แมลงศัตรูพืช โรคพืชระบาด เป็นต้น (ในระยะตั้งแต่ปี 2538 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันคือปี 2544 ชุมชนบ้านสุขใจประสบอุทกภัยรวมทั้งสิ้น 3 ครั้ง โดยครั้งหลังสุดคือในปี 2544 นี้ไร่นาประสบความเสียหายมาก) การทำนาจึงมีความเสี่ยงสูง และในความเสี่ยงนั้นก็ไม่มีหนทางใดที่จะลดความเสี่ยงจากภัยที่เกิดจากธรรมชาติได้ ในขณะที่ความเสี่ยงในด้านอื่น ๆ เช่น ราคาผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนการผลิตสูง เป็นต้น ยังมีหนทางในการแก้ไขสิ่งที่เกิดขึ้นได้ ทำให้เห็นสังขรณ์ว่า**มนุษย์กับธรรมชาตินั้นไม่สามารถแยกจากกันได้ และมนุษย์มิใช่ นายของธรรมชาติ ดังนั้นในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ มนุษย์ควรจะต้องเกิดสำนึกว่าจะช่วยรักษาธรรมชาติหรือระบบนิเวศน์ให้ยืนนานได้อย่างไร** ทั้งนี้เพื่อในท้ายที่สุดแล้วไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์หรือผลเสียที่เกิดขึ้นกับระบบนิเวศน์ สิ่งที่เกิดขึ้นก็จะย้อนกลับมาสู่มนุษย์นั่นเอง เมื่อชาวบ้านเกิดการรับรู้และตระหนักว่าไม่มีหนทางใดที่จะหลบเลี่ยงจากภัยธรรมชาติที่เกิดขึ้นได้ในการประกอบอาชีพหลักของตนเอง จึงมีการกระจายความเสี่ยงไปสู่การมีอาชีพเสริมอื่น ๆ เพื่อเป็นช่องทางให้ได้มาซึ่ง “รายได้” หรือ “เงินตรา” เพื่อมาเป็นค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

ชาวบ้านส่วนใหญ่เมื่อเติบโตขึ้นมา ก็สามารถสืบทอดการทำนาต่อจากรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ตายายได้ เพราะ**ได้พบเห็น ได้รู้ปัญหา ได้ปฏิบัติจริง ได้มีประสบการณ์** ได้เรียนรู้มาตั้งแต่เมื่อครั้งยังเป็นวัยเด็กซึ่งติดตามพ่อแม่ไปทำงานในไร่นา และได้ช่วยงานในไร่นาเล็ก ๆ น้อย ๆ ตามความเหมาะสมกับวัย แทบจะกล่าวได้ว่าไม่มีชาวบ้านคนใดทำนาไม่เป็น

“เมื่อแรกที่ทำนาแบบดั้งเดิมนั้นก็ทำตามที่หลวงพ่อชี้แนะ แต่หลังจากทำอยู่สักปีสองปีเราก็เริ่มสังเกตเห็นว่านาของเราที่ข้าง ๆ ที่ใช้ปุ๋ยเคมีนั้นแตกต่างกันไหม เราก็เห็นว่าแปลงที่ใช้ปุ๋ยเคมี มันทะลิ่งพรวด ๆ ขึ้นเบียดเสียดกัน จากนั้นไม่นานใบก็จะเหลือง เมล็ดข้าวลีบเล็ก ในขณะที่นาของเราซึ่งใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก มันก็จะโตของมันไปเรื่อย ๆ ไม่เร่ง ค่อย ๆ โต เมล็ดข้าวที่ได้จะใหญ่กว่า” (บุญมา สองแสง, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

“เมื่อหันมาใช้ปุ๋ยธรรมชาติ ทำให้ลดต้นทุนได้มาก เพราะปุ๋ยเคมีนั้นเห็นผลเร็ว แต่เมื่อเราใช้ไป ๆ เราต้องเพิ่มปริมาณขึ้นเรื่อย ๆ ถึงจะได้ผลดี ไม่เพิ่มก็ไม่ได้ ทำให้เสียเงินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จะต่างกับการใช้ปุ๋ยธรรมชาติเพราะปุ๋ยธรรมชาตินั้นเมื่อทำไปสักปีสองปี เราก็ต้องลดการให้ปุ๋ยลงเพราะไม่เช่นนั้นมันจะล้น และจะเป็นผลเสีย ซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามกับปุ๋ยเคมี นอกจากนี้การปลูกข้าวโดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ต้นข้าวจะมีลักษณะแข็ง ไม่นิ่ม ทำให้พวกหอยเชอร์

พวกหนูนาไม่ชอบ ซึ่งต่างกับข้าวที่ใช้ปุ๋ยเคมี ซึ่งลำต้นจะเขียว จะนึ่ม พวกหอยเชอรี่ พวกหนูนา จะชอบ รายละเอียดต่าง ๆ เหล่านี้ **ประสบการณ์**ที่เราจะมาบอกเราเองว่าเราควรจะทำอย่างไรจึง จะเกิดผลดีกับตัวเรามากที่สุด” (เปลี่ยน ทองคล้าย, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

หลังจากที่ชาวบ้านกลุ่มริเริ่มได้ทดลองทำตามโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิม แล้วประสบผลดีจริงตามที่หลวงพ่อบอกไว้ จึงได้มีชาวบ้านคนอื่น ๆ ให้ความสนใจและเข้าร่วมโครงการเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ (ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเกษตรกรส่วนใหญ่จะทำเกษตรตาม ๆ กัน เพราะการ **เรียนรู้ที่ดีที่สุดวิธีหนึ่งคือการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้ที่มีประสบการณ์มาก่อน**)จาก เมื่อตอนแรกเริ่มโครงการฯ (ในปี พ.ศ.2542) ได้กำหนดพื้นที่นาที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 100 ไร่ เพิ่มขึ้นเป็น 1,000 ไร่ และจะขยายเป็น 5,000 ไร่ ในปี พ.ศ.2545

“ต้นข้าวที่ใส่ปุ๋ยเคมีกับปุ๋ยอินทรีย์จะต่างกันมาก ใส่ปุ๋ยเคมีต้นข้าวจะสวยงามมาก แต่สวยเขียวอยู่แป๊บเดียว ไม่ถึงเดือนกว่าข้าวก็จะเหลือง คือปุ๋ยจะระเหยหมดแล้วข้าวจะเหลืองไม่ งามอีกต่อไป แต่ปุ๋ยอินทรีย์จะไปเรื่อย ๆ คือไม่พริบเดียว อย่างต่ำ 6 เดือน อยู่ได้ คือมันจะไปของ มันเรื่อย ๆ จะเขียวไปเรื่อย ๆ ใบข้าวจะขึ้นชันเพราะรับแสงตลอด เชื้อราไม่มี ทำให้รวงข้าว สมบูรณ์กว่า การหว่านปุ๋ยเคมีใบจะสวยมาก แต่ได้ใบจะมีเชื้อโรคพวกเชื้อราอยู่ เพราะใบขึ้นกัน แน่นได้ใบไม่ได้รับแสงแดด ใบจะขึ้นตลอด จากนั้นก็สังเกตดูว่าน้ำที่อยู่รอบ ๆ คันนาถ้าเอาปลา มา ลงมันจะอยู่ได้ไหมตอนแรกผมลองคิดลองทำดูว่าจะทำได้หรือไม่ ก็ทดลองเลี้ยงปลาในแปลงข้าว ปรากฏว่ามันอยู่ได้ ตั้งแต่นั้นมาก็ทำแบบนี้มาตลอด ตอนแรกก็ไม่ค่อยมีคนสนใจ ต่อมาพอคน **อื่นเขาเห็นว่าผมทำแบบนี้แล้วได้ผลดี ก็สนใจและเอาอย่าง** ตอนนี้มีหลายแปลงแล้วที่ทำ นาด้วยวิธีใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติด้วยกัน ได้ทั้งข้าวดี ได้ทั้งมีปลากิน สิ่งให้เห็นผลชัดก็คือ ต้น ทุนลดลง ผลผลิตดีขึ้น สุขภาพดีขึ้น เพราะปุ๋ยเคมีหรือยากำจัดศัตรูพืชที่เราใช้นั้น เมื่อใช้ ไป ๆ มีมือ เท้า ของเราที่สัมผัสมันโดยตรงก็จะถูกสารเคมีกัด จะเนาเปื่อย พุพอง ต้องเสียเงินซื้อยามา รักษา นอกจากมือ เท้าแล้ว เรายังสูดดมเข้าไปอีกไม่มากนักน้อย และเมื่อสะสมมากเข้า ๆ ก็เป็น **อันตราย**” (รุ่งสี แยมมา, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

ชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการต้องมีความอดทนต่อผลงานที่จะเกิดขึ้น เพราะการกลับคืนสู่ธรรมชาติมันต้องอาศัยระยะเวลา แต่ผลตอบแทนหรือผลสำเร็จที่เกิดขึ้นก็จะให้ประโยชน์และคุ้ม ค่าสมเวลา การที่มีผู้เข้าร่วมโครงการจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นั้น เพราะได้รับการพิสูจน์จากผู้เข้าร่วมโครงการฯ มาแล้วว่าการทำนาแบบดั้งเดิมนั้นได้ผลผลิตดีกว่า ลงทุนน้อยกว่า และมีมลพิษ น้อยกว่า เป็นโครงการที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น สามารถทำให้เกิดความมั่นคงทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม และด้านสุขภาพได้อย่างแท้จริง และ “ชีวิตที่ดี” นั้น มิได้มีเฉพาะชีวิต

ของตนเองเท่านั้น แต่ประกอบด้วยชีวิตของผู้คนในสังคม และของธรรมชาติ เพราะการกำจัดศัตรูพืชที่ผ่านมาซึ่งเน้นหนักในการใช้สารเคมีสังเคราะห์มากเกินไป ทำให้สัตว์หรือแมลงที่มีประโยชน์ ถูกกำจัดและสูญหายไป ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้แมลงศัตรูพืชทนทานต่อยาฆ่าแมลงมากขึ้นและระบาดมากขึ้น จำเป็นต้องใช้ยาในปริมาณที่มากขึ้น ทำให้เกิดมลพิษในสิ่งแวดล้อม สัตว์ต่าง ๆ ในธรรมชาติต้องตายไปจนเสียสมดุลแห่งธรรมชาติ จึงจำเป็นที่จะต้องจัดสมดุลใหม่ให้มีการใช้สารเคมีให้น้อยลงที่สุดเท่าที่จะทำได้

การพัฒนาที่ผ่านมาชาวบ้านได้รับการส่งเสริมให้มีวิธีการผลิตที่ทำให้พึ่ง ตนเองไม่ได้ สิ่งเหล่านั้นถึงแม้จะทำให้ชาวบ้านเสียเงินมากขึ้น แต่ก็สะดวกและได้ผลเร็ว ซึ่งส่งผลในระยะยาวให้ชาวนาเป็นหนี้เป็นสินเพิ่มขึ้นและพึ่งตนเองได้น้อยลง รวมทั้งสุขภาพร่างกายได้รับผลกระทบจากการใช้สารเคมีด้วย ชาวบ้านที่ตกกลางใจจะใช้วิธีการของ**การพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงคือการพยายามพึ่งตนเองให้มากที่สุด** ต้องอดทนและรอคอยในการพลิกฟื้น “คุณค่า” ของอดีตให้กลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง

“ขณะนี้โรคระบาดที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เช่น โรคฉี่หนู โรคไข้สมองอักเสบ ก็มีมากขึ้น ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากการใช้สารเคมีในการทำนา ทำให้นอกจากเสียเงินในการทำนาแล้วยังต้องมาเสียเงินกับการรักษาตัวอีก” (สดใส ล่องสูงเนิน, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

กระแสการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิตของชาวบ้านต้องลงทุนสูง เช่นในกรณีการใช้รถไถแทนที่การใช้แรงงานควาย ทำให้เสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะเป็นค่าเสื่อมราคาของเครื่องจักรที่ใช้ ค่าน้ำมัน เป็นต้น ในขณะที่แต่เดิมการใช้ควายในกระบวนการผลิตของชาวบ้านจะมีแต่รายได้ที่เพิ่มขึ้น ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากการตกปลูก ซึ่งสามารถทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านตกประมาณตัวละ 10,000-15,000 บาท หรืออาจจะมาจากมูลควายซึ่งใช้ทำปุ๋ยโดยไม่ต้องซื้อหา จากตัวอย่างในเรื่องของควายนี้นำไปเปรียบเทียบกับวิชาการที่สังคมไทยนำเอามาจากสังคมตะวันตกในเรื่องของผลกระทบเชื่อมโยง (Linkage effect) แล้ว เราจะพบว่าสิ่งที่เราเดินรอยตามตะวันตกและยกย่องในวิชาการสมัยใหม่ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่มีความอยู่แล้วในอดีตในสังคมไทยทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็น Forward linkage หรือ Backward linkage โดย Forward linkage อาจจะเป็นการเลี้ยงควายเพื่อขาย (การปศุสัตว์) และ Backward linkage อาจจะเป็นการใช้มูลควายมาทำปุ๋ย เป็นต้น เพียงแต่ควายเป็นสิ่งมีชีวิตซึ่งจำเป็นต้องสร้างเสริมดูแลเอาใจใส่ให้ข้าวให้น้ำ ต้องดูแลทุกข์สุขของควาย ควายจึงเป็นสิ่งที่สร้างมูลค่าเพิ่ม (value added) ให้แก่เจ้าของได้ และไม่เพียงแต่ “มูลค่าเพิ่ม” เท่านั้น “คุณค่า” ที่แฝงอยู่ในการกระทำก็เกิดขึ้นด้วย ซึ่งแตกต่างจาก

เครื่องจักรเครื่องมือที่ไม่มีชีวิต ไม่จำเป็นต้องดูแลเอาใจใส่ เพราะการได้มาเพียงมีเงินก็ “ซื้อ” ได้ ไม่มีความจำเป็นที่จะเรียนรู้ในการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งไม่มีชีวิต

จากความแตกต่างของฐานทางความคิดนี้ นำไปสู่การพัฒนาด้านจิตใจที่แตกต่างกัน อย่างสิ้นเชิง โดยเส้นทางหนึ่งพัฒนาไปสู่ความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ การเห็นอกเห็นใจ การรู้จักเอาใจเขา มาใส่ใจเรา มีความละเมียดละไมของจิตใจกับสรรพสิ่งรอบข้าง เรียนรู้ในเรื่องของการรู้จัก “การให้” ควบคู่ไปกับ “การได้” ในขณะที่อีกเส้นทางหนึ่งพัฒนาไปสู่การมุ่งจะเอาประโยชน์ของตนแต่ฝ่ายเดียว ซึ่งหากจิตใจถูกพัฒนาในแนวทางนี้มาแต่เริ่มแรก การถูกยกระดับให้เพิ่มสูงขึ้นก็จะถูกพัฒนาตามมา แต่เป็น **พัฒนาการในทางที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวฝ่ายเดียว โดยละเลย หรือไม่เอาใจใส่ต่อสิ่งต่าง ๆ รอบข้าง หรือคือการพัฒนาที่ “ไม่รู้จักรพ” นั่นเอง**

- แหล่งการเรียนรู้

หน่วยงานภาครัฐ

ในการทำนาที่เป็นอาชีพหลักของชาวบ้านนั้น เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางนิเวศที่เกิดขึ้น จึงทำให้องค์ความรู้เดิมของชาวบ้านอาจจะไม่เพียงพอในกระบวนการผลิตจำเป็นต้องนำองค์ความรู้ใหม่ซึ่งได้รับจากหน่วยงานราชการ เช่น จากศูนย์เทคโนโลยีด้านการเกษตร ที่ตั้งอยู่ในชุมชน มาให้ความรู้ใหม่ ๆ แก่ชาวบ้านเพื่อให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น

นอกจากการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลักแล้ว แต่ละครัวเรือนยังมีการปลูกพืชผักสวนครัว เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เป็นอาชีพเสริมด้วย นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริมอื่นที่ชาวบ้านทำการผลิตโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลักและเมื่อเหลือจึงเพื่อขาย เช่น การทอผ้า การทอเสื่อกก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริมอื่นที่ทำเพื่อขายโดยเฉพาะอีก เช่น การทำน้ำเต้าหู้ เป็นต้น ทั้งนี้โดยมีหน่วยงานทางราชการทำการฝึกอาชีพเสริมให้แก่ชาวบ้าน โดยในการฝึกอาชีพอาจจะเป็นการร้องขอจากชาวบ้าน หรือจากโครงการพัฒนาของหน่วยงานภาครัฐเอง

สื่อมวลชน

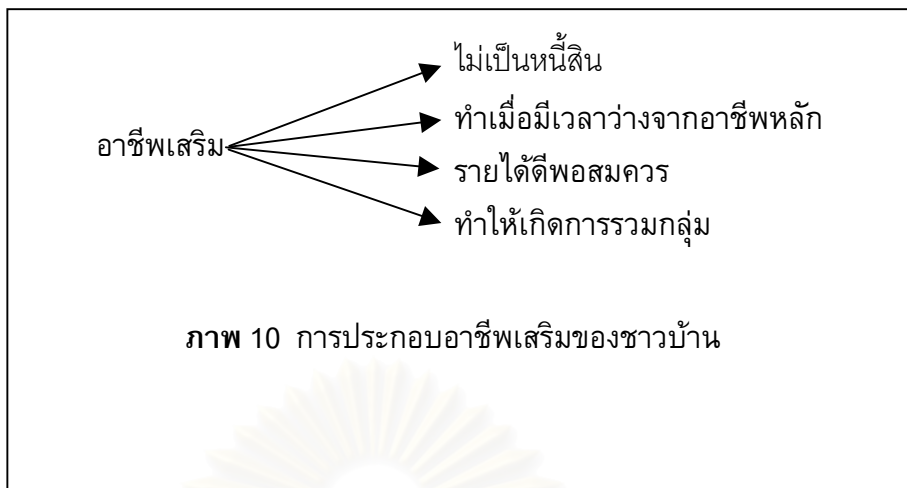
นอกเหนือจากการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง จากสื่อบุคคล จากหน่วยราชการ จากองค์กรต่าง ๆ ภายนอกชุมชนแล้ว **การเรียนรู้ของชาวบ้านยังได้จากสื่อมวลชน คือ หอกระจายข่าวภายในชุมชน วิทยุ และโทรทัศน์ด้วย** เช่น การเลี้ยงจิ้งหรีด การทำน้ำเต้าหู้ สื่อมวลชนเป็นตัวกลางหนึ่งของกระบวนการสังคมของการเรียนรู้ ชาวบ้านเรียนรู้ได้จากผลผลิตจากสื่อ

“เวลาทำงานก็เปิดวิทยุฟังไปด้วย เขาก็แนะนำเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ บางทีเราก็ก็นำมาลองทำตามที่เขาแนะนำก็ได้ผลดี อย่างการเลี้ยงจิ้งหรีด ก็ได้จากฟังวิทยุนี้แหละ พอฟังแล้วเราก็นสนใจก็หาทางไปขอเช่าอบรม ฟังวันสองวัน มาลองทำดู เราก็ก็นำไป ฟังก็รู้จุดที่จะทำยังไงให้มันดีขึ้น คือเราต้องเรียนรู้ของเราเองด้วย ต้องหัดสังเกต เพราะไปอบรมเขาก็ให้แต่หลัก ๆ มา แต่รายละเอียดอื่น ๆ เราต้องมาหาเอง” (เมือง สันเทียะ, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2544)

“น้ำเต้าหู้ที่ผมทำ ผมได้ความคิดมาจากดูทีวี เห็นเขาแนะนำวิธีการทำ ดูไม่ยากและน่าจะขายได้และขายดีในหมู่บ้าน จึงสนใจ และไปเรียนรู้วิธีทำกับหน่วยงานทางราชการที่เปิดอบรมวิชาชีพในเรื่องพวกนี้ในเมือง ทุกวันนี้ผมสามารถส่งลูกเรียนได้จากรายได้ที่ขายน้ำเต้าหู้ผมขายที่ตลาดชุมชนของหมู่บ้าน ตั้งแต่เวลาตีห้า พอเจ็ดโมงกว่า ๆ ก็หมดแล้ว ได้รายได้ประมาณวันละ 500 บาท หลังจากหักค่าใช้จ่ายต่าง ๆ แล้วผมจะมีเงินเหลือประมาณวันละ 200 กว่าบาท” (ฉลวย เกษมี, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2544)

“รายการทีวีบางอย่างเช่นการให้ความรู้ด้านการเกษตรก็มีประโยชน์ เพราะบางทีสิ่งใกล้ตัวเราที่จะนำมาเป็นประโยชน์ได้เราไม่เห็น ไม่ได้คิด แต่พอเขามายกตัวอย่างนั้นอย่างนี้ได้ เราก็ก็นำไปทำแล้วเอามาทำดู ก็ลองผิดลองถูกหาประสบการณ์ของเราไปเรื่อย ก็มีประโยชน์” (สิงห์ จันทน์ผา, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2544)

เราจะพบว่า อาชีพเสริมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนในหลายครัวเรือนอาชีพเสริมสามารถทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนมากกว่ารายได้ที่ได้รับจากการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก แต่ถึงแม้ว่าอาชีพเสริมจะสามารถทำรายได้ได้ดีเพียงใดก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถมีครัวเรือนใดที่ไม่ทำนาเป็นอาชีพหลักเลย เพราะอย่างน้อยที่สุดก็เป็นหลักประกันได้ว่าถึงอย่างไร ครัวเรือนก็ยังมีข้าวไว้บริโภคได้ตลอดปี และเป็นสิ่งที่สังเกตได้ว่าการผลิตที่เป็นอาชีพเสริมนั้น ชาวบ้านไม่ได้เป็นหนี้สินเพื่อใช้ในการผลิตซึ่งแตกต่างจากอาชีพหลัก ซึ่งเป็นผลมาจากการที่ ชาวบ้านเรียนรู้จากประสบการณ์ว่า ในการผลิตหากเริ่มต้นจากสิ่งที่ตัวเองขาดหรือไม่มี (คือ “ทุน”) หากยังฝืนที่จะดำเนินการผลิตโดยอาศัย “ทุน” เป็นปัจจัยหลักในการผลิต โอกาสที่จะพึ่งตนเองและหลุดพ้นจากการเป็นหนี้สินจะยิ่งยาก และจากการที่ได้ฟังคำสอนของหลวงพ่อก่อนมาโดยตลอด ทำให้เกิดการคิดตามสิ่งที่หลวงพ่อบอกได้เทศน์สั่งสอน ทำให้เกิด**ความคิดที่จะพึ่งปัญญาในฐานะที่เป็นปัจจัยการผลิตจึงมีมากขึ้น**

ภาพ 10 การประกอบอาชีพเสริมของชาวบ้าน

สิ่งแวดล้อมรอบตัว

หลังจากที่ชาวบ้านมีประสบการณ์จากการปฏิบัติตามโครงการส่งเสริมการ ำนาแบบดั้งเดิมและการเข้าร่วมธนาคารโค-กระบือดังกล่าวแล้ว ชาวบ้านจะพบว่า การเรียนรู้ นั้นมีใช้มีเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนเท่านั้นจึงจะสามารถเพิ่มรายได้ได้ **ยังมีการเรียนรู้ในรูปแบบอื่น ๆ อีกมากมาย เพียงแต่ให้มีจิตใจ “ใฝ่รู้” ก็จะพบแหล่งของการเรียนรู้ที่อยู่รอบตัวได้มากมาย** ชาวบ้านเริ่มมีความสามารถในการมองเห็นประเด็นปัญหาจากความคิดของตัวเอง และการที่ชาวบ้านเริ่มมองเห็นประเด็นปัญหาแสดงว่าการเรียนรู้ของชาวบ้านในระบบการศึกษาตามอัธยาศัยได้เริ่มต้นการทำงานขึ้นแล้วโดย **การเชื่อมโยงความรู้ หรือประสบการณ์ที่ได้รับจากการเรียนรู้เข้ากับสังคมที่อยู่รอบตัวเพื่อที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น** และเมื่อมองเห็นประเด็นปัญหาก็เริ่มมีคำถาม เราจะพบว่าในการเรียนรู้ของชาวบ้านเป็นการพัฒนาตนเองตามศักยภาพอันหลากหลายของมนุษย์ และโดยทั่วไป**การเรียนรู้ของคนเรานั้นมักจะเริ่มต้นจากสิ่งใกล้ตัวหรือสิ่งรอบข้างและเริ่มต้นจากตัวเองก่อนโดยมีสภาพแวดล้อมรอบตัวเป็นห้องเรียนที่กว้างใหญ่ไพศาล** ชาวบ้านจะเกิดการเรียนรู้และขยาย วิทยาลัยของตนเองจากสิ่งที่ใกล้ตัวตามบริบทที่ดำรงอยู่ ไปสู่สิ่งที่ไกลตัวในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

“หลังจากที่ฟังหลวงพ่อบุญบ่อ บ่อย ๆ ว่าบ้านเรามีดี แต่เราไม่รู้จักนำมาใช้ประโยชน์ ก็หันมามองดูรอบ ๆ ตัว ก็พบว่าต้นกกที่บ้านเรามีอยู่มากมายและไม่เห็นมีคุณค่าอะไรนั้น ในขณะที่คนบ้านอื่นเห็น เขาเข้ามาเอาต้นกกไปทำประโยชน์ของเขานานมาแล้วเราก็ไม่รู้สึกละไร แต่พอเราเริ่มมองเห็นคุณค่า เราก็คิดว่าของที่อยู่ในบ้านเราแท้ ๆ เรายังไม่เห็นประโยชน์ นำเสียดาย จากนั้นมาก็เริ่มเอาต้นกกมาทอเป็นเสื่อบ้าง เป็นที่รองจานบ้าง ก็ขายได้ โดยขายกันเอง ในหมู่บ้านเดียวกัน และในชุมชนใกล้เคียง” (บุปผา กลิ่นแก้ว, สัมภาษณ์, 25 พฤษภาคม 2544)

พิจารณาในระดับการรวมกลุ่ม

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

เป็นที่สังเกตได้ว่าในชุมชนบ้านสุขใจนี้จะได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานต่าง ๆ จากภายนอกชุมชนมาก ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการติดต่อประสานงานขอความช่วยเหลือของหลวงพ่อ แต่สิ่งนี้ก็มิใช่เป็นปัจจัยหลักเป็นเพียงปัจจัยเสริมจากแหล่งต่าง ๆ ภายนอกชุมชน ในการทำให้ชาวบ้านในชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้จนเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ปัจจัยหลักที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จก็คือ “กระบวนการกลุ่ม” ของชาวบ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพร้อม ความสามัคคีของชาวบ้าน เพราะยิ่งชาวบ้านมีความพร้อม มีความสามัคคีกันมากเท่าใด ความช่วยเหลือของหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้ามา ก็ยิ่งมากเพิ่มขึ้น เพราะหน่วยงานเองก็ประสบผลสำเร็จตามความมุ่งหมายของโครงการ

หน่วยงานภาครัฐ

เมื่อชาวบ้านเข้าสู่ระบบของการแลกเปลี่ยนทางการค้า สิ่งหนึ่งที่เป็นความต้องการของตลาดก็คือความเป็นมาตรฐานของสินค้า ดังนั้นสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านแต่เดิมนั้นอาจไม่เพียงพอ จำเป็นต้องมีการนำเอาองค์ความรู้ใหม่จากสังคมภายนอกเข้ามาผสมผสานกับองค์ความรู้เดิมที่ตนเองมีอยู่เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคในตลาดแลกเปลี่ยน ดังนั้นการเปิดรับองค์ความรู้ใหม่จึงเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยความสมัครใจของชาวบ้าน และบางกรณีเป็นสิ่งที่ชาวบ้านร้องขอจากหน่วยงานภาครัฐ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริง เช่น ในกรณีของกลุ่มทอผ้าซึ่งต้องการย้อมสีให้คงทน จะมีองค์กรของภายนอกชุมชนมาให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องของการย้อมสีให้ติดทนนาน โดยในขั้นตอนวิธีการย้อมมีเทคนิคที่สำคัญคือในขั้นตอนการพักน้ำต้มเปลือกไม้ นั้น หากต้องการให้สีติดทนนานก็ให้เติมคอปเปอร์ซัลเฟตหรือจุลสีลงไปเพื่อให้สียึดติดกับเส้นด้ายได้คงทนและนานขึ้น จากนั้นค่อยนำเส้นด้ายไปล้างโดยการล้างจะต้องล้างจนกว่าน้ำที่ล้างนั้นไม่มีสีผสมอยู่เลยจึงจะถือว่าใช้ได้ เป็นต้น หรือในกรณีการปฎิหมักชีวภาพ จะมีหน่วยราชการมาสอนวิธีทำว่าทำอย่างไรจึงจะได้ผล จะต้องขุดหลุมลึกกี่เมตร ใช้เวลาในการหมักกี่วันจึงจะสมควรนำมาใช้แล้วได้ผล และวัสดุที่ใช้ควรเป็นอะไรจึงจะเหมาะสมกับพื้นที่ เป็นต้น

“จะมีหน่วยราชการเข้ามาถามเรื่อย ๆ ว่า ต้องการจะให้ทางราชการช่วยเหลืออะไร ชาวบ้านเราก็จะบอกไปว่า ต้องการรู้เรื่องนั้นเรื่องนี้ อย่างการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ หรืออย่างการย้อมผ้าไม่ให้ต่าง ให้สีเสมอกัน ให้สีเข้ม ๆ จะทำอย่างไร ทางราชการก็จะมาให้ความรู้ แล้วก็มาถามว่าอยากรู้เกี่ยวกับอะไรอีก ก็จะเข้ามาสอนอยู่เรื่อย ๆ สมาชิกที่เข้ามาส่วนมากก็จะเป็นกันมาบ้างแล้ว” (บุญมา แก้วสันเทียะ, สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2544)

โดยปกติในการมาให้ความรู้แก่ชาวบ้านของหน่วยงานราชการซึ่งผ่านมาทางสหกรณ์ หรือทางผู้นำของชาวบ้าน เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน โดยให้ผู้นำนัดหมายชาวบ้านและจัดเตรียมสถานที่ในการให้การฝึกอบรมหรือให้ความรู้ ส่วนใหญ่ใช้การฝึกอบรมเป็นกลุ่ม กระบวนการฝึกอบรมโดยทั่วไปประกอบด้วยการบรรยายและการสาธิต ในกรณีที่ต้องการให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมปฏิบัติได้จริงก็มักมีการฝึกปฏิบัติ เช่น การย้อมผ้า การปลูกเห็ด เป็นต้น ในบางครั้งมีการให้วัสดุอุปกรณ์ไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ของเกษตรกร เช่นการปลูกผักกางมุ้ง เป็นต้น พร้อมกับมีเจ้าหน้าที่คอยติดตามและให้คำแนะนำเป็นระยะ หากต้องการให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจและนำไปปฏิบัติด้วยตนเองหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงการผลิตก็อาจจะมีการไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นโดยไปชมเกษตรกรตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จ เราจึงพบว่าในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านนั้น ต้องอาศัยปัจจัยภายนอก เช่น หน่วยงาน/องค์กร/กลุ่มบุคคล ที่ให้ความช่วยเหลือในด้านวิชาการ เงินทุน อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต การบริหารจัดการในกระบวนการผลิต ร่วมกับปัจจัยภายในคือ ความเพียรพยายาม ความขยันอดทน การใฝ่รู้ของชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้ต่างประกอบกันทำให้โครงการพัฒนาต่าง ๆ สามารถนำชาวบ้านไปสู่การพึ่งตนเองทั้งในระดับครัวเรือนและในระดับชุมชน

ปัจจัยภายใน

ปัจจัยภายในในระดับการรวมกลุ่มนี้ หมายถึง ส่วนประกอบต่าง ๆ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นชุมชน และมีส่วนในการกำหนดการเรียนรู้ของชุมชน โดยปัจจัยภายในในระดับการรวมกลุ่มของชุมชนก็คือ ปัจจัยภายนอกของระดับปัจเจกนั่นเองซึ่งได้กล่าวถึงไว้แล้วในตอนต้น

นอกจากอาชีพเสริมซึ่งทำกันในแต่ละครัวเรือนแล้ว ยังมีการทำอาชีพเสริมในลักษณะของการรวมกลุ่มกันด้วย โดยลักษณะของการรวมกลุ่มนั้นถือว่าเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านแต่เดิมมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการผลิตหรือการงานอื่น ๆ ดังเช่นที่ครูใหญ่โรงเรียนประถมศึกษาของชุมชน เล่าให้ฟังว่า

“ก่อนหน้านี ชาวบ้านก็มีการรวมตัวกัน แต่เป็นการรวมตัวในลักษณะ “ซุดน้ำบ่อ ก่อศาลา” คือในเรื่องการรวมกลุ่มกันสร้างสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ เช่น สร้างถนน สร้างศาลา ซุดบ่อ เป็นต้น แต่พอระบบสหกรณ์เข้ามาก็มีการรวมตัวกันแบบเป็นระบบ เป็นขั้นเป็นตอน” (ศาสตรา ใจดี, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2543)

เราจะพบว่า ความรู้จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อเกิดคำถามขึ้นมา จากคำถามของคน ๆ หนึ่งเมื่อรวมกันหลาย ๆ คนเพิ่มขึ้น สังคมนั้นก็จะกลายเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ โดยลักษณะการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสุขใจก็เป็นเช่นในลักษณะนี้ ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ ได้กล่าวไว้ในคอลัมน์ “ความรู้กับชีวิต” ในหนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันที่ 30

พฤศจิกายน 2544 ว่า “ความรู้ในวัฒนธรรมไทยมีสองประเภท ความรู้ประเภทแรกได้แก่ ความรู้ที่นำไปสู่ความเข้าใจในความหมายของการมีชีวิตอยู่ ความรู้ประเภทนี้มีผลต่อการตั้งคำถามถึงสิ่งที่ควรและไม่ควรอันจะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคน ความรู้ประเภทนี้ตั้งคำถามและสร้างคำตอบที่สัมพันธ์อยู่กับชีวิต ความรู้ประเภทนี้ได้แก่ความรู้ที่สร้างขึ้นมาในระบบการศึกษาของวัด ความรู้อีกประเภทหนึ่งเป็นความรู้เกี่ยวกับโลกนอกตัวเอง เป็นความรู้ที่จะบังคับ “ธรรมชาติ” ของตัวให้เปลี่ยนแปลงเพื่อเอื้อประโยชน์เฉพาะหน้าของตน ความรู้ประเภทนี้ไม่เกี่ยวข้องกับเรื่องความหมายของชีวิตของคนโดยตรง ความรู้ประเภทนี้ไม่ต้องการคำถามอะไรเกี่ยวกับการดำรงชีวิตและไม่ต้องการคำตอบอะไร เพราะมีคำตอบสำเร็จรูปอยู่แล้ว ความรู้ประเภทนี้ได้แก่ความรู้ทางด้านไสยทั้งหลาย” โดยความรู้ที่ชาวบ้านค้นพบด้วยตนเองนี้คือความรู้ประเภทแรกนั่นเอง

การนำความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่ร่วมกันมาสร้างงาน สร้างรายได้ ที่สำคัญคือเป็นการสร้างความรัก ความเอื้ออาทร ความอบอุ่น ให้เกิดขึ้นภายในครอบครัวและภายในชุมชนได้ถูกจุดประกายขึ้นภายในชุมชนบ้านสุขใจ โดยเริ่มแรกมาจากการมี “ศรัทธา” ในระดับปัจเจกและต่อมาได้ขยายวงกว้างไปในระดับชุมชน ผลจากการปฏิบัติตามคำชี้แนะซึ่งเกิดจากการมีศรัทธารองรับสร้างความเชื่อมั่นให้กับคนในชุมชน การเรียนรู้โดยการ “สร้าง” ขึ้นมานั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดการใช้ความคิด เกิดการเรียนรู้ และเกิดความตระหนักถึงการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง รู้จักแสวงหาความรู้ต่าง ๆ ด้วยตนเอง รู้จักนำทรัพยากรท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยนำสิ่งใกล้ตัวมาประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวัน เช่น การใช้ปุ๋ยหมักแทนปุ๋ยเคมี การใช้สารสกัดจากสมุนไพรแทนยาฆ่าแมลง การใช้หญ้ากามาทำกระเป่า เสื้อ เป็นต้น โดยการมี “ศรัทธา” ในระยะเริ่มแรกได้ถูกพัฒนาเป็น “ปัญญา” ในระยะ ต่อมา และยอมเป็นที่แน่นอนว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการมีปัญญารองรับ ย่อมยั่งยืนกว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการมีศรัทธารองรับ ดังนั้นการรวมกลุ่มกันเพื่อแสวงหาหนทางในการประกอบอาชีพเสริมต่าง ๆ อย่างหลากหลายจึงเกิดขึ้นในชุมชน โดยบางกลุ่มอาจจะอิงทรัพยากรท้องถิ่น เช่น กลุ่มทอเสื่อกก กลุ่มทำยาสระผม-น้ำยาล้างจานจากสมุนไพร กลุ่มทอผ้า เป็นต้น บางกลุ่มอาจจะอิงภาคเกษตรกรรม เช่น กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มเพาะเลี้ยงเห็ด เป็นต้น บางกลุ่มอาจจะอิงภาคอุตสาหกรรม เช่น กลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า เป็นต้น

อาชีพเสริมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยการรวมกลุ่มของผู้ที่มีความสนใจร่วมกันนั้น บางครั้งเรือ่นอาจจะเป็นสมาชิกของกลุ่มต่าง ๆ หลายกลุ่ม เช่น เป็นสมาชิกกลุ่มทอเสื่อกก ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสมาชิกกลุ่มทำยาสระผมและกลุ่มทอผ้าด้วย ทั้งนี้เพราะในการทำอาชีพเสริมหลาย ๆ อย่างนั้นเป็นองค์ความรู้เดิมที่ชาวบ้านมีมาแต่ดั้งเดิมแล้วและได้ละทิ้งไปชั่วขณะหนึ่ง การรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่จึงเป็นเรื่องที่ชาวบ้านเรียนรู้ได้โดยเร็ว

- ลักษณะการเรียนรู้

การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชน

จากการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเป็นประจำในการทำวัตรเย็นร่วมกันที่วัดบ้านสุขใจ จากการพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน การมองเห็นประเด็นปัญหา ทำให้ชาวบ้านเริ่มมองสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวอย่างรู้คุณค่า มองเห็นสิ่ง ต่าง ๆ ล้วนเป็นแหล่งให้เรียนรู้ทั้งสิ้น แสวงหาวิธีที่จะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ โดยเป็นไปด้วยความสนใจ ความสมัครใจของตนเอง ซึ่งส่งผลให้เกิดทัศนคติที่ดีต่อการทำงานนั้น ๆ และทำงานด้วยความสุข เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ คือสามารถมีรายได้เพิ่มขึ้น และมีความสุขไปพร้อม ๆ กัน

“แรก ๆ ชาวบ้านเรายังไม่รู้จักใช้การได้เปรียบในท้องที่ ยังไปตามมีตามเกิด อยู่กับธรรมชาติโดยไม่ปรุงธรรมชาติ ไม่วางแผน ระบบเครือข่ายก็อยู่กันไปเรื่อย ๆ ต่อมาหลวงพ่อกมากระตุ้น เวลาท่านเทศน์ท่านจะย้ำจะเตือนว่าไม่มีใครได้เปรียบเท่าเราแล้ว เรามีบึงแวง มี เลิง ไก่โอก แต่เราต้องเอาสิ่งนี้มาใช้ มาทำให้ถูกขั้นตอน” (ผาสุก แก้วทิพย์, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

“บ้านนอกเรา ไม่มีงานทำเป็นหลักมีแต่ทำนาเป็นหลัก พอหลังจากทำนาเสร็จ เราก็มียุ่เวลาว่าง หากเรามีอะไรทำก็จะดีกว่าอยู่เฉย ๆ วัสดุเราก็ไม่ได้ซื้อ มีในพื้นที่บ้านเรา ทำแล้วก็มี รายได้เพิ่มขึ้นมา” (สอย แจ่มจันทร์, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

การรวมกลุ่มกันทำอาชีพเสริมของชาวบ้านนั้นเป็นการใช้เวลาว่างที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ เพราะเมื่อมีเวลาว่างหลังจากเสร็จจากฤดูเก็บเกี่ยวและปักดำแล้วจึงทำ มิได้เป็นการหักโหมหรือมุ่งในเรื่องของ “รายได้” หรือ “เงิน” เป็นตัวตั้ง แต่ใช้ “เงิน” เป็นเงื่อนไขในการดำเนินกิจกรรม ไม่ใช่เป็นการเบียดเบียนตนเองที่ต้องหมกมุ่นอยู่แต่กับการทำงานเพื่ออยากมีรายได้เพิ่มขึ้น การรวมกลุ่มกันในการทำอาชีพเสริม ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสพบปะสังสรรค์ ได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นในลักษณะที่ไม่เป็นทางการจนเกินไป (นอกเหนือไปจากการประชุมชาวบ้านซึ่งจะมีลักษณะเป็นงานเป็นการมากกว่า หรือการพบปะพูดคุยในงานเทศกาลต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นไปอย่างไม่ลึกซึ้งและไม่ต่อเนื่อง) การได้รวมกลุ่มกันทำให้ชาวบ้านได้ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันในระดับหนึ่ง เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ได้ผลเป็นอย่างดี

การแลกเปลี่ยนความคิดระหว่างเครือข่าย

นอกจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันภายในชุมชนแล้ว ยังมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างเครือข่ายของชาวบ้านในชุมชนอื่นด้วย เพราะการที่ชุมชนมีเครือข่ายทำให้

การเกาะเกี่ยวกันของชาวบ้านขยายขอบเขตกว้างขวางขึ้น ซึ่งส่งผลให้เศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

“บางครั้งเราจะจ้างวิทยากรจากที่ที่เราไปศึกษาดูงานจากชุมชนอื่นมาสอน อย่างเช่น เดิมที่ต้นกกที่มีอยู่ในบ้านเรามากมาย เราเอามาทอเสื่อ แต่การคิดพลิกแพลงเราทำไม่เป็น เมื่อไปเห็นกลุ่มแม่บ้านของจังหวัดอุบลเขาทำเป็นกระเป๋า เป็นตะกร้า เราก็คิดว่าบ้านเราน่าจะทำได้ ก็เลยติดต่อให้เขามาสอนให้” (ชาว ศรีอีสาน, สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2544)

การศึกษาดูงาน

เป็นอีกรูปแบบหนึ่งของการเรียนรู้ของชุมชน การที่กลุ่มแกนนำของชาวบ้านได้มีโอกาสไปศึกษาดูงานในชุมชนอื่น แล้วนำมาถ่ายทอดเล่าสู่กันฟัง เป็นหนทางที่ช่วยขยายวิสัยทัศน์การรับรู้ของชาวบ้านให้กว้างขึ้น เมื่อดูแล้วก็นำมาถ่ายทอดเล่าสู่กันฟัง เป็นการขยายการรับรู้สู่คนอื่น ๆ อีกมากมาย ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนเอง ทำให้มีการแบ่งปันประสบการณ์และเรียนรู้จากบทเรียนของกันและกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชน และระหว่างชุมชนนี้เปรียบเสมือนเป็นการลงแขกทางความคิด ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และเกิดการพัฒนาตนเอง

“บางทีหน่วยงานราชการก็มาพาพวกเราไปดูงานที่อื่น คือไปจากชุมชนต่าง ๆ ชุมชนละ 2-3 คน ซึ่งบางครั้งในชุมชนเรามีคนสนใจอยากไปกันมาก เราก็จะขอว่าให้คนจากชุมชนเราไปดูงานเพิ่มขึ้นได้ไหม ซึ่งหากไม่มากจนเกินไป หน่วยราชการก็ยินดี เวลาเราไปเห็นที่อื่น เราก็อยากให้บ้านเราทำบ้าง” (ฟ้าใส ป่อนอก, สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2544)

การเรียนรู้โดยการศึกษาดูงาน นับว่าเป็นการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพอีกรูปแบบหนึ่ง เพราะเป็นการขยายวิสัยทัศน์ให้กว้างขึ้น การที่คนเรามีวิสัยทัศน์กว้างขึ้นจะสามารถทำให้คนคิดเองเป็น เห็นเองได้

เวทีชาวบ้าน

เวทีชาวบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ของชาวบ้านที่ชาวบ้านสามารถถกเถียงกัน ถกเถียงกัน ถกเถียงกัน ทำ เป็นที่ที่ฝึกให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นและสามารถตั้งศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ออกมาใช้งานได้ เวทีชาวบ้านของชุมชนบ้านสุขใจ ได้แก่ สหกรณ์ของชุมชน ลานวัด ที่ทำการ อบต. ร้านค้าชุมชน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่ในชุมชน เกิดขึ้นหลังจากมีการจัดตั้งสหกรณ์ขึ้นภายในชุมชน ประมาณปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา ซึ่งล้วนเกิดขึ้นจากการประสานงานของหลวงพ่อบุญ

โดยหลวงพ่อก็เป็นผู้ประสานเพื่อขอความช่วยเหลือต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชนให้มาลงที่ชุมชนโดยผ่านทางผู้นำที่เป็นทางการของชุมชนและผ่านทางสหกรณ์ สหกรณ์จะเป็นผู้พิจารณาว่าครัวเรือนใดจะเป็นผู้รับผลประโยชน์จากโครงการต่าง ๆ ที่มาจากภายนอกชุมชน และเป็นที่น่าพอใจถึงแม้จะมีความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนหลังไหลเข้าสู่ชุมชนมากเพียงใดก็ตาม แต่ก็มิได้หมายความว่าทุกครัวเรือนในชุมชนจะได้รับความช่วยเหลือเท่าเทียมกันหมด ผู้ที่จะได้รับผลประโยชน์จากความช่วยเหลือดังกล่าวจะต้องเป็นผู้ที่ผ่านการพิจารณาหรือคัดเลือกแล้วว่าเป็นผู้ที่เหมาะสมโดยใช้เกณฑ์คุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิม โดยดูพฤติกรรมของคนที่จะได้รับความช่วยเหลือว่าเป็นคนที่มีความขยันขันแข็ง ขยันทำงาน หนักเอาเบาสู้ ไม่ขี้โกง ไม่อวดบอวย ไม่เที่ยวเตร่ ไม่สามะเลเทเมา หากให้ความช่วยเหลือไปแล้ว น่าจะคาดได้ว่าคนคนนั้นจะยิ่งมุมานะ อุตสาหะ จนเป็นแบบอย่างให้ผู้อื่นได้

แน่นอนว่าในกรณีดังกล่าวอาจก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชนได้ อาจทำให้คนในชุมชนแตกความสามัคคีเพราะว่าแก่งแย่งในเรื่องผลประโยชน์กัน กรณีเช่น โครงการปลูกพืชสวนครัวกางมุ้ง ในระยะเริ่มแรกนั้น โครงการฯ มีมุ้งที่จะกางในการปลูกพืชสวนครัวจำกัด ไม่สามารถแจกจ่ายให้แก่ทุกครัวเรือนที่ต้องการได้ สหกรณ์จึงได้เลือกครัวเรือนที่มีความขยันหมั่นเพียร มีความอุตสาหะในการประกอบอาชีพ มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ เพื่อพัฒนาตนเอง และมีใจรักในการทำการเกษตร เพื่อให้ผู้ที่ได้รับการคัดเลือกสามารถเป็นตัวแทนหรือผู้นำร่องหรือเป็นแปลงสาธิตในการดำเนินการในรุ่นต่อ ๆ ไปได้ การดำเนินการในลักษณะเช่นนี้ จะไม่ได้รับการสนับสนุนหรือ เห็นด้วยจากผู้ที่ไม่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการ ซึ่งจำเป็นที่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ**ต้องทำการสื่อสาร ชี้แจง ทำความเข้าใจ เพื่อความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน**ว่าในหลักเกณฑ์การคัดเลือกผู้ที่จะรับผลประโยชน์นั้นมิได้เลือกผู้ที่เป็นพรรคพวก แต่จะเลือกจากคนที่พิจารณาแล้วเห็นว่า ถ้าได้รับการสนับสนุนจากโครงการแล้วในอนาคตโครงการในลักษณะเช่นนี้จะเป็ประโยชน์ต่อชุมชนต่อชาวบ้าน โดยการคัดเลือกผู้ที่จะรับประโยชน์ในปีต่อ ๆ ไป กลุ่มที่ชาวบ้านรวมตัวจัดตั้งขึ้นเองจะเป็นผู้ร่วมกันคิดพิจารณาว่าใครสมควรได้รับการช่วยเหลือหรือสนับสนุนเป็นลำดับต่อไป เป็นต้น หรือในกรณีการพิจารณาผู้ที่เหมาะสมจะเป็นผู้รับประโยชน์จากโครงการต่าง ๆ เช่น จากโครงการธนาคารโค-กระบือ จากโครงการส่งเสริมการเลี้ยงปลาในกระชัง เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วสหกรณ์จะมีเกณฑ์ในการพิจารณาผู้ที่เหมาะสมจะได้รับประโยชน์โดยดูจากผู้ที่ให้ความช่วยเหลือในกิจกรรมส่วนรวมของชุมชนเป็นอย่างดี เป็นคนมีศีลธรรม มีความสามัคคีอันดีในหมู่คณะ ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ถือเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนเกาะเกี่ยวกันแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ถือเป็น การสร้างเครือข่ายบนกิจกรรมที่มีมิติทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน

“โดยทั่วไป หน่วยงานที่จะมาให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้าน จะเข้ามาทางสหกรณ์ โดยให้สหกรณ์สำรวจว่าจะให้ความช่วยเหลือกับชาวบ้านกลุ่มใด ซึ่งทางสหกรณ์ก็จะคัดเลือกชาวบ้าน

จากการดูความร่วมมือกับส่วนรวม กับวัด ไม่ว่าจะงานเล็กงานน้อย พอเกษตร ประมง มาให้ความช่วยเหลือ พวกนี้จะมาช่วยเหลือแบบให้ฟรี ผมก็จะให้พวกนี้ก่อนคือพวกที่ให้ความร่วมมือกับส่วนรวมก่อน แล้วก็จะประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านรู้ว่าไม่ใช่คนที่ได้รับเพราะเป็นพรรคเป็นพวก แต่จะพิจารณาจากพวกเขาจริงเอาจัง ช่วยเหลือส่วนรวม ที่ไม่มาให้ความช่วยเหลือส่วนรวมก็ไม่ใช่ไม่ให้ แต่จะให้เป็นลำดับถัดไป” (บุญมี บ่อทอง, สัมภาษณ์, 23 มิถุนายน 2543)

การจัดตั้ง “สหกรณ์” ของชุมชนขึ้นมาเพื่อให้ชาวบ้านได้มีเวทีหรือแหล่งที่เป็นที่รวมของชุมชนที่แน่นอน รวมทั้งเป็นศูนย์กลางในการติดต่อประสานความช่วยเหลือจากหน่วย ราชการและภาคเอกชน การรวมพลังในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์ทำให้สมาชิกเกิดการร่วมแรงในการผลิต การตลาด การเป็นอยู่ การสวัสดิการ และถึงแม้ไม่ได้ทำการผลิตร่วมกัน ก็ได้มีโอกาสพบปะกัน ทำกิจกรรมร่วมกัน ทำให้เกิดพลังของชุมชน เกิดการพัฒนาการอยู่ร่วมกัน เกิดความสามัคคีกัน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล วิธีคิดที่หลากหลายขึ้น เป็นการปลูกเร้ากระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน การดำเนินงานของสหกรณ์ได้รับการยอมรับจากชาวบ้านเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยชาวบ้านในชุมชนแทบทุกครัวเรือนจะเป็นสมาชิกของสหกรณ์ และหากดูระยะเวลาของการจัดตั้ง (ปี พ.ศ.2540) จนถึงปัจจุบัน ระยะเวลากว่า 5 ปีที่ผ่านมาสหกรณ์ได้ทำให้การเรียนรู้ของชาวบ้านมีอัตราเร่งที่เร็วขึ้น และนับเป็นองค์กรของชาวบ้านอย่างแท้จริง แต่การเติบโตของ สหกรณ์ที่ผ่านมา นั้นก็ได้หมายความว่าองค์กรของชาวบ้านแห่งนี้ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานแล้ว เพราะในอนาคตการยกระดับของการพัฒนาให้ชุมชนสามารถอยู่อย่างยั่งยืนได้ยังต้องการการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาทั้งจากตัวชาวบ้านเอง จากสหกรณ์ซึ่งเป็นองค์กรของ ชาวบ้าน และจากปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ และชุมชนต้องเกี่ยวข้องกับอยู่ ตลอดเวลา

ในปัจจุบันหลังจากมีการจัดตั้งสหกรณ์ มีการรวมกลุ่มของชาวบ้านมากขึ้น มีการผลิตที่हनคินสู่ธรรมชาติมากขึ้น (เช่น โครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิม โครงการธนาคารโค-กระบือ เป็นต้น) ทำให้ภาวะการเป็นหนี้สินของชาวบ้านลดน้อยลงเรื่อย ๆ ถึงแม้บางปีจะไม่สามารถลดจำนวนหนี้สินเดิมได้ทั้งหมด แต่ชาวบ้านก็ไม่มีภาระหนี้ใหม่เกิดขึ้น

การลงมือกระทำจริง

เราจะพบว่าในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้านด้วยภูมิปัญญาของชาวบ้านเองนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นมาก เพราะจะไม่มีใครทราบรายละเอียดของพื้นที่และสิ่งที่อยู่รอบตัวได้ดีเท่ากับเจ้าของพื้นที่เอง และการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นได้นั้นเกิดขึ้นได้จากการลงมือกระทำจริง อย่างเช่นในกรณีของการทำผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติของกลุ่มทอผ้า สำหรับในชุมชนบ้านสุขใจนั้น การทอผ้าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ครัวเรือน

ส่วนใหญ่จะทอผ้าไว้ใช้เองภายในครัวเรือนส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะการทอเพื่อใช้ในวันสำคัญ ๆ อีกส่วนหนึ่งจะทอเพื่อขายโดยผ่านกลุ่มทอผ้า ในขณะนี้สมาชิกกลุ่มฯ สามารถหารายได้เสริมจากการทอผ้าได้อย่างสม่ำเสมอ โดยเริ่มต้นจากการเลือกซื้อเส้นฝ้ายดิบจากร้านค้าในเมืองซึ่งคณะกรรมการของกลุ่มจะเป็นผู้ดำเนินการจัดหาให้แก่สมาชิก เมื่อสมาชิกได้เส้นด้ายมาแล้วก็จะนำมาเข้ากระบวนการแยกเป็นเส้นยืนและเส้นพุ่ง จากนั้นเป็นวิธีการเตรียมสีธรรมชาติด้วยการนำเปลือกไม้ที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น หากต้องการสีเขียวก็ต้องเอาลูกมะเกลือมาดให้ละเอียดแล้วคั้นเอาน้ำ จากนั้นก็นำเอาด้ายลงไปย้อม ทิ้งเอาไว้ประมาณ 1 ชั่วโมงแล้วค่อยนำไปซักล้างออก หากต้องการสีดำก็เอาน้ำมะเกลือที่ได้ไปต้ม น้ำมะเกลือสีเขียวกจะกลายเป็นสีดำทันที จากนั้นก็นำเอาด้ายที่มีอยู่ลงไปต้ม ทิ้งไว้สัก 1 ชั่วโมงก็จะได้สีดำเข้มแล้วจึงค่อยนำไปล้างออก หรือหากต้องการสีน้ำตาลอมเขียวก็จะเอาเปลือกต้นยูคาลิปตัสมาต้มเคี่ยวจนได้สีตามต้องการแล้วนำด้ายลงไปย้อม ก็จะได้สีตามที่ต้องการ ขณะนี้ผ้าที่ผลิตจากกลุ่มฯ สามารถหารายได้ให้แก่สมาชิกได้อย่างสม่ำเสมอ เพราะเป็นที่ต้องการของตลาด โดยส่วนหนึ่งจะมีผู้เข้าไปรับซื้อจากกลุ่มฯ โดยตรง อีกส่วนหนึ่งกลุ่มฯก็นำมาฝากขายกับเครือข่ายที่กรุงเทพฯ และบางส่วนจะนำมาขายในงานแสดงผลผลิตภัณฑ์จากชุมชนซึ่งจัดขึ้นโดยหน่วยงานราชการต่าง ๆ ประมาณปีละ 2-3 ครั้ง

หรือในกรณีของกลุ่มทำยาสระผม-น้ำยาล้างจานจากสมุนไพร ซึ่งผู้ใหญ่สง่า ได้เล่าให้ฟังว่า การทำน้ำยาสระผมและน้ำยาล้างจานนั้นไม่ใช่เรื่องยาก ในการทำก็ใช้วัสดุที่มีอยู่ในท้องถิ่น โดยสูตรที่ใช้ทำแชมพูและน้ำยาล้างจานจะประกอบด้วย ใบหมี ว่านหางจระเข้ ดอกอัญชัน ผลมะกรูด หลังจากนั้นผสมหัวเชื้อแชมพูเข้าด้วยกัน แล้วนำขึ้นตั้งไฟอ่อน ๆ แล้วคนไปเรื่อย ๆ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับว่าจะเลือกใช้ใบหมี ดอกอัญชัน ว่านหางจระเข้ หรือผลมะกรูด เมื่อเลือกชนิดใดชนิดหนึ่งแล้วก็คั้นเอาแต่น้ำ เติมน้ำฟองคนเบา ๆ ไปทางเดียวกัน หลังจากนั้นก็ยกลงจากเตา ทิ้งไว้ให้เย็นแล้วบรรจุขวด และส่งไปจำหน่ายให้กับสหกรณ์เครือข่ายที่อยู่ในกรุงเทพฯ

การบริหารจัดการ

กระบวนการกลุ่มของชาวบ้านที่เกิดขึ้นนอกเหนือไปจากการเรียนรู้ การฝึกอบรม การดูงาน ฯลฯ การบริหารจัดการของกระบวนการกลุ่มจะมีลักษณะของการแบ่งงานที่เกิดขึ้นภายในกลุ่ม โดยสมาชิกของแต่ละกลุ่มจะมีการเลือกคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วยประธาน เลขานุการ เภรัญญิก ขึ้นมาเพื่อรับผิดชอบกลุ่ม โดยแต่ละครัวเรือนจะดำเนินการในส่วนของการผลิตเอง แต่ในส่วนของการสัมพันธ์ที่มีกับตลาดจะเป็นในรูปของกลุ่ม เช่น ในกรณีของกลุ่มทอผ้า แต่ละครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะมารับเส้นทอจากกลุ่มฯ (โดยกลุ่มจะเป็นผู้รับผิดชอบในการจัดหาวัตถุดิบเพื่อใช้ในการผลิตแก่สมาชิก) เพื่อนำไปทอเป็นผืน และเมื่อทอเป็นผืนแล้วก็จะนำมาขายให้แก่กลุ่มซึ่งกลุ่มจะคิดค่าทอตามปริมาณที่แต่ละครัวเรือนทอได้และกลุ่มฯ จะเป็นผู้นำผลผลิตออกสู่ตลาด

หรือในกรณีของกลุ่มทำน้ำยาล้างจาน-ยาสระผมจากสมุนไพร แต่ละครั้วเรือนจะไปดำเนินการผลิตเองตามบรรจุภัณฑ์ที่ทางกลุ่มฯ จัดหาให้ และเมื่อทำเสร็จแล้วก็จะนำมาขายให้แก่กลุ่มฯ ซึ่งกลุ่มฯ ก็จะคิดค่าแรงให้ หรือในกรณีกลุ่มตัดเย็บเสื้อผ้า ซึ่งสมาชิกของกลุ่มฯ อาจจะมาเย็บที่ทำการของกลุ่มฯ หรือนำไปเย็บเองที่บ้านในกรณีที่มีจักรเย็บ และหลังจากเย็บเสร็จแล้วก็จะนำมาส่งต่อให้แก่กลุ่มฯ ซึ่งกลุ่มฯ ก็จะคิดค่าแรงให้ และกลุ่มฯ จะเป็นผู้หางานและตลาดจากแหล่งภายนอกเพื่อนำมาแจกจ่ายแก่สมาชิก เป็นต้น

ด้านการบริโภค

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

ค่านิยมดั้งเดิมของสังคมไทยซึ่งมีคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานนั้น สอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกตัญญูรู้คุณ สอนให้รู้จักประมาณในการบริโภค การบริโภคนั้นถือว่าเป็นกิจกรรมขั้นพื้นฐานของการดำรงชีวิต จัดว่าเป็นการสนองความต้องการในระดับขั้นต่ำที่สุดของชีวิต เพราะหากความต้องการในระดับนี้ยังไม่ได้รับการตอบสนอง การพัฒนามนุษย์ในด้านต่าง ๆ ก็เป็นสิ่งที่คาดหวังหรือเป็นไปได้ การสนองความต้องการในการบริโภคนั้นเป็นการสนองความต้องการของร่างกายซึ่งเป็นความจำเป็นทางกายภาพ และโดยที่สิ่งที่มนุษย์บริโภคโดยทั่วไปจะอยู่ในรูปของสินค้าและบริการ สำหรับ “สินค้า” ที่มนุษย์ใช้บริโภคจำแนกได้เป็นส่วนที่เป็นอาหารซึ่งจำเป็นต่อการเจริญเติบโตของร่างกาย (ภายในร่างกาย) และส่วนที่เป็นเครื่องมือเครื่องใช้ในการอำนวยความสะดวก (ภายนอกในร่างกาย) สำหรับส่วนที่เป็น “บริการ” ได้แก่ บริการสาธารณสุข บริการด้านการศึกษา บริการด้านสันตินาการ เป็นต้น

ในชุมชนบ้านสุขใจนั้นทุกครัวเรือนจะทำการผลิตอาหารเพื่อการบริโภคในครัวเรือน (คือข้าว ผัก ปลา เป็ด ไก่ เป็นต้น) นอกจากอาหารที่ครัวเรือนทำการผลิตเองแล้ว ยังมีสินค้าจำเป็นอื่น ๆ ที่ใช้ในชีวิตประจำวันเช่น สบู่ ยาสีฟัน น้ำตาล เกลือ เป็นต้น ซึ่งครัวเรือนมิได้ทำการผลิตเองจำเป็นต้องซื้อหา นอกจากนี้แล้วชุมชนยังมีองค์ความรู้เดิมในเรื่องของการทอผ้า ชาวบ้านส่วนใหญ่จะทอผ้าใช้เองในครัวเรือน

“ชาวบ้านเราทอผ้าใช้เองส่วนมาก จะไม่ซื้อ ของใช้ในบ้าน หมอน ผ้าห่ม จะทอใช้เองคือจะทำไว้ใช้เองในบ้านตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย บ้านเราจะมีเสื่อ หมอน ผ้าห่ม ผ้าขาวม้า จะทำใช้เองกันหมด” (ช่วย ไจรัก, สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2544)

นอกเหนือไปจากการบริโภคสินค้าที่จำเป็นเพื่อตอบสนองในเรื่องปัจจัยสี่ ซึ่งได้แก่อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคแล้ว ยังมีสินค้าอื่นที่ชาวบ้านก็มีและเป็นไปตามพัฒนาการของบ้านเมืองด้วย เช่นมีวิทยุ โทรทัศน์ โทรศัพท์ เป็นต้น นอกจากนั้นแล้วชาวบ้านยังมีความจำเป็นต้องบริโภคสิ่งซึ่งเรียกว่า “บริการ” ด้วย เช่น ในเรื่องของการรับบริการทางการ

ศึกษา ซึ่งเป็นที่ยอมรับของสังคมว่าการศึกษาคือเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนามนุษย์เพื่อเชื่อมโยงไปสู่สิ่งที่ดีงาม ความจำเป็นที่จะต้องได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นสิ่งที่ยกกฎหมายกำหนดไว้ว่าทุกคนในสังคมต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์เดียวกัน คือในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 มาตรา 17 กำหนดว่า “ให้มีการศึกษาภาคบังคับจำนวนเก้าปี โดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่เจ็ดเข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจนอายุย่างเข้าปีที่สิบหก...”

การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ผ่านมาเป็นการผลิตคนเพื่อตอบสนองการพัฒนาเศรษฐกิจที่มุ่งตอบสนองภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก เป็นการศึกษาที่ดึงคนออกจากภาคเกษตรกรรม จากภาคชนบทสู่ภาคเมือง ซึ่งการจัดการศึกษาในลักษณะดังกล่าว ได้ส่งผลให้คนในชุมชนซึ่งมีวิถีชีวิตในภาคเกษตรกรรมที่แท้จริงซึ่งประกอบไปด้วยคนส่วนใหญ่ที่มีการศึกษาในระบบโรงเรียนเพียงแค่ภาคบังคับของรัฐ (ในสมัยก่อนคือชั้นประถมศึกษาปีที่ 4) ไม่สามารถต้านทานกระแสคลื่นของการพัฒนาในแนวทางดังกล่าวของภาครัฐได้ ความต้องการแสวงหารายได้ ความต้องการให้บุตรหลานได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้น ทำให้วัยรุ่นสาวซึ่งอยู่ในช่วงวัยที่มีพลังในการแสวงหาออกจากชุมชน คนที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นเด็กและคนในวัยกลางคนจนถึงวัยชรา

ปัจจัยภายใน

การที่บุคคลแต่ละคนจะตัดสินใจในเรื่องการบริโภคของตนเองอย่างไรนั้น นอกจากขึ้นอยู่กับกับการตัดสินใจเฉพาะบุคคลแล้ว ยังมีส่วนของค่านิยม ประเพณี ความเชื่อ วัฒนธรรมซึ่งเป็นบริบทของบุคคลเป็นตัวกำหนดการตัดสินใจในการบริโภคของบุคคลด้วย ในเรื่อง ดังกล่าวนี้อาจเห็นได้จากการที่ชุมชนบ้านสุขใจมีค่านิยมในเรื่องการศึกษา โดยครัวเรือนส่วนใหญ่จะนิยมส่งบุตรหลานให้ได้รับการศึกษาในระดับที่สูงกว่าระดับการศึกษาภาคบังคับของรัฐ

ในทฤษฎีการบริโภคของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่กำหนดว่า ความพึงพอใจของผู้บริโภคสามารถเพิ่มขึ้นได้โดยไม่สิ้นสุดตราบใดที่การบริโภคยังสามารถเพิ่มขึ้นได้ (ภายใต้ข้อจำกัดของการมีรายได้ที่จะซื้อสินค้าและบริการมาบริโภค) โดยทฤษฎีการบริโภคจะมีการอธิบายในเรื่องของพฤติกรรมกรรมการเลียนแบบในการบริโภค (emulation of consumption) จากข้อค้นพบในชุมชน พบว่า ค่านิยมในเรื่องของการศึกษา (เพื่อมุ่งหวังที่จะประกอบอาชีพราชการเป็นหลัก และอาชีพทำงานบริษัท ธนาคาร เป็นอาชีพรองลงไป) จะเป็นค่านิยมที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมจากภาครัฐ และทำให้เกิดการเลียนแบบของชาวบ้านในการบริโภคบริการทางการศึกษาด้วยค่านิยม ดังกล่าวทำให้ครัวเรือนจำเป็นต้องมีรายได้เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน เพราะการศึกษาในระดับสูงซึ่งจากนโยบายภาครัฐที่เปลี่ยนแปลงโดยการให้การอุดหนุนการศึกษาในระดับสูงน้อยกว่าการศึกษาในระดับพื้นฐานทำให้ผู้ที่ต้องการได้รับการศึกษาสูงต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายด้วยตนเอง เนื่องมาจากเหตุผลว่าการศึกษาในระดับสูงจะมีอัตราผลตอบแทนจากการลงทุนศึกษาในระดับบุคคลมากกว่าในระดับสังคม ทำให้ครัวเรือนที่มีบุตรหลานศึกษาต่อในระดับสูงจึงมีค่าใช้จ่ายเพื่อการบริโภคในเรื่องดังกล่าวสูง และในบางครั้งก็มีไม่

เพียงพอ ในหลายครัวเรือนจำเป็นต้องเป็นหนี้สินเพื่อใช้จ่ายในเรื่องดังกล่าวสำหรับส่งบุตรหลานไปศึกษาในเมืองหรือในกรุงเทพฯ บางครัวเรือนที่มีบุตรหลานไปศึกษาต่อ 2-3 คนจะมีค่าใช้จ่ายต่อเดือนในเรื่องการศึกษาเป็นหมื่นบาทขึ้นไป

- ลักษณะการเรียนรู้

จากประสบการณ์

ด้วยฐานความคิดในเรื่องของการบริโภคบนพื้นฐานของการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนบุคคล (self-interest) โดยเชื่อว่าความสุขหรือความพึงพอใจของมนุษย์เกิดขึ้นได้จากการได้รับการตอบสนองในการบริโภค และถือว่ายิ่งมากยิ่งขึ้น โดยเน้นในเรื่องของปริมาณเป็นหลักของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก จึงทำให้มีความพยายามที่จะกระตุ้นให้ผู้บริโภคบริโภคให้มากที่สุดให้สอดคล้องกับลักษณะการผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เป็น mass production ซึ่งเป็นระบบการผลิตที่เป็นไปเพื่อมุ่งสนองต่อกิจกรรมทางการบริโภค ดังนั้นหากชุมชนในชนบทซึ่งรายได้ของชาวบ้านอยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวบ้าน ความไม่แน่นอนและข้อจำกัดของรายได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ อย่าง เช่น สภาพของตลาด หากปีใดราคาผลผลิตดีก็จะส่งผลให้ปีนั้นชาวบ้านมีรายได้มากขึ้น แต่หากปีใดราคาผลผลิตตกต่ำ รายได้ของชาวบ้านก็จะลดน้อยลงหรือหากปีใดชาวบ้านประสบกับภัยธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นอุทกภัย ภัยแล้ง หรือศัตรูพืช ก็ส่งผลให้ผลผลิตที่ได้ลดลง เราจะพบว่าในกระบวนการผลิตของชาวบ้าน ถึงแม้ว่าปัจจัยนำเข้า (input) ที่ใส่ไปในกระบวนการผลิตแต่ละครั้งจะมีปริมาณเท่ากัน แต่ผลผลิตที่ได้ (output) อาจจะมีปริมาณมากน้อยแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสาเหตุดังที่กล่าวข้างต้น

ดังนั้นเมื่อในชีวิตประจำวันของชาวบ้านมีรายได้ที่ไม่แน่นอน การที่จะปล่อยตนเองไปตามกระแสของการถูกกระตุ้นให้บริโภคตลอดเวลา นั้นจึงไม่ใช่วิถีของชาวบ้าน ชาวบ้านก็เรียนรู้ได้จากประสบการณ์ว่าการที่จะดำรงตนอยู่ในกระแสดังกล่าวโดยที่ตนเองไม่เดือดร้อนหรือไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองจนเกินไป จะต้องกำหนดตนเองอย่างไร นั่นก็คือการปฏิบัติตนอยู่ในทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทานั่นเอง โดยยอมรับความสะดวกสบายจากการได้บริโภคสินค้าและบริการในระดับหนึ่งซึ่งเป็นไปในทางเพิ่มคุณภาพชีวิต ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ปล่อยให้ใจหลงระเหิงไปกับสิ่งกระตุ้นให้เกิดการบริโภคมากขึ้น ๆ จนทำให้ตนเองเดือดร้อนและเป็นการทำลายคุณภาพชีวิต ชาวบ้านจึงต้องใช้สติ ใช้อัจฉริยะ ในการพิจารณาว่าสิ่งใดเหมาะสมกับอัตภาพของตนเอง

จากการเรียนรู้จากประสบการณ์ของชาวบ้าน ชาวบ้านพบว่าเนื่องจากความไม่แน่นอนในรายได้ที่ได้รับ ในวิถีของชาวบ้านชาวบ้านจึงใช้รายได้ในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดการใช้จ่ายเพื่อการบริโภค เพราะในมุมมองของชาวบ้าน หากใช้รายได้ที่คาดว่าจะได้รับใน

อนาคต (ซึ่งไม่แน่นอนและไม่คงที่) เป็นเครื่องช่วยตัดสินใจในการบริโภค อาจจะทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนและเป็นทุกข์

จากกระบวนการผลิตเกลตาทางสังคมโดยสถาบันศาสนา

เนื่องจากสังคมในชนบทหรือชุมชนในระดับรากหญ้าเป็นสังคมย่อยซึ่งถูกรอบด้วยสังคมที่ใหญ่กว่าคือสังคมในระดับประเทศ ซึ่งปัจจุบันเป็นสังคมทุนนิยม บริโภคนิยม และวัตถุนิยม ระบบการผลิตของสังคมทุนนิยมจะเป็นลักษณะของ Mass Production คือเป็นการผลิตขนาดใหญ่ เพื่อต้องการการประหยัดจากขนาด (economy of scale) ทำให้มีสินค้าต่าง ๆ ผลิตออกมาหลากหลายและมากมาย จึงมีการกระตุ้นเพื่อให้ผู้บริโภคมีความต้องการในสินค้าที่ผลิตโดยผ่านกระบวนการโฆษณาประชาสัมพันธ์ สิ่งที่เกิดขึ้นเป็นแรงจูงใจจากสังคมภายนอกเข้าสู่ชุมชน ในขณะที่ชุมชนต้องตั้งรับการรุกรดั่งกล่าวโดยมี “รายได้” (หรือ “อำนาจซื้อ” สินค้าและบริการที่ผลิตขึ้น) ไม่แน่นอน สิ่งที่ชาวบ้านใช้แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นก็คือ การลดหรือระงับความต้องการในความอยากได้ อยากมี ซึ่งถูกกระตุ้นให้เกิดขึ้นอยู่เสมอโดยผ่านทางสื่อมวลชน หรือสื่อบุคคลที่นำเข้าสู่ซึ่งลักษณะของ “ความทันสมัย” จากสังคมภายนอก **โดยการถูกขัดเกลตาจากสถาบันทางศาสนา** ทำให้ชาวบ้านสามารถลดหรือระงับความต้องการในการบริโภคซึ่งเกิดขึ้นโดยการถูกกระตุ้นจากภายนอก (ร่างกาย) โดยไม่มีความเก็บกดหรือทุกข์ทรมานใจ

นอกจากนั้นการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้โดยผ่านกระบวนการขัดเกลตาจากสถาบันศาสนา ทำให้ชาวบ้านสามารถแยกแยะได้ว่าในการบริโภคนั้นสิ่งใดให้คุณประโยชน์และสิ่งใดให้โทษต่อร่างกาย (ซึ่งก็คือคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมในการบริโภคนั้นเอง สิ่งที่เป็นคุณค่าแท้นั้นเมื่อบริโภคแล้วยังผลให้ผู้บริโภคสามารถสร้างสรรค์แต่สิ่งที่ดีงาม เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในขณะที่คุณค่าเทียมก็จะให้ผลในด้านที่ตรงกันข้ามคือเมื่อบริโภคแล้วจะเป็นการทำลายคุณภาพชีวิต ทั้งคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมที่เกิดขึ้นล้วนเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการบริโภค) หากชาวบ้านไม่ใช่ “สติ” หรือ “ปัญญา” ในการพิจารณาสิ่งที่จะบริโภคแล้ว ก็จะได้แค่ระดับ “สนองความต้องการ” หรือ “สนองกิเลส” ซึ่งบางครั้งอาจจะก่อให้เกิดโทษทั้งต่อตนเอง ต่อครอบครัว และต่อชุมชนด้วย ทำให้ชาวบ้านรู้ว่าควรจะพัฒนาความต้องการในการบริโภคของตนเองไปในหนทางที่จะเป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

จากการสังเกตเมื่อเข้าไปในชุมชนเราจะไม่พบว่าการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านมีการบริโภคสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เช่น บุหรี่ หรือ สุรา เลย การเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการบริโภคของชาวบ้านเกิดจากการได้รับการอบรมสั่งสอนจากหลวงพ่อยุ่เป็นประจำ กุศโลบายหนึ่งที่หลวงพ่อยุ่ใช้นอกเหนือไปจากการใช้ธรรมะเทศนาสั่งสอนก็คือ การใช้ผล

ประโยชน์ส่วนตน (self interest) ของชาวบ้านเป็นแรงจูงใจให้ชาวบ้านประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงามเพื่อผลประโยชน์ของตนเอง

ชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจจะได้รับการอบรมสั่งสอนจากหลวงพ่อบอกว่า การบริโภคน้ำสิ่งที่ไม่ดีไม่มีประโยชน์นอกจากจะทำลายคุณภาพชีวิตแล้วยังส่งผลต่อการทำมาหากินของชาวบ้านด้วย เพราะหากชาวบ้านมีวเมาน้อยมาในอบายมุข ดิดสุราเมามาย ก็จะมีผลกระทบต่อการผลิต และตั้งได้กล่าวแล้วว่าระบบการผลิตของชาวบ้านที่จะอยู่รอดได้อย่างดีและยั่งยืนนั้นไม่ใช่การผลิตในระบบทุนนิยม แต่ต้องเป็นการผลิตด้วยระบบปัญญาภิบาล คือรู้จักคิด รู้จักมอง รู้จักแยกแยะสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่รอบตัว แล้วนำมาปรับปรุง ดัดแปลงให้เกิดประโยชน์ ดังนั้นหากไร้สติสัมปชัญญะ ปัญญาก็ไม่เกิด การผลิตก็ไม่สามารถดำเนินไปได้ เมื่อไม่มีการผลิต ก็ไม่มีการบริโภค (เพราะผู้ผลิตและผู้บริโภคเป็นบุคคลคนเดียวกัน) เมื่อไม่มีการบริโภค การพัฒนาคุณภาพชีวิตไม่ว่าจะด้านใดก็ไม่ประสบผล

จากการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม

นอกจากนั้นยังพบว่าในช่วงเวลาเย็นจะมีชาวบ้านส่วนหนึ่งไปร่วมทำวัตรเย็นที่วัดบ้านสุขใจเป็นประจำทุกวันถึงแม้ว่าจะมีหลวงพ่อบอกหรือไม่ก็ก็ตาม โดยชาวบ้านที่ไปทำวัตรเย็นนี้จะมีทุกเพศ ทุกวัย ร่วมกันซึ่งรวมทั้งเด็กที่อยู่ในวัยเรียนด้วย การที่คนทุกเพศทุกวัยได้ร่วมกันทำกิจกรรมนี้จะทำให้เกิดการเรียนรู้และการสืบทอดการปฏิบัติดังกล่าวได้

“สิ่งที่หลวงพ่อบอกได้เทศนาสั่งสอนอยู่เป็นประจำนั้นได้ซึมซับเข้าไปในจิตใจของชาวบ้านแล้ว อย่างเช่น การทำวัตรสวดมนต์เย็น ซึ่งชาวบ้านจะมาร่วมกันที่วัดทุกเย็นเวลาประมาณหนึ่งทุ่ม จะมีลูกหลานตัวเล็กไปร่วมด้วย หรืออย่างงานบุญงานทาน บ้านอื่นจะกินเหล้ากัน แต่บ้านนี้แทบจะไม่มีเลย” (พิภ ใจงาม, สัมภาษณ์, 3 มีนาคม 2544)

“ในบ้านนี้ ขโมยไม่มี การพนันไม่มาก จะเล่นกันเฉพาะในงานศพและเล่นเพื่อเป็นเพื่อนศพเท่านั้น ครั้งละอย่างมากสุดก็ไม่เกิน 100 บาท ที่มากหน่อยก็คือหอยใต้ดินอย่างเดียวอย่างกินเหล้า ทะเลาะเบาะแว้งไม่มีเลย” (จุ่น โคนแสง, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2544)

จากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมของผู้วิจัยพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่จะนิยมเล่นหอยใต้ดิน โดยเมื่อลงไปเก็บข้อมูลในวันที่ออกสลากกินแบ่งรัฐบาล จะพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ให้ความสนใจและรอลุ้นกับการที่ตนเองจะถูกรางวัลหรือไม่ และเมื่อได้พบเห็นพฤติกรรมดังกล่าวของชาวบ้าน ก็ได้สอบถามชาวบ้านว่าเล่นหอยไม่กลัวหลวงพ่อบอกว่าหรือ เพราะการเล่นหอยก็คือการเล่นการพนันนั่นเอง ชาวบ้านตอบว่าเล่นหอยเล่นครั้งละไม่มาก และเล่นแล้วไม่ติดไม่เล่นก็ได้ไม่กระวนกระวายหรือเดือดเนื้อร้อนใจ แต่เล่นการพนันเล่นแล้วติด คนที่เล่นจะเป็น

เหมือนผีพนันเข้าสิง บางคนอาจจะเล่นจนหมดเนื้อหมดตัว เสียบ้าน เสียอนาคต ชาวบ้านแยกแยะระหว่างห่วยกับการพนันออกจากกัน คือ เล่นห่วยได้ แต่เล่นการพนันห้าม โดยจำนวนเงินที่เล่นในแต่ละครั้งชาวบ้านแต่ละคนก็บอกว่าเล่นไม่มากครั้งละ 10-20 บาท หรืออย่างสูงสุดก็จะไม่เกิน 80-100 บาท เมื่อถามชาวบ้านว่าไม่เสียดายเงินหรือถ้าไม่ถูกรางวัล ชาวบ้านก็ตอบว่าไม่เสียดายเพราะไม่ได้เล่นมากมาย เล่นไปสนุก ๆ พอได้ลุ้นไปในแต่ละครั้ง เพราะหากถูกรางวัลก็คุ้ม (หมายถึงพอคุ้มทุนที่เสียไป แต่หากจะให้มีโอกาสไม่มี-ผู้วิจัย) แต่พอสอบถามถึงคนที่ได้รางวัลสูง ๆ มีหรือไม่มี ชาวบ้านก็ตอบตรงกันว่า ในงวดที่ผ่านมา นางทอง ถูกรางวัลได้เงินเป็นแสน และเมื่อตามไปสอบถามนางทอง นางทองก็ยอมรับว่าถูกรางวัลจริง โดยการซื้อห่วยได้ดินและถูกตัวตรงบนสามตัว (ซึ่งจะได้รับเงิน 500 บาท ต่อการซื้อห่วย 1 บาท) ซึ่งเมื่อผู้วิจัยลองคำนวณถึงจำนวนเงินที่ซื้อกับจำนวนเงินที่ถูกรางวัลแล้วพบว่า ต้องซื้อเป็นจำนวนเงินไม่ต่ำกว่า 200 บาทขึ้นไป จากความจริงเชิงประจักษ์ที่พบจากพฤติกรรมของชาวบ้าน สอดคล้องกับงานวิจัยของ สังคิต พิริยะรังสรรค์ และคณะ (2542) ที่ได้ศึกษาเรื่อง “เศรษฐกิจการพนัน : ทางเลือกเชิงนโยบาย” พบว่า การพนันสัมพันธ์กับลักษณะทางชนชั้น และคนไทยนิยมเล่นห่วยได้ดินกันมากถึง 23 ล้านคน จากจำนวนคนไทยประมาณ 62 ล้านคน (ประมาณ 38 %) โดยมี เหตุผลสำคัญ คือต้องการเสี่ยงโชคและหารายได้เพิ่มเติม งานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่า ห่วยได้ดินถูกจัดให้เป็นวัฒนธรรมหนึ่งของสังคมไทย และในความรู้สึกของชาวบ้านนั้น ห่วยได้ดินกับการพนันนั้นแตกต่างกัน และห่วยไม่ใช้การพนัน นอกจากนี้พบว่าระดับการศึกษาของผู้ที่เล่น สลากกินแบ่งรัฐบาลและห่วยได้ดินจะอยู่ในระดับประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา

สำหรับการเล่นการพนันซึ่งชาวบ้านให้ข้อมูลว่าจะเล่นกันเฉพาะในงานศพเท่านั้น เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยไม่สามารถสังเกตการณ์ได้เพราะในการเก็บข้อมูลในแต่ละครั้งจะไม่พบกรณีที่มีการจัดงานศพเลยแม้แต่ครั้งเดียว และจากการสังเกตโดยทั่ว ๆ ไป ก็ไม่พบเช่นเดียวกัน แต่ในกรณีของการกินเหล้า จากการสังเกตพบว่าในงานประเพณีแข่งเรือ ซึ่งเป็นงานรื่นเริงสนุกสนาน มีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งนั่งกินเหล้า กินเบียร์ อยู่ที่ร้านค้าในชุมชน แต่ไม่เป็นที่เอิกเกริกมากนัก เพราะนั่งกินกันในกลุ่มเฉพาะเพียง 5-6 คน และเป็นการพบเห็นชาวบ้านที่กินเหล้าเพียงครั้งเดียวในงานนี้เท่านั้น เพราะจากการเดินสำรวจชุมชนและการเก็บข้อมูลในหลาย ๆ ครั้งไม่เคยพบกรณีดังกล่าวเลย จากการพบเห็นดังกล่าวนี้ได้สอบถามผู้จัดการสหกรณ์คนใหม่ก็ตอบตรงกันว่า ในกาารกินเหล้าจะมีเฉพาะในงานเทศกาล คนที่กินมักจะต้องหลบ ๆ กินและไม่กินจนกระทั่งเมาเมาไม่ได้สติ เพราะจะเป็นที่ครหาของชาวบ้านและถูกชาวบ้านดูถูกเอาได้

เราจะพบว่าคำสั่งสอนของหลวงปู่ได้สร้างความรู้สึกร่วมกันของชุมชน เป็นพลังของชุมชนในการดูแลและเกะเกี้ยวซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของยาเสพติด การเสพสุรา การเล่นการพนัน เพราะหากมีผู้ใดผู้หนึ่งไปข้องแวะกับเรื่องดังกล่าว พลังของชุมชนที่ถูก

สร้างขึ้นโดยการชิมชั้บคำสั่งสอนของหลวงพ่อกมาเป็นบรรทัดฐานของสังคมของชุมชน จะเป็นแรงบีบให้ผู้ปฏิบัติดังกล่าวไม่สามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้โดยปกติสุข

จากการจัดตั้งสถาบันของชุมชน

การที่ชาวบ้านใช้รายได้ในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดในการบริโภคนั้นทำให้ในบางกรณีที่มีความจำเป็นต้องใช้จ่ายเพื่อการบริโภคแต่รายได้ไม่เพียงพอ เช่น การใช้จ่ายในเรื่องการศึกษา การรักษาพยาบาล เป็นต้น ในบางครั้งชาวบ้านจึงจำเป็นต้องเป็นหนี้สินเพื่อการบริโภค นอกเหนือไปจากการเป็นหนี้สินเพื่อการผลิต หรือในกรณีที่บางปีประสบภัยธรรมชาติหรือราคาผลผลิตตกต่ำ แต่ในปัจจุบันหลังจากชาวบ้านมีสหกรณ์ ซึ่งเป็นองค์กรของชุมชนที่สามารถช่วยชาวบ้านในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร โดยในด้านการผลิต สหกรณ์จะทำหน้าที่ในการจัดหาปัจจัยการผลิตและสิ่งที่เป็นจำหน่ายกับชาวบ้านในราคาที่ถูกและยุติธรรม ในด้านการบริโภค สหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นนั้น นอกจากจะให้ความช่วยเหลือในด้านการผลิตกับชาวบ้านแล้ว ยังส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการออมทรัพย์ด้วย การออมทรัพย์ถือเป็นการ “สะสมทุน” ของชาวบ้านซึ่งอาจจะนำไปเพื่อการผลิตหรือการบริโภคก็ได้ ในด้านการแลกเปลี่ยน สหกรณ์จะเป็นตัวกลางในการเชื่อมโยงกับแหล่งต่าง ๆ ภายนอกชุมชนในการขายผลผลิตของชาวบ้าน ในด้านการจัดสรร สหกรณ์จะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของหน่วยงานอื่น ๆ ที่เข้ามาติดต่อให้ความช่วยเหลือกับชุมชน และจัดสรรความช่วยเหลือดังกล่าวไปยังชาวบ้านต่อไป

โครงการส่งเสริมให้มีการออมทรัพย์วันละ 1 บาทของสหกรณ์นั้น เป็นการเสริมสร้างนิสัยการออมให้แก่ชาวบ้านโดยไม่เดือดร้อน เป็นการค่อย ๆ เก็บสะสม ซึ่งนับได้ว่าเป็นการฝึกจิตใจของชาวบ้านอย่างหนึ่ง เพราะเป็นการฝึกให้ชาวบ้านรู้จักอดทน รู้จักอดออม รู้จักการรอคอย ใจเย็น เพราะการเก็บออมวันละ 1 บาทนั้นเมื่อสะสมนานเข้าก็กลายเป็นหลักพันหลักหมื่น ดังเช่นที่ชาวบ้านที่เข้าเป็นสมาชิกออมทรัพย์ดังกล่าวตั้งแต่เริ่มแรก (ในปี พ.ศ.2542) ซึ่งมีเงินเก็บสะสมไว้เป็นเงินประมาณหมื่นกว่าบาท และชาวบ้านบางรายเมื่อเกิดกรณีจำเป็นเร่งด่วนก็ได้อาศัยประโยชน์จากยอดเงินที่เก็บออมนี้ในการบรรเทาความเดือดร้อนโดยไม่ต้องเป็นหนี้สิน และเสียดอกเบี้ยในการกู้ยืมเงินเช่นที่เคยเป็นมา

โครงการนี้จะออมทรัพย์ดังกล่าว นอกจากจะทำให้สมาชิกรู้จัก “เก็บออม” โดยไม่เดือดร้อน และยังเป็นช่องทางการสื่อสารให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบหน้าค่าตากัน (เพราะถึงแม้ชาวบ้านจะมีเงินมากอยากจะออมทีละมาก ๆ ก็ไม่สามารถกระทำได้) ทำให้คนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารของชุมชนอย่างต่อเนื่องเพราะช่องทางการสื่อสารของชาวบ้านนั้นจะมีลักษณะ

เป็นการสื่อสารแบบปากต่อปาก และมีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน ในขณะที่เดียวกันสหกรณ์ก็มีโอกาสได้เรียนรู้วินัยทางการเงินของชาวบ้านด้วยว่ามีลักษณะเช่นใด โดยดูจากพฤติกรรมการออม และโดยที่ดังได้กล่าวแล้วว่าความช่วยเหลือต่าง ๆ จากภายนอกชุมชนส่วนหนึ่งจะผ่านมาทางสหกรณ์โดยให้สหกรณ์เป็นผู้พิจารณาจัดสรรความช่วยเหลือไปสู่ ชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง ดังนั้น ข้อมูลทางด้านการเงินของชาวบ้านก็เป็นส่วนประกอบหนึ่งในการพิจารณาให้ความช่วยเหลือ เราจะพบว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ในกรณีการเกิดขึ้นของสหกรณ์ก็เช่นเดียวกัน ปัจจุบันสหกรณ์เป็นสถาบันหนึ่งในสังคมของชุมชนซึ่งทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนเพิ่มขึ้นจากสถาบันดั้งเดิมที่มีอยู่

- แหล่งการเรียนรู้

สถาบันศาสนา

โดยที่ชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจมีค่านิยมในเรื่องการศึกษา และเป็นสาเหตุหนึ่งของรายจ่ายที่เพิ่มมากขึ้นของครัวเรือน (แต่ก็เป็นสิ่งจำเป็นและเป็นที่ยอมรับของสังคมว่าระดับการศึกษาที่สูงขึ้นจะมีผลต่อคุณภาพของผลงาน) หลวงพ่อได้พยายามเปลี่ยนความคิดของชาวบ้านเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน โดยแต่แรกนั้นชาวบ้านมีความเชื่อว่าคนที่ได้รับการศึกษาสูงจะได้งานดี และงานดีในความรู้สึกรู้สึกของชาวบ้านก็คือการรับราชการ แต่โดยที่ในปัจจุบันตำแหน่งของงานราชการมีน้อยลงเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านที่มีการศึกษาสูงจึงออกจาก ชุมชนเพื่อไปทำงานที่เหมาะสมทำ หลวงพ่อจึงได้พยายามปลุกฝังและยกย่องลูกหลานของ ชาวบ้านที่มีการศึกษาในระดับสูงได้กลับมาใช้การศึกษานั้นเพื่อพัฒนาบ้านเกิด มิใช่ว่าพอได้รับการศึกษาสูงแล้วออกจากชุมชนไปเลย ไปสร้างความเจริญความก้าวหน้าให้กับท้องถิ่นอื่นโดยหลงลืมท้องถิ่นของตนเอง เพราะท้องถิ่นชุมชนบ้านสุขใจยังต้องการผู้ที่มีความรู้เพื่อมาพัฒนาชุมชนต่อไปอีก เพราะมิใช่พัฒนาเท่านั้นแล้วจะสำเร็จและหยุดหนึ่งเพียงเท่านั้น トラบใจที่คนเรามีสมอง มีความคิด การสร้างสรรค์สิ่งที่ตั้งถามก็จะเกิดขึ้นกับสังคมมนุษย์ต่อไป ซึ่งจะทำให้มนุษย์ สังคม และธรรมชาติ อยู่ด้วยกันอย่างสันติ

สถาบันครอบครัว

การที่ชาวบ้านในชุมชนได้รับการปลุกฝังทางด้านศาสนา ทำให้แต่ละครัวเรือนต่างดำรงตนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี โดยมีการอบรมสั่งสอนให้บุตรหลานหรือสมาชิกในครัวเรือนบริโภคในสิ่งที่จะสามารถเป็นการสร้างสรรค์คุณภาพชีวิต เช่น การทำบุญตักบาตร การละเว้นการจับสัตว์น้ำในวันพระ การทำวัตรเย็น การไม่เกี่ยวข้องกับกาเสพสุรายาเมา หรือบายมุขอื่น ๆ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้นอกจากชาวบ้านจะได้รับการอบรมสั่งสอนจากสถาบันศาสนาแล้วสมาชิกของครัวเรือนยังได้รับการซึมซับในการปฏิบัติจากสถาบันครอบครัวด้วย จากการศึกษาชุมชนจะพบว่า ในชุมชนบ้านสุขใจ มีผู้ติดยาเสพติดน้อยมาก

ด้านการแลกเปลี่ยน

พิจารณาในระดับปัจเจก

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

หนทางที่ชาวบ้านจะพัฒนาความสัมพันธ์ที่มีกับตลาดอีกหนทางหนึ่งนอกเหนือไปจากปัจจัยภายในซึ่งคือตัวชาวบ้านแล้วก็คือ กัลยาณมิตรของชาวบ้านหรือปัจจัยภายนอก (ไม่ว่าจะเป็นบุคคล หน่วยงานราชการ องค์กร เอกชน หรืออื่น ๆ) ซึ่งจะมีโลกทัศน์กว้างกว่า โลกทัศน์ของชาวบ้านโดยทั่วไป จะเป็นผู้ดำเนินบทบาทในการเชื่อมโยงชาวบ้านกับโลกภายนอกชุมชน ในความสัมพันธ์ด้านการค้าและการแลกเปลี่ยน (เพราะในความสัมพันธ์ดังกล่าวจะมีระดับของความสัมพันธ์ซึ่งแตกต่างกันไป)

การที่ชุมชนสามารถพัฒนาความสัมพันธ์ที่มีกับการค้าและการแลกเปลี่ยนได้นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะหลวงพ่อบุญธรรมที่เป็นกัลยาณมิตรหรือปัจจัยภายนอกได้เปลี่ยนบทบาทของตนเองจากการเป็นผู้ชักจูง ผู้ชี้แนะ ผู้ตัดสินใจ ในโครงการพัฒนาชาวบ้านในระยะแรกเป็นบทบาทของการเป็นที่ปรึกษา ให้คำชี้แนะ เป็นผู้ประสานงาน โดยมีระดับห่างของความสัมพันธ์กับชาวบ้านมากกว่าในระยะแรก

เมื่อเริ่มแรกที่ชาวบ้านเปลี่ยนจากการปลูกข้าวเหนียวเพื่อมาปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อขายนั้น ชาวบ้านยังมีได้เกิดการรับรู้หรือความตระหนักว่าผู้บริโภคหรือตลาดต้องการสิ่งใด แต่ทำไปเพราะมีความเชื่อมั่น มีความศรัทธาในคำชี้แนะของหลวงพ่อบุญธรรม และเมื่อได้ปฏิบัติตามแล้วเกิดผลดีจริง ชาวบ้านจึงค่อย ๆ เกิดการเรียนรู้และเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ เช่น ในเรื่องการปลูกพืชผักเพื่อนำออกขาย ชาวบ้านจะเรียนรู้ได้ด้วยตนเองว่าในช่วงเวลาใดควรปลูกพืชชนิดใด ซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาด ซึ่งจะทำให้ผลผลิตขายได้ หรือในการทอเสื่อกก หรือการทอผ้า จะต้องมีการผลิตหลาย สีสัน หรือรูปทรงอย่างไรจึงจะทำให้ผู้บริโภคต้องการและมีการซื้อ-ขายเกิดขึ้นได้

ปัจจัยภายใน

ความสัมพันธ์ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบันทำให้กิจกรรม “การแลกเปลี่ยน” มิได้เป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น แต่ยังเป็นไปเพื่อสนองตอบต่อการผลิตด้วย ดังแผนภูมิ

จากข้อมูลในสนามที่ศึกษา พบว่า ในวิถีชีวิตปัจจุบันชาวบ้านบางส่วนไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยปราศจาก “เงิน” ความต้องการ “เงินตรา” หรือ “รายได้” นั้น เป็นความต้องการที่จำเป็น เราจะพบว่าสิ่งจำเป็นที่ชาวบ้านทำการผลิตนั้นนอกเหนือจากการความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนแล้ว ยังมี “ส่วนเกิน” ที่สามารถทำรายได้ให้กับครัวเรือนด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และ ยารักษาโรค ในความต้องการที่จำเป็นนั้นเราจะพบว่าเป็นความต้องการที่ “รู้จักพอ” เพราะในการผลิตที่ส่วนหนึ่งเป็นไปเพื่อการค้ำนนั้นเป็นไปโดยมีเป้าประสงค์เพื่อให้มีรายได้เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่จะเกิดขึ้น เพื่อสนองความต้องการที่จำเป็นดังกล่าว โดยมีได้ทำให้ตนเองหรือผู้อื่นเดือดร้อน เราจะพบว่าถึงแม้การมีอาชีพเสริมของชาวบ้านจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ก็ไม่พบชาวบ้านรายใดที่หันมาทำอาชีพเสริมโดยไม่ทำนาเป็นอาชีพหลักเลยแม้แต่รายเดียว และจากข้อมูลเชิงประจักษ์พบว่า ถึงแม้ในบางครัวเรือนจะมีหัวหน้าครัวเรือนประกอบอาชีพรับราชการ หรือทำงานธนาคาร หรือทำงานสหกรณ์ แต่ครัวเรือนเหล่านั้นก็ทำนาด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เพราะในวิถีชาวบ้านปัจจุบันชาวบ้านทำการผลิตทั้งเพื่อการบริโภคและเพื่อการค้า โดยรักษาจุดสมดุลย์หรือความพอเพียงทั้งในเรื่องของการบริโภคและการค้า

- ลักษณะการเรียนรู้

จากประสบการณ์

ในสังคมปัจจุบันซึ่งมีความสลับซับซ้อนมากกว่าสังคมในอดีต นอกจากการเรียนรู้เพื่อที่จะขายผลผลิตให้ได้แล้ว ชาวบ้านยังต้องเรียนรู้เพิ่มขึ้นอีกว่าถึงแม้จะผลิตสิ่งที่ตลาดต้องการแล้วบางครั้งก็ยังไม่สามารถขายได้ เพราะสิ่งที่ตนเองผลิตได้ ชาวบ้านคนอื่น ๆ ชุมชนอื่น ๆ ก็ผลิตได้เช่นเดียวกัน ดังนั้นผลผลิตที่ออกสู่ตลาดส่วนใหญ่ของชุมชนจึงมีลักษณะที่เหมือน ๆ กันไม่มีความแตกต่าง เช่น เมื่อถึงฤดูกาลหนึ่งชาวบ้านจะปลูกกระหล่ำปลี ปลูกแตงร้าน เหมือน ๆ กัน เพราะเป็นช่วงที่ตลาดมีความต้องการผลผลิตดังกล่าว เมื่อทุกคนคิดและทำเหมือน ๆ กัน จึงมีผลผลิตออกมาจนเกินความต้องการของตลาด ราคาที่คิดว่าจะดีตั้งแต่ก่อนที่จะเริ่มปลูก จึงกลายเป็นราคาไม่ดีเมื่อผลผลิตออกสู่ตลาด ลักษณะดังกล่าวจะเป็นเช่นเดียวกันนี้ตั้งแต่ระดับครัวเรือน ระดับชุมชน ระดับจังหวัด เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ผลผลิตของชุมชนที่เป็นไปเพื่อความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่มีกับตลาดอยู่ในลักษณะที่ชุมชนไม่สามารถพัฒนาให้เติบโตได้ ซึ่งชาวบ้านก็พยายามหาหนทางในการที่จะทำสิ่งที่ดีที่สุดในให้ผู้บริโภคเลือกหยิบผลผลิตหรือสินค้าของตนเองขึ้นมาจากสินค้าที่เหมือน ๆ กัน

การแก้ปัญหาในลักษณะที่เกิดขึ้นดังกล่าวของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจที่ประสบปัญหาในกรณีที่ปลูกผักเหมือน ๆ กันแล้วนำมาขายที่ตลาดในช่วงเวลาเดียวกันกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ทำให้ผลผลิตราคาตกต่ำ ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่าจะทำอย่างไรที่จะทำให้ผลผลิตของตนเองมีความแตกต่างกับของคนอื่น ซึ่งจากการสรุปบทเรียนพบว่า การปลูกผัก

กางมุ้ง ผักปลอดสารพิษ เป็นวิธีการที่แก้ไขได้ เพราะในปัจจุบันกระแสสังคมที่ต้องการความปลอดภัยจากมลภาวะต่าง ๆ ทำให้คนหันมาให้ความสนใจกับเรื่องคุณภาพชีวิตมากขึ้น ทำให้สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ดังที่ นางมะลิ ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกลุ่มปลูกผักกางมุ้ง ผักปลอดสารพิษ เล่าให้ฟังว่า

“การแก้ปัญหาสินค้าล้นตลาดก็คือ หันมาเน้นในเรื่องของคุณภาพ เช่น ในฤดูผักจะมีผักที่ชาวบ้านปลูกออกมาสู่ตลาดเยอะมาก ทั้งจากบ้านเราและบ้านอื่น แต่โดยที่ผักที่เราเอาไปขายเป็นผักปลอดสารพิษ ผักกางมุ้ง หากเราบอกว่าเป็นผักปลอดสารพิษหรือผักกางมุ้งจากบ้านสุขใจ ก็พรีเบียดเลย แทบไม่ต้องนั่งขายเลย ปัญหาของบ้านเราในเรื่องสินค้าล้นตลาดก็เลยไม่มี คือเราหันไปเน้นในเรื่องคุณภาพ เรื่องการรักษาธรรมชาติ” (มะลิ โคกกลาง, สัมภาษณ์, 11 ธันวาคม 2543)

นอกจากการเน้นในเรื่องคุณภาพของสินค้าที่แตกต่างแล้ว ชาวบ้านก็มีการเรียนรู้ว่าการปรับปรุงการบรรจุหีบห่อผลิตภัณฑ์เพื่อให้เป็นที่ต้องการของตลาดนั้นก็เป็นสิ่งจำเป็น ดังเช่น การดำเนินงานของกลุ่มทำน้ายาสระผม-น้ายาล้างจานจากสมุนไพร ซึ่งกลุ่มได้เรียนรู้ว่าการที่จะขยายตลาดเพื่อขายผลผลิตนั้น จำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงขวดที่บรรจุน้ายาให้ทันสมัยเช่นเดียวกับผลิตภัณฑ์ชนิดเดียวกันที่ผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรม เพราะจากการนำผลิตภัณฑ์ไปขายในงานแสดงผลิตภัณฑ์ของชุมชน ทำให้สังเกตเห็นว่าผลิตภัณฑ์ของตนเองไม่ได้รับความสนใจจากผู้บริโภคเท่าที่ควรเพราะรูปแบบหรือลักษณะของสิ่งที่ใช้บรรจุผลิตภัณฑ์ ซึ่งต่างจากของอีกชุมชนหนึ่งที่ผลิตน้ายาสระผม-น้ายาล้างจานเช่นเดียวกัน แต่ด้วยรูปลักษณะที่ทันสมัยจึงได้รับความสนใจจากผู้บริโภคในการตัดสินใจซื้อผลิตภัณฑ์ และเมื่อชาวบ้านได้นำมาปรับปรุงบรรจุภัณฑ์แล้วก็ปรากฏว่าได้รับการตอบสนองจากตลาดดีขึ้น เราจะพบว่า การเรียนรู้ของชาวบ้านเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และไม่หยุดนิ่ง จากเรื่องหนึ่งไปสู่อีกเรื่องหนึ่ง และเป็นไปอย่างหลากหลาย

จากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว

โดยที่การผลิตของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจ ไม่จะเป็นอาชีพหลักหรืออาชีพเสริม ส่วนหนึ่งของการผลิตนอกเหนือไปจากการบริโภคภายในครัวเรือน ภายในชุมชนแล้ว อีกส่วนหนึ่งก็คือการผลิตเพื่อการค้า เมื่อทำการผลิตเพื่อการค้า สิ่งที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องก็คือ “ตลาด” ในความสัมพันธ์กับตลาดนั้น สิ่งที่ชุมชนแตกต่างกันอย่างมากกับความสัมพันธ์กับตลาดในระบบทุนนิยมคือ ในระบบเศรษฐกิจพอเพียง ในระบบคิดของชาวบ้าน ชาวบ้านจะทำการผลิตสิ่งใดจะเริ่มต้นจากสิ่งที่มีอยู่ หาได้ในท้องถิ่น ในชุมชน คือจะคิดจากวัตถุดิบที่มีอยู่จะใช้ผลิตอะไรบ้าง ขั้นตอนต่อไปจึงค่อยมองหาตลาดว่าเมื่อผลิตขึ้นมาแล้วจะไปสู่ตลาดได้อย่างไร ซึ่งต่างจากวิธีคิดของวิถีการค้าแบบทุนนิยม เพราะในระบบคิดของทุนนิยม “ทุน” เป็น

สิ่งสำคัญ และปัจจัยชี้ขาดที่ว่าผู้ผลิตจะตัดสินใจทำการผลิตหรือไม่ ก็คือ “กำไร” ดังนั้น “ตลาด” หรือ “ผู้บริโภค” จึงเป็นจุดหมายที่สำคัญของระบบทุนนิยม

ประสบการณ์การเรียนรู้ในอดีตของชาวบ้านพบว่าการผลิตเพื่อการค้ำนนั้น หากสามารถมีต้นทุนต่ำก็จะทำให้มีรายได้สูงขึ้นได้ ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะใช้วัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่นเป็นหลัก ทั้งนี้การมีต้นทุนต่ำมีเงื่อนไขว่าจะต้องไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองหรือเบียดเบียนผู้อื่น ในการกำหนดราคาหรือมูลค่าในการแลกเปลี่ยนในตลาด เป้าหมายเพื่อ “กำไรสูงสุด” ไม่เคยเกิดขึ้นในความคิดคำนึงของชาวบ้านเลย การกำหนดราคาขายจะพิจารณาจากต้นทุนที่ใช้ในการผลิตเป็นหลัก และ “กำไรในระดับหนึ่ง” เพียงเพื่อให้เป็นทุนหมุนเวียนสำหรับการผลิตในรอบต่อไป

จากการลงมือปฏิบัติจริง

จากข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พบในชุมชนคือ ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าและการแลกเปลี่ยนนั้นได้ดำเนินควบคู่มากระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงมาช้านานแล้ว ชาวบ้านรู้จักทำมาหากินเพื่อนำสิ่งที่ผลิตได้ไปแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการที่ชาวบ้านไม่สามารถทำการผลิตเองได้ ในการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่ทำน้ำเต้าหู้ไปขายในตลาดชุมชนในช่วงเวลาเช้า ปรากฏว่าขายดี มีรายได้เสริมเลี้ยงครอบครัวได้ ในขณะที่เดียวกันก็มีอีกหลายครัวเรือนที่ชาวบ้านนำของไปขายไปซื้อกันเอง โดยเมื่อขายสิ่งหนึ่งของตนเองได้ ก็ซื้อบางอย่างที่ตนเองไม่มี สินค้าต่าง ๆ ที่นำมาซื้อขายที่ตลาดชุมชนนี้ส่วนใหญ่ล้วนเป็นสินค้าที่ชาวบ้านผลิตเอง ขายเอง ซื้อเอง หมุนเวียนภายในชุมชน ทำให้เศรษฐกิจชุมชนดีขึ้น และความจริงที่ต้องยอมรับก็คือในระบบตลาดซึ่งอาศัยการแลกเปลี่ยนในการดำเนินกิจกรรมนั้น สามารถอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งผู้ผลิตและผู้ซื้อ เป็นการเพิ่มโอกาสและทางเลือกแก่ชาวบ้านมากขึ้น

- แหล่งการเรียนรู้

สถาบันศาสนา

ในการผลิตเพื่อการค้ำนนั้นชาวบ้านเพียงต้องการ “กำไรในระดับหนึ่ง” เพียงเพื่อให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจดำเนินต่อไปได้ การผลิตเพื่อต้องการ “กำไรสูงสุด” นั้น ไม่เคยอยู่ในความคิดคำนึงของชาวบ้าน การที่ชาวบ้านมีความรู้จักพอนั้นเป็นเพราะเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ว่า การผลิตเพื่อการค้าเพื่อต้องการเงินตรานั้นเป็นการผลิตที่มีความเสี่ยงสูง เพราะการเกษตรที่อาศัยธรรมชาติเป็นปัจจัยหลักนั้น หากปีใดฟ้าฝนไม่อำนวยหรืออำนวยมากเกินไป ความเสียหายก็มาเยือน จะเสียหายมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปริมาณพื้นที่ที่ทำการผลิต หากมีพื้นที่มากก็เสียหายมาก หากมีพื้นที่น้อยก็เสียหายน้อย แต่ทุกคนเสียหายเท่าเทียมกันหมด ดังนั้น

หลังจากที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเองมาแล้ว ชาวบ้านก็ได้ข้อสรุปว่า การทำนา มีใช้ทำเพื่อหวังความร่ำรวย แต่หากมีความขยัน ความอดสาหะพากเพียร การทำนาก็คืออาชีพที่สร้างความมั่นคง (มีใช้ความมั่งคั่ง) ให้กับผู้ผลิตได้ หากมีความต้องการมากหรือความต้องการที่ไม่รู้จักพอ ตัณหา ก็จะเกิดขึ้นเรื่อย ๆ เมื่อเกิดการเรียนรู้ก็เกิดการพัฒนาตนเอง โดยพัฒนา ตนเองจากการเป็นอยู่ด้วยตัณหาไปสู่การเป็นอยู่ด้วยปัญญา โดยมีกระบวนการขัดเกลาทางสังคม คือ สถาบันศาสนา

สถาบันของชุมชน

ผลิตผลของชาวบ้านแต่เดิมนั้นชาวบ้านจะขายข้าวเปลือกให้แก่โรงสีซึ่งเป็นของเอกชน อยู่ห่างจากบ้านสุขใจไปประมาณ 18 กิโลเมตร และจะถูกโก่งเรื่องน้ำหนักจากเครื่องชั่ง ถูกโก่งเรื่องความชื้น เรื่องมาตรฐานต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นโดยฝ่ายเจ้าของโรงสีมาโดยตลอด ในขณะที่ข้าวจากชาวนาขนมาถึงโรงสีแล้วเพื่อที่จะขาย ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการว่าจ้างรถเพื่อขนข้าวมาขายแล้ว ดังนั้นเจ้าของโรงสีจะคิดอย่างไรชาวบ้านก็ต้องยอม ทำให้ชาวบ้านถูกเอาเปรียบเรื่อยมา หลวงพ่อจึงคิดว่าตอนนี้มีการผลิตและขายข้าวเปลือก แต่ขาดการสีข้าว เพื่อโยงใยให้งานเป็นรูปธรรมที่สมบูรณ์แบบครบวงจร จึงควรมีโรงสีข้าวของชุมชน โรงสีข้าวของชุมชนจึงถือกำเนิดขึ้นมาในปี พ.ศ.2541 และถึงแม้ว่าราคาข้าวเปลือกของโรงสีข้าวของชุมชน จะไม่สูงกว่าราคาซื้อของโรงสีเอกชนมากนัก แต่สามารถเป็นหลักประกันได้ในเรื่องของความซื่อตรง ไม่คดโกง ไม่เอาเปรียบ โดยยึดหลักการดำเนินงานเป็น “โรงสีแห่งความสุขร่วมกัน” ทั้งนี้โดยประสานและร่วมมือกับสหกรณ์สุขใจซึ่งเป็นสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นในชุมชน และได้จดทะเบียนดำเนินการก่อนหน้าแล้วเมื่อปี 2540 โดยชาวบ้านเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านสุขใจล้วนเป็นสมาชิกของสหกรณ์ตามคำแนะนำของหลวงพ่อ และเมื่อปี 2543 โรงสีดังกล่าวได้ส่งข้าวเป็นสินค้าออกไปต่างประเทศประมาณ 20 ตันเป็นปีแรก โดยบริษัทที่ดำเนินการเกี่ยวกับการค้าข้าวกับต่างประเทศซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อได้อาสาช่วยงานหลวงพ่อในด้านนี้ นอกจากนี้สหกรณ์ในชุมชนยังได้ร่วมมือและประสานงานกับเครือข่ายสหกรณ์ที่กรุงเทพฯ รับซื้อข้าวเปลือกจากเกษตรกรและพ่อค้าแล้วส่งมาให้ทางสหกรณ์ที่กรุงเทพฯ ในการจำหน่ายไปยังจุดต่าง ๆ ทำให้ปัญหาที่เกิดจากผลิตในด้านการตลาดของชาวบ้านในชุมชนสุขใจมีน้อยกว่าชุมชนอื่น ๆ

พิจารณาในระดับการรวมกลุ่ม

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

ในความสัมพันธ์ที่ชุมชนมีกับตลาดนั้น ปัจจัยภายนอกที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการแลกเปลี่ยนของชุมชนก็คือ เครือข่ายที่ชุมชนมี เพราะการเป็น

เครือข่ายทำให้ข้อมูลข่าวสารในการแลกเปลี่ยนเป็นข้อมูลการสื่อสารแบบสองทาง (two-ways communication) ซึ่งจะทำให้มีการไหลเวียนของข่าวสารที่สำคัญและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในกระบวนการแลกเปลี่ยน ทำให้มีข้อมูลข่าวสารที่รวดเร็ว ถูกต้อง ซึ่งจะสามารถช่วยให้การตัดสินใจของชุมชนมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ดังได้กล่าวแล้วว่าชุมชนบ้านสุขใจมีทรัพยากรบุคคลที่เข้มแข็ง ซึ่งก็คือตัวหลวงพ่อกและเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความช่วยเหลือจากแหล่งต่าง ๆ ภายนอกชุมชนเข้าสู่ชุมชนมากมาย และในบรรดาความช่วยเหลือที่เข้าสู่ชุมชนได้เข้ามาทางช่องทางของสหกรณ์ซึ่งเป็นสถาบันของชุมชน และทางผู้นำที่เป็นทางการคือผู้ใหญ่บ้าน หากความช่วยเหลือเป็นด้านสิ่งของ อุปกรณ์เครื่องมือเครื่องใช้ (ซึ่งเป็นวัตถุดิบในการผลิต) สหกรณ์และผู้นำชุมชนจึงพิจารณาคร่าวเรื่อนที่เหมาะสมที่จะได้รับการจัดสรรต่อไปโดยใช้เกณฑ์การพิจารณาของชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว (พิจารณาจากความขยัน มีอุตสาหกรรมวิริยะ อุตุน ฯลฯ) แต่หากความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชนเป็นการให้ความรู้ การฝึกอบรม การสาธิต ทุกคร่าวเรื่อนต่างก็สามารถที่จะมาฟัง มาดูได้ โดยไม่มีการจำกัด เราจะพบว่าความช่วยเหลือต่าง ๆ จากแหล่งภายนอกชุมชนนั้นมิได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นภายในชุมชน เพราะชุมชนมีวิธีการจัดการโดยอาศัยการสื่อสารให้คนในชุมชนเข้าใจ นอกจากนั้นแล้วจากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยไม่พบว่า ในบรรดาความช่วยเหลือที่มาจากภายนอกชุมชน เมื่อเข้ามาสู่ชุมชนแล้วได้รับการปฏิเสธจากชาวบ้าน ซึ่งสาเหตุหนึ่งอาจจะเป็นเพราะชาวบ้านส่วนใหญ่มีพื้นฐานทางจิตใจที่ได้รับการปลูกฝังจากสถาบันศาสนามาเป็นระยะเวลานาน ทำให้มีการบ่มเพาะทางจิตใจที่มองสิ่งต่าง ๆ ด้วยความเป็นมิตร จึงทำใจเปิดรับกับสิ่งที่ตนเองคิดว่าเป็นประโยชน์ และอีกสาเหตุหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่นำเข้าสู่ชุมชนได้รับการกลั่นกรองมาขั้นหนึ่งแล้วว่าเหมาะสมกับชาวบ้าน กับชุมชน ในแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงที่ชุมชนดำเนินการอยู่

ปัจจัยภายใน

สิ่งที่พึงระวังจากกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในการสร้างความสัมพันธ์ในรูปแบบใหม่ที่มีกับตลาดก็คือ การที่จะคาดหวังให้ชาวบ้านซึ่งมีข้อจำกัดต่าง ๆ สามารถเรียนรู้ทั้งในกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต และด้านการตลาดหรือการแลกเปลี่ยนด้วยความ “เท่าทัน” นั้น สำหรับในระดับปัจเจกอาจจะเป็นไปได้เฉพาะภายในขอบเขตของชุมชน เพราะในการติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกชุมชนซึ่งมีระดับและขอบเขตของการเรียนรู้ที่แตกต่างจากชุมชนมากมายนั้น ชาวบ้านต้องอาศัยการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กรของชาวบ้าน เป็นการผนึกกำลังร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันสร้างสรรค์ ในการปะทะสังสรรค์กับโลกภายนอกชุมชน เพราะโดยที่วัฒนธรรมของชาวบ้านกับวัฒนธรรมของโลกภายนอกชุมชนเป็นวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน วัฒนธรรมของชาวบ้านเป็นวัฒนธรรมของการร่วมมือกัน ความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ความซื่อสัตย์ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เมื่อชาวบ้านออกมาสัมพันธ์กับวัฒนธรรมภายนอกชุมชนซึ่งเป็น

วัฒนธรรมของการแข่งขัน การต่อสู้ โอกาสที่ชาวบ้านจะเป็นฝ่ายถูกกระทำ เป็นฝ่ายเสียเปรียบ ย่อมเกิดขึ้นได้อย่างง่ายดาย

ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะคุ้นเคยกับเรื่องการค้าและการแลกเปลี่ยนมานานแล้วก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านมีกับ “ตลาด” มิได้อยู่บนพื้นฐานของการค้าและการแลกเปลี่ยนในระบบทุนนิยม แต่อยู่บนพื้นฐานของความเป็นชาวบ้านซึ่งไม่มีเงื่อนไขของกำไร-ขาดทุน ดังนั้น การที่จะให้ชาวบ้านมาปะทะหรือเผชิญหน้าโดยตรงกับการค้าและการแลกเปลี่ยนซึ่งมีระบบและกลไกที่ซับซ้อนมากขึ้น อาจจะทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า “ได้” ไม่คุ้ม “เสีย” เพราะความเป็นจริงที่ปรากฏคือในความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในตลาดนั้น มีบุคคลหรือผู้เกี่ยวข้องจำนวนมากมาย หากเป็นตลาดภายในชุมชนซึ่งความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนอาศัยการสื่อสารระหว่างบุคคล ไม่มีความแตกต่างระหว่างบุคคลมากนัก โอกาสที่ชาวบ้านจะถูกเอาเปรียบจึงเกิดขึ้นได้น้อย แต่สำหรับสังคมภายนอกชุมชนเป็นสังคมที่หลากหลายและซับซ้อน มีทั้งคนดี คนชั่ว คนที่มีเล่ห์เหลี่ยมกลโกง สิ่งเหล่านี้ชาวบ้านซึ่งอยู่บนพื้นฐานที่ตรงกันข้ามกับพื้นฐานของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมซึ่งชาวบ้านไม่สามารถจำแนกได้ ประกอบกับชาวบ้านไม่ได้ถูกฝึกฝนมาเพื่อารู้ “เท่าทัน” สิ่งทีเลวร้ายที่สามารถเกิดขึ้นได้ในระบบการค้าและการแลกเปลี่ยนของระบบทุนนิยม หนทางที่ชาวบ้านใช้แก้ไขข้อจำกัดนี้ทางหนึ่งก็คือ การรวมตัวกันหรือมีองค์กรของชาวบ้านเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับผลประโยชน์ โดยผ่านความเป็นเครือข่ายซึ่งเป็นช่องทางในการพัฒนาความสัมพันธ์ที่มีกับตลาดบนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน

- ลักษณะการเรียนรู้

ในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาดนั้น เนื่องจากกลุ่มอาชีพที่จัดตั้งขึ้นในชุมชนมีหลายกลุ่ม การที่ชาวบ้านจะเลือกสังกัดกลุ่มใดขึ้นอยู่กับพิจารณาของแต่ละครัวเรือน โดยลักษณะของการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการแลกเปลี่ยนของแต่ละกลุ่มจะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือถึงแม้การดำเนินกิจกรรมจะเป็นไปในรูปกลุ่มก็ตาม แต่กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิตจะเป็นกิจกรรมที่แต่ละครัวเรือนสามารถดำเนินการได้ทั้งในรูปของการทำกิจกรรมร่วมกัน หรือการทำกิจกรรมเฉพาะครัวเรือนแล้วนำผลผลิตมารวมกัน โดยกลุ่มแต่ละกลุ่มที่ครัวเรือนสังกัด (ในรูปของคณะกรรมการกลุ่ม) จะดำเนินการในส่วนที่เกี่ยวกับการแลกเปลี่ยน เพื่อให้การกำหนดราคาของผลผลิตที่ชาวบ้านผลิตได้และนำมาขายรวมกันเป็นราคาในมาตรฐานเดียวกันทำให้มีพลังในการกำหนดราคา เป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองในตลาดได้ นอกจากนี้การที่กลุ่มฯ ทำหน้าที่ในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาดจะทำให้สามารถกำหนดจำนวนการผลิตที่ตรงกับความต้องการของตลาดได้ และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน

ผลประโยชน์ที่ได้รับจากการแลกเปลี่ยนในตลาดในการดำเนินงานในรูปของการรวมกลุ่ม จะมีการแบ่งปันกำไรส่วนหนึ่งให้แก่สมาชิก และกำไรอีกส่วนหนึ่งใช้เพื่อกิจกรรมส่วนรวม

และโดยที่ผลผลิตที่นำออกสู่ตลาดนั้น ส่วนใหญ่จะอาศัยตลาดในชุมชนและตลาดภายนอกชุมชน โดยอาศัยเครือข่ายในการจำหน่ายทำให้ไม่มีค่าใช้จ่ายในการขนส่ง และไม่มีค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนในการโฆษณาเพื่อให้ผู้บริโภคซื้อสินค้า จึงทำให้ “ราคาขาย” ที่กำหนดขึ้นมีราคาไม่สูงมาก ไม่เป็นการเบียดเบียนผู้อื่น และในขณะเดียวกันก็ไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองด้วย ด้วยลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เห็นถึงการที่คนในชุมชนได้นำเอาจริยธรรมของพุทธศาสนาเข้าอยู่ในวิถีชีวิต นั่นคือ ความไม่โลภ ไม่เอาเปรียบผู้อื่น โดยดำเนินชีวิตพอเพียงกับอัตภาพของตนเอง

- แหล่งการเรียนรู้

เครือข่ายของชุมชนอาจจะมีความสัมพันธ์ที่ชุมชนมีต่อชุมชนทั้งในแนวราบและในแนวตั้ง ความสัมพันธ์ในแนวราบที่ชุมชนมีต่อชุมชนด้วยกันเองนั้น อาจจะด้วยการจัดตั้งเครือข่ายธุรกิจชุมชน โดยการสำรวจสินค้าที่ผลิตโดยชาวชุมชนทั้งหมด อาจจะพบว่าทุกชุมชนผลิตสินค้ามากกว่าหนึ่งชนิดและมีอยู่เป็นจำนวนมากที่ซ้ำ ๆ กัน ซึ่งทำให้มีปัญหาด้านคุณภาพและการตลาดตามมา เช่นการทำแชมพูจากสมุนไพร เป็นต้น และสินค้าแทบทุกตัวจะมีปัญหาเหมือนกันในเรื่องของการตลาดที่ยังไม่กว้างนัก ดังนั้นการส่งเสริมให้การผลิตสินค้าในระดับรากหญ้าของชาวบ้านสามารถกระจายได้มากขึ้น จำเป็นที่ชุมชนต้องพัฒนาความสัมพันธ์ในแนวตั้งโดยอาจจะเป็นชุมชนที่อยู่ในชนบทกับชุมชนที่อยู่ในเมือง

สำหรับเครือข่ายที่ชุมชนบ้านสุขใจมีนั้น เป็นเครือข่ายระหว่างชุมชนด้วยกันเอง กับชุมชนในเมือง และกับชุมชนในระดับประเทศ ทั้งนี้โดยเครือข่ายที่ชุมชนมีอย่างกว้างขวางนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะหลวงพ่อมิ่งลูกศิษย์ลูกหาอยู่มากมายทั่วประเทศ และหลวงพ่อก็ได้เป็นผู้ประสานงานในการทำให้เครือข่ายของชาวบ้านในชุมชนมีขอบเขตที่กว้างขวางขึ้น ดังกรณีเครือข่ายชุมชนในการค้าข้าวที่สหกรณ์บริการที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ ซึ่งจะทำหน้าที่ในการขายข้าวที่ผลิตจากชุมชนให้กับผู้บริโภคในเมือง หรือในกรณีการส่งข้าวที่ผลิตจากชุมชนไปขายยังต่างประเทศโดยตรง โดยผ่านบริษัทส่งออกข้าวซึ่งเป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อก็ทำให้ส่วนต่างของการตลาดที่เกิดขึ้นที่เคยตกอยู่กับพ่อค้าคนกลาง กลับคืนเป็นของชาวบ้านมากขึ้น การมีเครือข่ายของชุมชนอย่างกว้างขวาง ทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่มีกับตลาดเพิ่มมากขึ้น

ด้านการจัดสรร

สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการจัดสรรหรือการแบ่งปันนี้ ถึงแม้จะไม่ทำให้ผู้ได้รับการแบ่งปันเกิดการเรียนรู้ก็ตาม แต่สำหรับผู้ที่ได้รับแล้ว “การรู้จักให้” ถือเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่ง เพราะการฝึกให้รู้จัก “การให้” ควบคู่ไปกับ “การได้” ทำให้คนรู้จักการเดินทางสายกลาง ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่งโดยเฉพาะ

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

เนื่องจากชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนล้วนมีความเป็นเครือญาติกันทั้งสิ้น ในความเป็นเครือญาตินั้นทำให้เกิดความผูกพัน ความรู้สึกสุขทุกข์ร่วมกัน เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ “กระบวนการกลุ่ม” ที่เกิดขึ้นในชุมชนมีความเข้มแข็ง และ “กระบวนการกลุ่ม” ที่เกิดขึ้นนี้ปรากฏในกิจกรรมทุกประเภทมิใช่เพียงกิจกรรมทางเศรษฐกิจเท่านั้น กิจกรรมทางเศรษฐกิจอาจจะเป็น กิจกรรมเริ่มแรกหรือกิจกรรมพื้นฐานของชีวิตมนุษย์ แต่โดยที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคมนอกจาก กิจกรรมทางเศรษฐกิจแล้วมนุษย์เรายังมีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อดำรงชีพอยู่ร่วมกันในสังคมอีก มากมายหลายกิจกรรม การรวมกลุ่มกันเป็นลักษณะของชาวบ้านมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว และโดยที่วัฒนธรรมของคนในชนบทเป็นวัฒนธรรมข้าว เราจะพบกระบวนการกลุ่มในกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งเชื่อมโยงไปกิจกรรมอื่น ๆ ในวิถีชีวิตของชาวบ้าน เชื่อมโยงไปยังงานบุญ งานประเพณีต่าง ๆ เช่น การทำขวัญข้าว การแห่นางแมว การเสี่ยงทายในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น และเมื่อมีกระบวนการกลุ่มเกิดขึ้นในการดำเนินกิจกรรม ก็จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างคนในกลุ่ม ความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นทำให้เกิดความรู้สึกร่วมทุกข์ ร่วมสุข

ในขณะที่มี “กระบวนการกลุ่ม” เกิดขึ้น “ลักษณะปัจเจก” ของแต่ละครัวเรือนก็ยังดำรงอยู่ ลักษณะปัจเจกที่มีอยู่นั้นทำให้แต่ละครัวเรือนมีความแตกต่างกัน เช่น จำนวนพื้นที่ในการถือครองที่ดิน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีผลต่อปริมาณผลผลิต และมีผลต่อการบริโภคของครัวเรือนด้วย เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนนั้นผู้ผลิตกับผู้บริโภคเป็นบุคคลคนเดียวกัน ดังนั้นด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกันของการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่าง ๆ และความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นอยู่ จึงเชื่อมโยงมาสู่กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการกระจายผลผลิต เพื่อแบ่งปันหรือเฉลี่ยสิ่งที่มีอยู่ให้แก่ผู้ที่มีน้อยหรือไม่มี เราจึงพบเห็นว่าการกระจายผลผลิตหรือจัดสรรสิ่งที่ได้จากการทำกิจกรรมกลุ่มนั้น นอกเหนือไปจากการแบ่งสรรกันอย่างยุติธรรมตามแรงงานที่ใช้ร่วมกันในการผลิต ซึ่งแต่ละคนจะได้รับกันไปตามส่วนแล้ว ยังมีการปันส่วนเพื่อส่วนรวม และเพื่อผู้ที่มีความจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือจากสังคม ทำให้ปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นไม่มีหรือมีน้อยมากเพราะชาวบ้านมีหนทางในการคลี่คลายปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ถึงจะเป็นการแก้ปัญหาชั่วคราวไม่เป็นการถาวรหรือทำให้ปัญหาหมดสิ้นไปได้ แต่ก็ป็นหนทางที่ชุมชนสามารถรักษาหรือดำรงความเป็นชุมชนไว้ได้โดยสงบสุข

ปัจจัยภายใน

เราจะพบว่าความสุขนั้นเป็นเรื่องของใจ เป็นเรื่องของปัจจัยภายในที่แต่ละบุคคลจะสร้างขึ้นมาจาก เงินและความมั่งคั่งเป็นเสี้ยวหนึ่งของปัจจัยเท่านั้นแต่ไม่ใช่ตัวความสุขเลย

สิ่งเหล่านี้จะไม่ผลิตความสุขออกมาโดยตรง ความสุขจะต้องพัฒนาขึ้นมาเองในแต่ละคน ไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอก การมี “เงินตรา” หรือ “รายได้” มิใช่จะสามารถหาซื้อความสุขได้เสมอไป ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาที่ผ่านมาเป็นข้อพิสูจน์ได้เป็นอย่างดี

ในทฤษฎีการกระจายผลผลิตของพุทธเศรษฐศาสตร์ ของ ศ.ดร.อภิชัย พันธเสน (2544: 483) กล่าวว่า การกระจายผลผลิตไม่อิงอยู่กับความสามารถในการผลิต แต่ขึ้นอยู่กับความจำเป็นในการดำรงชีวิต จากการเก็บข้อมูลในพื้นที่พบว่า ในการจัดสรรหรือการกระจายผลผลิตนั้นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิตที่แต่ละคนทำได้

“ในการทำงาน ใครทำมากก็ได้มาก ใครทำน้อยก็ได้น้อย ถ้าขยันไม่ขี้เกียจ หนักเอาเบา ผู้ ทำแล้วก็มีเหลือ คือไม่ปล่อยให้เวลาว่าง เสร็จจากทำนา ก็ปลูกผัก เลี้ยงเป็ด เลี้ยงหมู คือหางานทำไปเรื่อย ๆ มันก็จะได้เข้ามาเสริมอยู่เรื่อย ๆ” (หยก ยิ่งยง, สัมภาษณ์, 7 สิงหาคม 2543)

เราจะพบว่า เหตุที่การกระจายผลผลิตส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถในการผลิต เพราะถือเป็นความยุติธรรมอย่างหนึ่งที่วัดจากผลของการกระทำ ตรงจุดนี้สามารถตีความเข้าหลักทางศาสนาได้คือ สิ่งทั้งหลายย่อมเป็นไปตามเหตุแห่งปัจจัย เป็นไปตามผลแห่งการกระทำของแต่ละคน ทำให้คนมีฉันทะมีความเพียรพยายามในการกระทำการต่าง ๆ พระพุทธศาสนายึดเอาการกระทำหรือความประพฤติเป็นเครื่องแบ่งแยกมนุษย์ และผลแห่งการกระทำและความเพียรพยายามจึงทำให้ชาวบ้านพึ่งตนเองได้

ในเรื่องการแบ่งปันให้กับผู้ที่ไม่มีหรือขาดแคลนนั้น ในสังคมปัจจุบันอาจจะคุ้นเคยกับสิ่งที่เรียกว่า Social Safety Nets ซึ่งในเรื่องนี้ ผศ.ดร. ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542: 20) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า “ในทฤษฎีของ Amartya Sen สินค้าหรือผลิตภัณฑ์มิได้สร้างความสมหวังด้วยตัวมันเอง แต่กระบวนการและกิจกรรมที่ทำให้ได้มันมาต่างหากที่ก่อให้เกิดความพอใจหรือความสมหวัง ตามนัยนี้ความพอใจหรือความสมหวังดังที่ Sen เรียกว่า Welfare หมายถึง การได้บรรลุโอกาสอย่างแท้จริง (actual opportunities) หรือ การมีศักยภาพ หรือความสามารถ (capabilities) ตามทฤษฎีนี้สินค้าหรือผลิตภัณฑ์จึงเป็นตัวสร้างโอกาสของปัจเจกบุคคลที่จะทำให้อัจเจกบุคคลนั้นบรรลุความสมหวังหรือความพอใจได้ (Royal Swedish Academy of Sciences in Memory of Alfred Nobel, 1998) ดังนั้นจึงมีนัยว่ารายได้ของปัจเจกบุคคลจะเป็นปัจจัยสร้างโอกาสให้แก่คน ๆ นั้น อย่างไรก็ตาม การที่ปัจเจกบุคคลนั้นจะเข้าถึงโอกาสนั้นได้มากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับปัจจัยประกอบอื่น ๆ ด้วย เช่น สุขภาพของคน ๆ นั้น เป็นต้น หมายความว่า แม้จะบรรลุโอกาส แต่สุขภาพไม่อำนวย ก็ไม่อาจใช้ประโยชน์จากโอกาสนั้นได้ Sen จึง

เห็นว่า การสร้างโอกาสให้แก่ทุกกลุ่มคนและชนชั้นเป็นสิ่งจำเป็นและควรจะให้ทุกคนมีโอกาส (actual opportunities) เท่าเทียมกันหรือใกล้เคียงกันมากที่สุด สังคมจึงควรจัดสรรทรัพยากร หรือความมั่งคั่งของสังคมให้แก่กลุ่มคนที่มีความจำเป็นต้องใช้มันเพื่อให้พวกเขาได้เข้าถึงโอกาส และได้แสดงความสามารถในสังคม ดังนั้นการจัด Social Safety Nets จึงหมายถึงการทำให้เกิด การเคลื่อนย้ายผลิตภัณฑ์และทรัพยากรของสังคมไปสู่กลุ่มคนที่มีความจำเป็นต้องใช้มัน เพื่อให้ ทรัพยากรนั้นเป็นปัจจัยที่จะนำไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ ทางการผลิตและทางสังคม และกิจกรรมเหล่านี้ จะก่อให้เกิดโอกาสหรือช่องทางต่าง ๆ อันจะนำพวกเขาไปสู่ความสมหวังในที่สุด หากจะ อธิบายในเชิงรูปธรรม Social Safety Nets หรือสวัสดิการสังคมขั้นต่ำ ที่จะต้องจัดสรรให้แก่คน จน เพื่อจะทำให้พวกเขาพอมีรายได้ มีงานทำ ดำรงชีวิตรอดต่อไปได้ และการมีชีวิตอยู่ได้ย่อม สร้างโอกาสให้พวกเขาดิ้นรนต่อสู้ต่อไปเพื่อให้บรรลุสิ่งที่พวกเขาต้องการ กระบวนการดิ้นรนต่อ สู้เพื่อให้บรรลุความสมหวังของแต่ละปัจเจกบุคคล หากดำเนินไปบนวิถีทางที่เหมาะสมที่ควร นอก จากจะลดปัญหาทางสังคมแล้วยังจะทำให้ระบบเศรษฐกิจโดยรวมดีขึ้นด้วย... (เรื่องเดียวกัน: 21)

- ลักษณะการเรี่ยรู้

โดยที่ในระบบ “ทุนนิยม” เลือกที่จะให้กลุ่มคนจำนวนน้อยที่อยู่ในโครงสร้างส่วนบน ของสังคมซึ่งมี “ทุน” มากกว่าคนอื่นเป็น “ผู้ได้” ก่อน และได้มากกว่ากลุ่มคนจำนวนมากที่อยู่ ส่วนล่างของโครงสร้าง โดยตั้งสมมติฐานไว้ว่าการได้มากกว่านั้นจะถูกเผื่อแผ่ไปที่คนส่วนล่าง ลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อคนกลุ่มบน “รู้จักพอ” ซึ่งแนวทางการพัฒนาของประเทศไทย ก็เดินตามแนวนี้มาโดยตลอด และได้พบว่าสมมติฐานดังกล่าวไม่เป็นความจริง ในทางตรงกัน ข้าม หากเราเลือก “การให้” ลักษณะของจิตใจมนุษย์ก็ถูกฝึกให้ยกระดับสูงขึ้นไปในแนวทางนี้ เป็นไปเช่นเดียวกับ “การได้” นั่นคือ “การให้” คือความสุข ยิ่งให้มากยิ่งสุขมาก คือ เปลี่ยนจาก “การได้” ยิ่งได้มากยิ่งดี เป็น “การให้” ยิ่งให้มากยิ่งเป็นสุข คือเปลี่ยนจาก “การสะสมทุน” เป็น “การสะสมบุญ” เราจึงได้พบว่าในการจัดสรรแบ่งปันสิ่งที่ได้จากการผลิตนั้น นอกเหนือไปจาก การจัดสรรตามความสามารถในการผลิตแล้ว การแบ่งปันให้กับผู้ที่ไม่มีความสามารถก็เป็นสิ่งที่ ควบคู่กันไปของชุมชน ความห่วงใยและความรักใคร่ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์นับเป็นปัจจัยสำคัญอย่าง ยิ่งยวดในการอยู่ร่วมกันในสังคมซึ่งส่งผลต่อการได้รับความสุขทั้งในฝ่ายผู้ให้และผู้รับ

การฝึกในเรื่องของการให้ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากสำหรับโลกในอนาคต เพราะ ด้วยข้อจำกัดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องประชากรที่เพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรที่ลดน้อยลง มลภาวะที่ เพิ่มขึ้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนทำให้โลกในอนาคตจะมีความขัดแย้งในเรื่องการจัดสรร ทรัพยากรมากขึ้น ดังนั้นวัฒนธรรมของชุมชนในเรื่องของการให้ซึ่งผูกพันแนบแน่นกับสถาบัน ทางศาสนานั้นนับเป็นจุดแข็งของชุมชนในชนบท และนับเป็นทุนทางสังคมที่ต้องการการ ต่อยอดจากคนที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนในสังคมปัจจุบันซึ่งจะต้องเชื่อมโยงเหตุผลของ หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนากับความเป็นจริงที่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ จึงจะ สามารถใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคมที่เรามีอยู่ได้อย่างเต็มที่

- แหล่งการเรียนรู้

สถาบันศาสนา

โดยที่การผลิตในชุมชนบ้านสุขใจนั้นเป็นไปเพื่อสนองการบริโภคในครัวเรือนและเป็นไปเพื่อการค้า และการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งด้านการผลิตและการบริโภคนั้นมิใช่เป็นไปเพื่อมุ่งการกินดี อยู่ดี แต่มุ่งหมายเพื่อการกินพอดี อยู่พอดี โดยมีความสมดุลย์ของความสุขทั้งทางกายและทางใจ ซึ่งความรู้สึกเช่นนี้ผู้ที่เติบโตในสังคมเมืองอาจจะแย้งได้ว่า เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะเป็นเพียงลำดับขั้นของการพัฒนาที่ผ่านจากขั้น “อยู่ไม่ดี มีไม่พอกิน” ไปสู่ขั้น “พอกิน” หรือ “กินพอดี อยู่พอดี” และเมื่อผ่านจากขั้นนี้แล้วก็จะไปสู่ขั้น “กินดี อยู่ดี” มากขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามระดับความต้องการของมนุษย์ที่ไม่มีที่สิ้นสุด แต่โดยที่ศาสนาพุทธเชื่อว่า มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ ในเรื่องความต้องการก็เช่นเดียวกันก็สามารถพัฒนาความต้องการได้ โดยการพัฒนาความคิดที่จะ “ได้” ควบคู่ไปกับความคิดที่จะ “ให้” ด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นการคานาธรรมชาติของมนุษย์มิให้สุดโต่งไปทางด้านใดด้านหนึ่ง คือให้อยู่บนทางสายกลาง เรียนรู้ที่จะ “ได้” และ “ให้” ไปพร้อม ๆ กัน

การที่ชุมชนในชนบทยังคงมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับสถาบันศาสนา ทำให้ค่านิยม ความเชื่อ การดำรงชีวิตล้วนมีพื้นฐานมาจากคำสอนในพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญ-ทำทาน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว หรือกฎแห่งกรรม เป็นต้น ในแต่ละชุดคำสอนของศาสนาจะมีลักษณะที่เป็นกลางคือไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง สอนให้มนุษย์ดำรงชีวิตด้วยการดำเนินทางสายกลาง หรือการรักษาสมดุลย์ระหว่างชีวิตกับบริบทต่าง ๆ รอบตัว โดยเราจะเห็นว่าความเชื่อในเรื่องที่เกี่ยวกับ “กฎแห่งกรรม” หรือ “การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” นั้น เป็นคำสอนหลักกรรมสอนว่าการกระทำมีจริง ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต)(2539ค: 26) ได้กล่าวว่า “ในเรื่องหลักกรรมหรือการกระทำนั้น มีทั้งกรรมเก่า กรรมปัจจุบัน และกรรมที่จะทำต่อไปในอนาคต พร้อมกันนั้นก็ถือว่ากรรมนั้นเป็นกระบวนการแห่งเหตุผลด้านที่เกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์ เป็นเพียงส่วนหนึ่งของกฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัย กระบวนการแห่งปัจจัยนั้นมันสืบเนื่องดำเนินอยู่เสมอ เป็นไปตามปัจจัยที่เกี่ยวข้องหลายอย่าง”

นอกจากผลตอบแทนที่ได้จากการกระทำของตนเองแล้ว การกระจายผลผลิตของคนในชุมชนยังแฝงด้วยค่านิยมซึ่งได้รับการปลูกฝังมาทางพระพุทธศาสนา คือค่านิยมในเรื่อง “การทำบุญ-ทำทาน” เพราะในขณะที่ใครทำมาก ได้มาก ใครทำน้อย ได้น้อย เป็นความยุติธรรมอย่างหนึ่ง แต่มนุษย์เกิดมามีได้มีความเท่าเทียมกันหมด ย่อมมีความแตกต่างกันไปมากบ้างน้อยบ้างตามเหตุปัจจัยของแต่ละบุคคล หากเหตุแห่งปัจจัยที่ทำให้บางคนได้รับปัจจัยสี่ไม่เพียงพอกับการดำรงชีวิตเป็นไปเพราะข้อจำกัดหรือเงื่อนไขอันหลีกเลี่ยงมิได้ เช่น การไม่มีที่ทำกิน การมีร่างกายพิการไม่สมประกอบ การประสบอุบัติเหตุภัยที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เป็นต้น จำเป็นที่เขาเหล่านั้นจะต้องได้รับการช่วยเหลือ ดูแล หรือได้รับการแบ่งปัน เพื่อให้สามารถที่จะดำรงชีวิตต่อไปได้ในฐานะเพื่อนร่วมโลกคนหนึ่งพุทธศาสนาก็สอนมิให้คนนึกถึงแต่ผลประโยชน์

ของตนเอง เพราะมีเช่นนั้นก็เป็นคนเห็นแก่ตัว เพราะหากเราสุขอยู่คนเดียว ในขณะที่คนอื่นทุกข์ เราจะสุขอยู่ได้อย่างไร สังคมส่วนรวมคงไม่มีสันติสุข ศาสนาจึงสอนให้คนรู้จักทำทาน และการทำทานที่ยิ่งใหญ่ก็คือการทำทานกับเพื่อนมนุษย์ คือศาสนาสอนให้รู้จัก “การให้” หรือ “การแบ่งปัน” หรือ “การทำทาน” ควบคู่ไปกับ “การได้” เพราะธรรมชาติของมนุษย์ซึ่งมีความต้องการไม่สิ้นสุดนั้น หากเราคิดแต่จะได้เพียงอย่างเดียว เราก็จะอยากได้มากขึ้นเรื่อย ๆ แต่หากฝึก “การให้” ไปควบคู่กัน ก็จะเป็นการสมดุลระหว่าง “การให้” กับ “การได้” พระพุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ พัฒนาได้ สำหรับในเรื่องของ “การให้” และ “การได้” นั้น หากเราฝึกจิตใจไปทางใดทางหนึ่งทางเดียว จิตใจก็จะถูกพัฒนาให้ยกระดับสูงขึ้นไปในเส้นทางที่เลือก เพราะหากเลือก “การได้” เราก็จะมีความอยากได้ อยากมีเป็นของเรามากขึ้น ๆ หากถือว่าความสุขคือการได้ ถ้าจะสุขมากขึ้นก็คือการได้มากขึ้น

สถาบันครอบครัว

การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ก็เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในชุมชน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจจะเนื่องมาจากความเป็นเครือญาติ แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้ก็คือการฝังลึกของค่านิยมทางศาสนาที่สอนให้รู้จักมีเมตตา กรุณา ในวิถีชาวบ้าน เพราะความสุขของมนุษย์มิได้อยู่ที่การสนองความต้องการในการบริโภคทางด้านร่างกายแต่เพียงอย่างเดียว ความสุขของมนุษย์ที่จะนับได้ว่าเป็นความสุขที่แท้จริงต้องประกอบทั้งร่างกายและจิตใจ การตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจด้วยการทำบุญ ยังมีให้พบเห็นในวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยทั่วไป เราจะพบว่าในเวลาเช้าทุกวันเรือนจะออกมารอใส่บาตรพระสงฆ์ อาหารที่ใส่บาตรก็มากบ้างน้อยบ้างแล้วแต่ฐานะทางเศรษฐกิจ แต่ไม่ว่าจะยากดีมีจนอย่างไรทุกวันเรือนก็ต้องทำบุญ ใส่บาตร นอกจากทำบุญใส่บาตรทุกวันแล้วเมื่อถึงงานบุญงานกุศลทุกวันเรือนก็จะมาร่วมมือกันในการประกอบพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นงานบุญทอดกฐิน งานบุญเดือนสิบสอง เป็นต้น และถึงแม้ว่าการทำบุญจะอยู่บนพื้นฐานของการนึกถึงผลตอบแทนที่จะได้รับในชาติหน้าซึ่งก็คือการนึกถึงผลประโยชน์ของตนเองก็ตาม แต่การฝึกตนฝึกจิตให้รู้จัก “การให้” ซึ่งหากได้รับการฝึกปฏิบัติไปเรื่อย ๆ ก็จะสามารถยกระดับของการพัฒนาจิตใจได้ และผู้ที่ให้ก็จะมีความสุขจากการที่ได้กระทำเช่นนั้น และสิ่งที่ควบคู่มากับการทำบุญก็คือ การทำทาน ที่เรียกเป็นคำคล้องจองกันว่า “ทำบุญ ทำทาน” โดยในการทำบุญโดยทั่วไปมักจะทำกับสถาบันทางศาสนา ส่วนการทำทานนั้นมักจะกระทำกับผู้ที่ต่ำต้อยกว่าอ่อนด้อยกว่า หรือต้องการความช่วยเหลือ สิ่งนี้นับเป็นกุศโลบายทางพระพุทธศาสนา เช่นกัน ทำให้การดำรงชีวิตของคนเราไม่เกิดความทุกข์หรือสุขมากจนเกินไป ให้คนเรามองชีวิตด้วยความไม่ประมาท ไม่มองสูงจนเกินฐานะ และไม่มองต่ำจนไม่เห็นศักดิ์ศรีของตนเองจนเกิดความทุกข์ ซึ่งทั้งการทำบุญและทำทานโดยการฝึกจิตให้รู้จักการแบ่งปันนั้น ได้ถูกถ่ายทอดและส่งต่อไปยังคนรุ่นลูกหลาน ทั้งด้วยการพบเห็นในวิถีชีวิตประจำวัน และด้วยการอบรมสั่งสอน รวม

ทั้งการฝึกปฏิบัติไปด้วยกัน ทำให้สถาบันครอบครัวสามารถผลิตซ้ำกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการแบ่งปันได้อย่างต่อเนื่อง

สถาบันเครือญาติ

นอกจากคนในชุมชนจะมีความสัมพันธ์ทางสังคมต่อกันในระดับสูงแล้ว ความเป็นเครือญาติก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งซึ่งทำให้ความสัมพันธ์ในแนวราบมีความเข้มข้น และความเป็นเครือญาตินี้เองทำให้เกิดกระบวนการกลุ่มที่ช่วยทำให้ชุมชนสามารถผ่านพ้นวิกฤติหรือปัญหาสำคัญที่เข้ามากระทบชุมชนมาได้โดยตลอด ด้วยการดูแล เอื้ออาทร และแบ่งปันซึ่งกันและกัน ถึงแม้ในความเป็นจริงที่ดำรงอยู่สถานะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนจะใกล้เคียงกัน แต่ความแตกต่างก็ยังคงมีอยู่ถึงแม้จะเป็นส่วนน้อยก็ตาม โครงสร้างทางสังคมในชุมชนจะประกอบด้วยคนส่วนหนึ่งที่เป็นส่วนน้อยที่มีฐานะดีกว่าและจนกว่าคนทั่ว ๆ ไป ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ในสังคม การแบ่งปันกันของคนในชุมชนซึ่งมีความเป็นเครือญาติทำให้คนที่มีสถานะต่ำและจำเป็นต้องได้รับการแบ่งปันสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ในระดับหนึ่ง เพราะไม่เคยมีปรากฏเลยว่ามีครัวเรือนใดที่ประสบปัญหาและหาทางออกด้วยการฆ่าตัวตายดังเช่นการแก้ปัญหที่เกิดขึ้นในสังคมเมือง

สถาบันของชุมชน

นอกจากการแบ่งปันที่ถูกปลูกฝังจากสถาบันศาสนา สถาบันครอบครัว สถาบันเครือญาติแล้ว สถาบันของชุมชนได้ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ในบริบทที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม นอกจากสถาบันของชุมชนจะให้ความช่วยเหลือในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนแล้ว สำหรับในด้านการจัดสรรหรือแบ่งปัน สถาบันของชุมชนก็เป็นแหล่งที่ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ร่วมกันว่า เป็นความจำเป็นของชุมชนที่จะต้องจัดสรรหรือแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมของชุมชนให้กับผู้ที่ขาดแคลนหรือ “ไม่มี” เพื่อให้เขาเหล่านั้นสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมได้ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นมิได้ส่งผลกระทบให้สมาชิกเสียผลประโยชน์ที่ควรจะได้รับไปมากมายเท่าใดนัก แต่ในขณะเดียวกันด้วยการรู้จักแบ่งปัน ดังกล่าวสามารถทำให้ทุกชีวิตในชุมชนอยู่รอดทั้งหมด

เวทีชาวบ้าน

เวทีชาวบ้านนั้นจัดเป็นอาณาเขตสาธารณะที่คนในชุมชนสามารถมาแสดงความคิดเห็นแลกเปลี่ยนกันได้ทุกเรื่อง โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ โดยอาจจะเป็นลานวัด ห้องประชุม โรงเรียน ที่ทำการ อ.บ.ต. หรือ สหกรณ์ เป็นต้น โดยเวทีชาวบ้านที่มีนั้นจะเป็นช่องทางในการสื่อสารของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านสามารถรับรู้สารทุกข์สุกดิบของกันและกัน และรวมทั้งของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี และด้วยความเป็นสังคมขนาดย่อม มีการติดต่อสื่อสารในลักษณะ face to face จึงทำให้การแบ่งปันที่เกิดขึ้นในชุมชน สามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างทัน

ท่วงที เป็นการช่วยลดแรงกระแทกที่มาจากภายนอกชุมชนและไม่ทำให้ชุมชนแตกสลายได้ส่วนหนึ่ง

กล่าวโดยสรุปคือ กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสุขใจ เริ่มแรกเกิดขึ้นได้จาก “ศรัทธา” ที่ชาวบ้านมีต่อพระเทพประทานพร (โดย “ศรัทธา” ที่มีนั้น มิได้เกิดขึ้นชั่วข้ามวันข้ามคืน แต่ค่อย ๆ สะสมเพิ่มพูนขึ้นตามกาลเวลา และวัตรปฏิบัติ โดยกระบวนการสร้างศรัทธาด้วยตัวบุคคล ด้วยการอาศัยตนเองเป็นเครื่องมือ) และเมื่อ “ศรัทธา” เกิดขึ้นแล้วชาวบ้านก็เกิดการเชื่อฟังคำชี้แนะ สั่งสอน และปฏิบัติตาม โดยที่ยังมิได้เกิดความตระหนักหรือมิได้มีการเรียนรู้เกิดขึ้น และจากการที่ลงมือปฏิบัติตามคำชี้แนะของหลวงพ่อบริการกับหลวงพ่อกีเทศน์สั่งสอนซ้ำแล้วซ้ำอีก จึงทำให้ชาวบ้านค่อย ๆ มีการพัฒนาและยกระดับทางความคิดขึ้น ค่อย ๆ เกิดการเรียนรู้ขึ้นโดยผ่านกิจกรรมที่ตนเองกระทำ ประกอบกับการได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างไม่เป็นทางการอยู่เป็นประจำ (group discussion) ในการทำวัตรเย็นร่วมกันทุกวัน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน ถกเถียง ตั้งข้อสังเกต ซึ่งนำมาสู่การดำเนินกิจกรรมโดยการลองผิดลองถูก การเปรียบเทียบ การสรุปบทเรียนและการปรับปรุงให้ดีขึ้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ชาวบ้านค่อย ๆ เรียนรู้ผ่านกิจกรรมโดยเริ่มจากกิจกรรมในอาชีพหลักคือการทำนา มาสู่กิจกรรมในการทำอาชีพเสริมอย่างหลากหลาย และทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ตามแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง (ซึ่งมีองค์ประกอบคือ การพออยู่ พอกิน หรือการผลิตเพื่อสนองตอบความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนเป็นหลัก และการมีความสุขตามอัตภาพโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ) และส่วนหนึ่งได้นำไปสู่การกระจายรายได้ที่ดีขึ้นของชาวบ้านในชุมชน

เราจะพบว่า การเรียนรู้ของชาวบ้านผ่านกิจกรรมอันหลากหลายที่ชาวบ้านลงมือกระทำเกิดขึ้นอย่างจริงจังและเข้มข้นหลังจากที่ชุมชนมีการจัดตั้งสถาบันของชุมชน คือ สหกรณ์และโรงสีของชุมชนขึ้นมา (เริ่มต้นตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา) โดยที่ก่อนหน้านี้ก็ได้หมายความว่า จะไม่มีการเรียนรู้และการพัฒนาในแนวทางแบบเศรษฐกิจพอเพียง เพียงแต่เกิดขึ้นในลักษณะค่อยเป็นค่อยไปในแต่ละปัจเจกบุคคลในแต่ละครัวเรือน ทั้งนี้โดยมีรูปแบบของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเด่นชัดเฉพาะในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวกับการผลิต ยังไม่มีการรวมกลุ่มและไม่มีการหรือสถาบันของชุมชนขึ้นมาทำหน้าที่ในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาด โดยกิจกรรมทางเศรษฐกิจทางด้านการแลกเปลี่ยน และการจัดสรรหรือการแบ่งปัน เพิ่งจะมาปรากฏเด่นชัดเมื่อชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรหรือสถาบันของชุมชนขึ้นมา

จังหวัดมหาสารคาม

จังหวัดมหาสารคาม ตั้งขึ้นในรัชกาลที่ 4 คือโปรดเกล้าฯให้ยกบ้านลาดกุนนางใยในแขวงเมืองร้อยเอ็ดขึ้นเป็นเมืองมหาสารคาม ตั้งที่ว่าการที่หนองกระทุ่ม ถึง พ.ศ.2456 จึงย้ายไปตั้งที่ตำบลตลาด อำเภอตลาด คืออำเภอเมืองมหาสารคามในปัจจุบัน ห่างจากที่เดิมราว 600 เมตร เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ใจกลางของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อยู่ในส่วนของอีสานตอนบน เป็นศูนย์กลางทางการศึกษาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้ชื่อว่าเป็น “ตักศิลาแห่งอีสาน” เนื่องจากมีสถาบันการศึกษาอยู่มากมายหลายแห่ง อยู่ห่างจากกรุงเทพมหานครไปตามทางรถยนต์เป็นระยะทาง 475 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 5,291,683 ตารางกิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับจังหวัดกาฬสินธุ์และจังหวัดขอนแก่น ทิศใต้ ติดต่อกับจังหวัดสุรินทร์และจังหวัดบุรีรัมย์ ทิศตะวันออกติดต่อกับจังหวัดร้อยเอ็ดและจังหวัดกาฬสินธุ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดบุรีรัมย์

จังหวัดมหาสารคาม แบ่งการปกครองออกเป็น 11 อำเภอ 2 กิ่งอำเภอ 133 ตำบล และ 1,804 หมู่บ้าน ประกอบด้วยอำเภอเมืองฯ อำเภอกันทรวิชัย อำเภอเขียงยืน อำเภอ โกสุมพิสัย อำเภอบรบือ อำเภอวาปีปทุม อำเภอนาเรียง อำเภอนาดูน อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย อำเภอแกดำ อำเภอยางสีสุราช กิ่งอำเภอกุดรัง และกิ่งอำเภอชื่นชม ทั้งนี้โดยมีการเปลี่ยนแปลงอำเภอหลังจากการทำสำมะโนประชากรและเคหะครั้งสุดท้ายในปี พ.ศ.2533 กิ่งอำเภอกุดรังแยกมาจากอำเภอบรบือเมื่อปี พ.ศ.2538 และกิ่งอำเภอชื่นชมแยกออกมาจากอำเภอเขียงยืน เมื่อปี พ.ศ.2540 จากการสำรวจของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี พ.ศ.2543 พบว่า จังหวัดมหาสารคาม มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 244,600 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งสิ้น 942,171 คน เป็นชาย 463,182 คน เป็นหญิง 478,989 คน มีอัตราเพิ่มประชากรต่อปี ร้อยละ 0.7 ความหนาแน่นของประชากร 178 คน ต่อ 1 ตารางกิโลเมตร โดยมีขนาดครัวเรือนโดยเฉลี่ย 4.1 คน

ในการศึกษานี้ สนามในการศึกษาคือ ชุมชนพอเพียง ซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่ตั้งอยู่ในตำบลแก้ง อำเภอเมืองมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม

ชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม

ที่ตั้งและสภาพของชุมชน

ชุมชนพอเพียง ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 ตำบลแก้ง อำเภอเมืองฯ จังหวัดมหาสารคาม เป็น หมู่บ้านหนึ่งในจำนวน 11 หมู่บ้านของตำบลแก้งซึ่งเป็น 1 ใน 13 ตำบลของอำเภอเมืองฯ มีเนื้อที่ทั้งสิ้น 850 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่ทำการเกษตร 500 ไร่ ที่อยู่อาศัย 200 ไร่ แหล่งน้ำ สาธารณ

ประโยชน์ 150 ไร่ (ในจำนวนพื้นที่ทำการเกษตร 500 ไร่ นั้น มีไร่เป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชนพอเพียงทั้งหมด แต่ส่วนหนึ่งเป็นของชาวบ้านที่บ้านโนนตูม หมู่ที่ 2 ซึ่งตั้งอยู่ติดกับชุมชนพอเพียง โดยจะเป็นพื้นที่ทำการเกษตรของชุมชนพอเพียงประมาณ 200 ไร่)

สภาพชุมชนเป็นชุมชนที่รวมกลุ่มก่อตั้งกันมาช้านานไม่ปรากฏแน่ชัดว่าเป็นชุมชนเมื่อใด เพียงแต่ทราบว่าอพยพมาจากบ้านโนนตูม หมู่ที่ 2 ตำบลเก็ง อำเภอมะนัง จังหวัดมหาสารคาม เข้ามาอยู่สถานที่ตั้งบ้านพอเพียงในปัจจุบันเพื่อทำไร่ ทำสวน โดยมีนายพา มาโชติ เป็นผู้นำกลุ่ม และได้มีกลุ่มที่สองอพยพมาจากนครราชสีมา มีนายทอง แก้วเพชร นายเหลือง ปานามา ได้มาตั้งถิ่นฐานที่บ้านพอเพียง ต่อมาในปี พ.ศ.2514 ทางราชการได้ประกาศขยายเขตการปกครองและการตั้งชื่อชุมชน เป็น “บ้านพอเพียง” ตามลักษณะภูมิประเทศที่มีหนองบึงขนาดใหญ่รูปเกือบวงรีมีความยาว 1 กิโลเมตร กว้าง 80 เมตร มีป่าห้วยคลุ้มรอบบริเวณหนองน้ำอย่างแน่นหนา

การตั้งบ้านเรือน จะมีลักษณะของการตั้งถิ่นฐานตามบริเวณสองข้างทางรถยนต์กระจายไปตามเส้นทางคมนาคมหลักในชุมชน คือถนนรอบชุมชน (Road Linear Settlement) โดยลักษณะการตั้งถิ่นฐานนี้บ้านเรือนกับบริเวณที่ทำกินจะอยู่ในพื้นที่เดียวกัน โดยลักษณะบ้านเรือนจะคล้ายคลึงกันคือเป็นบ้านไม้ยกพื้นสูง โดยชั้นล่างจะเป็นที่เอนกประสงค์ที่สมาชิกของครัวเรือนใช้ร่วมกัน ส่วนชั้นบนจะเป็นที่พักอาศัยหลับนอน

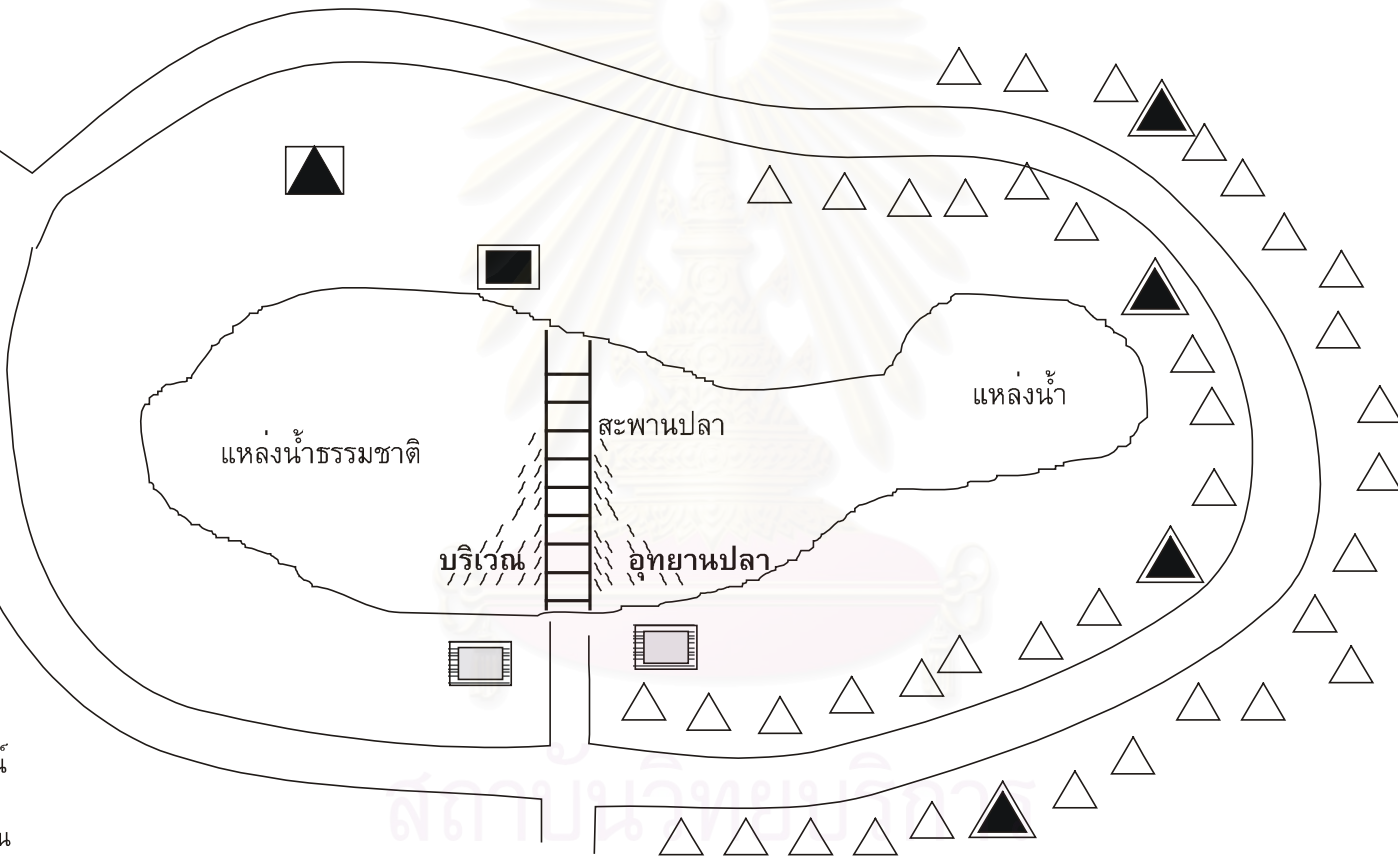
ในชุมชนจะมีแหล่งทรัพยากรน้ำที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นแหล่งอาหาร รวมทั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของจังหวัด ทำให้คนในชุมชนสามารถสร้างรายได้จากแหล่งท่องเที่ยวดังกล่าว โดยชุมชนได้ทำการอนุรักษ์ปลาน้ำจืด หรือ “อุทยานมัจฉา” ซึ่งเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ตั้งอยู่ตรงกลางชุมชน โดยหนองน้ำดังกล่าวจะมีเกาะกลางน้ำ ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดบ้านพอเพียง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการทำกิจกรรมทางศาสนา นอกจากนี้ที่ตั้งวัดแล้วชาวบ้านยังได้พัฒนาพื้นที่ดังกล่าวเป็นสวนสัตว์ขนาดเล็ก (มีนก จระเข้ เต่า เป็นต้น) และมีร้านค้าของชุมชนตั้งให้บริการด้านอาหารแก่นักท่องเที่ยวด้วย ชุมชนได้สร้างสะพานเชื่อมกับเกาะกลางน้ำดังกล่าวโดยบริเวณสะพานเชื่อมจะเป็นที่ที่นักท่องเที่ยวมาให้อาหารปลา

คำขวัญของชุมชนพอเพียงคือ

“อุทยานมัจฉา นักกีฬาผจญภัย มั่งคั่งน้ำใจ
งามวิไลวัฒนธรรม เกษตรกรรมบริบูรณ์”

ทางเข้าจาก
มหาสารคาม 8 กม.

- วัด
- โรงเรียน
- ร้านค้าสหกรณ์
- ร้านค้าในชุมชน
- บ้านเรือนประชาชน
- โรงสีของชุมชน

ภาพ 12 แผนที่ชุมชนพอเพียง

การคมนาคม

การเดินทางเข้าสู่บ้านพอเพียงนั้น หากเดินทางมาทางถนนสายยางตลาด-มหาสารคาม เมื่อถึงตัวเมืองมหาสารคามแล้ว ก็เลี้ยวขวาวิ่งตรงไปตามเส้นทางมหาสารคาม-กาฬสินธุ์ (กมลาไสย) ระยะทางประมาณ 6 กิโลเมตร มีทางแยกเลี้ยวซ้ายเข้าสู่บ้านโนนตูมซึ่งเดิมเป็นถนนลูกรัง ต่อมาได้ปรับปรุงเป็นถนนคอนกรีต กว้าง 2 เลนขนาดกว้าง 6 เมตร ระยะทางทั้งสิ้นประมาณ 3.5 กิโลเมตรโดยไปสิ้นสุดที่บ้านพอเพียง

เมื่อผ่านบ้านโนนตูมจะพบลานดินกว้างภายใต้ต้นไม้สูงใหญ่หลายสิบต้นทางด้านซ้ายมือ และทางด้านขวามือจะปรากฏบ้านเรือนของชาวบ้านรวมกลุ่มตั้งอยู่ใกล้ชิดกันเป็นชุมชนเป็นระยะตลอดเส้นทางเข้าสู่บ้านพอเพียง เมื่อเดินทางมาได้สักระยะหนึ่งจะพบป้าย “อุทยานมัจฉาแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” ซึ่งหมายความว่า การเดินทางเข้าสู่บ้านพอเพียงได้เริ่มจากนี้ไปตามเส้นทางสายเดิมโดยมีถนนตัดเป็นวงบรรจบรอบหมู่บ้านตรงจุดนี้ เมื่อเดินทางต่อไปทางด้านขวามือ จะพบรีสอร์ทที่พักนักท่องเที่ยว “พอเพียงรีสอร์ท” ซึ่งถูกสร้างขึ้นมาเพื่อรองรับ นักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวที่ “หาดบานเย็น” (ปัจจุบันไม่มีหาดนี้แล้วเนื่องจากหาดน้ำท่วมถึงกลายเป็นลำคลองขนาดใหญ่) ซึ่งชาวบ้านที่นี่ให้สมญาว่าเป็นบางแสนของเมืองมหาสารคาม เพราะเป็นหาดทรายที่ชาวบ้านมาพักผ่อนยามเย็น ปัจจุบันรีสอร์ทแห่งนี้ยังเปิดให้บริการ นักท่องเที่ยวอยู่แต่ไม่ค่อยมีคนมาใช้บริการมากนัก เพราะในบริเวณใกล้เคียงกันมีหาดทรายในลักษณะเดียวกันเกิดขึ้น เดินทางต่อไปจะพบเห็นโรงเรียนประถมศึกษา “โรงเรียนบ้านพอเพียง” ทางด้านขวามือ และเยื้องกับที่ตั้งของโรงเรียน จะเป็นบ้านที่พักอาศัยของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำของชุมชนนี้ และหากเลี้ยวซ้ายไปตามถนนคอนกรีตขนาดกว้างประมาณ 3 เมตร ไม่มีไหล่ทาง เดินทางไปจนสุดถนนเส้นนี้ ระยะทางประมาณ 300 เมตร จะเป็นที่ตั้งของอุทยานมัจฉา แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน

ชุมชนพอเพียงไม่มีรถโดยสารสาธารณะวิ่งรับส่งประจำระหว่างหมู่บ้านกับจังหวัด เนื่องจากทำเลที่ตั้งของชุมชนเป็นทางตัน ไม่มีเส้นทางเชื่อมต่อไปยังชุมชนอื่น หากชาวบ้านในชุมชนต้องการจะเดินทางเข้ามายังตัวเมืองจะต้องเดินทางออกจากชุมชนด้วยทางเท้าเพื่อมารอรถโดยสารสาธารณะที่ถนนใหญ่หรือเส้นทางมหาสารคาม-กาฬสินธุ์ (กมลาไสย) หรืออีกหนทางหนึ่งก็คือการอาศัยให้वानหรือจ้างเหมาผู้ที่มีรถจักรยานยนต์ หรือรถยนต์ในชุมชน

ด้วยความเป็นชุมชนขนาดเล็ก ประกอบกับทำเลที่ตั้งของชุมชนเป็นทางตัน ทำให้แต่เดิมมาชุมชนมิได้รับความสนใจในการพัฒนาจากหน่วยงานราชการเท่าใดนัก เพราะการพัฒนาที่ผ่านมาซึ่งเน้นการพัฒนาทางด้านวัตถุเป็นสำคัญ หากภาครัฐจะทุ่มเทงบประมาณเพื่อทำการพัฒนาสาธารณูปโภคในชุมชนที่มีข้อจำกัดดังกล่าว ก็อาจจะเป็นการลงทุนที่ไม่สมประโยชน์และ

ไม่คุ้มค่า แต่หลังจากที่กระแสการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจจากภาครัฐ การทำงานของเจ้าหน้าที่และองค์กรภาครัฐปรับเปลี่ยนไป ซึ่งการปรับเปลี่ยนดังกล่าวทำให้ ชุมชนพอเพียงเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับผลประโยชน์จากการปรับเปลี่ยนการทำงานของภาครัฐ

ประชากร

ชาวบ้านในชุมชนพอเพียงสามารถจำแนกที่มาได้เป็น 2 ทาง คือ คนดั้งเดิมที่อพยพมาจากบ้านโนนตูมซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกับหมู่บ้านพอเพียง ประกอบไปด้วยตระกูล มะโนโพ และ มาโชติ อีกพวกหนึ่งเป็นพวกที่อพยพมาจากเมืองพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งประกอบไปด้วย ตระกูลซ้ำของ แก้วสุวรรณ และแก้วเพชร

ชาวบ้านในชุมชนพอเพียง สํารวจเมื่อปี พ.ศ.2542 มีจำนวนทั้งสิ้น 306 คน เป็นชาย 153 คน หญิง 153 คน ครัวเรือนทั้งสิ้น 57 ครัวเรือน มีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ย 5.4 คนต่อครัวเรือน สามารถจำแนกตามโครงสร้างอายุได้ดังนี้

ช่วงอายุ	หญิง	ชาย	รวม (คน)
แรกเกิด - น้อยกว่า 3 ปี	2	9	11
3 ปี - น้อยกว่า 6 ปี	9	13	22
6 ปี - น้อยกว่า 12 ปี	21	18	38
12 ปี - น้อยกว่า 15 ปี	16	17	33
15 ปี - น้อยกว่า 18 ปี	6	5	11
18 ปี - น้อยกว่า 50 ปี	71	65	136
50 ปี - น้อยกว่า 60 ปี	6	8	14
60 ปีขึ้นไป	22	19	41

อาชีพ

อาชีพของชาวบ้านในชุมชนพอเพียงนั้น พวกที่เป็นคนดั้งเดิมของท้องถิ่นส่วนใหญ่จะ ประกอบอาชีพทำไร่ ทำนา ทำสวน สำหรับพวกที่อพยพมาจากเมืองพิมาย โคราช นั้นส่วนใหญ่จะมีอาชีพรับราชการ และในปัจจุบันคนพวกนี้ส่วนหนึ่งได้อพยพออกจากชุมชนไปตั้งถิ่นฐานในเมือง

ชุมชนพอเพียงเป็นชุมชนขนาดเล็กเพียง 57 ครัวเรือน ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่ทำนาเป็นอาชีพหลัก เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนมีที่ดินทำกินน้อย ครัวเรือนเกือบทั้งหมดจึงทำการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน มีเพียง 4-5 ครัวเรือนที่ทำการผลิตเพื่อการบริโภคและเพื่อการค้า นอกเหนือไปจากการทำนาเป็นอาชีพหลักและเป็นไปเพื่อการบริโภคในครัวเรือนแล้ว ชาวบ้าน

ก็ปลุกผัก เลี้ยงเปิด เลี้ยงไก่ ชูดมัน หาหน่อไม้ จับปลา หากบ เขียด ไปตามประสา อาชีพเสริมเหล่านี้เป็นแหล่งรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ของชาวบ้าน ทำให้ให้ชาวบ้านในชุมชนมีความเพียงพอในเรื่องของการเฝ้าอยู่เฝ้ากิน สำหรับครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินก็จะหาเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างแรงงานไปหาแหล่งจ้างงานทั้งจากในภาคเกษตรกรรมและนอกภาคเกษตรกรรม ทั้งจากในชุมชนและภายนอกชุมชนที่ใกล้เคียง

แต่เดิมการทำนาได้อาศัยน้ำฝนจากแหล่งธรรมชาติ และถ้าปีใดฝนไม่ตกตามฤดูกาล ประชาชนส่วนใหญ่จะอพยพไปทำงานในเมืองใหญ่ แต่ในปัจจุบันปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำไม่มีเพราะหากปีใดขาดแคลนน้ำจะอาศัยน้ำจากสถานีสูบน้ำของการพลังงานแห่งชาติ โดยเสียค่าใช้จ่ายในการใช้น้ำชั่วโมงละ 70 บาท เราจะพบว่าถึงแม้กระบวนการผลิตจะได้รับความสะดวกขึ้นแต่ก็เป็นสิ่งที่ต้องใช้เงินในการซื้อหาความสะดวกดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้น

เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป ความเพียงพอในเรื่องเฝ้าอยู่เฝ้ากินของชาวบ้านก็มี เงื่อนไขเพิ่มขึ้น เพราะในขณะที่ทรัพยากรหรือแหล่งที่ทำกิน ซึ่งชาวบ้านหากิน หาอยู่ จาก ธรรมชาติมีน้อยลง แต่ประชากรมีเพิ่มขึ้น เด็บโตขึ้น อายุยืนมากขึ้น ทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่ถูกแบ่งสรรปันส่วนไปสู่จำนวนคนที่มากขึ้น ส่วนแบ่งที่แต่ละคนได้รับน้อยลงไปโดยปริยาย ประกอบกับในสังคมปัจจุบัน ความจำเป็นต้องใช้เงินตราในชีวิตประจำวันมีเพิ่มขึ้นทั้งในด้านการผลิตและการบริโภค ทำให้ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องเข้าสู่ระบบตลาดเพื่อการแลกเปลี่ยนที่เป็นเงินตราเพิ่มขึ้น เพราะแต่เดิมความจำเป็นต้องใช้เงินตรามีไม่มากนัก และถึงแม้ไม่มีเงินติดตัวเลยชีวิตก็ไม่เดือดร้อน แต่ปัจจุบันเพราะราคาปัจจัยการผลิตที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ ค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันที่เพิ่มมากขึ้น เช่น ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำประปา ค่าเช่าเรียน เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้อาชีพเสริมซึ่งทำให้ชาวบ้านมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เพียงพอ ทำให้ชาวบ้านต้องขวนขวายมากขึ้นซึ่งก็เป็นไปในลักษณะของแต่ละครัวเรือน

การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นของชาวบ้านในชุมชนจะประกอบไปด้วยการปลูกพืชหลายชนิด และเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน และที่เหลือจึงนำออกขายซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ การตัดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นด้านอื่น ๆ ลง การให้สมาชิกของครัวเรือนไปหางานทำในต่างถิ่น และหนทางสุดท้ายที่ชาวบ้านเลือกก็คือการเป็นหนี้สิน トラบจนกระทั่งในปี พ.ศ.2538 ได้เกิดน้ำท่วมใหญ่ที่บ้านพอเพียง ทำให้มีปลาชนิดต่าง ๆ ที่พัดหลงจากแม่น้ำชีเข้ามาอยู่ในแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนจำนวนมาก เช่น ปลาเผาะ ปลาสวาย ปลาตะเพียนขาว เป็นต้น ผู้ใหญ่บ้านผู้นำของชุมชน ได้ชักชวนให้ชาวบ้านร่วมมืออนุรักษ์ปลา โดยไม่ให้จับปลา รอให้ปลาโตก่อนจึง

ค่อยจับไปบริโภคหรือจำหน่าย จึงทำให้แหล่งน้ำของชุมชนมีปลาเป็นจำนวนมาก และต่อมาจากกิจกรรม “การอนุรักษ์ปลา” ได้ขยายผลไปสู่การจัดตั้งเป็น “อุทยานมัจฉา” แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนพอเพียง (แทนที่แหล่งท่องเที่ยวเดิมคือ “หาดบ้านเย็น” ซึ่งสูญหายไปจากการกระทำของธรรมชาติ) ทำให้มีผู้คนเข้ามาเที่ยวชมเป็นจำนวนมาก และได้พัฒนาหมู่บ้านให้เป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงชนบท ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการจำหน่ายอาหารปลาและอาหารแก่นักท่องเที่ยว

“แต่ก่อนชาวบ้านเขาไม่ได้ชวนขาย เขาทำพอกิน แต่เดี๋ยวนี้เขาขายได้ เพราะถ้าไม่ขายก็อยู่ไม่ได้ ไหนจะค่าทีวี ค่าไฟ ค่าน้ำ ค่าขนมลูก หลายอย่างจิปาถะ ทุกวันนี้การทำงานประกอบอาชีพดีขึ้นคือถ้าดูเรื่องรายได้แล้วดีกว่าเดิม” (พร กุดใส, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

การปกครอง

เนื่องจากในปัจจุบันในแต่ละชุมชนจะแบ่งการปกครองตามกฎหมายโดยมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นตัวแทนของทางราชการในแต่ละชุมชน สำหรับผู้ใหญ่บ้านของชุมชนพอเพียงปัจจุบันเป็นผู้ใหญ่บ้านคนที่ 3 ของชุมชนนี้ มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 จนถึงปัจจุบัน

บ้านพอเพียง ได้จัดการปกครองตามหลักเกณฑ์เหมือนหมู่บ้านอื่น ๆ โดยทั่วไป คือมีคณะกรรมการหมู่บ้าน ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านเป็นประธาน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเป็นรองประธาน มีกรรมการและเลขานุการ โดยพิจารณาแต่งตั้งจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถและมีคุณสมบัติที่เหมาะสมกับงานที่ต้องรับผิดชอบ กรรมการหมู่บ้านมีบทบาทหน้าที่ในการควบคุมดูแลความสงบเรียบร้อย อำนวยประโยชน์และความสุขให้แก่สมาชิกของหมู่บ้าน ติดต่อประสานงานให้ความร่วมมือกับหน่วยงานทางราชการ

ถึงแม้จะมีกฎหมายซึ่งเป็นข้อบังคับที่ทุกคนต้องปฏิบัติตาม แต่นอกเหนือไปจากกฎหมายซึ่งเป็นกฎเกณฑ์ที่เป็นทางการแล้ว ชุมชนยังมีการเคารพให้ความเชื่อถือผู้เฒ่าผู้แก่ด้วย โดยผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีอยู่จะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา ผู้ไกล่เกลี่ยกรณีที่มีการทะเลาะวิวาทหรือการกระทบกระทั่งกันในชุมชน ผู้เฒ่าในฐานะผู้อาวุโสภายในชุมชนจะทำหน้าที่ตัดสิน ไกล่เกลี่ย ซึ่งทุกฝ่ายก็ให้ความเคารพเชื่อฟังและยอมรับ จะไม่มีเรื่องขัดแย้งรุนแรงใดที่ต้องอาศัยกฎหมายหรือตำรวจเป็นผู้ตัดสินคดีความเลย ยกเว้นแต่กรณีที่คนภายนอกมาทำผิดหรือมีเรื่องทะเลาะวิวาทในชุมชนและไม่เชื่อฟังหรือยินยอมตามคำไกล่เกลี่ยของผู้อาวุโสหรือคนในชุมชน ก็จะส่งเรื่องให้ตำรวจเป็นผู้พิจารณาตัดสิน ดังที่ผู้นำชุมชนได้เล่าให้ฟังว่า

“เวลามีเรื่องขัดแย้งอะไรกันในบ้าน เขาก็มาบอก เราก็ไกล่เกลี่ย ส่วนมากเรื่องที่มีกันไม่เคยมีถึงโรงถึงศาล ส่วนมากเขาจะเชื่อฟังผม เพราะว่าถ้าผมทำ ผมจะทำจริง ๆ ถ้าไม่เชื่อฟังผมจับส่งตำรวจเลย จะไม่มีมาไกล่เกลี่ยหรือยอมความกันอีก” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

บ้านพอเพียงมีการแบ่งคุ่มการปกครองออกเป็น 5 คุ่ม คือ

- 1) คุ่มวรรณศิลป์ มีสมาชิก 11 ครั้วเรือน
- 2) คุ่มศิลปการแสดง มีสมาชิก 13 ครั้วเรือน
- 3) คุ่มทัศนศิลป์ มีสมาชิก 12 ครั้วเรือน
- 4) คุ่มนันทนาการ มีสมาชิก 10 ครั้วเรือน
- 5) คุ่มภูมิปัญญาชาวบ้าน มีสมาชิก 11 ครั้วเรือน

โดยแต่ละคุ่มจะมีหัวหน้าคุ่มเป็นผู้รับผิดชอบในแต่ละกิจกรรมของส่วนรวม

การศึกษา

บ้านพอเพียง มีโรงเรียนระดับประถมศึกษาเพียงแห่งเดียวซึ่งแยกออกจากโรงเรียนท่าประทาย เมื่อปี พ.ศ.2519 ตั้งตามชื่อหมู่บ้าน คือ โรงเรียนบ้านพอเพียง เปิดทำการสอนเมื่อปี พ.ศ.2524 เป็นต้นมาในระดับชั้นเด็กเล็กจนถึงระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 เมื่อนักเรียนสำเร็จการศึกษาแล้วจะไปเรียนต่อระดับมัธยมศึกษาในเมือง

ประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 4 (ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับในสมัยก่อน) รองลงมาคือจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาปีที่ 6 (ซึ่งเป็นการศึกษาภาคบังคับในสมัยต่อมา) จากการศึกษาชุมชนเราจะพบว่าคนที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนมีการศึกษาเพียงแต่การศึกษาภาคบังคับ สืบเนื่องมาจากข้อจำกัดในการทำมาหากินคือขนาดการถือครองที่ดินของคนในชุมชนมีน้อย โดยเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 5 ไร่ จึงทำให้การผลิตของคนในชุมชนเป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเท่านั้น ไม่มีรายได้มากพอที่จะให้บุตรหลานได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น และเนื่องจากที่ดินที่มีจำกัดจึงทำให้การผลิตโดยการกระทำขึ้นของ ชาวบ้านถูกจำกัดไปด้วย ความพออยู่ พอกิน ของชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงหาได้จากธรรมชาติที่มีอยู่ ซึ่งก็เป็นไปเพื่อสนองตอบความต้องการด้านการบริโภคของครัวเรือนเป็นหลักเช่นเดียวกัน

ศาสนา ประเพณี ความเชื่อ และค่านิยม

ชาวบ้านในชุมชนพอเพียงส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ในขณะเดียวกันก็นับถือผีด้วย ชาวบ้านพอเพียงมีแบบแผนการดำเนินชีวิตเช่นเดียวกับชาวอีสานโดยทั่วไปคือ ยึดถือ ฮีตสิบสองคองสิบสี่ เป็นประเพณีปฏิบัติสืบทอดกันมาเป็นเวลายาวนาน ชีวิตความเป็นอยู่สงบ ผูกพัน และพึ่งพาอาศัยกัน นับถือผู้อาวุโส มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน พระสงฆ์มีความสำคัญทางศาสนา และการอบรมศีลธรรมแก่ชาวบ้าน ชาวอีสานนั้นแต่เดิมมีความเชื่อในเรื่องของการนับถือผี โดยเชื่อว่าผีมีอยู่ในธรรมชาติทุกหนแห่ง ทำหน้าที่ปกป้องรักษาธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวผสมผสานกับการนับถือพุทธศาสนา ทำให้รูปแบบของพิธีกรรมบางอย่างจึงมีปรากฏทั้งในเรื่องของการนับถือผีและนับถือพระ เช่น ความเชื่อที่มีในเรื่องของการทำมาหากิน การเดินทาง การสร้างบ้านเรือน ซึ่งในปัจจุบันก็ยังมิให้เห็นอยู่

“ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน พอถึงเดือนหก จะทำพิธีสวดมนต์ 3 วัน แล้วก็มีเสียงทนายพวกไก่อ มีเสียงทนายว่าจะแล้งไม่แล้ง หรือจะไปไหนมาไหน อย่างเช่นเดินทางไปกรุงเทพฯ ก็ต้องมาไหว้ ตีดินบนไว้ว่าถ้าลูกหลานไปทำมาหากินสะดวกสบาย อยู่เย็นเป็นสุข มีเงินมีทอง กลับมาก็คจะมาแก้บน อันนี้มี” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

“ในหมู่บ้านนี้ ยังมีการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสอยู่ คนรุ่นเด็กยังเคารพผู้เฒ่าผู้แก่” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

“ในเรื่องการขัดแย้งของชาวบ้านก็มี ผมก็จะไกลเกลี่ยทั้ง 2 ฝ่าย เรื่องจะไม่ไปถึงโรงถึงศาล การก่อกองทะเลาะวิวาทมีน้อย ถ้ามีก็ไม่มีปัญหา” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

ถึงแม้ชุมชนได้เปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่เกิดขึ้น แต่แนวความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อดั้งเดิมก็ยังคงมีอยู่ โดยจากการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมของผู้วิจัยพบว่า ในประเพณีเกี่ยวกับคนตายของชุมชนพอเพียงนี้ ไม่นิยมกระทำที่วัด และหลังจากพิธีเผาศพผ่านไป 3 วันแล้วก็จะมีการหม้อผีมากระทำพิธีเพื่อส่งวิญญาณให้ผู้ตายไปผุดเกิดในภพใหม่ ไม่มารังควานญาติพี่น้องในภพปัจจุบัน โดยหม้อผีจะหว่านเมล็ดข้าวที่ทำการปลูกเสกโดยหม้อผีไปรอบ ๆ บ้านของผู้ตาย เป็นต้น

วิถีการดำเนินชีวิต

จากการศึกษาประวัติชุมชนและการสำรวจชุมชน พบว่า แต่เดิมชาวบ้านในชุมชน พอเพียงมีวิถีการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร เกิดขึ้นในบริบทเดียวกันโดยมีค่านิยม วัฒนธรรม ประเพณี ของสังคมเป็นตัวเชื่อมโยงให้การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นไปโดย เรียบง่าย มีเงื่อนไขของสภาพสังคมที่แวดล้อมซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมปิด มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีวิถีชีวิตแบบชาวไทยพุทธอีสาน คือการยึดถือฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เป็นแนวปฏิบัติในวิถีชาวบ้าน ทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีความสามัคคี รักใคร่ กลมเกลียวกัน มีความสุขตามควรแก่อัตภาพ

ตรวจจนกระทั่งการพัฒนาประเทศเพื่อให้ทันสมัยตามแบบสังคมตะวันตกซึ่งสังคมไทยใช้เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศได้แพร่กระจายไปสู่ทุกชุมชนทุกภูมิภาคของประเทศภายใต้การวางแผน การอุดหนุนงบประมาณ และความช่วยเหลือด้านวิชาการที่มุ่งระดมลงไปในภูมิภาค เพื่อ

ให้ภูมิภาคโดยทั่วไปซึ่งเป็นภาคเกษตรกรรมเป็นที่รองรับความเจริญเติบโตของภาคอุตสาหกรรม และโดยที่ชุมชนพอเพียงเป็นชุมชนในชนบทซึ่งอยู่ห่างไกลจากเมืองหลวงมาก ทำให้การแพร่กระจายของความทันสมัยจึงมีลักษณะเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป วจนจนกระทั่งปี 2518-2519 นโยบายเงินผันสู่ชนบทของรัฐบาลโดยการสร้างถนนหนทางเพื่อเชื่อมโยงภาคเมืองกับภาคชนบท ทำให้ชนบทเกิดการเปลี่ยนแปลงในอัตราเร่ง การนำความเจริญต่าง ๆ เข้าสู่ชนบทเป็นไปอย่างรวดเร็ว รวมทั้งนโยบายภาครัฐด้านอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การสาธารณสุข ทำให้วิถีชาวบ้านเริ่มเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น ๆ จากความเพียงพอในอดีตที่จำกัดอยู่เพียงการมีปัจจัยสี่ที่พอเพียง คือ มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่อยู่อาศัย เริ่มเปลี่ยนแปลงไปสู่ความจำเป็นที่จะต้องมี “รายได้” เพื่อแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ต้องการนอกเหนือไปจากปัจจัยสี่ เช่น ความสะดวกสบายจากการรับบริการโครงสร้างพื้นฐาน (ไฟฟ้า น้ำประปา) การได้รับการศึกษา เป็นต้น

ชุมชนพอเพียงในปัจจุบันมีความจำกัดของชุมชนในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติในเรื่องที่ดินทำกิน ชุมชนยังคงมีลักษณะของความพอเพียงสาเหตุหนึ่งเพราะความจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรธรรมชาติของส่วนรวมหรือของปัจเจกชน เป็นความพอเพียงที่ส่วนหนึ่งเกิดจากธรรมชาติเป็นตัวกำหนด อีกส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้ “ปัญญา” ในการนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จำกัดมาบริหารจัดการเพื่อให้เกิดความพอเพียงในชุมชน จากการเก็บข้อมูลพบว่าชาวบ้านในชุมชนถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยครัวเรือนละประมาณ 5 ไร่ (โดยบางครัวเรือนจะถือครองที่ดินกว่า 10 ไร่ ในขณะที่บางครัวเรือนก็ไม่มีที่ดินทำกินเลย) การผลิตของชาวบ้านส่วนใหญ่จึงเป็นไปเพื่อสนองความต้องการการบริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งบางปีที่ประสบภัยธรรมชาติบางครัวเรือนอาจมีไม่พอสำหรับการบริโภคตลอดปีของสมาชิกในครัวเรือน จำเป็นต้องอาศัยการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างวงศาคณาญาติ และความช่วยเหลือจากชุมชน นอกเหนือจากการผลิตของครัวเรือนแล้ว ชาวบ้านก็หาอยู่หากิน จากธรรมชาติ เช่น จับกุ้ง จับปลา ขุดหน่อไม้ หาไข่มด เป็นต้น การหาอยู่หากินจากธรรมชาติและทำอาชีพเสริมเล็ก ๆ น้อย ๆ นอกจากเป็นไปเพื่อการบริโภคของครัวเรือนแล้วยังเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้านด้วย

การที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งไม่มีที่ดินเป็นของตัวเอง ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่มีหนี้สิน และจากการสอบถามชาวบ้านพบว่าในหลาย ๆ ครัวเรือนไม่มีเงินติดบ้านเลย แต่ก็มีอยู่ มีกิน ในแต่ละวัน แต่ความจำเป็นที่จะต้องใช้จ่ายก็ยังคงมีอยู่ เพราะในหลายครัวเรือนมีเด็กเล็กซึ่งอยู่ในวัยกำลังโต กำลังกิน จากสื่อโฆษณาทางทีวี และการที่มีพ่อค้ารถเร่เข้ามาค้าขายในชุมชนทำให้ครัวเรือนต้องใช้จ่ายส่วนหนึ่งเพื่อเป็นค่าขนมให้เด็ก นอกจากนั้นยังพบว่าทุกครัวเรือนจะมีไฟฟ้าใช้ ทำให้ความจำเป็นที่ต้องใช้จ่ายเงินเป็นค่าใช้จ่ายจึงเกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวัน ในการเก็บข้อมูลพบว่าในครัวเรือนหนึ่งซึ่งจะต้องชำระค่าไฟฟ้าประจำเดือน เป็นจำนวนเงิน 34 บาท แต่ไม่มีเงินชำระค่าไฟฟ้า ต้องหยิบยืมจากญาติพี่น้องใกล้เคียง การกู้ยืมจากญาติพี่น้องมีข้อดีคือ ไม่เสียดอกเบี้ย ไม่ต้องมีอะไรค้ำประกัน และมีเมื่อไรก็ค่อยใช้คืน ด้วยความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่มีอยู่จึงช่วยผ่อนคลายนความรุนแรงของปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ทำให้ชาวบ้านนิยมที่จะก่อหนี้ในกรณีนี้

จำเป็นเฉพาะกับญาติพี่น้องเท่านั้น ไม่นิยมที่จะไปกู้ยืมจากบุคคลอื่น (อีกสาเหตุหนึ่งอาจจะเป็นเพราะพ่อค้าเงินกู้หรือสถาบันการเงินไม่ปล่อยเงินกู้เพราะไม่มีหลักทรัพย์ไปค้ำประกัน)

เนื่องจากแต่ละครัวเรือนมีเนื้อที่ถือครองที่ดินทำกินน้อย ประกอบกับค่าครองชีพที่สูงขึ้น ทำให้ในกระบวนการผลิตของชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่นิยม “การเอาแรง” เพราะโดยที่การผลิตทำเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ดังนั้นเพื่อความอยู่รอดจึงจำเป็นต้องหาหนทางลดรายจ่ายหรือต้นทุนการผลิตให้น้อยที่สุด หนทางหนึ่งก็คือทำเอง เพราะทั้ง “การเอาแรง” และ “การจ้างแรงงาน” นั้น มีค่าใช้จ่ายสูง ในการเอาแรงนั้นถึงจะไม่ต้องจ้างแรงงานแต่ชาวบ้านที่ขอแรงจะต้องเสียค่าใช้จ่ายในเรื่องข้าวปลาอาหารที่จะต้องหามาเลี้ยงผู้ที่มาเอาแรง รวมทั้งต้องจัดบริการรถรับ-ส่งให้ด้วย เพราะที่นากับที่อยู่อาศัยของชาวบ้านในชุมชนอยู่ห่างกัน ซึ่งเมื่อรวมแล้วจะเป็นค่าใช้จ่ายที่สูง เป็นภาระแก่ครัวเรือนที่ไม่มีรายได้มากพอที่จะขอแรง หรือในกรณี “การจ้างแรงงาน” ก็เช่นเดียวกัน เพราะค่าแรงที่จ้างในปัจจุบันจะตกประมาณคนละ 120-150 บาทต่อคนต่อวัน ซึ่งเป็นอัตราค่าจ้างที่สูงเกินกว่าที่ชาวบ้านที่ไม่มีแหล่งรายได้ที่แน่นอนจะรับภาระได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นการผลิตเป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลัก ยิ่งเท่ากับว่าในขณะที่ไม่มีรายได้จากการผลิต แต่หากยังมีรายจ่ายเพิ่มขึ้น โอกาสที่ครัวเรือนจะประสบความเดือดร้อนจะยิ่งมีมากขึ้น ดังนั้นในกระบวนการผลิตของชาวบ้านในการทำนา จึงอาศัยแรงงานจากสมาชิกในครัวเรือนเป็นหลัก ทำให้ “การเอาแรง” ซึ่งเคยมีมาลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ เนื่องมาจากบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป “การเอาแรง” ของชาวบ้านมิได้หมดไปเฉพาะในการผลิตด้านอาหารเท่านั้น แม้แต่ “การเอาแรง” ในด้านการสร้างที่อยู่อาศัยก็หมดไปด้วย เพราะสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวบ้านก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย

“สมัยก่อนการที่จะสร้างบ้านปลูกเรือนต้องช่วยกัน การทำไร่ ทำนา ทำสวน ต้องช่วยกันในวงศาคณาญาติ การเจ็บป่วยก็ต้องดูแลรักษากัน สมัยนี้ก็เลือนลางไป การปลูกบ้านก็ต้องจ้าง จะเป็นเพราะแต่ก่อนนั้น เราทำบ้านเรามีหญ้าแฝก หญ้าคา ใช้กระดานมาปิดกันเป็นฝา ทำวันเดียวก็เสร็จ เดี่ยวนี้ไม่ได้สร้างบ้านแบบนั้น มีหลักวิชาการเข้ามา ต้องอาศัยช่างเทคนิค ช่างฝีมือ ก็จำเป็นต้องจ้างเขา” (บุญมา แยมกระโทก, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2543)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน ครอบคลุมไปทุกเรื่องในวิถีชีวิตชาวบ้าน ในสิ่งที่ เป็นพื้นฐานที่สุดก็คือการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของปัจจัยสี่ ซึ่งมีได้มีเพียงการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของการผลิต (อาหาร) การสร้างบ้านเรือน (ที่อยู่อาศัย) เท่านั้น

สำหรับเรื่องการดูแลสุขภาพพยาบาลเมื่อเจ็บป่วยก็เช่นเดียวกัน แต่เดิมเมื่อชาวบ้านเจ็บป่วยก็จะดูแลรักษากันในชุมชนโดยอาศัยสมุนไพร อาศัยหมอชา หมอผี ซึ่งสืบทอดการรักษาแบบโบราณมาจากบรรพบุรุษและชุมชนในชนบทส่วนใหญ่มักจะมีหมอชา หมอผี อยู่แทบทุกหมู่บ้าน เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงโดยมีสถาบันที่ทำหน้าที่เฉพาะตามความชำนาญพิเศษ (specialization) เป็นผู้รับผิดชอบ เมื่อชาวบ้านมีอาการเจ็บป่วยเล็กน้อยจะไปรับการรักษาจากศูนย์สาธารณสุขมูลฐานของชุมชน ไปสถานอนามัยใกล้บ้าน เป็นต้น จากการสอบถามข้อมูลจาก

ชาวบ้านว่าเมื่อเจ็บไขได้ป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวบ้านทำอย่างไร ได้รับคำตอบว่า จะไปขอยาจาก อสม. (อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน) ที่มีประจำอยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งในระยะหลัง ๆ ชาวบ้านบอกว่าไปขอยาจาก อสม. แต่ อสม. ไม่มียาให้ ซึ่งในเรื่องนี้เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยได้ชี้แจงให้ฟังว่าโดยปกติสถานีอนามัยจะเป็นผู้ประสานติดต่อในการสนับสนุนยารักษาโรคเบื้องต้นให้ไว้กับ อสม. ของแต่ละหมู่บ้าน แต่ในระยะหลังจากที่ภาครัฐมีนโยบาย 30 บาทรักษาทุกโรคทำให้สถานีอนามัยทุกแห่งต้องปรับเปลี่ยนการทำงานโดยการให้ชาวบ้านมาขอรับยาจากสถานีอนามัย เพราะจากการสรุปผลการทำงาน เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบอกว่าการที่สถานีอนามัยแจกจ่ายยา มาไว้กับ อสม. ซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับชาวบ้านและทำให้ชาวบ้านสะดวกในการติดต่อ แต่กลับ ปรากฏผลว่าด้วยวิธีการเช่นนี้กลับทำให้ชาวบ้านไม่สนใจที่จะดูแลรักษาสุขภาพของตนเองเท่าที่ควร ประกอบกับยาที่ได้มาง่าย ๆ จาก อสม. กลับไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์ให้สมคุณค่า ทำให้การดำเนินงานสาธารณสุขดังกล่าวไม่ประสบผลเท่าที่ควร จึงได้ปรับเปลี่ยนการทำงานใหม่โดยให้ชาวบ้านมาขอรับยาที่สถานีอนามัย ด้วยวิธีการเช่นนี้ถึงแม้จะทำให้ชาวบ้านไม่ได้รับความสะดวก แต่การที่ไปที่สถานีอนามัย อย่างน้อยที่สุดก่อนที่จะให้ยาแก่ชาวบ้าน เจ้าหน้าที่ก็ต้องสอบถาม และให้คำแนะนำในการดูแลรักษาตนเองแก่ชาวบ้านได้ในระดับหนึ่ง

สำหรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในปัจจุบันด้านเครื่องนุ่งห่มนั้นจะมีไม่มากนัก เพราะชุมชนพอเพียงมิได้มีภูมิปัญญาดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาในเรื่องของการทอผ้าใช้เอง ขณะนี้สิ่งที่ชาวบ้านยังขาดอยู่ก็เพียงการมีรถรับส่งโดยสารสาธารณะวิ่งระหว่างชุมชนกับตัวเมือง

ความจำเป็นในการทำงานแสวงหารายได้ที่เพิ่มขึ้นในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นมิได้หมายความว่าทำให้ชาวบ้านเดือดร้อน ทำให้ชีวิตหมกมุ่นอยู่แต่กับการหาเงิน จนไม่มีเวลาพักผ่อน ไม่มีความสุข ไม่เรียบง่ายเหมือนแต่ก่อน เพราะในมุมมองของคนภายนอกมักจะมองว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นทำให้ชีวิตที่ดั่งาม เรียบง่ายของชาวบ้านที่เคยเป็นมาเปลี่ยนแปลงไป ทำให้สังคมในชนบทล่มสลาย แต่ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พบในชุมชนเป็นสิ่งที่ตรงกันข้าม

“สังคมมันเปลี่ยนไปแล้ว จะให้ชาวบ้านเราเป็นเหมือนเดิม อยู่เหมือนเดิมได้อย่างไร ถ้าอยู่เหมือนเดิมสิ เราจะยิ่งทุกข์ ในขณะที่หมู่บ้านอื่นเขาเปลี่ยนแล้วเขาดีขึ้น เราก็เห็นอยู่ และพอเราเปลี่ยนบ้าง เราก็ดีขึ้นจริง ๆ” (แสง สุกสว่าง, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

จากความเป็นจริงที่ค้นพบในชุมชนในเรื่องดังกล่าวนี้ เราจะเห็นว่า การมีถนนมิใช่เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนล่มสลายดังที่งานวิจัยหลายชิ้นได้ศึกษาไว้ เพราะเมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลง ชุมชนก็มีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปด้วย ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีทำให้

ข้อมูลข่าวสารเดินทางได้รวดเร็วและทั่วถึง ชุมชนแต่ละชุมชนต่างก็มีการติดต่อสื่อสารถึงกัน ชาวบ้านรับรู้ได้ว่า การมีถนนเป็นความสะดวกสบาย จึงมีความต้องการ และโดยที่เป็นการต้องการที่บอกออกมาจากตัวของชาวบ้านเอง สิ่งที่เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านได้คิดแล้วว่าเป็นประโยชน์สำหรับตนเอง ซึ่งในกรณีนี้จะแตกต่างจากสิ่งที่ภาครัฐหรือหน่วยงานภายนอกยึดเยียดสิ่งต่าง ๆ ให้กับชุมชน โดยความคิดพื้นฐานว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ที่นำเข้าสู่ชุมชนจะเป็นประโยชน์กับชาวบ้าน กับชุมชน ซึ่งหลาย ๆ กรณีเป็นสิ่งที่สูญเปล่า

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ลำดับเหตุการณ์ที่กระทบวิถีชีวิตชุมชน

- ปี..... ในอดีตบ้านพอเพียงรวมอยู่กับบ้านโนนตูม
- ปี 2504 เป็นช่วงที่ป้อมีราคา ชาวบ้านจึงแผ้วถางที่ดินทำกินซึ่งเป็นป่าหวายเพื่อมาปลูกปอ ทำให้หวายซึ่งมีอยู่มากมายในชุมชนถูกทำลายไปเรื่อย ๆ จนสูญพันธุ์ในที่สุด
- ปี 2514 บ้านพอเพียงแบ่งแยกการปกครองออกจากบ้านโนนตูม หมู่ที่ 2 มาตั้งเป็นชุมชนใหม่ชื่อ “บ้านพอเพียง” หมู่ที่ 7
- ปี 2519 มีการตัดถนนใหญ่สายมหาสารคาม-กาฬสินธุ์ (กมลาไสย) ห่างจากทางเข้าสู่หมู่บ้าน ประมาณ 2 กิโลเมตร ตามนโยบายเงินผันของรัฐบาล
- ปี 2524 มีโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้าน คือ “โรงเรียนบ้านพอเพียง” โดยแยกออกมาจากโรงเรียนท่าประทายซึ่งอยู่ห่างจากชุมชนประมาณ 3 กิโลเมตร เปิดสอนตั้งแต่ชั้นเด็กเล็กจนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6
- ปี 2527 มีการตั้งวัดประจำชุมชนชื่อ “วัดพอเพียง”
- ปี 2537 ทำการขุดลอกแหล่งน้ำธรรมชาติในชุมชนซึ่งปกคลุมไปด้วยสวะหนาประมาณ 4-5 เมตร
- ปี 2538 เกิดน้ำท่วมใหญ่ในชุมชน ทำให้มีปลาจำนวนมากพลัดหลงเข้ามาจึงทำให้เกิดกิจกรรมการอนุรักษ์พันธุ์ปลาขึ้น
- ปี 2539
- มีการสร้างถนนลาดยางภายในหมู่บ้าน ระยะทางประมาณ 3.5 กิโลเมตร
 - พัฒนาแหล่งน้ำเป็น “อุทยานมัจฉา” แหล่งท่องเที่ยว
 - พัฒนาเกาะกลางน้ำให้เป็นสวนสัตว์ขนาดเล็ก มีเต่า นก จระเข้ เป็นต้น
- ปี 2540 จัดตั้ง “กองทุนอาหารปลา”
- ปี 2542
- จัดตั้ง “กองทุนร้านค้าชุมชน”
 - เริ่มฟื้นฟูการปลูกหวายขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง
- ปี 2543
- เกิดน้ำท่วมใหญ่ในชุมชน ทำให้หวายที่ทำการเพาะพันธุ์ไว้ถูกน้ำท่วมตายหมด และแหล่งท่องเที่ยว “อุทยานมัจฉา” ได้รับความเสียหาย รวมทั้งสัตว์ที่นำมาเลี้ยงไว้เพื่อให้ให้นักท่องเที่ยวได้ชม ก็สูญหายและตายไปกับน้ำท่วมด้วย เหลือจำนวนเพียงเล็กน้อย
 - ได้รับงบประมาณจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยในการบูรณะพัฒนา “อุทยานมัจฉา” ประมาณ 7 ล้านบาท
- ปี 2544 ดำเนินการปรับปรุงและก่อสร้างอาคารถาวรเพื่อพัฒนา “อุทยานมัจฉา” ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัด แล้วเสร็จและเปิดให้นักท่องเที่ยวมาเที่ยวชมได้ในเดือนตุลาคม

กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ

การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำรงชีวิตของชาวชนบทไทย ถูกตีกรอบให้แคบหรือมีทางเลือกน้อยลงกว่าในอดีตที่ผ่านมาเป็นอันมาก สภาพแต่เดิมที่ชาวบ้านทั่วไปในชนบทประสบคือปัญหาในเรื่องการทำมาหากิน ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ลดลง การเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติที่ทำให้เกิดปัญหากับการผลิต การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรทำให้ที่ทำกินไม่เพียงพอ การแก้ปัญหาของชาวบ้านในสมัยก่อนคือจะใช้วิธีการย้ายถิ่นเพื่อไปแสวงหาที่ใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่าเก่า ซึ่งชุมชนพอเพียงก่อนที่จะปักหลักลงยังทำเลที่ตั้งในปัจจุบันก็ได้ย้ายถิ่นฐานมาจากที่อื่น แต่ในปัจจุบันทางเลือกนี้ได้ถูกปิดลงโดยสิ้นเชิงเนื่องมาจากการขยายตัวของประชากรที่เพิ่มขึ้นในเกือบทุกพื้นที่ของประเทศ ทำให้พื้นที่ทำกินไม่เพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องหาหนทางรอดโดยการพัฒนาฐานที่อยู่ปัจจุบันให้ดีที่สุด และการที่จะทำเช่นนี้ได้ กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชนจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการดำรงอยู่ในบริบทปัจจุบัน

ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร ในชุมชนพอเพียงนั้น จะวิเคราะห์ในส่วนของการรวมกลุ่มโดยมีชุมชนเป็นหน่วยในการศึกษา (โดยที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนของปัจเจกในแต่ละครัวเรือนนั้นส่วนใหญ่เป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ส่วนใหญ่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ เช่น จากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ การลงมือกระทำ การมีประสบการณ์ ความช่วยเหลือจากภาครัฐ เป็นต้น ดังนั้นในการศึกษากระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนพอเพียงจึงทำการวิเคราะห์เฉพาะในส่วนของการรวมกลุ่ม)

ด้านการผลิต

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

- หน่วยงานภาครัฐ

สังคมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้กระบวนการผลิตของชาวบ้านในอาชีพหลักคือการ ทำนาอาจจะไม่ย่ำดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต เช่น โรคที่ทำอันตรายต่อข้าวที่เกิดขึ้นแปลก ๆ ใหม่ ๆ หรือศัตรูพืชชนิดใหม่ ๆ ที่ยากต่อการกำจัด เป็นต้น ทำให้องค์ความรู้เดิมของชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและการมีประสบการณ์ตั้งแต่ยังเป็นวัยเด็กอาจจะไม่เพียงพอ จำเป็นต้องประสานองค์ความรู้ใหม่ทางวิชาการจากหน่วยงานราชการเข้าช่วยเหลือ

“เดี๋ยวนี้นหน่วยงานราชการได้ให้ความช่วยเหลือเยอะ พวกเกษตรกรจะเข้ามาช่วยดูแล แต่พวกศัตรูพืช เกษตรกรก็ช่วยไม่ได้ อย่างเช่น มดง่ามไฟ หรือ แมลงสีน้ำตาล เอายาเบา ๆ ไปพ่นก็ไม่ตาย ตอนแรก ๆ ก็ตาย แต่ต่อมามันสู้ แต่ในเรื่องปุ๋ยยังใช้ได้อยู่ แต่พวกศัตรูพืชใช้ไม่อยู่ พวกสารสะเดา พวกสมุนไพร จะใช้ได้กับพืชบางมั่ง อย่างอื่นก็ใช้ไม่ค่อยได้ผล” (เทียม อยู่สุข, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

ความช่วยเหลือที่หน่วยราชการให้แก่ชาวบ้านนั้น นอกจากจะมีวิชาการความรู้ เงินงบประมาณแล้ว ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ใช้ในการผลิตด้วย เช่น เมล็ดพันธุ์ มุ้งสำหรับปลูกผัก หรือสัตว์เลี้ยง เป็นต้น โดยความช่วยเหลือเหล่านี้จะเข้ามาทางผู้นำชุมชน และมีเชื่อว่าทุกครัวเรือนจะได้รับการแบ่งปันกันอย่างเท่าเทียมกัน จำเป็นต้องมีการพิจารณาจัดสรรไปยังครัวเรือนต่าง ๆ ซึ่งสิ่งที่ผู้นำชุมชนนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาว่าครัวเรือนใดสมควรได้รับความช่วยเหลือก่อนก็คือการดูจากพฤติกรรมของครัวเรือนนั้นว่า มีความขยันหมั่นเพียร มีความอดทน มีความตั้งใจ มีความร่วมมือกับส่วนรวม มากน้อยเพียงใด มิได้พิจารณาจากเกณฑ์ความจำเป็นของแต่ละครัวเรือน

“ในการให้ความช่วยเหลือของทางราชการ จะให้ความช่วยเหลือโดยผ่านทางผู้ใหญ่บ้าน เช่น ให้ผู้ใหญ่คัดเลือกมา 14 ครัวเรือนที่จะมาดูแลเลี้ยงไก่ที่ทางปศุสัตว์ให้มา ก็ต้องคัดบุคคลที่มีความตั้งใจ มีความพร้อม สามารถดูแลเอาใจใส่สิ่งที่ทางราชการให้ความช่วยเหลือได้” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2543)

เราจะพบว่า การที่ครัวเรือนใดจะได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐ (ในกรณีที่เป็นปัจจัยการผลิตที่มีอยู่จำกัด) โดยได้รับการคัดเลือกจากผู้นำชุมชนได้ จะต้องเป็นครัวเรือนที่ได้รับการกลั่นกรองมาแล้วว่าครัวเรือนนั้นสามารถพัฒนาหรือยกระดับการรับที่ได้จากภาครัฐมาเป็นการเรียนรู้ที่สามารถผลิตซ้ำสู่คนอื่น ๆ ในชุมชนได้ โดยอาจจะเปลี่ยนแปลงสภาพหรือที่ศึกษาดูงานของคนในชุมชน และในการแปรสิ่งที่ได้รับมาสู่การเรียนรู้นั้นต้องอาศัยทั้งความขยัน ความอดทน การสังเกต การดูแลเอาใจใส่ เพื่อกิจกรรมที่ตนเองกระทำนั้นจะสามารถประสบผลสำเร็จได้

นอกจากนั้นการปรับเปลี่ยนการทำงานของภาครัฐในช่วงเวลาหลังจากที่สังคมไทยประสบวิกฤติทางเศรษฐกิจและกระแสการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงถือเป็นนโยบายหนึ่งของภาครัฐที่มุ่งกระจายสู่ภาคชนบท ทำให้เป็นการประจวบเหมาะของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งส่งผลให้อัตราเร่งของการพัฒนาในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงได้รับการหนุนเนื่องทั้งจากภาครัฐและภาคประชาชน โดยในชุมชนพอเพียงนั้นหลังจากที่กิจกรรมการอนุรักษ์ปลาที่พลัดหลงเข้ามาในแหล่งน้ำธรรมชาติของชุมชนนั้นได้ดำเนินไประยะหนึ่งแล้ว (กิจกรรมอนุรักษ์ปลาเกิดขึ้นเมื่อคราวน้ำท่วมในปี 2538) ในปี 2539 ทางราชการโดยศึกษาธิการอำเภอกำลังจะเปลี่ยนแปลงโครงการพัฒนาจากโครงการ “ค ว ร” ซึ่งดำเนินการด้วยดีมาได้ระยะหนึ่งแล้วเป็นโครงการรักษามูบ้าน (โครงการ “ค ว ร” เป็นความร่วมมือระหว่างคฤหัสถ์ วัด และราชการ โดยแต่ละอำเภอจะต้องมีวัดที่เป็นเอก

ลักษณะที่ข้าราชการ พ่อค้า ประชาชน ไปบำเพ็ญกุศล หรือทำประโยชน์ร่วมกันได้) และเห็นว่าชุมชนพอเพียงมีกิจกรรมการอนุรักษ์ปลาซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติอยู่แล้วน่าจะส่งเสริมพัฒนาได้จึงได้ให้งบประมาณแก่ชุมชนพอเพียงเพื่อพัฒนาชุมชนบนพื้นฐานวิถีชีวิตของชาวบ้านเอง โดยใช้หลักการของเบญจภาคีในการดำเนินงาน โดยให้ครูที่โรงเรียนเป็น เล็งในการประสานงานและทำความเข้าใจกับชาวบ้าน จากนั้นก็ทำการฝึกอบรมเพื่อให้ ชาวบ้านมีความเข้าใจในการใช้มิติทางวัฒนธรรมนำการพัฒนา กระตุ้นให้ชาวบ้านมีความ ร่วมมือกัน มีความเชื่อเพื่อเผื่อแผ่ มีความสามัคคีกัน และจากการที่หน่วยราชการได้เข้ามา ช่วยเหลือนี้ถือเป็นการจุดประกายให้ชาวบ้านสามารถมองเห็นศักยภาพของตนเอง ศักยภาพของชุมชน โดยมีผู้นำชุมชนเป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการที่จะทำการพัฒนาชุมชน

“แต่แรกชาวบ้านก็อยู่แบบชาวบ้าน ตัวผมก็อยู่แบบชาวบ้าน อยู่ไปตามวิถีชาวบ้าน ทำนา ทำไร่ ทำการประมงขนาดเล็ก อยู่กันไปไม่ได้คิดอะไร แต่ก่อนเราไม่ได้เคยมาทำร่วมกัน คิดร่วมกัน ต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างคิด พอราชการเข้ามามากขึ้น ๆ ก็เริ่มมองเห็นหนทาง อย่างเช่น การอนุรักษ์ปลา เราก็คิดในรูปแบบของเราคือคิดแต่จะให้มันโตเสียก่อน เราจึงจับไปขาย ไปประกอบอาชีพได้ ยังไม่ได้มองการณ์ไกลว่าเราจะทำอะไรต่อ ซึ่งราชการก็เข้ามาเบนเข็ม เป็นจังหวะพอดีกัน ทำให้เห็นแนวทาง คือทางราชการเข้ามาจุดประกายนั้นให้เกิด” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2543)

“อย่างการทำงานของศึกษาที่นี่ (ศึกษาธิการอำเภอ-ผู้วิจัย) ในฐานะที่ศึกษามีหน้าที่ประสานกับวัด บ้าน โรงเรียน หากวัดใดมีการรื้อกุฏิ ศาลา แล้วยังมีไม้เหลือใช้ เมื่อทางวัดมาติดต่อขอรับเงินช่วยเหลือจากทางราชการที่ส่งผ่านมาทางศึกษา ศึกษา ก็จะบอกว่าในชุมชนพอเพียงกำลังจะกลายเป็นสถานที่อนุรักษ์พันธุ์ปลา ทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว ต้องการไม้ไปปลูกสร้างสะพาน อาคารบางอย่าง จะขอไม้ที่หลงพอ หลวงปู่ไม่ได้ใช้แล้วเอาไปให้บ้านพอเพียงได้ใช้ประโยชน์ได้ใหม่ ซึ่งหลวงปู่ หลวงปู่ก็บอกเอาไปเลย อันนี้ผมไม่ได้เป็นตัวประสาน แต่ศึกษาจะเป็นตัวประสานความช่วยเหลือให้เป็นอย่างดี” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

- สถานศึกษา

ในการทำให้ “อุทยานมัจฉา” เป็นแหล่งท่องเที่ยว นั้น นอกจากชุมชนจะได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงานจังหวัด สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (ร.พ.ช.) กรมประมง เป็นต้น โดยการให้ความช่วยเหลือทางด้านความรู้

เทคนิค วิชาการ งบประมาณ และเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นแล้ว ชุมชนยังได้รับความช่วยเหลือจากสถานศึกษา ไม่ว่าจะเป็นสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาลัยเกษตร วิทยาลัยเทคนิค โดยในการช่วยเหลืออาจจะเป็นในลักษณะการวางสภาพภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยว การให้ความรู้ในเรื่องการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว การขยายพันธุ์ปลา เป็นต้น ตัวอย่างเช่นในกรณีของการขยายพันธุ์ปลา เพราะนอกจากการอนุรักษ์แล้วการขยายพันธุ์ปลาก็เป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่กันไปด้วยเพื่อทำให้การพัฒนาของชุมชนยืนอยู่บนฐานที่มั่นคงต่อไปได้ ในเรื่องดังกล่าวนี้ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ทางวิชาการ ความช่วยเหลือจากสถานศึกษา เพราะด้วยข้อจำกัดของชาวบ้านในด้านการศึกษาซึ่งส่วนใหญ่จะจบการศึกษาภาคบังคับในสมัยนั้นคือจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ทำให้การพัฒนาทางด้านการขยายพันธุ์ปลาของชาวบ้านซึ่งดำเนินการด้วยตนเองมาได้ระยะหนึ่งไม่สัมฤทธิ์ผล ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากสาเหตุที่ปลาที่ทำการอนุรักษ์อยู่นั้นคือ ปลาเผา ไม่ใช่ปลาพันธุ์พื้นเมืองของลุ่มน้ำชี แต่เป็นปลาที่มีแหล่งกำเนิดที่แม่น้ำโขง ดังนั้นด้วยวิธีการดั้งเดิมของชาวบ้านในการผสมพันธุ์เพื่อขยายพันธุ์ปลาจึงไม่ประสบผลสำเร็จ ต้องอาศัยความช่วยเหลือทางวิชาการจากสถานศึกษาในการขยายพันธุ์ปลาดังกล่าว

ในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านนั้น เราจะพบว่าหากสิ่งใดหรือเรื่องใดเป็นเรื่องที่ชาวบ้านไม่มีประสบการณ์มาก่อนแล้วการที่จะให้ชาวบ้านช่วยตนเอง พึ่งตนเองตามลำพัง ยากที่จะประสบผลสำเร็จได้ ต้องอาศัยความช่วยเหลือต่าง ๆ จากปัจจัยภายนอก และเมื่อผ่านการเรียนรู้จากปัจจัยภายนอกมาในระยะหนึ่งแล้ว การพัฒนาตนเองในลำดับต่อไปของชาวบ้านจึงดำเนินการต่อไปได้

- นักการเมือง

จากลักษณะการเมืองการปกครองในระบบประชาธิปไตยที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทำให้ตัวแทนของประชาชนที่มาจากการเลือกตั้ง (ผู้แทนราษฎร) จำเป็นต้องฟังเสียงจากชาวบ้าน ต้องเอาใจใส่ในทุกข์สุขของชาวบ้าน ต้องให้ความช่วยเหลือชาวบ้านในหลาย ๆ กรณี กล่าวโดยสรุปก็คือ ผู้แทนราษฎรคือตัวแทนในการเชื่อมโยงระหว่างภาคประชาชนกับภาครัฐ ในกรณีที่เกิดขึ้นในชุมชนพอเพียงซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องของปัจจัยการผลิต คือการที่ชาวบ้านมีเนื้อที่ถือครองที่ดินจำนวนน้อย ทำให้ไม่สามารถหาแหล่งของรายได้จากปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ได้อย่างเพียงพอ การที่ชุมชนจะริเริ่มดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งจึงต้องอาศัยความช่วยเหลือและความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย นอกเหนือไปจากฝ่ายชาวบ้านและผู้นำชาวบ้านแล้ว และโดยที่ ผู้นำชุมชนเป็นคนกล้าคิด กล้าพูด กล้าทำ จึงทำให้สามารถแสวงหาความช่วยเหลือจากแหล่งต่าง ๆ มาสู่ชุมชนได้ ความช่วยเหลือจากนักการเมืองก็เป็นอีกหนทางหนึ่งที่ผู้นำ ชุมชนนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน

“ในชุมชนบางครั้งต้องการความช่วยเหลือ ผมก็ไปขออนักการเมือง แต่ผมไม่ฝักใฝ่เข้าข้างใดข้างเดียว ผมขอความช่วยเหลือเพื่อชาวบ้าน เพื่อส่วนรวม เพราะถ้าชาวบ้านพร้อม ชุมชนพร้อม ก็ไม่ต้องไปขอความช่วยเหลือ เพราะไปหาแล้วเขาก็ช่วยได้ ไม่ได้ทำให้เสียหายหรือทำให้เสื่อมเสีย บางครั้งมีคนว่าทำไม่ไปยุ่งเกี่ยวกับการเมือง ผมก็บอกว่่านักการเมืองเป็นผู้แทนของชาวบ้าน ถ้าชาวบ้านเดือดร้อน ไม่ไปหานักการเมืองจะไปหาใคร และถ้านักการเมืองไม่ช่วยชาวบ้านแล้วจะไปช่วยใคร ถ้าไม่ให้ผมไปหาเขาแล้วคุณช่วยชาวบ้าน ช่วยชุมชนผมได้ไหม ถ้าได้ ผมก็ไม่ไปหานักการเมือง” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

- กระแสสังคม

เนื่องจากขณะนี้กระแสสังคมให้ความสนใจในเรื่องของการรักษาสิ่งแวดล้อมและการพึ่งตนเองของชุมชน ดังนั้นหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาให้ความช่วยเหลือในเรื่องการเกษตรนั้นจึงได้พยายามให้ชาวบ้านลดต้นทุนในการผลิตโดยหันไปใช้วิถีธรรมชาติให้มากที่สุด แต่เนื่องจากพวกศัตรูพืชก็มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม การพัฒนาที่ผ่านมาชาวบ้านจะใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช ทำให้ศัตรูพืชเกิดความต้านทานโรค จำเป็นต้องเร่งยาให้แรงและมากขึ้นกว่าเดิม ซึ่งส่งผลกระทบต่อมลภาวะและความปลอดภัยในการบริโภค นอกจากนั้นยังทำให้ชาวบ้านมีรายจ่ายในด้านนี้เพิ่มขึ้น ดังนั้นเมื่อกระแสสังคมในปัจจุบันเปลี่ยนไปโดยหันมาให้ความสนใจการอนุรักษ์ธรรมชาติมากขึ้น ประกอบกับการปรับเปลี่ยนการทำงานของภาครัฐที่ให้ความสนใจกับการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ชาวบ้านได้รับสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นองค์ความรู้ใหม่จากหน่วยราชการแล้ว เมื่อนำไปปฏิบัติจริง

ปัจจัยภายใน

- ศักยภาพของผู้นำ

การที่ผู้นำสามารถทำให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงจากวิถีชีวิตที่มีลักษณะเป็นปัจเจกคือต่างคนต่างอยู่มาเป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันนั้น เป็นเพราะผู้นำชุมชนดำรงชีวิตเฉกเช่นเดียวกับลูกบ้านในวิถีชีวิตประจำวัน ไม่แตกต่าง ไม่แปลกแยก จึงสามารถดึงชาวบ้านเข้าร่วมในกิจกรรมส่วนรวมได้ เราจะพบว่าหลักสำคัญของการบริหารจัดการที่ถือเป็นมาตรฐาน คือหลักของการใช้อำนาจอย่างมีคุณธรรม คือ ในการตัดสินใจทำสิ่งใดจะต้องถือเอาประโยชน์ส่วนรวมเหนือกว่าประโยชน์ส่วนตนเสมอ ทำให้ระมัดระวังไม่คิดหาประโยชน์จากงานในหน้าที่อันเป็นบ่อเกิดของการทุจริตที่จะตามมา ซึ่งสิ่งนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดการยอมรับและศรัทธาในตัวผู้นำ นอกจากนั้นแล้วการที่ผู้นำมีวิสัยทัศน์กว้างไกล สามารถแปรวิกฤติให้เป็นโอกาสได้ (โดย “อุทยานมัจฉา” แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชน เกิดขึ้นได้จากเหตุบังเอิญที่

ชุมชนประสบภัยน้ำท่วมในปี 2538) โดยการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มกันคิด และทำกิจกรรม ประกอบกับการปรับเปลี่ยนการทำงานของภาครัฐที่ให้ความสนใจกับชุมชนขนาดเล็กให้มีโอกาสได้รับการพัฒนา และในการให้ความช่วยเหลือแก่ชุมชนโดยหน่วยงานของรัฐนั้น หากหน่วยงานภาครัฐจะเข้ามาควบคุม หรือกำกับ ซึ่งทำให้ชุมชนไม่มีอิสระในการดำเนินงานแล้ว ชุมชนก็ไม่ยอมรับ

“ในการอนุรักษ์ปลาและทำอุทยานมัจฉาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวขึ้น หากให้กรมประมงเป็นผู้ดูแล เป็นเขตอนุรักษ์หวงห้ามโดยกรมประมง จะเป็นเขตหวงห้ามที่ใครทำอะไรไม่ได้ ชาวบ้านเองก็ไม่มีสิทธิ์ ตรงนี้ถ้าเราไม่ยอม เขาก็ทำไม่ได้ เพราะต้องได้รับความยินยอมจากชาวบ้าน” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

ดังนั้นจากกิจกรรมเริ่มแรกของกระบวนการกลุ่มคือ “การอนุรักษ์ปลา” ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ สามารถยกระดับความคิดขยายไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ เมื่อเริ่มแรกนั้นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านก็มีปัญหา เพราะก่อนหน้านี้ชาวบ้านจะเคยชินกับการรับคำสั่งมาโดยตลอด ถูกบั่นทอนศักยภาพทางปัญญาที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ชาวบ้านส่วนใหญ่ขาดการศึกษา ขาดสถานภาพ ขาดข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเมื่อรวมกันแล้วก็คือ “ขาดความมั่นใจในตนเอง” ชาวบ้านไม่กล้าแม้แต่จะคิด การที่ชาวบ้านมารวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่อเนื่องได้นั้นต้องอาศัยการปลุก การกระตุ้น การชี้แนะจากผู้นำชุมชนให้ชาวบ้านกล้าที่จะคิด กล้าที่จะพูด กล้าที่จะทำ ซึ่งก็ค่อย ๆ เริ่มมาทีละน้อย

“แต่ก่อนนั้น ผู้ใหญ่บ้านว่าคนเดียวเลย เอาไม่เอาก็ต้องเอาอยู่แล้ว ดีไม่ดีไม่ต้องประชุมก็ได้ แต่ทุกวันนี้เปลี่ยนไป ผมไปประชุมอะไรมา ก็นำความกลับมาบอกชาวบ้าน เขาจะเอาหรือไม่เอา ก็ต้องแลกเปลี่ยนความคิดเห็นออกมา ชาวบ้านต้องร่วมคิด ร่วมทำ เพราะจะมัวัวปล่อยให้ผู้นำคิดแต่เพียงฝ่ายเดียวไม่ได้ เพราะถ้าผู้นำพาลงเหว ก็ลงเหวกันทั้งหมู่บ้าน” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 11 สิงหาคม 2543)

การที่ชุมชนพอเพียงซึ่งเป็นชุมชนขนาดเล็ก มีข้อจำกัดในเรื่องที่ทำกินที่มีจำนวนน้อย แต่สามารถพัฒนาจนพึ่งตนเองได้และได้รับการยอมรับจากหน่วยงานทางราชการให้เป็นที่ศึกษาดูงานของสถานศึกษาและชุมชนอื่นได้นั้น จุดสำคัญเริ่มมาจากการที่ผู้นำชุมชนพยายามกระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาของชุมชน

“หมู่บ้านเราเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพึ่งตนเอง แต่ไม่รวย พออยู่พอกิน พอไปได้ ลักษณะพี่น้องเราไม่ไช่รวย ไม่ไช่จน แต่ก่อนก็มีหนี้สินทาง ธ.ก.ส.พอเรามาดำเนินการทางนี้ (มีกองทุนอาหารปลา ร้านค้าชุมชน-ผู้วิจัย) หนี้สินก็ลด พี่น้องเราเดี๋ยวนี้ดีขึ้น” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 25 มิถุนายน 2543)

การที่ผู้นำชุมชนจะสามารถนำชาวบ้านได้นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์หลายประการ จากการศึกษาลักษณะของผู้นำชุมชนพอเพียง พบว่าประกอบด้วย

- ศักยภาพของชาวบ้าน

ปัญหาที่เกิดขึ้นในการประกอบอาชีพหลักของชาวบ้าน คือราคาของปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เป็นต้น มีราคาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านต้องประสบกับความยากลำบากในการทำมาหากินเพราะมีค่าใช้จ่ายในการผลิตสูง ในขณะที่มีรายได้น้อย ๆ ที่ไม่แน่นอนจากการประกอบอาชีพเสริม ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนนอกจากจะมีอาชีพหลักในการทำนาซึ่งเป็นไปเฉพาะเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนแล้วก็ล้วนมีอาชีพเสริมทั้งสิ้น ในวิถีชาวบ้านของชุมชนพอเพียงโดยปกติจะมีลักษณะของความพอเพียงอยู่แล้วด้วยข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการผลิต การปลูกกระแสการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพึ่งตนเองที่เกิดขึ้นในชุมชนขณะนี้ เป็นกระบวนการกลุ่มในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำที่ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นที่ค่อนข้างแน่นอน สม่าเสมอ เพื่อนำมาใช้จ่ายในสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นในชีวิตประจำวันมากขึ้น ซึ่งจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนพอเพียงซึ่งมีทำเลที่ตั้งเป็นทางตัน มีเนื้อที่ทำกินจำกัดขยายเพิ่มเติมอีกไม่ได้ ดังนั้นหนทางเลือกที่ผ่านมากในสภาพความจำกัดของที่ดินทำกินก็คือ การแก้ปัญหาของปัจเจกชนของแต่ละครัวเรือนจะแตกต่างกันไป บางครัวเรือนจะให้สมาชิกของครัวเรือนส่วนหนึ่งไปทำมาหากินนอกชุมชน จากการสอบถามชาวบ้านพบว่าบางครัวเรือนมีสมาชิกของครัวเรือนไปทำงานทำในต่างประเทศ หรือทำงานที่กรุงเทพฯ หรือนครราชสีมา แล้วส่งเงินกลับมา บางครัวเรือนจะปลูกแตงร้าน ถั่วฝักยาว ข้าวโพด เป็นอาชีพเสริม บางครัวเรือนจะหาปลา หากุ้ง จากแหล่งน้ำธรรมชาติในชุมชน บางครัวเรือนหางานรับจ้าง

ทำเป็นอาชีพเสริม และด้วยทางเลือกเช่นนี้ ทำให้ครัวเรือนสามารถมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ไว้จับจ่ายใช้สอยได้ในระดับหนึ่ง นอกจากนี้อาชีพเสริมที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิตเองแล้ว ยังมีอาชีพเสริมในลักษณะการรวมกลุ่มของชาวบ้าน โดยเริ่มแรกมาจากเรื่องของการอนุรักษ์ปลา ซึ่งต่อมาขยายผลเป็นกลุ่มกองทุนอาหารปลา และกลุ่มร้านค้าชุมชน

นอกจากนั้นการที่ชุมชนมีอำนาจในการดูแลจัดการทรัพยากรของตนเองนั้น ทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันว่า จะทำอย่างไรจึงจะสามารถรักษาทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวมให้คงอยู่ได้ยาวนานและเกิดประโยชน์กับชุมชนได้มากที่สุด เพราะแหล่งทรัพยากรถือเป็นต้นทุนชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านมีความตระหนักว่าถ้าไม่ช่วยกันดูแลและเกิดความเสียหายต่อแหล่งทรัพยากรที่ตนเองใช้ทำมาหาเลี้ยงชีพแล้วจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตนเอง ชาวบ้านสามารถจัดระเบียบให้กับตนเองได้ว่าตนเองจะสัมพันธ์กับส่วนรวมหรือจะแบ่งปันทรัพยากรส่วนกลางกับคนอื่นอย่างไร จำนวนเท่าใด เช่น กรณีการใช้แหล่งน้ำร่วมกันของชุมชน ทุกครัวเรือนมีสิทธิใช้น้ำจากแหล่งน้ำของชุมชนได้ตลอดเวลา และหากน้ำในแหล่งน้ำพร่องลงจนถึงระดับที่จะต้องเติมน้ำใส่ลงไปเพื่อรักษาระดับของการอยู่อาศัยของปลาซึ่งชุมชนได้ประโยชน์จากการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่ละครัวเรือนจะรู้ด้วยตนเองว่าเมื่อกรรมการหมู่บ้านมาขอความร่วมมือในการจ่ายค่าน้ำที่สถานีสูบน้ำจะปล่อยมาเติมในแหล่งน้ำ (อัตราค่าน้ำที่สถานีขปล่อยลงมาชั่วโมงละ 70 บาท) ตนเองจะต้องจ่ายเป็นเงินเท่าใด ไม่มีการกำหนดหรือบังคับ เป็นไปโดยจิตสำนึกและความรับผิดชอบที่มีต่อทรัพยากรส่วนรวม ในเรื่องนี้ กรรมการหมู่บ้านได้เล่าให้ฟังว่า

“คนไหนถ้าใช้เครื่องสูบน้ำขนาด 2 นิ้ว สูบขึ้นมา 2 ชั่วโมง เขาก็ให้เรา เราไม่ต้องบอกว่า จะเอาเท่าไร เขาก็จะคิดของเขา แล้วให้เรา มา ให้เท่าไรเราก็เอา ซึ่งก็ไม่พอหรอก อีกส่วนหนึ่งเราก็เอาจากกองทุนที่ชุมชนตั้งขึ้นสมทบ คือพยายามให้ชาวบ้านเขามีส่วนร่วม ร่วมมาก ร่วมหน่อย ไม่เป็นไร คือบอกเขาว่าขณะนี้จะเอาน้ำเข้าสู่อุทยานแล้วนะ เพราะน้ำมันลดน้อยลงไปแล้ว ก็ขอความร่วมมือจากพี่น้องเกษตรกรที่ใช้ประโยชน์จากน้ำ พอกรรมการไปเดินเก็บ เขาก็จะให้” (สรรเสริญ ยอดเพชร, สัมภาษณ์, 23 เมษายน 2544)

ปัจจัยสภาพแวดล้อม

- แหล่งน้ำธรรมชาติ

การที่ชุมชนมีแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่และสามารถบริหารจัดการการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น เกิดจากรับรู้และการเรียนรู้ว่าแหล่งน้ำดังกล่าวถือเป็นต้นทุนชีวิตของตนเอง ทุกคนในชุมชนต่างให้ความร่วมมือในการดูแลรักษาแหล่งน้ำดังกล่าวด้วยการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการขุดลอกไม่ให้แหล่งน้ำตื้นเขิน การ

หมั่นเติมน้ำลงในแหล่งน้ำเพื่อให้สัตว์น้ำสามารถมีชีวิตและขยายพันธุ์ต่อไปได้ การกำหนดสิทธิของชุมชนขึ้นเพื่อป้องกันการล่องละเมิดอันจะทำให้แหล่งน้ำได้รับความเสียหาย เป็นต้น

“ก่อนหน้านั้นในหนองน้ำเป็นสระปกคลุมหนาแน่น หนาถึง 4-5 เมตร เรามาขุดลอกปรากฏว่าพอขุดลอกเสร็จน้ำแรกที่เข้ามาคือปี 38 คือปลาที่มาจากธรรมชาติกับน้ำท่วม” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

การที่ชุมชนได้ทำการพัฒนาแหล่งน้ำดังกล่าวเป็น “อุทยานมัจฉา” แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งสามารถเป็นแหล่งที่มาของรายได้เสริมของคนในชุมชนได้อย่างสม่ำเสมอโดยการดำเนินกิจกรรมของกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน ซึ่งเกือบทุกครัวเรือนในชุมชนเป็นสมาชิกกองทุนดังกล่าว นอกจากชุมชนจะใช้แหล่งน้ำธรรมชาติที่มีอยู่ในการหารายได้เสริมแล้ว แหล่งน้ำดังกล่าวยังเป็นแหล่งอาหาร แหล่งการผลิตที่สำคัญของชุมชนด้วย เพราะในการทำการเกษตรของชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำนี้เป็นหลัก

- ความเป็นชุมชน

การรวมกลุ่มร่วมกันทำกิจกรรมของชาวบ้านทำให้ความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการมีมากขึ้นตามลำดับ ซึ่งสืบเนื่องจากเหตุความจำกัดของงบประมาณของทรัพยากรภาครัฐ ทำให้การที่ภาครัฐจะจัดสรรทรัพยากรลงไปที่ชุมชนได้ หน่วยงานราชการก็ต้องดูความพร้อมของชาวบ้านในระดับหนึ่งด้วย ชุมชนพอเพียงถึงแม้จะเป็นชุมชนขนาดเล็ก แต่ความได้เปรียบจากการเป็นชุมชนขนาดเล็กก็คือทำให้การรวมตัวกันของชาวบ้านทำได้ง่ายกว่าชุมชนขนาดใหญ่

“บ้านเราเล็ก แต่บ้านเรารวมคนได้เยอะกว่า เรามีรูปแบบในการทำความเข้าใจกับชาวบ้าน รูปแบบของผมคือถ้าจะทำอะไรต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้านให้เพียงพอ ต้องทำให้เขามีส่วนร่วม มาแลกเปลี่ยนกันว่าอะไรควรจะทำ อะไรไม่ควรทำ ไม่เอา ผมเอาหลักการความถูกต้องในการทำงาน ไม่เอารัดเอาเปรียบ” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

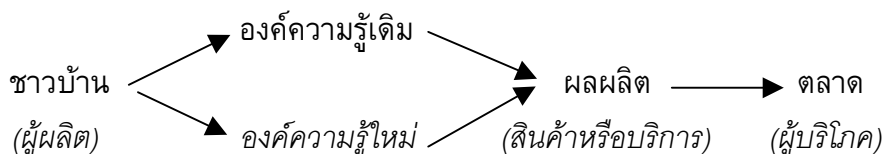
การรวมคนในระยะแรกเป็นไปเพื่อกิจกรรมสาธารณประโยชน์ของชุมชน เช่น การขุดลอกหนองน้ำ และต่อมาได้ขยายผลไปสู่กิจกรรมต่าง ๆ ที่สามารถอำนวยความสะดวกแก่ชาวบ้านได้ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างถนน การสร้างศาลา การสร้างสวนหย่อม ตลอดจนการร่วมกันดำเนินกิจกรรมกองทุนอาหารปลา และกองทุนร้านค้าชุมชน เป็นต้น

- ลักษณะการเรียนรู้

จากการลงมือปฏิบัติจริง

โดยที่อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา ชาวบ้านเกือบทั้งหมดได้เรียนรู้จากบรรพบุรุษโดยการติดตามไปในไร่นาตั้งแต่ยังเป็นเด็ก ทำให้ได้พบเห็น ได้ร่วมมีประสบการณ์ และได้ร่วมปฏิบัติในการทำนาโดยตลอด จนสามารถทำได้เองเมื่อโตขึ้น เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอดและส่งต่อมาจากบรรพบุรุษ และเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไป บางสิ่งที่เคยใช้งานได้ดีในอดีต อาจจะไม่สามารถใช้งานได้ในปัจจุบัน หรือจำเป็นต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม รวมทั้งความจำเป็นที่ชาวบ้านจะต้องเปิดรับองค์ความรู้ใหม่เพิ่มจากองค์ความรู้เดิมที่มีมา ต้องอาศัยการเรียนรู้ของตนเองในการการประสานความรู้ที่ได้รับจากแหล่งภายในและภายนอกชุมชนในการลงมือกระทำด้วยตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการทำกิจกรรมในลักษณะของปัจเจกบุคคลหรือการรวมกลุ่มกัน เพราะจะทำให้ชาวบ้านได้ข้อค้นพบสิ่งที่เกิดขึ้นด้วยตนเอง

การรวมกลุ่มของชาวบ้านจากกิจกรรมสาธารณประโยชน์ขยายสู่กิจกรรมการอนุรักษ์ปลาและต่อเนืองไปยังการทำ “อุทยานมัจฉา” เป็นแหล่งท่องเที่ยวจนเกิดการรวมกลุ่มกันจัดตั้งกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชนขึ้นนั้น เราจะพบว่ากิจกรรมแต่ละอย่างที่ขยายผลต่อกันมาได้นั้น เกิดจากการเรียนรู้ของชาวบ้านบนพื้นฐานของการทำกิจกรรมร่วมกัน เพราะการทำกิจกรรมร่วมกันแต่ละอย่างนั้น ทำให้เกิดการใช้ความคิด ใช้ปัญญาในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการทำงานซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกิจกรรม ทำให้ชาวบ้านค่อย ๆ เกิดการเรียนรู้ เกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองมากขึ้น เราจะพบว่ากิจกรรมหลายอย่างเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ไม่ว่าจะเป็นการขยายพันธุ์ปลา (ซึ่งไม่ใช่ปลาพันธุ์พื้นเมือง แต่เป็นปลาที่พลัดหลงมาจากกลุ่มน้ำอื่นเมื่อคราวเกิดน้ำท่วมใหญ่ในชุมชน) จำเป็นต้องใช้หลักวิชาการเข้าช่วยในการขยายพันธุ์ หรือการให้บริการแก่นักท่องเที่ยว สิ่งเหล่านี้ทำให้ ชาวบ้านต้องเปิดรับการเรียนรู้จากแหล่งการเรียนรู้ภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นสถานศึกษา หน่วยงานราชการ หรือองค์กรเอกชน

ภาพ 14 การประสานองค์ความรู้ของชาวบ้าน

การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา

จุดเริ่มแรกของกิจกรรมการอนุรักษ์ปลาซึ่งชุมชนคิดขึ้นเองจากการกระตุ้น ของผู้นำ ทำให้เกิดการขยายผลเกิดขึ้นตามมา นั่นก็คือผู้นำชุมชนเล็งเห็นว่าบรรดาปลาที่พลัดหลงเข้ามาในแหล่งน้ำของชุมชนจำนวนมากมานั้น (แต่เดิมชาวบ้านในชุมชนได้ตกลงร่วมกันที่จะทำการอนุรักษ์ให้โตเสียก่อน จึงค่อยจับมาบริโภคหรือจำหน่าย) น่าจะอนุรักษ์ไว้เพื่อประโยชน์แก่ชุมชนในระยะยาวต่อไป โดยอาจจะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวดังเช่นชุมชนอื่น การที่ผู้นำชุมชนสามารถขยายวิสัยทัศน์ของตนเองได้หลังจากที่ทางราชการมาจุดประกายให้แล้ว สืบเนื่องมาจากเคยเห็นจากประสบการณ์ของชุมชนอื่นที่มีอุทยานมัจฉาเป็นแหล่งท่องเที่ยวและสามารถทำรายได้ให้แก่ชุมชนนั้น การที่ผู้นำชุมชนมีวิสัยทัศน์ในลักษณะเช่นนี้ได้ก็เพราะ ความเป็นผู้นำทำให้ได้ไปพบเห็น ได้ศึกษาดูงาน ได้รับการฝึกอบรม การประชุมสัมมนา ทำให้โลกทัศน์ของผู้นำเปิดกว้าง มองเห็นช่องทางในการพัฒนาชุมชนของตนเองได้มากกว่าชาวบ้านในชุมชนนั่นเอง จากนั้นจึงทำการส่งต่อประสบการณ์ ความรู้ ที่ได้เห็น ได้ฟัง มาสู่ชาวบ้านอีกต่อหนึ่ง

การส่งต่อประสบการณ์ความรู้ของผู้นำชาวบ้านเป็นการปรับระดับการรับรู้ของชาวบ้านกับผู้นำชุมชนให้มีพื้นฐานใกล้เคียงกัน จากนั้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจึงเกิดขึ้นเพราะในฝ่ายของผู้นำชุมชน การที่ได้อู๋ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ก็คือการรับรู้ในระดับหนึ่ง **ตราบใดที่ยังไม่ได้ต่อยอดการรับรู้มาสู่การเรียนรู้โดยการแปลง สิ่งที่ได้รับรู้หรือประสบการณ์มาสู่การปฏิบัติ ก็ถือได้ว่าเป็นเพียงเปิดโลกทัศน์ให้กว้างขึ้นเท่านั้น ไม่เป็นประโยชน์อันใด** ตราบเท่าที่ยังเป็นเพียงแค่ว่าความคิดหรือจินตนาการเท่านั้น และเช่นเดียวการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากผู้นำชุมชนของชาวบ้านหากหยุดเพียงแค่นี้ได้รู้ ได้คิด แต่ไม่ได้เริ่มลงมือกระทำ ก็จะไม่มีการเรียนรู้เกิดขึ้น การพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองได้ของชุมชนก็จะไม่เกิดขึ้น

การชี้แนะของรัฐ

กองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน ได้ก่อตั้งมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 และ 2542 ตามลำดับ เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านในการบริหารจัดการกองทุน โดยเริ่มแรกในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน เกิดจากการชี้แนะในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การจัดซื้อสินค้า การตรวจรับสินค้า การทำบัญชีรับ-จ่าย เป็นต้น จากผู้รู้ จากครูในสถานศึกษาที่มีอยู่ในชุมชน จากผู้มีความรู้ความชำนาญพิเศษในหน่วยงานราชการ ประกอบกับการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติในชีวิตจริง การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งต้องอยู่บนพื้นฐานของความจริงใจและความจริงจังที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น อันจะส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของตนเอง ซึ่งด้วยลักษณะดังกล่าวนี้จึงทำให้ความเข้มข้นของการปฏิบัติที่เกิดขึ้นในชุมชน ในห้องเรียนจริงของชีวิต แตกต่างจากการกระทำหรือการปฏิบัติในห้องเรียนหรือห้องทดลองในสถานศึกษาอย่างสิ้นเชิง

การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

กิจกรรมที่ขยายผลต่อจากการอนุรักษ์ปลา เริ่มต้นจากผู้นำของชุมชนซึ่งเคยเห็นชุมชนอื่นที่มีอุทยานมัจฉาเป็นแหล่งท่องเที่ยวและสามารถทำรายได้ให้แก่ชุมชนนั้น นำความคิดจากประสบการณ์ของตนเองมาแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชน เพื่อดึงศักยภาพของชาวบ้าน ของชุมชนออกมาให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต

“ก็มาร่วมกันคิดว่า ตรงนี้เรามาคิดหาทางทำอุทยานมัจฉาทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว โดยการอนุรักษ์ธรรมชาติคือปลา จะดีไหม เพื่อจะได้นำมาต่อรองกับทางราชการในโอกาสต่อไปได้ ซึ่งรัฐก็ต้องมองเห็นความสำคัญและให้ความช่วยเหลือ” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

เมื่อชาวบ้านตกลงใจร่วมกันที่จะขยายผลจากกิจกรรมเดิม คือ “การอนุรักษ์ปลา” เพื่อรอให้ปลาโตแล้วค่อยนำมาบริโภค หรือนำมาจำหน่าย เปลี่ยนแปลงไปเป็นการอนุรักษ์ปลา เพื่อทำเป็นแหล่งท่องเที่ยว เมื่อตกลงใจร่วมกันแล้วผู้นำชุมชนก็ให้แต่ละคุ่มไปเขียนแผนงานโครงการ ที่บอกออกมาว่าอยากให้ชุมชนเป็นอย่างไร เมื่อเริ่มแรกชาวบ้านก็บอกว่าทำไม่ได้ ก็ได้รับการส่งเสริม การชี้แนะ การให้กำลังใจ จากผู้นำชุมชนว่าต้องทำให้ได้เพราะสิ่งที่เราต้องการ ทำไมตัวเราเองจะไม่รู้ ถ้าตัวเราไม่รู้แล้วใครจะมารู้ดีกว่าเรา โดยให้แต่ละคุ่มเขียนแผนงานมาคุ่มละ 5 แผน และผลจากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันในกลุ่มย่อยของชาวบ้านในแต่ละคุ่ม ก็ได้แผนมาทั้งสิ้นจำนวน 26 แผน เมื่อได้สิ่งที่ชาวบ้านบอกขึ้นมาแล้ว ก็นำมาประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันเพื่อนำมาจัดลำดับความสำคัญว่าอะไรจะทำก่อน-หลัง โดยการยกมือ ก็ได้ออกมาว่าสิ่งที่ชาวบ้านในชุมชนต้องการเป็นลำดับแรกก็คือ “ถนน” ซึ่งก่อนหน้านั้นผู้นำชุมชนซึ่งทำหน้าที่ในการประสานงาน ติดต่อกับระหว่างชุมชนกับภาครัฐได้ดำเนินการเพื่อขอให้ทางราชการตัดถนนเข้าชุมชนครั้งแล้วครั้งเล่า ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ

“บ้านเราเคยทำเรื่องขอถนนไปกับทางราชการหลายครั้งแล้ว แต่หลวงก็ไม่เคยให้ เพราะคงเห็นว่าบ้านนี้เป็นทางตัน เมื่อตัดถนนเข้ามาแล้วก็ไม่สามารถทะลุไปที่ไหนได้ จึงไม่สนใจที่จะทำ ลูกบ้านก็อยากได้เพราะบ้านอื่นเขาก็มีกันหมดแล้ว เหลือแต่บ้านนี้ เวลาฝนตกหรือนำพืชผลไปขายแต่ละทีลำบาก” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 16 ธันวาคม 2543)

ตราบจนเมื่อชาวบ้านได้มีการรวมกลุ่มกัน ประชุมปรึกษาหารือกันแล้วระบุความจำเป็นหรือความต้องการที่ชาวบ้านอยากให้ภาครัฐช่วยเหลือ อันดับแรกของความต้องการของชาวบ้านก็คือ “ถนน” ในปัจจุบันชุมชนพอเพียงมีถนนรอบ ๆ ชุมชนแล้ว เป็นถนนลาดยางอย่างดีขนาดรถยนต์วิ่งสวนทางกันได้ ทำให้ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายเพิ่มขึ้นในการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกชุมชน

การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน

ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จของการมีถนนเข้าสู่ชุมชน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การร่วมมือร่วมแรงใจกันเป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่ทำให้เกิดความสำเร็จได้ และการสนับสนุนของหน่วยงานภาครัฐก็เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะสานต่อสิ่งที่ชาวบ้านคิดให้สำเร็จผล เพราะชาวบ้านมีเพียงความคิด แรงงาน และความสามัคคีร่วมใจกันเท่านั้น สิ่งอื่นนอกเหนือไปจากนี้ชาวบ้านไม่มี

เมื่อสิ่งที่ชาวบ้านคิด ชาวบ้านพูด ปรากฏผลให้เห็นเป็นรูปธรรม ทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดความคิดใหม่ว่าการรวมกลุ่มกันทำให้เกิดพลัง ทำให้การทำได้สิ่งหนึ่งสำเร็จได้ ทำให้มีแรงผลักดันที่จะทำกิจกรรมอื่น ๆ ร่วมกันต่อไปอีก และยิ่งชาวบ้านรวมตัวกันได้เข้มแข็งเพียงใด ความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการที่เข้าสู่ชุมชนก็ยิ่งมีมากขึ้นตามไปด้วย คือทั้งภาครัฐและภาคประชาชนต่างหนุนเนื่องให้เกิดการขยายผลของกิจกรรมไปอย่างต่อเนื่อง

“การช่วยเหลือของหน่วยราชการที่เข้ามา จะเข้ามาตามแผนที่เขียนขึ้นจากชาวบ้าน ซึ่งถูกเรียงลำดับความต้องการแล้ว เช่น การเพาะขยายพันธุ์ปลา การเลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง การปลูกผักปลอดสารพิษ เป็นต้น เป็นรูปแบบที่ครอบคลุมขึ้นมา แต่ก่อนต่างคนต่างหา ต่างคนต่างทำ” (ประหยัด อยู่ยอด, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2543)

การสร้าง “อุทยานมัจฉา” ซึ่งประกอบไปด้วยสวนหย่อม สวนสัตว์ขนาดเล็ก ศาลาทำน้ำ สะพานปลา ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยววันนั้น เป็นเพียงองค์ประกอบทางด้านกายภาพที่ทำให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวเท่านั้น การที่จะพัฒนาให้ “อุทยานมัจฉา” เป็นแหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนและยาวนานได้ต่อไปนั้น เป็นสิ่งสำคัญกว่า ชาวบ้านในชุมชนจะต้องเรียนรู้ว่าชุมชนจะต้องมีการบริหารจัดการอย่างไรจึงจะรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้นและทุกคนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของนี้ให้คงอยู่ต่อไปได้ และโดยที่มีดีของการบริหารจัดการนับเป็นพื้นฐานสำคัญที่เกี่ยวข้องเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ในการดำเนินงานซึ่งจะมีผลต่อการสร้างผลสำเร็จหรือล้มเหลวให้แก่องค์กรและส่วนรวมได้ ดังนั้นในการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นจึงต้องมีการปรับตัว เปลี่ยนแปลง และเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาตามสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นบริบทที่เข้ามากระทบชุมชน

“กองทุนเราไม่ได้จ้างพนักงานมาขาย แต่รวมกันขาย โดยการจัดเวรผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกัน โดยชาวบ้านจะจัดเวรกันเอง หากวันใดผู้ที่อยู่เวรไม่สามารถมาปฏิบัติหน้าที่ได้ ก็ต้องรับผิดชอบหาผู้มาทำหน้าที่แทน” (โชค หนุนช่วย, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2543)

การสรุปบทเรียน

การดำเนินกิจกรรมของชาวบ้านในการบริการจัดการกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชนทำให้คนในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น โดยรายได้ที่เพิ่มขึ้นนั้นมาจากจำนวนคนที่มาท่องเที่ยว การที่คนจะมาเที่ยวมากหรือน้อยส่วนหนึ่งมาจากการให้บริการของชาวบ้านทั้งในส่วนของอาหารปลาที่นักท่องเที่ยวจะมาซื้อให้ปลาเพื่อความเพลิดเพลินใจ และในส่วนของนักท่องเที่ยวจะมารับประทานอาหารด้วย ซึ่งทั้งกิจกรรมอาหารปลาและอาหารคนนั้น ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของกลุ่มต่างผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาทำหน้าที่ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันไปแล้วแต่แต่ละครัวเรือน หลังจากที่ดำเนินกิจกรรมไปได้ระยะหนึ่ง ชาวบ้านได้สรุปบทเรียนจากผลสะท้อนที่นักท่องเที่ยวให้คำแนะนำ เช่น รสชาติของอาหารไม่คงที่ อาหารมีน้อยชนิด การแต่งกายไม่สะอาด เรียบร้อย การให้บริการที่ไม่เป็นที่ประทับใจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้โดยผ่านกิจกรรมที่ทำและได้ร่วมกันสรุปบทเรียนเพื่อหาทางปรับปรุงแก้ไขต่อไป

- แหล่งการเรียนรู้

แหล่งทรัพยากรท้องถิ่น

เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่ศึกษาคือแหล่งน้ำ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่คนจากภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐหรือภาคเอกชน ไม่ได้ใช้สิทธิในเข้ายึดถือเอาประโยชน์มาเป็นของตน หรือเป็นของเฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากกรณีของป่าไม้ ซึ่งอำนาจของรัฐเข้าถึงในการจัดการดูแล และมอบสัมปทานให้ประโยชน์แก่คนกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ ทำให้ชุมชนยังคงมีอำนาจในการควบคุมดูแลและจัดการทรัพยากรของตนเอง ดังนั้น ชุมชนจึงร่วมกันกำหนดสิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์พันธุ์ปลาในแหล่งน้ำของชุมชนขึ้นและประกาศให้คนทั่วไปได้รับรู้ โดยถ้าหากมีผู้ใดฝ่าฝืนไม่ว่าจะเป็นคนภายในหรือภายนอกชุมชน ละเมิดกฎเกณฑ์ที่ชุมชนตั้งขึ้น ก็จะต้องถูกลงโทษ โดยโทษที่กำหนดขึ้นนั้นชุมชนก็เป็นผู้กำหนดขึ้นเช่นเดียวกัน เราอาจจะมึข้อสงสัยว่าสิทธิของชุมชนที่ตั้งขึ้นนั้นน่าจะใช้บังคับเฉพาะคนในชุมชน สำหรับคนภายนอกชุมชนไม่น่าที่จะต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชุมชนตั้งขึ้น น่าจะอยู่เฉพาะภายใต้กฎเกณฑ์ของกฎหมายที่ใช้บังคับกับทุกคนในสังคม ซึ่งในเรื่องนี้ผู้นำชุมชนได้อธิบายว่า เหตุที่ต้องใช้บังคับกับทุกคนเหมือนกันหมดเพื่อที่จะให้ทรัพยากรของท้องถิ่นดำรงอยู่ และเนื่องจากทรัพยากรของท้องถิ่นเป็นแหล่งทำมาหากินของชาวบ้านในชุมชน ซึ่งหากได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการกระทำของคนภายนอกที่ทำให้แหล่งทรัพยากรเสียหายแล้ว ชุมชนย่อมมีสิทธิที่จะดูแลรักษาและป้องกันเพื่อไม่ให้เกิดความเสียหาย คนภายนอกชุมชนที่มาทำความเสียหายกับแหล่งทรัพยากรของชุมชนจึงต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชุมชนตั้งขึ้น ชุมชนจึงจะสามารถรักษาทรัพยากรของชุมชนไว้ได้

“เป็นระเบียบข้อบังคับของหมู่บ้าน ใครจะละเมิดไม่ได้ ผมไม่เอากฎระเบียบของประมงหรือกฎระเบียบของใคร เราบันทึกไว้เลยว่าใครละเมิดฝ่าฝืนปรับ 10,000 บาท ผมเคยจับคนลักปลาไปส่งตำรวจ ตำรวจถามว่าจับข้อหาอะไร ผมก็บอกว่าข้อหาดักทรัพย์ ตำรวจก็บอกว่าลักทรัพย์อะไร ที่ไหน ผมก็บอกว่าลักทรัพย์คือปลาที่อุทยานมัจฉา ตำรวจก็บอกว่าเป็นที่สาธารณะใครก็เอาได้ ทำไมจับไม่ได้ ผมก็ยืนยันบอกไม่ได้เพราะมันมีข้อบังคับระเบียบของหมู่บ้านซึ่งประกาศออกมา ชาวบ้านแท้ ๆ เขายังไม่ทำ แล้วคุณเป็นใครที่เินถึงมาทำ ทำยที่สุดตำรวจก็ต้องยอม” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

เราจะพบว่าสิทธิของชุมชนเป็นอำนาจในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น เพราะโดยที่ชุมชนได้อาศัยแหล่งทรัพยากรของท้องถิ่นเป็นแหล่งในการใช้ประโยชน์และทำมาหากิน การที่ชุมชนซึ่งอยู่ใกล้ชิดกับทรัพยากรท้องถิ่นเป็นผู้มีอำนาจในการจัดการดูแล จะทำให้ทรัพยากรของท้องถิ่นคงอยู่ได้และสามารถสร้างมูลค่าเพิ่ม (value added) ทางเศรษฐกิจให้แก่คนในชุมชนได้อย่างยาวนาน เพราะหากชาวบ้านไม่ช่วยกันดูแลรักษา ก็เท่ากับชาวบ้านตัดเส้นทางในการทำมาหากินของตนเอง

เวทีชาวบ้าน

การที่จะเปลี่ยนชาวบ้านจากการเป็น “ผู้รับ ผู้ฟัง ผู้ตาม” ที่ดี มาเป็น “กล้าคิด กล้าพูด กล้าทำ” ได้ นอกจากต้องอาศัยการปลูกจิตสำนึกอย่างต่อเนื่องจากผู้นำอย่างต่อเนื่องแล้ว การมีเวทีที่ให้ชาวบ้านได้แสดงออกเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในตนเองขึ้นมาได้

เวทีชาวบ้านเป็นแหล่งเรียนรู้ของชาวบ้าน เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านสามารถกล้าคิด กล้าพูด กล้าแสดงออก เป็นเวทีที่ฝึกให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นและสามารถดึงศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ออกมาใช้งานได้ ดังเช่นการที่ผู้นำชุมชนกระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าที่จะคิด และเมื่อคิดแล้วกล้าที่จะพูดออกมาให้คนอื่นรู้บ้างว่าตนเองคิดอะไร ตรงกับที่คนอื่นคิดหรือไม่ และเมื่อชาวบ้านหลาย ๆ คนบอกสิ่งที่ตนเองคิดออกมา เมื่อนำมารวมกันก็เป็นการเรียนรู้ของชุมชนโดยผ่านเวทีชาวบ้านซึ่งไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นที่ใดที่หนึ่งโดยเฉพาะ อาจจะเป็นที่บ้านผู้ใหญ่บ้านหรือลานวัด หรือร้านค้าของชุมชน เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้มีการเรียนรู้ด้วยตนเองผ่านการทำกิจกรรมต่าง ๆ

“ตัวผม ผมไม่อยากจะต้องไปพึ่งรัฐอย่างเดียว ก็พยายามคิดและทำขึ้นมา ถ้าพึ่งรัฐอย่างเดียว ไปไม่รอดหรอกครับ เหมือนลูกเราเคยขอเงินจากพ่อจากแม่ ขออย่างเดียวไม่เคยทำงาน เอาไปใช้ใช้หมดแล้วมาขอ ไม่ได้คิดอะไร มันก็จะอยู่แค่นั้น แต่ถ้าเรามาคิดเองฝืนเอง วาดภาพขึ้นมาแล้วก็พยายามที่จะต้องตะเกียกตะกายช่วยตัวเอง เหมือนเด็กที่กำลังจะเดิน ถ้า

มันเดินเซหน้าเซหลัง เอนไปเอนมา มันก็ต้องพยายามหาแนวทางที่จะช่วยตัวเอง ถ้าเราคิดเหมือนเด็กที่กำลังหัดเดินนั้น เราต้องช่วยตนเองไว้ก่อน อันนั้นก็จะได้ไม่นาน แต่ถ้าจะเซไปก็ ต้องเรียกพ่อแม่มาช่วย อันนั้นก็จะได้ไม่นาน” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

ด้านการบริโภค

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

- กระแสสังคม

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการมีถนน การมีไฟฟ้า การมีเครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ล้วนมีส่วนทำให้ชาวบ้านมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น ในเรื่องนี้หากเราใช้มุมมองจากคนภายนอกจะทำให้คิดได้ว่า ความเจริญที่นำเข้าสู่หมู่บ้านยังทำให้หมู่บ้านยากจน ชาวบ้านเป็นหนี้สิน แต่จากการสอบถามชาวบ้านพบว่าสิ่งเหล่านั้นสามารถอำนวยความสะดวกสบายให้แก่ชีวิตได้จริง ทำให้ไม่ลำบากเหมือนแต่ก่อน ถึงแม้จะต้องมีค่าใช้จ่ายเพิ่ม ก็จำเป็นต้องหามา หากไม่มีหรือไม่ใช้น่าจะทำให้ชีวิตเป็นทุกข์และเดือดร้อนกว่าเดิม

“อย่างเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น เต่าแก๊ส ตู้เย็น ทีวี ผมว่าถึงชาวบ้านมี ก็ไม่เสียหาย เพราะเดี๋ยวนี้ด้านเศรษฐกิจและสังคมต้องควบคู่กันมา คนมีการติดต่อสื่อสาร ต้องใช้เครื่องมือเครื่องมือที่ทันสมัยขึ้นมา คนก็มีการปรับตัว ในการทำงานหาเงินนั้นถึงไม่มีสิ่งเหล่านี้ ชาวบ้านก็ดิ้นรนต่อสู้อยู่แล้ว จะอยู่เฉย ๆ ไม่ได้เพราะเราไม่มีเงินเดือน ผมว่ามันไม่พุ่มเฟิยนะ ยังดีเสียกว่าเอาเงินไปดื่มเหล้า ไปเล่นการพนัน อันนั้นมันเสียเปล่า แต่อันนี้มันได้” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

หรือเมื่อให้ชาวบ้านระบุความต้องการว่าอยากให้หมู่บ้านเป็นอย่างไร สิ่งที่ชาวบ้านสะท้อนออกมาก็คือ อยากได้ถนนเป็นลำดับแรก ซึ่งในเรื่องนี้แตกต่างจากสิ่งที่งานวิจัยข้างต้นได้ค้นพบว่า ถนนที่นำเข้าสู่หมู่บ้านทำให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบในแทบทุกกรณี เช่น “ถนน” ทำให้พ่อค้าเข้าสู่หมู่บ้านและนำผลผลิตที่ชาวบ้านผลิตได้ไปโดยสะดวก และไม่เป็นกรรม ทำให้พ่อค้านำสินค้าที่ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องใช้เข้ามาขายทำให้ชาวบ้านมีค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นและเป็นหนี้สิน ถนนเป็นเหมือนท่อที่ดูดสิ่งดีงามไปจากหมู่บ้าน และคายสิ่งที่เป็นของเสียออกมาให้ไว้กับหมู่บ้าน หมู่บ้านจึงไม่เหลืออะไรเลยหลังจากมีถนนแล้ว เป็นต้น

“แต่เดิมถนนในหมู่บ้านจะเป็นทางเกวียน เวลาฝนตกจะเป็นดินเลน เวลาเดินก็ลื่นมาก หรือ เวลานำผลผลิตเข้าเมืองต้องใช้เกวียน เลนจะติดล้อเกวียนเป็นดินเหนียว เดินทางยาก

ลำบาก และที่อื่นก็เป็นถนนลาดยางกันหมดแล้ว เหลือแต่ที่นี่” (นุ่น ลอยมา, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

ปัจจัยภายใน

วิถีชาวบ้านในชนบทซึ่งผู้ผลิตกับผู้บริโภคเป็นบุคคลคนเดียวกัน ชาวบ้านจะทำการผลิตเพื่อการบริโภคของครัวเรือนเป็นหลัก แต่ในบางกรณีชาวบ้านไม่สามารถทำการผลิตเองได้ทุกอย่าง ดังนั้น ชาวบ้านจะใช้รายได้ในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดในการบริโภค ซึ่งถือว่าเป็นความมีเหตุผลของชาวบ้าน (แต่ไม่ใช่ความมีเหตุผลในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักเพราะเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกำหนดว่ารายได้เป็นตัวกำหนดการบริโภค) เพราะความไม่แน่นอนในรายได้ที่จะได้รับของชาวบ้าน ทำให้การบริโภคของชาวบ้านขึ้นอยู่กับรายได้ที่ได้รับในปัจจุบันมากกว่าจะขึ้นอยู่กับรายได้ที่คาดว่าจะได้รับในอนาคต ซึ่งมุมมองของชาวบ้านดังกล่าวได้สะท้อนออกมาในการแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มร่วมกัน โดยในการขายอาหารปลาให้แก่นักท่องเที่ยวในราคาถุงละ 5 บาทนั้น ชาวบ้านได้ไปซื้ออาหารปลา (อาหารเม็ดสีน้ำตาล) มาจากพ่อค้าเพื่อนำมาขายอีกต่อหนึ่ง ซึ่งในเรื่องนี้ผู้ใหญ่แดงเห็นว่าหากชาวบ้านได้มีการผลิตอาหารปลาเพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวโดยตรงจะสามารถทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านเพิ่มขึ้นอีกมากโดยในระยะแรกจะต้องมีการลงทุนซื้อเครื่องบดอัดอาหารเม็ด แต่เมื่อนำความคิดดังกล่าวเข้าที่ประชุมชาวบ้านปรากฏว่าชาวบ้านไม่เห็นด้วย

“บ้านนี้แปลกกว่าบ้านอื่น ตรงที่ไม่ค่อยอยากเป็นหนี้ บางครั้งผมเสียตาย ผมทำโครงการเพื่อจัดซื้อเครื่องอัดอาหารเม็ดจากกรมการพัฒนาชุมชน ซึ่งทางกรมให้วงเงินมาเพื่อให้ชุมชนดำเนินการประมาณ 500,000 บาท พอมาเข้าที่ประชุมชาวบ้าน ชาวบ้านไม่เอาเพราะไม่อยากเป็นหนี้ ชาวบ้านบอกไม่รู้กี่ปีจะใช้หมด ตรงนี้ถ้าเรามาทำธุรกิจก็จะไปได้สวย คือเราคิดที่จะเสริมสร้างรายได้ให้กับชุมชน แต่ชาวบ้านยังคิดไม่ถึงจุดนี้ คือคิดแต่เพียงระยะสั้น ไม่อยากเป็นหนี้เพราะหลายปีกว่าจะใช้หมด ไม่ได้คิดในแง่ของการลงทุนที่มีเงินมาลงทุนโดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2544)

การที่ชาวบ้านไม่อยากเป็นหนี้ในการซื้อเครื่องอัดอาหารเม็ด ถึงแม้จะไม่ต้องเสียดอกเบี้ยในแง่มุมมองหนึ่งอาจจะเป็นความมีเหตุผลของชาวบ้านซึ่งใช้รายได้ในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดในการบริโภค เพราะในการนำเงินคนอื่นมาซื้อเครื่องอัดฯ ถึงอย่างไรก็ต้องส่งใช้เงินคืน อาจจะต้องหักส่วนหนึ่งของกำไรที่ได้จากการจำหน่ายอาหารปลาเพื่อส่งคืนเงินยืม จะทำให้เงินปันผลที่นำมาจ่ายคืนให้แก่สมาชิกมีจำนวนน้อยลง และเนื่องจากความจำเป็นที่จะต้องมียาได้เพื่อใช้จ่ายในปัจจุบันยังมีอยู่ ดังนั้นชาวบ้านจึงใช้รายได้ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดการบริโภค ไม่ใช่รายได้ที่คาดว่าจะ

จะเกิดขึ้นในอนาคตเป็นตัวกำหนดถึงแม้คาดว่าจะสูงกว่าที่ได้รับในปัจจุบันก็ตาม (เหตุผลหนึ่งอาจจะเป็นวิธีการผลิตของชาวบ้านที่ผ่าน ๆ มานั้นส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับความไม่แน่นอนเนื่องมาจากหลายๆสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านการผลิตหรือการแลกเปลี่ยน)

ดังนั้นหากจะให้ชาวบ้านตัดสินใจโดยอาศัยความรู้ จะต้องมีการแจกแจงเป็นตัวเลขที่ชัดเจนว่าเครื่องอัดอาหารเม็ดที่กองทุนจะซื้อมาดำเนินการผลิตอาหารเม็ดเองนั้น จะทำให้สามารถผลิตอาหารเม็ดออกมาจำหน่ายได้วันละกี่ถุง สมมติว่าวันละ 500 ถุง และเนื่องจากวัตถุประสงค์ในการผลิตสามารถหาได้ในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นปลาป่น กระถิน เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ ต้นทุนในการผลิตลดลงเหลือประมาณถุงละ 1 บาท จากเดิมที่ไปรับซื้อมาจากพ่อค้าในราคาถุงละ 2.50 บาท ทำให้กำไรต่อหน่วยเพิ่มขึ้น และหากขายได้วันละ 500 ถุง ก็จะได้กำไรทั้งสิ้นวันละ 2,000 บาท (ประมาณเดือนละ 60,000 บาท และ 6 เดือนจะมีกำไรประมาณ 360,000 บาท) หลังจากหักต้นทุนแล้ว ซึ่งแต่เดิมมาจะได้กำไรเพียงวันละ 1,250 บาท (ประมาณเดือนละ 37,500 บาท และ 6 เดือนจะมีกำไรประมาณ 225,000 บาท) ดังนั้นด้วยเงินที่ยืมมาซื้อเครื่องอัดอาหารเม็ด (ประมาณ 500,000 บาท) ภายในระยะเวลาเพียงปีเศษ ชาวบ้านก็จะได้อุปกรณ์ซึ่งเป็นเครื่องมือหากินไว้เพิ่มขึ้นมาโดยที่ชาวบ้านก็มิได้เสียประโยชน์ที่มีอยู่ในปัจจุบัน เป็นต้น

ชาวบ้านอาจจะมีวิธีคิดหรือมุมมองที่แตกต่างไปจากมุมมองของคนที่มีโลกทัศน์ที่ไม่เหมือนกัน ดังเช่นในเรื่องการเป็นหนี้สินดังที่ยกมาข้างต้น และในการกู้ยืมเงินก็เช่นเดียวกัน เราจะพบว่า หลังจากที่ชาวบ้านมีกองทุนอาหารปลา และกองทุนร้านค้าชุมชน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว (เพราะภายในระยะเวลา 6 เดือนจะมีการปันผลครั้งหนึ่ง และนับตั้งแต่เริ่มดำเนินการมา กองทุนอาหารปลาสามารถแบ่งเงินปันผลให้กับสมาชิกได้ทั้งสิ้นจำนวน 8 ครั้ง ๆ ละประมาณ 2,500-4000 บาท และกองทุนร้านค้าชุมชนสามารถแบ่งเงินปันผลให้กับสมาชิกได้ทั้งสิ้นจำนวน 4 ครั้ง ๆ ละประมาณ 4,500 บาท) กองทุนดังกล่าวยังสามารถมีเงินทุนให้สมาชิกที่เดือดร้อนสามารถกู้ยืมเงินได้ด้วย (จากเงินทุนที่สมาชิกนำมาลงหุ้นครั้งแรก ครั้วเรือนละ 500 บาท) โดยสมาชิกจะกู้ยืมเงินได้ไม่เกินค่าหุ้นที่ตนมีอยู่ นั่นก็คือ สามารถกู้ยืมเงินจากกองทุนได้ครั้วเรือนละไม่เกิน 500 บาท ซึ่งในลักษณะนี้ชาวบ้านยินดีที่จะกู้ ถึงแม้จะเสียดอกเบี้ยแพง คือคิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน ซึ่งเป็นอัตราดอกเบี้ยที่ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกกำหนดกันขึ้นเอง ในมุมมองของคนภายนอกอัตราดอกเบี้ยระดับนี้ถือว่าเป็นอัตราดอกเบี้ยที่แพง (เพราะเท่ากับคิดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 36 ต่อปี) แต่ในมุมมองของชาวบ้าน ชาวบ้านบอกว่าไม่แพง เพราะ ดอกเบี้ยที่เสียไปก็เอาเข้าไปรวมในกองทุนแล้วก็นำมาปันผลให้กับชาวบ้านอีก ชาวบ้านบอกว่า

“เหมือนกับได้ใช้เงินก่อนที่เงินปันผลจะออก เหมือนได้เปล่า เพราะพอถึง 6 เดือนเงินปันผลออก หลังจากหักดอกเบี้ยกับเงินที่กู้ยืมแล้ว ไม่ได้ควักเงินจากกระเป๋าไปเสียค่าดอกและเงินที่ยืมมาเลยแถมยังเหลือเงินที่ได้จากปันผลอีก” (เงิน อยู่บุญ, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

“แม้อดอกเบียเงินกู้ของเราจะสูงกว่ากู้แบงค์หรือกู้ ธ.ก.ส. แต่สมาชิกส่วนใหญ่ก็นิยมใช้บริการ เพราะเงินที่ได้สะดวก รวดเร็ว และสามารถแก้ปัญหาจำเป็นที่เกิดขึ้นได้ ไม่ต้องเดินทาง ไม่ต้องเสียเวลา ไม่ต้องมีเอกสาร ไม่ต้องมีคนค้าประกัน และเท่ากับสมาชิกกู้เงินของตัวเองที่เอามาลงค่าหุ้นเอาไปใช้ก่อน และดอกเบียที่เราเสียถึงจะสูงแต่ก็นำเข้ามารวมเป็นเงินปันผลคืนให้พวกเราอีก” (เมือง อยู่สีมา, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

หลังจากที่ชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้านในการบริหารจัดการ กองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน กิจกรรมที่ดำเนินการร่วมกันนี้ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ว่า การร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ร่วมกันรับผลประโยชน์ ทำให้มีพลังในการต่อสู้ มีกำลังใจในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ความสามัคคี ความร่วมมือกันของชาวบ้านเปรียบเสมือนเป็นเกราะป้องกันมิให้ชุมชนถูกระงับหรือต้องรับแรงกระทบที่เกิดจากภายนอกชุมชนโดยตรงและอย่างรุนแรง โดยมีได้มีการตอบโต้แต่ประการใด การร่วมมือกันทำกิจกรรมส่วนรวมนอกจากผลประโยชน์โดยตรงที่ได้รับในการที่มีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว ยังทำให้คุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้นด้วยเพราะเป็นการใช้เวลาที่มีคุณค่า เป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับชุมชน ให้กับสังคม

“พอมีกองทุนขึ้นมาแล้ว ผมว่ามันดี อย่างที่เห็นได้ชัดก็คืออบายมุขลด การลักเล็กขโมยน้อยไม่มี เครื่องมือการเกษตรปล่อยไว้ที่ไหนเป็นเดือน ๆ ก็ยังอยู่ บ้านอื่นเขามาเห็นหัวผมผูกไว้ที่โรงเรียน เขาบอกว่าบ้านเขาถ้าผูกอย่างนี้ ก็เสร็จแล้วนะ ซึ่งเหตุหนึ่งอาจจะเพราะทำเลของบ้านเรา เพราะว่าบ้านเราจะมีทางออกทางเดียว ถ้าเกิดอะไรขึ้นมา ขโมยก็ไม่มีทางหนี” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

ในเรื่องดังกล่าวนี้ จากการสัมภาษณ์ครูในโรงเรียนถึงสิ่งที่ดึงดูดใจของชุมชนที่หายไปหลังจากเวลาที่เปลี่ยนแปลง คำตอบที่ได้รับก็คือ ความมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ความไว้วางใจซึ่งกันและกันจะน้อยลง

“สมัยก่อนนั้น ในบ้านนี้อยู่กันแบบพี่แบบน้อง มีการแบ่งปัน มีการไว้น้ำใจเชื่อใจกันของอะไรวางไว้ตรงไหน ก็วัน ๆ ก็ยังอยู่ แต่เดี๋ยวนี้ถ้าวางของอะไรไว้ ไม่ระวังให้ดี ของก็จะหาย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแบบนี้ เกิดขึ้นเมื่อไหร่เราก็ไม่รู้ชัดเจน แต่รู้ว่าเดี๋ยวนี้มันเป็นแบบนี้” (พรทิพย์ มีวิชา, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2544)

เราจะพบว่าสิ่งที่ครูที่โรงเรียนกับสิ่งที่ผู้ใหญ่แดงให้ข้อมูลจะแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากความเป็นผู้นำของผู้ใหญ่แดงทำให้ไม่มีใครกล้าที่จะมาลักขโมยของ แต่ในขณะที่ลูกบ้านคนอื่น ๆ หรือแม้กระทั่งครูซึ่งจัดเป็นบุคคลที่คนในชุมชนก็ให้ความเชื่อถือถูกประเมินการให้ค่าของคนเหล่านี้จะแตกต่างจากการให้ค่าความเป็นผู้นำของผู้ใหญ่บ้าน ดังนั้นสิ่งที่ไม่เกิดขึ้นกับผู้ใหญ่แดง มิได้หมายความว่าสิ่งนั้นจะไม่เกิดขึ้นกับชาวบ้านคนอื่น ๆ

ปัจจัยสภาพแวดล้อม

- แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

เราจะพบว่า ชีวิตในชุมชนชนบทมีหลักประกันในการบริโภคที่พอเพียง **ถึงไม่มีรายได้ก็มีการบริโภคได้** โดยหาอยู่หากิน จากธรรมชาติ แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไป ประชากรจะเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติจะน้อยลง แต่ชาวบ้านใน ชุมชนก็ยัง สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยปราศจากรายได้ด้วยการอาศัยแหล่งทรัพยากรจากธรรมชาติในการดำรงชีวิต และความสุขก็มีได้เกิดจากการบริโภคเพียงอย่างเดียวเพราะการบริโภคของชาวบ้านเป็นการบริโภคเพื่อการดำรงอยู่ ดังเช่นที่คนอีสานเรียกว่า เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน มิใช่การอยู่เพื่อบริโภค

- ลักษณะการเรียนรู้

การมีประสบการณ์

ในทฤษฎีการบริโภคของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่กำหนดว่า ความพึงพอใจของผู้บริโภคสามารถเพิ่มขึ้นได้โดยไม่สิ้นสุดตราบใดที่การบริโภคนั้นยังสามารถเพิ่มขึ้นได้ ภายใต้ข้อจำกัดของการมีรายได้ที่จะซื้อสินค้าและบริการมาบริโภคนั้น (รายได้จึงเป็นตัวกำหนดการบริโภค) และด้วยฐานความคิดในเรื่องของการบริโภคบนพื้นฐานของการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนบุคคล (self-interest) โดยเชื่อว่าความสุขหรือความพึงพอใจของมนุษย์เกิดขึ้นได้จากการได้รับการตอบสนองในการบริโภค และถือว่ายิ่งมากยิ่งดี โดยเน้นในเรื่องของปริมาณเป็นหลัก และความมีเหตุผลของผู้บริโภคในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักคือ บุคคลต้องเป็นคนรอบคอบ และมองการณ์ไกล คือจะต้องไม่เพียงใช้รายได้ในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดการใช้จ่ายในการบริโภค หมายความว่า ในการบริโภคนั้นนอกจากจะขึ้นอยู่กับรายได้ในปัจจุบันเป็นตัวกำหนดแล้ว ยังขึ้นอยู่กับรายได้ที่คาดว่าจะได้รับในอนาคตด้วย

โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีพื้นฐานการศึกษาเพียงในระดับอ่านออก-เขียนได้ ชาวบ้านจึงตัดสินใจในการทำสิ่งใดโดยอาศัยความรู้สึก อาศัยการเทียบเคียงกับผลประโยชน์ส่วนตนที่จะได้รับ (self-interest) ซึ่งการที่ชาวบ้านคิดเช่นนั้นก็เป็นเรื่องที่เหมาะสม เพราะหากตราบใดที่ยังไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ การคิดที่จะช่วยเหลือคนอื่นหรือช่วยเหลือส่วนรวมก็คงเกิดขึ้นได้ยาก เพราะธรรมชาติของมนุษย์ในการดำรงชีวิตก็คือการตอบสนองทางกายภาพก่อนสิ่งอื่นใด

เราจะพบว่า ในการสนองความต้องการในการบริโภคของชาวบ้านนั้นชาวบ้านตัดสินใจเองได้ว่าจะทำให้ตนเองเดือดร้อนหรือไม่ ทำให้คนอื่นเดือดร้อนหรือไม่ หากไม่มีใครเดือดร้อนก็อยู่ในภาวะที่สมควรกระทำ เพราะหากต้องไปก่อนนี้เพื่อนำเงินมาแลกเปลี่ยนกับสิ่งที่ต้องการบริโภคในขณะที่การมีรายได้ในปัจจุบันยังไม่แน่นอนนั้น ชาวบ้านก็คิดเป็นว่าไม่สมควรกระทำ เพราะจากการเก็บข้อมูลในพื้นที่พบว่าชาวบ้านทั้งหมดตอบเหมือนกันว่า การเป็นหนี้ทำให้ตัวเองเดือดร้อน ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่พยายามก่อหนี้นอกจากจะจำเป็นจริง ๆ เช่น การเจ็บไข้ได้ป่วย เป็นต้น และเมื่อหมดทางเลือกอย่างอื่นแล้ว การที่ชาวบ้านสามารถดำเนินชีวิตจากอดีตมาสู่ปัจจุบันได้โดยปักหลักสู้ในพื้นที่เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบ ย่อมพิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าภูมิปัญญาของชาวบ้านในแต่ละแห่งแต่ละพื้นที่ในชนบทย่อมมีอยู่ ชาวบ้านสามารถจำแนกและดำเนินชีวิตได้พอเหมาะพอควรกับตนเองในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะชาวบ้านต้องแบกรับผลที่เกิดขึ้นจากการตัดสินใจของตนเอง ซึ่งน่าจะเหมาะสมกว่าการให้ผู้อื่นมาตัดสินใจเลือกแนวทางการเดินในชีวิตว่าน่าจะเป็นอย่างไร ไม่น่าจะเป็นอย่างไร

ด้านการแลกเปลี่ยน

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

สำหรับปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเรียนรู้ของชาวบ้านในด้านการแลกเปลี่ยนจะประกอบด้วยหน่วยงานภาครัฐ สถานศึกษา เครือข่ายของชุมชน เนื่องมาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการแลกเปลี่ยนของชุมชนพอเพียงเกิดจากการบริหารจัดการเพื่อให้ “อุทยานมัจฉา” เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนั้นในความสัมพันธ์ที่ชาวบ้านในชุมชนมีกับตลาดก็คือ ผู้บริโภคหรือนักท่องเที่ยวนั่นเอง การขายสินค้าและบริการของชาวบ้านในลักษณะของการดำเนินกิจกรรมร่วมกันในกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน เป็นสิ่งใหม่ซึ่งชาวบ้านไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ปัจจัยภายนอกชุมชนเช่น หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา นอกชุมชน และเครือข่ายของชุมชน ต่างก็มีส่วนในการนำองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมและจำเป็นกับกิจกรรมการแลกเปลี่ยนของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่

ปัจจัยภายใน

ในทฤษฎีการแลกเปลี่ยนของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มีความเชื่อว่าการค้าและการแลกเปลี่ยนทำให้แต่ละฝ่ายมีโอกาสได้บริโภคสินค้าที่ตนเองผลิตขึ้นไม่ได้ หรือบริโภคได้ในราคาที่ถูกลงกว่าที่จะผลิตขึ้นเอง (comparative advantage) นอกจากนี้การค้ายังทำให้เกิดการแข่งขันผลิตสิ่งที่มีคุณภาพและมีต้นทุนต่ำลงสามารถสนองตอบความต้องการของประชาชนได้ดีกว่าเดิม โดยระบบตลาดและกลไกราคา (price mechanism) จะช่วยทำให้ระบบเศรษฐกิจทำงานได้ โดยผู้ผลิตและผู้บริโภคต่างก็ได้รับความพอใจในราคาและผู้เสนอและผู้สนองยอมรับ

โดยที่อาชีพหลักของชาวบ้านในชุมชนพอเพียงคือ การทำนา และการรับจ้างแรงงาน ในการทำนานั้นส่วนใหญ่ก็เป็นการผลิตเพียงเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ในขณะที่การรับจ้างแรงงานก็จะมีเป็นระยะ ในบางครั้งชาวบ้านที่รับจ้างแรงงานต้องไปหาแหล่งงานในบริเวณ ใกล้เคียงอื่น ๆ ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการค้าและการแลกเปลี่ยนในชุมชนของ ครัวเรือน จึงเป็นกิจกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ชาวบ้านอาจจะทำเป็นอาชีพเสริมสับเปลี่ยนหมุนเวียนไปตามความต้องการของตลาด เช่น การปลูกพืชผักสวนครัว การประมงขนาดเล็ก การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น หรือหาได้จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น การขุดหาถ่าน หาหน่อไม้ เป็นต้น

“เวลาทำไร่นาสวนผสม ต้องทำให้ต่อเนื่องจึงจะเห็นผล ชาวบ้านที่มีที่ประมาณ 5 ไร่ มีสมาชิกในครัวเรือนประมาณ 4-5 คน จะสามารถพอกินได้ตลอดปี” (สูง เอื้อสุข, สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2543)

“พวกที่ไปทำงานต่างจังหวัด ถึงจะมีค่าตอบแทนสูง แต่กลับกลับบ้านไม่ถึงสิบวันหรือครึ่งวัน มันก็ต้องมายืมเงินคนที่ทำสวน เพราะทำสวนมันจะได้อยู่เรื่อย ทำสวน หาปลาก็ได้ ผักก็ไม่ได้ซื้อ ข้าวก็ไม่ได้ซื้อ” (สด ขยันงาน, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2543)

หลังจากที่ชาวบ้านมีแหล่งรายได้เสริมจากการบริหารจัดการกองทุนอาหารปลา และกองทุนร้านค้าชุมชน ทำให้ชาวบ้านต้องเปิดตัวเอง เปิดชุมชน ในการรับสิ่งต่าง ๆ จากภายนอกชุมชนซึ่งนำเข้าทั้งในสิ่งที่เป็ความต้องการของชาวบ้าน และสิ่งที่ทำให้ชุมชนเสียหาย ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องรวมกลุ่มกันในการบริหารจัดการกับสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่ชุมชน

- ลักษณะการเรียนรู้

จากประสบการณ์

นอกจากการบริโภคของชาวบ้านที่ส่วนหนึ่งได้จากการหาอยู่ หากิน ตาม ธรรมชาติ ทำให้ลักษณะของการบริโภคมิได้ขึ้นอยู่กับรายได้แล้ว ลักษณะดังกล่าวยังเชื่อมโยงมาถึงเรื่องของการแลกเปลี่ยนด้วย คือดังที่ได้กล่าวแล้วในตอนต้นว่าชาวบ้านมีรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ จากอาชีพเสริม ซึ่งอาชีพเสริมบางอย่างของชาวบ้านก็คือหาได้จากธรรมชาตินั่นเอง ทำให้เมื่อนำผลิตผลออกสู่ตลาด การกำหนดราคาแลกเปลี่ยนซื้อ-ขายที่เกิดขึ้นในตลาด ในความคิดของ ชาวบ้านก็คือ ชาวบ้านไม่มีต้นทุนในการผลิต เพราะได้จากธรรมชาติ ดังนั้น “ราคา” จึงขึ้นอยู่กับผู้ซื้อจะให้ เพราะตราบใดที่ผลิตผลที่นำออกสู่ตลาด ชาวบ้านไม่มีต้นทุนในเรื่องของปัจจัยการผลิต ราคาของผลิตผลก็จะขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้บริโภคเป็นสำคัญ และสำหรับอาชีพเสริมของครัวเรือนซึ่งมิได้มาจากการหาอยู่ตามธรรมชาติ แต่เกิดขึ้นจากกระบวนการผลิตของ ชาวบ้าน ไม่

ว่าจะเป็นการปลูกพืช หรือการเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้ของชาวบ้าน กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงครอบคลุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งด้านการผลิต และการ แลกเปลี่ยน โดยในด้านการผลิตนั้นชาวบ้านจะเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองว่าในแต่ละช่วงเวลา ตลาดต้องการอะไร ก็ทำการผลิตตามความต้องการของตลาด

“ชาวบ้านเขาก็จะศึกษาตลาดเช่นเดียวกัน เช่น ช่วงฤดูนี้จะปลูกอะไร ถึงแม้เกษตรกรจะมาสอนแต่เกษตรกรก็ไม่ว่าช่วงนั้นตลาดต้องการอะไร ชาวบ้านเขาจะรู้เองจากธรรมชาติเพราะเขาปลูกมาประจำรู้ว่าช่วงไหนปลูกอะไรจึงจะได้ราคาดี อย่างแตงร้านปลูกปลายเดือนมีนา มะเขือเทศปลูกหน้าฝนดี กระหล่ำปลีปลูกหน้าหนาวดี” (สมชาย ราชการดี, สัมภาษณ์, 9 สิงหาคม 2543)

จากการสังเกต

ถึงแม้ว่าในการผลิตของชาวบ้านจะเป็นไปตามความต้องการของตลาด แต่ก็มีได้หมายความว่าจะไม่เกิดปัญหาในกระบวนการแลกเปลี่ยน เพราะในการเรียนรู้ของชาวบ้านนั้น ก็จะเป็นการเรียนรู้ที่คล้าย ๆ กันคือ อาศัยการสังเกต ว่าในช่วงฤดูกาลใด ทำการผลิตอะไรจึงจะได้ราคาดี ดังนั้นเมื่อชาวบ้านคิดเหมือนกัน ทำเหมือนกัน ผลผลิตออกสู่ตลาดช่วงเวลาเดียวกัน กลไกราคาก็จะทำงาน เพราะเมื่อมีผลผลิต (supply) มากเกินความต้องการในการบริโภค (demand) จะเกิด over supply ราคาก็จะถูกกำหนดในจุดที่ต่ำกว่าราคาดุลยภาพ (ราคาดุลยภาพคือสภาวะที่ราคาถูกกำหนดในจุดที่ demand และ supply ตัดกันคือเป็นราคาที่ผู้ซื้อและผู้ขายต่างได้รับความพอใจในการเสนอและสนองที่ตรงกัน) ราคาที่ชาวบ้านได้รับก็จะต่ำ เพราะสินค้าเกษตรโดยทั่วไปนั้นจะเป็นสินค้าที่เน่าเสียง่าย หากไม่มีการแปรรูปสินค้าก็จำเป็นที่ชาวบ้านต้องยอมรับราคาตามที่ผู้บริโภคเสนอ

“เดี๋ยวนี้จะมีตลาดนัดประจำหมู่บ้าน ประจำตำบล ใครมีอะไรก็เอาไปขาย เป็นช่องทางของใครของมัน” (เชียว สดใส, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2543)

“ปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่คือ ราคาในตลาดไม่มีมาตรฐาน ตลาดก็คือเข้าไปขายในเมือง แต่ช่วงไหนที่พืชผักมีราคาพ่อค้าก็จะมาซื้อจากเรา” (สมาน เกิดดี, สัมภาษณ์, 10 สิงหาคม 2543)

ในชุมชนอื่นหนทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอาจจะเป็นการรวมตัวกันของชาวบ้านในการขายร่วมกัน หรือจัดตั้งเป็นองค์กรของชาวบ้าน หรือการซื้อ-ขายโดยอาศัยลักษณะความเป็นเครือข่าย หรือมีการแปรรูปสินค้า เป็นต้น แต่สำหรับในชุมชนพอเพียงนี้ หนทางหนึ่งของการแก้ปัญหา ก็คือการนำผลผลิตมาขายที่ร้านค้าของชุมชน และเนื่องจากอาชีพเสริมดังกล่าวเป็นอาชีพเสริมเล็กๆ น้อยๆ ชาวบ้านจึงไม่ค่อยจะเดือดร้อนหรือให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาในจุดที่เกิด

ขึ้นมากมายนัก เพราะจุดที่ชาวบ้านให้ความสนใจคือการทำกิจกรรมร่วมกันในการดำเนินงานของ กองทุนอาหารปลา และกองทุนร้านค้าชุมชน การตัดสินใจของชาวบ้านในการปรับเปลี่ยนรูปแบบ การผลิต (จากการผลิตผลผลิตมาสู่การผลิตบริการ) ขึ้นอยู่กับเหตุผล 2 ประการคือ (1) ผล ประโยชน์ที่ได้รับ และ (2) ความสามารถในการปรับเปลี่ยนสู่รูปแบบการผลิตใหม่

จากผู้นำชุมชน

เราต้องยอมรับความเป็นจริงที่เกิดขึ้นว่า สิ่งหนึ่งที่จะเป็นแรงกระตุ้นอย่างดีใน การที่จะให้ชาวบ้านคิดทำอะไรก็คือผลตอบแทนที่เขาจะได้รับ กิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการ แลกเปลี่ยนของชุมชนพอเพียง จะเห็นได้ชัดเจนในกรณีของการดำเนินงานในเรื่อง “อุทยาน มัจฉา” เพราะการที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนสัมพันธ์กับ “ตลาด” ในรูปแบบใหม่ซึ่งมีทั้ง “สินค้า” และ “บริการ” การเรียนรู้ของชาวบ้านในการสร้างความสัมพันธ์กับตลาดในรูปแบบใหม่ ที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคยนี้ ทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิต และการแลกเปลี่ยน ผู้นำของ ชุมชนเป็นผู้มีส่วนเป็นอย่างมากในกระบวนการ เรียนรู้ของชุมชนที่เกิดขึ้น เพราะด้วยการเป็น ผู้นำที่เป็นทางการของชาวบ้าน และด้วยความที่มีโลกทัศน์กว้างกว่าชาวบ้านเพราะมีโอกาสได้ ไปประชุม สัมมนา ฝึกอบรม อยู่บ่อย ๆ ทำให้ผู้นำมีบทบาทสำคัญยิ่งในการจะนำชาวบ้านไปสู่ การพัฒนาเพื่อพึ่งตนเอง

“การที่จะให้ชาวบ้านเรียนรู้ ต้องมาจากระบบผู้นำ ชาวบ้านอะไร ๆ ก็ไม่อยากเอาหรือก ยิ่งประชุม ยิ่งอบรมแล้ว ยิ่งไม่อยากเอา คือเราต้องหาวิธีการ เน้นแนว หวานล่อม ให้เขาเข้าใจถึง แนวทาง ในหมู่บ้านนี้ก็ถือว่ายังไม่อยู่ตัว ถ้าจะเอากันจริง ๆ แล้ว แต่ถือว่าพอไปได้ ยังไม่ถือว่า สมบูรณ์แบบ ก็ยังขาดอยู่หลายอย่าง อย่างผมจัดแหล่งท่องเที่ยวขึ้นมา ชาวบ้านก็ยังขาดในเรื่อง ของการต้อนรับ การให้บริการ คือ ก็ยังเป็นชาวบ้านอยู่ ยังขาดในเรื่องของกิจกรรมการขาย ใครจะมา จะไปก็เฉย ยิ่งเคี้ยวหมาก ยิ่งเอาลูกหลานมาผูกกระดองไกวเปลในที่ ๆ ทำเป็นที่ท่องเที่ยว ใคร ถามอะไรก็ไม่รู้ ไปยให้ไปถามผู้ใหญ่” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

ขณะนี้การดำเนินกิจกรรมร่วมกันของชาวบ้านในการบริหารจัดการกองทุนอยู่ใน ช่วงที่ต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในแต่ละขั้นตอนอย่างแท้จริงซึ่งยังอยู่ในกระบวนการ แสวงหาจุดที่เหมาะสมอยู่ เพราะความสัมพันธ์กับตลาดในรูปแบบของการให้ “บริการ” เป็น เรื่องที่ชาวบ้านไม่คุ้นเคย ไม่มีองค์ความรู้เดิม ไม่มีประสบการณ์ร่วม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการต้อนรับ กิจกรรมการขาย การจัดทำบัญชี การตรวจสอบ การจัดซื้อ เพราะหลังจากที่ได้ดำเนินการไปใน ระยะเวลาหนึ่งแล้ว เสียงสะท้อนจากนักท่องเที่ยวจากการดำเนินการของชาวบ้านซึ่งยังต้องการการ ปรับปรุง แก้ไข ในหลาย ๆ จุด

จากการลงมือปฏิบัติ

การเรียนรู้ของชาวบ้านนั้นเกิดจากการได้ลงมือปฏิบัติ และผลสะท้อนที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติทำให้ชาวบ้านนำมาปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้การดำเนินกิจกรรมเป็นไปอย่างราบรื่น

“การบริหารกองทุนอาหารปลาและร้านค้าชุมชนซึ่งใช้การหมุนเวียนโดยให้ชาวบ้านสับเปลี่ยนกันทำหน้าที่ ซึ่งจุดนี้เป็นจุดหนึ่งที่ผู้มาท่องเที่ยวติติงว่าฝีมือของคนทำอาหารอร่อยไม่เหมือนกัน บางวันก็อร่อย บางวันก็ไม่อร่อย นั่นเป็นเพราะระบบการทำงานของเรานี้ซึ่งหมุนเวียนกันไป ซึ่งจุดนี้ก็กำลังหาทางแก้ไขอยู่” (สายสมร สุขใจ, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

“ชาวบ้านที่มาทำหน้าที่สับเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปตามเวรนั้น บางคนก็อาจจะแต่งตัวไม่ค่อยจะเรียบร้อย ไม่สะอาดสะอาดเหมือนที่อื่น ๆ และบางคนก็แกล้งไปที่จะทำหน้าที่ให้บริการทำให้บางครั้งคนที่มาเที่ยวไม่ค่อยอยากกินอาหาร” (ประทุม บุญหลาย, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

“การที่เราช่วยเหลือดูแลกัน เช่นกรณีที่ทำให้บ้านที่เขามีลูกพิการ หรือไม่สมประกอบมาช่วยกิจกรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ ในกองทุน เช่นช่วยเสิร์ฟอาหาร ช่วยล้างถ้วยล้างจาน ก็อาจจะเป็นภาพที่ไม่น่าดูสำหรับคนมาเที่ยว” (สมใจ ช่อสัตย์, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ร่วมกันว่า หากชุมชนต้องการให้คนเข้ามาเที่ยว “อุทยานมัจฉา” ซึ่งทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ จำนวนมาก ๆ ซึ่งนั่นย่อมหมายความว่ารายได้ของชาวบ้านที่จะได้เพิ่มขึ้น ในการบริหารจัดการกองทุนที่ชุมชนจัดตั้งขึ้น จำเป็นที่คนในชุมชนจะต้องทำความเข้าใจร่วมกันเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับตลาดในรูปแบบใหม่ที่เป็นที่ต้องการของผู้ซื้อบริการด้วย เป็นกระบวนการเรียนรู้จากชีวิตจริง เรียนรู้จากความจริงในสังคมรอบตัวโดยผ่านการลงมือปฏิบัติ

- แหล่งการเรียนรู้

สถาบันการศึกษา

เนื่องจากการที่ชุมชนมี “อุทยานมัจฉา” เป็นแหล่งท่องเที่ยว ทำให้ชุมชนมีลักษณะของการเป็นสังคมเปิดสูง ความสัมพันธ์ในด้านการแลกเปลี่ยนที่มีกับตลาดนั้น ถือเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่ชาวบ้านไม่มีประสบการณ์ ดังนั้นเมื่อทำความเข้าใจร่วมกันแล้วในการดำเนินการขั้นต่อไปก็คือ การให้ความรู้ คำชี้แนะ ความช่วยเหลือ จากหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น

จากสถานศึกษาในระดับสูงที่มีอยู่หลายแห่งในจังหวัดมหาสารคาม ที่ได้ชื่อว่าเป็น “ตักศิลาแห่งภาคอีสาน”

“ผมก็เลยไปคุยกับคนบดการทองเที่ยว มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จะให้เขามาให้ความรู้เกี่ยวกับการให้บริการผู้ที่มาท่องเที่ยว คือขณะนี้ที่เราทำอยู่จะแตกต่างกับที่เขาให้บริการกันอยู่ ต้องให้ความรู้ แนวทาง ประสบการณ์กับชาวบ้าน สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งใหม่” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 9 กันยายน 2544)

นอกจากการให้การเรียนรู้กับชาวบ้านในเรื่องการให้บริการแก่ผู้มาท่องเที่ยวแล้ว ในการบริหารจัดการกองทุนซึ่งจัดทำในรูปของคณะกรรมการ จะมีกรรมการในแต่ละกองทุน 3 ชุด คือ คณะกรรมการด้านการจัดซื้อ คณะกรรมการด้านการตรวจสอบ และคณะกรรมการด้านการเงิน โดยในระยะแรกของการดำเนินงานกองทุนนั้น คณะกรรมการก็คือชาวบ้านนั่นเองซึ่งก็จำเป็นต้องเรียนรู้เช่นเดียวกัน ในระยะแรกก็เป็นการเรียนรู้แบบลองผิดลองถูก เพราะชาวบ้านไม่มีความรู้ ไม่มีความชำนาญในเรื่องที่ทำเลย แต่ทำไปเพราะมีความตั้งใจ มีความเสียสละเพื่อส่วนรวม และพยายามทำหน้าที่ในความรับผิดชอบของตนให้ดีที่สุด และโดยที่ในการบริหาร จัดการดังกล่าวมีเรื่องของเงิน ๆ ทอง ๆ มีเรื่องผลประโยชน์ของชาวบ้านเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ดังนั้นทุกขั้นตอนของการทำงานจึงต้องมีการตรวจสอบได้ แต่การทำงานที่ต้องถูกตรวจสอบนั้นชาวบ้านไม่คุ้นเคยเพราะชาวบ้านจะอาศัยความบริสุทธิ์ใจ ความไว้นื้อเชื่อใจกันในการทำงาน ดังนั้นวิธีการที่คณะกรรมการทำในระยะแรกเป็นการทำตามความเข้าใจของตนเอง ซึ่งอาจจะผิดพลาดทางวิชาการ และมีปัญหาในการตรวจสอบ เช่น ในการจัดทำบัญชี ซึ่งกรรมการที่เป็น ชาวบ้านไม่มีความรู้ด้านการจัดทำบัญชีตามหลักวิชาการเลย การลงรายรับ-รายจ่ายก็ทำไปตามความเข้าใจของตนเองซึ่งผู้อื่นอาจจะเข้าใจไม่ตรงกัน ทำให้เกิดข้อสงสัยได้ ดังนั้นชุมชนจึงต้องอาศัยการทำ ความเข้าใจกัน ค่อย ๆ เรียนรู้กันไป โดยในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ผู้ใหญ่แดงในฐานะผู้นำ ชุมชนและเป็นผู้อาวุโสคนหนึ่งในหมู่บ้านทำหน้าที่ในการประสานความช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ และสถานศึกษาในการให้ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ที่จำเป็นในการบริหารจัดการกองทุนแก่ ชาวบ้าน

“ในการทำบัญชีตอนแรกก็มีปัญหาเพราะชาวบ้านเราไม่มีความรู้ ลงรับลงจ่ายก็ลงไปตามวิธีของชาวบ้าน และเมื่อมีประชุมสมาชิกซึ่งเปิดโอกาสให้สมาชิกถามข้อข้องใจได้ บางครั้ง กรรมการลงบัญชีตามความเข้าใจของตัวเอง ไม่มีรายละเอียดเพียงพอ และเมื่อเวลาผ่านไปหลายเดือนทำให้หลงลืมได้ เมื่อสมาชิกถามบางครั้งก็ตอบไม่ได้ เราจึงแก้ปัญหาโดยตอนแรกเราพึ่งครูในการทำบัญชี รับจ่ายทำอย่างไร จัดซื้อทำอย่างไร การเก็บรักษาเงินสดทำอย่างไร” (เรียม บุญเกิด, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2544)

“เดี๋ยวนี้ชาวบ้านทำบัญชีด้วยตนเองได้ รูปแบบการบริหารจัดการ ทำด้วยกันหมด รับผิดชอบ จ่ายชวา ทำด้วยกันถูกต้องหมด” (แสนดี ใจใหญ่, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2544)

สถาบันของชุมชน

ในการบริหารจัดการกองทุนฯ เราจะพบว่าชาวบ้านเกิดการเรียนรู้จากการทำงานร่วมกันโดยมีเป้าหมายอยู่ที่ความอยู่รอดของชุมชน มิใช่ความอยู่รอดของปัจเจก เป็นการเสริมสร้างศักยภาพของคนในชุมชนที่เริ่มต้นจัดการกับการเปลี่ยนแปลงได้ด้วยตนเอง ถึงแม้ว่าในขณะนี้การบริหารจัดการจะดำเนินไปได้ดี แต่ก็มีได้หมายความว่าสิ่งที่อยู่ในปัจจุบันจะหยุดนิ่งอยู่เพียงแค่นี้ และถือว่าการทำงานบรรลุความสำเร็จแล้วเพราะในการดำเนินกิจการใดก็ตามหากไม่มีการพัฒนาให้ก้าวหน้าขึ้น เรื่อย ๆ ก็เท่ากับว่ากิจการนั้นหยุดนิ่งและมีแนวโน้มที่จะเลิกสลายไปดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในงานพัฒนาหลาย ๆ โครงการของหน่วยงานภาครัฐในอดีตซึ่งเป็นการส่งการลงมาจากเบื้องบนให้ชาวบ้านเข้าร่วมโครงการโดยที่ชาวบ้านมิได้มีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มแรก ไม่ได้มีส่วนร่วมของความเป็นเจ้าของ ไม่ได้มีความรู้สึกผูกพัน ทำให้ความต่อเนื่องไม่มี ดังนั้นการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านเพื่อที่จะบริหารพัฒนาให้กองทุนฯที่จัดตั้งขึ้นอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้านให้มากที่สุด จึงถูกกระตุ้นจากผู้นำชุมชนให้ชาวบ้านคิดเป็น ทำเป็น เพื่อพัฒนาตนเอง พัฒนาชุมชน ให้สามารถพัฒนาอย่างยั่งยืนและยาวนานได้

“รูปแบบในการบริหารต่อไปคือ ผมอยากจะเก็บค่าบริการจากนักท่องเที่ยวคนละ 5 บาท คือเก็บค่าบริการ 5 บาทโดยแถมอาหารปลา 1 ถุง (นั่นคือการบังคับทางอ้อมให้นักท่องเที่ยวซื้ออาหารปลาทุกคน) เพราะทุกวันนี้บางทีมาหนึ่งคันรถแต่จะมีคนซื้ออาหารให้ปลาไม่กี่คน เพราะพอคนหนึ่งให้แล้ว คนอื่น ๆ ก็เห็นปลาขึ้นมากินอาหารเช่นเดียวกัน ก็เลยไม่ค่อยซื้ออาหารปลา เพราะหากทุกคนซื้อคนละ 1 ถุง ๆ ละ 5 บาท ก็จะสามารถทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นเยอะทีเดียว”

“นอกจากนั้นถ้าเพาะขยายพันธุ์ปลาได้ ผมก็จะเอาปลาเข้ากระชัง นักท่องเที่ยวจะ รับผิดชอบปลาชนิดใดก็สั่งได้ เป็นการให้บริการแก่นักท่องเที่ยวได้เลือกรับประทานปลาที่ตนเองถูกใจ”

(ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2544)

เราจะพบว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการแลกเปลี่ยนของชาวบ้านในชุมชน พอเพียงนี้ ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับกองทุนอาหารปลา และกองทุนร้านค้าชุมชน ทำให้เกิดการจ้างงานเพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น

ด้านการจัดสรร

ในทฤษฎีการกระจายผลผลิตของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่ว่า ทุกคนควรจะได้รับผลตอบแทนตามผลิตภาพ (productivity) หรือตามความสามารถในการผลิตของแต่ละคน และถึงแม้แนวคิดในการแข่งขัน ความยุติธรรม และสิทธิในทรัพย์สินส่วนบุคคล จะเป็นรากความคิดของอารยธรรมตะวันตก แต่ความคิดดังกล่าวก็ได้แทรกซึมเข้ามาสู่สังคมตะวันออกรวมทั้งสังคมไทยมานับตั้งแต่เราเปิดรับแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจทุนนิยมและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ และสำหรับทฤษฎีการกระจายผลผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์ ของ ศ.ดร.อภิชาติ พันธเสน (2544: 482-483) ที่กล่าวว่า การกระจายผลผลิตในพุทธเศรษฐศาสตร์ปรารถนาจะให้ทุกคนมีความสุขโดยไม่มีการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น จึงไม่อิงอยู่กับความสามารถในการผลิต แต่ขึ้นอยู่กับความจำเป็นในการดำรงชีวิต และโดยที่แต่เดิมมาสังคมไทยมีแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นเมื่อวัฒนธรรมจากสองซีกโลกมาปะทะกัน จึงเกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม และส่งผลปรากฏในวิถีชาวบ้าน

- ปัจจัยในการเรียนรู้

ปัจจัยภายนอก

- หน่วยงานภาครัฐ

นอกจากการช่วยเหลือแบ่งปันของคนในชุมชน ยังมีความช่วยเหลือแบ่งปันจากภาครัฐด้วย โดยครัวเรือนที่มีรายได้น้อย (โดยเฉลี่ยครัวเรือนละไม่เกิน 20,000 บาทต่อปี) จะได้รับความช่วยเหลือจากภาครัฐโดยได้รับบัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย และบัตรประกันสุขภาพ นอกจากนี้โครงการอาหารกลางวันฟรีสำหรับนักเรียน ก็เป็นโครงการที่ถือเป็นสวัสดิการของภาครัฐที่ช่วยลดภาระค่าใช้จ่ายของครัวเรือน

การจัดสรรหรือการแบ่งปันจากภาครัฐถึงแม้ว่าจะไม่ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้ แต่ก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่ยากจน จำต้องได้รับการคุ้มครองและดูแลจากภาครัฐ เพื่อเป็นการประคองให้สังคมมีลักษณะที่ทรงตัวอยู่ได้ไม่เอียงสุดไปข้างใดข้างหนึ่งถือเป็นการกระจายรายได้ทางอ้อมโดยการ redistribution จากคนมีผู้คนไม่มีหรือมีน้อยกว่าคนอื่นในสังคมเดียวกัน เป็นการเฉลี่ยในการให้คุณค่าในความมั่งคั่งของทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน เช่นในกรณีของ สวัสดิการของรัฐในส่วนของอาหารกลางวันของเด็กนักเรียนในระบบโรงเรียน จากการศึกษาพบว่า การจัดตั้งกองทุนโครงการอาหารกลางวันและอาหารเสริม (นม) ของภาครัฐ ได้เริ่มดำเนินการในปี พ.ศ.2535 เพื่อจัดอาหารกลางวันให้แก่เด็กนักเรียนวัยก่อนประถมศึกษาและประถมศึกษาเฉลี่ยหัวละ 5-6 บาทต่อวัน ซึ่งไม่เพียงพอสำหรับเด็กนักเรียนทุกคนในโรงเรียน จากการสอบถามครูระดับ 7 คนหนึ่งในโรงเรียนพอเพียง ซึ่งเป็นครูในโรงเรียนนี้ ตั้งแต่เริ่มเปิดดำเนินการได้เล่าให้ฟังเกี่ยวกับโครงการอาหารกลางวันของนักเรียนว่า

“เมื่อได้รับงบมาแล้ว ครูก็จะเอาบที่ได้อำไปจ้างคนไปทำอาหารส่งมาให้ โดยรายการอาหารแม่ครัวก็จะมีรายการอาหารมาให้ครูที่โรงเรียนเลือกว่าในแต่ละวันจะเอาอาหารประเภทใด โดยให้นักเรียนแต่ละคนเอาข้าวเจ้า ข้าวเหนียวมาทำเอง และเนื่องจากโรงเรียนที่นี้เด็กที่มาเรียนเป็นเด็กเล็กในระดับประถมดังนั้นการที่จะให้เด็กมาช่วยกันปลูกพืชผักกินเองจึงทำไม่ได้เพราะเกินความสามารถของพวกเขา” (วิไล สอนเก่ง, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2544)

ปัจจัยภายใน

- ความเป็นเครือข่าย

จากข้อมูลเชิงประจักษ์ในชุมชนพอเพียงพบว่า ในการกระจายผลผลิตของครัวเรือนซึ่งมีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคล จะแตกต่างกับการกระจายผลผลิตของชุมชน โดยในการกระจายผลผลิตของครัวเรือนซึ่งส่วนใหญ่มีที่ทำกินน้อยและผลิตเพียงเพื่อความพอเพียงในการบริโภคของครัวเรือน และบางครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินของตนเองก็ไม่อาจสนองตอบความพอเพียงในการบริโภคได้ แต่โดยที่ชุมชนพอเพียงเป็นชุมชนขนาดเล็ก คนในชุมชนมีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติในระดับสูง ทำให้มีการช่วยเหลือแบ่งปันกันอยู่เสมอ

- ความเป็นเพื่อนบ้าน

ในการแบ่งปันให้กับผู้ที่ด้อยกว่านั้น นอกจากเป็นการแบ่งปันจากเครือญาติแล้ว ในชุมชนซึ่งชาวบ้านพบปะเห็นหน้าค่าตากัน มีความสัมพันธ์ทางสังคมในระดับสูง และถึงแม้ว่าคนในชุมชนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน แต่ก็มีบางครัวเรือนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคนทั่วไปในชุมชน (ซึ่งอาจจะสืบเนื่องมาจากมีปัจจัยการผลิตคือที่ดินซึ่งใช้เป็นแหล่งทำมาหากินมากกว่าผู้อื่น) ด้วยความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกัน จึงทำให้มีการแบ่งปันจากผู้ที่มีมากกว่าให้แก่ผู้ที่ด้อยกว่า ซึ่งช่วยผ่อนคลายความรุนแรงของปัญหาที่มีในชุมชนได้ ถึงแม้ว่าการแบ่งปันจะมีได้ทำให้เกิดการเรียนรู้ (ในฝ่ายของผู้รับการแบ่งปัน) ก็ตาม แต่สำหรับในฝ่ายของผู้ที่แบ่งปันจะเกิดการเรียนรู้ว่า ความสุขที่เกิดจากการให้ โดยเฉพาะเป็นการให้แก่มนุษย์ด้วยกันเอง เป็นความสุขที่ถึงแม้มีเงินก็ไม่สามารถซื้อหาความสุขได้ เป็นความสุขซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะตัว เฉพาะบุคคล

“บางทีคนที่ไม่มีที่ดินทำกินเยอะ แต่ไม่ทำทั้งหมด คือมีบางส่วนไม่ใช้ประโยชน์ ก็แบ่งให้คนที่ไม่มีที่ดินทำกิน มาทำมาหากินได้ โดยไม่ต้องเช่า” (ธรรม ใจพระ, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

การช่วยเหลือแบ่งปันของคนในชุมชนโดยอาศัยความเป็นเครือญาติ และการแบ่งปันจากผู้ที่มีมากกว่าทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่จากอดีตจนถึงปัจจุบันได้แม้จะผ่านวิกฤติร้ายแรง

ในบางครั้งบางคราวที่ประสบภัยร่วมกัน เช่นจากอุทกภัยครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในปี 2538 และปี 2543 เราจะพบว่าระบบการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ในชุมชนของสังคมยังอยู่ดีในสภาพเดิม

- ความเป็นชุมชน

นอกจากการช่วยเหลือแบ่งปันจากวงศาคณาญาติ และจากผู้ที่มียศมากกว่าแล้ว ในชุมชนยังมีการช่วยเหลือจากชุมชนหรือถือเป็นสวัสดิการของชุมชนด้วย โดยการช่วยเหลือนั้นอาจจะโดยการจ้างแรงงานให้ช่วยเหลือในกิจกรรมของกองทุน หรือการจัดสรรที่ดินสาธารณะให้เป็นที่ทำกิน

“สำหรับผู้ที่ไม่มีที่ดินทำกินนั้น ชุมชนได้มีการช่วยเหลือโดยจัดสรรที่รอบ ๆ หนองน้ำ แบ่งเป็น 27 แปลง แล้วก็ให้คนที่ไม่มีที่ทำกินมาจับฉลาก จับได้ที่ตรงไหนก็ไปทำมาหากินที่ตรงนั้น แต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ เป็นการช่วยเหลือกันไป ทุกวันนี้เขาก็ยังทำกันอยู่” (ธรรม ใจพระ, สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2544)

“มีครอบครัวหนึ่ง ซึ่งสุขภาพไม่ดี ลูกชายขาดวิน โคนเครื่องตัดขาจากโรงงานทำหมี่ที่ราชบุรี ลูกชายอีกคนหนึ่งก็ไม่สมประกอบเท่าไร ทางชุมชนพยายามช่วยเหลือ ถ้าพี่น้องคนไหนมีงานทำ มีการก่อสร้างบ้านเรือน ก็จะช่วยพวกนี้ไปช่วยเหลือเล็ก ๆ น้อย ๆ บางครั้งก็ให้มาช่วยงานที่กองทุน เช่น ล้างถ้วยล้างชาม ก็ให้มาช่วยแล้วให้ค่าจ้าง” (ภาคภูมิ ช่วยเหลือ, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

นอกจากนั้นความจำเป็นที่จะต้องจัดสรรและแบ่งปันให้กับผู้ที่ไม่มีหรือผู้ที่ขาดแคลน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมเพื่อให้ทุกคนหรือสังคมทั้งหมดอยู่ได้ ชุมชนยังมีการจัดตั้ง “ฉางเก็บสัณฑ์” ซึ่งฉางข้าวดังกล่าวจัดตั้งขึ้นเพื่อช่วยเหลือคนในชุมชนที่เดือดร้อนโดยการให้ยืมข้าวเพื่อไปบริโภค และต้องส่งคืนเป็นข้าวด้วยเช่นเดียวกัน

“การทำนา บางครั้วเรือนก็ทำพออยู่พอกิน บางครั้วเรือนก็ทำแล้วไม่พอกิน บางครั้วเรือนก็ไม่ได้ทำนา ทำให้ต้องมากู้ยืมจากฉาง แต่ใช้คืนด้วยเงินเราไม่เอานะ เราจะให้ใช้คืนด้วยข้าว บางรายมีเงินแต่ไม่อยากซื้อข้าวกินเพราะข้าวราคาแพง ก็มากู้ยืมจากฉางไปกิน พอหลังจากเก็บเกี่ยวแล้วราคาข้าวจะลงไปซื้อข้าวมาคืน” (ธรรม ใจพระ, สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2544)

การดำเนินการในระยะแรกของฉางเก็บสัณฑ์นั้นได้รับความช่วยเหลือในการสร้างฉางข้าวจากสำนักงานเกษตรจังหวัด โดยใช้งบประมาณ 150,000 บาทในการสร้างฉาง และสำหรับ

ข้าวที่เก็บสำรองไว้ในฉาง ในระยะแรกนั้นได้รับความช่วยเหลือในเรื่องพันธุ์ข้าวจากกรมการพัฒนาชุมชน ประมาณ 6 – 700 กิโลกรัม ซึ่งหลังจากกระจายความช่วยเหลือไปยังชาวบ้านแล้วในระยะต่อ ๆ มา ข้าวที่มีเก็บไว้ในฉางก็มีเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพราะในการส่งคืนข้าวนั้น ผู้ที่กู้ยืมข้าวไปจะต้องส่งคืนเป็นข้าวด้วยเช่นกัน เช่นขอยืมข้าวไป 5 ถัง จะต้องส่งคืนข้าว 6 ถัง เป็นต้น ทำให้ในปัจจุบันฉางเก็บสัณดีนี้สามารถให้ความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านในบริเวณใกล้เคียงจากระดับหมู่บ้าน เป็นระดับชุมชน ระดับตำบล และระดับอำเภอแล้ว ซึ่งจากการดำเนินการในจุดนี้สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้ในการมีข้าวบริโภคได้ตลอดปี

“แต่แรกที่เราเอามาให้สมาชิกกู้ยืมนั้น เนื่องจากยังมีข้าวน้อยจำเป็นต้องเฉลี่ยแบ่งกันไป เราก้ให้ยืมเป็นกิโล โดยสมาชิกกู้ไป 1 กิโลต้องส่งคืน 2 กิโล โดยชาวบ้านก็เอาไปบริโภคบ้าง ไปทำพันธุ์บ้าง ต่อมาก็ให้กู้ยืมเป็นถัง โดยกู้ 5 ถัง ส่งคืน 6 ถัง กู้ 10 ถัง ส่งคืน 12 ถัง ก็พอกพูนขึ้นมาเรื่อย ๆ เราไม่ขาย พอถึงหน้าฤดูปลูกดำเสร็จ ให้สมาชิกกู้ยืม จะเป็นการช่วยเหลือพี่น้องเราอีกส่วนหนึ่ง ไม่เป็นกองทุน ไม่มีการลงทุน เป็นรูปแบบการช่วยเหลือทางสังคม คือข้าวที่ได้มานั้นจะไม่สูญมีแต่เพิ่มพูนขึ้น และเมื่อมีมากเราก็สามารถช่วยเหลือชาวบ้านได้มากขึ้นเพราะถึงมีเยอะเราก็ไม่เก็บไว้ จะกระจายให้มากที่สุด ยิ่งกระจาย ยิ่งช่วยเหลือชาวบ้านมาก มันก็จะยิ่งเพิ่มพูนมาก หลักการแนวทางที่เราใช้อยู่ คือเราใช้การบริการโดยคณะกรรมการที่มีความพร้อม มีความตั้งใจ มีความเสียสละ มีความซื่อสัตย์ อย่างของผมถ้ามีการเอาเปรียบ มีการหลอมน้ำก้นก็จบ ถ้าทำขึ้นมาเพื่อจะให้เขามีเงินทุนเยอะ ๆ ผมว่าไม่มีประโยชน์ ของผมไม่จำกัดว่าปีนี้ต้องมีรายได้เท่าไร ไม่เป็นอัตราที่เป็นมาตรฐาน จะเพิ่มจะลดก็ได้ คือไม่ได้คิดว่ากองทุน (ฉางเก็บ) จะต้องใหญ่โต แต่พยายามกระจายข้าวออกเพื่อช่วยชาวบ้านให้มากที่สุด ฉางเก็บข้าวนี้สำคัญ เพราะเป็นการช่วยชาวบ้านในภาวะคับขัน” (สุดใจ แยมยิ้ม, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

- ลักษณะการเรียนรู้

การลงมือปฏิบัติจริง

เนื่องจากกิจกรรมการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการบริหารจัดการ “อุทยานมัจฉา” เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ใหม่ของชาวบ้าน นอกเหนือไปจากการที่ชาวบ้านต้องเปิดรับองค์ความรู้ใหม่แล้ว สิ่งสำคัญก็คือตัวชาวบ้านเองต้องเรียนรู้ปัญหาจากการลงมือกระทำ การที่ “อุทยานมัจฉา” สามารถเติบโตและพัฒนาการมาจนถึงทุกวันนี้ได้นั้นเป็นเพราะ “กระบวนการกลุ่ม” ของชาวบ้านอย่างแท้จริง โดยการรวมคน การร่วมคิด การร่วมตัดสินใจ การร่วมลงมือกระทำ และที่สำคัญคือการร่วมรับประโยชน์ การร่วมรับประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมร่วมกันนั้น มิใช่มีเฉพาะชาวบ้านที่เป็นสมาชิกเท่านั้น แต่ยังมีผลการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ส่วนรวมด้วย โดยการแบ่งผลประโยชน์ที่ได้รับ 40% จากผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นทั้ง

หมด คือ 10% ให้โรงเรียน 10% ให้วัด 10% ให้ส่วนรวม 10% ให้กรรมการกองทุนที่มาปฏิบัติงาน การจัดสรรแบ่งปันในลักษณะดังกล่าว ผู้ที่ได้รับประโยชน์จะมีทั้งส่วนที่เป็นปัจเจกและที่เป็นส่วนรวม ซึ่งทำให้สามารถดำรงความเป็นชุมชนซึ่งต้องพึ่งตนเองและพึ่งพาอาศัยกันต่อไปได้ ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันว่า ในการดำเนินกิจกรรมกลุ่มร่วมกันนั้น นอกจากแต่ละคนจะอยู่รอดแล้ว ชุมชนก็อยู่รอดด้วย トラบไตที่ยังมีการแบ่งปันกันในชุมชน

ในการดำเนินการบริหารจัดการนั้น สมาชิกของกลุ่มฯ จะคัดเลือกคณะกรรมการขึ้นมา 3 ฝ่าย คือฝ่ายจัดซื้อ ฝ่ายตรวจสอบ และฝ่ายการเงิน โดยคณะกรรมการที่สมาชิกคัดเลือกมานี้จะอยู่ในตำแหน่งได้คราวละ 1 ปี การปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการต้องมีความรับผิดชอบสูง ต้องอาศัยความเสียสละ ต้องมาปฏิบัติหน้าที่ทุกวันโดยต่อเนื่อง (ในขณะที่ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกจะสลับเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาปฏิบัติหน้าที่โดยไม่มีค่าตอบแทนแล้ว นอกจากการจ่ายเงินปันผล 6 เดือนต่อครั้ง) โดยที่ไม่มีสิ่งตอบแทน ซึ่งในการดำเนินงานในระยะแรกอาจจะมีผู้ที่เสียสละเพื่อส่วนรวมมาปฏิบัติหน้าที่ได้ แต่หากการดำเนินงานของกองทุนเป็นไปในลักษณะต่อเนื่องยาวนาน การอาศัยเพียงความเสียสละของกรรมการคงไม่เป็นการยุติธรรมนัก ดังนั้นในการประชุมสมาชิกกองทุนซึ่งจัดให้มีเป็นประจำทุกหกเดือนต่อครั้งพร้อม ๆ กับการจ่ายเงินปันผล ที่ประชุมจึงเห็นสมควรแบ่งผลกำไรจากการดำเนินงานส่วนหนึ่งเพื่อนำมาจ่ายเป็นค่าตอบแทนให้แก่กรรมการ ซึ่งเป็นจำนวนเงินเพียงเล็กน้อยเพื่อตอบแทนน้ำใจในความเสียสละของคณะกรรมการ โดยค่าตอบแทนดังกล่าวก็มีได้เป็นจำนวนเงินที่สูงมากเพียงพอที่จะดึงดูดให้ชาวบ้านขัดแย้งกันหรือแย่งกันเข้ามาทำหน้าที่นี้ ตั้งแต่เริ่มดำเนินการมาเมื่อปี 2540 คณะกรรมการก็ยังคงเป็นชุดเดิมอยู่ เพราะเมื่อเลือกครั้งใหม่ชาวบ้านก็จะเลือกคณะกรรมการชุดเดิม

“ชาวบ้านที่มาสลับเปลี่ยนหมุนเวียนในการขายอาหารปลาและร้านค้าชุมชนนั้นจะไม่ได้ค่าตอบแทน เพราะว่าหมุนเวียนกันมา เดือนหนึ่งจะตกประมาณ 2-3 ครั้ง เราจะให้ค่าตอบแทนเฉพาะคณะกรรมการซึ่งจะต้องมาทำงานในการตรวจนับ การจัดซื้อ การเงิน อยู่ตลอด ไม่ได้สลับเปลี่ยนหมุนเวียนกับใคร แต่เป็นตามวาระคือวาระละ 1 ปี และเป็นโดยการเลือกตั้งจากสมาชิกตั้งแต่ดำเนินการกองทุนมาก็ยังเป็นกรรมการชุดเดิมอยู่ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ค่อยมีเวลาและกรรมการที่ทำอยู่กับปฏิบัติงานได้ดี เมื่อได้รับเลือกแล้วจึงได้รับเลือกอีกเรื่อย ๆ” (แสน ใจงาม, สัมภาษณ์, 20 พฤศจิกายน 2544)

“รูปแบบการบริหารจัดการจัดการของชุมชนก็คือ การกระจายอำนาจ การแบ่งผลกำไร 40% หักออกมาจากกำไรทั้งหมด ให้วัด 10% โรงเรียน 10% กรรมการที่มาช่วยทำงาน 10% ส่วนรวม 10% และหกเดือนจึงจะนำกำไรมาปันผลให้กับสมาชิกครั้งหนึ่ง ซึ่งชาวบ้านก็พอใจ” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

สืบเนื่องมาจากข้อจำกัดของชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ทำให้ชาวบ้านไม่มีแหล่งที่มาของรายได้ที่แน่นอน ดังนั้นการบริหารจัดการกองทุนฯ จึงไม่ได้มองความสำเร็จที่ปริมาณเงินสะสม

ของกองทุนฯ จากการศึกษาพบว่า ปริมาณเงินกองทุนฯ มีเพียงเท่าที่เงินค่าหุ้นที่เรียกเก็บจากสมาชิกครั้งแรกและครั้งเดียวเมื่อเข้าเป็นสมาชิก แต่ความสำเร็จของการบริหารจัดการกองทุนฯ อยู่ที่สามารถดำเนินการให้ชาวบ้านได้รับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นเพื่อนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้

- แหล่งของการเรียนรู้

สถาบันของชุมชน

ในการเข้าเป็นสมาชิกกองทุนอาหารปลา และกองทุนร้านค้าชุมชน สมาชิกทุกคนต้องเสียค่าใช้จ่ายในการลงหุ้นครัวเรือนละ 500 บาท ซึ่งเงินจำนวนดังกล่าวนี้สำหรับผู้ที่ไม่ได้เสียก็ถือว่าเป็นจำนวนเงินที่สูงมาก ทำให้มีบางครัวเรือนที่ไม่สามารถเข้ามาเป็นสมาชิกได้ นอกจากนั้นการที่ผู้ที่เป็นสมาชิกจะต้องผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมาปฏิบัติหน้าที่ หากไม่สามารถมาปฏิบัติหน้าที่ได้ต้องเสียค่าปรับคนละ 50 บาทต่อคนต่อวัน ซึ่งเงื่อนไขก็เป็นข้อจำกัดอีกอย่างหนึ่งของบางครัวเรือน เพราะอาจจะมีสมาชิกของครัวเรือนเพียงพ่อ แม่ และลูกซึ่งอาจจะยังเล็กต้องมีคนดูแล พ่อหรือแม่จำเป็นต้องหาเลี้ยงชีพจากการประกอบอาชีพอื่น หรือบางครัวเรือนอาจจะมีคนชรา หรือผู้พิการ ทำให้ไม่สามารถเข้ามาร่วมเป็นสมาชิกกองทุนได้ ซึ่งอาจจะทำให้เกิดข้อสงสัยขึ้นได้ว่า ถ้าเช่นนั้นแล้ว ชุมชนได้มีการช่วยเหลือแบ่งปันให้กับคนเหล่านั้นที่ไม่ได้ร่วมรับผลประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มอย่างไร

เมื่อเราเข้าไปในชุมชนได้พบเห็นการบริหารจัดการ “อุทยานมัจฉา” เป็นแหล่งท่องเที่ยว เราอาจจะมีคำถามเกิดขึ้นในใจว่า การอนุรักษ์พันธุ์ปลาแล้วทำเป็นแหล่งท่องเที่ยวนั้นก็มีการทำกันมากมายหลายแห่ง และบางแห่งมีปลามากกว่าที่ชุมชนพอเพียงมีเสียอีก แต่ที่นี่มีดีกว่าที่อื่นที่ตรงไหนจึงเป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการและชุมชนอื่น ๆ

“อย่างการอนุรักษ์ปลา มีที่ที่ทำแบบนี้เยอะ บางที่มีปลามากกว่าที่นี่เสียอีก แต่ที่นี้ต่างกันไปคือ ทำแล้วเป็นของส่วนรวม ของชุมชน แต่ที่อื่น เช่น การอนุรักษ์ปลาน้ำจืด รายได้จากคนมาเที่ยวก็จะเป็นของวัด ไม่ไปถึงชุมชน” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

“ที่อื่นเวลาไปจัดนิทรรศการ หรือเอาผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปขาย ใครขายได้เยอะก็เป็นของคนคนนั้นเลยซึ่งอาจจะให้ส่วนรวมไว้ส่วนหนึ่ง ของเราจะต้องเป็นตัวเดียวกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ไปขายด้วยกัน แบ่งผลประโยชน์ด้วยกันโดยมีส่วนร่วมเป็นตัวตั้ง” (ผู้ใหญ่แดง รักชาวบ้าน, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2544)

“ตอนนี้ผมบอกได้เลยว่างบประมาณที่ได้มาไม่ใช่รัฐบาล ไม่ใช่ ส.ส. เป็นพี่น้องประชาชนที่ร่วมมือกันปรับปรุงและพัฒนาศักยภาพขึ้นมาให้ทางราชการยอมรับ ถ้าเราไม่มีอุทยานมัจฉาแห่งนี้ ก็ไม่มีโอกาสครับ อย่างช่วงเดือนมิถุนายนที่ผ่านมา (ปี 2543) สมาชิกก็ได้รับเงินปันผลครัวเรือนละ 4,500 บาท” (แสน รักงาน, สัมภาษณ์, 25 เมษายน 2544)

ขณะนี้กลุ่มกองทุนอาหารปลาและกลุ่มร้านค้าชุมชน มีสมาชิกประมาณ 47 ครัวเรือน ในการบริหารจัดการกองทุนอาหารปลานั้น ชาวบ้านได้มีการประชุมและแบ่งกลุ่มสมาชิกออกเป็น 4 กลุ่มในการผลิตอาหารปลาประเภทข้าวโพดคั่ว (อาหารปลาจะมี 2 ประเภทคือ ประเภทที่เป็นข้าวโพดคั่ว และประเภทที่เป็นอาหารปลาเม็ดสีน้ำตาล) โดยกลุ่มจะได้รับการจัดสรรเงินจากกองทุน (ได้มาจากการรวมหุ้นจากชาวบ้านที่เป็นสมาชิก ซึ่งจ่ายเพียงครั้งเดียวเมื่อแรกเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม หากชาวบ้านเป็นสมาชิกทั้งกลุ่มกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน ก็จะเสียค่าหุ้น ครัวเรือนละ 500 บาทต่อกลุ่ม) เพื่อซื้อวัตถุดิบในการผลิต เช่น ข้าวโพด (สำหรับเลี้ยงสัตว์) น้ำมันพืช เป็นต้น แต่ละกลุ่มมีหน้าที่ต้องผลิตอาหารปลาเพื่อจำหน่าย กลุ่มละ 200 ถัง และเมื่อจำหน่ายใกล้จะหมดเมื่อใด ก็จะมีการบอกต่อให้กลุ่มที่รับผิดชอบในการจัดทำกลุ่มต่อไปทราบ และดำเนินการหมุนเวียนกันไปใน 4 กลุ่ม โดยในการจัดทำนั้นอาจจะทำที่บ้านสมาชิกคนใดคนหนึ่ง หรือมาทำที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน โดยจะทำที่ไหนก็ยกเครื่องคั่วข้าวโพดซึ่งเป็นของส่วนรวมไปทำที่นั่น

นอกจากการแบ่งกลุ่มเพื่อผลิตอาหารปลาจำหน่ายแล้ว ชาวบ้านได้มีการจัดเวรกันขายอาหารปลาและการขายอาหารให้แก่นักท่องเที่ยว โดยสมาชิกทุกคนต้องผลัดเปลี่ยน หมุนเวียนกันมาทำหน้าที่ทั้งในด้านการผลิตและการจำหน่าย ในการจัดเวรสับเปลี่ยนหมุนเวียนกันนั้นชาวบ้านเป็นผู้บริหารจัดการกันเอง โดยเฉลี่ยแต่ละครัวเรือนจะถูกมาปฏิบัติหน้าที่ ดังกล่าวประมาณ 2-3 ครั้งต่อเดือน โดยการขายอาหารปลาสมาชิกกลุ่มจะหมุนเวียนกันมาปฏิบัติหน้าที่วันละ 2 คน และการขายอาหารแก่นักท่องเที่ยววันละ 4 คน หากผู้ใดถึงเวรที่จะต้องมาปฏิบัติหน้าที่แล้วไม่สามารถมาทำได้จะต้องรับผิดชอบในการหาผู้มาทำหน้าที่แทนหรือหากไม่สามารถหาผู้ใดแทนได้จะต้องเสียค่าปรับให้กองทุนคนละ 50 บาทต่อครั้ง และภายในเวลา 6 เดือนจะมีการปันผลกำไรที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานให้แก่สมาชิก ซึ่งจากการบริหารจัดการที่ผ่านมา การจ่ายเงินปันผลแต่ละครั้ง ครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะได้รับแบ่งปันผลกำไรที่เกิดขึ้นครั้งละประมาณ 3500-4500 บาท

กองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน นับเป็นกิจกรรมที่ชุมชนรวมตัวกันขึ้นเพื่อพึ่งตนเองโดยการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำให้เป็นแหล่งอาหารและแหล่งท่องเที่ยวซึ่งทำรายได้ให้แก่ชุมชน การบริหารจัดการกองทุนที่ตั้งขึ้นเป็นการดำเนินการที่เป็นไปตามความต้องการของสมาชิก โดยสมาชิก และเพื่อสมาชิกอย่างแท้จริง และเนื่องจากกองทุนได้รับการจัดตั้งขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือสมาชิกด้วยตนเอง ดังนั้นเงินกองทุนจึงมีเพียงพอที่สมาชิกนำมาลงทุนร่วมกันแต่เริ่มแรก

ครัวเรือนละ 500 บาท โดยลงทุนครั้งแรกและครั้งเดียว ซึ่งในมุมมองของคนภายนอกชุมชนมักจะวัดความสำเร็จในการบริหารจัดการกองทุนโดยดูจากการเติบโตสะสมของเงินกองทุน อาจจะได้คำตอบที่ผิดพลาดว่ากองทุนที่เกิดขึ้นในชุมชนพอเพียงไม่ประสบผลสำเร็จในการบริหารจัดการ ซึ่งสืบเนื่องมาจากมีจำนวนเงินกองทุนคงที่ไม่เพิ่มขึ้น ดังได้กล่าวแล้วว่า การจัดตั้งกองทุนเป็นไปเพื่อช่วยเหลือสมาชิก ดังนั้นผลประโยชน์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการกองทุนจึงแบ่งปันกลับคืนให้แก่สมาชิกและชุมชน เพื่อให้สมาชิกและชุมชนได้ใช้ประโยชน์ในปัจจุบันให้มากที่สุดอันจะส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของสมาชิกที่ดีขึ้นมากกว่าที่จะเก็บสะสมเพื่อดูความสำเร็จจากความเติบโตของเงินกองทุน

สถาบันศาสนา

การแบ่งปันที่เกิดขึ้นในชุมชน เกิดขึ้นจากค่านิยมดั้งเดิมของคนไทยที่ยังคงผูกพันอยู่กับความเชื่อในเรื่องการทำบุญทำทาน การแบ่งปัน ด้วยวิธีการเช่นนี้จึงทำให้ชุมชนสามารถช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันได้ และด้วยวิถีของชุมชนเช่นนี้จึงยังคงความเป็นชุมชนอยู่ได้ไม่ว่าจะผ่านวิกฤติทางเศรษฐกิจ สังคม หรือสิ่งแวดล้อม ที่หนักหนาสาหัสเพียงใด ชุมชนก็จะมีกลไกในการต่อสู้เพื่อผ่านพ้นวิกฤติในแต่ละช่วงเวลาได้เสมอ โดยอาศัยความรักและความกรุณาซึ่งเป็นธรรมชาติที่ดำรงอยู่คู่กับมนุษย์ เป็นธรรมชาติพื้นฐานและเป็นคุณภาพที่สำคัญของการเป็นมนุษย์และการดำรงอยู่ของชุมชน ซึ่งได้รับการปลูกฝังจากสถาบันศาสนา

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กล่าวโดยสรุปคือ ข้อค้นพบที่ได้จากกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ศึกษา พบว่า กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นของทั้ง 2 ชุมชน ถึงแม้จะมีองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกันคือ ต้องอาศัยปัจจัยในการเรียนรู้ทั้งปัจจัยภายในปัจจัยภายนอก และปัจจัยสภาพแวดล้อม มีลักษณะของการเรียนรู้ทั้งในลักษณะของปัจเจก และลักษณะของการรวมกลุ่ม โดยลักษณะการเรียนรู้ของปัจเจกเช่น การเรียนรู้จากบรรพบุรุษ การสังเกต การลงมือปฏิบัติจริง การลองผิดลองถูก และในลักษณะของการรวมกลุ่มจะเห็นได้อย่างชัดเจนในส่วนที่สัมพันธ์กับตลาดหรือการแลกเปลี่ยนเพื่อการค้า โดยมีแหล่งเรียนรู้ทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ดังแผนภูมิ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเรียนรู้จากแหล่งภายในชุมชน

- การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ
- การปฏิบัติจริง
- การสังเกต
- การลองผิดลองถูก
- การเลียนแบบ
- การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- การสร้างจิตสำนึกชุมชน
- การเรียนรู้จากธรรมชาติ

- การรวมคน ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ
- การมีเวทีชาวบ้าน
- การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น
- การเรียนรู้จากธรรมชาติ

การเรียนรู้จากกิจกรรมระดับปัจเจกบุคคล

- การให้อุปกรณ์
- การสอนสาธิต
- การเปลี่ยนวิธีคิดใหม่
- การให้ดูงาน
- การประสานเครือข่าย
- การฝึกหัด,อบรม

การเรียนรู้จากกิจกรรมระดับการรวมกลุ่ม

- การศึกษาดูงาน
- การประชุมสัมมนา
- การแลกเปลี่ยนระหว่างเครือข่าย
- การช่วยเหลือจากหน่วยงาน
ภาครัฐและองค์กรเอกชน

การเรียนรู้จากแหล่งภายนอกชุมชน

ภาพ 15 องค์ประกอบของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชน

**องค์ประกอบของการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ
ของชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์**

องค์ประกอบของการเรียนรู้	กิจกรรมทางเศรษฐกิจ			
	การผลิต	การบริโภค	การแลกเปลี่ยน	การจัดสรรแบ่งปัน
ปัจจัยการเรียนรู้				
<u>ปัจจัยภายนอก</u>				
▪ หน่วยงานภาครัฐ,	✓	✓		
▪ องค์กรเอกชน	✓			
▪ สถานศึกษา				
▪ นักการเมือง				
▪ เครือข่ายนอกชุมชน	✓		✓	
<u>ปัจจัยภายใน</u>				
▪ ศักยภาพของชาวบ้าน	✓	✓	✓	✓
▪ ศักยภาพของผู้นำ	✓	✓	✓	✓
<u>ปัจจัยสภาพแวดล้อม</u>				
▪ การมีแหล่งทรัพยากร	✓			
▪ ความเป็นเครือญาติ				✓
▪ ความเป็นชุมชน			✓	✓
ลักษณะการเรียนรู้				
▪ จากบรรพบุรุษ	✓	✓	✓	✓
▪ การลงมือกระทำจริง	✓		✓	
▪ การลองผิดลองถูก	✓			
▪ การเลียนแบบ	✓	✓		
▪ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นภายในชุมชน	✓	✓	✓	
▪ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างเครือข่าย	✓		✓	
▪ การสังเกต	✓		✓	
▪ การมีประสบการณ์	✓		✓	
▪ การฝึกอบรม การสั่งสอน การถ่ายทอด การสาธิต	✓	✓		✓
▪ การศึกษาดูงาน	✓		✓	
▪ การรวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์	✓		✓	

องค์ประกอบการเรียนรู้	กิจกรรมทางเศรษฐกิจ			
	การผลิต	การบริโภค	การแลกเปลี่ยน	การจัดสรรแบ่งปัน
แหล่งการเรียนรู้				
▪ หน่วยงานภาครัฐ	✓			✓
▪ สื่อมวลชน	✓	✓	✓	
▪ สื่อบุคคล	✓	✓		
▪ เว็บไซต์บ้าน			✓	
▪ สถาบันการศึกษา		✓		
▪ สถาบันศาสนา		✓		✓
▪ สถาบันของชุมชน			✓	✓
▪ สถาบันครอบครัว	✓	✓		✓
▪ สถาบันเครือข่าย เพื่อนบ้าน				✓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ของชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม

องค์ประกอบการเรียนรู้	กิจกรรมทางเศรษฐกิจ			
	การผลิต	การ บริโภค	การแลกเปลี่ยน	การจัด สรร แบ่งปัน
ปัจจัยการเรียนรู้				
<u>ปัจจัยภายนอก</u>				
▪ หน่วยงานภาครัฐ	✓			
▪ องค์กรเอกชน				
▪ สถานศึกษา				
▪ นักการเมือง				
▪ เครือข่ายนอกชุมชน				
▪ กระแสสังคม				
<u>ปัจจัยภายใน</u>				
▪ ศักยภาพของชาวบ้าน	✓			
▪ ศักยภาพของผู้นำ	✓			
<u>ปัจจัยสภาพแวดล้อม</u>				
▪ ทรัพยากรธรรมชาติ	✓			
▪ ความเป็นเครือญาติ				✓
▪ ความเป็นชุมชน				
ลักษณะการเรียนรู้				
▪ จากบรรพบุรุษ	✓	✓		✓
▪ การลงมือปฏิบัติจริง	✓		✓	
▪ การลองผิดลองถูก				
▪ การเลียนแบบ				
▪ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น	✓			
▪ การสังเกต				
▪ การชี้แนะจากผู้รู้ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน	✓			
▪ การมีประสบการณ์				
▪ การฝึกอบรม การสั่งสอน การถ่ายทอด การสาธิต	✓			
▪ การศึกษาดูงาน				
▪ การรวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์	✓		✓	✓

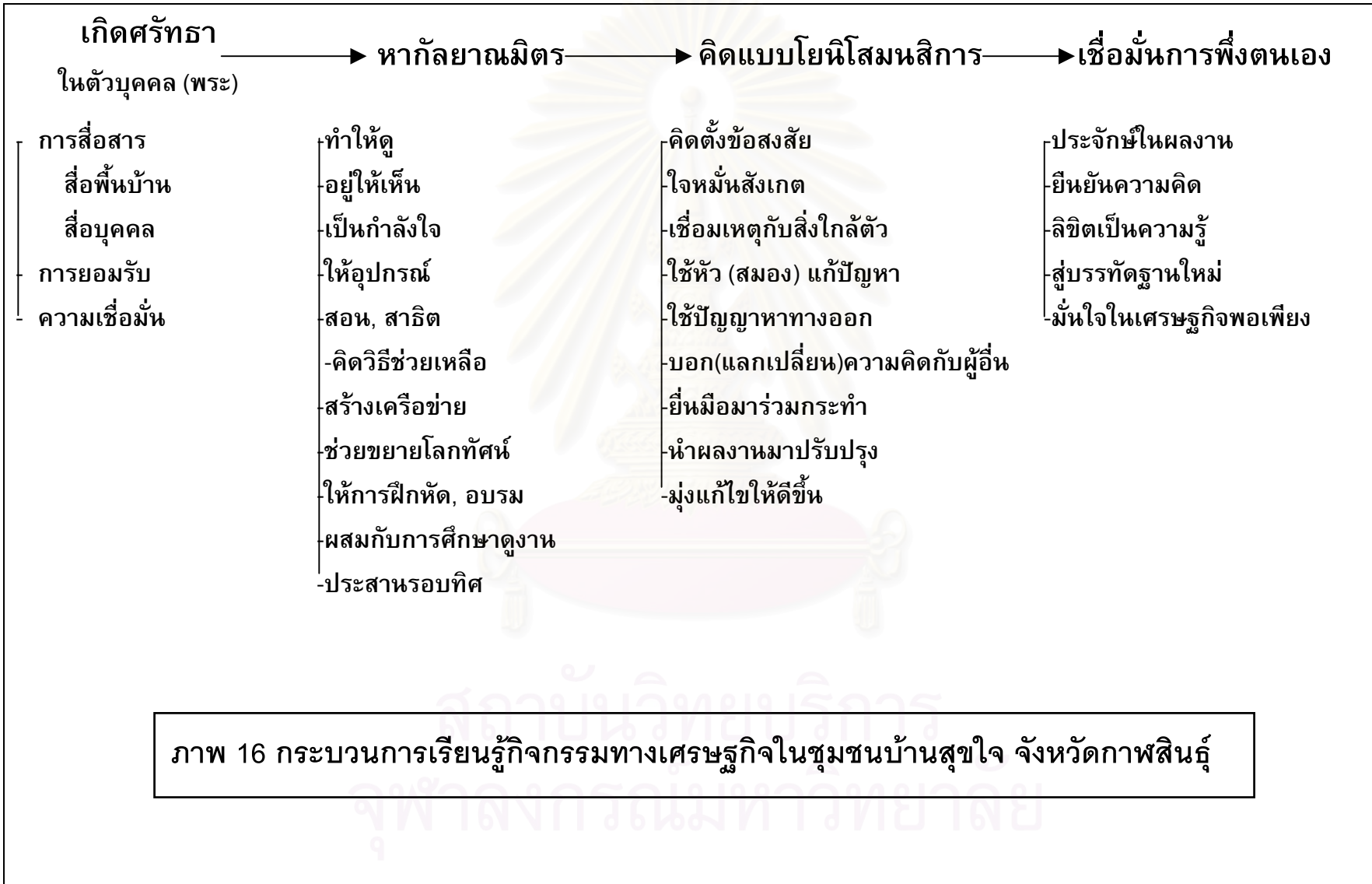
องค์ประกอบการเรียนรู้	กิจกรรมทางเศรษฐกิจ			
	การผลิต	การบริโภค	การแลกเปลี่ยน	การจัดสรรแบ่งปัน
แหล่งการเรียนรู้				
▪ หน่วยงานภาครัฐ	✓			
▪ องค์กรเอกชน				
▪ สื่อมวลชน				
▪ สื่อบุคคล	✓			
▪ เวทีชาวบ้าน			✓	✓
▪ สถาบันการศึกษา	✓			
▪ สถาบันศาสนา		✓		✓
▪ สถาบันของชุมชน	✓		✓	✓
▪ สถาบันครอบครัว		✓		
▪ สถาบันเครือข่ายติ เพื่อนบ้าน				

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำหรับรายละเอียดที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชนที่ศึกษาก็มีลักษณะแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละชุมชน ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสุขใจ ไม่ว่าจะ เป็นกิจกรรมด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร ต่างก็มียุรูปแบบของ กระบวนการเรียนรู้ในลักษณะเดียวกันคือ โดยเริ่มต้นจากกระบวนการสร้างศรัทธาด้วยตัวบุคคล (ของผู้ไม่ใช่ว่าไม่เป็นทางการของชาวบ้าน คือพระเทพประทานพร) โดยใช้ตนเองและกระบวนการ สื่อสารเป็นเครื่องมือมารองรับการสร้าง “ศรัทธา” ซึ่งใช้เป็นตัวนำกระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญ โดยเริ่มแรกชาวบ้านยังมีได้ตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้น และมีได้มีส่วนร่วมในการกำหนดหนทาง ในการแก้ปัญหา เมื่อชาวบ้านกลุ่มหนึ่งซึ่งมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในตัวบุคคลเกิดขึ้น การเชื่อฟัง การปฏิบัติตามคำชี้แนะ ก็เกิดขึ้นโดยง่ายและเป็นไปด้วยความสมัครใจโดยมีความเชื่อมั่นทาง จิตใจเป็นพื้นฐาน และเมื่อการเชื่อฟังและปฏิบัติตามก่อให้เกิดผลดีต่อการดำเนินชีวิตได้จริง ยิ่ง ทำให้ศรัทธาที่มีอยู่แรงกล้ามากขึ้น ทำให้เกิดผลทางจิตวิทยาที่เป็นแรงเสริมในการดำเนิน กิจกรรมต่าง ๆ และเมื่อทำแล้วเกิดผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ทำให้ชาวบ้านกลุ่มอื่น ๆ เกิด การเลียนแบบ เกิดการยอมรับ ทำให้มีการปฏิบัติตาม ขยายเป็นวงกว้างขึ้นเรื่อย ๆ ในขณะที่ เดียวกันผู้นำมิได้หยุดเพียงแค่การมี “ศรัทธา” ของชาวบ้านเท่านั้น การสร้าง “ศรัทธา” ให้เกิด ขึ้นมีจุดประสงค์เริ่มต้นเพื่อใช้ “ศรัทธา” เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนกระบวนการคิดของชาวบ้าน ใหม่ โดยมีจุดหมายปลายทางเพื่อใช้ “ปัญญา” ในการให้ชาวบ้านพึ่งตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและ กัน

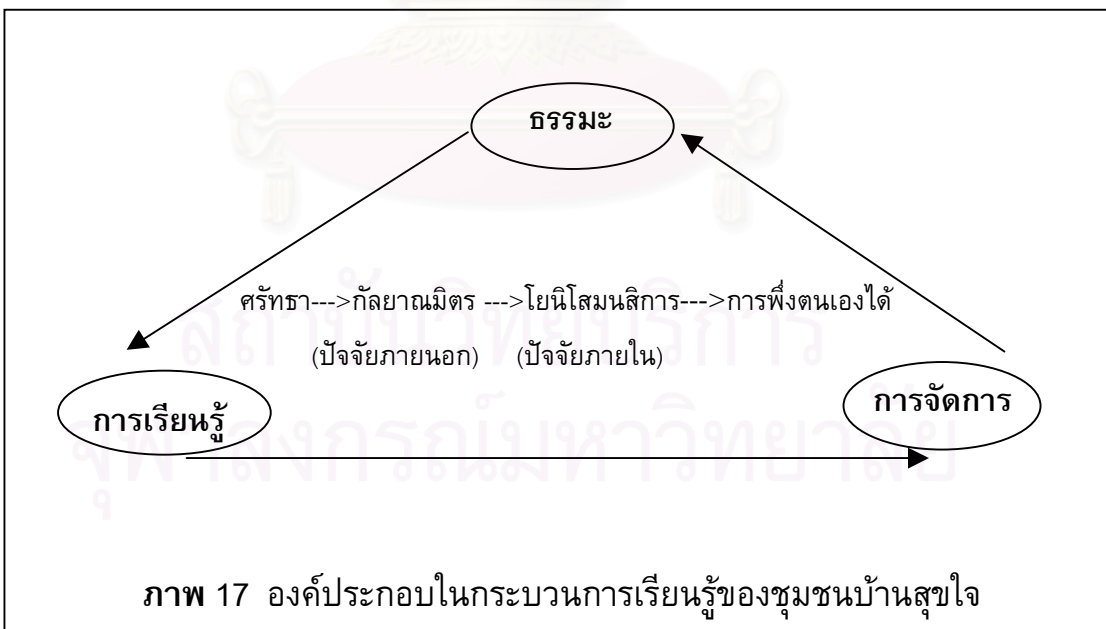
จากการศึกษาพบว่ากระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจที่เกิดขึ้นเป็น กระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่า **กระบวนการธรรม** ซึ่งพระราชวร มุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต, 2529: 614-615) ได้กล่าวไว้ว่า “ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่อ่อนอ่อน ไม่ บังคับให้คนต้องเชื่อถือปฏิบัติตาม ใช้วิธีการเผยแพร่ที่นุ่มนวล โดยใช้เมตตาเป็นที่ตั้ง โดยมีหลัก การว่ามนุษย์นั้นสามารถฝึกได้ จึงไปพบกับชาวบ้าน ณ จุดที่ชาวบ้านยืนอยู่ และค่อย ๆ พัฒนา ขึ้นมาทีละขั้น ๆ สำหรับคนสามัญทั่วไปที่ต้องเรียนรู้ด้วยอาศัยคำแนะนำสั่งสอนจากผู้อื่น กระบวนการฝึกอบรมจะเริ่มต้นด้วยความเชื่อในรูปใดรูปหนึ่งก่อน ซึ่งทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า **ศรัทธา** ศรัทธานี้อาจจะจะเป็นความเชื่อเพราะพอใจในเหตุผลเบื้องต้นของคำสอนนั้น และหรือ ความเชื่อในความมีเหตุผล หรือลักษณะอันสมเหตุสมผลน่าไว้วางใจของตัวผู้สอนเอง จากนั้นจึง มีการรับฟังคำสอน การศึกษาอบรม เกิดความเข้าใจเพิ่มพูนขึ้น มองเห็นเหตุผลที่ถูกต้องด้วยตนเอง ศรัทธาที่ปรากฏนี้ต้องเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา หรือเชื่อเพราะมีความเข้าใจใน เหตุผลเป็นมูลฐาน มิได้หมายถึงความเชื่อแบบมอมใจปลงปัญญาให้ไป โดยไม่ต้องพิจารณาเหตุ ผล”

ภาพ 16 กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์

กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสุขใจเกิดขึ้น พร้อม ๆ กับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมโดยผ่านสถาบันศาสนาซึ่งเป็นตัวหล่อหลอมบ่มเพาะทั้ง ความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อม ๆ กัน เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นใน ลักษณะขององค์รวม โดยเริ่มจากการได้ยินได้ฟังผ่านการฟังเทศน์เช้าแล้วเช้าเล่า การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มย่อยจากการทำวัตรเย็นร่วมกันเป็นประจำ ทำให้ชาวบ้านค่อย ๆ เกิดการพัฒนาทางความคิด โดยเริ่มคิดตาม คิดได้ และคิดเป็น บนฐานของการทำกิจกรรม จน ในที่สุดสามารถพัฒนาจากเรื่องหนึ่งไปสู่อีกเรื่องหนึ่งต่อ ๆ ไปได้ เปลี่ยนจากการเรียนรู้โดยมี ศรัทธาเป็นฐานรองรับมาเป็นการเรียนรู้โดยมีปัญญาเป็นฐานรองรับ โดยมี “คน” หรือ “ปัจจัย ภายใน” เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในกระบวนการเรียนรู้ เพราะ “คน” ถือเป็นทรัพยากรที่สำคัญที่สุด และการพัฒนาให้คนมีคุณภาพนั้นไม่สามารถสร้างขึ้นมาจากเพียงวันเดียว อาทิตย์เดียว หรือ เดือนเดียว ต้องอาศัยการบ่มเพาะตลอดมาอย่างยาวนานและต่อเนื่อง กระบวนการเรียนรู้ของ บุคคลที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสุขใจโดยผ่านสถาบันศาสนา ทำให้แต่ละครัวเรือนได้พัฒนาตนเอง จนไปสู่ชุมชนพึ่งตนเองได้โดยมีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐาน

จากข้อมูลเชิงประจักษ์พบว่า องค์ประกอบในกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทาง เศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจ มีรูปแบบที่สอดคล้องกับการศึกษาของ สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2538: 66) ในเรื่ององค์ประกอบของความเข้มแข็งของชุมชน ดังนี้

ภาพ 17 องค์ประกอบในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านสุขใจ

ลักษณะของกิจกรรมทางเศรษฐกิจด้านการผลิตที่เกิดขึ้นเป็นเศรษฐกิจชุมชนที่มี ขนาดพอเหมาะกับชุมชน โดยชุมชนไม่ใช่ “ทุน” เป็นปัจจัยหลักในการผลิต ไม่เน้นการผลิตโดย มุ่ง “การแข่งขัน” และ “การแสวงหากำไรสูงสุด” ไม่ทำการผลิตที่เป็น mass production ตาม

กรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์แบบทุนนิยม การผลิตของชาวบ้านซึ่งเป็นผู้ผลิตรายย่อย ชาวบ้านจะผลิตเท่าที่มี โดยการนำ “สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น” เป็นตัวตั้ง “สิ่งที่มีอยู่ในท้องถิ่น” ของชาวบ้านคือ วัตถุดิบ (ซึ่งในบางกรณีไม่ต้องซื้อหา แต่เป็นสิ่งที่มีอยู่โดยธรรมชาติ เช่น ต้นกอก เป็นต้น) แรงงาน ความร่วมมือ สิ่งเหล่านี้จะเป็นปัจจัยนำเข้า (input) และเมื่อนำมาผ่านกระบวนการผลิตแล้ว ก็จะได้ “สิ่งหนึ่ง” (output) ออกมา โดยสิ่งที่ได้ออกมานั้นก็จะแตกต่างกันไปตามปัจจัยนำเข้า เช่น หากวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่นเป็นต้นกอก ผลผลิตที่ได้ก็จะเป็นเสื้อ กระเป๋า ตะกร้า เป็นต้น หากวัตถุดิบเป็นต้นฝ้าย ผลผลิตที่ได้ก็จะเป็นผ้าห่ม เสื้อผ้า ที่นอน เป็นต้น และหากวัตถุดิบเป็นสมุนไพร ผลผลิตที่ได้ก็จะเป็นยาสระผม น้ำยาล้างจาน เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ที่เกิดขึ้นในชุมชน แสดงให้เห็นถึงระบบการผลิตของชาวบ้านมิได้เป็นระบบ “ทุนนิยม” แต่เป็นระบบ “ปัญญานิยม”

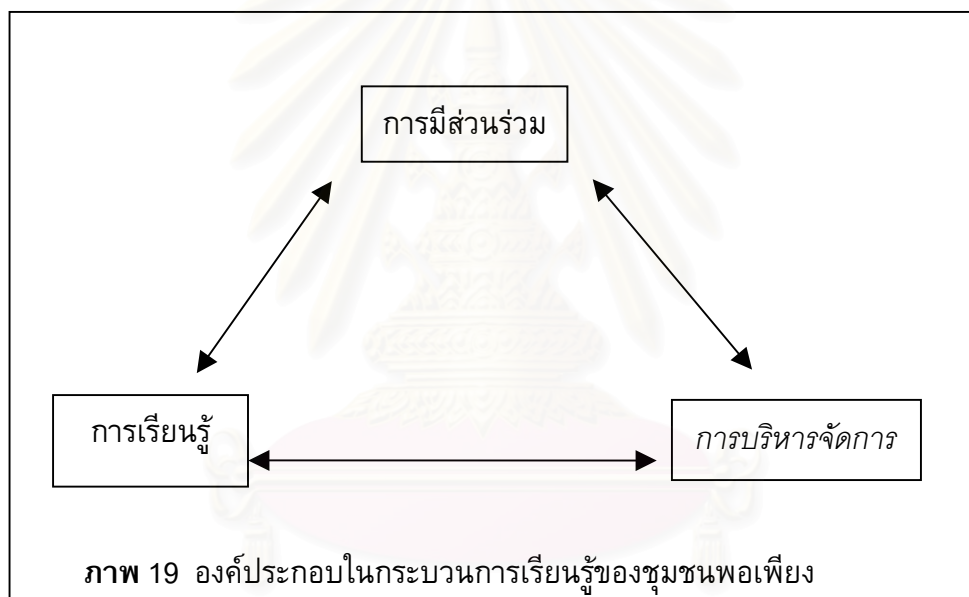
สิ่งที่เราพบจากกระบวนการผลิตของชาวบ้านที่ใช้ “ปัญญานิยม” นั้น นอกเหนือจากผลผลิต (output) ที่ได้ในลักษณะของรูปธรรมแล้ว สิ่งที่ได้จากกระบวนการผลิต (outcome) ก็คือความไว้วางใจกัน ความสามัคคี ความร่วมมือ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ถือเป็นการฝังตัวทางวัฒนธรรม ซึ่งหากได้รับการผลิตซ้ำ ส่งผ่านจากสิ่งที่เป็นนามธรรมไปสู่สิ่งที่เป็นรูปธรรมก็จะส่งผลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ในการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุขต่อไป เราจะพบว่ากระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการที่ชาวบ้านซึมซับค่านิยม ความเชื่อ แบบแผนปฏิบัติ และทักษะทางอาชีพไว้ในตน และในกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวชาวบ้านมักจะได้รับคำสั่งสม สนับสนุนจากครอบครัว และกลุ่มที่ตนเองสังกัด

เมื่อผ่านการเรียนรู้มาในระดับหนึ่งแล้ว ชาวบ้านจะสามารถคิดเป็นด้วยตนเองว่า สิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติล้วนมีคุณค่าทั้งสิ้น ขึ้นอยู่กับการเลือกหยิบขึ้นมาใช้สร้างมูลค่าเพิ่ม (value added) ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อครอบครัว ต่อชุมชน โดยใช้วิธีการและอุปกรณ์ที่ประหยัดคือใช้ภูมิปัญญาของชาวบ้านผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่โดยใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่นหรือในชุมชน ซึ่งด้วยวิธีการดังกล่าวนี้สามารถทำให้ชุมชนเติบโตได้จากพื้นฐานหรือความเป็นตัวตนของตนเองที่เป็นอยู่ สามารถสนองความต้องการพื้นฐานของชีวิตในด้านการบริโภคได้โดยไม่เดือดร้อน และเมื่อความต้องการด้านกายภาพได้รับการตอบสนองแล้ว การพัฒนาในลำดับที่สูงขึ้นก็ย่อมมีหนทางและเป็นไปได้ ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็มีการปรับตัวด้วยโดยในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาดนั้น ชุมชนก็คำนึงถึงความต้องการของตลาดของผู้บริโภค

สำหรับกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในชุมชนพอเพียง พบว่าการมี “ศรัทธา” ของชาวบ้านต่อตัวผู้นำ ยังไม่เป็นการเพียงพอที่จะทำให้ชาวบ้านเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาได้ แต่ถึงอย่างไร “ศรัทธา” ที่มีต่อตัวผู้นำก็ยังเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเป็น

เริ่มแรก สิ่งต่าง ๆ จึงจะได้รับการปฏิบัติต่อมา ความเป็นผู้นำที่เกิดขึ้นในชุมชนพอเพียง ไม่สามารถอาศัยความเป็นเผด็จการได้ในการทำให้ชาวบ้านเข้ามาร่วมในกระบวนการพัฒนา การที่จะให้ชาวบ้านเข้าร่วมในแต่ละโครงการผู้นำจะต้องทำความเข้าใจกับชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือ สนับสนุน โดยให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจ การดำเนินการ การรับผลประโยชน์ แสดงให้เห็นว่าการที่คนในสังคมจะมีศักยภาพในการควบคุมพฤติกรรมทางสังคมได้นั้น ไม่สามารถใช้อำนาจจากภายนอกมาบังคับได้ หากแต่ต้องเป็นกระบวนการสร้างขึ้นจากภายในของตนเอง

จากข้อมูลเชิงประจักษ์พบว่า องค์ประกอบในกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจ ดังแผนภูมิ

กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการผลิต การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร ที่เกิดขึ้นในชุมชนพอเพียง จะมีลักษณะของการเรียนรู้เป็นกระบวนการกลุ่มโดยเริ่มจากผู้นำซึ่งเป็นผู้ปลุกกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพที่ชาวบ้านมีอยู่ โดยแสดงออกในเวทีชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งให้ชาวบ้านได้แสดงออกทางความคิด โดยมีรูปธรรมที่ปรากฏคือกิจกรรมที่ทำร่วมกัน และโดยที่สืบเนื่องมาจากความจำกัดในเรื่องที่ดินทำกินของชาวบ้านจึงทำให้การพัฒนาในลักษณะของปัจเจกบุคคลในแต่ละครัวเรือน ไม่มีผลกระทบที่เพียงพอต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านต้องอาศัยการรวมกลุ่มกันเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติซึ่งทุกคนมีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของ โดยการจัดตั้งกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน และประสบความสำเร็จในการบริหารกอง

ทุนในระดับหนึ่ง โดยอาศัยการบริหารจัดการโดยกลุ่มหรือองค์กรของชาวบ้านที่จัดตั้งขึ้น มิใช่โดยลำพังคนใดคนหนึ่ง สมาชิกทุกคนเป็นผู้มีส่วนร่วมกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา ที่ต้องปฏิบัติร่วมกันและมีการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นธรรม โดยการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันนั้นได้รับการกระตุ้นจากผู้นำชุมชนทำให้ชุมชนมีความเชื่อมั่นและรู้จักเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาด้วยตนเอง อันนำไปสู่การปรับเปลี่ยนทัศนคติและเกิดพฤติกรรมในชีวิตประจำวันที่ทำให้ระดับการพัฒนาชีวิตของชาวบ้านสูงขึ้น

สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการบริโภค พบว่ามีลักษณะของปัจเจกบุคคลคือแต่ละครัวเรือนจะมีการเรียนรู้ในเรื่องของการบริโภคแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและ ข้อจำกัดของแต่ละครัวเรือน เช่น ในกรณีของครัวเรือนที่ไม่มีที่ทำกิน ประกอบอาชีพโดยเป็นแรงงานรับจ้างซึ่งบางครั้งต้องไปรับจ้างแรงงานต่างถิ่นหรือในที่ห่างไกลจากชุมชนทำให้ไม่สะดวกในการเดินทางและมีค่าใช้จ่ายในการเดินทาง จึงทำให้จำเป็นต้องหาซื้อรถมอเตอร์ไซด์เพื่อจุดประสงค์ในการประกอบอาชีพโดยจำเป็นต้องเป็นหนี้สินเพื่อการบริโภคในเรื่องดังกล่าว แต่มิใช่การบริโภคที่สิ้นเปลืองหรือฟุ่มเฟือยสำหรับครัวเรือนนั้น เป็นต้น และจากความจำกัดในเรื่องที่ดินทำกินซึ่งส่งผลต่อมาถึงการบริโภคของครัวเรือน ทำให้ครัวเรือนเกิดการเรียนรู้ด้วย ตนเองและด้วยประสบการณ์ว่าต้องกำหนดความพอเพียงให้เกิดขึ้นในจิตใจ เพราะมิเช่นนั้นแล้วการดำรงชีวิตอยู่ก็จะประสบความเดือดร้อนและไม่มีความสุข

สำหรับกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการจัดสรรนั้น ถึงแม้ว่าภาครัฐจะจัดให้มีสวัสดิการสำหรับผู้ยากจนหรือผู้ด้อยโอกาส และการจัดสวัสดิการดังกล่าวนี้มีได้ทำให้ชาวบ้านเกิดกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการผลิตก็ตาม แต่สวัสดิการหรือการแบ่งปันที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้นสามารถทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านอื่นของชาวบ้านได้ เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้นมิใช่มีเพียงด้านการผลิต แต่ประกอบไปด้วยการบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรรหรือการแบ่งปัน และเพราะการแบ่งปันที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ถึงความจำเป็นในความอยู่รอดของเพื่อนร่วมโลกเพื่อให้สามารถสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามแก่สังคมได้

บทที่ 6

การกระจายรายได้

ในการวิเคราะห์การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในการพัฒนาตามแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้แบบสอบถามซึ่งจัดทำขึ้นเพื่อเก็บข้อมูลเชิงปริมาณในครัวเรือนของชุมชนที่ทำการศึกษ แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธี Decomposability โดยใช้ Gini coefficient เป็นตัวชี้วัดในเรื่องของการกระจายรายได้

ในการศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการทราบมาก่อนและหลังจากการใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ของครัวเรือนในชุมชนที่ศึกษามีความแตกต่างกันหรือไม่ ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาการกระจายรายได้ในระดับจุลภาคใน 2 ชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือชุมชนบ้านสุขใจ (นามสมมติ) กิ่งอำเภอซำสูง จังหวัดมหาสารคาม และชุมชนพอเพียง (นามสมมติ) อำเภอเมืองฯ จังหวัดมหาสารคาม โดยใช้ครัวเรือนเป็นหน่วยในการศึกษา

ในการศึกษาได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ว่า จะใช้ข้อมูลของครัวเรือนเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย และภาวะหนี้สิน ของแต่ละชุมชนในปี พ.ศ.2539 และในปี 2543 เพื่อเปรียบเทียบในเรื่องของการกระจายรายได้ก่อนและหลังการใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยจะทำการเก็บข้อมูลของครัวเรือนในชุมชนบ้านสุขใจจากจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 303 ครัวเรือน โดยใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 123 ครัว (ประมาณ 40 % ของจำนวนประชากร) และสำหรับชุมชนพอเพียง จะทำการเก็บข้อมูลจากจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 49 ครัวเรือน (เนื่องมาจากบางครอบครัวมีหัวหน้าครัวเรือนที่แก่เฒ่าไม่สามารถประกอบอาชีพได้และมีลูกพิการ บางครอบครัวมีแต่พ่อแก่แม่แก่ที่ไม่สามารถทำงานหาเลี้ยงครอบครัวได้และไม่มีลูกหลาน บาง ครอบครัวเป็นหม้ายสามีตายอยู่กับลูกซึ่งกำลังศึกษาโดยที่ไม่มีที่กินทำกิน โดยทั้งหมดนี้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยอาศัยการแบ่งปันจากเครือญาติและจากชุมชน)

ก่อนปี พ.ศ.2504 ภายใต้กระบวนการเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพหรือเศรษฐกิจพึ่ง ตนเองในอดีต ชาวบ้านไทยในชนบทมี “รายได้ที่ไม่ใช่เงินตรา” เป็นส่วนใหญ่ในชีวิตประจำวัน เช่น รายได้จากพืชผักที่ปลูกไว้กินเองและเมื่อมีเหลือจึงขาย รายได้จากการเลี้ยงสัตว์และผลิตผลจาก สัตว์ เช่น เป็ด ไข่ เป็นต้น นอกจากนั้นชาวบ้านยังหาจากแหล่งธรรมชาติ เช่น ปลา กบ เขียด หน่อไม้ เป็นต้น ทำให้ไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายในเรื่องอาหาร เพราะหาเอง ทำเอง กินเอง นอกจากใน เรื่องอาหารแล้ว ผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในครัวเรือนหรืออุปกรณ์ที่ใช้ในการหาเลี้ยงชีพส่วนใหญ่ก็ทำ ขึ้นเองจากวัสดุที่หาได้และมีอยู่ในท้องถิ่น ความจำเป็นต้องใช้เงินแทบไม่มีในชีวิตประจำวัน การ ดำเนินชีวิตก็มีความสุขตามอัตภาพ ไม่ยากจนขัดสนแต่ประการใด แต่หลังจากปี 2504 เป็นต้นมา ภาครัฐทุ่มเทกับการสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า ถนนหนทาง เป็นต้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมเป็นไปอย่างรวดเร็วเพื่อเชื่อมต่อระหว่างภาคเมือง กับภาคชนบท ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวชนบทจำนวนมาก ซึ่งมีทั้งผลกระทบที่ เกิดขึ้นในทางที่เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นคือได้รับความสะดวกสบายเพิ่มขึ้น ชีวิตไม่ ลำบากยากแค้นเช่นในอดีต และผลกระทบที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตที่สมถะ เรียบง่าย และพึ่งตนเอง ไปสู่วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาผู้อื่นมากขึ้น ทำให้มีความจำเป็นต้องใช้ “เงิน” เพื่อ เป็นสิ่งแลกเปลี่ยนกับสินค้าหรือบริการที่ชาวบ้าน จำเป็นต้องใช้

ปัญหาส่วนใหญ่ของคนยากจนที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมนั้นไม่ได้มีต้นตอมาจากตัวเขา เอง แต่เกิดจากการถูกกระทำโดยภาครัฐโดยผ่านทางนโยบายในการบริหารประเทศ ผ่านมาตรการ และโครงการพัฒนาต่าง ๆ ที่ล้นแล้วแต่ทำให้การพึ่งตนเองของชาวบ้านน้อยลง ๆ เรื่อย ๆ จำเป็น ต้องใช้ชีวิตแบบพึ่งพาปัจจัยภายนอกเป็นสำคัญ นั่นคือรัฐเป็นผู้สร้างปัญหาให้กับพวกเขา กล่าว คือ ไม่ใช่เพราะพวกเขาไม่มีศักยภาพในการดูแลตัวเอง แต่เป็นเพราะรัฐเข้าไปทำให้ศักยภาพเหล่านั้ นไม่สามารถจะใช้การไม่ได้ เราจะพบว่าปัจจัยการผลิตคือ “ทุน” ซึ่งชาวบ้านไม่มีนั้น แต่การส่งเสริมของภาครัฐเน้นไปที่การใช้ “ทุน” หรือ “เงิน” เป็นฐานในการผลิต ไม่ว่าจะเป็นการใช้ปุ๋ยเคมี แทนปุ๋ยธรรมชาติ หรือการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคน แรงงานควาย ในกระบวนการผลิตที่ภาค รัฐส่งเสริม เน้นที่การ “ซื้อ” มากกว่าการ “สร้าง”

เมื่อชาวบ้านเข้าสู่วิถีของการผลิตเพื่อการค้าเนื่องมาจากการส่งเสริมของภาครัฐซึ่งเป็นไปอย่างกว้างขวางและเข้มข้นนั้น ล้วนแต่ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นทั้งสิ้น และเมื่อผลผลิต ออกสู่ตลาด ชาวนาแต่ละครัวเรือนต้องพึ่งตนเองในการขายผลผลิต และถูกเอาเปรียบตลอดมา ในกระบวนการแลกเปลี่ยน ทำให้ช่องว่างของความแตกต่างในเรื่องของรายได้ระหว่างผู้ที่มี อาชีพทำนากับผู้ที่มีอาชีพอื่นนั้นวันก็จะยิ่งห่างจากกันมากขึ้น ในสภาพการณ์เช่นนี้ข้อสงสัยที่ เกิดขึ้นคือ ภาคเกษตรกรรมเป็นภาคที่คนส่วนใหญ่ของประเทศได้อาศัยทำมาหากินและมี

จำนวนมากที่สุด ควรมีพลังต่อรองทางการเมืองมากกว่าคนกลุ่มอื่น แต่ในความเป็นจริงแล้ว ทำให้ไม่จริงเป็นตรงกันข้าม และในกระแสธารของการค้ำนั้น รายได้จำนวนมากที่เกิดจากการส่งข้าวเป็นสินค้าออกไปตกอยู่ที่ส่วนใด แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาถูกต้องและเป็นธรรมกับชาวนาซึ่งเป็นผู้ผลิตระดับรากหญ้าและเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศหรือไม่

จากการศึกษาประวัติศาสตร์พบว่าในอดีตประเทศไทยส่งสินค้าออกที่สำคัญคือข้าว (ตั้งแต่เปิดประเทศเมื่อทำสนธิสัญญาบาวริงในปีพ.ศ.2398) โดยมีปริมาณส่งออกถึงหนึ่งในสามของจำนวนผลผลิตที่ส่งออกทั้งหมด และรายได้จากการส่งข้าวเป็นสินค้าออกสามารถทำรายได้ให้กับประเทศชาติเป็นอันดับแรก ขณะนี้ปริมาณการส่งข้าวเป็นสินค้าออกลดลงเหลือประมาณหนึ่งในสิบของจำนวนผลผลิตที่ส่งออกทั้งหมด และมีแนวโน้มที่ปริมาณจะลดลงเรื่อย ๆ สิ่งที่น่าแปลกใจก็คือชาวนาทำการผลิตข้าวซึ่งในสังคมไทยนั้น “ข้าว” เป็นอาหารหลักประจำวันที่คนไทยทุกคนบริโภค เป็นการผลิตสิ่งจำเป็นกับการดำรงชีวิตและมีผู้บริโภคนับล้านคน แต่ผลที่เกิดขึ้นกลับพบว่า ชาวนายิ่งเข้าสู่กระบวนการผลิตเพื่อการค้ามากเท่าใด ก็ยิ่งยากจนขึ้นมากเท่านั้น ชาวนาซึ่งเป็นผู้ผลิต (ผลิตเพื่อส่งออกในระดับประเทศและผลิตเพื่อสนองตอบการบริโภคภายในประเทศ) และเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่สำคัญเกือบทั้งหมดคือที่ดิน แรงงาน การประกอบการ สิ่งที่ชาวนาขาดเพียงสิ่งเดียวคือ เงิน แต่เงินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่ ชาวนาขาดอยู่เพียงสิ่งเดียวนั้นมีอิทธิพลและสามารถส่งผลกระทบต่อเรื่องที่ยิ่งใหญ่และรุนแรงให้แก่ ชาวนาอย่างยาวนาน เราจะพบว่าชาวนาส่วนใหญ่ที่นั้นยากจน และยังผ่านระยะเวลาของการพัฒนานานเท่าใดก็ยิ่งยากจนเพิ่มขึ้นเท่านั้น (โดยความยากจนนี้ไม่ได้วัดที่จำนวนรายได้ที่ได้รับ แต่เป็นความยากจนที่เกิดขึ้นจากการเปรียบเทียบโดยรวม เพราะถึงแม้รายได้จะสูงขึ้นเมื่อเทียบกับอดีต แต่สูงขึ้นเป็นสัดส่วนที่น้อยกว่าผู้ประกอบการอาชีพอื่น)

ดังนั้นหากพบคำตอบที่จำเป็นต้องแก้ไข การแก้ไขคงมิใช่เกิดจากชาวนาเพียงฝ่ายเดียวเพราะในวิถีชาวบ้านนั้นการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นชาวบ้านล้วนค่อย ๆ ซึมซับค่อย ๆ เรียนรู้ ค่อย ๆ แก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นปกติในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว ชาวบ้านมีชีวิตที่ “พอเพียง” มาแต่ไหนแต่ไรแล้วแม้จนในปัจจุบันนี้ จะมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ดำเนินชีวิตแบบไม่พอเพียง (การแสวงหาความสะดวกสบายที่เกินควร และเกินจำเป็นแก่การดำรงชีวิต) ปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวนาเป็นปัญหาในเชิงโครงสร้างและเป็นปัญหาในระดับมหภาค การแก้ไขปัญหาก็ต้องมีทั้งในระดับจุลภาคและระดับมหภาค และในการศึกษานี้เป็นการศึกษาในระดับจุลภาค

ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาซึ่งมีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมนั้น ได้ก่อให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม เกิดปัญหาความยากจนที่แผ่กระจายไปเป็นวงกว้าง ซึ่งภาครัฐก็ได้เล็งเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม และได้มีกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 83 ว่า “รัฐต้องดำเนินการให้มีการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม”

ตลอดเวลาที่ผ่านมาของการพัฒนาประเทศโดยมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นกรอบในการพัฒนา ผลของการพัฒนาในด้านการกระจายรายได้เมื่อพิจารณาจากเครื่องชี้วัดความยากไร้โดยรวมของผลผลิตเฉลี่ยต่อหัว (Gini index of Per capita GDP) พบว่า **ปัญหาด้านการกระจายรายได้ยังเป็นปัญหาสำคัญและมีแนวโน้มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง** (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2535-2539: 3) การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม ทำให้มีคนยากจนเพิ่มมากขึ้น โดยสาเหตุของความยากจนอาจจะเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น ยากจนมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ลักษณะทางกายภาพที่ไม่เอื้อกับการทำงาน โรคภัยไข้เจ็บ นโยบายภาครัฐในเรื่องโอกาสและการเข้าถึงทรัพยากร เป็นต้น ในเรื่องนี้ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ผู้อำนวยการสถาบันองค์การพัฒนาชุมชน กล่าวว่า “ในระบบคิดของชาวบ้านนั้น ชาวบ้านใช้เกณฑ์ความยากจนจากการ **กินไม่อิ่ม นอนไม่อุ่น** มากกว่าจะดูว่ารายได้เท่าไร ในขณะที่นักเศรษฐศาสตร์มุ่งไปที่รายได้หรือการบริโภค ส่วนนักสังคมศาสตร์มุ่งไปที่โอกาสหรือนโยบายด้านต่าง ๆ ของรัฐในการจัดสรรผลประโยชน์ให้คนกลุ่มต่าง ๆ ความยากจนในทัศนะของเจ้าตัวเองที่แตกต่างจากนิยามความยากจนในมุมมองของนักวิชาการจึงน่าสนใจยิ่ง “การกินไม่อิ่ม นอนไม่อุ่น” ในทัศนะของชาวบ้านก็คือขอให้มีความอดทนอดกลั้นไว้พอให้อิ่มท้องไม่ถึงกับอดอยาก และมีเสื้อผ้าสวมใส่พอให้ความอบอุ่นแก่ร่างกายพอควร” การแก้ไขปัญหาคความยากจนต้องมองให้รอบด้าน ไม่ใช่ตัวชี้วัดเพียงด้านใดด้านหนึ่ง เพราะบางครั้งแม้ไม่เงินแต่จนโอกาสจนอำนาจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาของปัจเจกในแต่ละครัวเรือน

การกระจายรายได้เป็นปัญหาที่สำคัญของหลาย ๆ ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยด้วย ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ถึงแม้ประเทศไทยจะมีการเปลี่ยนแปลงทางตัวเลขรายได้ประชาชาติเฉลี่ยประมาณ 10 % แต่การแบ่งปันประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงนี้ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างเท่าเทียมกันในแง่ตัวเลข จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ.2539 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2541) พบว่า รายได้และค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในระดับจังหวัดนั้น จังหวัดที่มีรายได้ต่ำที่สุดคือ จังหวัดมหาสารคาม ซึ่งมีรายได้เฉลี่ยเดือนละประมาณ 5,171 บาท มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณเดือนละ 5,098 บาท และรองลงมาคือ จังหวัดกาฬสินธุ์ มีรายได้เฉลี่ยเดือนละประมาณ 6,079 บาท มีค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณเดือนละ 6,648 บาท และมีอัตราร้อยละของค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคต่อรายได้ประจำเป็น 89.7 และ 104.6 ตามลำดับ โดยเป็นที่น่าสังเกตว่าใน 10 จังหวัดแรกที่มีรายได้และค่าใช้จ่ายสูงสุด ไม่มีจังหวัดใดอยู่ในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเลย ในขณะที่ 10 จังหวัดแรกที่ครัวเรือนมี รายได้เฉลี่ยต่ำที่สุด ประกอบด้วยจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเกือบทั้งหมด เนื่องจากมีถึง 7 จังหวัดอยู่ในภาคนี้ โดยเฉพาะจังหวัดมหาสารคามเป็นจังหวัดที่มีครัวเรือนมีรายได้ต่ำที่สุด และเนื่องจากครัวเรือนในจังหวัดต่าง ๆ มีจำนวนสมาชิกโดยเฉลี่ยในครัวเรือนแตกต่างกัน ดังนั้นในการเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นความแตกต่างของระดับรายได้ของครัวเรือนในจังหวัด ต่าง ๆ ได้ถูกต้องชัดเจน จึงได้เปรียบเทียบข้อมูลรายได้ประจำต่อคนต่อเดือนของครัว

เรือนแต่ละจังหวัด พบว่าจังหวัดมหาสารคามมีรายได้ดังกล่าวต่ำที่สุด ประมาณเดือนละ 1.340 บาท หรือวันละ 45 บาทเท่านั้น โดยมีจังหวัดกาฬสินธุ์เป็นลำดับที่ 3 คือประมาณเดือนละ 1.452 บาท

เนื่องจากในการศึกษานี้ทำการศึกษาชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมในภาคชนบท และเป็นการศึกษาในระดับจุลภาค โดยเศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงในภาคเกษตรกรรมซึ่งชาวบ้านจะมีวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกัน ไม่มีความแตกต่างกันในฐานะทางเศรษฐกิจมากนัก ดังนั้นในการศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงศึกษาจากแหล่งที่มาของรายได้ของชาวบ้าน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ชุมชนบ้านสุขใจ

โดยที่เศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นในชุมชน มีทั้งส่วนที่เกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการในเรื่องการบริโภคของครัวเรือนและเพื่อการค้า โดยลักษณะของการค้าที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่จะเป็นการค้าขายภายในชุมชนหรือในบริเวณที่ไม่ห่างไกลจากชุมชนมากนัก (ทำให้ไม่มีค่าใช้จ่ายในเรื่องการขนส่งจากผู้ผลิตมายังตลาด) และมีบางส่วนที่ส่งขายไปยังเครือข่ายซึ่งอยู่นอกชุมชนสำหรับในชุมชนบ้านสุขใจในส่วนที่สัมพันธ์กับตลาดนั้น รายได้ที่เกิดขึ้นจะมีทั้งในส่วนของอาชีพหลักและอาชีพเสริม โดยอาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนาซึ่งเป็นไปทั้งเพื่อบริโภคในครัวเรือนและเพื่อการค้า และในส่วนของอาชีพเสริมซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละครัวเรือน เช่น การทอเสื่ออก การทอผ้า เป็นต้น จากการเก็บข้อมูลในชุมชนพบว่า อาชีพหลักและอาชีพเสริมของชาวบ้านที่เกิดขึ้นในชุมชนและเป็นแหล่งที่มาของรายได้ ได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังหลังจากมีการจัดตั้งสหกรณ์ของชุมชน (คือประมาณปี 2540)

ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงของชาวบ้านนั้น ถึงชาวบ้านไม่มีรายได้ ชาวบ้านก็ มีอยู่ มีกิน เพราะทุกครัวเรือนนอกจากจะปลูกข้าวเองแล้ว ยังมีการปลูกผัก เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เพื่อบริโภคภายในครัวเรือนด้วย ซึ่งเป็นหลักประกันของครัวเรือนในเรื่องของแหล่งอาหารได้ ไม่พบว่ามีครัวเรือนใดในชุมชนที่ปลูกข้าวไม่พอสำหรับบริโภคในครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่จะทำการผลิตข้าวเหนียวเพื่อบริโภคในครัวเรือนและผลิตข้าวหอมมะลิเพื่อนำออกขาย โดยชาวบ้านจะขายให้แก่ สหกรณ์ โรงสีของชุมชน (ก่อนหน้าที่จะมีโรงสีและสหกรณ์ของชุมชน ชาวบ้านขายให้แก่พ่อค้าคนกลาง โรงสีเอกชน ซึ่งมักจะถูกโกงเรื่องน้ำหนัก เรื่องความชื้นของข้าว) นอกจากอาชีพหลักคือการทำนาซึ่งเป็นไปเพื่อการบริโภคและการค้าแล้ว การประกอบอาชีพหลักดังกล่าวนี้ก่อให้เกิดรายได้กับครัวเรือน และเมื่อเปรียบเทียบกับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการผลิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งเน้นการลดต้นทุนโดยใช้วิธีการทางธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านสามารถมีรายได้จากการประกอบอาชีพหลัก นอกจากอาชีพหลักแล้วชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีการทำอาชีพเสริมเป็นแหล่งที่มาของรายได้อีกทางหนึ่งด้วย

แหล่งที่มาของรายได้ของครัวเรือนในชุมชนบ้านสุขใจนี้ ก่อนข้างจะเป็นแหล่งรายได้ที่แน่นอน มั่นคง สาเหตุเพราะชาวบ้านในชุมชนมีการถือครองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของชาวนาโดยเฉลี่ยครัวเรือนละ 30-40 ไร่ และบางครัวเรือนทำไร่นาสวนผสม ทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งทำให้ครัวเรือนมีแหล่งรายได้มาจุนเจือครอบครัวได้โดยตลอด นอกจากการใช้ประโยชน์จากที่ดินเป็นแหล่งรายได้ของครัวเรือนแล้ว ครัวเรือนยังมีแหล่งรายได้จากอาชีพเสริมต่าง ๆ ซึ่งครัวเรือนอาจจะดำเนินการในลักษณะที่เป็นปัจเจกหรือการรวมกลุ่ม (ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทก่อน) และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่มีฐานะปานกลาง จะมีฐานะร่ำรวยและยากจนเป็น

จำนวนน้อย คราวเรือนที่มีฐานะร่ำรวยสาเหตุหนึ่งสืบเนื่องมาจากการมีที่ดินทำกินมาก ทำให้รายได้ที่ครัวเรือนได้รับมีทั้งผลผลิตที่ได้จากกระบวนการผลิต และค่าเช่าที่ได้จากการนำที่ดินไปให้คนอื่นเช่าทำกิน สำหรับพวกที่ยากจนสาเหตุที่สืบเนื่องมาจากที่ดินเช่นเดียวกัน เพราะการที่ชาวบ้านมีอาชีพหลักคือการทำนา นั้น ปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดก็คือที่ดิน หากมีที่ดินมากโอกาสที่จะเกิดผลงอกเงยจากการใช้ที่ดินก็จะมีมากตามไปด้วย ในขณะที่หากมีที่ดินน้อยโอกาสในการที่จะพลิกพื้นที่ดินให้เกิดประโยชน์มากที่สุดก็น้อยตามไปด้วย ดังนั้นการมีที่ดินมากหรือน้อยจึงเป็นที่มาของแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้าน

เนื่องจากการมีรายได้ที่แตกต่างกันของชาวบ้านที่เกิดขึ้นนั้น จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือ ที่ดิน เป็นตัวแปรที่มีผลต่อการมีรายได้ของชาวบ้าน หากผู้ใดมีที่ดินมาก สามารถทำการผลิตบนเนื้อที่ดินที่ตนเองถือครองได้อย่างเต็มที่ ก็จะเป็นหนทางให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นกว่าคนที่มีเนื้อที่ถือครองที่ดินน้อย เพราะรายได้คิดตามผลของงานหรือผลผลิตที่เกิดขึ้น นอกจากนี้บางครัวเรือน (เพียงประมาณ 3 ครัวเรือนจากผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด) ยังมีรายได้ประเภทค่าเช่าจากกิจกรรมการให้เช่าแทรกเตอร์ รถไถ 2 ล้อ (ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีรถไถเดินตามแทบทุกครัวเรือน) และการให้บริการด้านการเกษตร แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างของรายได้ที่เกิดขึ้นเป็นเพราะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตที่แตกต่างกัน แต่โดยที่ทุกครัวเรือนทำการผลิตเพียงพอเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนเป็นหลัก จึงทำให้การมีรายได้ที่แตกต่างกันที่เกิดขึ้นไม่ส่งผลให้เกิดการกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรมเกิดขึ้นในชุมชน ถึงแม้ในชุมชนจะมีการจำแนกได้ว่าครัวเรือนใดร่ำรวยหรือยากจน แต่ก็ไม่พบช่องว่างความแตกต่างของรายได้ระหว่างคนร่ำรวยกับคนยากจน เพราะทุกครัวเรือนสามารถสนองต่อการมีพื้นฐานในการดำรงชีวิตในด้านปัจจัยสี่ อันเป็นมาตรฐานขั้นต่ำได้อย่างเพียงพอ

การทำอาชีพหลักและอาชีพเสริมของชาวบ้านนั้นมิได้อยู่บนพื้นฐานของการคำนึงถึงแต่มิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่เป็นไปเท่าที่ความจำเป็นของแต่ละครอบครัวที่มีอยู่ซึ่งแตกต่างกันไป เช่น บางครัวเรือนต้องส่งบุตรหลานศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นในสถานศึกษาที่อยู่นอกชุมชน จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน บางครัวเรือนมีผู้เจ็บป่วยต้องได้รับการดูแลรักษา จำเป็นต้องมีค่าใช้จ่ายเพื่อการรักษาพยาบาล เป็นต้น ดังนั้นนอกจากอาชีพหลักแล้วพบว่าทุกครัวเรือนชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมด้วย โดยอาชีพเสริมของแต่ละครัวเรือนก็แตกต่างกันไปตามเงื่อนไขและข้อจำกัดของแต่ละครัวเรือน เช่นบางครัวเรือนที่มีเนื้อที่ดินมาก ชาวบ้านอาจจะทำเกษตรผสมผสาน ซึ่งทำให้สามารถมีรายได้เสริมได้ตลอดปีจากการปลูกพืชผักผลไม้ในที่สวนไร่นา หรือบางครัวเรือนที่มีเนื้อที่ดินจำกัด อาจจะหารายได้เสริมจากการทอผ้า การทำน้ายาสระผม-น้ายาล้างจาน หรือบางครัวเรือนอาจจะหาอาชีพเสริมจากการเป็นแรงงานรับจ้าง เป็นต้น (ดังปรากฏในตารางที่ 1, 2, และ 3)

แหล่งที่มาของรายได้ของชาวบ้านนอกจากอาชีพหลักและอาชีพเสริมแล้ว บางครัวเรือนยังมีแหล่งรายได้จากเงินสงเคราะห์จากผู้สูงอายุ ดอกเบี้ยจากธนาคารหรือสถาบันการเงิน เงินปันผลจากหุ้น เงินรายได้จากสมาชิกในครัวเรือนที่ไปทำงานนอกชุมชน เป็นต้น ดังรายละเอียดที่ปรากฏในตารางที่ 4

ค่าใช้จ่ายที่สำคัญของครัวเรือนจะเป็นค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนใช้ในเรื่องของการผลิต ดังที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า อาชีพหลักของชาวบ้านในชุมชนบ้านสุขใจส่วนใหญ่จะมีอาชีพทำนา ซึ่งการพัฒนาในช่วงแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมา เมื่อชาวบ้านเข้าสู่ระบบของการค้าขายแลกเปลี่ยนในระบบตลาด การนำผลผลิตของชาวบ้านออกสู่ตลาดนั้นชาวบ้านถูกเอาเปรียบเรื่อยมาในเรื่องของการโก่งน้ำหนักรับซื้อ การกดราคาซื้อ เป็นต้น ในขณะที่ปัจจัยการผลิตจำเป็นต้องซื้อในราคาที่แพงขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้ตกอยู่ในสภาวะที่ซื้อแพง-ขายถูก การส่งเสริมจากภาครัฐในช่วงเวลาที่ผ่านมามีจะเป็นการใช้ปุ๋ยเคมี การใช้สารกำจัดศัตรูพืชหรือวัชพืช รวมทั้งมีการนำเอาเครื่องจักรกลมาใช้ในการเกษตร สิ่งส่งเสริมเหล่านี้ให้ชาวนานั้นล้นแล้วแต่ทำให้ต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นทั้งนั้น และทำให้ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชาวนาน้อยลงเรื่อย ๆ ในขณะเดียวกันภาครัฐก็ไม่สามารถประกันราคาพืชผลที่ผลิตได้ ทำให้ผลผลิตที่ได้รับเมื่อนำออกขายแล้ว รายได้ไม่คุ้มกับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น (ดังที่ปรากฏในตารางที่ 5, 6)

เมื่อทำการเปรียบเทียบรายได้ที่มาจากอาชีพหลักของชาวบ้านก่อนและหลังจากที่ชาวบ้านใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว พบว่า รายได้จากอาชีพหลักของชาวบ้านหลังจากที่ชาวบ้านใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว มีแนวโน้มของรายได้ที่ดีกว่าเดิม ถึงแม้ในช่วงเวลาจากปี พ.ศ.2539 ถึงปี พ.ศ.2543 ชาวบ้านจะประสบกับภัยน้ำท่วมถึง 2 ครั้ง ซึ่งทำให้ผลผลิตเสียหายก็ตาม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 1 อาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม

อาชีพ	ความถี่	ร้อยละ
ทำนา	98	79.7
ทำไร่	1	0.8
เลี้ยงสัตว์	19	15.5
รับจ้าง	3	2.4
อื่น ๆ	2	1.6
รวม	123	100.0

ตารางที่ 2 รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	4	3.3
1,000 – 2,000 บาท	10	8.1
2,001 – 3,000 บาท	26	21.1
3,001 – 4,000 บาท	34	27.7
4,001 – 5,000 บาท	21	17.0
5,001 – 6,000 บาท	5	4.1
6,001 – 7,000 บาท	1	0.8
7,001 – 8,000 บาท	2	1.6
8,001 – 9,000 บาท	2	1.6
9,001 – 10,000 บาท	6	4.9
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	12	9.8
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 2 พบว่า รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม ช่วงของรายได้ระหว่าง 2,001-4,000 บาทต่อเดือน (หรือประมาณ 24,000-48,000 บาทต่อปี) จะมีความถี่มากที่สุด ประมาณเกือบร้อยละ 50 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด

ตารางที่ 3 รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมของผู้ตอบแบบ
สอบถาม

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	36	29.3
1,000 – 2,000 บาท	33	26.8
2,001 – 3,000 บาท	13	10.6
3,001 – 4,000 บาท	18	14.6
4,001 – 5,000 บาท	14	11.4
5,001 – 6,000 บาท	2	1.6
6,001 – 7,000 บาท	1	0.8
7,001 – 8,000 บาท	1	0.8
9,001 – 10,000 บาท	1	0.8
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	4	3.3
รวม	101	100.0

จากตารางที่ 3 พบว่า รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมของผู้ตอบแบบสอบถาม พบว่ารายได้ต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 36 ราย คิดเป็นร้อยละ 29.3 รายได้ 1,000 – 2,000 บาท มีจำนวน 33 ราย และรายได้สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 3.3

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 4 รายได้จากแหล่งต่างๆ ของครัวเรือน

รายการ	ความถี่
บำเหน็จ บำนาญ เบี้ยหวัด หรือเงินสงเคราะห์	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	4
1,000 – 2,000 บาท	1
4,001 – 5,000 บาท	1
8,001 – 9,000 บาท	1
เงินช่วยเหลือได้รับจากบุคคลอื่นนอกครัวเรือน	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	1
เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	6
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	2
เงินช่วยเหลืออื่นๆ จากรัฐและองค์กรต่างๆ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	1
ดอกเบี้ยจากเงินฝากธนาคาร/สถาบันการเงิน	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	2
3,001 – 4,000 บาท	1
4,001 – 5,000 บาท	2
เงินปันผลจากหุ้นและการลงทุนอื่นๆ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	33
1,000 – 2,000 บาท	2
2,001 – 3,000 บาท	1
5,001 – 6,000 บาท	2
เงินได้จากการถูกสลากกินแบ่งรัฐบาล สลากกินรวบ และอื่นๆ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	9
1,000 – 2,000 บาท	4
2,001 – 3,000 บาท	1
3,001 – 4,000 บาท	2
4,001 – 5,000 บาท	2
9,001 – 10,000 บาท	2
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	2

ตารางที่ 5 รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักย้อนหลังไปเมื่อปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	13	10.6
1,000 – 2,000 บาท	35	28.5
2,001 – 3,000 บาท	25	20.3
3,001 – 4,000 บาท	19	15.4
4,001 – 5,000 บาท	11	8.9
5,001 – 6,000 บาท	2	1.6
6,001 – 7,000 บาท	1	0.8
7,001 – 8,000 บาท	1	0.8
8,001 – 9,000 บาท	-	-
9,001 – 10,000 บาท	3	2.4
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	13	10.6
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 5 พบว่า รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักย้อนหลังไปปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม มีรายได้ 1,000 – 3,000 บาท มีจำนวน 60 ราย คิดเป็นเกือบร้อยละ 50 และมีรายได้สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 13 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.6

ตารางที่ 6 รายได้ของครัวเรือนโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมย้อนหลังไปเมื่อปี 2539

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	46	37.4
1,000 – 2,000 บาท	39	31.7
2,001 – 3,000 บาท	13	10.6
3,001 – 4,000 บาท	8	6.5
4,001 – 5,000 บาท	9	7.3
5,001 – 6,000 บาท	2	1.6
6,001 – 7,000 บาท	1	0.8
7,001 – 8,000 บาท	1	0.8
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	4	3.3
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 6 พบว่า รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพรองย้อนหลังไปปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม รายได้ต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 46 ราย คิดเป็นร้อยละ 37.4 รายได้ 1,000 – 2,000 บาท มีจำนวน 39 ราย คิดเป็นร้อยละ 28.2 และรายได้สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 3.3

สำหรับแหล่งที่มาของรายจ่ายที่สำคัญของครัวเรือน (ดังที่ปรากฏในตารางที่ 7, 8, 9 และ 10) พบว่า นอกเหนือไปจากรายจ่ายในการประกอบการเกษตรซึ่งหลังจากที่ชาวบ้านเปลี่ยนวิถีคิดใหม่โดยหันมาใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงคือ พยายามพึ่งตนเองในด้านปัจจัยการผลิตให้มากที่สุดทำให้สามารถลดต้นทุนการผลิตได้แล้ว ยังมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ซึ่งครัวเรือนจำเป็นต้องใช้จ่ายในวิถีชีวิตประจำวัน ได้แก่ ค่าใช้จ่ายในการอุปโภคบริโภค ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน นอกจากนี้สำหรับในบางครัวเรือนที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิมแบบเต็มโครงการ คือไม่ได้ดำเนินการตามเงื่อนไขที่โครงการฯ กำหนดครบทุกข้ออันเนื่องมาจากข้อจำกัดของแต่ละครัวเรือนที่มีแตกต่างกันไป ดังนั้นค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนเหล่านั้นมีจะประกอบไปด้วยค่าน้ำมันรถไถ ค่าจ้างแรงงานในไร่นา เป็นต้น เป็นค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากกระบวนการผลิต

นอกจากครัวเรือนจะมีค่าใช้จ่ายในการผลิตแล้ว ในชีวิตประจำวันครัวเรือนยังมีค่าใช้จ่ายในการอุปโภคบริโภคด้วยเพราะในบรรดาสินค้าหลายชนิดที่มีอยู่ในท้องตลาดนั้น ชาวบ้านไม่ได้ผลิตเอง เช่น ยาสีฟัน น้ำปลา ไฟฟ้า เป็นต้น และเนื่องจากในชุมชนนี้มีค่านิยมในเรื่องของการศึกษาคือ นิยมให้บุตรหลานมีการศึกษาในระดับสูง จากการสัมภาษณ์กลุ่มชาวนาทุกคนตอบตรงกันในเรื่องการสืบทอดอาชีพชาวนาว่าไม่ประสงค์จะให้บุตรหลานมายึดอาชีพดังกล่าวโดยอาชีพที่ต้องการให้บุตรหลานที่มีการศึกษาสูงทำก็คือการทำงานราชการเป็นลำดับแรก (โดยมีความเชื่อว่างานราชการเป็นงานที่มีเกียรติ มีศักดิ์ศรี) ทั้งนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากการที่อาชีพชาวนาถูกจัดว่าเป็นอาชีพที่มีรายได้ต่ำ ในการจัดระดับของรายได้ของผู้ประกอบอาชีพต่าง ๆ กัน อาชีพชาวนาจะถูกจัดอยู่ในลำดับสุดท้ายทุกครั้งที่มีการจัดลำดับของรายได้ การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 จนถึงปัจจุบัน ทำให้อาชีพชาวนาเป็นอาชีพที่คนรุ่นใหม่ไม่พึงประสงค์จะดำเนินรอยตามแม้ผู้ที่มีอาชีพเป็นชาวนามาแต่บรรพบุรุษก็ไม่ส่งเสริมให้บุตรหลานประกอบอาชีพนี้ ดังนั้นนอกจากค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคแล้ว ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการศึกษาของบุตรหลาน ซึ่งส่วนใหญ่หลังจากจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาในชุมชนแล้ว หากครัวเรือนใดต้องการให้บุตรหลานได้รับการศึกษาในระดับที่สูงขึ้นไปอีกจะต้องไปศึกษาในเมืองหรือในกรุงเทพฯ ซึ่งทำให้เสียค่าใช้จ่ายเพื่อการนี้ในแต่ละเดือนเป็นจำนวนที่สูงพอสมควร

ตารางที่ 7 ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม

ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	26	21.1
1,000 – 2,000 บาท	27	22.0
2,001 – 3,000 บาท	13	10.6
4,001 – 5,000 บาท	10	8.1
5,001 – 6,000 บาท	1	0.8
7,001 – 8,000 บาท	3	2.4
8,001 – 9,000 บาท	4	3.3
9,001 – 10,000 บาท	9	7.3
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	30	24.4
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 7 พบว่า ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรโดยเฉลี่ยของครัวเรือนที่มีค่าใช้จ่ายสูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 30 ครัวเรือน หรือร้อยละ 24.4 ของผู้ตอบแบบสอบถาม ที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะในชุมชนบ้านสุขใจมีครัวเรือนที่มีเนื้อที่ทำกินจำนวนมากหลายครัวเรือน เมื่อมีเนื้อที่ทำเกษตรมากก็จะมีค่าใช้จ่ายในการผลิตมาก ในขณะที่เดียวกันก็จะมีรายได้จากการขายผลผลิตมากเช่นเดียวกัน ดังตารางที่ 2 ที่แสดงรายได้จากอาชีพหลักของครัวเรือนที่พบว่า มีครัวเรือนที่มีรายได้สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป ร้อยละ 17.9

ตารางที่ 8 รายละเอียดเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ค่าเช่าที่ดินที่ใช้ในการเกษตร	
9,001 – 10,000 บาท	1
ค่าซื้อเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น มิถ จอบ เสียม เป็นต้น	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	60
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	1
ค่าเช่าเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ เป็นต้น	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	6
1,000 – 2,000 บาท	2
2,001 – 3,000 บาท	4
9,001 – 10,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	1
ค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	18
1,000 – 2,000 บาท	11
2,001 – 3,000 บาท	12
3,001 – 4,000 บาท	5
4,001 – 5,000 บาท	2
5,001 – 6,000 บาท	2
9,001 – 10,000 บาท	2
ค่าเชื้อเพลิง น้ำมัน ฯลฯ ที่ใช้กับเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	32
1,000 – 2,000 บาท	21
2,001 – 3,000 บาท	9
3,001 – 4,000 บาท	1
4,001 – 5,000 บาท	1
9,001 – 10,000 บาท	1

ตารางที่ 8 (ต่อ) รายละเอียดเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ค่าปุ๋ยเคมี	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	12
1,000 – 2,000 บาท	18
2,001 – 3,000 บาท	28
3,001 – 4,000 บาท	18
4,001 – 5,000 บาท	8
5,001 – 6,000 บาท	6
6,001 – 7,000 บาท	7
7,001 – 8,000 บาท	1
9,001 – 10,000 บาท	2
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	2
ค่าปุ๋ยอินทรีย์	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	12
1,000 – 2,000 บาท	6
3,001 – 4,000 บาท	2
4,001 – 5,000 บาท	1
ค่ายาฆ่าแมลง ยาทำลายวัชพืช	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	14
ค่าลูกเปิด ลูกไก่ และลูกปลุสัตว์อื่นๆ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	5
1,000 – 2,000 บาท	5
ค่าพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	14
1,000 – 2,000 บาท	2
5,001 – 6,000 บาท	1
7,001 – 8,000 บาท	1

ตารางที่ 8 (ต่อ) รายละเอียดเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการประกอบกิจการเกษตร

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ค่าเมล็ดพืชทำพันธุ์ รวมเมล็ดพืชที่ผลิตได้เอง	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	19
1,000 – 2,000 บาท	17
2,001 – 3,000 บาท	9
3,001 – 4,000 บาท	2
5,001 – 6,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	1
ค่าอาหารสัตว์ รวมเมล็ดพืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ที่ผลิตได้เอง	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	14
1,000 – 2,000 บาท	4
2,001 – 3,000 บาท	4
4,001 – 5,000 บาท	1
9,001 – 10,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	3
ค่าจ้างคนงาน รวมค่าอาหารที่เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยการเกษตร	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	5
1,000 – 2,000 บาท	7
2,001 – 3,000 บาท	6
3,001 – 4,000 บาท	6
4,001 – 5,000 บาท	7
5,001 – 6,000 บาท	1
6,001 – 7,000 บาท	2
7,001 – 8,000 บาท	1
9,001 – 10,000 บาท	7
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	7

ตารางที่ 8 (ต่อ) รายละเอียดเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ดอกเบี้ยจ่าย สำหรับเงินกู้ที่มาทำการเกษตร	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	9
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	4
3,001 – 4,000 บาท	1
6,001 – 7,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	1
ค่ายานพาหนะที่ใช้ในการเกษตร เช่น ไปตลาดเพื่อขายพืชผล	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	30
1,000 – 2,000 บาท	3
2,001 – 3,000 บาท	1
ค่าภาษีที่ดินที่ใช้ในการเกษตร	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	64
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ	
1,000 – 2,000 บาท	1
4,001 – 5,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	2

จากตารางที่ 8 พบว่า ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร ประกอบด้วยค่าเช่าที่ดินที่ใช้ในการเกษตร ค่าซื้อเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น มีด จอบ เสียม เป็นต้น ค่าเช่าเครื่องมือเครื่องใช้ (เช่น รถแทรกเตอร์ เป็นต้น) ค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ ค่าเชื้อเพลิง น้ำมัน ฯลฯ ที่ใช้กับเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต ค่าปุ๋ยเคมี ค่าปุ๋ยอินทรีย์ ค่ายาฆ่าแมลง ยาทำลายวัชพืช ค่าพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ ค่าเมล็ดพืชทำพันธุ์ รวมเมล็ดพืชที่ผลิตได้เอง ค่าอาหารสัตว์ รวมเมล็ดพืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ที่ผลิตได้เองค่าจ้างคนงาน (รวมค่าอาหารที่เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยการเกษตร) ค่าดอกเบี้ยจ่าย สำหรับเงินกู้ที่มาทำการเกษตร ค่ายานพาหนะที่ใช้ในการเกษตร (เช่น ไปตลาดเพื่อขายพืชผล) ค่าภาษีที่ดินที่ใช้ในการเกษตร และ ค่าใช้จ่ายอื่นๆ

ตารางที่ 9 ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม

ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภค	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	17	13.8
1,000 – 2,000 บาท	56	45.5
2,001 – 3,000 บาท	26	21.1
3,001 – 4,000 บาท	16	13.0
4,001 – 5,000 บาท	6	4.9
5,001 – 6,000 บาท	2	1.6
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 9 พบว่า ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคโดยเฉลี่ยของชาวบ้านส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับ 1,000-2,000 บาท มีจำนวนถึงร้อยละ 45.5 และครัวเรือนส่วนใหญ่เกือบทั้งหมดของผู้ตอบแบบสอบถามจะมีค่าใช้จ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภคไม่เกินเดือนละ 4,000 บาท คิดเป็นร้อยละ 93.4

ตารางที่ 10 ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม

ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่าเดือนละ 100 บาท	7	5.7
100 – 300 บาท	11	8.9
301 – 500 บาท	13	10.6
501 – 800 บาท	11	8.9
801 – 1,000 บาท	11	8.9
สูงกว่า 1,000 บาท	36	29.3
ไม่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน	34	27.6
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 10 พบว่า ครัวเรือนส่วนใหญ่ล้วนมีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยแต่ละครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายมากบ้างน้อยบ้างแตกต่างกันไป โดยมีจำนวนครัวเรือนที่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานสูงกว่าเดือนละ 1,000 บาท มีความถี่สูงสุดในบรรดาผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด คือร้อยละ 29.3 และในกรณีที่ผู้ตอบแบบสอบถามว่าไม่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยมีความถี่สูงสุดรองลงมาถึงร้อยละ 27.6 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด อาจจะเป็นส่วนหนึ่งของครัวเรือนที่มีบุตรหลานอายุน้อยซึ่งได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และครัวเรือนที่ไม่มีบุตรหลานอยู่ในวัยที่ศึกษาเล่าเรียน

หลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้วพบว่า คริวเรือนจะมีค่าใช้จ่ายในการอุปโภคบริโภคลดน้อยลงเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาที่ชุมชนยังมิได้ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง แต่สำหรับค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเรื่องการศึกษาของบุตรหลานนั้น จากการเก็บข้อมูลพบว่า แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมิได้ส่งผลกระทบต่อค่าใช้จ่ายดังกล่าวของคริวเรือนเลย นำซ้ำคริวเรือนกลับมีค่าใช้จ่ายดังกล่าวเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากยิ่งบุตรหลานได้รับการศึกษาสูงเพียงใด คริวเรือนก็ยิ่งมีค่าใช้จ่ายในด้านนี้สูงขึ้นตามไปด้วย เพราะสถานศึกษาในระดับสูงมิได้มีอยู่ในชุมชน จำเป็นต้องไปได้รับการศึกษาจากสถานศึกษาในเมือง หรือในกรุงเทพฯ ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาทั้งในด้านค่าที่พัก ค่าเดินทาง ค่าอาหาร เป็นต้น ดังนั้นเมื่อทำการเปรียบเทียบข้อมูลดังกล่าวในช่วงก่อนและหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าวจึงไม่ส่งผลต่อค่าใช้จ่ายในด้านนี้ ดังที่ปรากฏในตารางที่ 11 และ 12

ตารางที่ 11 แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคของคริวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539

ความแตกต่าง	ความถี่	ร้อยละ
สูงขึ้น	34	27.6
ต่ำลง	62	50.4
เท่าเดิม	27	22.0
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 11 พบว่าคริวเรือนมีรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคสูงขึ้น 34 ราย คิดเป็นร้อยละ 27.6 มีรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคต่ำลง 62 ราย คิดเป็นร้อยละ 50.4 และมีรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคเท่าเดิม 27 ราย คิดเป็นร้อยละ 22.0

ตารางที่ 12 แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานของ
ครัวเรือนในปัจจุบันเปรียบเทียบกับ 3 ปีที่แล้ว

ความแตกต่าง	ความถี่	ร้อยละ
สูงขึ้น	67	54.5
ต่ำลง	40	32.5
เท่าเดิม	16	13.0
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 12 พบว่าครัวเรือนมีรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานสูงขึ้น 67 ราย คิดเป็นร้อยละ 54.5 มีรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานต่ำลง 40 ราย คิดเป็นร้อยละ 32.5 และมีรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานเท่าเดิม 16 ราย คิดเป็นร้อยละ 13.0

สำหรับภาวะหนี้สินของครัวเรือน พบว่าก่อนที่ชุมชนจะมีสถาบันของชุมชนคือ สหกรณ์ และก่อนที่จะมีการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจัง เกือบทุกครัวเรือน มีหนี้สิน และได้นำเอาที่ดินทำกินไปค้ำประกันเงินกู้เพื่อนำมาใช้ในการผลิตเกือบทุกครัวเรือน และหากปีใดประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติทำให้ผลผลิตเสียหาย ก็จะทำให้ภาวะหนี้สินของครัวเรือนเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ในลักษณะสะสม

หลังจากที่ครัวเรือนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้วพบว่า ครัวเรือนจะมีหนี้สินน้อยลงและถึงแม้บางปีจะไม่สามารถขายผลผลิตเพื่อลดหนี้สินได้ ซึ่งอาจจะสืบเนื่องมาจากภัยธรรมชาติ เช่นน้ำท่วม แมลงศัตรูพืชระบาด เป็นต้น แต่ชาวบ้านก็จะมีหนี้สินเพิ่มขึ้น เพราะส่วนใหญ่ของชาวบ้านในชุมชนจะเข้าร่วมโครงการส่งเสริมการทำนาแบบดั้งเดิม ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถปฏิบัติตามเงื่อนไขของโครงการฯ ได้ทั้งหมด แต่ก็สามารถทำให้ต้นทุนการผลิตลดลงได้โดยในกระบวนการผลิตที่ใช้วิถีธรรมชาติช่วยธรรมชาติให้มากที่สุด ดังที่ปรากฏในตารางที่ 13, 14 และ 15

ตารางที่ 13 การนำที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้ของผู้ตอบแบบสอบถาม

การนำที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้	ความถี่	ร้อยละ
นำไปค้ำประกัน	61	49.6
ไม่ได้นำไปค้ำประกัน	62	50.4
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 13 พบว่า คราวเรือนได้มีการนำที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้ มีดังนี้ นำไปค้ำประกัน มีจำนวน 61ราย คิดเป็นร้อยละ 49.6 และไม่ได้นำไปค้ำประกัน มีจำนวน 62 ราย คิดเป็นร้อยละ 50.4 โดยมีสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน ซึ่งเป็นข้อมูลที่สอดคล้องกับที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลในเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ชาวบ้านบอกว่าในการพัฒนาที่ผ่านมาก่อนที่ชุมชนจะเริ่มมีการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจัง ชาวบ้านส่วนใหญ่ทำการเกษตรเพื่อมุ่งหวังทางการค้าแทบทั้งสิ้น และโดยที่ชาวบ้านขาดเงินทุน แต่ในการทำการผลิตเพื่อการค้าจำเป็นต้องใช้ปัจจัยการผลิตประเภทปุ๋ยเคมี ยาฆ่าศัตรูพืช เครื่องจักร รถไถ สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องเป็นหนี้สินเพื่อทำการผลิต จึงมีการนำเอาที่ดินซึ่งคราวเรือนเกือบทุกครัวเรือนมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองไปค้ำประกันเงินกู้กับแหล่งการเงิน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหนี้กับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (หรือ ธ.ก.ส.) และเมื่อชาวบ้านเปลี่ยนวิธีคิด และพฤติกรรมการผลิตใหม่ ในการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง และมีการจัดตั้งสหกรณ์ของชุมชนขึ้นมา จึงทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งสามารถมีรายได้เพียงพอและนำไปไถ่ถอนที่ดินกลับคืนมาได้ด้วยความช่วยเหลือของสหกรณ์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 14 กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สินของผู้ตอบแบบสอบถาม

กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สิน	ความถี่	ร้อยละ
การผลิต	55	44.7
การบริโภค	21	17.1
การศึกษาเล่าเรียน	29	23.6
การรักษาพยาบาล	8	6.5
การบวช	1	0.8
การซ่อมแซมบ้านเรือน	4	3.3
การใช้หนี้ก้อนแหล่งเงินกู้หนึ่ง	5	4.1
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 14 พบว่า กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สินของชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นไปในเรื่องของการผลิต โดยมีความถี่สูงสุดร้อยละ 44.7 ของผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด และรองลงมาเป็นไปในเรื่องของการศึกษาเล่าเรียน โดยมีความถี่ร้อยละ 23.6 จากข้อมูลเชิงปริมาณที่ปรากฏเป็นที่ยืนยันตรงกันกับข้อมูลเชิงคุณภาพที่ค้นพบดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทก่อนที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชน

ตารางที่ 15 แสดงความแตกต่างระหว่างหนี้สินของครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี พ.ศ.2539

ความแตกต่าง	ความถี่	ร้อยละ
สูงขึ้น	14	11.4
ต่ำลง	59	48.0
เท่าเดิม	50	40.6
รวม	123	100.0

จากตารางที่ 15 พบว่าครัวเรือนมีหนี้สินสูงขึ้น 14 ราย คิดเป็นร้อยละ 11.4 มีหนี้สินต่ำลง 59 ราย คิดเป็นร้อยละ 48.0 และมีหนี้สินเท่าเดิม 50 ราย คิดเป็นร้อยละ 40.6 จากข้อมูลที่ปรากฏแสดงว่าการพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสามารถทำให้หนี้สินของครัวเรือนลดลงได้จริง หรืออย่างน้อยที่สุดหากหนี้สินไม่ลดลงก็คือเป็นหนี้สินเท่าเดิม ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากสาเหตุที่ชุมชนประสบภัยน้ำท่วมติดต่อกัน ทำให้ผลผลิตของชาวบ้านเสียหาย แต่ถึงแม้ว่าผลผลิตของชาวบ้านในปีที่ประสบภัยน้ำท่วมจะเสียหาย ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถไถ่ถอนหนี้สินให้ลดลงได้ตามที่มุ่งหวังไว้ แต่ชาวบ้านก็จะไม่เป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น

สืบเนื่องมาจากนโยบายภาครัฐที่มุ่งให้มีการพัฒนาในภาคชนบท เพื่อให้คนยากจนและผู้ด้อยโอกาสได้รับสวัสดิการจากภาครัฐ ซึ่งถือเป็นการสงเคราะห์ที่ภาครัฐให้แก่ประชาชนทั่วทุกชุมชนในชนบทถือเป็นการกระจายรายได้ทางอ้อมทางหนึ่งซึ่งดำเนินการโดยภาครัฐ โดยในการจัดสรรสวัสดิการภาครัฐประกอบไปด้วยการสงเคราะห์ผู้สูงอายุ การให้การสนับสนุนในเรื่องอาหารกลางวันแก่เด็กนักเรียน การประกันสุขภาพ เป็นต้น ดังปรากฏในตารางที่ 16

ตารางที่ 16 สวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐที่ครัวเรือนได้รับ

สวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐ	ความถี่
เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ	17
บัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย	21
บัตรประกันสุขภาพ	77
บัตรทองโครงการ 30 บาท รักษาได้ทุกโรค	33
อาหารกลางวันฟรีสำหรับเด็กนักเรียน	26
อื่นๆ	12

จากตารางที่ 16 พบว่า สวัสดิการที่ภาครัฐจัดให้แก่ครัวเรือนซึ่งถือว่าเป็นการกระจายรายได้ทางอ้อม ประกอบด้วยเงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ จำนวน 17 ราย บัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย จำนวน 21 ราย บัตรประกันสุขภาพ จำนวน 77 ราย บัตรทองโครงการ 30 บาท รักษาได้ทุกโรค จำนวน 33 ราย อาหารกลางวันฟรีสำหรับเด็กนักเรียน จำนวน 26 ราย และอื่นๆ จำนวน 12 ราย

นอกจากสวัสดิการภาครัฐแล้ว ชุมชนยังมีระบบของการจัดสรรแบ่งปันที่ยังอยู่ในสภาพดี ทำให้ความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต (Basic Needs) ของคนในชุมชนได้รับการตอบสนองที่พอเพียง ซึ่งทำให้ความเสี่ยงที่พึงจะเกิดขึ้นจากการไม่มีรายได้ หรือมีรายได้ที่ไม่เพียงพอ ได้รับการตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิตได้ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้โดยไม่มีเหตุของการอ้างอิงความอ่อนแอทางเศรษฐกิจและสังคมที่ตนได้รับทำให้เกิดปัญหาและส่งผลกระทบไปสู่ด้านอื่น ๆ (จากการสังเกตเมื่อเข้าไปในชุมชนเราจะไม่พบความแตกต่างระหว่างฐานะทางเศรษฐกิจของชาวบ้านที่เป็นรูปธรรมเลย ไม่ว่าจะเป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การแต่งกาย การมีเครื่องอำนวยความสะดวกในครัวเรือน ทั้ง ๆ ที่จากการสอบถามชาวบ้าน ชาวบ้านสามารถจำแนกได้ว่าครัวเรือนใดมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน แสดงให้เห็นว่าการหล่อหลอมทางพระพุทธศาสนาที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของชาวบ้าน ทำให้รูปแบบการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเป็นไปอย่างเรียบง่าย สมถะ และประหยัด)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ความแตกต่างระหว่างรายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี พ.ศ.2539

การกำหนดสมมติฐาน

H_0 : รายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันและของปี 2539 เท่ากัน

H_1 : รายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันและของปี 2539 ไม่เท่ากัน

ตารางที่ 17 Paired Samples correlation

	t	df	Sig. (2-tailed)
Pair 1 CURRE - PASRE	4.267	114	.000

จากการทดสอบสมมติฐาน โดยใช้ Paired Samples correlation นั้นได้ค่า Sig. (2-tailed) เท่ากับ .000 ซึ่งมีค่าน้อยกว่า 0.05 ซึ่งเป็นระดับความเชื่อมั่นที่สามารถยอมรับสมมติฐานได้ จึงปฏิเสธ H_0 สรุปได้ว่า รายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันและของปี พ.ศ.2539 ไม่เท่ากัน โดยรายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันเพิ่มขึ้น เนื่องจากค่า t เป็นบวก

ตารางที่ 18 แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ เมื่อปี 2539

แหล่งรายได้	ส่วนแบ่งใน รายได้รวม (S_k)	Gini coefficient ของแหล่งรายได้ (G_k)	Gini correlation กับการจัด ลำดับรายได้ รวม (R_k)	การมีส่วน ร่วมใน Gini coefficient ของรายได้ รวม	ร้อยละ ส่วนแบ่ง ของ Gini รวม
รายได้หลัก	0.669	0.840	0.887	0.396	81.9
รายได้เสริม	0.331	0.655	0.567	0.026	18.1
รวม	1.000	-	-	-	100.00

ผลของการคำนวณ Gini Coefficient พบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งมากที่สุดในรายได้รวม (S_k) และทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้ค่อนข้างมาก (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.396) ในทางตรงกันข้าม รายได้เสริมทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้น้อยกว่า (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.026) นอกจากนี้ยังพบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งในรายได้รวม (S_k) มากกว่ารายได้เสริม และ Gini Coefficient ของรายได้หลักสูงกว่าของรายได้เสริม (0.840 ต่อ 0.655) ซึ่งแสดงว่ามีการกระจายรายได้เสริมได้เท่าเทียมกว่ารายได้หลัก

ตารางที่ 19 แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ ปัจจุบัน

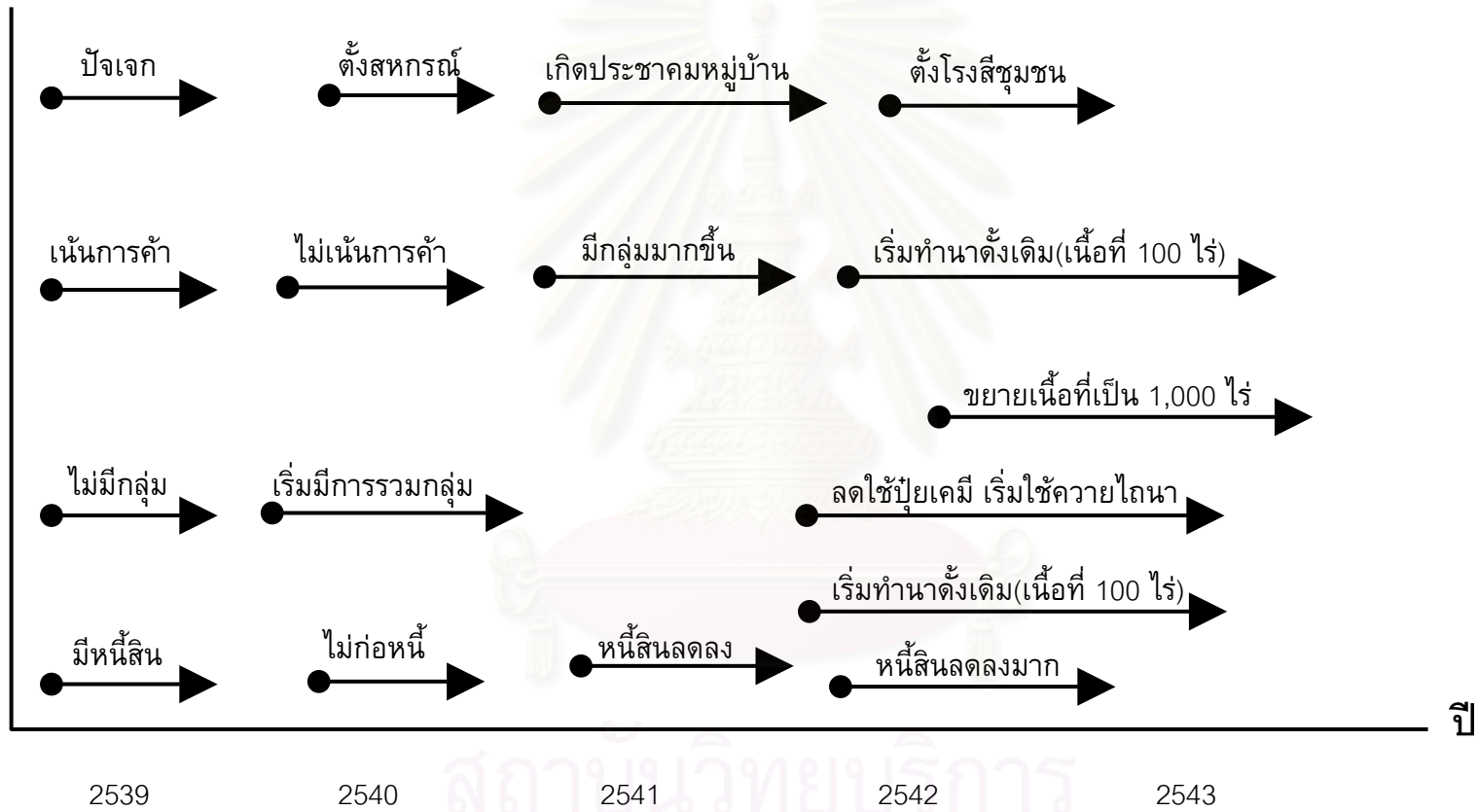
แหล่งรายได้	ส่วนแบ่งใน รายได้รวม (S_k)	Gini coefficient ของแหล่งรายได้ (G_k)	Gini correlation กับการจัด ลำดับรายได้ รวม (R_k)	การมีส่วน ร่วมใน Gini coefficient ของรายได้ รวม	ร้อยละ ส่วนแบ่ง ของ Gini รวม
รายได้หลัก	0.693	0.349	0.522	0.207	14.2
รายได้เสริม	0.307	0.601	0.782	0.263	85.8
รวม	1.000	-	-	-	100.00

ผลของการคำนวณ Gini Coefficient พบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งมากที่สุดในรายได้รวม (S_k) แต่ทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้ค่อนข้างน้อย (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.158) ในทางตรงกันข้าม รายได้เสริมทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้มากกว่า (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.214) นอกจากนี้ยังพบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งในรายได้รวม (S_k) มากกว่ารายได้เสริม อย่างไรก็ตาม Gini Coefficient ของรายได้หลักต่ำกว่าของรายได้เสริม (0.230 ต่อ 0.542) ซึ่งแสดงว่ามีการกระจายรายได้หลักได้เท่าเทียมกว่ารายได้เสริม

กล่าวโดยสรุปคือ ก่อนที่ชุมชนบ้านสุขใจจะมีการใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยพิจารณาจากแหล่งที่มาของรายได้พบว่า แหล่งที่มาของรายได้เสริมที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิตนั้นมีได้ทำให้เกิดความแตกต่างของรายได้ที่ครัวเรือนได้รับ เพราะแหล่งที่มาของรายได้หลักมีความสำคัญแก่ครัวเรือนมากกว่ารายได้เสริม และรายได้หลักที่ครัวเรือนได้รับก็แตกต่างกันไปตามปัจจัยการผลิตที่ใช้ แต่หลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีสถาบันของชุมชนคือ สหกรณ์ และโรงเรียนของชุมชนแล้ว ทำให้ครัวเรือนได้รับผลตอบแทนจากการผลิตตามความสามารถในการผลิตอย่างเป็นธรรม เพราะไม่ถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง และโรงเรียนของเอกชนดังเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต ทำให้การกระจายรายได้จากแหล่งที่มาของรายได้หลักมีความเท่าเทียมมากกว่าแหล่งที่มาของรายได้เสริม

ภาพ 19 การเปรียบเทียบ Gini Coefficient ปี 2539 และ ปี 2543 ชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์

กิจกรรมการเรียนรู้

Gini Coefficient รายได้หลัก = 0.840

Gini Coefficient รายได้หลัก = 0.163

Gini Coefficient รายได้เสริม = 0.655

Gini Coefficient รายได้เสริม = 0.601

ในเรื่องแหล่งที่มาของรายได้ของคนในชุมชนนั้น เนื่องจากในชุมชนพอเพียงครัวเรือนส่วนจะมีอาชีพหลักคือ การทำนา ในการทำนานั้นครัวเรือนจะทำการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ มีเหลือเพียงส่วนน้อยสำหรับเพื่อขาย เพราะข้อจำกัดในด้านที่ทำกินของชาวบ้านซึ่งแต่ละครัวเรือนจะมีการถือครองที่ดินเป็นจำนวนน้อย และบางครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินทำกินเพียงพอ จะประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ และรับจ้างแรงงาน และด้วยเหตุที่มีที่ดินทำกินน้อยจึงทำให้ครัวเรือนไม่สามารถนำที่ดินที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการเป็นแหล่งรายได้ที่แน่นอนได้ การมีปัญหาราคาที่ดินทำกินที่เพียงพอ หรือบางครัวเรือนไม่มีที่ทำกิน ทำให้ต้องแสวงหาแหล่งที่จะเป็นที่มาของรายได้จากแหล่งอื่น ซึ่งมักจะไม่นั่นนอนและไม่สม่ำเสมอ ดังปรากฏในตารางที่ 20 และ 21

ปัญหาราคาที่ดินทำกินที่เพียงพอหรือไม่พอกิน จะแตกต่างกับปัญหาการไม่มีที่ทำกิน เพราะในชุมชนที่ศึกษาพบว่าวิถีชีวิตชาวบ้านในชนบทนั้นปัญหาไม่มีกินหรือไม่พอกินจะไม่พบเลยเพราะถึงอย่างไรก็ตาม การหาอยู่ หากิน จากแหล่งธรรมชาติก็ยังคงเป็นไปได้อยู่ถึงแม้จะมีปริมาณน้อยลงเพียงใดก็ตามแต่ก็ยังคงหาได้ และโดยที่เศรษฐกิจพอเพียงที่เกิดขึ้นในชุมชนพอเพียงนั้น มีลักษณะเป็นเศรษฐกิจชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านอย่างแท้จริงในการบริหารจัดการกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน ซึ่งเป็นแหล่งที่มาของรายได้เสริมที่สำคัญของชาวบ้าน เป็นแหล่งของรายได้ที่ค่อนข้างจะแน่นอนและสม่ำเสมอของคนในชุมชน (แบ่งผลกำไร 6 เดือนต่อครั้ง) โดยแหล่งรายได้ที่เกิดขึ้นของชาวบ้านจากกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชนนั้น เกิดจากคนภายนอกชุมชนจากการเป็นแหล่งท่องเที่ยวทำให้คนจากภายนอกชุมชนเดินทางมาเที่ยวชม “อุทยานมัจฉา” เป็นจำนวนมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงวันหยุดทำให้ชาวบ้านมีรายได้หลักจากแหล่งนี้ ดังปรากฏในตารางที่ 22 ในขณะที่รายได้จากอาชีพหลักก็ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงมากนักยังเป็นไปเช่นเดียวกับเมื่อก่อนที่ชุมชนจะมีการจัดตั้งกองทุนของชุมชนขึ้นมาที่เป็นไปเพื่อสนองความต้องการในด้านการบริโภคของครัวเรือนเป็นหลัก และมีเหลือเพียงส่วนน้อยสำหรับเพื่อขาย ดังปรากฏในตารางที่ 23 ซึ่งก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งกองทุนดังกล่าวขึ้นในชุมชนนั้น รายได้เสริมที่มาจากแหล่งอื่น ๆ ของชาวบ้านมักจะเป็นรายได้ที่ไม่คงที่และไม่แน่นอน และมักเป็นรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ได้จากธรรมชาติ เช่น จากการขายหน่อไม้ เผือก มัน เป็นต้น ดังปรากฏในตารางที่ 24, 25

ตารางที่ 20 อาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม

อาชีพ	ความถี่	ร้อยละ
ทำนา	40	81.7
เลี้ยงสัตว์	3	6.1
รับจ้าง	5	10.2
อื่น ๆ	1	2.0
รวม	49	100.0

ตารางที่ 21 รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	24	49.0
1,000 – 2,000 บาท	3	6.1
2,001 – 3,000 บาท	3	6.1
3,001 – 4,000 บาท	4	8.2
4,001 – 5,000 บาท	3	6.1
5,001 – 6,000 บาท	3	6.1
8,001 – 9,000 บาท	1	2.0
9,001 – 10,000 บาท	2	4.1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	6	12.2
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 21 พบว่า รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักของผู้ตอบแบบสอบถาม มีดังนี้ รายได้ต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 24 ราย คิดเป็นร้อยละ 49.0 หรือเกือบประมาณครึ่งหนึ่งของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด นอกนั้นก็กระจายไปตามช่วงชั้นของรายได้ต่าง ๆ

**ตารางที่ 22 รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมของผู้ตอบแบบ
สอบถาม**

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	3	6.1
1,000 – 2,000 บาท	6	12.2
2,001 – 3,000 บาท	11	22.5
3,001 – 4,000 บาท	10	20.4
4,001 – 5,000 บาท	11	22.5
5,001 – 6,000 บาท	3	6.1
8,001 – 9,000 บาท	2	4.1
9,001 – 10,000 บาท	2	4.1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	1	2.0
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 22 พบว่า รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมของผู้ตอบแบบสอบถาม ช่วงของรายได้ระหว่าง 2,000 – 5,000 บาท มีจำนวนมากที่สุดถึง 32 ราย คิดเป็นประมาณร้อยละ 65 รายได้ 5,001 – 6,000 บาท

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 23 รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักย้อนหลังไป
ประมาณปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	12	24.5
1,000 – 2,000 บาท	12	24.5
2,001 – 3,000 บาท	9	18.4
3,001 – 4,000 บาท	3	6.1
4,001 – 5,000 บาท	1	2.0
5,001 – 6,000 บาท	3	6.1
7,001 – 8,000 บาท	1	2.0
8,001 – 9,000 บาท	2	4.1
9,001 – 10,000 บาท	2	4.1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	4	8.2
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 23 พบว่า รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพหลักย้อนหลังไปปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม รายได้ต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 รายได้ 1,000 – 2,000 บาท มีจำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 รายได้ 2,001 – 3,000 บาท มีจำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 18.4 รวมแล้วครัวเรือนส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ 67 มีรายได้จากการประกอบอาชีพหลักในช่วงระดับรายได้ค่อนข้างต่ำ และมีรายได้สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.2

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**ตารางที่ 24 รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมย้อนหลังไป
ประมาณปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม**

รายได้เฉลี่ยต่อเดือน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	11	22.4
1,000 – 2,000 บาท	13	26.5
2,001 – 3,000 บาท	5	10.2
3,001 – 4,000 บาท	5	10.2
4,001 – 5,000 บาท	5	10.2
5,001 – 6,000 บาท	2	4.1
8,001 – 9,000 บาท	5	10.2
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	3	6.1
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 24 พบว่า รายได้ของครอบครัวโดยเฉลี่ยต่อเดือนจากอาชีพเสริมย้อนหลังไปปี 2539 ของผู้ตอบแบบสอบถาม รายได้ต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 11 ราย คิดเป็นร้อยละ 22.4 รายได้ 1,000 – 2,000 บาท มีจำนวน 13 ราย คิดเป็นร้อยละ 26.5 หรือประมาณครึ่งหนึ่งของครัวเรือนทั้งหมดมีรายได้เสริมอยู่ในช่วงชั้นรายได้ที่ต่ำ และรายได้สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป มีจำนวน 3 ราย คิดเป็นร้อยละ 6.1

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เนื่องจากอาชีพหลักของคนในชุมชนคือการทำนา เป็นการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ดังนั้นค่าใช้จ่ายหรือต้นทุนที่ใช้ในการผลิตเมื่อเปรียบเทียบกับระหว่างช่วงเวลาก่อนเข้าสู่การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงกับช่วงเวลาที่เข้าสู่การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงแล้วจึงไม่มีความแตกต่างกันมากนัก ดังที่ปรากฏในตารางที่ 25

สำหรับค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนใช้ในการผลิตจะมีจำนวนมากน้อยแตกต่างกันไปตามเนื้อที่ดินที่ชาวบ้านใช้ในการผลิต เพราะค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในด้านการผลิตของแต่ละครัวเรือนจะไม่แตกต่างกันมากนัก และจะมีค่าใช้จ่ายที่คล้ายคลึงเพราะประกอบอาชีพเหมือนกันในทำเลเดียวกัน ค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจะมากหรือน้อยจึงแปรผันไปตามที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ โดยค่าใช้จ่ายในการผลิตจะประกอบไปด้วยค่าเช่าที่ดินที่ใช้ในการเกษตร ค่าซื้อเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น มีด จอบ เสียม เป็นต้น ค่าเช่าเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ เป็นต้น ค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ ค่าเชื้อเพลิง น้ำมัน ฯลฯ ที่ใช้กับเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต ค่าปุ๋ยเคมี ค่าปุ๋ยอินทรีย์ ค่ายาฆ่าแมลง ยาทำลายวัชพืช ค่าลูกเบ็ด ลูกไก่ และลูกปลุสัตว์อื่น ๆ ค่าพันธุ์ปลา และสัตว์น้ำ ค่าเมล็ดพืชทำพันธุ์ รวมเมล็ดพืชที่ผลิตได้เอง ค่าอาหารสัตว์ รวมเมล็ดพืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ที่ผลิตได้เอง ค่าจ้างคนงาน รวมค่าอาหารที่เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยการเกษตร ค่ายานพาหนะที่ใช้ในการเกษตร เช่น ไปตลาดเพื่อขายพืชผล ค่าภาษีที่ดินที่ใช้ในการเกษตร และค่าใช้จ่ายอื่นๆ ดังปรากฏในตารางที่ 26

นอกจากค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนใช้ในเรื่องของการผลิตแล้ว ครัวเรือนยังมีค่าใช้จ่ายในส่วนที่เกี่ยวกับการอุปโภคบริโภคของครัวเรือน และค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน ดังที่ปรากฏในตารางที่ 27 และ 28

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 25 ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม

ค่าใช้จ่ายในการประกอบการ เกษตร	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	13	26.5
1,000 – 2,000 บาท	6	12.2
2,001 – 3,000 บาท	4	8.2
3,001 – 4,000 บาท	4	8.2
4,001 – 5,000 บาท	8	16.3
5,001 – 6,000 บาท	2	4.1
6,001 – 7,000 บาท	1	2.0
7,001 – 8,000 บาท	2	4.1
9,001 – 10,000 บาท	4	8.2
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	5	10.2
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 25 พบว่า ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรโดยเฉลี่ย มีดังนี้ ค่าใช้จ่ายต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 26 ราย คิดเป็นร้อยละ 21.1 ค่าใช้จ่าย 1,000 – 2,000 บาท มีจำนวน 27 ราย คิดเป็นร้อยละ 22.0 ค่าใช้จ่าย 2,001 – 3,000 บาท มีจำนวน 13 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.6 ค่าใช้จ่าย 4,001 – 5,000 บาท มีจำนวน 10 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.1 ค่าใช้จ่าย 5,001 – 6,000 บาท มีจำนวน 1 ราย คิดเป็นร้อยละ 0.8 ค่าใช้จ่าย 7,001 – 8,000 บาท มีจำนวน 3 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.4 ค่าใช้จ่าย 8,001 – 9,000 บาท มีจำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 3.3 ค่าใช้จ่าย 9,001 – 10,000 บาท มีจำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 7.3 และค่าใช้จ่ายสูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป มีจำนวน 30 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.4

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 26 ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรทั้งหมดในปีปัจจุบัน

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ค่าเช่าที่ดินที่ใช้ในการเกษตร	
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	2
ค่าซื้อเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น มีด จอบ เสียม เป็นต้น	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	23
1,000 – 2,000 บาท	1
ค่าเช่าเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ เป็นต้น	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	10
1,000 – 2,000 บาท	7
2,001 – 3,000 บาท	2
5,001 – 6,000 บาท	1
7,001 – 8,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	1
ค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	2
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	1
3,001 – 4,000 บาท	2
ค่าเชื้อเพลิง น้ำมัน ฯลฯ ที่ใช้กับเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	4
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	1
3,001 – 4,000 บาท	2
4,001 – 5,000 บาท	1
7,001 – 8,000 บาท	1

ตารางที่ 26 (ต่อ) ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรทั้งหมดในปีปัจจุบัน

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ค่าปุ๋ยเคมี	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	12
1,000 – 2,000 บาท	7
2,001 – 3,000 บาท	7
3,001 – 4,000 บาท	2
4,001 – 5,000 บาท	2
ค่าปุ๋ยอินทรีย์	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	2
ค่ายาฆ่าแมลง ยาทำลายวัชพืช	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	18
1,000 – 2,000 บาท	1
ค่าลูกเปิด ลูกไก่ และลูกปลุสัตว์อื่นๆ	
1,000 – 2,000 บาท	2
4,001 – 5,000 บาท	1
5,001 – 6,000 บาท	1
ค่าพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	1
9,001 – 10,000 บาท	1
ค่าเมล็ดพืชทำพันธุ์ รวมเมล็ดพืชที่ผลิตได้เอง	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	17
1,000 – 2,000 บาท	2
2,001 – 3,000 บาท	1
ค่าอาหารสัตว์ รวมเมล็ดพืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ที่ผลิตได้เอง	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	5
4,001 – 5,000 บาท	1
9,001 – 10,000 บาท	1

ตารางที่ 26 (ต่อ) ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรทั้งหมดปีปัจจุบัน

ค่าใช้จ่าย	ความถี่
ค่าจ้างคนงาน รวมค่าอาหารที่เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วย การเกษตร	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	2
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	1
3,001 – 4,000 บาท	2
4,001 – 5,000 บาท	2
5,001 – 6,000 บาท	1
6,001 – 7,000 บาท	1
7,001 – 8,000 บาท	1
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	3
ค่ายานพาหนะที่ใช้ในการเกษตร เช่น ไปตลาดเพื่อขาย พืชผล	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	5
1,000 – 2,000 บาท	6
2,001 – 3,000 บาท	1
3,001 – 4,000 บาท	1
ค่าภาษีที่ดินที่ใช้ในการเกษตร	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	22
ค่าใช้จ่ายอื่นๆ	
ต่ำกว่า 1,000 บาท	5
1,000 – 2,000 บาท	1
2,001 – 3,000 บาท	2
สูงกว่า 10,000 บาทขึ้นไป	1

จากตารางที่ 26 พบว่า ค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรทั้งหมดในปีปัจจุบัน ประกอบด้วยค่าเช่าที่ดินที่ใช้ในการเกษตร ค่าซื้อเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น มีด จอบ เสียม เป็นต้น ค่าเช่าเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ เป็นต้น ค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้ ค่าเชื้อเพลิง น้ำมัน ฯลฯ ที่ใช้กับเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต ค่าปุ๋ยเคมี ค่าปุ๋ยอินทรีย์ ค่ายาฆ่าแมลง ยาทำลายวัชพืช ค่าลูกเปิด ลูกไก่ และลูกปศุสัตว์อื่นๆ ค่าพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ ค่าเมล็ด

พืชทำพันธุ์ รวมเมล็ดพืชที่ผลิตได้เอง ค่าอาหารสัตว์ รวมเมล็ดพืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ที่ผลิตได้เอง ค่าจ้างคนงาน รวมค่าอาหารที่เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยการเกษตร ค่ายานพาหนะที่ใช้ในการเกษตร เช่น ไปตลาดเพื่อขายพืชผล ค่าภาษีที่ดินที่ใช้ในการเกษตร และค่าใช้จ่ายอื่นๆ

ตารางที่ 27 ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม

ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภค	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่า 1,000 บาท	12	24.5
1,000 – 2,000 บาท	5	10.2
2,001 – 3,000 บาท	9	18.4
3,001 – 4,000 บาท	12	24.5
4,001 – 5,000 บาท	4	8.2
5,001 – 6,000 บาท	4	8.2
7,001 – 8,000 บาท	2	4.1
8,001 – 9,000 บาท	1	2.0
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 27 พบว่า ค่าใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคโดยเฉลี่ย มีดังนี้ ค่าใช้จ่ายต่ำกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 ค่าใช้จ่าย 1,000 – 2,000 บาท มีจำนวน 5 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.2 ค่าใช้จ่าย 2,001 – 3,000 บาท มีจำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 18.4 ค่าใช้จ่าย 3,001 – 4,000 บาท มีจำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 ค่าใช้จ่าย 4,001 – 5,000 บาท มีจำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.2 ค่าใช้จ่าย 5,001 – 6,000 บาท มีจำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 8.2 ค่าใช้จ่าย 7,001 – 8,000 บาท มีจำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.1 และ ค่าใช้จ่าย 8,001 – 9,000 บาท มีจำนวน 1 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.0

ตารางที่ 28 ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยเฉลี่ยของผู้ตอบแบบสอบถาม

ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน	ความถี่	ร้อยละ
ต่ำกว่าเดือนละ 100 บาท	7	14.3
100 – 300 บาท	9	18.4
301 – 500 บาท	10	20.4
501 – 800 บาท	3	6.1
สูงกว่า 1,000 บาท	2	4.1
ไม่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน	18	36.7
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 28 พบว่า ค่าใช้จ่ายเป็นเพื่อการศึกษาของบุตรหลานโดยเฉลี่ย มีดังนี้ ค่าใช้จ่ายต่ำกว่า 100 บาท มีจำนวน 7 ราย คิดเป็นร้อยละ 14.3 ค่าใช้จ่าย 100 – 300 บาท มีจำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 18.4 ค่าใช้จ่าย 301 – 500 บาท มีจำนวน 10 ราย คิดเป็นร้อยละ 20.4 ค่าใช้จ่าย 501 – 800 บาท มีจำนวน 3 ราย คิดเป็นร้อยละ 6.1 ค่าใช้จ่ายสูงกว่า 1,000 บาท มีจำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.1 และไม่มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน มีจำนวน 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 36.7

เมื่อทำการเปรียบเทียบค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน และค่าใช้จ่ายในการอุปโภคบริโภคของครัวเรือนในช่วงก่อนและหลังจากที่ชุมชนให้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้วพบความแตกต่างดังที่ปรากฏในตารางที่ 10 และ 11

**ตารางที่ 29 แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคของครัวเรือนในปี
ปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539**

ความแตกต่าง	ความถี่	ร้อยละ
สูงขึ้น	8	16.3
ต่ำลง	22	44.9
เท่าเดิม	19	38.8
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 29 พบว่าครัวเรือนมีรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคสูงขึ้น 8 ราย คิดเป็นร้อยละ 16.3 มีรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคลดต่ำลง 22 ราย คิดเป็นร้อยละ 44.9 และมีรายจ่ายค่าอุปโภคบริโภคเท่าเดิม 19 ราย คิดเป็นร้อยละ 38.8

**ตารางที่ 30 แสดงความแตกต่างระหว่างรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานของ
ครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539**

ความแตกต่าง	ความถี่	ร้อยละ
สูงขึ้น	17	34.7
ต่ำลง	17	34.7
เท่าเดิม	15	30.6
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 30 พบว่าครัวเรือนมีรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานสูงขึ้น 17 ราย คิดเป็นร้อยละ 34.7 มีรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานต่ำลง 17 ราย คิดเป็นร้อยละ 34.7 และมีรายจ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลานเท่าเดิม 15 ราย คิดเป็นร้อยละ 30.6

สำหรับในเรื่องภาวะหนี้สินพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนไม่มีหนี้สิน ถึงแม้ว่าชาวบ้านจะมีความต้องการรายได้เพราะมีความจำเป็นในชีวิตประจำวันแต่ชาวบ้านก็ไม่นิยมการกู้ยืมเงิน นอกจากนี้ในกรณีที่จำเป็นซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหนี้สินเนื่องมาจากการบริโภค โดยการเป็นหนี้สินมักจะเป็นไปในห้วงเวลาฤดูกาล ซึ่งไม่มีการคิดดอกเบี้ยและใช้คืนต่อเมื่อมีเงิน เพราะในระบบคิดของชาวบ้านซึ่งจะคิดจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัวก่อนสิ่งอื่น ทั้งนี้เพราะบริบทที่แวดล้อมในการกำหนดวิถีการผลิตของชาวบ้านนั้น ชาวบ้านไม่สามารถกำหนดเองได้ไม่ว่าชาวบ้านจะมีอาชีพได้ไม่ว่าจะเป็นชาวนาหรือมีอาชีพรับจ้างแรงงานก็ตาม ดังนั้นในขณะที่ในชีวิตปัจจุบันเมื่อยังไม่มีหนี้สินก็ลำบากเพียงพอแล้ว การก่อหนี้เพิ่มขึ้นมาอีกในขณะที่มองไม่เห็นหนทางของการมีรายได้ที่แน่นอนก็จะยิ่งทำให้ชีวิตมีความทุกข์และความยากลำบากเพิ่มมากขึ้น จึงทำให้ชาวบ้านมีค่านิยมในเรื่องการไม่มีหนี้สิน และอีกสาเหตุหนึ่งอาจจะเนื่องมาจากชาวบ้านบางส่วนไม่มีที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ของตนเอง จึงไม่สามารถกู้ยืมเงินจากธนาคารหรือสถาบันการเงินได้ ดังปรากฏในตารางที่ 31 และ 32

ตารางที่ 31 กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สินของผู้ตอบแบบสอบถาม

กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สิน	ความถี่	ร้อยละ
การผลิต	1	2.0
การบริโภค	12	24.5
การศึกษาเล่าเรียน	2	4.1
การรักษาพยาบาล	5	10.2
การซ่อมแซมบ้านเรือน	2	4.1
การใช้หนี้ก้อนแหล่งเงินกู้หนึ่ง	2	4.1
อื่นๆ	12	24.5
ไม่มีหนี้สิน	13	26.5
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 31 พบว่า กิจกรรมที่ก่อให้เกิดหนี้สิน มีดังนี้ การผลิต มีจำนวน 1 ราย คิดเป็นร้อยละ 2.0 การบริโภค มีจำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 การศึกษาเล่าเรียน มีจำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.1 การรักษาพยาบาล มีจำนวน 5 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.2 การซ่อมแซมบ้านเรือน มีจำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.1 การใช้หนี้ก้อนแหล่งเงินกู้หนึ่ง มีจำนวน 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 4.1 อื่นๆ มีจำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 และไม่มีหนี้สิน มีจำนวน 13 ราย คิดเป็นร้อยละ 26.5

ตารางที่ 32 แสดงความแตกต่างระหว่างหนี้สินของครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539

ความแตกต่าง	ความถี่	ร้อยละ
สูงขึ้น	12	24.5
ต่ำลง	18	36.7
เท่าเดิม	19	38.8
รวม	49	100.0

จากตารางที่ 32 พบว่าครัวเรือนมีหนี้สินสูงขึ้น 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 24.5 มีหนี้สินต่ำลง 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 36.7 และมีหนี้สินเท่าเดิม 19 ราย คิดเป็นร้อยละ 38.8

ในชุมชนพอเพียงก็มีลักษณะเช่นเดียวกันชุมชนบ้านสุขใจในการได้รับสวัสดิการจากภาครัฐ ซึ่งถือเป็นการกระจายรายได้ทางอ้อมทางหนึ่งซึ่งดำเนินการโดยภาครัฐ โดยในการจัดสรรสวัสดิการภาครัฐประกอบไปด้วยการสงเคราะห์ผู้สูงอายุ การให้การสนับสนุนในเรื่องอาหารกลางวันแก่เด็กนักเรียน การประกันสุขภาพ เป็นต้น ดังปรากฏในตารางที่ 11 นอกเหนือไปจากระบบการแบ่งปันจากชุมชน และจากเครือญาติก็ยังคงอยู่ได้ด้วยดี จึงทำให้ปัญหาไม่มีกินหรือไม่มีพอกินไม่พบในชุมชนที่ศึกษา เพราะนอกจากการหาอยู่หากินตามธรรมชาติแล้ว การแบ่งปันจากเครือญาติ จากชุมชน และจากภาครัฐ ทำให้ความเป็นชุมชนดำรงอยู่ได้ด้วยดี

ตารางที่ 33 สวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐที่ครัวเรือนได้รับ

สวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐ	ความถี่
เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ	1
บัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย	23
บัตรประกันสุขภาพ	21
บัตรทองโครงการ 30 บาท รักษาได้ทุกโรค	10
อาหารกลางวันฟรีสำหรับเด็กนักเรียน	17
อื่นๆ	1

จากตารางที่ 33 พบว่า ครัวเรือนได้รับเงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ จำนวน 1 ราย บัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย จำนวน 23 ราย บัตรประกันสุขภาพ จำนวน 21 ราย บัตรทองโครงการ 30 บาท รักษาได้ทุกโรค จำนวน 10 ราย อาหารกลางวันฟรีสำหรับเด็กนักเรียน จำนวน 17 ราย และอื่นๆ จำนวน 1 ราย

การวิเคราะห์ข้อมูล

ความแตกต่างระหว่างรายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันเปรียบเทียบกับปี 2539

การกำหนดสมมติฐาน

H_0 : รายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันและของ 3 ปีที่แล้วเท่ากัน

H_1 : รายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันและของ 3 ปีที่แล้วไม่เท่ากัน

ตารางที่ 34 Paired Samples correlation

		t	df	Sig. (2-tailed)
Pair 1	CURRE - PASRE	-.310	45	.000

จากการทดสอบสมมติฐาน โดยใช้ Paired Samples correlation นั้นได้ค่า Sig. (2-tailed) เท่ากับ .000 ซึ่งมีค่าน้อยกว่า 0.05 ซึ่งเป็นระดับความเชื่อมั่นที่สามารถยอมรับสมมติฐานได้ จึงปฏิเสธ H_0 สรุปได้ว่า รายได้ของครัวเรือนในปีปัจจุบันและของ 3 ปีที่แล้วไม่เท่ากัน โดยมีรายได้ลดลง เนื่องจากค่า t เป็นลบ

ตารางที่ 35 แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ เมื่อปี 2539

แหล่งรายได้	ส่วนแบ่งใน รายได้รวม (S_k)	Gini coefficient ของแหล่งรายได้ (G_k)	Gini correlation กับการจัด ลำดับรายได้ รวม (R_k)	การมีส่วน ร่วมใน Gini coefficient ของรายได้ รวม	ร้อยละ ส่วนแบ่ง ของ Gini รวม
รายได้หลัก	0.782	0.727	0.764	0.273	93.2
รายได้เสริม	0.218	0.532	0.443	0.003	6.8
รวม	1.000	-	-	-	100.00

ผลของการคำนวณ Gini Coefficient พบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งมากที่สุดในรายได้รวม (S_k) และทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้ค่อนข้างมาก (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.273) ในทางตรงกันข้าม รายได้เสริมทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้น้อยกว่า (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.003) นอกจากนี้ยังพบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งในรายได้รวม (S_k) มากกว่ารายได้เสริม และ Gini Coefficient ของรายได้หลักสูงกว่าของรายได้เสริม (0.727 ต่อ 0.532) ซึ่งแสดงว่ามีการกระจายรายได้เสริมได้เท่าเทียมกว่ารายได้หลัก

ตารางที่ 36 แสดงการคำนวณ Gini Coefficient ของแหล่งรายได้ ปีปัจจุบัน

แหล่งรายได้	ส่วนแบ่งใน รายได้รวม (S_k)	Gini coefficient ของแหล่งรายได้ (G_k)	Gini correlation กับการจัด ลำดับรายได้ รวม (R_k)	การมีส่วน ร่วมใน Gini coefficient ของรายได้ รวม	ร้อยละ ส่วนแบ่ง ของ Gini รวม
รายได้หลัก	0.698	0.163	0.486	0.061	18.1
รายได้เสริม	0.302	0.475	0.732	0.217	81.8
รวม	1.000	-	-	-	100.00

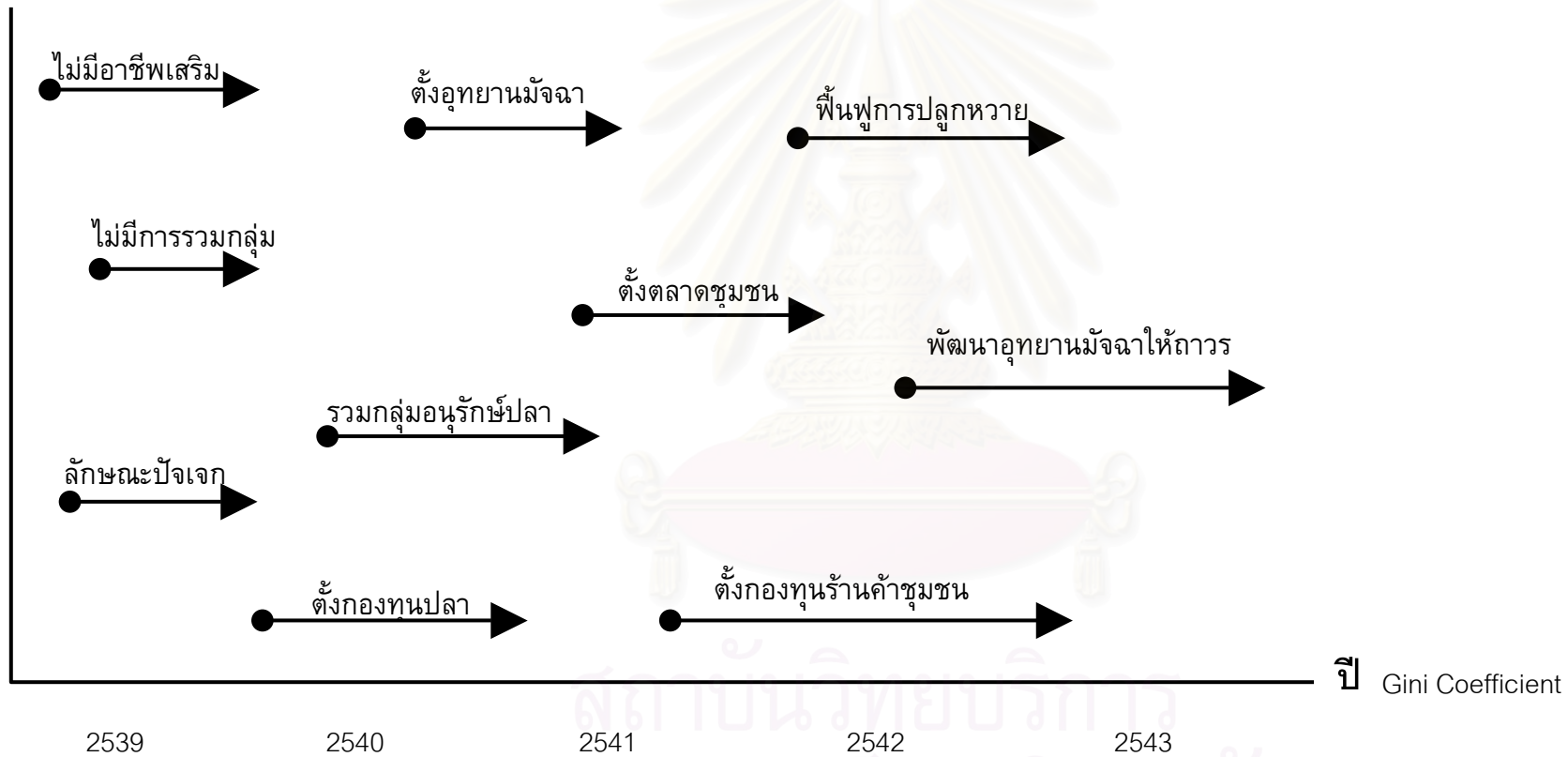
ผลของการคำนวณ Gini Coefficient พบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งมากที่สุดในรายได้รวม (S_k) แต่ทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้ค่อนข้างน้อย (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.061) ในทางตรงกันข้าม รายได้เสริมทำให้เกิดความไม่เท่ากันในรายได้อีกกว่า (การมีส่วนร่วมใน Gini coefficient ของรายได้รวม=0.217) นอกจากนี้ยังพบว่ารายได้หลักมีส่วนแบ่งในรายได้รวม (S_k) มากกว่ารายได้เสริม อย่างไรก็ตาม Gini Coefficient ของรายได้หลักต่ำกว่าของรายได้เสริม (0.163 ต่อ 0.475) ซึ่งแสดงว่ามีการกระจายรายได้หลักได้เท่าเทียมกว่ารายได้เสริม

กล่าวโดยสรุปคือ ก่อนที่ชุมชนพอเพียงจะมีการใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยพิจารณาจากแหล่งที่มาของรายได้พบว่า แหล่งที่มาของรายได้เสริมที่แต่ละครัวเรือนทำการผลิตนั้นมิได้ทำให้เกิดความแตกต่างของรายได้ที่ครัวเรือนได้รับ เพราะเป็นแหล่งที่มาของรายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่สม่ำเสมอและไม่คงที่ เช่น การจับปลา การหาหน่อไม้ เป็นต้น ไม่ทำให้ครัวเรือนในชุมชนมีความแตกต่างกันจากแหล่งรายได้เสริมดังกล่าว ในขณะที่อาชีพหลักของครัวเรือนคือการทำนาซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน (ถือเป็นรายได้อย่างหนึ่งของครัวเรือน เพราะครัวเรือนไม่ต้องเสียเงินเพื่อไปซื้อข้าวมาบริโภค คือผู้ผลิตและผู้บริโภคเป็นบุคคลคนเดียวกัน) แต่หลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีการรวมกลุ่มของชาวบ้านในการทำกิจกรรมร่วมกันคือกลุ่มกองทุนอาหารปลาและกลุ่มร้านค้าชุมชน ซึ่งการทำกิจกรรมร่วมกันดังกล่าวเป็นแหล่งที่มาที่สำคัญของรายได้เสริมของครัวเรือน ทำให้ครัวเรือนได้รับผลตอบแทนจากการทำงานร่วมกันอย่างเป็นยุติธรรม โดยมีการปันผลจากการดำเนินกองทุนดังกล่าวปีละ 2 ครั้ง ทำให้การกระจายรายได้จากแหล่งที่มาของรายได้เสริมมีความเท่าเทียมมากกว่าแหล่งที่มาของรายได้หลัก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพ 20 การเปรียบเทียบ Gini Coefficient ปี 2539 และ ปี 2543 ชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม

กิจกรรมการเรียนรู้

Gini Coefficient รายได้หลัก = 0.727

Gini Coefficient รายได้หลัก = 0.163

Gini Coefficient รายได้เสริม = 0.532

Gini Coefficient รายได้เสริม = 0.475

ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาพบว่าเนื่องจากชุมชนที่ศึกษาเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือ การทำนาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งความแตกต่างของแต่ละครัวเรือนในชุมชนจะไม่ปรากฏชัด เพราะแต่ละครัวเรือนจะมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ใกล้เคียงกัน มีวิถีชีวิตที่คล้ายคลึงกัน มีพฤติกรรมการผลิตและการบริโภคไม่แตกต่างกันมาก กระแสสังคมที่เน้นในเรื่องบริโภคนิยมซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความอยากมีอยากได้ตลอดเวลาไม่เกิดขึ้นกับชาวบ้านในชุมชน

ลักษณะการเป็นหนี้ของชาวบ้านในชุมชนเพียงพอกับชุมชนบ้านสุขใจจะแตกต่างกันไป โดยลักษณะที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านสุขใจนั้น ชาวบ้านจะก่อหนี้ในลักษณะเป็นการลงทุนในระยะยาวในเรื่องการศึกษาของบุตรหลาน โดยการก่อหนี้มักมีลักษณะการกู้หนี้ยืมสินมาใช้หนี้เก่า แต่ในขณะที่ในชุมชนเพียงพอกชาวบ้านไม่นิยมก่อหนี้เพราะกลัวจะหาใช้คืนไม่ได้ (สาเหตุเพราะไม่มีความแน่นอนในรายได้ที่จะได้รับ คือไม่สามารถคาดการณ์การรายได้ได้ ในขณะที่ในชุมชนบ้านสุขใจนั้นชาวบ้านจะสามารถคาดคะเนรายได้ที่จะได้ในอนาคตได้จากการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งแต่ละครัวเรือนจะถือครองที่ดินประมาณ 30-40 ไร่ ถึงแม้จะเป็นการคาดการณ์ได้เพียงบางส่วนไม่สามารถคาดการณ์ได้ทั้งหมดก็ตาม) และเมื่อให้ชาวบ้านประเมินตนเองว่าเป็นคนยากจนหรือไม่ และเหตุผลที่บอกว่ายากจนนั้นคืออะไร ซึ่งคำตอบที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มองเรื่องความยากจนคือการมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย (เช่น ในขณะที่ไม่มีรายได้แต่มีรายจ่ายในเรื่องค่าไฟฟ้า ค่าขนมลูก เป็นต้น)

สิ่งที่ค้นพบจากการศึกษาคือ ถึงแม้ชาวบ้านจะจนเงิน ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านมีหนี้สิน และหนี้สินที่มีก็คือสิ่งที่ชาวบ้านคิดว่าเป็นปัญหาสำหรับตนเอง และพยายามหาหนทางที่จะทำให้ไม่มีหนี้สินหรือทำให้หนี้สินลดน้อยลง ไม่ว่าจะเป็นการหาอาชีพเสริม การกำหนดจิตใจของตนเองไม่หลงไปตามกระแส การพึ่งพาช่วยเหลือกันภายในชุมชน เราจะพบว่าสิ่งที่หล่อหลอมให้ชาวบ้านเป็นเช่นนี้มาจากวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นกรอบใหญ่ในกำหนดวิถีชีวิตของชาวบ้าน (กลุ่มคนจนที่อยู่ในเมือง เมื่อมีความรู้สึก “ขาดแคลน” มักก่อให้เกิดปัญหาสังคมเพราะเมื่อมีความต้องการก็ต้องแสวงหาและอาจใช้วิธีการที่ผิด และก่อความเดือดร้อนต่อบุคคลอื่น เช่น ไปค้ายาเสพติด คดโกง หรือก่อคดีจี้ ปล้น เป็นต้น

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์ วิธีวิจัย และผลการวิจัย สรุปได้ดังนี้

1. วัตถุประสงค์

- เพื่อศึกษาแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในอดีตและปัจจุบัน
- เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง
- เพื่อวิเคราะห์การกระจายรายได้ในชุมชนที่ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

2. วิธีการวิจัย

ใช้วิธีวิจัยเอกสาร วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม) และวิธีวิจัยเชิงปริมาณ (วิธี Decomposability โดยใช้ Gini Coefficient เป็นตัวชี้บ่งชี้ในเรื่องของการกระจายรายได้ ใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวน 123 ครัวเรือนในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ และจำนวน 49 ครัวเรือนในชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม) ตามลำดับ

3. ผลการวิจัย พบว่า

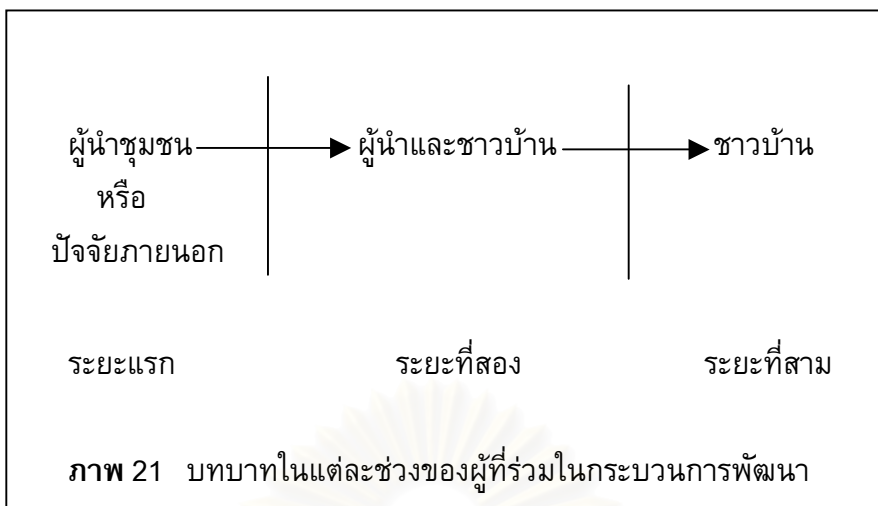
1) แนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง คือการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน และการจัดสรร โดยมี “ความรู้จักพอ” และ “การไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และสิ่งแวดล้อม” เป็นพื้นฐาน สำหรับด้านการผลิตเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการบริโภคของครัวเรือนเป็นลำดับแรกและเพื่อการค้าในลำดับถัดไป ด้านการบริโภคเป็นไปเพื่อสนองความต้องการในการดำรงชีวิตและพัฒนาคุณภาพชีวิต ด้านการแลกเปลี่ยนเป็นไปในระดับชุมชนในลำดับแรก ในระดับประเทศ และระดับโลกเป็นลำดับถัดไปโดยอาศัยเครือข่ายและกระบวนการกลุ่ม ด้านการจัดสรรหรือการแบ่งปันเป็นไปทั้งในระดับชุมชนและระดับรัฐ

2) กระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชนมีองค์ประกอบ การเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน คือประกอบด้วยปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยสภาพแวดล้อม โดยมีลักษณะการเรียนรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและการรวมกลุ่ม จากแหล่งเรียนรู้ทั้งจาก

ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ถึงแม้ว่าแต่ละชุมชนต่างก็มีแกนกลางในกระบวนการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกันแต่แตกต่างกันบนพื้นฐานศักยภาพของแต่ละชุมชน โดยชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ ใช้ “ศรัทธา” ที่มีต่อบุคคลซึ่งเป็นพระสงฆ์ เป็นเครื่องหนุนนำการเรียนรู้ โดยนำเอาคำสอนทางศาสนามาสอดแทรกในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม ใช้ “ความศรัทธาในตน” และ “กระบวนการมีส่วนร่วม” ของชาวบ้าน เป็นเครื่องหนุนนำการเรียนรู้ โดยมีกระบวนการกลุ่มที่เกิดขึ้นจากการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับประโยชน์ของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยการกำหนดสิทธิของชุมชนบนพื้นฐานของการบริหารจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

3) เมื่อพิจารณาจากแหล่งที่มาของรายได้ทั้งรายได้หลักและรายได้เสริม พบว่าหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว การกระจายรายได้ของคนในชุมชนดีขึ้นในทั้งสองชุมชน โดยปรากฏว่าทั้งสองชุมชนต่างมีค่า Gini Coefficient ต่ำกว่าเดิมที่ ชุมชนยังมีได้ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างเข้มแข็ง

กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนนี้ เป็นสิ่งที่สะท้อนชีวิตจริงของชาวบ้าน ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยตรง และพบว่าถึงแม้ปัจจัยภายใน (อาจจะพิจารณาได้ในหลายระดับ เช่น ในระดับปัจเจก ระดับ ชุมชน ระดับประเทศ เป็นต้น) จะเป็นปัจจัยที่ชี้ขาดในการทำสิ่งใดก็ตาม แต่ปัจจัยภายในก็อาจจะไม่ส่งผลหรือไม่มีโอกาสได้แสดงออกหากขาดซึ่งปัจจัยภายนอก (ซึ่งอาจจะพิจารณาได้ในหลายระดับเช่นเดียวกับปัจจัยภายใน เช่น ในระดับปัจเจก ระดับชุมชน ระดับประเทศ เป็นต้น) ให้การกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุนช่วยเหลือ ให้ปัจจัยภายในคือชาวบ้านได้แสดงศักยภาพของตนเองออกมา เพราะในกระบวนการพัฒนาซึ่งมีชาวบ้านเป็นตัวตั้งนั้น ชาวบ้านมีข้อจำกัดหลายประการ เช่น โลภทัศน์ ความรู้ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น จึงจำเป็นที่ในระยะแรกของกระบวนการพัฒนา ปัจจัยภายนอกจึงต้องทำหน้าที่และมีบทบาทในการเป็นตัวนำในการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลง (Change agents หรือ Change innovators) และเมื่อกระบวนการพัฒนาดำเนินมาในระยะหนึ่ง ก็จะมีการเคลื่อนย้ายบทบาทในการเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงมาที่ปัจจัยภายในคือตัวชาวบ้านเอง เพราะในแต่ละช่วงเวลา แต่ละสถานการณ์ของกระบวนการพัฒนา บทบาทของปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายในจะแปรเปลี่ยนไปในการทำหน้าที่เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง

ปัจจัยภายนอกต้องรู้บทบาทของตนเองว่าอยู่ในช่วงตอนใดของการพัฒนา หากอยู่ในช่วงตอนแรกของการพัฒนา บทบาทของปัจจัยภายนอกจะมากกว่าชาวบ้าน หากอยู่ในช่วงกลางของการพัฒนา ความสำคัญของปัจจัยภายนอกกับปัจจัยภายในคือตัวชาวบ้านอาจจะใกล้เคียงกัน คือการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการเรียนรู้ดำเนินการพัฒนาต่าง ๆ ควบคู่กับความช่วยเหลือต่าง ๆ ของปัจจัยภายนอกเพื่อสนับสนุนให้เกิดกระบวนการพัฒนา และในช่วงท้ายสุดของการพัฒนาที่เป็นหน้าที่และบทบาทของชาวบ้านล้วน ๆ ในการพึ่งตนเอง การคิดเป็น ทำเป็น ของชาวบ้าน ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยตนเองได้ โดยปัจจัยภายนอกอาจจะเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเองไปอีกในระดับหนึ่งโดยอาจจะเป็นตัวกลางเชื่อมโยงชาวบ้านกับโลกภายนอกชุมชน ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาคอยให้คำปรึกษา ชี้แนะ ดูแลอยู่ห่าง ๆ และปัจจัยภายนอกที่มีส่วนช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุน ให้ปัจจัยภายในเกิดการเรียนรู้นั้นก็มิใช่เป็นเพียงตัวบุคคลหรือองค์กรเท่านั้น เพราะในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านนั้นยังต้องอาศัยองค์ประกอบอื่น ๆ ที่มาเสริมให้กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านสามารถดำเนินต่อไปได้และสัมฤทธิ์ผล เช่น แหล่งทรัพยากรที่มีอยู่ โอกาสในการเข้าถึงทรัพยากร การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน เป็นต้น

ในกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เกิดขึ้นพบว่า ก่อนที่ชาวบ้านจะลงมือดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบเศรษฐกิจพอเพียงในทั้ง 2 ชุมชนนั้น ชาวบ้านจะมีการยอมรับและเปลี่ยนวิธีคิดใหม่โดยหันมาให้ความสำคัญกับธรรมชาติ และการพึ่งตนเองมากขึ้น เพราะในวิถีการผลิตแบบเดิมซึ่งเน้นเพื่อการค้าเป็นหลักนั้น ชาวบ้านเรียนรู้ว่าการรับแรงผลิต (โดยการใช้ปุ๋ยเคมี สารเร่งการเจริญเติบโต เป็นต้น) รับแรงขาย (โดยความจำเป็นเพราะต้องนำเงินไปชำระในการซื้อปัจจัยการผลิต) มีแต่ทำความเดือดร้อนและไม่มีความสุขให้แก่ตนเอง แก่ผู้อื่น และแก่ธรรมชาติด้วย และเมื่อเปลี่ยนวิธีคิดใหม่จากการผลิตเพื่อการค้าเป็นหลักมาเป็นการผลิตเพื่อ

การบริโภคภายในครัวเรือนเป็นหลักและเมื่อมีเหลือจึงขาย (ดำเนินชีวิตแบบพอเพียง หรือพออยู่ พอกิน) โดยช่วยให้แก่สหกรณ์หรือกลุ่มซึ่งชุมชนจัดตั้งขึ้น ทำให้ชีวิตเป็นสุขขึ้นทั้งสุขภาพกายและสุขภาพใจ และสามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนี้ยังพบว่ากิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นหลังจากที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงสามารถทำให้การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นในชุมชนดีกว่าเดิม ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากการที่ชุมชนมีกลุ่มอาชีพที่หลากหลาย และการมีสถาบัน/องค์กร/กลุ่มที่จัดตั้งขึ้นภายในชุมชนทำหน้าที่ในความสัมพันธ์ที่มีกับตลาด สามารถมีอำนาจต่อรองกับตลาดได้ ทำให้ราคาผลผลิตของชาวบ้านได้รับความเป็นธรรม ซึ่งส่งผลต่อรายได้ที่ชาวบ้านได้รับ จึงทำให้การกระจายรายได้ที่เกิดขึ้นดีกว่าเมื่อก่อนที่ชุมชนจะใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อภิปรายผลการวิจัย

ผลการวิจัย มีประเด็นที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

1) ในชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชน มีแนวคิดการพัฒนาแบบ “รู้จักพอ” ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยแทบทุกครัวเรือนนอกจากจะปลูกข้าวแล้วยังมีการปลูกพืชผักเพื่อการบริโภคในครัวเรือนของตนเอง รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ ปลา เป็นต้น และเมื่อตอบสนองด้านการการยังชีพของครัวเรือนได้แล้ว จึงค่อยดำเนินการเพื่อการค้า โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง แต่สิ่งที่เศรษฐกิจพอเพียงในวิถีชาวบ้านปัจจุบันแตกต่างจากอดีตก็คือ นอกเหนือไปจากการพออยู่ พอกินแล้ว การมีคุณภาพชีวิตในสังคมปัจจุบันที่แตกต่างไปจากเดิม ทำให้ชาวบ้านมีความจำเป็นต้องใช้ “เงิน” หรือ “รายได้” ในระดับหนึ่ง

ในความเป็นจริงที่ดำรงอยู่คือ โลกมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความคิด ความต้องการของคนก็เช่นเดียวกัน การที่ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของตนเองเพื่อตอบสนองความต้องการของลูกค้าหรือผู้บริโภคนั้น ในขณะที่เดียวกันการที่ไม่เป็นไปตามกระแสสังคมทั้งหมด ทำให้เกิดเนื้อที่ภายในใจที่เป็นอิสระ ชุมชนเหล่านี้ไม่เพียงแต่รู้ว่าตนเองไม่สามารถที่จะแข่งขันกับทุนจากภายนอกชุมชนได้ แต่ยังตระหนักด้วยว่ากระแสโลกาภิวัตน์ที่รุกคืบชุมชนเข้ามาทุกขณะ หากปล่อยตัวไปตามกระแสสังคมที่เกิดขึ้นโดยไม่คำนึงถึงสภาพความเป็นจริงใกล้ตัวที่ล้อมรอบชุมชนอยู่ ตนเองจะเดือดร้อน ดิ้นรน และไม่มีความสุข การพัฒนาบนศักยภาพของตนเองสามารถสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ขึ้นได้อย่างหลากหลายเพื่อการอยู่รอดของชีวิตและเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ถึงแม้ว่าโดยภาพรวมของสังคมเกษตรกรรมจะคล้ายคลึงกัน แต่ชุมชนแต่ละชุมชนต่างก็มีจุดอ่อน จุดแข็ง ของแต่ละชุมชนซึ่งแตกต่างกันไป การที่ชุมชนใดจะประสบความสำเร็จในการพัฒนาตนเองได้นั้น ต้องสามารถดึงจุดแข็งที่ตนเองมีมาสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับชุมชนได้ดังเช่นที่ชุมชนที่ศึกษาได้ใช้จุดแข็งที่ตนเองมีเป็นพื้นฐานในการพัฒนาซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน

2) การที่ชุมชนสามารถดำรงความเป็นชุมชนไว้ได้จากอดีตจนถึงปัจจุบันนั้น เป็นเพราะมีกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ของชุมชน เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และถึงแม้ว่ากระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชนจะมีองค์ประกอบการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน คือประกอบด้วยปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยสภาพแวดล้อม โดยมีลักษณะการเรียนรู้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและการรวมกลุ่ม จากแหล่งเรียนรู้ทั้งจากภายในชุมชนและภายนอกชุมชน แต่ก็มิได้หมายความว่ากระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นดังกล่าวเป็น “สูตรสำเร็จ” ที่เกิดขึ้นในสังคมเกษตรกรรม

ถึงแม้ว่าชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่มีโอกาสได้เล่าเรียนต่อหลังจากเรียนจบการศึกษาในภาคบังคับแล้ว แต่พวกเขาล้วนแล้วแต่มีอาชีพเลี้ยงปากเลี้ยงท้องด้วยการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชีวิต เรียนรู้จากทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัว เรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติ เรียนรู้จากการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งที่จริงจังและเข้มข้น เป็นการเรียนรู้เพื่อนำไปใช้จริงใน ซึ่งแตกต่างจากการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนที่ต้องนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม เป็นการศึกษาเพื่อชีวิตอย่างแท้จริง และเนื่องจากชีวิตคือการเรียนรู้และการเรียนรู้ก็คือการศึกษา ดังนั้น คนจำเป็นต้องเรียนรู้ตลอดเวลาจากทุกเรื่องเพื่อใช้ชีวิตร่วมกับสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น

ข้อมูลจากการศึกษาชุมชน พบว่าชาวบ้านมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา และการเรียนรู้ก็คือการศึกษา และโดยที่ชาวบ้านมักมีการศึกษาในระบบโรงเรียนเพียงแคการศึกษาภาคบังคับ การเรียนรู้ของชาวบ้านเป็นการศึกษาตามอัธยาศัยซึ่งสามารถใช้งานได้จริงและสอดคล้องกับวิถีชีวิตชาวบ้านมากกว่าการศึกษาในระบบโรงเรียน ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านก็ได้สังเกตเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา โดยค่านิยมที่เกี่ยวกับการศึกษานี้ปรากฏในวิถีชาวบ้านปัจจุบัน โดยค่าใช้จ่ายของครัวเรือนส่วนหนึ่งจะใช้ไปกับการศึกษาของบุตรหลาน และบางครัวเรือนเป็นหนี้สินเพื่อนำมาเป็นค่าใช้จ่ายในเรื่องการศึกษา และข้อเท็จจริงที่พบคือ ชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวนามักมีความรู้น้อย มีรายได้ต่ำแต่ก็ยังสามารถรักษาความเป็นชุมชนให้อยู่รอดปลอดภัยมาได้โดยตลอดแม้เมื่อประเทศประสบวิกฤติเศรษฐกิจ

การเรียนรู้ถือเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์ ผลงานวิจัยเรื่องการทำงานของสมองซีกซ้ายซีกขวาได้แสดงไว้อย่างชัดเจนว่า เด็กเรียนรู้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์อย่างแท้จริง โดยทั่วไปการเรียนรู้จะมีอยู่ 2 ส่วน คือการเรียนรู้ของบุคคล และการเรียนรู้ของสังคม ดังนั้นหากเราถือว่า “คน” เป็นส่วนหนึ่งของสังคม การศึกษาก็คือการเรียนรู้ของทุกคนในสังคมนั้นเอง ในเรื่องนี้ ศ.นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้ว่า ในบรรดาศาสตร์ที่มนุษย์เรียนรู้ตั้งแต่เกิดจนตายนั้นมีอยู่ 3 เรื่อง คือ 1) การรู้จักตนเองหรือการเรียนรู้ตนเอง 2) การเรียนรู้ผู้อื่นหรือสิ่งอื่นที่อยู่ไกลออกไป และ 3) การเรียนรู้ที่นำตนเองไปปฏิสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก สรุปก็คือ การเรียนรู้ตนเองนั้นก็คือการเรียนรู้จากภายใน การเรียนรู้ผู้อื่นก็คือการเรียนรู้จากภายนอก และการเรียนรู้ที่นำตนเองไปปฏิสัมพันธ์ก็คือการบูรณาการนั่นเอง ด้วยเหตุนี้จึงมีคำว่า “บูรณาการ” อยู่ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และถือเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญของการปฏิรูปการเรียนรู้

ในการสร้างคนนั้นถือเป็นหน้าที่ร่วมกันของหลายฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นสถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) (2540: 34) ได้กล่าวไว้ว่า “เราทุกคนมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์โลก ช่วยกันทำโลกนี้ให้ดีขึ้น รวมทั้งทำชีวิตให้ดี”

ขึ้น เพราะฉะนั้นวัตถุประสงค์ของมนุษย์ที่ถือได้ว่าเป็นวัตถุประสงค์ที่ถูกต้อง คือต้องช่วยกันสร้างสรรค์ชีวิตให้ดีขึ้น มีความสุข ทำให้สังคมมีสันติอยู่ร่วมกันได้ดี และทำให้โลกให้ร่มเย็นอยู่อาศัย” ดังนั้นหากเราจะสร้างคนโดยการไปใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือ เป็นเบ้าหลอม จึงจำเป็นต้องบ่มเพาะและหล่อหลอมให้ผู้ที่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียนเติบโตขึ้นมาด้วยพื้นฐานของความเป็นไปไทย จิตใจเป็นสากล โดยอาศัยทุนทางสังคมที่เรามีอยู่อย่างมากภายในสถาบันศาสนา

หลักธรรมทางศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาคุณภาพของมนุษยชาติในอนาคตที่มีความซับซ้อนและมีข้อจำกัดในเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เราจะพบว่าวิถีชีวิตของคนในสมัยก่อนนั้น การใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างประหยัดและรู้คุณค่า (ในขณะที่คนยังมีจำนวนน้อย ทรัพยากรธรรมชาติยังอุดมสมบูรณ์) ในขณะที่ในสมัยปัจจุบันที่คนมีจำนวนมากขึ้น ทรัพยากรมีจำนวนน้อยลง แต่การใช้ทรัพยากรของคนในสังคมเป็นไปอย่างฟุ่มเฟือยและไม่รู้คุณค่า และในอนาคตหากการจัดสรรทรัพยากรไม่เป็นไปในหนทางที่เป็นธรรมต่อคนส่วนใหญ่ ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมากขึ้นและรุนแรงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และด้วยช่วงระยะเวลาที่ยาวนานที่เด็กและเยาวชนอยู่ในระบบโรงเรียน สถาบันการศึกษาจึงเป็นสถาบันหลักในการสร้างมนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกายและใจบนพื้นฐานของความเป็นคนไทย (มิใช่เป็นมนุษย์พันธุ์ใหม่ที่ไม่สามารถจำแนกสัญชาติได้) สถาบันการศึกษาจะต้องเชื่อมโยงกับสถาบันอื่น ๆ อย่างไรจึงจะทำให้การเรียนรู้ในระบบโรงเรียนมีลักษณะของการบูรณาการที่กลมกลืนไปในวิถีชีวิตของผู้เรียนมิใช่การแปลกแยกอย่างเช่นที่เป็นมาในอดีต

3) จากการศึกษาพบว่า ทั้งสองชุมชนต่างก็ใช้ “ศรัทธา” เป็นฐานในการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านที่เริ่มต้นจาก “ศรัทธา” ที่มีต่อตัวบุคคล น่าจะไม่มีเหตุผลรองรับเพียงพอในมุมมองของผู้ที่มีการศึกษาในระดับสูง ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ควรส่งเสริมในแนวทางนี้เพราะไปยึดถือหรือให้ความสำคัญกับ “บุคคล” มากกว่า “ระบบ” ในขณะที่เราจะพบว่าในการบริหารประเทศจะเป็นไปในแนวทางที่มุ่งหวังได้ จำเป็นที่ผู้นำประเทศจะต้องได้รับการยอมรับจากประชาชน ซึ่งเบื้องต้นก็คือผู้นำจะต้องสร้าง “ศรัทธา” ให้ผู้คนเกิดความเชื่อมั่นเสียก่อนว่าจะสามารถฝากอนาคตของตนเองได้ และผู้นำสามารถทำหน้าที่ “นำ” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนจึงจะให้ความร่วมมือ ร่วมใจกันมุ่งมั่นสร้างประเทศ

ดังนั้นหากเราพบว่าการเรียนรู้ของคนในสังคม ต้องอาศัยการสร้าง “ศรัทธา” โดยให้ความสำคัญกับบุคคลมากกว่าระบบ เราก็จำเป็นต้องยอมรับความเป็นจริงว่าสังคมเรามีเงื่อนไขและข้อจำกัดที่แตกต่างจากสังคมอื่น จุดสำคัญอยู่ที่ว่าเราจะต่อยอดหรือพัฒนา “ศรัทธา” ไปในทางที่สร้างสรรค์ ไปสู่การใช้ “ปัญญา” ในทำนองที่ถูกต้องอย่างไรดังข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ค้นพบในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ ที่พบว่าในกระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชาวบ้าน

มีการพัฒนาจากกิจกรรมหนึ่งไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ เปลี่ยนจากการใช้ “ศรัทธา” เป็นตัวนำในการรับรู้ มาเป็นการใช้ “ปัญญา” เป็นฐานในการเรียนรู้ โดยมีสถาบันศาสนาเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ทำให้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเอง และเป็นที่พักพิงของกันและกันได้ ประกอบด้วย

- “ศรัทธา” เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้
- กระบวนการขัดเกลาทางสังคมที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ของชาวบ้านคือ “สถาบันศาสนา
- “ผู้นำ” เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญในระยะแรกของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น
- “ชาวบ้าน” เป็นผู้มียุทธศาสตร์สำคัญที่สุดในกระบวนการเรียนรู้

สิ่งที่ค้นพบในชุมชนแสดงให้เห็นว่าในสังคมไทยนั้น เรื่อง “ศรัทธา” ของผู้คนยังมีความสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จในกระบวนการพัฒนาได้ และสถาบันศาสนายังสามารถพัฒนาเป็นทุนทางสังคมที่เข้มแข็งได้ สามารถนำมาใช้ในการสร้างตาข่ายสังคม (social safety net) บนพื้นฐานที่สังคมไทยมีอยู่แล้วได้

สถาบันศาสนา เป็นสถาบันดั้งเดิมในสังคมไทยที่เป็นกลไกในการพัฒนาการเรียนรู้ของชาวบ้านในชุมชน ในอดีตวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในกิจกรรมเกือบทุกอย่างของชาวบ้าน และบทบาทของวัดได้คลี่คลายลงโดยมีสถาบันอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อมาทำหน้าที่เฉพาะตามยุคสมัยของการปฏิรูปบ้านเมืองให้ทันสมัยตามแบบตะวันตก ซึ่งเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4-5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บทบาทของวัดแต่เดิมมาในเรื่องการเป็นที่พักพิงแก่คนที่เดินทางต่างถิ่น ก็มีโรงแรมมารับหน้าทีไป ในเรื่องของการศึกษาก็มีสถาบันการศึกษาในระบบโรงเรียนมารับหน้าทีไป หรือในเรื่องของการดูแลสุขภาพการเจ็บไข้ได้ป่วย ก็มีโรงพยาบาลมารับหน้าทีไป เป็นต้น นอกจากบทบาทหน้าที่ที่วัดเคยดำเนินการจะมีสถาบันเฉพาะอย่างมารับหน้าทีไปแล้ว ในส่วนของความเข้มแข็งของสถาบันศาสนาเองก็เสื่อมคลายลงไปตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แต่จากข้อค้นพบที่ได้ในการศึกษาจากชุมชนบ้านสุขใจพบว่า การที่ชุมชนสามารถพัฒนาจนนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ตามแนวทางพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นได้จากการริเริ่มของผู้นำชุมชนที่เป็นพระสงฆ์เป็นสำคัญ โดยอาศัย “ศรัทธา” ที่มีอยู่เป็นทุนทางสังคมแต่เดิมในสังคมไทย และจากการสร้างเสริมเพิ่มเติมให้ “ศรัทธา” ที่เป็นทุนเดิมดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นเฉพาะบุคคล โดยข้อค้นพบดังกล่าวนี้ได้เคยมีผู้ศึกษาถึงบทบาทของสถาบันศาสนาในการพัฒนาชุมชน เช่น กรณีของกลุ่มฮักเมืองน่าน ซึ่งมีพระครูพิทักษ์นันทคุณเป็นแกนนำ กลุ่มเสขิยธรรมในอีสานใต้ ซึ่งมีพระครูพิพิธประชานาถเป็นแกนนำ เป็นต้น

บัดนี้ถึงเวลาที่ภาครัฐ สถานศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะต้องหันมาให้ความสนใจและเรียนรู้กับสิ่งที่เกิดขึ้นในชุมชนซึ่งในขณะนี้ถือได้ว่าเป็นเนื้อแท้ของสังคมไทยว่าการที่ชุมชนดำรงอยู่ได้นั้น ชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้อย่างไร เพื่อในการจัดการศึกษาในปัจจุบันซึ่งทุกคนที่อยู่ในประเทศไทยต้องปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งกำหนดให้วิถีชีวิตของเด็กและเยาวชนอยู่

ในความรับผิดชอบของระบบโรงเรียนเป็นส่วนใหญ่ (ตั้งแต่อายุย่างเข้าปีที่เจ็ดจนถึงอายุย่างเข้าปีที่สิบหก) สามารถตอบสนองความต้องการของสังคมได้ ดังนั้นเพื่อให้ บ้าน วัด โรงเรียน ได้เป็นสถาบันทางสังคมที่มีส่วนร่วมกันในการสร้างคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย สังคมไทยทุกวันนี้มีการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เป็นไปอย่างรวดเร็ว มีความคิดเห็นแตกกระจาย ก่อให้เกิดความสับสน ไขว้เขว แก่ผู้คนในสังคม สถาบันดั้งเดิมของวัฒนธรรมไทยคือสถาบันศาสนา และสถาบันครอบครัว จะกำหนดบทบาทของตนเองอย่างไรในวิถีชีวิตของคนไทยให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น และทุกคนที่อยู่ในสังคมไทยต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดบทบาทของสถาบันสังคมที่มีผลต่อความเป็นไปในสังคมด้วย มิใช่ปล่อยให้เป็นที่ของสถาบันใดสถาบันหนึ่งโดยเฉพาะ ในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนั้นการจะไปวัดหรือไม่ไปวัดอาจจะไม่ใช่สาระสำคัญในอนาคต เพราะเพียงแต่ขอให้มีความศรัทธาในจิตใจ ก็จะสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ที่อยู่บนฐานรากของตนเองได้

4) แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงเป็นระบบเศรษฐกิจแบบของเราเองที่ให้ความสำคัญกับ “ความเป็นมนุษย์” “ความเป็นอิสระ” และ “การดำรงอยู่ร่วมกันของสรรพสิ่ง” เราจะพบว่า สิ่งที่กำลังถกเถียงกันนี้ได้เกิดขึ้นลอย ๆ จากข้อค้นพบในชุมชนพอเพียงที่มีการบริหารจัดการทรัพยากรโดยการกำหนดสิทธิของชุมชนขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า เป็นการแสดงให้เห็นถึงการตั้งรับของชุมชนที่มีต่อแรงกระทบจากภายนอก เกิดการเรียนรู้และความเข้าใจในตนเอง ในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างตนเองกับคนอื่น ๆ ที่อยู่รอบข้าง ซึ่งสอดคล้องเป็นอย่างดีกับคำสอนในพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติของสังคมไทย

ในความเป็นมนุษย์คนเรายังต้องการสิ่งต่าง ๆ ที่ให้คุณค่าทางด้านจิตใจมากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับสิ่งที่เป็นวัตถุ ความร่วมมือกัน ความเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน การแบ่งปันแก่กัน ควรเป็นสิ่งที่ได้รับการส่งเสริมให้มีในสังคมมากขึ้น และด้วย “ความเป็นมนุษย์” ที่คนเรามีอยู่ หากเราจะต้องซื้อของแพงขึ้น คุณภาพต่ำลง แต่เพื่อช่วยให้คุณภาพชีวิตของอีกคนหนึ่งดีขึ้นก็เป็นสิ่งที่ควรกระทำและได้รับการสนับสนุนให้ขยายผลต่อไปในวงกว้าง เราจะพบว่าเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามบริบท ความรู้สึกของผู้คนก็เปลี่ยนแปลงไปด้วยไม่มากนักน้อย รากฐานของสังคมไทยนั้นเน้นการคิดเพื่อคนอื่นและหาทางให้สังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ซึ่งสามารถค้นพบได้จากคำสอนในพระพุทธศาสนา และการสร้างสังคมที่สงบสุขของชุมชนได้กระทำผ่านทั้ง ประเพณี พิธีกรรม คำสั่งสอนทางศาสนา ดังนั้นถึงแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป แต่การยอมรับและเคารพต่อวิถีชีวิตของตนเองและของผู้อื่น และความมีศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ก็ยังคงคงอยู่ตลอดไป

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านการจัดสรรและการแบ่งปันจะเป็นสาระสำคัญของโลกในอนาคต (ซึ่งจะมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต้องใช้จะน้อยลง) เพราะจะเป็นพื้นฐานของความรัก ความกรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเคารพในเพื่อนมนุษย์ เพื่อนร่วมโลกและธรรมชาติ ดังนั้นการพัฒนามนุษย์ทั้งทางด้านร่างกายและทางด้านจิตใจของระบบเศรษฐกิจพอเพียงน่าจะเป็นตัวชี้ขาดถึงความสงบสุขและความยั่งยืนของสังคมมนุษย์มากกว่าการพัฒนาทางด้านวัตถุที่ปรากฏร่องรอยให้เห็นถึงความผิดพลาดที่ผ่านมา

5) ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาพบว่า **ชาวบ้านมีกระบวนการตัดสินใจที่เหมาะสมกับตัวเองได้ดีกว่าการตัดสินใจที่คนอื่นมาจัดกระทำให้** ดังเช่นการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาซึ่งนำแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจทุนนิยมมาใช้ในชุมชนเพื่อเปลี่ยนแปลงให้ชุมชนดำเนินเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยมและผลที่เกิดขึ้นสรุปได้ว่าสิ่งที่ “นำเข้า” สู่ชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่แปลกแยก ไม่เข้ากับระบบความเชื่อ ค่านิยมของชาวบ้านแล้ว ในท้ายที่สุดชาวบ้านก็จะตัดสินใจตัดสินใจที่เหมาะสมกับตัวเองมากกว่า หรือในกรณีการคัดเลือกครัวเรือนที่สมควรได้รับประโยชน์ เกณฑ์ที่ชุมชนใช้ในการคัดเลือกคือ ดูจากความขยัน ความเพียรพยายาม ความอดทน การมีส่วนร่วมกับสังคม เป็นต้น เพื่อเป็นหลักประกันว่าเมื่อได้รับความช่วยเหลือไปแล้วจะสามารถขยายผลต่อจนเป็นแบบอย่างให้เกิดการเรียนรู้กับผู้อื่นในชุมชนต่อไปได้ ชุมชนมิได้ใช้เกณฑ์การพิจารณาจากความจำเป็นที่ครัวเรือนจะได้รับ

จากการศึกษาชุมชนในระดับรากหญ้าในครั้งนี้ พบว่า ระดับการศึกษา และระดับรายได้ มิใช่เป็นตัวชี้วัดถึงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีเสมอไป (ในขณะที่สัญญาณบ่งชี้ของสังคมไทยในการมีชีวิตที่ดีที่คนทั่วไปรับรู้ คือ ระดับการศึกษา และระดับรายได้) เพราะชุมชนในชนบทไทยโดยทั่วไป ขาดทั้งในเรื่องของการศึกษา ด้อยทั้งในเรื่องของรายได้ หนาซ้ำส่วนใหญ่ยังมีหนี้สิน แต่ชุมชนก็ยังดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานโดยมีกระบวนการปรับตัว กระบวนการตัดสินใจตัดสินใจรับแรงกระทบจากภายนอกได้อย่างกลมกลืน ชาวบ้านมีการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองโดยกระบวนการกลุ่มในระดับสูง มีความสามารถในการจำแนกแยกแยะสิ่งที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของตนเอง สามารถเรียนรู้และจัดระเบียบสังคมให้กับตนเองและชุมชนได้เป็นอย่างดี ซึ่งแตกต่างจากสังคมเมืองที่ผู้คนมีรายได้สูง มีการศึกษาสูง มีความสะดวกสบายสูง แต่กลับไม่สามารถจัดระเบียบสังคม ระเบียบของการอยู่ร่วมกันได้ เพราะความไร้ระเบียบ และการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนแต่ฝ่ายเดียว ต้องอาศัยกฎหมายเป็นเครื่องมือในการทำให้สังคมส่วนรวมอยู่ได้อย่างปกติสุข ดังเช่นกรณีการจัดระเบียบสังคมของกระทรวงมหาดไทย เป็นต้น

ชาวบ้านอาศัยประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็นบทเรียนที่เกิดขึ้นในห้วงเรียนของชีวิตจริง และการตัดสินใจโดยตัวของชาวบ้านเองในชุมชนที่ศึกษาก็พบว่า วิถีชีวิตของเขาเหมาะแก่การพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมากกว่าเศรษฐกิจเพื่อการค้าแบบทุนนิยม ในระบบเศรษฐกิจพอเพียงพวกเขาค้นพบว่าชีวิตพอเพียงเป็นชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ร่ำรวย แต่ไม่เคยขาดแคลน แต่มี

ได้หมายความว่าชาวบ้านปฏิเสธโดยสิ้นเชิงกับเศรษฐกิจเพื่อการค้า เพราะในสังคมปัจจุบันชาวบ้านก็ยอมรับว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจเพื่อการค้า แต่เป็นการค้าที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ สอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นที่มาของวัฒนธรรมไทย ดังนั้นหากสิ่งที่ค้นพบจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชุมชนซึ่งเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการมองโลกของชาวบ้านเป็นสิ่งที่ดีแต่แตกต่างจากสังคมที่ครอบทับสังคมชุมชนอีกชั้นหนึ่ง ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงวิถีของชาวบ้านให้สอดคล้องกับค่านิยมของสังคมที่ใหญ่กว่าที่ครอบทับชุมชนอยู่ เพราะพื้นฐานของแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน ทิศทางสังคมของแต่ละสังคมก็ไม่เหมือนกัน

ในสภาพปัจจุบันของชุมชนที่เป็นระดับรากหญ้าของสังคมไทยนั้น ต้องยอมรับสภาพการณที่เป็นจริงว่า เศรษฐกิจพอเพียงสามารถดำเนินควบคู่ไปกับเศรษฐกิจเพื่อการค้าได้ ถึงแม้ว่าเส้นทางเดินของเศรษฐกิจทั้งสองแบบนี้จะแตกต่างกัน การที่จะให้ชาวบ้านปรับตัวและตัดสินใจเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมโดยการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้โครงสร้างของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาที่สังคมไทยเลือกใช้เป็นเศรษฐกิจนำในการสัมพันธ์แลกเปลี่ยนทางการค้าในระดับประเทศนั้นจำเป็นที่เศรษฐกิจชุมชนจะต้องชัดเจนว่าจะสัมพันธ์กับโลกภายนอกอย่างไร ชุมชนจึงจะดำรงอยู่อย่างยั่งยืน

6) จากการศึกษาพบว่าในระบบเศรษฐกิจของชุมชนซึ่งเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงในระดับรากหญ้านั้น มิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระทั้งหมดแต่มีสังคมที่ใหญ่กว่าระดับชุมชนครอบทับอยู่อีกชั้นหนึ่ง และสังคมที่ครอบทับชุมชนอยู่นั้นก็มีการดำเนินเศรษฐกิจในลักษณะที่ตรงกันข้ามกับเศรษฐกิจของชุมชน (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 50 และมาตรา 87 กำหนดว่า บุคคลย่อมมีเสรีภาพในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพและการแข่งขันโดยเสรีอย่างเป็นธรรม และรัฐต้องสนับสนุนระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมโดยอาศัยกลไกตลาด) เพราะสังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมเปิด ทำให้การดำรงอยู่ของชุมชนต้องปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่ได้แบบเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมโลกาภิวัตน์ซึ่งเชื่อมโยงโลกทั้งโลกเข้าด้วยกันเป็น “หมู่บ้านโลก” ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม

ดังนั้น ภายใต้ข้อกำหนดของกฎหมายและภายใต้สภาพความเป็นไปของสังคมโลกที่สังคมไทยจะต้อง เกี่ยวข้องด้วย ดังนั้นการฟื้นฟูแนวความคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นมาในสังคมโลกาภิวัตน์ ซึ่งการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงต้องดำเนินควบคู่ไปกับเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม จึงจำเป็นต้องส่งเสริมเศรษฐกิจเสรีนิยมระดับมหภาคกับเศรษฐกิจพอเพียงในระดับจุลภาคให้เชื่อมโยงเกื้อกูลกัน ต้องเชื่อมโยงแนวคิดในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง (ที่เน้นในเรื่องของการพึ่งตนเองโดยการใช้ “ปัญญา” รู้จักการพัฒนาที่ “รู้จักพอ” โดยการไม่เบียดเบียนตนเองและ

ผู้อื่น) กับสังคมโลกาภิวัตน์ในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม (ที่เน้นในเรื่องการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดให้มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยเน้นในเรื่องของ “การแข่งขัน” “กำไรสูงสุด” “ต้นทุนต่ำสุด”) ให้เกิดความสมดุลย์ (ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งคิดถึงเรื่อง “คน” เป็นหลัก กับเศรษฐกิจทุนนิยมซึ่งคิดถึงเรื่อง “ทรัพยากร” เป็นหลัก) เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีคน สังคม และธรรมชาติ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

เราจะพบว่าภารกิจสำคัญของรัฐในระบบทุนนิยมคือมุ่งให้กระบวนการขยายตัวทางเศรษฐกิจดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอ มั่นคง และต่อเนื่อง โดยมี “กำไร” เป็นตัวกระตุ้นการลงทุน เพราะในระบบทุนนิยม “กำไร” จะเป็นสิ่งที่ชี้ขาดว่านายทุนจะลงทุนในกิจกรรมหนึ่งหรือไม่ และการลงทุนชั้นนำไปสู่ “การสะสมทุน” ทำให้ทุนเติบโตขึ้นและเศรษฐกิจเกิดการขยายตัว ทำให้เกิดการจ้างงาน การสร้างรายได้ เพื่ออาศัยรายได้นั้นมากระตุ้นสภาพคล่อง ขยายการลงทุน ต่อไปได้ไปอีก เป็นวงจรต่อเนื่องกันไปซึ่งจะส่งผลให้เศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคเจริญเติบโตขึ้น สิ่งนี้คือแนวทางที่สังคมไทยในระดับมหภาคจะต้องเดินต่อไปในเส้นทางนี้

ในขณะที่เดียวกันในระดับจุลภาค ชาวบ้านส่วนใหญ่ในระดับรากหญ้าของสังคมซึ่งดำเนินเศรษฐกิจแบบพอเพียง โดยมีการดำเนินชีวิตแบบสมถะ เรียบง่าย โดยมี “กระบวนการกลุ่ม” หรือ “ความร่วมมือกัน” เป็นตัวถักทอและเกาะเกี่ยวให้คนในชุมชนดำรงความเป็นชุมชนไว้ได้ โดยไม่มีชีวิตอยู่ด้วยความหวาดระแวงซึ่งกันและกัน (เพราะการแข่งขันทำให้แต่ละฝ่ายต่างเกิดการไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกัน มองอีกฝ่ายหนึ่งแบบ “คู่แข่ง” หรือ “ศัตรู” มากกว่าจะมองด้วยความเป็นมิตร) ทำอย่างไรจึงจะให้เศรษฐกิจแบบพอเพียงซึ่งเป็นฐานรากของสังคมไทยเติบโตขึ้นอย่างแข็งแกร่ง เพื่อส่งต่อไปให้เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ครอบงำอยู่ในส่วนบนของโครงสร้างมีความเข้มแข็งและสามารถต่อสู้ได้ในตลาดโลกต่อไป

สังคมไทยในชนบทเป็นสังคมที่มีลักษณะความเป็นชุมชนสูง และใน “ความเป็นชุมชน” นี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ อธิบายว่า “หมายถึง อุดมการณ์ อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคม ที่มีทั้งความกลมกลืน ความขัดแย้ง ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและผลิตใหม่ได้ ที่สำคัญคือสามารถปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน ตลอดถึงเครือข่ายที่กว้างขวาง ซึ่งอาจจะซ้อนทับกันอยู่ก็ได้ ขณะเดียวกันความเป็นชุมชนก็ไม่ใช่อุดมคติหรือหน่วยอิสระที่อยู่โดดเดี่ยว หากดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับรัฐและตลาด” และด้วยตำแหน่งแห่งที่ของสังคมไทยในสังคมโลกซึ่งความเป็นสังคมไทยถูกครอบงำด้วยสังคมโลกที่ใหญ่กว่า ฉะนั้นเดียวกับเมื่อมองภาพของความเป็นชุมชนในสังคมชนบทที่มีเศรษฐกิจแบบพอเพียงที่ถูกกดครอบไว้ด้วยสังคมในระบบทุนนิยมที่ใหญ่กว่า ดังนั้นด้วยทุนทางสังคม ด้วยข้อจำกัดที่มีอยู่

สังคมไทยจะเติบโตจากทุนของสังคมที่เรามีอยู่ได้อย่างไรภายใต้โครงสร้างของระบบเศรษฐกิจโลก เป็นสิ่งที่คนไทยจะต้องร่วมกันคิดและค้นหาแนวทางที่เหมาะสมกับสังคมไทย เพราะลักษณะของคนในสังคมใดจะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมของคนในสังคมนั้นซึ่งจะเป็นตัวกำหนดการคิด การให้คุณค่า การดำเนินชีวิต และจุดมุ่งหมายของชีวิต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

■ ระดับโลก เศรษฐกิจทุนนิยม

■ ระดับประเทศ เศรษฐกิจทุนนิยม

■ ระดับชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง

□ ครัวเรือน เศรษฐกิจพอเพียง

ลักษณะความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจระดับต่าง ๆ

ภาพ 22

7) จากการเก็บข้อมูลเรื่องรายได้ รายจ่าย และภาวะหนี้สินของครัวเรือน พบว่า วิถีชีวิตในชนบท ถึงไม่มีเงิน หรือไม่มีรายได้ ก็สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยการหาอยู่หากินจากธรรมชาติ และการแบ่งปันจากเครือญาติและชุมชน ซึ่งจะแตกต่างจากการดำรงชีวิตในเมืองอย่างสิ้นเชิง กรณีวิกฤติทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับประเทศไทยหลังจากเศรษฐกิจฟองสบู่แตกโดยมีภาคเกษตรกรรมสามารถรองรับความเสียหายที่เกิดขึ้นได้ในส่วนหนึ่งจากการที่แรงงานซึ่งถูกเลิกจ้างและกลับคืนสู่ท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาที่ถูกต้องควรจะเริ่มจากภาคเกษตรกรรมเป็นพื้นฐาน (เพราะเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ) เริ่มต้นจากสิ่งที่เป็นตัวตนแท้จริงของสังคม สังคมไทยนอกจากมีศาสนาพุทธเป็นพื้นฐานในวิถีชีวิตของชาวบ้านแล้ว สังคมไทยยังได้รับการกล่าวขานอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นสังคมวัฒนธรรมข้าว แสดงให้เห็นถึงปัจจัยหลัก ๆ ที่เป็นภาพรวมของสังคมไทยคือ ศาสนาพุทธ และวัฒนธรรมข้าว หากคนส่วนใหญ่ในระดับรากหญ้ามีพออยู่ พอกิน จะทำให้พวกเขาเหล่านั้นมีตำแหน่งแห่งที่ในสังคม อยู่ในสังคมด้วยความภาคภูมิใจและมีศักดิ์ศรี ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความมีอิสระเสรีภาพของจิตใจ ส่งผลต่อไปให้พวกเขาสามารถดำรงชีวิตได้อย่างมีความสุขอย่างยั่งยืน มิใช่เริ่มการพัฒนาจากภาคอุตสาหกรรม (ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยของประเทศ) เป็นคนส่วนบนของโครงสร้างทางสังคม และเมื่อส่วนนี้ดำเนินการล้มเหลวก็ล้มทับพวกที่อยู่ส่วนล่างของสังคมอีกทีหนึ่ง ซึ่งการพัฒนาแบบนี้ไม่ว่าผลของการพัฒนาจะออกมาในรูปใด ไม่ว่าจะสำเร็จหรือล้มเหลว ผลก็คือ คนส่วนล่างจะเป็นผู้ถูกกระทำและเป็นที่รองรับคนส่วนบนเสมอมา (ในขณะที่หากสำเร็จ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา คนกลุ่มนี้จะเป็นคนกลุ่มแรกที่ได้รับประโยชน์ แล้วค่อยส่งผ่านผลประโยชน์ที่ตนได้รับไปสู่คนส่วนใหญ่ของประเทศต่อไป) ดังนั้น แนวทางการพัฒนาต่อไปควรจะเป็นในแนวของอุตสาหกรรมที่อิงภาคเกษตรกรรม มิใช่ภาคเกษตรกรรมอิงภาคอุตสาหกรรมดังเช่นที่ผ่านมา

ถึงแม้การศึกษาในระบบโรงเรียนจะได้มีความพยายามที่จะให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ประวัติความเป็นมาหรือรากเหง้าของสังคมตนเองซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรม โดยมีการทำแปลงสาธิตแบบเกษตรผสมผสาน และให้ผู้เรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง แต่ด้วยวิธีการดังกล่าว ต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันว่าสิ่งนี้เป็นเพียงรูปแบบเท่านั้น ทำอย่างไรการศึกษาจึงจะสามารถทำหน้าที่สื่อสิ่งที่เป็นคุณค่า และสาระที่ดั่งามในอดีตสู่เด็กและเยาวชนซึ่งเติบโตขึ้นในระบบโรงเรียนได้ และเชื่อมโยงกับความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยีที่มีในปัจจุบันให้สามารถผสมผสานกันได้ระหว่างคุณค่าของอดีตที่ดั่งามกับความเจริญก้าวหน้าของปัจจุบันเพื่อไปสู่อนาคตที่ทุกคนมีส่วนร่วมสร้างสรรค์สังคมที่ดั่งามบนพื้นฐานและศักยภาพที่แต่ละสังคมมีอยู่ กระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับรากเหง้าของภูมิปัญญาท้องถิ่นและปัญหาซึ่งแต่ละพื้นที่เผชิญหน้าอยู่ จะทำให้มีการสร้างเครือข่ายของการเรียนรู้ซึ่งเชื่อมโยงเด็กไปสู่ บ้าน ชุมชน วัด และโรงเรียน เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่าย

8) ข้อค้นพบที่ได้จากการศึกษาในชุมชนพบว่า ค่าใช้จ่ายของครัวเรือนที่ทำให้ครัวเรือนในชนบทต้องเป็นหนี้สินนั้นส่วนหนึ่งเพื่อนำมาใช้จ่ายในการศึกษา (นอกเหนือไปจากการเป็นหนี้สินเพื่อนำมาใช้ในการผลิตและการดำเนินชีวิตประจำวัน) และในปัจจุบัน ค่าใช้จ่ายในการศึกษานับวันแต่จะเพิ่มสูงมากขึ้นหากบุตรหลานต้องการจะได้รับการศึกษาที่สูงขึ้นจากการศึกษาภาคบังคับของรัฐ ดังนั้น หากเรายอมรับความคิดที่ว่า การศึกษาเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการพัฒนาคน พัฒนาประเทศ และยิ่งคนในประเทศได้รับการศึกษาสูงมากขึ้นเพียงใด ย่อมแสดงให้เห็นถึงคุณภาพคนในประเทศนั้นจะอยู่ในระดับสูงไปด้วยเช่นกัน การปรับเปลี่ยนนโยบายภาครัฐที่ผ่านมาที่รัฐจะให้การอุดหนุนเฉพาะการศึกษาในระดับพื้นฐาน ดังที่กำหนดไว้ในมาตรา 10 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 วรรคแรก ว่า “การจัดการศึกษา ต้องจัดให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกัน ในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” ย่อมแสดงให้เห็นถึงการจัดการศึกษาของภาครัฐมุ่งตอบสนองของคนส่วนล่างของสังคมให้มีระดับการศึกษาที่สูงขึ้นกว่าการจัดการศึกษาในอดีตที่ผ่านมา นโยบายภาครัฐดังกล่าวเป็นการขยายโอกาสให้กับผู้ที่ด้อยโอกาส แต่ไม่สามารถลดช่องว่างของความแตกต่างที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาได้

ดังนั้นหากผู้ใดต้องการที่จะได้รับการศึกษาที่สูงกว่าการศึกษาขั้นพื้นฐานบุคคลนั้นก็ควรต้องรับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการศึกษาเอง ซึ่งสอดคล้องกับผลของงานวิจัยหลายชิ้นที่ระบุตรงกันว่า อัตราผลตอบแทนทางสังคมในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานจะมีมากกว่าการศึกษาในระดับสูง โดยการศึกษาในระดับสูงจะให้อัตราผลตอบแทนต่อบุคคลสูงกว่าผลตอบแทนทางสังคม เราจะพบว่าในงานวิจัยเหล่านั้น การคิดอัตราผลตอบแทนที่ได้รับจากการลงทุนทางการศึกษา ใช้หลักของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในเรื่องของ Cost-Benefit เป็นหลักเพียงด้านเดียว ในขณะที่ผลกระทบที่เกิดขึ้นและต่อเนื่องจากการได้รับการศึกษานั้นมีมากมายหลายมิติ ทั้งมิติทางสังคม การเมือง มิได้มีเพียงเฉพาะมิติทางเศรษฐกิจเท่านั้น เพราะนอกเหนือไปจากเรื่องรายได้ที่มีแนวโน้มว่าผู้ที่มีการศึกษาสูงจะมีระดับรายได้สูงกว่าผู้ที่มีการศึกษาค่ำแล้ว การศึกษายังทำให้มีโลกทัศน์ที่กว้างไกล ทำให้เกิดความภูมิใจในศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นมนุษย์ ความเชื่อมั่นในตนเอง การรู้ “เท่าทัน” สิ่งที่เข้ามาปะทะสังสรรค์ เป็นต้น

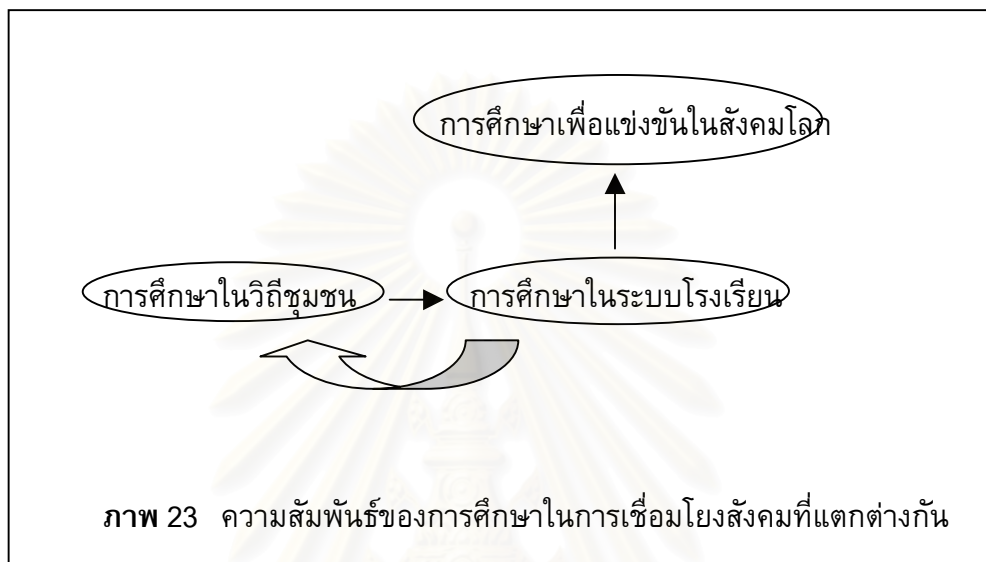
เป็นที่ยอมรับกันว่าการศึกษาระดับสูงค่อนข้างเป็นประโยชน์แก่กลุ่มคนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีเท่านั้น จึงจะสามารถสนับสนุนให้บุตรหลานของตนได้รับการศึกษาชั้นสูง เช่น ระดับอุดมศึกษาได้ สำหรับคนยากจนซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในชนบท หากจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาแล้ว ควรขยายการศึกษาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้มีรายได้น้อยคือ นอกเหนือไปจากการได้รับการศึกษาในขั้นพื้นฐานแล้ว ควรจะขยายการฝึกหัดอบรมวิชาชีพต่าง ๆ ให้กับกลุ่มผู้มีรายได้น้อยหรือกลุ่มคนยากจน ซึ่งใช้ระยะเวลาในการศึกษาการฝึกหัดอบรมค่อนข้างสั้น และเสียค่าใช้จ่ายต่ำ แทนที่จะเป็นการศึกษาเพื่อความก้าวหน้าหรือความเป็นเลิศทางวิชาการ

เพื่อเป็นช่องทางในการแสวงหารายได้ได้เพิ่มขึ้น การที่การศึกษาจะเป็นเครื่องมือในการกระจายรายได้ประชาชาติที่เป็นธรรมและการเลื่อนชั้นในสังคมได้นั้น จะหวังแต่เพียงนโยบายการให้การศึกษาระดับพื้นฐานที่เท่าเทียมกันนั้นไม่เพียงพอ

ดังนั้น หากจะใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาประเทศตามแนวทางที่มุ่งหมายไว้ ระบบการศึกษาจำเป็นต้องเพื่อผลิตคนให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในสังคม (ดังที่ปรากฏใน มาตรา 81 ของรัฐธรรมนูญว่า “รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม.....”) โดยการศึกษาจะทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการประสานสังคมที่มีความแตกต่างกันของแต่ละสังคมให้ต่างก็ทำหน้าที่ของตนเองไป เพื่อเป้าหมายสุดท้ายร่วมกันคือการพัฒนาที่ยั่งยืน และโดยที่ชุมชนเป็นฐานรากที่แท้จริงของสังคมไทย ข้อค้นพบของกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในสังคมระดับรากหญ้าในครั้งนี้ สามารถนำไปปรับปรุงและปฏิรูปการจัดการศึกษาเพื่อสนองตอบคนส่วนใหญ่ในระดับรากหญ้าในชนบทได้ เพราะกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายในชุมชนสามารถนำไปจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นได้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถใช้ข้อมูลที่ค้นพบจากการศึกษาเพื่อต่อยอดในระดับที่สูงขึ้นไปในการแข่งขันในระดับประเทศและระดับโลกต่อไป

9) จากการศึกษาชุมชนครั้งนี้ พบว่าชุมชนมีลักษณะของสังคมเปิดซึ่งแตกต่างจากสังคมในอดีตที่ชุมชนจะมีลักษณะของสังคมปิด การที่ชุมชนเป็นสังคมเปิด ทำให้การติดต่อค้าขาย แลกเปลี่ยนเป็นไปได้อย่างสะดวก ทั้งภายในชุมชน ระหว่างชุมชน จนถึงระดับจังหวัด จังหวัดประเทศ และไม่เพียงแต่การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการแลกเปลี่ยนทางด้านความคิด ด้านวัฒนธรรมอีกด้วย โดยมีระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ระบบการเมืองแบบประชาธิปไตย ที่เป็นไปในลักษณะเดียวกันเกือบหมดทั้งโลก และโดยที่การศึกษาเป็นเรื่องที่สัมพันธ์และมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมไทย **ภาพลักษณ์ของวัฒนธรรมไทยที่เห็นได้อย่างชัดเจนก็คือวัฒนธรรมข้าวและสถาบันศาสนา** ดังนั้นการศึกษาจึงเป็นเครื่องมือที่ทำให้วัฒนธรรมสามารถดำรงอยู่และสืบทอดต่อไปในลักษณะที่ดำรงอยู่ได้ หากเราต้องการให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้สิ่งที่เป็นเนื้อหาสาระของความเป็นสังคมไทยหรือวัฒนธรรมไทย จำเป็นอย่างยิ่งที่สถาบันการศึกษาและสถาบันศาสนาจะต้องมีรูปแบบที่จะใช้สื่อให้เข้ากับสภาพที่เป็นจริง ให้คนได้ประโยชน์จากเนื้อหาสาระได้จริง ซึ่งในเรื่องดังกล่าว พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2537: 26-27) ได้กล่าวไว้อย่าง ชัดเจนถึงเรื่องดังกล่าวซึ่งจะขอยกบางส่วนมากล่าวอ้างถึงคือ “วัฒนธรรมที่มีความสืบเนื่อง คือต่อจากอดีต และเป็นฐานอนาคต โดยดำรงอยู่ในปัจจุบันอย่างมีคุณค่า มีความหมาย มีประโยชน์ จุดสำคัญจะต้องระวังไม่ให้วัฒนธรรมนั้น

หยุดอยู่ในลักษณะเป็นของนิ่งตายอยู่กับที่...เก่ากับใหม่จะต้องมีการสืบทอดต่อกันอย่างดี ด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจ เพื่อจะทำให้เก่าที่สืบทอดมานั้น เป็นประโยชน์แก่ปัจจุบัน และมีทางที่จะเจริญงอกงามไปสู่อนาคต...จะต้องมีความชัดเจนกับตัวเองว่าอะไรที่ถือเป็นของเก่าในอดีตที่เราภูมิใจ อะไรที่จะสืบทอด และอะไรที่จะสร้างสรรค์ต่อไป”

ระบบการศึกษาของไทยที่ผ่านมา มิได้สอนให้ผู้เรียนสนใจในปัจเจกลักษณะหรือข้อดีของตนเองหรือของสังคมตนเอง การศึกษาของสังคมไทยนอกจากไม่ได้ทำให้ผู้เรียนสามารถที่จะรู้ว่าตัวตนเองคือใคร จะวางตนเองสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบตัวอย่างไร สัมพันธ์กับโลกภายนอกที่ตนเองจะต้องติดต่อกับอย่างไร การศึกษาไทยยังสอนให้เรามองตนเองต่ำต้อย ล้าหลัง สมควรที่จะเดินออกจากเส้นทางเดิมที่ผ่านมา ดังนั้นความจำเป็นในการปฏิรูปการศึกษาที่จะต้องเน้นคือการคืนความสามารถในการจัดความสัมพันธ์ของผู้เรียนกับสังคมรอบตัวได้อย่างที่ผู้เรียนรับรู้ตนเองได้ว่า ตนมีค่าต่อสังคมอย่างไร เพราะมนุษย์สามารถที่จะเรียนรู้ได้จากทุกสิ่งทุกอย่าง เนื่องจากชีวิตคือการศึกษา และการศึกษาก็คือชีวิต ต้องพบเจอสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอยู่ทุกวัน ดังนั้น คนจำเป็นต้องเรียนรู้ตลอดเวลาจากทุกเรื่องเพื่อใช้ชีวิตร่วมกับสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น และเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ของชุมชน ของประเทศชาติ และของสังคมโลก

10) ข้อมูลที่ค้นพบในชุมชนที่ศึกษาทั้ง 2 ชุมชนพบว่า ผู้ที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่อยู่ในวัยกลางคนจนถึงวัยชรา ซึ่งช่วงอายุดังกล่าวอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน (Transition) ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับเศรษฐกิจทุนนิยม และโดยธรรมชาติแล้วมนุษย์จะเรียนรู้เมื่ออยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ตนเองมีปฏิสัมพันธ์ด้วย เมื่อมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมก็จะเกิดการเรียนรู้ หรือมีกระบวนการเรียนรู้ โดยที่การเรียนรู้นั้นขึ้นอยู่กับว่าเขามีประสบการณ์มาก่อน เพื่อที่จะช่วยในการตีความสิ่งที่เขาพบเห็น ในขณะที่เด็กรุ่นใหม่ในสังคมปัจจุบันไม่เคยมีภาพของ “ความพอเพียง” เกิดขึ้นในประสบการณ์ของชีวิต และถูกกันออกจากชุมชน จาก

สถาบันครอบครัว โดยระบบการศึกษาในโรงเรียน ดังนั้นในอนาคตการสืบทอดและสืบทอดแนวคิดในกระบวนการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงอาจจะสะดุดลงได้ การศึกษาจะมีบทบาทอย่างไรกับกระบวนการผลิตซ้ำแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ที่จะปลูกฝังสู่คนรุ่นใหม่ซึ่งเติบโตขึ้นมาในระบบการศึกษาในโรงเรียนในสังคมโลกาภิวัตน์อย่างแท้จริงได้

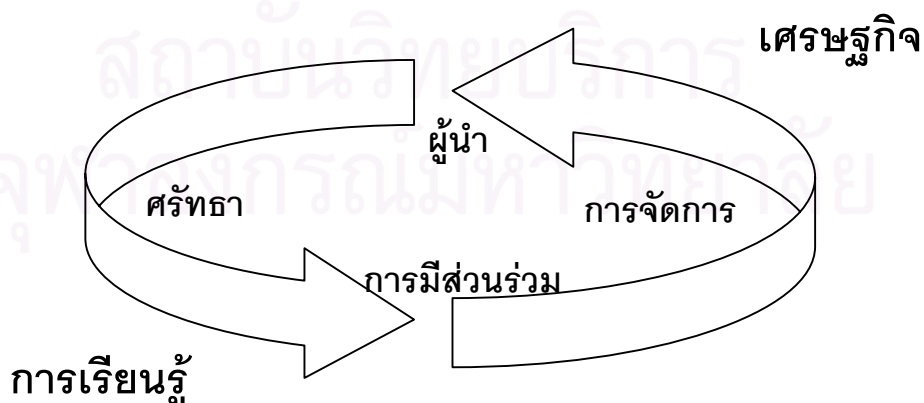
ในการปฏิรูปการศึกษาจะต้องทำให้การศึกษาทำหน้าที่ปลูกฝังจิตสำนึกให้ผู้เรียนซึ่งเป็นอนาคตของประเทศชาติเติบโตขึ้นมาด้วยระบบความคิดที่พึ่งตนเอง การพึ่งตนเองนั้นเราคงมิได้หมายถึงแต่ให้ชาวบ้านพึ่งตนเอง ชุมชนพึ่งตนเองเท่านั้น ประเทศก็ต้องพึ่งตนเองด้วย และการพึ่งตนเองนั้นมิได้หมายความว่าไม่ค้าขายแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น เพราะการค้าขายแลกเปลี่ยนทำให้ชีวิตของเรามีทางเลือกมากขึ้น และทางเลือกที่มากขึ้นก็คือการมีโอกาสที่มากขึ้นนั่นเอง แต่ขึ้นอยู่กับว่าเราจะใช้ทางเลือกและโอกาสที่มีมากขึ้นอย่างมีคุณค่าและมีคุณภาพเพียงใดต่างหาก การศึกษาจะต้องทำให้เด็กและเยาวชนเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวม สามารถใช้ความรู้ ความสามารถที่ได้รับมาช่วยเหลือชุมชนของตนเองอย่างไรจึงจะทำให้ชุมชนของตนเองเข้มแข็งยิ่งขึ้น คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยสิ่งที่ได้รับตอบแทนอาจจะมิใช่รายได้ที่ได้รับเป็นตัวเงิน แต่ผลตอบแทนที่ได้รับคือความพึงพอใจ ความสุขใจ ความอบอุ่นในครอบครัว ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี ความมั่นคงทางจิตใจ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็คือ “ความพอเพียง” ที่เกิดขึ้นในจิตใจนั่นเอง อาจจะไม่สามารถวัดเป็นตัวเงินหรือตัวเลขในเชิงปริมาณได้ แต่มีคุณค่าทางจิตใจและส่งผลกระทบต่อเนื่องถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนในอนาคตได้

การศึกษาเป็นกลไกสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้มนุษย์ทุกคนสามารถแสวงหาและเติมเต็มศักยภาพของตนโดยปราศจากข้อจำกัด และการปฏิรูปการเรียนรู้ นั้นนับได้ว่าเป็นหัวใจของการปฏิรูปการศึกษา ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้เน้นเรื่องกระบวนการเรียนรู้ว่า ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข รู้จักหน้าที่ เสรีภาพ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติ ส่งเสริม ศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง โดยในการจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยนั้น ต้องเน้นกระบวนการเรียนรู้ทั้งในเรื่องที่เกี่ยวกับศิลปะ วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทย รวมทั้งการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาไทยมาแก้ไขปัญหามาให้ตรงกับบริบทของแต่ละชุมชน

การศึกษาจะสามารถทำให้การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมีประสิทธิภาพมากขึ้นได้ โดยทำให้เกิดการเรียนรู้ว่าการเกษตรแบบธรรมชาติด้วยวิธีให้ธรรมชาติดูแลธรรมชาติกันเองอย่างได้ผลนั้นจะทำได้อย่างไร รวมทั้งการเรียนรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแบบ

ง่าย ๆ นั้นย่อมจะช่วยสร้างปัญญาให้แก่เกษตรกรได้มากมาย นอกจากการจัดการศึกษาให้มีพลังในการสร้างสรรค์การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงยังสามารถดำเนินการได้ เช่นในกรณีการดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจพอเพียงควบคู่กับระบบเศรษฐกิจทุนนิยม การศึกษาจะต้องสร้างเงื่อนไขที่จำเป็นคือการพึ่งตนเอง และการถือเอาประโยชน์ต่อส่วนรวมเป็นที่ตั้ง การศึกษาจะต้องสร้างความชัดเจนในทางความคิด ดังกล่าว และทำให้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนสามารถสร้างสรรค์การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้ในท่ามกลางระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เพราะระบบทุน ตลาด และเทคโนโลยี ไม่ใช่เป็นปัญหาอยู่ในตัวเอง จำเป็นต้องประสานหลักปฏิบัติ เสรีภาพ และประสิทธิภาพของกลไกเศรษฐกิจ ให้สอดคล้องต่อเกณฑ์คุณค่าและการดำรงคงอยู่ของชีวิต สังคม ที่เป็นอิสระเสรี มีเสถียรภาพและเป็นธรรม

การศึกษาจะต้องทำหน้าที่พัฒนากระบวนการคิด เพราะกระบวนการคิดเป็นกระบวนการที่สำคัญในการพัฒนาสติปัญญา จะต้องเชื่อมโยงระบบความคิดที่เกิดขึ้นสู่ภาคการปฏิบัติบนฐานของ “ทุน” ที่ประเทศเรามีนั้นก็คือ ทุนทางสังคมนั่นเอง โดยที่การคิดเป็น “การรับรู้” แปรสู่การกระทำคือ “การเรียนรู้” โดยการพัฒนาทางปัญญาเป็นหลัก จุดเน้นของแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงคือ การดำรงชีวิตโดยการพึ่งตนเองให้มากที่สุดเพื่อจิตใจจะได้มีความเป็นอิสระ ดังนั้นการศึกษาจึงน่าจะทำหน้าที่ในการพัฒนาสติปัญญาของบุคคลให้สามารถพึ่งตนเองได้ในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ควรจะด้วยการพัฒนาความรู้พื้นฐานทักษะที่บุคคลมีอยู่ โดยการบูรณาการความรู้ ทักษะ และเจตคติที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและควรจะศึกษาจากเรื่องที่อยู่ใกล้ตัว ไปไกลตัว เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงสิ่งที่จริงหรือเป็นตัวตนที่แท้จริงของตนเองกับโลกภายนอกซึ่งตนเองจะต้องสัมพันธ์ด้วยอย่างไม่แปลกปลอม ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้จากระบบการศึกษาในโรงเรียนมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

ภาพ 24

องค์ประกอบการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจในชุมชน

ช่วงเวลานี้นับว่าเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมที่เราจะเตรียมคน เตรียมสังคม เพื่อไปสู่อนาคตได้อย่างไม่ประมาท การศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเตรียมคน เตรียมสังคม เป็นไปตามเป้าหมายที่ได้วางแผนไว้โดยอาศัยทุนทางสังคมที่เรามีอยู่ การศึกษาจะดำเนินการอย่างไรในการจะใช้กระแสเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นพลังขับเคลื่อนสังคม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการวิจัย ดังต่อไปนี้

1) ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ในการศึกษาภาคสนามในชุมชนนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งระยะเวลาก่อนและหลังที่ชุมชนใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงโดยใช้เวลาในปี 2539 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่สังคมไทยจะประสบกับวิกฤติทางเศรษฐกิจ และใช้เวลาในปัจจุบัน (ปี 2543) เปรียบเทียบความแตกต่างที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะทำให้ได้ภาพของชุมชนที่ไม่ถูกต้องนัก เพราะในความเป็นจริงที่เกิดขึ้นแต่ละชุมชนต่างก็มีการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาก่อนที่สังคมไทยจะประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจมาก่อนหน้านี้แล้ว แต่จากการเก็บข้อมูลในชุมชนผู้วิจัยพบว่าชุมชนเพิ่งมาเริ่มดำเนินการใช้เศรษฐกิจพอเพียงอย่างจริงจังและเข้มข้นหลังจากที่สังคมไทยประสบวิกฤติทางเศรษฐกิจเมื่อปลายปี 2539 โดยชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ถูกเลิกจ้างงานจากภาคอุตสาหกรรมในเมืองได้คืนกลับถิ่นเดิมในชุมชน และชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงหลาย ๆ อย่างเกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ว่าจะเป็นการก่อตั้งสถาบันของชุมชน หรือการริเริ่มโครงการพัฒนาต่าง ๆ ในแนวคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียง หรือการหันมาให้ความสนใจกับเรื่องของธรรมชาติมากขึ้น ดังนั้นในการศึกษานี้ผู้วิจัยจึงใช้ปี 2539 เป็นจุดแบ่งว่าเป็นช่วงเวลาก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่การใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง (อย่างเข้มข้นและจริงจัง) เพื่อให้ง่ายแก่การศึกษา และการเปรียบเทียบถึงผลที่เกิดขึ้น

สำหรับข้อค้นพบที่ได้ในการศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ของชุมชนในครั้งนี้ มีข้อจำกัดคือ ในช่วงเวลาที่ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลคือในช่วงปี 2543-2544 ในชุมชนบ้านสุขใจ จังหวัดกาฬสินธุ์ ได้ประสบกับอุทกภัยทำให้ไร่นาเสียหายทั้ง 2 ปีขณะที่ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลโดยในปี 2544 มีความเสียหายมากกว่าในปี 2543 และความเสียหายที่เกิดขึ้นนั้นครัวเรือนส่วนใหญ่แทบทุกครัวเรือนล้วนได้รับความเสียหายทั้งสิ้น มากน้อยแตกต่างกันไปตามเนื้อที่ถือครองในการผลิต ในขณะที่ชุมชนพอเพียง จังหวัดมหาสารคาม ชาวบ้านในชุมชนจะมีรายได้ที่ค่อนข้างแน่นอนจากเงินปันผลจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มกองทุนอาหารปลาและกองทุนร้านค้าชุมชน แต่ในช่วงที่ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลนั้น “อุทยานมัจฉา” ซึ่งเป็นแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนที่ทำรายได้ให้กับชาวบ้าน ต้องหยุดให้บริการแก่นักท่องเที่ยวเป็นเวลาประมาณ 8 เดือน เนื่องจากการก่อสร้างปรับปรุงให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สมบูรณ์มากขึ้นโดยการปลูกสร้างถาวร และพัฒนาสวนสาธารณะให้เป็นที่พักผ่อน พัฒนาสวนสัตว์ขนาดย่อม ในบริเวณกลางเกาะที่เชื่อมต่อกับอุทยานมัจฉา ดังนั้นด้วยข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจึงอาจทำให้การเก็บข้อมูลในเรื่องรายได้ รายจ่าย และภาวะหนี้สินของชุมชน ไม่ตรงกับสิ่งที่เกิดขึ้นโดยปกติของชุมชน ในการอ้างอิงสิ่งที่ค้นพบได้ในครั้งนี้จึงพึงระมัดระวังข้อจำกัดดังกล่าวด้วย

2) ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ทำการศึกษาในชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจะมีสถานภาพทางเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน มีรายได้ไม่แตกต่างกันมากนัก มีกระบวนการเรียนรู้ที่คล้ายคลึงกัน แต่สังคมไทยมิได้มีเพียงภาคเกษตรกรรมเท่านั้น ยังประกอบไปด้วยภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ หนทางของการจะสืบทอดแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่อนาคตในภาพรวมของประเทศอย่างเห็นผลได้นั้น ยังเป็นคำตอบที่สังคมจะต้องร่วมกันค้นหาแนวทางดังกล่าวร่วมกันเพราะจุดหมายของการพัฒนาตามแนวคิดดังกล่าวคงไม่ได้หยุดอยู่ที่ความสำเร็จที่เกิดขึ้นเฉพาะในชุมชนในระดับรากหญ้าในภาคเกษตรกรรมเท่านั้น เพราะในทุกภาคเศรษฐกิจสามารถพัฒนาในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงได้ทั้งสิ้น คือเห็น **การพึ่งตนเอง การเสริมสร้างค่านิยม “รู้จักพอ” และการมีความสุขตามอัตภาพ** โดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ ถึงแม้ขนาดของความพอของแต่ละคนไม่เท่ากัน แต่การเข้าถึงความจริงและตกลงใจที่จะมีชีวิตพออยู่พอกินตามอัตภาพของแต่ละคน โดยเน้นความสัมพันธ์กับ “คน” เป็นตัวตั้ง ก็จะสามารถทำให้การพัฒนาตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงสามารถขยายผลในวงกว้างของสังคมได้ เพราะความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชน มิได้มีเพียงมิติทางเศรษฐกิจที่ชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับตลาดเท่านั้น แต่สิ่งที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้มาอย่างยาวนานนั้นเป็นมิติทางสังคม นอกจากนั้นการพัฒนาในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงก็มีได้มี เป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่ระดับความพออยู่ พอกิน แต่ความพออยู่ พอกิน เป็นเพียงเป้าหมายแรกของเศรษฐกิจพอเพียง การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น การพัฒนาที่ยั่งยืน สังคมที่สงบสุข ล้วนเป็นเป้าหมายที่สำคัญของการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง

ดังนั้นในการวิจัยครั้งต่อไปควรจะมีการศึกษากระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ หรือทำการศึกษากระบวนการเรียนรู้กิจกรรมทางเศรษฐกิจในการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงในเมือง เพื่อศึกษาในระดับจุลภาคของสังคมแต่ละจุด และนำมาประกอบเป็นภาพรวมของประเทศในการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

สถาบันนวัตกรรมการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กฤษฎา บุญชัย. “บทเรียนสิทธิชุมชนภายใต้รัฐธรรมนูญ กรณี พ.ร.บ.ป่าชุมชน” ใน 4 ปีรัฐธรรมนูญ
หนุญกับการเมืองภาคประชาชน. จัดพิมพ์เนื่องในงานสัมมนาสรุปบทเรียน 4 ปีรัฐธรรมนูญ
หนุญกับการเมืองภาคประชาชน 9-11 ตุลาคม 2544.
- กาญจนา แก้วเทพ. การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนโดยถียมมนุษย์เป็นศูนย์กลาง. กรุงเทพฯ
: สมาคาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538.
- กาญจนา แก้วเทพ. เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน. กรุงเทพฯ : สมาคาคทอลิกแห่ง
ประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2541.
- การศาสนา, กรม. แถลลการณคณะสงขม. เล่ม 48 ภาค 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา,
,2503.
- กุลลดา เกษบุญชู. “เศรษฐกิจพอเพียงที่เจริญผล”. หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับจุดประกาย
(วันพุธที่ 7 พฤศจิกายน 2544) : 5.
- เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม. “ทำไมดอกผลของการพัฒนาเศรษฐกิจไทยจึงไม่ถึงมือประชาชน”
ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์, นิพนธ์ พัวพงศกร (บรรณาธิการ), เศรษฐกิจไทย : บ
เส้นทางแห่งสันติประชาธรรม. เล่มที่สอง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรม
ศาสตร์, 2531.
- เกศินี จุฑาวิจิตร. การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. นครปฐม : เพชรเกษมการพิมพ์, 2540.
- เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. วิวัฒนาการด้านการเกษตรกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : ภาค
พิมพ์, 2525. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี).
- ไกรยุทธ ธีรตยาคีนันท์. แก่นสารของเศรษฐศาสตร์. เล่มที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรง
พิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. เครือข่ายการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่าง
ยั่งยืน. เอกสารรายงานการประชุมระดับชาติระหว่างวันที่ 30 มีนาคม - 1 เมษายน
2538 ณ สถาบันการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล, กรุงเทพมหานคร : สำนัก
พิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2538.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. ข่าวสารวิจัยการศึกษา. ตุลาคม-พฤศจิกายน ปีที่
17 ฉบับที่ 1, 2536.

- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เจ็ด พ.ศ.2535-2539.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่แปด พ.ศ.2540-2544.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่เก้า พ.ศ.2545-2549.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี.
- จรินทร์ เทศวานิช. "ความหมายและความสำคัญของความจำเป็นและการพัฒนาเศรษฐกิจ" ใน **เอกสารการสอนชุดวิชา การพัฒนาและความจำเป็นทางเศรษฐกิจ หน่วยที่ 1-7.** มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2536.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ. **การแสวงหาระบบเศรษฐกิจใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองไทยในเศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย.** กรุงเทพฯ : ทวีกิจการพิมพ์, 2524.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, พรเพ็ญ ฮันตระกูล, สังคีต พิริยะรังสรรค์ และคณะ. **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคม.** กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2526.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน ข้อเสนอทางทฤษฎีในบริบทต่างสังคม.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิถีสรรคน์, 2544.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ศักดิ์นาถกับพัฒนาการของสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2519.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด.** กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา, 2541.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. **การสัมมนาทางวิชาการ โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ 2 ฐานปัญญาไทยในโลกสากล.** กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2543.
- ไชยยงค์ ชูชาติ. **การปฏิรูปที่ดินเพื่อกระจายความมั่งคั่งไปสู่เกษตรกรไทยผู้ยากจน. กรมพัฒนาที่ดิน,** 2517.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. **หนึ่งคร้วเรือน สองวิธีการผลิต ทางออกวิกฤติเศรษฐกิจไทย.** กรุงเทพฯ : เอ็ดดิสันเพรส โปรดักส์, 2541.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ และคณะ. **การสำรวจความรู้เชิงแนวคิด ทฤษฎี บทบาท และความสำคัญต่อสังคมของโครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (Social Safety Net).** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

- ณรงค์ศักดิ์ ธนวิบูลย์ชัย. **หลักเศรษฐศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : ฝ่ายการพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2529.
- เทพเวที, พระ. **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2532.
- ธงชัย วณิชจะกุล. **ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม : จากยุคอาณาจักรอมรอำนาจสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกระดูกพีไทยในปัจจุบัน**. บทความเสนอในการประชุมสัมมนาเนื่องในโอกาสเกษียณอายุของ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 7 กันยายน 2544.
- ธรรมเกียรติ กันอริ. “การอภิวัฒน์สถาบันสงฆ์” ใน **ยกเครื่องเมืองไทย จินตนาการสู่ปี 2000**. เอกสารประกอบการสัมมนา สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) วันที่ 26-28 กันยายน 2539.
- ธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระ. **สืบสานวัฒนธรรมไทย บนฐานแห่งการศึกษาที่แท้**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2537.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ก. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2539.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ข. **ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะศาสนาประจำชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ 8, กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2539.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ค. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2539.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ก. **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, 2541.
- ธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พระ. ข. **บทเรียน 25 ปี คนไทยเรียนรู้หรือยัง**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา, 2541.
- ธรรมรักษ์ การพิศิษฐ์. **เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “การกระจายรายได้ไทย : ปัญหาแนวคิดและแนวทางแก้ไข”**. สถาบันสาธาณกิจ มูลนิธิประชากร, 2537.
- นภาพรณ หะวานนท์. **องค์ความคิดในเรื่องความเข้มแข็งของชุมชน**. เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการพัฒนาดัชนีความเข้มแข็งของชุมชน เล่มที่ 1. ส่วนที่ 3. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2542.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538.
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ. “การสร้างธรรมาภิบาล (Good Governance) ในสังคมไทย”. ใน **การสัมมนาทางวิชาการ โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ 2 ฐานปัญญาไทยในโลกลูกโลก**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2543.

- บัณฑิต นิจถาวร. “ทำไมการกระจายรายได้ในประเทศไทยเลวลง : บทวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์มหภาค”. วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์. 3,4 (ธันวาคม 2528) : 101-159.
- ประชา หุตานวัตร. พุทธศาสนากับความยุติธรรมทางสังคม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, 2533.
- ประเวศ วะสี. GDH สำคัญกว่า GDP. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2541.
- ประเวศ วะสี. เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางพลิกฟื้นเศรษฐกิจสังคม. กรุงเทพฯ : หมอชาวบ้าน, 2542.
- ประเสริฐ วิทยารัฐ และคณะ. หนังสือเรียนสังคมศึกษา ส 306 ประเทศของเรา 4. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วัฒนาพานิช, 2541.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. “การพัฒนาสู่สากลบนพื้นฐานของความเป็นไทย”. ใน การสัมมนาทางวิชาการ โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ 2 ฐานปัญญาไทยในโลกสากล. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2543.
- ปาน กิมปี. การพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้การศึกษานอกโรงเรียนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. วิฤตเศรษฐกิจและวัฒนธรรมนิยม. กรุงเทพฯ : กังหัน, 2542.
- พิทยา สายหู. กลไกของสังคม. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- พิทยา ว่องกุล. “ชุมชนแบบองค์รวมสมัยใหม่ : รูปแบบสังคมบูรณาการ”. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีว่าด้วยเรื่องชุมชน ครั้งที่ 1 “ชุมชนไทยท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง” สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) วันที่ 30-31 พฤษภาคม 2543.
- พุก วีระประเสริฐ. “ย้อนสยาม...ตามรอยช่างเขียนฝรั่ง”. หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับสุดประกาย (วันอังคารที่ 22 มกราคม 2545) : 2.
- ภักพัฒน์ ทิพยประไพ. แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียกับการอธิบายหมู่บ้านไทย. กรุงเทพฯ : คอมแพคท์พรีนท์, 2540.
- เมธี ครองแก้ว. รัฐบาลกับช่องว่างทางรายได้ของประชาชน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- เมธี ครองแก้ว. การเปลี่ยนแปลงในภาวะความยากจน และความไม่เท่าเทียมกันในการกระจายรายได้ในประเทศไทย ปี 2531-2541. เอกสารเสนอในการประชุมระดับ

- ชาติ “การวิเคราะห์ภาวะเศรษฐกิจและสังคมของคนจนดักดาน (Ultra poor) ในประเทศไทย” โรงแรมเซนจูรี พาร์ค กรุงเทพมหานคร วันที่ 19 พฤษภาคม 2543.
- ยศ สันตสมบัติ. “เสรีภาพทางการศึกษากับการพัฒนา” ฉบับจุดประกายปริทัศน์ หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ. (วันจันทร์ที่ 29 ตุลาคม 2544) : 2.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. “บทบาทของรัฐกับการสนองตอบของประชาชนในกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ” บทความเสนอต่อศูนย์ศึกษาการพัฒนาสังคม คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน การสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “รัฐกับการสนองตอบของประชาชนในกระบวนการพัฒนาสังคมไทย” วันที่ 13 กุมภาพันธ์ 2531.
- รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์. **ทุนวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สุขุมและบุตร, 2539.
- รัตนา สายคณิต. **มหเศรษฐศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2531.
- รัตนา สายคณิต และ ชลลดา จามรกุล. **เศรษฐศาสตร์เบื้องต้น**. คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : เอเชียบุ๊คพับลิชเชอร์, 2537.
- ราชวรมูณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), พระ. **พุทธธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2529.
- แล ดิลกวิทยรัตน์. “การสร้างคนให้กับระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมไทย” บทความเสนอในการประชุมทางวิชาการ เนื่องในวาระครบรอบ 25 ปี แห่งการสถาปนาคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 12-13 กันยายน 2538.
- วิชัย วงษ์ใหญ่. **กระบวนการทัศน์ใหม่ : การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาศักยภาพของบุคคล**. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. กรุงเทพฯ : เอสอาร์ พรินติ้ง, 2540.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์. **เศรษฐกิจเทคโนโลยี ปรัชญาและแนวความคิดที่ตนเองเพื่อพัฒนาประเทศ**. สถาบันเทคโนโลยีสังคม, 2531.
- วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ และ จัตรีพิทย์ นาถสุภา. **วิพากษ์เศรษฐกิจทุนนิยมคืนสู่ชุมชน**. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์, 2542.
- วิทย์ วิศทเวทย์. **ปรัชญาการศึกษาไทย 2411-2475**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.
- วิทยากร เชียงกุล. “การเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบท : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503-2523”. เอกสารประกอบการสัมมนา “สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย” สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, วันที่ 3-5 กุมภาพันธ์ 2525.

- วิทยากร เชียงกุล. รายงานสภาวะการศึกษาไทย ปี 2540. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, 2541.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ป่าไม้. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาสารัตถศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- วิวัฒน์ชัย อัตถากร. “ภาพรวมเศรษฐกิจไทยในระยะดำเนินการตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ.2504-ปัจจุบัน (2532)”. เอกสารการสอนชุดวิชา “เศรษฐกิจไทย” หน่วยที่ 7. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2539.
- ศยามล ไกยูรวงศ์. ปัญหาทางกฎหมายและนโยบายของการใช้อำนาจรัฐที่เกี่ยวกับการจัดการที่ดินในเขตป่า. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญานิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. แนวทางการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน. กาศสินธุ์ : ประสานการพิมพ์, 2543.
- สถิติแห่งชาติ, สำนักงาน. รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจ สังคม ของครัวเรือน. 2541.
- สถิติแห่งชาติ, สำนักงาน. รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจ สังคม ของครัวเรือน. 2542.
- สมบุญ วรพงษ์. ทิศนะว่าด้วย วัฒนธรรมชุมชน : ทางเลือกใหม่ของงานพัฒนา. กรุงเทพฯ : สภาคออลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2527.
- สมสมัย ศรีศุทรพรรณ. โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์, 2519.
- สังคีต พิริยะรังสรรค์ และคณะ. เศรษฐกิจการพนัน : ทางเลือกเชิงนโยบาย. 2542.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. ระบบการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : กรณีศึกษาชุมชนอีสานใต้. วารสารสุโขทัยธรรมาราช, 2538.
- สีลาภรณ์ นาคทรพร. “แนวคิดเกี่ยวกับเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม : ระดับกลุ่ม/ชุมชน” ใน อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจน้ำ (บรรณาธิการ), การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคมไทย. หน้า 239-241, 253-255. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539.
- สุธรรม อารีกุล. เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน เรื่อง “ปรัชญาการพัฒนา : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ, 2542.
- สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล. เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- สุภรณ์ ดำเนินสวัสดิ์. การวิเคราะห์การกระจายภาวะภาษีการค้าต่อภาระกระจายรายได้ของครอบครัวไทยโดยพิจารณาแยกเป็นรายภาคตามชั้นต่าง ๆ ของรายได้.

วิทยานิพนธ์ปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

สุภางค์ จันทวานิช. **การวิจัยเชิงคุณภาพ**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

สุมน อมรวิวัฒน์. **การพัฒนาการเรียนรู้ตามแนวพุทธศาสตร์**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2542.

สุเมธ ตันติเวชกุล. “การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ” **มติชนรายวัน** (วันที่ 5 ธันวาคม 2541) : 6.

สุวิทย์ ไพทยวัฒน์. **วิวัฒนาการเศรษฐกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.2394-2475**. วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

เสน่ห์ จามริก. “เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน” เอกสารการสัมมนา “โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน” ครั้งที่ 1 เรื่อง “ปรัชญาการพัฒนา : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ” ณ สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน นนทบุรี, 6 – 7 พฤศจิกายน 2541.

เสน่ห์ จามริก. **สานปฏิรูป**. ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (เดือนพฤษภาคม 2541).

เสรี ลีลาลัย. “เศรษฐกิจชาตินิยมในประเทศกำลังพัฒนาและสถานการณ์ในประเทศไทย” ใน **ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (บรรณาธิการ), 1999 จุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย จากโลกาภิวัตน์. สู่..ชุมชน**. หน้า 134. ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

โสภณ ชมชาญ. “ลำดับเหตุการณ์และนโยบายที่ดินที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาความยากจน” ใน **เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี 2544 เรื่อง ยุทธศาสตร์การขจัดปัญหาความยากจน. ร่วมจัดโดยมูลนิธิชัยพัฒนา สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานประสาน และ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย** ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ ซิตี จอมเทียน ชลบุรี, วันที่ 24-25 พฤศจิกายน 2544.

อภิชัย พันธเสน. “เศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงกับการวิเคราะห์ความหมายของนักเศรษฐศาสตร์” **เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี 2542** เรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ ซิตี จอมเทียน พัทยา ชลบุรี, 18-19 ธันวาคม 2542.

อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์ วัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์, 2544.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. “ความรู้กับชีวิต” ใน **หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ**. (ฉบับวันที่ 30 พฤศจิกายน 2544) :

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. “วิกฤติของความเข้าใจธรรมชาติ” ใน หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ. (ฉบับวันที่ 24 สิงหาคม 2544) : 15.

อรสุดา เจริญรัตน์. การเกิดขึ้น การดำรงอยู่และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษาดุษฎีบัณฑิต สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2543.

อัมพร วิจิตรพันธ์. เศรษฐศาสตร์ทั่วไป. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง. กรุงเทพฯ : ศรีเมืองการพิมพ์, 2525.

อารียา เสวตามร์. ผ้าป่าข้าว : บทสะท้อนวิถีคิดของชุมชน. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2542.

อิทธิ ฤทธาภรณ์. “ปี 2000 ประเทศไทยเข้าสู่ยุคคนแก่มาก” ใน หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ. (ฉบับวันที่ 7 ตุลาคม 2542) : 15.

อุทิศ จิณิพันธ์สกุล. วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2528.

เอกวิทย์ ณ ถลาง. ภูมิปัญญาสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย. โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. พิมพ์ครั้งที่ 1. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540.

เอกสารการสอนชุดวิชาการพัฒนาและความจำเป็นทางเศรษฐกิจ หน่วยที่ 1-7. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2528.

โอภาส ปัญญา และคณะ. ระบบข้อมูลชุมชน : กระบวนการสร้างความรู้สู่การพึ่งตนเองของชุมชน 4 ภาค. รายงานการศึกษาเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และธนาคารโลก, 2545.

อัมมาร สยามวาลา. “ทุนทางสังคมกับความยากจน” ใน เอกสารการสัมมนาวิชาการประจำปี 2544 เรื่อง ยุทธศาสตร์การจัดปัญหาความยากจน. ร่วมจัดโดยมูลนิธิชัยพัฒนา สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานปรมาณ และ สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย ณ โรงแรมแอมบาสเตอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี, วันที่ 24-25 พฤศจิกายน 2544.

ภาษาอังกฤษ

Adelman and C.T.Morris, **Economic Growth and Social Equity in Developing**

Countries Stanford California: Stanford University Press, 1973.

A.O. Hirschman. **The Strategy of Economic Development.** New Haven : Yale

University Press, 1958.

Capra, Fritjof. "Systems theory and the New Paradigm" in Carolyn Merchant (ed.)

Ecology : Keys Concept in Critical Theory. Newyork : Humanity Books, 1999.

G. Myrdal. **Economic Theory and Undeveloped Regions.** London : Duckworth, 1957.

Harry G. Johnson. **Economic Policies Toward Less Developed Countries.** Brooking

Institute, Washington D.C., 1967.

J. Friedmann. **Regional Development Policy : A Case Study of Venezuela.** Mass : The

M.I.T. Press, 1966.

Opart Panya and Solot Sirisai. "False Mind, Environmental Decay" : **Environmental**

Consciousness in Thailand. Research report submitted to IGES (Institute For Global Environmental Strategies). Japan, 2001.

Piaget, J. and Ingelder, B. **The Growth of Logic : From Childhood to Adolescence.** New

York : Basic Books, 1964.

Simon S. Kuznets, "Income Distribution and Economic Development in Southeast and

East Asis", **Paper and Proceedings.** 1974.

Thongchai Vanichakul. **Siam Mapped : Geo-Politics.** Chiang Mai : Silk Worm, 1997.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์

ตอนที่ 1 สภาพทั่วไปของชุมชน

1. ที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน เป็นที่ตั้งแต่ดั้งเดิม หรือเป็นการอพยพจากแหล่งอื่นเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ณ ที่อยู่ในปัจจุบัน เป็นเวลานานเท่าใดแล้ว และชื่อหมู่บ้านมีความหมายหรือที่มาอย่างไร
2. สภาพของชุมชนในปัจจุบัน แตกต่างจากชุมชนในอดีตมากน้อยเพียงใด (เช่น สภาพความอุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำ ป่า เป็นต้น) และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเนื่องมาจากสาเหตุอะไรเป็นหลักใหญ่ (เช่น ประชากรเพิ่มขึ้น ความเจริญเติบโตของบ้านเมือง หรือนโยบายภาครัฐ เป็นต้น) มีการเปลี่ยนแปลงใหญ่ ๆ ที่สำคัญ (ที่อยู่ในความทรงจำของผู้คน) หรือไม่ และคืออะไร
3. การที่ชุมชนมีการปรับตัวเปลี่ยนแปลงจนเป็นเช่นในปัจจุบัน ท่านคิดว่าอะไรเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนั้น (เช่น นโยบายภาครัฐ การเปลี่ยนแปลงของผู้นำ การดิ้นรนต่อสู้ของชาวบ้าน สภาพแวดล้อมอำนาจ เป็นต้น)
4. คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นญาติพี่น้องกัน หรือเป็นคนที่ย้ายมาจากที่อื่นเข้ามาอยู่ และมีคนในชุมชนออกไปทำมาหากินที่อื่นหรือไม่
5. ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนี้มีหรือไม่ คืออะไร และปัจจุบันมีการสืบทอดสิ่งเหล่านี้ได้อย่างไร แตกต่างจากสมัยเดิมหรือไม่ และมีความเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินของชาวบ้านอย่างไร
6. ในการสืบทอดประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมดั้งเดิมของชุมชน มีคนรุ่นหนุ่มสาว และวัยเด็กเข้าร่วมด้วยมากน้อยเพียงใด (เป็นไปในลักษณะที่ว่า “ผู้เฒ่า นำ ผู้ใหญ่ หนุน ดึงเด็กตาม” หรือไม่)
7. ในปัจจุบันปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนที่นับว่าเป็นปัญหาสำคัญและส่งผลกระทบต่อคนในชุมชนมากที่สุดจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขก่อนเรื่องอื่น คืออะไร เป็นปัญหาที่แตกต่างจากปัญหาที่เคยเกิดขึ้นในอดีตหรือไม่ วิธีการแก้ไขปัญหาเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร และคนในชุมชนมีปัญหารีเอ็งสุขภาพ หรือโรคภัยไข้เจ็บหรือไม่ ในกรณีที่มีมีเรื่องอะไร และดูแลรักษากันอย่างไร มีสถานพยาบาลในหมู่บ้านหรือไม่ หากไม่มีสถานพยาบาลที่ใกล้ที่สุดอยู่ห่างเท่าใด ใช้เวลาเดินทางเท่าใด
8. เมื่อเปรียบเทียบสภาพของชุมชนในอดีตกับปัจจุบัน ดีขึ้น / เหมือนเดิม / เลวลง กว่าเดิมหรือไม่อย่างไร ท่านคิดว่ามีความเจริญในเมืองอะไรบ้างที่ชุมชนของท่านยังไม่มี และท่านอยากให้ชุมชนของท่านมีหรือไม่มีอย่างนั้นบ้าง เพราะเหตุใด
9. ในฐานะที่ท่านเป็นผู้นำชุมชน ท่านคิดว่าชาวบ้านในปัจจุบันกับในอดีตเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร (เช่น ความรักใคร่กลมเกลียวกัน ความเคารพเชื่อฟังที่มีในตัวผู้นำหรือผู้อาวุโสของหมู่บ้าน เป็นต้น) และปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงมาจากปัจจัยที่สำคัญอะไรบ้าง นอกจากตัวท่านแล้วยังมีผู้นำชุมชนคนอื่นทั้งที่เป็นทางการ และไม่เป็นที่ชาวบ้านให้ความนับถือ

เชื้อฟังอื่น ๆ อีกหรือไม่ และในชุมชนของท่าน มีผู้มีอิทธิพล / อำนาจ หรือไม่ ในกรณีที่มี ท่านในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนมีวิธีคิดหรือดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับบุคคลเหล่านี้อย่างไร

10. ท่านคิดว่า ความเจริญในด้านต่าง ๆ เช่น การมีถนนหนทาง มีวิทยุ โทรทัศน์ มีไฟฟ้า น้ำประปา ฯลฯ ส่งผลดีหรือผลเสียต่อความเป็นอยู่ ทัศนคติ พฤติกรรม ของคนในชุมชนอย่างไรบ้าง (เช่น ทำให้เกิดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ทำให้เป็นหนี้เป็นสิน เป็นต้น)
11. ท่านคิดว่าชุมชนของท่านมีความแตกต่างกับชุมชนใกล้เคียงอื่น ๆ หรือไม่ อย่างไร และชุมชนของท่านมีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ มากน้อยเพียงใด และความสัมพันธ์ที่มีเป็นความสัมพันธ์กันในด้านใดเป็นหลัก (เช่น ความเป็นเครือญาติ หรือด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น) และคนในชุมชนมีการขัดแย้งกันหรือไม่ ในเรื่องอะไร และมีวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 2 การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

1. ในอดีต อาชีพหลักของหมู่บ้านนี้คืออะไร (เพาะปลูก / เลี้ยงสัตว์ / หาของป่า / ทอผ้า ฯลฯ) อาชีพดังกล่าวนี้ทำให้ชาวบ้านพอกินหรือไม่ และในปัจจุบันได้มีการเปลี่ยนแปลงอาชีพไปจากเดิมหรือไม่ และหลังจากเปลี่ยนแปลงแล้วดีขึ้นหรือไม่ มีการทำอาชีพเสริมอื่น ๆ อีกนอกจากการทำอาชีพหลักหรือไม่ และการทำอาชีพเสริมดังกล่าวเป็นไปเพื่ออะไร (เช่น เพื่อหารายได้เพิ่มเติม เพื่อเป็นกิจกรรมยามว่างจากอาชีพหลัก เป็นต้น)
2. ในรอบหนึ่งปี ชาวบ้านทำนาปีละกี่ครั้ง และผลผลิตที่ได้ในแต่ละรอบ จุดประสงค์หลักในการผลิตคือเพื่อนำไปใช้อย่างไร (เช่น เพื่อขาย เพื่อบริโภคในครัวเรือน ฯลฯ) และพอเพียงสำหรับครัวเรือนหรือไม่ ในกรณีที่ไม่พอเพียงชาวบ้านแก้ปัญหาอย่างไร และหลังจากนั้นแล้วปัญหาได้หมดสิ้นไปหรือไม่ (ทั้งปัญหาเก่าหรือปัญหาใหม่ที่อาจจะเกิดขึ้นมาจากการแก้ปัญหาเดิม เช่น การกู้หนี้ยืมสิน เป็นต้น) ในกรณีที่มีส่วนเกิน ดำเนินการอย่างไร (เช่น นำไปขาย เก็บไว้ทำพันธุ์ นำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งอื่น)
3. ในทัศนะของท่าน ท่านคิดว่าในแต่ละครัวเรือน จำเป็นต้องทำการผลิตในเนื้อที่เท่าใดจึงจะพอกินสำหรับครัวเรือนตลอดปี (บอกจำนวนสมาชิกของครัวเรือนด้วย)
4. คนส่วนใหญ่ในชุมชน มีกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินหรือไม่ ในกรณีที่ไม่มีหรือมีน้อยไม่เพียงพอต่อการบริโภคของสมาชิกในครัวเรือน ได้มีการแก้ปัญหาอย่างไร และได้มีการช่วยเหลือแบ่งปันของคนในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
5. ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินการผลิตของชาวบ้านเหมือนหรือแตกต่างจากในอดีตหรือไม่ และวิธีแก้ไขปัญหาคือแตกต่างกันหรือไม่ อย่างไร
6. หน่วยงานภาครัฐ สถานศึกษา หรือองค์กรเอกชน ฯลฯ ได้มีส่วนช่วยเหลือในด้านการผลิต(เช่น ให้เมล็ดพันธุ์ ให้เงินทุน ให้ความช่วยเหลือทางวิชาการ ฯลฯ) แก่ชุมชนของท่านหรือไม่ และมากน้อยเพียงใด และหากไม่มีความช่วยเหลือจากหน่วยงานเหล่านั้นแล้ว ชุมชนของท่านจะช่วยเหลือหรือพึ่งตนเองได้หรือไม่
7. ในกระบวนการผลิตของชาวบ้าน อาศัยปัจจัยการผลิต (เช่น ทุน แรงงาน เทคโนโลยี ฯลฯ) ที่มีอยู่ในชุมชนมากน้อยเพียงใด และได้มีการใช้ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ในอดีต (เช่น การเอาแรง การทำขวัญข้าว ฯลฯ) ในการดำเนินการผลิต
8. แหล่งน้ำที่มีอยู่ในชุมชน เพียงพอต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของคนในชุมชนหรือไม่ มีการจัดสรรการใช้ทรัพยากรสำหรับปัจจัยการผลิตในส่วนที่เป็นทรัพยากรร่วมกัน เช่น แหล่งน้ำ ฯลฯ อย่างไร และนอกเหนือจากการใช้ทรัพยากรเพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมแล้ว ยังมีการใช้ทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อการอื่นอีกหรือไม่ และลักษณะของการใช้เป็นไปเพื่อประโยชน์ของปัจเจกบุคคลหรือเป็นของส่วนรวม
9. มีการผลิตอะไรบ้างของชุมชน ที่ดำเนินการในลักษณะของส่วนรวม โดยร่วมกันผลิต ร่วมกันรับผลประโยชน์ และได้ดำเนินการในลักษณะนี้มาเป็นเวลานานเท่าใดแล้ว เริ่มต้นขึ้นได้อย่างไร มี

ปัญหาอุปสรรคอะไรบ้าง และใช้วิธีการแก้ไขปัญหอย่างไร (เช่น ขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ปรีกษาหารือและหาทางแก้ไขกันเอง เป็นต้น)

10. ในการนำผลผลิตที่ผลิตได้ไปขายนั้น ชาวบ้านต่างคนต่างขาย หรือมีการรวมตัวกันเพื่อขาย และมีพ่อค้าเข้ามาซื้อผลผลิตในชุมชน หรือชาวบ้านต้องนำไปขายที่ตลาด หรือวิธีอื่น ๆ
11. การได้รับข่าวสารจากภายนอกชุมชน (เช่น จากวิทยุ โทรทัศน์ หมู่บ้านข้างเคียง ฯลฯ) มีส่วนทำให้คนในชุมชนเกิดความต้องการในการบริโภคเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ หรือไม่ และในกรณีที่มีรายได้ไม่เพียงพอ การที่จะให้ได้สิ่งที่ต้องการมา ชาวบ้านใช้การเก็บออม หรือการกู้หนี้ยืมสิน หรือวิธีอื่น ๆ
12. ชาวบ้านในชุมชนที่เป็นหนี้สินมีประมาณร้อยละเท่าไร และส่วนใหญ่เป็นหนี้เพื่อใช้ในกิจการการผลิตหรือการบริโภค (เช่น กู้เงินมาเพื่อใช้ซื้อปุ๋ย / ยาฆ่าแมลง จ้างแรงงาน เป็นค่าเล่าเรียน ค่ารักษาพยาบาล เป็นต้น) และส่วนใหญ่กู้จากแหล่งเงินภายในชุมชน หรือภายนอกชุมชน (เช่น พ่อค้าเงินกู้ภายในชุมชน พ่อค้าเงินกู้ภายนอกชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ สถาบันการเงิน ฯลฯ)
13. ในชุมชนของท่าน ได้มีการแลกเปลี่ยน / สัมพันธ์กับเครือข่ายหรือไม่ อย่างไร และลักษณะของความสัมพันธ์เป็นไปอย่างเท่าเทียมกัน หรือเป็นไปในลักษณะที่ชุมชนอื่นเป็นฝ่ายได้หรือรับความช่วยเหลือจากชุมชนของท่าน
14. ขณะนี้นโยบายของภาครัฐในเรื่อง “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ท่านคิดว่าชุมชนของท่านมีผลิตภัณฑ์อะไรที่โดดเด่นและสามารถทำรายได้ให้กับคนในชุมชน และเมื่อแข่งขันกับหมู่บ้าน / ชุมชนอื่น ๆ แล้ว ท่านคิดว่าผลิตภัณฑ์ของชุมชนท่านจะได้รับการคัดเลือกหรือไม่ เพราะเหตุใด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตอนที่ 3 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

1. ในชุมชนของท่าน มีบุคคลที่มีลักษณะมีความคิดริเริ่ม หรือมีความขยันหมั่นเพียรเป็นเลิศ หรือลักษณะพิเศษอื่น ๆ หรือไม่
2. ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในกิจกรรมทางเศรษฐกิจนั้น ชาวบ้านได้เกิดการตระหนักและรับรู้ร่วมกันหรือไม่ว่าเป็นปัญหาที่จำเป็นต้องได้รับการแก้ไข หรือเกิดจากการชี้แนะของผู้นำชุมชน หรือหน่วยงานภายนอกชุมชนแนะนำ/ให้ความช่วยเหลือ
3. ในชุมชนของท่าน การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีลักษณะของความร่วมมือร่วมใจกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันมากน้อยเพียงใด
4. ท่านคิดว่า อะไรเป็นปัจจัยและองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดที่ทำให้คนในชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ
5. จุดเริ่มแรกที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร และการขยายผลการเรียนรู้สู่วงกว้างเกิดขึ้นได้อย่างไร ด้วยวิธีการใด
6. การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวคิดการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีความแตกต่างจากการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจก่อนหน้าที่จะใช้แนวคิดนี้ อย่างไร
7. ท่านคิดว่า ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ครู เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ/องค์กรเอกชน มีบทบาทมากน้อยแตกต่างกันอย่างไรในการพัฒนาการเรียนรู้ของคนในชุมชน
8. ท่านคิดว่า การศึกษามีความสัมพันธ์กับการเพิ่มผลผลิตหรือการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านหรือไม่ และในปัจจุบันแหล่งศึกษา/สถานศึกษาได้มีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตของชาวบ้านอย่างไร ในขั้นตอนใดบ้าง
9. ในชุมชนของท่าน โดยเฉลี่ยแล้วชาวบ้านได้รับการศึกษาในระดับใด และมีค่านิยมในการส่งบุตรหลานให้ได้รับการศึกษาสูง ๆ หรือไม่ และในกรณีที่คนในชุมชนไปศึกษาต่อในระดับสูงภายนอกชุมชน หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้ว คนเหล่านั้นได้กลับมาสู่ถิ่นเดิม และใช้วิชาความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นหรือไม่
10. ผู้นำที่ไม่เป็นทางการของชุมชนนี้ที่สำคัญมีใครบ้าง และมีบทบาทในการนำมาตั้งแต่เมื่อใด มีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นที่แสดงให้เห็นถึงภาวะของความเป็นผู้นำ และทำไมในช่วงเวลาที่ผ่านมา จึงไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นในปัจจุบันได้

ภาคผนวก ข

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสอบถาม

บ้านเลขที่

ตอนที่ 1 ประวัติส่วนตัว

1. เพศ หญิง ชาย
2. อายุ ปี
3. อาชีพ
 - ทำนา ทำไร่ เลี้ยง ไร่ รับจ้าง รับราชการ อื่น ๆ (ระบุ)
4. สถานภาพการสมรส
 - โสด สมรส หย่า แยก นอนอยู่
5. การศึกษา
 - ไม่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6
 - จบชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น จบชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย
 - จบอาชีวศึกษา / สายพาณิชย จบปริญญาตรี
 - อื่น ๆ
6. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน คน จำแนกตามอายุ ดังนี้
 - 0 - 10 ปีคน เป็นหญิง....คน ชาย....คน ยังไม่ได้เข้าโรงเรียน...คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
 - 11 - 20 ปีคน เป็นหญิง ...คน ชาย...คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
 - 21 - 30 ปีคน เป็นหญิง....คน ชาย....คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
 - 31 - 40 ปีคน เป็นหญิง....คน ชาย....คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
 - 41 - 50 ปีคน เป็นหญิง....คน ชาย....คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
 - 51 - 60 ปีคน เป็นหญิง....คน ชาย....คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
 - 61 ปีขึ้นไปคน เป็นหญิง....คน ชาย....คน
กำลังศึกษา.....คน ช่วยหารายได้จากแหล่งอื่น...คน ช่วยงานของครัวเรือน...คน
7. มีสมาชิกในครัวเรือนที่ย้ายออกจากถิ่นที่อยู่เพื่อไปหารายได้มาจนเจือครอบครัวหรือไม่
 - มีคน ไม่มี
8. ในรอบ 1 ปี มีช่วงเวลาใดบ้างไหมที่ท่านและสมาชิกในครัวเรือนมีเวลาว่างโดยไม่มีอาชีพอื่นรองรับ
 - มี (ช่วงเวลา.....) ไม่มี

ตอนที่ 2 ข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย และภาวะหนี้สิน

1. ในการประกอบอาชีพหลักของท่านรวมทั้งสมาชิกในครัวเรือนที่ไปหารายได้จากแหล่งอื่นด้วย สามารถทำรายได้ให้แก่ครอบครัวโดยเฉลี่ยเดือนละเท่าใด (ในกรณีที่ผลผลิตสามารถขายได้ปีละครั้ง หรือเป็นช่วงเวลา ให้เฉลี่ยมาเป็นรายเดือน โดยยังไม่ต้องหักค่าใช้จ่าย)

- ต่ำกว่า 1,000 บาท 1,000 – 2,000 บาท 2,001 – 3,000 บาท
 3,001 – 4,000 บาท 4,001 – 5,000 บาท 5,001 – 6,000 บาท
 6,001 – 7,000 บาท 7,001 – 8,000 บาท 8,001 – 9,000 บาท
 9,001 – 10,000 บาท สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป (โปรดระบุ)

2. นอกจากอาชีพหลักแล้ว อาชีพรองหรืออาชีพเสริมอย่างอื่นของท่านและสมาชิกในครัวเรือนที่สามารถทำรายได้เป็นเงินตราโดยเฉลี่ยเดือนละเท่าใด

- ต่ำกว่า 1,000 บาท 1,000 – 2,000 บาท 2,001 – 3,000 บาท
 3,001 – 4,000 บาท 4,001 – 5,000 บาท 5,001 – 6,000 บาท
 6,001 – 7,000 บาท 7,001 – 8,000 บาท 8,001 – 9,000 บาท
 9,001 – 10,000 บาท สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป

3. รายได้ที่ได้รับจากอาชีพหลักในข้อ 1 และจากอาชีพรองหรืออาชีพเสริมในข้อ 2 พอเพียงกับค่าใช้จ่ายของสมาชิกในครัวเรือนหรือไม่

- พอเพียง ไม่พอเพียง

4. ในกรณีที่ “ไม่พอเพียง” ท่านแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้อย่างไร (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- กู้ยืมเงินจากแหล่งต่าง ๆ
 ปลูกพืชหลายชนิดและเลี้ยงสัตว์เพื่อการบริโภคในครัวเรือน
 ตัดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นด้านอื่น ๆ ลง
 ให้สมาชิกในครัวเรือนไปหางานทำในต่างถิ่น
 เพิ่มเนื้อที่ในการทำการผลิตให้มากขึ้น
 อื่น ๆ (ระบุ)

5. จากรายได้ที่ได้จากการประกอบอาชีพหลักในข้อ 1 หากย้อนหลังไปประมาณปี 2539 (หรือก่อนที่ท่านจะเข้าโครงการของเศรษฐกิจพอเพียง) ท่านมีรายได้โดยเฉลี่ยเดือนละเท่าใด

- ต่ำกว่า 1,000 บาท 1,000 – 2,000 บาท 2,001 – 3,000 บาท
 3,001 – 4,000 บาท 4,001 – 5,000 บาท 5,001 – 6,000 บาท
 6,001 – 7,000 บาท 7,001 – 8,000 บาท 8,001 – 9,000 บาท
 9,001 – 10,000 บาท สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป (โปรดระบุ)

6. จากรายได้ที่ได้จากการประกอบอาชีพหรืออาชีพเสริมในข้อ 2 หากย้อนหลังไปประมาณปี 2539 (ก่อนที่ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนจะเข้าร่วมโครงการของเศรษฐกิจพอเพียงหรือการร่วมกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในชุมชน) ท่านมีรายได้โดยเฉลี่ยเดือนละเท่าใด

- ต่ำกว่า 1,000 บาท 1,000 – 2,000 บาท 2,001 – 3,000 บาท
 3,001 – 4,000 บาท 4,001 – 5,000 บาท 5,001 – 6,000 บาท
 6,001 – 7,000 บาท 7,001 – 8,000 บาท 8,001 – 9,000 บาท
 9,001 – 10,000 บาท สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป (โปรดระบุ)

7. ท่านได้ใช้พื้นที่สำหรับการเกษตรทั้งหมด.....ไร่ (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- ที่ดินที่ท่านเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์.....ไร่.....ตารางวา (เป็นโฉนด,น.ส.3 ก ฯลฯ)
 ที่ดินเช่าจากผู้อื่นไร่.....ตารางวา
 ที่ดินของพ่อแม่ ญาติพี่น้องไร่.....ตารางวา
 ที่ดินสาธารณะไร่.....ตารางวา
 อื่น ๆ (ระบุ)ไร่.....ตารางวา

8. ในระหว่าง 12 เดือนที่แล้ว ท่านได้จ้างลูกจ้างมากที่สุดในแต่ละช่วงเวลา (ที่ไม่ใช่สมาชิกในครัวเรือน) ก็คน ในช่วงเวลาเตรียมดิน.....คน

- ในช่วงเวลาเพาะปลูก.....คน
 ในช่วงเวลาเก็บเกี่ยว.....คน
 ในช่วงเวลาปฏิบัติงานอื่น ๆ.....คน

9. ในการประกอบการเกษตรนี้ มีสัตว์ใช้งานเท่าใด (ไม่รวมลูกวัวควายซึ่งเลี้ยงไว้เพื่อใช้งาน แต่ยังใช้งานไม่ได้)

รายการ	เป็นเจ้าของ	เช่า	ยืมหรือให้ใช้โดยไม่เสียค่าเช่า
ควาย			
วัว			
อื่น ๆ (ระบุ)			

10. ในระหว่าง 12 เดือนที่แล้ว ครัวเรือนได้รับรายได้ประเภทค่าเช่าจากกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้หรือไม่

รายการ	ได้รับเป็นเงิน (บาท)	ได้รับเป็นสิ่งของ		
		นำไปขาย	บริโภค	อื่น ๆ
ให้เช่าที่ดิน				
ให้เช่าสัตว์ใช้งานหรือทำพันธุ์				
ให้เช่าแทรกเตอร์ รถไถ 2 ล้อ				
ให้เช่าเครื่องมืออื่น ๆ				

ให้บริการด้านการเกษตร				
ให้บริการอื่น ๆ				

11. ในระหว่าง 12 เดือนที่แล้ว ท่านและสมาชิกในครัวเรือนได้รับเงิน หรือสิ่งอื่นที่ไม่ใช่ตัวเงินจากแหล่งที่มาของ รายได้ต่างๆ ดังต่อไปนี้หรือไม่

รายการ	ได้รับเป็นเงิน (บาท)	ได้รับเป็นสิ่งอื่นที่มีใช้เงิน(หน่วย)
บำเหน็จ บำนาญ เบี้ยหวัด หรือเงินสงเคราะห์		
เงินชดเชยจากการออกจากงานหรือเงินทดแทน		
เงินช่วยเหลือที่ได้รับจากบุคคลอื่นนอกครัวเรือน		
เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ		
เงินช่วยเหลืออื่นๆจากรัฐและองค์กรต่างๆ		
ดอกเบี้ยจากเงินฝากธนาคาร/สถาบันการเงิน		
ดอกเบี้ยจากการให้กู้ยืมเงินแก่เอกชน		
ดอกเบี้ยเงินแชร์		
ดอกเบี้ยจากพันธบัตรรัฐบาล		
เงินปันผลจากหุ้นและการลงทุนอื่นๆ		
เงินได้รับการประกันสุขภาพ/อุบัติเหตุ		
เงินได้จากการถูกสลากกินแบ่งรัฐบาล สลาก กินรวบ		
อื่นๆ (ระบุ)		

12. ในระหว่าง 12 เดือนที่แล้ว ครัวเรือนของท่านได้รับสวัสดิการหรือผลประโยชน์ต่าง ๆ จากรัฐ ตามรายการดังต่อไปนี้หรือไม่ (ให้กา ข้อที่ได้รับ)

- เงินสงเคราะห์ผู้สูงอายุ บัตรทองโครงการ 30 บาท รักษาได้ทุกโรค
 บัตรสงเคราะห์ผู้มีรายได้น้อย อาหารกลางวันฟรีสำหรับเด็กนักเรียน
 บัตรประกันสุขภาพ อื่น ๆ (โปรดระบุ)

13. ในระหว่าง 12 เดือนที่แล้ว ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตรทั้งหมดเป็นจำนวนเงินเท่าใด (บันทึกค่าใช้จ่ายทุกรายการที่จ่ายเป็นเงิน ถ้าไม่ได้จ่ายเป็นเงินให้บันทึกมูลค่าของสิ่งของที่ได้รับมาฟรีหรือผลิตขึ้นใช้เอง ค่าใช้จ่ายที่บันทึกไม่รวมค่าใช้จ่ายที่ได้ใช้ไปแล้วในฤดูกาลผลิตใหม่ที่ยังไม่ให้ผลผลิต และไม่รวมค่าใช้จ่ายในการซื้อสัตว์ใช้งานหรือเครื่องมือเครื่องใช้ประเภทสินทรัพย์ เช่น รถแทรกเตอร์ เครื่องสูบน้ำ เป็นต้น)

ค่าใช้จ่าย	จ่ายเป็นเงิน (บาท)	จ่ายเป็นสิ่งของ		
		ชนิดของพืชผล/สิ่งของ	ปริมาณ/หน่วย	มูลค่า(บาท)
ค่าเช่าที่ดินที่ใช้ในการเกษตร				
ค่าประเมินค่าเช่าที่ดินของตนเอง/พ่อแม่ ญาติพี่น้องที่ใช้ในการเกษตร				
ค่าซื้อเครื่องมือ เครื่องใช้ เช่น มีด จอบ เสียม เป็นต้น				

ค่าเช่าเครื่องมือเครื่องใช้ เช่น รถแทรกเตอร์ เป็นต้น				
ค่าซ่อมแซมเครื่องมือเครื่องใช้				
ค่าเช่าสัตว์ใช้งาน				
ค่าเชื้อเพลิง น้ำมัน ฯลฯ ที่ใช้กับเครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิต				
ค่าปุ๋ยเคมี				
ค่าปุ๋ยอินทรีย์				
ค่ายาฆ่าแมลง ยาทำลายวัชพืช				
ค่าลูกเปิด ลูกไก่ และลูกปลุสัตว์อื่น ๆ				
ค่าพันธุ์ปลาและสัตว์น้ำ				
ค่าเมล็ดพืชทำพันธุ์ รวมเมล็ดพืชที่ผลิตได้เอง				
ค่าอาหารสัตว์ รวมเมล็ดพืชที่ใช้เลี้ยงสัตว์ที่ผลิตได้เอง				
ค่าจ้างคนงาน รวมค่าอาหารที่เลี้ยงเพื่อนบ้านที่มาช่วยการเกษตร				
ดอกเบี้ยจ่าย สำหรับเงินที่กู้มาทำการเกษตร				
ค่ายานพาหนะที่ใช้ในการเกษตร เช่น ไปตลาดเพื่อขายพืชผล				
ค่าภาษีที่ดินที่ใช้ในการเกษตร				
ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ				
รวมค่าใช้จ่ายที่ใช้ทั้งหมด				

15. จากค่าใช้จ่ายทั้งหมดในรอบ 12 เดือนที่แล้วในข้อ 13(ก่อนที่ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนจะเข้าร่วมโครงการของเศรษฐกิจพอเพียงหรือการร่วมกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในชุมชน) ท่านมีค่าใช้จ่ายในการประกอบการเกษตร โดยเฉลี่ยเดือนละเท่าใด

- ต่ำกว่า 1,000 บาท 1,000 – 2,000 บาท 2,001 – 3,000 บาท
 3,001 – 4,000 บาท 4,001 – 5,000 บาท 5,001 – 6,000 บาท
 6,001 – 7,000 บาท 7,001 – 8,000 บาท 8,001 – 9,000 บาท
 9,001 – 10,000 บาท สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป (โปรดระบุ)

15. ครัวเรือนได้ใช้จ่ายเป็นค่าอุปโภคบริโภคของครัวเรือน เช่น ค่าอาหาร ค่าเสื้อผ้า ค่ายา ค่ารักษาพยาบาล ค่าไฟฟ้า น้ำประปา เป็นต้น(ไม่รวมค่าใช้จ่ายที่ใช้เพื่อการผลิต)โดยเฉลี่ยประมาณเดือนละเท่าใด

- ต่ำกว่า 1,000 บาท 1,000 – 2,000 บาท 2,001 – 3,000 บาท
 3,001 – 4,000 บาท 4,001 – 5,000 บาท 5,001 – 6,000 บาท
 6,001 – 7,000 บาท 7,001 – 8,000 บาท 8,001 – 9,000 บาท
 9,001 – 10,000 บาท สูงกว่า 10,000 บาท ขึ้นไป (โปรดระบุ)

16. ย้อนหลังไปประมาณปี 2539 (ก่อนที่ท่านหรือสมาชิกในครัวเรือนจะเข้าร่วมโครงการของเศรษฐกิจพอเพียง หรือการรวมกลุ่มที่จัดตั้งขึ้นในชุมชน) ท่านมีค่าใช้จ่ายค่าอุปโภคบริโภคของครัวเรือน สูงหรือต่ำกว่าค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยในข้อ 15

- สูงกว่า (จำนวน.....บาท) ต่ำกว่า (จำนวน.....บาท) เท่าเดิม

17. ครัวเรือนได้ใช้จ่ายไปเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน เช่น ค่าเล่าเรียน ค่าหนังสือ ค่าเสื้อผ้า ค่ารถ ค่าอาหาร เป็นต้น โดยเฉลี่ยประมาณเดือนละเท่าใด

- ต่ำกว่าเดือนละ 100 บาท 100 – 300 บาท 301 – 500 บาท
 501 – 800 บาท 801 – 1000 บาท สูงกว่า 1,000 บาท

18. เปรียบเทียบกับเมื่อ 3 ปีที่แล้ว ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรหลาน สูงหรือต่ำกว่าค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยในข้อ 17

- สูงกว่า (จำนวน.....บาท) ต่ำกว่า (จำนวน.....บาท) เท่าเดิม

19. ภาวะหนี้สินที่มีอยู่ในปัจจุบัน เปรียบเทียบกับเมื่อ 3 ปีที่ผ่านมา

- ลดลง เพิ่มขึ้น เท่าเดิม

20. ในกรณีที่ท่านมีกรรมสิทธิ์ที่ดิน ท่านได้นำการถือครองที่ดินไปค้ำประกันเงินกู้หรือไม่

- นำไปค้ำประกัน ไม่นำไปค้ำประกัน

21. หนี้สินที่ท่านมีอยู่ ส่วนใหญ่ท่านกู้ยืมเงินมาเพื่อใช้ในกิจกรรมใด (ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)

- การผลิต การบริการ การค้า การเช่าบ้าน การศึกษา การดูแลสุขภาพ
 การแต่งงาน การบวช การซ่อมแซมบ้านเรือน การใช้หนี้ก้อนเงินกู้
 อื่น ๆ (ระบุ)

22. ท่านได้เล่นแชร์หรือไม่

- เล่น (ประมาณเดือนละ.....บาท) ไม่ได้เล่น

23. ท่านได้เข้าร่วมโครงการพักชำระหนี้ของเกษตรกรเป็นเวลา 3 ปีของรัฐบาล หรือไม่

- เข้าร่วม ไม่ได้เข้าร่วม (เพราะ.....)

24. หากให้ท่านประเมินตัวท่านเอง ท่านคิดว่าท่านเป็นคนยากจนหรือไม่

- เป็น ไม่เป็น

25. ในกรณีที่ตอบว่า “เป็น” ท่านคิดว่าอะไรเป็นตัวชี้บอกว่า “ยากจน”

- การเป็นหนี้สิน การมีรายได้ไม่พอเพียงกับรายจ่าย
 การไม่มีเงินออม การถูกเอารัดเอาเปรียบจากผู้อื่น
 อื่น ๆ (ระบุ).....

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสมศรี จินะวงษ์ เกิดวันที่ 7 กันยายน 2497 ที่อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ และบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ปีการศึกษา 2518 ระดับปริญญาโทนิเทศศาสตรมหาบัณฑิต สาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2531 และ พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาการเศรษฐกิจ คณะพัฒนาเศรษฐกิจ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ปีการศึกษา 2534 เข้ารับราชการเมื่อปี พ.ศ.2520 ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเจ้าหน้าที่จัดผลประโยชน์ ระดับ 7 สำนักงานศาสนสมบัติ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย